

Інститут історії України
Національної академії наук України
Державний архів Миколаївської області

Лариса ЛЕВЧЕНКО

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ АРХІВ (1794–1934)

Дослідження. Документи.
Склад фондів: реконструкція

Миколаїв
«Ліон»
2018

УДК 94(477.7)"1794/1934":930.25
ББК 79.3(4Укр)
Л 38

РЕЦЕНЗЕНТИ:

БОРЯК Г. В. – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, заслужений діяч науки і техніки України, заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України;

КОТЛЯР Ю. В. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили;

ПАПАКІН Г. В. – доктор історичних наук, заслужений працівник культури України, директор Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту історії України НАН України,
протокол від 30 січня 2018 року № 1*

Левченко Л.

Л 38 Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934). Дослідження. Документи. Реєстр фондів: реконструкція / Лариса Левченко. — Миколаїв : Іліон, 2018. — 660 с.

ISBN 978-617-534-497-2

У монографії висвітлено історію Чорноморського центрального військово-морського архіву від заснування у 1794 р. й до ліквідації і примусового вивезення архівних документів із історії Чорноморського флоту та Південної України з Миколаєва до Ленінграда в 1934 р. Наведено тексти документів, які відображають боротьбу українців за самостійність архівної галузі в умовах розгортання сталінських репресій та підтверджують право України на вивезені до Російської Федерації архіви. Монографія розрахована на всіх тих, хто вболіває за повернення національної культурної спадщини українського народу з-за кордону на Батьківщину.

УДК 94(477.7)"1794/1934":930.25
ББК 79.3(4Укр)

ISBN 978-617-534-497-2

© Левченко Л., 2018

АРХІВІСТАМ УКРАЇНИ
20–30-х років ХХ століття –
стійким борцям за збереження
національної пам'яті
українського народу –
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

ЗМІСТ

<i>Від автора</i>	6
-------------------------	---

Розділ I

У витоки дослідження	15
-----------------------------------	----

1.1	Історіографія проблеми	15
1.2	Джерельна база та археографічні нотатки	43

Розділ II

Нариси історії	57
-----------------------------	----

2.1	Архів Чорноморського флоту від започаткування до 60-х рр. XIX ст.	57
2.2	Архів і архівна справа в Чорноморському відомстві від 60-х рр. XIX ст. до 1917 р.	105
2.3	Морська доктрина Української держави та доля архівів Чорноморського флоту (1917–1920 рр.)	139
2.4	Архівна справа на Миколаївщині під час ствердження комунорадянської диктатури	174
2.5	Укрцентрархів та Центрархів РСФРР: нерівне протистояння	196
2.6	Вивезення архівних фондів до Російської Федерації і ліквідація Чорноморського центрального військово-морського архіву	243

Розділ III

Документи	279
------------------------	-----

3.1	Документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, державних архівів Миколаївської та Одеської областей (№ 1–98)	279
3.2	Описи архівних фондів Російського державного архіву військово-морського флоту «Чорноморський центральний військово-морський архів» (ф. 362) та «Тимчасовий (Історичний) архів Чорноморського флоту» (ф. Р-362)	473

3.3	Опис справ Канцелярії Миколаївського військового губернатора, внесених 1901 року до Чорноморського центрального військово-морського архіву через наявність у них документів з історії Чорноморського флоту	500
-----	--	-----

Розділ IV

Післямова до подій 1934 року	508
---	------------

Розділ V

Склад фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву: реконструкція	542
---	------------

Розділ VI

Перелік копій документів, одержаних Державним архівом Миколаївської області з Російського державного архіву військово-морського флоту	615
--	------------

<i>Список керівників і співробітників архіву</i>	<i>623</i>
--	------------

<i>Список використаних архівних фондів</i>	<i>625</i>
--	------------

<i>Законодавчо-нормативні акти</i>	<i>630</i>
--	------------

<i>Бібліографія</i>	<i>640</i>
---------------------------	------------

<i>Іменний покажчик</i>	<i>654</i>
-------------------------------	------------

ВІД АВТОРА

...Чорноморський Архів без Південної України й поза нею втрачує свою історичну базу. Південна Україна без Чорноморського Архіву зрікається себе, позбавляється своєї славної історії...

доктор історичних наук,
професор О. П. ОГЛОБЛІН

Можна бути цілком упевненим, що, побачивши назву книги на обкладинці – «Чорноморський центральний військово-морський архів», – читач, навіть фахівець з архівної справи, поставить питання: «А що це за архів? Чи був такий колись в Україні?» Одного разу автор уже стикався з аналогічним здивуванням колеги. 19 березня 2013 року в Миколаєві проходила презентація міжнародної виставки «З історії розвитку суднобудування в Новоросійському краї у XVIII–XX ст.» за участю Російського державного архіву військово-морського флоту (РДА ВМФ, м. Санкт-Петербург, Російська Федерація), державних архівів Миколаївської, Одеської та Херсонської областей (Україна). Для презентації виставки з Санкт-Петербурга до Миколаєва приїхала заступник директора РДА ВМФ, заслужений працівник культури Російської Федерації, кандидат історичних наук Марина Євгеніївна Малевинська. Після інтерв'ю автора засобам масової інформації, свідком якого була М. Є. Малевинська, російська колега запитала: «О каком архиве Вы говорили? Такого архива не было». З приводу існування архіву в день презентації виставки та ще й наступного дня тривали емоційні суперечки. М. Є. Малевинська, повернувшись до Санкт-Петербурга, не заспокоїлася й удалася до розшуків у фондах РДА ВМФ документальних свідчень про існування Чорноморського центрального військово-морського архіву та його переміщення з Миколаєва до Ленінграда.

Через якийсь час у телефонній розмові М. Є. Малевинська повідомила, що нею віднайдено документи про приймання фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву в Ленінграді, а 3 квітня 2014 року на електронну пошту автора від російської колеги надійшов лист:

«Добрый день, Лариса Леонидовна! Прежде всего хочу сказать, что передача материалов в Главный морской архив была повсеместной – со всех флотов – и говорит об исключительности ситуации по отношению к Николаевскому архиву

нельзя. 11 августа 1923 г. был подписан приказ по флоту и Моркому, в котором говорилось: “Средства, отпускаемые государством для строительных и ремонтных нужд флота, крайне ограничены и должны поэтому расходоваться с исключительной экономией. Между тем, морское ведомство обременено значительным количеством зданий, складов и т. п., как составляющих его собственность, так и поступивших в его ведение за время войны и революции. С переходом к мирному строительству Красного флота необходимо сократить количество этих зданий, оставив лишь те, которые: 1) действительно нужны; 2) специально оборудованы; 3) незаменимы; 4) используются на 100 %. Таким образом, ремонтные кредиты будут сосредоточиваться на небольшом числе необходимых для боевой подготовки флота подсобных средствах, а не распыляться в общей массе”. Для осуществления этой задачи были образованы специальные комиссии: по Балтийскому и Черному морям, на Каспийском море, на Дальнем Востоке и Севере. Далее, 10 октября 1923 г., Николаевское отделение Севастопольского военно-морского порта пишет в Главный морской архив: “Согласно предписанию Морарха от 07 сентября с. г. № 18594, основанном на приказе по флоту и Моркому № 329 от 11.08.23 г., Никотделение Севвоенпорта доносит: для отправки имущества *Центрального архива ЧФ [Черноморского флота] в Петроград, обнимающим период времени с конца 18 столетия вплоть до половины первой четверти 20 [столетия]*, т. е. все относящееся [к] до революционного[му] времени, представляет груз, определенный комиссией в круглых цифрах до 7200 пудов [120 т]. *Для отправки столь ценного имущества необходимо изготовить деревянные ящики в количестве 800 штук*”. Общая сумма, необходимая для проведения перемещения фондов, была определена в 413 червонцев. Из письма Главного морского архива начальнику Морштареспа от 26.11.[19]23 г.: “Морштаресп от 12.02.[19]23 г. за № 170827 предложил РВС ЧМ “принять действительные меры к упорядочению портовых архивов в Севастополе и Николаеве, имея в виду, что согласно новому Положению и Штату, указанным архивам присвоено значение лишь текуще-справочных архивов, *причем исторический архив Черноморского флота в Николаеве должен быть теперь же подготовлен к отправке в Петроград*”. Примерно в одно и то же время в Главный морской архив поступали документы из различных портовых архивов страны, в т. ч. и николаевского. Поэтому можно сказать, что архивисты хорошо выполняли свои обязанности, сохранили все документы, и мы сейчас можем ими пользоваться. Также прикрепляю скан предисловия к описи фонда Черноморского архива. Исходя из всего вышесказанного, возникает вопрос, что будет написано в статье? На мой взгляд, речь может идти только о добросовестном труде архивистов, которые на протяжении всего указанного времени сохранили материалы и делают их доступными широким слоям пользователей.

Всего доброго, с уважением М. Е. [Марина Евгениевна]».

Віддамо належне чесності російської колеги, котра спершу категорично заперечувала існування Чорноморського центрального військово-морського архіву, а втім згодом, не посоромившись своєї необізнаності як заступника директора (адже у РДА ВМФ зберігається окремий фонд «Черноморский центральный военно-морской архив, г. Николаев, 1831–1920 гг.» (ф. 362) – так званий «архів архіву»), надіслала про нього окремі відомості. На жаль, маємо констатувати, що Чорноморський центральний військово-морський архів, вивезення якого до Російської Федерації спричинило справжню гуманітарну катастрофу в Україні, позбавивши її південні регіони та військово-морський флот історичної документальної спадщини, і справді потрапив до категорії «міфи і легенди». Для цього в Радянському Союзі було зроблено все можливе й неможливе. Отже, ця книга є спробою хоча б символічного – інтелектуального – повернення переміщеного архіву, фізичне повернення якого додому ще довго залишатиметься під питанням.

Писати статтю про цей архів колеги спершу збиралися разом, але, очевидно, мали різні плани щодо її змісту. Однак анексія Криму Російською Федерацією та війна на Донбасі (2014 р.) стали причинами, через які припинилося спілкування автора з російською колегою. Над першою статтею «Центральний Чорноморський архів: післямова до подій 1934 року», присвяченою вивезенню документів Чорноморського центрального військово-морського архіву з Миколаєва до Ленінграда в 1934 році, та підготовкою до публікації низки підтверджувальних цей факт документів, автор працювала самотужки. Статтю надрукував журнал «Архіви України» у 2014 році¹. Поштовхом до того, щоб далі не зволікати, а взятися «за перо», стала замітка на одному з веб-сайтів, в якій безіменний кореспондент, знущаючись, розвивав тему про те, чи може називатися Україна морською державою, позаяк у неї лишився на озброєнні лише один іржавий підводний човен.

На згадану статтю надійшли численні відгуки, насамперед від істориків і краєзнавців Миколаєва, адже саме тут дослідники найбільше потерпають через брак архівних документів, вивезених колись до Ленінграда. У 1995–2003 рр., працюючи над кандидатською дисертацією з історії Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900 рр.)², автор на собі відчула цей джерельний «голод», тому, як директор держархіву Миколаївської області, прагнула зробити все можливе, аби повернути хоча б якусь частину цього архіву до України.

Питання про співробітництво держархіву Миколаївської області з РДА ВМФ було порушено на тристоронній зустрічі керівників державних архівних служб

¹ Левченко Л. Л. Центральний Чорноморський архів : післямова до подій 1934 року. *Архіви України*. Київ, 2014, березень-квітень. Вип. 2 (290). С. 165–214.

² Левченко Л. Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900). Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 300 с.

України, Росії та Білорусі 3–6 жовтня 2011 року в м. Великий Новгород (Російська Федерація), в якій у складі української делегації брала участь автор цієї праці, а від російської сторони – директор РДА ВМФ Сергій Володимирович Чернявський. Результатом переговорів стало внесення до Плану спільних заходів Державної архівної служби України і Федерального архівного агентства Російської Федерації на 2011–2013 рр. вищезгаданої виставки «Розвиток суднобудування в Новоросійському краї у XVIII–XX ст.»³. Однак під час підготовки виставки виникли численні ускладнення. Розглянувши проект Концепції виставки, представлений держархівом Миколаївської області, керівництво РДА ВМФ запропонувало миколаївським архівістам самостійно провести виявлення документів у своїх фондах. Згодом С. В. Чернявський почав наполягати на сплаті держархівом Миколаївської області за страхування копій документів, які РДА ВМФ пересилатиме з Росії до України. Спеціалісти держархіву Миколаївської області вже погодилися подорожувати до Санкт-Петербурга й порушили питання про безоплатне фотографування потрібних для виставки документів. Переговори продовжилися 2012 року під час чергової зустрічі керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі 28–31 травня в м. Ужгороді (Україна). Нарешті всі проблеми було вирішено, і РДА ВМФ безоплатно надіслав держархіву Миколаївської області для експонування копії 45 документів, які пізніше побачили миколаївці під час відвідування виставки. Власне, то й був увесь здобуток цього співробітництва.

Оскільки порушена проблема турбує кожного професійного історика й краєзнавця в Україні, зокрема в Миколаєві, автору надходила значна допомога в дослідженні. Так, доктор історичних наук В. С. Єрмілов виявив у виданні Морського вченого комітету «Морской сборник» за 1853 р., 1854 р., 1861 р. публікації дослідників історії Чорноморського флоту: капітана корпусу корабельних інженерів Олександра Петровича Соколова та капітан-лейтенанта Сергія Івановича Єлагіна. Вагому допомогу в пошуку потрібних дореволюційних видань надали директор Миколаївського музею суднобудування і флоту Т. С. Мітковська, завідувач науково-довідкової бібліотеки держархіву Миколаївської області О. П. Реброва, кандидат історичних наук В. В. Щукін. Краєзнавець В. О. Левицький, відомий працями з історії суднобудування на Чорноморських верфях, передав авторові відомості про двох останніх керівників Чорноморського центрального військово-морського архіву. Науковий співробітник держархіву Миколаївської області Л. С. Климова подала ідею щодо виявлення прізвищ архівістів у фонді Миколаївського адміралтейського собору.

³ Звіт директора держархіву Миколаївської області Л. Л. Левченко про закордонне відрядження до м. Великий Новгород (Росія) для участі у тристоронній зустрічі керівників архівних служб Росії, Білорусі і України (3–6 жовтня 2011 року). URL : <http://www.mk.archives.gov.ua/internationalactivities/29-russia/244-reportdirectorstatearchive.html>

Результатом подальшого дослідження автора стала публікація в 2016 році в науковому журналі «Історичний архів» статті «Чорноморський центральний військово-морський архів: подальші розвідки в історію втраченого Україною архіву», в якій було висвітлено історію архіву від заснування в 1794 р. до 1934 р., названо прізвища низки його керівників і співробітників, наведено тексти правил роботи архіву, указано на те, що архів зберігав документи за період від 1716 р. (укази Петра I, нижня крайня дата основного комплексу документів архіву – 1769 р.) до 1918 р., а вивозився в кілька прийомів: 1924 р., 1925 р., 1934 р.⁴

Принагідно зауважимо, що в листі М. Є. Малевинської, зважаючи на зазначену дату (1923 р.) та кількість ящиків (800 одиниць), імовірно йдеться про вивезення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву, здійснене в 1924 р. або в 1925 р. Першого разу їх обсяг умістився в 85 скринь⁵, другого – у 4 залізничних вагони⁶. Загалом із Миколаєва до Ленінграда було відправлено 15 залізничних вагонів із документами Чорноморського центрального військово-морського архіву. Кількість архівних фондів і справ важко піддається підрахункам, оскільки в Україні збереглося лише кілька документів зі списками фондів цього архіву, два з них складені співробітниками Миколаївського окружного архівного управління 1928 року⁷, один – працівниками Миколаївського державного історичного архіву 1932 року⁸. Перший містить назви, крайні дати й відомості про обсяг вивезених у 1924 році фондів, другий – перелік фондів (за деякими позиціями узагальнений) станом на 1928 рік, третій – стислу інформацію про архів із характеристиками 9 фондів станом на 1932 р. Залишається невідомим, які саме фонди містилися в 4 залізничних вагонах, що були відправлені до Ленінграда 1925 року, та які фонди ховаються під узагальненими найменуваннями в одному зі списків 1928 року, наприклад *«Архивные материалы основных делопроизводственных фондов различных кораблей, корветов, шхун, яхт, пароходов, канонерских лодок и проч. судов»*. Історик А. І. Денисов повідомляв, що станом на 1870 рік обсяг фондів архіву вже досягав 700 000 справ⁹. У доповідній записці завідувача відділом архівознавства і члена ради ЦАУ УСРР, професора Р. М. Шпунта за 1930 рік указано, що лінійний вимір фондів архіву дорівнює близько 2000 погонних метрів¹⁰. У листі заступника

⁴ Левченко Л. Л. Чорноморський центральний військово-морський архів: подальші розвідки в історію втраченого Україною архіву. *Історичний архів. Наукові студії*. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. Вип. 17. С. 120–142.

⁵ ДАМО (Державний архів Миколаївської області). Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 40.

⁶ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1.

⁷ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 32–39, 40.

⁸ ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф. 1403. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 57–57зв.

⁹ Денисов А. И. Генерал-адъютант адмирал Николай Андреевич Аркас. Биографический очерк. Севастополь, 1887. С. 122, 169–170.

¹⁰ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 27–27зв.

завідувача ЦАУ УСРР С. П. Костіна до Прокуратури УСРР за вересень 1931 року написано: «Розмір цього архіву величезний, він містить близько 400 000 справ»¹¹. У згаданій вище інформації за 1932 р. ідеться про 200 архівних фондів лінійним виміром 1889,35 метрів. Ця цифра повторюється ще в низці документів, але вона встановлена станом на 1928 р., коли з архіву вже було вивезено значні обсяги документів.

Після публікації двох статей до автора надійшла пропозиція від давнього колеги – голови Державного комітету архівів України в 2002–2006 рр., а нині заступника директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України, члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук Г. В. Боряка – про узагальнення всього наявного матеріалу з історії Чорноморського центрального військово-морського архіву (як дослідницьких текстів, так і історичних документів), в одному виданні. Науковим консультантом у дослідженні виступав директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, доктор історичних наук Г. В. Папакін.

Усе більше заглиблюючись в історію спустошення українських архівів за радянських часів, автор не могла не погодитися з М. Є. Малевинською в частині того, що *«говорить об исключительности ситуации по отношению к Николаевскому архиву нельзя»*. Авжеж, з архівів України до Росії масово й примусово вивозилися архівні фонди військових частин не тільки царської армії та періоду Першої світової війни, а й Червоної армії, періоду Другої світової війни та міжвоєнного й повоєнного періодів. Українська дослідниця Л. І. Лозенко писала: *«...Під приводом організування спеціалізованих архівосховищ, уточнення профільності архівів за радянські десятиріччя з України було вилучено майже всі фонди військових установ, навіть ті, що їх створили уряд радянської України та її Народний комісаріат військових справ»*. Як указувала дослідниця, після Другої світової війни Головархів СРСР зобов'язав українські архіви передати до Центру рештки військових архівів дореволюційного та пореволюційного часів, вивезенню яких перешкодила війна, усі фонди й матеріали з історії Другої світової війни, трофейні документи німецьких військових частин, з'єднань, окупаційної адміністрації. Тільки протягом 1951–1972 рр. до Центру було передано понад 3 тисячі фондів загальним обсягом більше як 80 000 справ. Л. І. Лозенко стверджувала, що *«буквально в 1991 р. була здійснена передача до Москви ряду архівних документів із деяких відомчих архівів провідних установ України»*¹². Д. І. Гетьман у дослідженні з історії повернення українських архівних фондів із Росії до України дійшов висновку, що Укрцентрархів намагався якомога більше повернути архівних матеріалів до Єдиного Державного Архівного

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 59.

¹² Лозенко Л. І. Архівні втрати України : вивезене до Росії. *Пам'ятки України*. Київ, 1994. № 3–6. С. 87–91.

Фонду (ЄДАФ) УСРР, ініціював для цього низку комісій, проробив величезну роботу з виявлення архівних фондів у російських архівах і не поступався у своїй позиції Центрархіву РСФРР. Проте російська сторона мала більшість у всіх тих комісіях і *«встановила свої правила, при цьому допускаючи можливість отримання іншими союзними республіками лише невеликої частки фондів із наукових установ РСФРР»*¹³. У результаті Україна більше втратила архівних документів, ніж повернула з Росії.

Чорноморський центральний військово-морський архів у Миколаєві був не поодиноким фондом: він мав статус спеціалізованої архівної установи, у котрій понад століття накопичувалися й зберігалися архівні документи Чорноморського військово-морського флоту. За імперських часів для архіву спеціально обладнали двоповерхову будівлю за всіма тодішніми вимогами щодо зберігання документів. Архів мав стратегічно важливе значення для уряду СРСР, оскільки генетично пов'язаний із Чорноморським флотом, політикою в Чорноморському басейні, Північним Причорномор'ям і Кримом. Сталінське керівництво навіть не могло припустити, що документи з історії Чорноморського флоту залишаться в руках українців, які свідомо продовжували боротьбу за свої національні свободи. Через це документи не лише було вивезено та сам архів ліквідовано, а й зроблено все для того, щоб про існування цього архіву та права України на історичну спадщину Чорноморського флоту забули навіки.

У листі М. Є. Малевинської йдеться про вшанування праці архівістів РДА ВМФ, завдяки яким збережено документи. Хто ж більше буде поважати труд архівіста, як не його колега! Сутність проблеми полягає не в архівістах, а в політиці держави щодо архівів і повазі до національної пам'яті народів. Архівісти РДА ВМФ не лише опікуються архівними фондами колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву, а й оприлюднили на офіційному веб-сайті¹⁴ описи його фондів, у т. ч. уже згаданий опис архівного фонду самого архіву (очевидно й не замислюючись над тим, звідки саме ці фонди потрапили до їхнього архіву!). Проте, чи хто згадав, скільки життів архівістів було скалічено в Україні за ті 10 років, упродовж яких тривала боротьба між Україною і Росією за Чорноморський архів? Саме їм, архівістам України 20–30-х рр. ХХ ст. – стійким борцям за збереження національної пам'яті українського народу – присвячено цю працю.

Мета праці полягала в комплексному дослідженні історії Чорноморського центрального військово-морського архіву від заснування наприкінці ХVІІІ ст. до ліквідації в 1934 році. За свою історію архів змінив кілька найменувань, але ніколи не змінював своєї місії: зберігати документи Чорноморського флоту,

¹³ Гетьман Д. І. Повернення українських архівних історико-культурних цінностей з Росії у 1921–1926 рр. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 3. С. 37–46.

¹⁴ Фонды. Российский государственный архив военно-морского флота. URL : <https://rgavmf.ru>

пов'язаних із ним міст, селищ, установ і підприємств. Архів виник у Чорноморському адміралтейському правлінні (Херсон, 1794 р.), на межі XVIII–XIX ст. перемістився до Миколаєва, підпорядковувався Конторі Головного командира Чорноморського флоту і портів, послідовно функціонував у складі Чорноморського департаменту, Штабу Чорноморського флоту, Управління Миколаївського порту, Головного управління Чорноморського флоту і портів, Головного управління Чорноморського і Каспійського флотів. 1900 р. він одержав назву Чорноморський центральний військово-морський архів. Найбільшу увагу було приділено 1925–1934 рокам, упродовж яких відбувалися змагання України та Росії за права на Чорноморський центральний військово-морський архів. Проблема вивчалася в контексті боротьби ЦАУ УСРР за самостійність архівної галузі України, проти господарювання на теренах України Центрархіву РСФРР і порушення ним архівного законодавства УСРР, проти створення Центрального архівного управління СРСР і запровадження поняття «фонди загальносоюзного значення», проти вивезення військових та інших архівних фондів з українських архівів до Росії та за повернення з Росії історичної спадщини українського народу. Зважено не лише на архівне законодавство УСРР 20–30-х рр. XX ст., а й на формування законодавчої бази в Російській Федерації та СРСР, яка дозволила їхнім урядам створити так звані «правні підстави» для вилучення військових архівних фондів з архівів України.

Оскільки автор усвідомлювала, що діалог щодо повернення історичної спадщини Чорноморського флоту та Південної України наразі є в принципі неможливим, меморіальною метою праці також стало виявлення документальних доказів прав України на документи колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву й неправомірності вивезення їх з України. Г. В. Боряк у листі, надісланому авторові 5 лютого 2018 р., зазначив: *«У 1990-х роках ми були настільки наївними, що сподівалися на успіх реституційних переговорів з Росією. Сьогодні стало остаточно зрозуміло: з країни-агресора ніколи в Україну добровільно не буде передано жодного переміщеного документа, жодної рукописної пам'ятки, жодного мистецького об'єкту. Цю тезу треба прийняти й усвідомити»*. Проте не варто втрачати надії. Можливо, у майбутньому, імовірно й не за життя сучасників, українські архівісти порушать цю, здавалося б нездоланну проблему і в ході добросусідського діалогу або судового процесу Російська Федерація визнає право України на документи колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву, принаймні як власник оригіналів виготовить їх копії для України на безоплатній основі. Тоді автор уважала б свою місію виконаною. Відтак на сторінках цієї книги опубліковано тексти документів, виявлених у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, держархівів Миколаївської та Одеської областей. Під час дослідження здійснено спробу реконструкції складу фондів

Чорноморського центрального військово-морського архіву шляхом порівняння наявних списків його фондів і опублікованих на офіційному веб-сайті РДА ВМФ описів фондів.

Зважаючи на актуалізацію 1992 року проблеми розподілу Чорноморського військово-морського флоту між Російською Федерацією та Україною, автор, хоча й не ставила на меті розгляд цієї теми, проте під час дослідження повсякчас зважала на зв'язок питання про права на історичну документальну спадщину Чорноморського флоту з питанням про право власності на сам Чорноморський флот. Отже, до праці включено окремий розділ про спробу реалізації Україною власної морської доктрини в період Української революції 1917–1921 рр. та про долю архівів Чорноморського флоту в цей період.

Автор щиро дякує за підтримку дослідження, рецензування праці в «рукописі», надання консультацій, зауважень і рекомендацій доктору історичних наук, професору Г. В. Боряку; доктору історичних наук Г. В. Папакіну; доктору історичних наук, професору Ю. В. Котляру; доктору історичних наук В. С. Єрмілову; досліднику історії суднобудування В. О. Левицькому; кандидату історичних наук В. В. Щукіну. Щиру подяку автор висловлює директору, кандидату історичних наук Н. В. Маковській і співробітникам Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України; директору О. В. Бажан і співробітникам Центрального державного архіву громадських об'єднань України; директору Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) О. В. Музичук; директору Г. В. Порохнюк і співробітникам Державної наукової архівної бібліотеки; заступнику директора Л. Г. Білоусовій і співробітникам держархіву Одеської області; директору В. О. Лебедю і співробітникам держархіву Херсонської області; директору Миколаївського музею суднобудування і флоту Т. С. Мітковській; співробітникам держархіву Миколаївської області Л. С. Климовій та О. П. Ребровій. Автор висловлює вдячність керівництву та співробітникам музею Миколаївського суднобудівного заводу ім. 61-го комунара.

Розділ I

У ВИТОКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія проблеми

Про Чорноморський центральний військово-морський архів знаходимо згадки в нарисах з історії архівної справи на Миколаївщині завідувача Миколаївського окружного архівного управління Катерини Йосипівни Осипової (1927 р.)¹⁵ та наукового співробітника Миколаївського обласного державного архіву, згодом – завідувача Партиїного архіву Миколаївського обкому КПУ Михайла Івановича Степаненка (близько 1988 р.)¹⁶. Проте ці нариси так і залишилися неопублікованими, вони зберігаються у фондах держархіву Миколаївської області. Головний зберігач фондів держархіву Миколаївської області Марія Павлівна Явланова неодноразово порушувала проблему Чорноморського архіву у своїх лекціях, а директор Шнеєр Самарович Людковський, який керував держархівом упродовж тридцяти років (50–70-ті рр. XX ст.), за спогадами відомого миколаївського історика Н. О. Кухар-Онишко, страшенно боявся чіпати цю болючу тему.

У радянській та сучасній російській історіографії праць про Чорноморський центральний військово-морський архів не виявлено. Історіографічний аналіз теми свідчить, що коли на теренах СРСР проблема військових архівних фондів уже потрапила до забуття, у Сполучених Штатах Америки відома американська дослідниця радянських архівів Патрісія Кеннеді Грімстед указувала у своїй статті (1973 р.) на факти вивезення військових архівних фондів з України до Росії, у т. ч. до Центрального державного архіву військово-морського флоту в Ленінграді¹⁷.

Про існування Чорноморського центрального військово-морського архіву дійсно забули, і через це українська історіографія теми вивезення документів із цього архіву до Ленінграда, на жаль, обмежується статтями історика-архівіста Людмили Іванівни Лозенко, яка безпосередньо звернулася до вивчення

¹⁵ Осипова К. Й. Нарис з історії архівної справи на Миколаївщині. Машинопис. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 7–11зв.

¹⁶ Степаненко М. І. Нарис з історії архівного будівництва на Миколаївщині (1917–1966 рр.). Науково-довідкова бібліотека ДАМО. Інв. № 100. 61 с.

¹⁷ Grimsted Kennedy P. Regional Archival Development in the USSR: Soviet Standards and National Documentary Legacies. *American Archivist*. 1973, January. Vol. 36. № 1. P. 51–52.

проблеми переміщення військових архівів з України до Росії в той час (1994 р.), за якого, за словами Г. В. Боряка, знову зажевріла надія повернення архівних скарбів України з Росії¹⁸. В одній зі статей, у якій Л. І. Лозенко згадала про вилучення документів із Чорноморського центрального військово-морського архіву 1924 року, дослідниця вказала й на переміщення до Москви частини архіву Коша Запорозької Січі (1775 р.), справ військово-похідної канцелярії графа П. О. Рум'янцева-Задунайського (1852 р.), військових документів, що відклалися в архіві Чернігівського губернського правління, архівних фондів військових частин, накопичених у католицькому монастирі в Дубні впродовж 1797–1837 рр., архіву Генеральної військової канцелярії тощо. Л. І. Лозенко повідомила, що в Україні на початку ХХ ст. докладала зусиль до забезпечення збереженості військових архівних фондів Архівна комісія при Київському відділі Імператорського російського військово-історичного товариства на чолі з професором В. С. Іконниковим (1909 р.), за ініціативою якої було засновано Центральний архів Київського військового округу. За Центральної Ради голова Бібліотечно-архівного відділу при Департаменті мистецтв Генерального секретарства справ освітніх О. С. Грушевський та директор Музею-архіву війни і революції О. Благодір направили записку до Генерального секретаріату справ військових із вимогою заборонити передавання військових матеріалів до Московського відділу архіву Головного штабу. При Генеральному штабі УНР був створений Військово-науковий відділ Київського військово-історичного товариства, у складі якого засновано архів: 1 квітня 1918 року Військове міністерство УНР видало наказ, за яким усі демобілізовані військові частини мали надсилати до Військово-наукового відділу описи архівних документів із метою їх подальшого передавання на зберігання до архіву. За Гетьманату на Військово-науковий відділ Головного управління Генерального штабу покладалося збирання й вивчення документів для написання історії Першої світової війни, для цього навіть було створено спеціальну комісію на чолі з генералом М. М. Головиним. За Директорії при Культурно-освітній управі Головного управління Генерального штабу планувалося заснувати комісію для збереження документів українського війська. За УСРР, у січні 1918 року, при Комітеті для демобілізації Південно-Західного фронту створили Військово-історичний відділ (з серпня – Військово-архівна комісія) для збирання документів, що стосувалися війни 1914–1917 рр. він узяв на облік 8400 документів військового характеру, установив місцезнаходження архівних матеріалів 2 армій, 17 корпусів, 743 військових частин. Народний комісаріат військових справ УСРР наказом від 28 квітня 1919 року за-

¹⁸ Лозенко Л. І. Архівні втрати України: вивезене до Росії. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 87–91 ; Лозенко Л. І. Українські військові архіви : відібрана спадщина. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 109–115 ; Лозенко Л. І. О. Оглоблин про архів Чорноморської флоти. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 116–119.

снував Редакційну колегію «Воєнно-Військового журналу Наркомвоєн УСРР», яка розробила проекти положень і штатів Центрального військового архіву (ЦВА) України та місцевих військово-архівних комісій. ЦВА України мав входити до складу Всеукраїнського головного архіву, для розміщення ЦВА був виділений будинок колишньої бурси на території Софіївського собору в Києві. Проте всій цій розбудовчій роботі на заваді стала більшовицька Росія, котра після укладання в травні 1919 року військового союзу з Україною, зажадала, щоб документи з історії війни 1914–1917 рр. було передано до російських архівів. Редакційна колегія «Воєнно-Військового журналу» висунула пропозиції щодо проведення роботи з опису подій війни 1914–1917 рр., зокрема дій на Південно-Західному й Румунському фронтах, в Україні. Москва з цим не погодилася й повідомила, що в Україні передбачається лише заснування 3-ї секції Головного архівного фонду з відділами в Одесі, Києві, Житомирі для *«самой грубой и примитивной»* систематизації архівних матеріалів і складання описів, за якими документи *«при первой же возможности»* будуть вивезені до Москви. Л. І. Лозенко зазначала: *«Це зайвий раз свідчить, що і в галузі архівної справи Україну радянський уряд Російської Федерації ніколи не розглядав як самостійну державу... Тоді, 1919 року, до честі Редакційної колегії, вона не погодилася з рішеннями Центру й на сторінках "Воєнно-Військового журналу" висловила слушну думку, "що при такій постановці справи винятково багатий матеріал, зосереджений в Україні, у кращому разі на довгі роки буде приречений на тривале архівне зберігання без активного його використання, або ж, зважаючи на обставини громадянської війни, більша його частина безповоротно загине для військової науки"»*¹⁹. Дослідниця звернулася й до долі 1 млн. одиниць зберігання військової документації, зосереджених у військовому відділі Київського центрального історичного архіву. 1934 року в Києві був створений Всеукраїнський військово-історичний архів, проте вже 1936 року його реорганізовано в місцевий історичний архів при Київському обласному архівному управлінні для обслуговування частин і штабів Київського військового округу; такий самий архів засновано при Харківському обласному архівному управлінні для обслуговування Харківського військового округу. Завданням цих архівів була первинна обробка фондів для планомірного їх передавання до центральних військових архівів СРСР. За наказом НКВС УРСР від 1 грудня 1943 року, ці архіви закрито. Л. І. Лозенко дійшла висновку про те, що внаслідок політики радянського уряду щодо військових архівних фондів з України було вивезено майже всю військову документацію: *«... якщо з матеріалів дореволюційного періоду лишилися на місці хоч поодинокі другорядні, то фонди радянського часу вилучено абсолютно всі – починаючи з Народного комісаріату військових справ УСРР, 1-го і 2-го*

¹⁹ Лозенко Л. І. Українські військові архіви: відібрана спадщина. Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 112.

Українських фронтів, Південно-Західного фронту, армій, штабів Київського, Харківського, Одеського військових округів, Української запасної армії, полків Червоного козацтва, Української трудової армії, частин ВЧК, ГПУ, ЧОНів і кінчаючи шпиталями, військовими навчальними закладами, редакціями армійських газет, клубів тощо. Жодного суто військового документа не зберігається в Україні і з історії Другої світової війни (окрім матеріалів партизанських формувань і підпілля)». Вище вже наводилися підрахунки вивезених протягом 50–70-х рр. XX ст. військових архівних фондів (за Л. І. Лозенко). Коли Російська Федерація перебрала на себе правонаступництво колишнього СРСР, вона «єдиним розчерком пера перетворила центральні державні архіви колишнього Союзу, зокрема й військові, на загальноросійські, з чим аж ніяк не можна погодитись». Як таке взагалі може бути, щоб військові архіви зберігалися в зарубіжній країні! Дослідниця вказала, що можна порівняно швидко розбудувати армію, але не так просто виховати в кожного її вояка, а особливо, якщо він належить до віками поневоленого й національно приниженого народу, той патріотичний дух, самовідданість і гідність, що надають сили боронити свою незалежну Батьківщину. Національний дух армії ґрунтується на історичних традиціях, які витворює кожна нація впродовж багатьох сторіч, захищаючи себе, свою землю від чужоземних зазіхань. Зважаючи на це, Л. І. Лозенко пропонує створення в Україні військово-історичного архіву й порушення перед Російською Федерацією питання про повернення військових архівних фондів, що належать Україні²⁰.

Ще в одній статті (1994 р.), присвяченій спустошенню Росією українських архівів і зусиллям України, спрямованим на повернення цивільних документів (у цій статті також згадується про вивезення документів із Чорноморського центрального військово-морського архіву 1924 р.), Л. І. Лозенко повідомляла, що за часів Гетьманату П. П. Скоропадського питання повернення культурних цінностей із петроградських і московських архівів обговорювалося на мирних переговорах України з Росією в травні–жовтні 1918 року. Створена на чолі з товаришем Міністра народної освіти П. І. Холодним архівна комісія склала списки «Матеріалів, які внаслідок розподілу бажано мати на Україні» і «Документів, які походять з України і примусово були вивезені за наказом царського уряду, і які незаперечно повинні бути повернуті»²¹. 25 липня 1918 року була прийнята постанова про головні засади, на яких міг би здійснюватися розподіл архівів: «Всі культурні цінності, які було вивезено з меж України до Росії і ті, що знаходяться в Росії, але мають спеціальну вартість для української куль-

²⁰ Лозенко Л. І. Українські військові архіви: відібрана спадщина. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 109, 115.

²¹ Докладніше про роботу комісії див. у праці : Українські культурні цінності в Росії : перша спроба повернення, 1917–1918 / упоряд. : С. І. Кот, О. О. Нестуля. Київ : Видавничий дім «Соборна Україна», 1996. 300 с.

тури, повинні бути цілком повернуті Україні, а ті з них, котрі були спільною власністю колишньої Російської імперії, але перебували поза межами української території, повинні бути повернені Україні в частині, рівній тій, в якій вона бере на себе борг колишньої Російської імперії». Л. І. Лозенко вказувала, що то був чи не найперший у житті незалежної Української держави документ, який на рівноправній основі визнавав її права на частку духовно-культурної спадщини Російської імперії²². Починаючи з 30-х рр. XX ст., роботу з повернення архівних документів із Росії було зовсім припинено, натомість «вивезення архівів з України якраз набуло широкого планомірного характеру. УРСР опісля вже ніколи більш не обстоювала своїх прав на належну таки ж їй історико-культурну спадщину, що й далі залишалася в Росії». У перспективних планах архівної галузі передбачалося лише здійснення централізованого обліку документів з історії України, у т. ч. й поза її межами, а також мікрофільмування. Однак, мікрофільмування поширення не набуло. У цьому Л. І. Лозенко абсолютно права, бо за радянських часів найбільш масштабне виявлення й копіювання документів у архівах Російської Федерації здійснювалося лише під час написання «Історії міст і сіл України», головну редакційну колегію якої очолював видатний український учений, академік НАН України, доктор історичних наук Петро Тимофійович Тронько. Щоправда, наприкінці 1960-х – у 1970-х рр., коли виходили книги «Історії міст і сіл України», підхід як до висвітлення історії України, так і до виявлення і копіювання документів не міг бути іншим, ніж у руслі марксистсько-ленінської історичної науки. Тож переважно виявлялися документи про боротьбу селянства та робітничого класу з поміщиками та капіталістами, революційний рух, громадянську війну тощо. А втім, у розрізі історії Півдня України виявлено низку цінних документів, що відбивають заселення міст і селищ, розвиток економіки, зокрема суднобудування, культури й освіти тощо. Мікрофільми цих документів поповнили фонди державних архівів України, у т. ч. й Миколаївської області (17 мікрофільмів із фондів РДА ВМФ). Л. І. Лозенко вказувала, що вперті факти свідчать про поводження з Україною як за царських, так і за радянських часів, як із колонією, з котрої метрополія, у супереччя усім правилам, які існували, вивозила найцінніші й найважливіші архіви, залишаючи або повертаючи їй при цьому здебільшого другорядні документи. Дослідниця писала: «Світова практика показує, що кожен народ, звільняючись з колоніального ярма, прагне повернути собі і свої ознаки державності, серед яких чільне місце належить історико-культурним і духовним надбанням»²³. Л. І. Лозенко також опублікувала текст доповідної записки доктора історичних наук, професора

²² Лозенко Л. І. Архівні втрати України : вивезене до Росії. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 89.

²³ Лозенко Л. І. Архівні втрати України : вивезене до Росії. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 90.

Олександра Петровича Оглобліна, в якій 1928 року вчений намагався обґрунтувати права України на документи Чорноморського центрального військово-морського архіву²⁴. Таким чином, Л. І. Лозенко порушено важливу проблему повернення (реституції) і розподілу (спільної архівної спадщини) військових архівних документів, створених на теренах України як за часів її входження до складу Російської імперії, так і за часів перебування у складі СРСР. Дослідниця не лише фіксувала факти вивезення документів і спроби їх повернення, а й наполягала на виробленні механізму повернення цих документів, який спирався б на міжнародне законодавство й світову практику, на потребі обґрунтування прав України на архівні документи з її історії, що знаходяться в російських архівах, і сама зробила спробу здійснення цього у своїх статтях.

На цьому наш історіографічний аналіз міг би скінчитися (оскільки інші праці, в яких би згадувалося про існування Чорноморського центрального військово-морського архіву, відсутні), якби ми не вийшли на значущу проблему повернення українських архівів із Росії з набуттям Україною незалежності та не усвідомили необхідності розгляду здійснених для її вирішення заходів і з'ясування різних концепцій, що впливають на неї. Адже від цього залежить і доля архівних фондів колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву.

Кількість публікацій про шляхи і результати вирішення проблеми повернення культурних цінностей значна. Колективом упорядників у складі Л. П. Одинокі, С. С. Артамонової, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовського 2006 року було укладено бібліографічний покажчик міжнародних документів, актів законодавства України, статей, бібліографічних матеріалів з питань охорони, повернення, реституції культурних цінностей та спільної архівної спадщини, який налічує 1045 позицій²⁵. З часу виходу у світ покажчика з'явилися й інші публікації з даної проблематики. Оскільки дослідження не присвячується виключно аналізу історіографії, далі автором будуть названі праці окремих учених, які найяскравіш віддзеркалюють проблеми повернення українських архівних документів із Росії (адже до культурних цінностей належать твори мистецтва, археологічні знахідки, книги тощо).

1996 року керівник Центру досліджень проблем повернення та реституції культурних цінностей Інституту історії України НАН України Сергій Іванович

²⁴ Лозенко Л. І. О. Оглоблин про архів Чорноморської флоти. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 116–119.

²⁵ Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. Вип. 12 : Україна в міжнародно-правовій охороні культурних цінностей та проблеми спільної архівної спадщини. Матеріали до бібліографії / упоряд. : Л. П. Одинока, С. С. Артамонова, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовський. Київ : Державний комітет архівів України; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2006. 137 с.

Кот²⁶ у співавторстві з доктором історичних наук, професором Олексієм Олексійовичем Нестулею²⁷ висвітлили перші спроби повернення національних культурних цінностей, які впродовж століть вивозилися до Росії: за Української Центральної Ради, Української Народної Республіки та Української Держави в 1917–1918 рр. Ученими було зібрано всі наявні документи, що стосуються роботи української делегації на мирних переговорах із Росією у справі повернення пам'яток української історії та культури на чолі з професором С. П. Шелухиним, а згодом П. Я. Стебницьким (травень – жовтень 1918 р.), а також діяльності архівної комісії, очолюваної П. І. Холодним, яка на цих переговорах висунула вимоги щодо повернення архівних документів із Московського архіву Міністерства юстиції, справ Малоросійського приказу, справ щодо України з архіву Міністерства закордонних справ, усіх справ Сенату, які надійшли до нього апеляційним порядком із судових інституцій України, усіх справ Синоду, що надходили до нього з консисторій, монастирів і церков України, усіх «рукописів та стародруків українського походження» з Публічної бібліотеки та бібліотеки Академії наук, Румянцевського та Історичного музеїв у Москві, справ і родовідних книг, які надсилалися дворянськими депутатськими зборами українських губерній до Департаменту герольдії Сенату, документів і карт з архіву Міністерства внутрішніх справ, стовпців «Малоросійської переписки» зі Збройної палати, присяжних листків української старшини та козаків з архіву Міністерства закордонних справ, листування гетьмана Івана Мазепи з архіву Міністерства юстиції, документів, вивезених до Росії під час Першої світової війни тощо. Ситуацію на україно-російських переговорах яскраво ілюструє наведена авторами цитата з промови Д. В. Антоновича 25 травня 1918 року:

²⁶ Див. також праці С. І. Кота : Кот С. І. Проблеми повернення в Україну культурних цінностей у контексті історії та права : Українські культурні цінності в Росії. *Розбудова держави*. 1995. № 10. С. 40–49 ; Кот С. І. Українські культурні цінності в Росії : Проблема повернення в контексті історії та права / НАН України. Ін-т історії України ; Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при КМ України. Київ : Соборна Україна, 1996. 91 с. ; Кот С. І. З історії повернення українських культурних цінностей з Росії. *Історичне краєзнавство і культура* : наук. доп. та повідомл. VIII Всеукр. наук. конф. (Ін-т історії України НАН України та ін.) Київ ; Харків : Рідний край, 1997. Ч. 1. С. 309–314 ; Кот С. І. Реституція чи конфіскація? Російський закон про переміщені під час Другої світової війни культурні цінності та Україна. *Політика і час*. 1998. № 8. С. 27–35 ; Кот С. І. Реліквії козацтва в контексті українсько-російських переговорів щодо їх повернення (1920–1930-ті рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 2009. № 1. С. 129–143 ; Кот С. І. З історії формування організаційних засад державної політики повернення та реституції культурних цінностей в незалежній Україні. *Історія України : Маловідомі імена, події, факти* : зб. ст. 2010. № 36. С. 361–371 ; Кот С. І. Аналітична записка Про деякі актуальні питання повернення та реституції культурних цінностей в контексті норм міжнародного права та законодавства України (2016 р.). URL : <http://www.history.org.ua/?libid=11253> ; Кот С. І. Проблеми повернення культурних цінностей в українсько-російських міждержавних відносинах (1991–2015 років). *Україна XX століття : культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. С. 160–177 та інші.

²⁷ Див. також праці О. О. Нестулі : Нестуля О. О. Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури: 1917–1920 рр. Полтава : Полтав. наук. т-во краєзнавців та ін., 1993. 90 с. ; Нестуля О. О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). Київ ; Полтава : АН України, Ін-т історії України та ін., 1994. 240 с. та інші.

«Праця йде хибним і некорисним для України шляхом: сучасний власник речей, хоч і не має на них юридичного права, хоч і сам визнає це – неохоче випустить їх із рук, і навіть з ратифікованого списку навряд чи матимемо все, а ми ще до того обрізуємо список, бажаючи, аби до цього попали лиш цілком несумнівні речі. А як ще додати, що помилково не будуть пригадані цілі низки актів, на які маємо право безперечно, як-от: у цьому списку немає актів Слобідської України, – то вийде, що ми самі себе грабуємо й віддаємо своє добро чужинцям». Українці тоді ще не мали реституційного досвіду, та й не існувало настільки докладно розробленого міжнародного законодавства (крім Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 рр.), тому на переговорах із російською стороною, в умовах антиукраїнської істерії, вони самотужки виробляли принципи (насамперед йдеться про так званий принцип «розмежування»), на яких мали базуватися українські вимоги, добирали аргументи на користь своєї позиції з огляду на майбутній розвиток української культури й політичне бачення. С. І. Кот і О. О. Нестуля дійшли висновку про те, що функціонування Культурної комісії Української мирової делегації, незважаючи на відсутність успіху в переговорах, та діяльність її попередників від доби Центральної Ради привернули увагу широких кіл громадськості та державних влад як і Україні, так і поза її межами до проблеми повернення українському народові його історико-культурних цінностей. Чи не вперше в Росії та у світі згадали про українське, а не «малоросійське» походження культурних цінностей, завдяки яким було сформовано фонди російських музеїв, архівів, бібліотек, приватних зібрань, досягнули масштаби їх вивезення з України. На думку авторів, архівні джерела про боротьбу українського народу за повернення культурних цінностей мають не лише науково-пізнавальне значення, а й практичну актуальність, зумовлену як всебічною теоретичною розробкою проблеми, так і наявністю важливого фактичного матеріалу²⁸.

Як же розвивалася співпраця з Росією від здобуття Україною незалежності й яке відлуння вона мала в публікаціях українських авторів? 1994 року на сторінках Всеукраїнського часопису «Пам'ятки України» мистецтвознавець Віктор Васильович Вечерський у статті «Реституція культурних цінностей» зазначав, що, юридично ліквідувавши СРСР, держави СНД спершу домовилися про реституцію культурних цінностей, навіть були зроблені кроки для створення правової бази щодо вирішення цієї проблеми, але Росія, *«яка за останні 70 років під облудною вивіскою “СРСР” була фактично метрополією, схаменулася. В пресі й у парламенті “великі демократи” і “великі інтелігенти”... дружно залементували про неможливість досягнутих домовленостей, оскільки це, мовляв, збіднить світову (і не менше!) культуру... Скінчилася ця всеросійська істерика тим, що Верховний Совет Росії одностороннім порядком денонсував усі домовленості з*

²⁸ Українські культурні цінності в Росії : перша спроба повернення, 1917–1918 / упоряд. : С. І. Кот, О. О. Нестуля. Київ : Видавничий дім «Соборна Україна», 1996. С. 15–71.

країнами СНД про повернення культурних цінностей». В. В. Вечерський звернувся до міжнародного законодавства у сфері реституції культурних цінностей, а саме до Декларації держав антигітлерівської коаліції (1943 р.), Паризького мирного договору (1947 р.), Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту (1954 р.), Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню і передачі права на культурні цінності (1970 р.), рекомендацій Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури (Мехіко, 1982 р.), під якими стоїть підпис СРСР. Зважаючи на ці міжнародні акти, автор наполягав на тому, що «...при реституції правовідносини виникають не між законними власниками культурних цінностей і юридичними особами, у власності яких вони опинилися (музеї, приватні колекціонери, архіви, фонди), а лише між державами. Тим-то ці відносини регулюються тільки нормами міжнародного права, а не внутрішнім законодавством тієї чи іншої країни. Тому лише держава, представлена урядом, що стоїть при владі, має право виставляти претензії про реституцію всіх культурних цінностей, вивезених будь-коли з її території до інших держав. Ми наголошуємо цей момент, який для України має принципове значення. Жодні громадські комісії чи комітети, діаспора чи фонди культури не повернуть та й не мають права повертати в Україну культурні цінності – це прерогатива уряду... Тому уряд (Кабінет Міністрів) представляє в міжнародних взаєминах музеї, архіви...». За приклад поведінки держави у відносинах із Росією у справі реституції В. В. Вечерський навів Польщу, яка, як і Україна, свого часу належала до складу Російської імперії. Як і з України, з Польщі до Росії в імперські часи кількома хвилями протягом XVIII – початку XX ст. вивозилися культурні цінності. Так само, як Україна, Польща після революції 1917 року в Росії проголосила незалежність, а втім вона зуміла її збройно відстояти. Тому в 1921 році Рада Народних Комісарів РСФРР почала передавати польському уряду культурні й мистецькі цінності, архіви, бібліотеки, військові трофеї, що вивозилися з цієї країни, починаючи з 1772 року. Зважаючи на приклад Польщі, автор дійшов висновку, що реституція – «питання не тільки права, а й сили». В. В. Вечерський запропонував низку доцільних, на його погляд, заходів, яких мала б ужити Україна для повернення культурних цінностей, а саме: 1) проголосити себе правонаступницею УНР; 2) заявити, що в період 1921–1991 рр. Українська держава перебувала під окупацією Росії у формі СРСР, а також частково Польщі (1923–1939 рр.), Румунії (1918–1940 рр.) та Чехословаччини (1919–1944 рр.), тому всі вивезення з України культурних цінностей визнаються Україною за незаконні, спричинені іноземною окупацією; 3) на цій підставі зажадати реституції культурних цінностей; 4) ініціювати міждержавні переговори з питання реституції цінностей, передусім здійснивши їх ідентифікацію, для проведення якої вимагати допуску українських фахівців у фондосховища музеїв, архівів, бібліотек відповідних

країн; 5) у Міністерстві закордонних справ України створити структуру, відповідальну за реституцію культурних цінностей, яка б працювала в тісному контакті з експертами Міністерства культури та Головархіву; 6) якщо міждержавні переговори не матимуть успіху, до справи реституції залучити ООН, ЮНЕСКО, *«зрештою звернутися з позовом до Міжнародного суду в Гаазі»*²⁹.

Деякі з цих заходів протягом минулих років незалежності були реалізовані або Україна здійснила спробу їх реалізувати. 1992 року при Кабінеті Міністрів України створено Комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей³⁰. У лютому 1992 року Україна, а також Російська Федерація, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, підписали Мінську угоду про повернення культурних та історичних цінностей державам їхнього походження³¹. Держави-підписанти збиралися заснувати міждержавну комісію для створення механізму й практичної роботи з повернення культурних та історичних цінностей і національні комісії з укладання систематичних описів цінностей, які перебувають як на території відповідної держави, так і в інших державах-учасницях СНД. В Угоді йшлося про надання можливості експертам національних комісій незалежних держав знайомитися з фондами державних музеїв, бібліотек та архівів одна одної. Проте, як зазначала Л. І. Лозенко (1994 р.), реалізація цієї Угоди *«наразилася на шалений опір шовіністично настроєної інтелігенції Росії, яка своїми провокаційними виступами намагається створити в громадськості негативну opiniю. У згоді з російським прислів'ям "Что взято, то свято", вони вперто не хочуть зважити ні на права, ні на почуття тих народів, які втратили свої архіви внаслідок колоніальної залежності, нехтують міжнародні документи, зокрема прийняті ЮНЕСКО для захисту культурних цінностей»*³². Більше того, у Росії не зважали

²⁹ Вечерський В. В. Реституція культурних цінностей. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 102–103. Київ, 1994. С. 2–6.

³⁰ З публікації цієї комісії звертаємо увагу на статті В. Лихотворик, а також матеріали національного семінару «Матеріали повернення національно-культурних пам'яток», що відбувся у Чернігові 1994 р. (див. статті Б. Іваненко, М. Коваль, П. Сохань, Р. Пирога, М. Дубик, О. Журби, В. Гики, Т. Ківшар, Г. Боряка). Лихотворик В. Правові проблеми реституції культурних цінностей України у зв'язку із розподілом радянської імперії. *Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи*. Вип. 10: матеріали наук.-практ. симпозіуму «Правові аспекти реституції культурних цінностей: теорія і практика» (Київ, груд. 1996 р.). Київ : Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при КМ України, 1997. С. 183–185 ; *Повернення культурного надбання України: Проблеми, завдання перспективи*. Вип. 6 : матеріали національного семінару «Проблеми повернення національно-культурних пам'яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни» (Чернігів, вересень 1994 р.). Київ : Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей ; НАН України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; Нац. парламент. б-ка України, 1996. 334 с.

³¹ Угода про повернення культурних та історичних цінностей державам їхнього походження. Дата підписання Україною 14 лютого 1992 р., набуття чинності для України 14 лютого 1992 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_064

³² Лозенко Л. І. Архівні втрати України: вивезене до Росії. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 90.

й на той факт, що держави-учасниці Угоди відмовилися від претензій на право володіння комплексом документальних матеріалів, створених у результаті діяльності вищих державних органів Російської імперії та Радянського Союзу, які знаходяться поза межами їх територій, на користь Російської Федерації. Уже 20 травня 1992 року Російська Федерація в односторонньому порядку відмінила дію Мінської угоди на своїй території всупереч чинному в цій сфері міжнародному законодавству й волеявленню інших держав СНД³³. Оскільки національні інтереси колишніх республік СРСР у сфері реституції культурних та історичних цінностей були пов'язані саме з Росією, подальша співпраця в цьому напрямі загальмувала. 1993 року Україна ініціювала перше засідання Міждержавної експертної комісії з розгляду питань і підготовки рекомендацій щодо повернення культурних цінностей. Для участі в засіданні до Мінська прибули представники Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Молдови, Туркменістану та України. Росія відмовилася від участі в комісії, а згодом заявила про доцільність зберігання культурних цінностей там, де вони знаходяться, а не їх розподілу³⁴. На цьому подальший конструктивний діалог країн СНД у сфері повернення культурних цінностей був остаточно заблокований. Росія не врахувала й резолюції Генеральної Асамблеї ООН про повернення або реституцію культурних цінностей країнам їхнього походження (1987 р., 1993 р.). Аргументом «проти» були труднощі визначення країни походження культурних цінностей і вирішення проблеми правонаступництва.

Причини позиції російської сторони спробувала з'ясувати Патрісія Кеннеді Грімстед в монографії «Трофеї війни і імперії: Архівна спадщина України, Друга світова війна і міжнародна політика реституції» (2001 р.), присвяченій правам України на вивезені з її території архівні документи, щоправда періоду Другої світової війни³⁵. У ній автор указала, що від розпаду СРСР у 1992 р. й до 2001 р. (рік завершення роботи П. Кеннеді Грімстед над монографією) незалежні держави не змогли реалізувати своє право на повернення вивезених з їхніх територій архівних матеріалів, позаяк Російська Федерація не бажала створювати прецедента, за якого європейські країни (Німеччина, Австрія, Польща, Угорщина, Чехія, Словачія) могли б у свою чергу вимагати від неї повернення вивезених до СРСР під час Другої світової війни та в повоєнні роки з їхніх територій культурних цінностей. Політика їх захоплення як форма репарацій проводила-

³³ О Соглашении государств – участников Содружества Независимых Государств «О возвращении культурных и исторических ценностей государствам их происхождения» : Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 20 мая 1992 г. № 2802-1. URL : <http://docs.cntd.ru/document/9007449>

³⁴ Акуленко В. І. Політико-правові проблеми повернення культурних цінностей між державами СНД. *Праці Центру пам'яткознавства*: зб. наук. пр. Ч. 1. 2009. Вип. 15. С. 5–17; Ч. 2. 2010. Вип. 17. С. 5–15

³⁵ Grimsted Kennedy P. *Trophies of War and Empire : The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution*. Cambridge, MA, 2001. 798 p.

ся сталінським керівництвом, а масштаби розграбування архівів, музеїв і бібліотек Європи в радянській зоні окупації стали відомими лише після розпаду Радянського Союзу. Суперечка про переміщені культурні цінності завершилася прийняттям 15 квітня 1998 року закону Російської Федерації «О культурных ценностях, перемещённых в Союз ССР в результате Второй мировой войны и находящихся на территории Российской Федерации»³⁶, який проголошував усі культурні цінності, увезені на територію СРСР у процесі здійснення його права на компенсаторну реституцію, надбанням Російської Федерації. П. Кеннеді Грімстед зазначала, що вести переговори з Російською Федерацією щодо реституції надзвичайно важко, адже кожна окрема справа вимагає прийняття окремого акту російського парламенту. Дослідниця дійшла висновку, що з прийняттям цього закону «Російська Федерація відновила "холодну війну" на культурному фронті з європейським співтовариством»³⁷.

Імовірно, для остаточного запобігання виникненню претензій незалежних держав – республік колишнього СРСР на повернення вивезених з їхніх архівів документів, що зберігаються в російських архівах, у статті 5 прийнятого в 2004 році закону «Об архивном деле в Российской Федерации», до складу Архівного фонду Росії віднесено архівні документи, що знаходяться на її території, незалежно від джерела їх походження, часу й способу створення, виду носія, форми власності й місця зберігання³⁸. Таким чином, Російська Федерація у внутрішньому законодавстві для себе визначила, що будь-які архівні документи, увезені на її територію за будь-якого часу та із будь-якої країни чи республіки СРСР, належать їй. Оскільки Російська Федерація в односторонньому порядку перетворила ці архіви на свою національну власність, то повертати їх вона не має наміру.

1999 року Верховна Рада прийняла закон «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», який поширювався й на незаконно вивезені за межі України архівні документи³⁹. З 2001 року Державний комітет архівів України (Держкомархів) розпочав виявлення відомостей про наявність в архівах зарубіжних країн архівних документів, віднесених до категорії «архівна

³⁶ О культурных ценностях, перемещённых в Союз ССР в результате Второй мировой войны и находящихся на территории Российской Федерации : Федеральный закон № 64–ФЗ. Принят Государственной Думой 5 февраля 1997 г., одобрен Советом Федерации 5 марта 1997 г., подписан Президентом Российской Федерации Б. Ельциным 15 апреля 1998 г. URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102052508&rdk=&backlink=1>

³⁷ Grimsted Kennedy P. Trophies of War and Empire : The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution. Cambridge, MA, 2001. P. 422.

³⁸ Об архивном деле в Российской Федерации (с изменениями и дополнениями) : Федеральный закон № 125–ФЗ. Принят Государственной Думой 1 октября 2004 г. Одобрен Советом Федерации 13 октября 2004 г. Подписан 22 октября 2004 г. URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102089077>

³⁹ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України № 1068–XIV. Підписаний Президентом України Л. Кучмою 21 вересня 1999 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>

україніка». 19 грудня 2006 року Держкомархів України прийняв рішення про створення єдиного Національного реєстру виявлених за кордоном архівних документів «Зарубіжна архівна україніка», активізацію міжнародного співробітництва з державними архівними службами інших держав щодо взаємного обміну між сторонами копіями документів з історичного минулого. Тоді ж було схвалено рішення про здійснення реєстрації архівних фондів категорії «архівна україніка» за путівниками федеральних архівів Російської Федерації шляхом укладання реєстру фондів із долученням до кожного фонду копії описової статті для подальшої підготовки довідкового видання «Архівна україніка в федеральних архівах Росії»⁴⁰. Реєстр архівних фондів «Архівна україніка у федеральних архівах Росії» побачив світ 2013 року. До нього були включені виявлені в 14 федеральних архівах Росії архівні фонди категорії «архівна україніка», у т. ч. фонди Російського державного військово-історичного архіву (283 фонди), Російського державного військового архіву (1692 фонди) та Російського державного архіву військово-морського флоту (427 фондів). А втім, у цьому реєстрі не йшлося про походження цих фондів і не констатувався факт їх вивезення з території України. Упорядники лише вказали, що в *«реєстрі подано відомості про фонди федеральних архівів Російської Федерації, що містять документи, які стосуються історії України»*⁴¹.

Майже одночасно в Україні почалася робота над створенням спеціального довідника «Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів». Загальні засади підготовки цього реєстру були сформульовані в наказі Держкомархіву України «Про підготовку Національного реєстру втрачених та переміщених архівних фондів» від 5 лютого 2001 року № 8, у листі Держкомархіву України «Про уточнення відомостей до Національного реєстру втрачених та переміщених архівних фондів» від 8 квітня 2002 року та Пам'ятці до складання реєстру. Під час підготовки реєстру було проведено анкетування архівів і 2007 року побачила світ перша книга довідника, в якій наводилися відомості про втрачені та переміщені архівні фонди державних архівів України за часів Другої світової війни⁴². 2008 року вийшла друком друга книга довідника, в якій

⁴⁰ Про виявлення зарубіжної архівної України державними архівними установами України : Рішення колегії Державного комітету архівів України, затверджене наказом Держкомархіву України від 19 грудня 2006 р. № 168. URL : <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2006-168>

⁴¹ Архівна україніка у федеральних архівах Росії : реєстр архівних фондів / упоряд. : О. Коваль, М. Ковтун, Л. Лівіна, О. Мельниченко, В. Пристайко, Р. Романовський. Київ : Держ. архів. служба України, УНДІАСД, 2013. 909 с.

⁴² Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів. Архівні фонди України, втрачені в період Другої світової війни. Книга 1 : Архівні зібрання України. Спеціальні довідники / ред. колег. : Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, К. Є. Новохатський, Г. В. Папакін ; упоряд. тому : К. І. Климова (керівник проекту), Н. П. Московченко, Н. П. Павловська. Київ : Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2007. 1033 с.

уже йшлося про архівні фонди, вивезені за межі України в 1945–1991 рр.⁴³. Характерною ознакою «Національного реєстру втрачених та переміщених архівних фондів» було обґрунтування обставин, за яких фонди втрачено або вивезено. Простежувалася генеза архівного законодавства СРСР у частині створення правових підстав і забезпечення формальної законності для вивезення архівних документів із союзних республік: указувалося на «Правила визначення архівного фонду» (наказ Головного архівного управління НКВС СРСР від 7 вересня 1939 р.), «Положення про Головне архівне управління НКВС СРСР» (1940 р.), «Положення про Державний архівний фонд СРСР» (затверджене постановою РНК СРСР від 29 березня 1941 р. № 723). Цими нормативними актами поступово було скасовано саме поняття архівного фонду союзної республіки й створено умови для вилучення документів з архівів союзних республік на розсуд центральних органів влади, ЦК КПРС і керівництва архівних установ загальносоюзного значення. Зокрема, у передмові до другої книги йшлося й про військові архівні фонди. За підрахунками «Національного реєстру...», від 1945 р. до 1991 р. з українських архівів до центральних архівів військового профілю передано понад 2250 архівних фондів (упорядниками зазначено, що наведена ними цифра не збігається з даними Л. І. Лозенко). Зазначалося й те, що *«Радянська Росія не визнала себе спадкоємицею Російської імперії»*, а проте *«право власності на архіви царської армії вона заявляла безапеляційно»*. У «Національному реєстрі...» стосовно кожного переданого фонду вказано, до якого саме архіву РСФРР (або іншої союзної республіки) його передано, зазначено дату та інформацію про документ, що став підставою для цього передавання, кількість справ і крайні дати фонду. Хоча «Національний реєстр...» не згадував про Чорноморський центральний військово-морський архів, а втім у ньому наведено інформацію про передавання двох архівних фондів, які колись там зберігалися: «ф. 241 “Штаб Головного командира Чорноморського флоту і портів, м. Миколаїв Херсонської губ.” /1790–1845/ 11 справ / Акт передавання № 1 від 4 серпня 1961 р. / Передано до Центрального державного архіву військово-морського флоту»; «ф. 244 “Тимчасовий розпорядчий комітет Головного управління Чорноморського флоту і портів, м. Миколаїв Херсонської губ. / Звіти Богоявленських казенних фабрик, листування про забезпечення сировиною та устаткуванням, відомості про надходження та витрати сум по конторі Богоявленських фабрик” /1829–1832/ 10 справ / Акт передавання № 1 від 23 жовтня 1959 р. / Передано до Центрального державного архіву військово-морського

⁴³ Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів. Архівні фонди, вивезені за межі України у 1945–1991 роках. Книга 2 : Архівні зібрання України. Спеціальні довідники / ред. колег. : Л. В. Гурбова, М. В. Делеган, Л. А. Дубровіна та ін. ; упоряд. тому : Є. О. Калін, О. М. Коваль, І. М. Мага, А. І. Титаренко. Київ : Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2008. 444 с.

флоту згідно з розпорядженням Архівного управління Міністерства внутрішніх справ УРСР від 9 липня 1959 р. № 6/3/2755». Зрештою, це вже були не фонди, а лише їхні залишки, випадково забуті в Миколаєві під час вивезення 20–30-х рр. XX ст. Загалом, у 1945–1991 рр. з держархіву Миколаївської області вилучено й передано за межі України 37 фондів, загальним обсягом 1230 одиниць зберігання⁴⁴.

Отже, у «Національному реєстрі втрачених та переміщених архівних фондів» не лише були наведені архівні фонди з історії України, що зберігаються поза її межами, а й уперше за роки незалежності здійснено спробу зібрати докази їхнього вивезення з українських архівів. Важливо зазначити, що серед переданих українськими архівами до інших союзних республік архівних фондів були й такі, котрі цілком справедливо мали належати цим республікам. На жаль, так і не було створено реєстру архівних фондів, вивезених з України у міжвоєнний період.

Напередодні Віденського конгресу Міжнародної ради архівів (2004 р.) науково-практичний журнал «Архіви України» опублікував статтю заступника начальника директора Генеральної дирекції державних архівів Республіки Польща, доктора історичних наук Владислава Стемпняка «Контроверсії довкола юридичних підстав для врегулювання міжнародних архівних претензій». У статті викладалися міркування стосовно долі вельми важливого міжнародного документа – Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 року⁴⁵, до якої Україна приєдналася 1992 року. Термін «державні архіви держави-попередниці» розглядався конвенцією як сукупність документів будь-якої давнини та роду, вироблених або набутих державою-попередницею під час її діяльності, котрі на момент правонаступництва держав належали державі-попередниці відповідно до її внутрішнього права й зберігалися нею безпосередньо або під її контролем як архіви для різних цілей. У статтях 27, 28, 30 та 31 розглядалися різні умови, за яких мало б відбуватися передавання архівів від держав-попередниць до держав- правонаступниць (передавання частини території, утворення нової незалежної держави, об'єднання держав, відділення частини або частин території

⁴⁴ Дані наведено за інформацією головного зберігача фондів Т. І. Толмачової: Державний архів Миколаївської області / Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів. Архівні фонди, вивезені за межі України у 1945–1991 роках. Книга 2: Архівні зібрання України. Спеціальні довідники / ред. колег.: Л. В. Гурбова, М. В. Делеган, Л. А. Дубровіна та ін., упоряд. тому: Є. О. Калін, О. М. Коваль, І. М. Мага, А. І. Титаренко. Київ: Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2008. С. 261–265.

⁴⁵ Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів (Відень, 8 квітня 1983 р.). Про приєднання України до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів: Постанова Верховної Ради України від 17 листопада 1992 р. № 2784-XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_072; <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2784-12>

держави, розділення держави й припинення її існування та створення на частинах її території двох або кількох держав- правонаступниць). Ішлося про можливість підписання угоди щодо долі архівів між державами-попередницями та державами- правонаступницями. За умови відсутності такої угоди конвенція чітко передбачала передавання архівів держави-попередниці державі- правонаступниці в межах території, що була об'єктом правонаступництва, а також тих, які мали безпосереднє відношення до території, котру наслідувала нова держава. Архіви переходили до держави- правонаступниці без компенсації з її боку. У статті 28 указувалося, що держава-попередниця має передати державі- правонаступниці архіви, які належать території, що стала об'єктом правонаступництва, й які в період залежності були державними архівами держави- попередниці (пункт 1 (а)). У цій же статті визначалося, що держава- попередниця має співробітничати з правонаступницею в цілях повернення останній будь-яких архівів, що належали території, яка стала об'єктом її правонаступництва, і таких, що були розпорошені в період залежності (пункт 4). Конвенція мала набрати чинності за умови приєднання до неї 15 держав, але на 2004 рік її ратифікували лише Алжир, Аргентина, Грузія, Єгипет, Естонія, Нідерланди, Перу, Хорватія, Югославія та Україна. Кількість держав не збільшилася й донині, тому конвенція так і не набрала сили. Крім цього, сама Міжнародна рада архівів фактично виступила проти конвенції публікацією листа Генерального секретаря – «професійних порад» – від 24 січня 1984 року до всіх країн- членів. Цей лист був спричинений зверненням Міністра закордонних справ Франції до Міжнародної ради архівів у справі французько-алжирського конфлікту з приводу успадкування архівів (читач має знати, що штаб-квартира Міжнародної ради архівів знаходиться в Парижі). У «професійних порадах» ішлося про те, що текст конвенції не забезпечує міцної бази для вирішення проблем успадкування архівів державами. У висліді Алжир, приєднавшись до конвенції, так і не отримав усіх переваг, які вона надавала. 1995 року на зборах Виконавчого комітету Міжнародної ради архівів у Гуанчжоу (Китай) було підписано Меморандум «Позиція архівної спільноти щодо врегулювання спірних претензій». В. Стемпняк, як член Комітету з правових питань Міжнародної ради архівів, уважав цей документ лише підбиттям підсумків і визначенням напрямів для подальших дій у сфері врегулювання архівних претензій, а не остаточним рішенням. Учений дійшов висновку щодо виникнення в міжнародних відносинах тенденції до максимального скорочення передавання оригінальних архівних документів і натомість віддавання переваги їх копіюванню та забезпеченню загального доступу до документів усім зацікавленим сторонам, тобто до впровадження концепції спільної архівної спадщини. Стосовно закону Російської Федерації від 15 квітня 1997 року щодо культурних цінностей, перевезених до СРСР унаслідок Другої світової війни, та фактичного визнання міжнародною

спільнотою важливості аргументів російської сторони для вмотивування прийнятого рішення, згідно з яким національне право однієї країни визначило масштаби і терміни передавання культурних цінностей у міжнародних відносинах, В. Стемпняк указав на створення небажаного прецедента. Він наполягав на тому, щоб Комітет із правових питань узяв на себе підготовку пропозицій щодо конкретних рішень у врегулюванні архівних претензій. На його думку, перша така пропозиція мала стосуватися традиційних практик урегулювання архівних претензій, котрі держави розвивали, починаючи з XVII ст., а саме: *«Офіційні документи, що зберігаються в архівах, належать території, якої вони стосуються; у разі зміни державних кордонів архівні матеріали поділяють долю свого місцезнаходження, а держава, яка володіє цим місцем, стає власником цих архівних матеріалів; іноді спільне володіння документами є обумовленим, також існує можливість їх передавання до сусідньої держави, якщо вони більшою мірою стосуються території цієї держави, ніж держави, на чий території знаходяться архіви; повернення архівних матеріалів, вивезених у минулому з території, яка є об'єктом успадкування, є абсолютно обов'язковим; документи потрібно повернути правонаступнику незалежно від причини, на основі якої їх вилучили, якщо відоме їхнє походження; час, що минув з моменту надання у власність архівних матеріалів, не має жодного практичного значення і, крім цього, не впливає на передавання права власності; до архівних наслідків територіальних змін між державами також належать відокремлення і передавання документів центральної влади (державних установ), які стосуються виключно території, що є об'єктом успадкування; документи цього типу є частиною архівних фондів даної території незалежно від місця діяльності установи; для приватних архівів вирішальне значення має воля їхнього власника»*⁴⁶. Як бачимо, В. Стемпняк у своїх пропозиціях віддавав перевагу принципу територіальної приналежності й уважав, що принцип неподільності фонду має діяти лише в межах конкретної території, а не на міждержавному рівні.

Шляхи вирішення проблеми повернення архівних фондів були запропоновані й розробником «Концептуальних засад і загальних принципів міжнародного співробітництва України у сфері реституції культурних цінностей», членом міжнародних україно-німецьких, україно-польських та україно-російських комісій з повернення культурних цінностей, учасником переговорного процесу в Києві та Мінську, доктором юридичних наук, професором Віктором Івановичем Акуленком, який у монографії «Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України» (2013 р.) чітко вказав, що *«вимога повернути архівний документ передбачає доказ того, що*

⁴⁶ Стемпняк В. Контрверсії довкола юридичних підстав для врегулювання міжнародних архівних претензій. *Архіви України*. Київ, 2004, травень-червень. № 3 (254). С. 73–86.

він був створений на території України, а докази або знищені, або знаходяться за межами». Учений зазначив, що реалізувати своє право на повернення архівних документів із Російської Федерації незалежні держави СНД змогли б, якби використали поняття «державний архів», широко розтлумачене у Віденській конвенції 1983 року. Одним із шляхів вирішення проблеми повернення архівних фондів В. І. Акуленко вважав їх копіювання. Докладно вчений зупинився на розгляді двосторонньої Угоди про правонаступництво, підписаної між Федеральною архівною службою Росії та Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України в Києві 24 грудня 1998 року. В Угоді були зафіксовані положення про співробітництво сторін на підставі принципів рівноправності та взаємної вигоди з дотриманням відповідного законодавства обох держав і міжнародного права, а саме: за ст. 5) сторони мали забезпечувати рівні можливості доступу до фондів підвідомчих їм державних архівів для громадян України та Росії й сприяти дослідникам у роботі з архівними матеріалами; за ст. 6) для поповнення Національного архівного фонду України та Архівного фонду Росії документами, які містять інформацію з історії українського та російського народів, сторони мали надавати одна одній копії архівних документів за відповідними договірними цінами; за ст. 7) сторони планували вивчити можливі претензії щодо переміщених архівних документів і докласти зусиль для вирішення питань, що виникають у зв'язку з цим, на взаємовигідній основі, у відповідності до норм міжнародного права і національного законодавства; за ст. 10) сприяти одна одній у виконання запитів соціально-правового характеру, насамперед щодо безпідставно репресованих осіб. «На жаль», – писав В. І. Акуленко, – міжвідомчі двосторонні угоди, укладені Україною з державами СНД у сфері архівної справи не забезпечувалися надійним механізмом виконання, тому переважно залишалися констатуючими, декларативними. Утім, як загальний підсумок, вони продовжували переговорний процес між сторонами, які, по суті, визнавали невирішеність питання правонаступництва щодо державних архівів і необхідність його продовження. Крім цього, ці угоди дають можливість вирішувати певні питання щодо обміну між учасниками угод копіями документів, які стосуються їхнього історичного минулого і зберігаються в архівосховищах іншої сторони». Учений аналізував розроблену фахівцями Державного комітету архівів України і Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства й представлену на 8-й Загальній конференції Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів (5–9 листопада 2007 р.) у м. Астана (Республіка Казахстан) Концепцію спільної архівної спадщини країн-учасниць СНД. На думку деяких учасників конференції, ця концепція надавала можливість вирішення правових питань обміну копіями документів і створювала механізм користування спільною архівною спадщиною. Російська сторона, у цілому не заперечуючи потреби у врегулюванні питання користування спіль-

ною архівною спадщиною, запропонувала вивчити досвід вирішення аналогічної проблеми після розпаду Австро-Угорської імперії (1919 р.). Союзні держави, які отримали ту чи іншу територію цієї імперії після її розчленування, зобов'язувалися повернути одна одній *«архіви, реєстри, плани, титули і документи будь-якого виду цивільних, військових, фінансових, судових чи інших влад переданих територій»*. 10 вересня 1919 року був підписаний Сен-Жерменський договір між союзними державами й Австрією, який вимагав від неї передавання архівів новоутвореним державам. Для врегулювання проблем, що виникли під час його реалізації, 6 квітня 1922 року була підписана конвенція між Австрією і союзними державами, за якою почалося укладання двосторонніх угод між ними. Практичне значення мала угода від 25 травня 1926 року між Австрією та Угорщиною, котра передбачала передавання Угорщині архівних документів, які стосувалися її історії. Архіви, що становили спільний інтерес для обох держав, ставали предметом регулювання спеціальних положень. Досвід урегулювання претензій на архіви після розпаду Австро-Угорської імперії був вивчений фахівцями Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, але так і залишився не розглянутим державами-учасницями Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів⁴⁷. Слід зазначити, що Євро-Азійське відділення знаходиться під цілковитою гегемонією росіян, тому навряд чи здатне приймати об'єктивні рішення. В. І. Акуленко підкреслював, що конструктивну основу правонаступництва мають складати принципи територіальної приналежності, справедливості та права народу на розвиток, інформацію і культурні надбання. Проте приходив учений до висновку: будь-які двосторонні переговори, дипломатичні інструменти, зусилля кваліфікованих фахівців будуть результативні лише тоді, коли реальна позиція держав-учасниць переговорів буде спрямована на справедливе вирішення існуючих проблем без зайвого політичного контексту. А втім, тенденції розвитку інституту правонаступництва за сучасного періоду характерні застосуванням державами не лише норм міжнародного права в цій сфері, а все більше керівництвом фактичними обставинами конкретної ситуації, політичною доцільністю та дипломатичною зручністю⁴⁸.

Різні аспекти проблеми повернення історико-культурної спадщини також розглядалися в працях завідувача кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка,

⁴⁷ Питання про спільну архівну спадщину востаннє дискутувалося на 11-й Загальній конференції Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів 20–23 травня 2010 р. в м. Одеса, на якій від України була представлена доповідь «Спільна архівна спадщина та національні архівні фонди». Див. : Прилепішева Ю. А. Загальна конференція Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів та Консультативна рада керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД. *Архіви України*. Київ, 2010, липень-серпень. Вип. 3–4 (269). С. 5–21.

⁴⁸ Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. Монографія. Київ : Юстініан, 2013. С. 393–399.

доктора юридичних наук, професора О. В. Задорожного⁴⁹; дослідників Т. Г. Боряк⁵⁰, Т. Д. Гернович⁵¹, М. Ю. Кулінич⁵², О. І. Лупандіна⁵³, Д. І. Гетьмана⁵⁴ та інших.

2016 року С. І. Кот, проаналізувавши досвід сучасних українсько-російських міждержавних відносин у сфері повернення та реституції культурних цінностей, підбив підсумок здійсненим зусиллям, принаймні з боку України, висвітлив позитивні досягнення та проблемні питання. Наголошуючи на необхідності розгортання співпраці між обома державами та активних діях самої України, учений писав: «...Якщо в перші роки незалежності Україна принаймні декларувала свої претензії до Росії та ініціювала на різних рівнях офіційні звернення до російської сторони, то в останні роки на тлі відсутності будь-яких реальних дій, немає навіть декларацій, які б свідчили про бодай наявність риторики на дану тему. Очевидно, що такий перебіг подій абсолютно влаштовує російську сторону. Але як пояснити подібну позицію з боку української влади?»⁵⁵. Дійсно, станом на 2016–2017 рр. вирішення питання повернення з Російської Федерації вивезених із України архівних документів не відбувається. Причиною може бути як загальне тло політичних відносин між обома державами, так і звичайна інертність українців у справі власних архівів та й історико-культурних цінностей у цілому. Таким чином, критика з боку керівника Центру досліджень проблем повернення та реституції культурних цінностей Інституту історії України НАН України С. І. Кота цілком справедлива.

З нашого розгляду впливає кілька концепцій (понять), які справляють суттєвий вплив на проблему повернення з Російської Федерації до України вивезеної архівної спадщини українського народу, у т. ч. і військових архівних фондів: «архівна україніка» або «зарубіжна архівна україніка», «реституція культурних цінностей», «повернення культурних цінностей», «спільна архівна спадщина»,

⁴⁹ Задорожний О. В. Міжнародно-правові інструменти СНД щодо повернення культурних цінностей України: аналіз практики застосування і ефективності дії. *Європейські перспективи*. 2013. № 3. С. 172–176.

⁵⁰ Боряк Т. Г. Концепт «україніки» у практичній діяльності з розшуку та повернення архівної україніки з Росії (1917 – сер. 1930-х рр.). *Спеціальні історичні дисципліни*. Київ : Інститут історії України, 2011. № 18. С. 38–43.

⁵¹ Гернович Т. Д. Проблема архівної реституції в сучасному національному законодавстві (Порівняльний аналіз національних традицій Білорусі, Росії, України та Польщі). *Архіви України*. Київ, 2006, січень-грудень. № 1–6 (259). С. 86–94.

⁵² Кулінич М. Ю. «Архивы без границ» : архивные фонды личного происхождения, переданные из Российской Федерации в Украину. *Перспективы науки и образования*. Вып. № 2(8). 2014. С. 185–189.

⁵³ Лупандін О. І. Питання реституції культурних цінностей в контексті українсько-російських мирних переговорів 1918 р. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ : Інститут історії України, 2010. Вип. 5. С. 287–314.

⁵⁴ Гетьман Д. І. Повернення українських архівних історико-культурних цінностей з Росії у 1921–1926 рр. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 3. С. 37–46.

⁵⁵ Кот С. І. Проблеми повернення культурних цінностей в українсько-російських міждержавних відносинах (1991–2015 років). *Україна ХХ століття : культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. С. 176.

«утрачені та переміщені архівні фонди». Оскільки вони справляють значущий вплив на вирішення порушеної проблеми, розглянемо їх детальніше

Поняття «архівна україніка» відродилося й поширилося на бібліотечну, архівну та музейну документальну спадщину України після Всеукраїнської наради «Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, грудень 1988 р.) та обговорення її концепції під час Першого Конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, вересень 1990 р.). Доктор історичних наук І. Б. Матяш, роз'яснюючи термін «архівна україніка», дійшла висновку, що він репрезентує *«поняття про синтетичний комплекс документів, інформація яких повноцінно відтворює історичний і культурний розвиток України та духовне життя українського народу»*, тобто це – виявлення, облік і описування документів з історії України в зарубіжних архівах, іншими словами – створення архівних довідників безпосередньо силами самих українських архівістів. Разом із цим, учена підкреслила, що *«у сфері архівної справи поняття “україніка” впродовж кінця 1910–1920-х рр. використовувалося в процесі формування інформаційного масиву другого (відомостей про документи українського походження переважно в російських архівосховищах) та першого (копіювання документів) рівнів. Зокрема, про такі документи йшлося під час обговорення долі українських культурних цінностей (у тому числі архівів), що зберігалися в російських музеях, архівах, бібліотеках, у контексті розподілу державного майна і державних боргів під час мирних переговорів з Росією, які відбувалися в травні-жовтні 1918 р. у Києві»*⁵⁶. Поняття «архівна україніка» всебічно розвинуто в працях І. Б. Матяш⁵⁷, М. Г. Палієнко⁵⁸, В. Г. Берковського⁵⁹, О. В. Косенко⁶⁰, Т. Г. Боряк⁶¹, Я. С. Калакура⁶², М. Ю. Кулініч⁶³ та інших авторів.

⁵⁶ Матяш І. Б. Основні поняття архівознавства. *Архіви України*. Київ, 2010, липень-вересень. Вип. 3–4 (269). С. 40–41.

⁵⁷ Матяш І. Б. Концепція створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка». *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2007. Т. 15. С. 12–18 ; Матяш І. Б. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст. Київ : ТОВ «Видавництво “Горобець”», 2008. 150 с. ; Матяш І. Б. Галузева програма «Архівна україніка». *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2008. Т. 16. С. 29–32.

⁵⁸ Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ : Темпора, 2008. 687 с.

⁵⁹ Берковський В. Г. Поповнення Національного архівного фонду документами архівної україніки (2010–2011 рр.). *Архіви України*. Київ, 2011, січень-березень. № 1 (272). С. 99–105 ; Берковський В. Г. Центральний державний архів зарубіжної україніки 2007–2012 : підсумки та перспективи. *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки*. Київ, 2012. Вип. 1. С. 4–20.

⁶⁰ Косенко О. В. Архівна україніка міжвоєнного періоду в Болгарії. *Архіви України*. Київ, 2011, квітень-січень. № 2–3(273). С. 204–211.

⁶¹ Боряк Т. Г. «Архівна україніка» : до питання про еволюцію наукового напрямку. *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки*. Київ, 2012. Вип. 1. С. 46–58.

⁶² Калакура Я. С. Антропологічний потенціал архівної україніки. *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки*. Київ, 2012. Вип. 1. С. 36–45.

⁶³ Кулініч М. Ю. Архівна україніка і діяльність Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.) : короткі підсумки. *Архіви України*. Київ, 2013, травень-червень. № 3 (285). С. 11–20.

Про реституцію йдеться в документах Генеральної Асамблеї ООН і ЮНЕСКО⁶⁴, а втім чіткого визначення цього поняття в них не існує. На міжнародному рівні вагому роль у вирішенні питання повернення та реституції культурних цінностей відіграє Міжурядовий комітет зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їхнього походження або їх реституції в разі незаконного привласнення ЮНЕСКО, створений 1978 рік як інструмент допомоги країнам, що втратили свої культурні цінності й, незважаючи на міжнародне законодавство, не можуть їх повернути⁶⁵. До правління комітету входять представники 22 країн, загалом він налічує 40 країн-членів. 1999 року створено спеціальний фонд комітету для підтримки зусиль у сфері повернення культурних цінностей, а 2010 року міжнародну базу даних «ArThemis», котра об'єднує відомості про повернення культурних цінностей у результаті переговорів і угод⁶⁶. До 2016 року відбулося 20 сесій ЮНЕСКО, до яких комітетом підготовлено звіти з вирішення питань повернення та реституції культурної спадщини на міжнародному рівні.

Усебічне тлумачення поняття «реституція» в міжнародному та внутрішньому праві надав В. І. Акуленко в уже згаданій монографії «Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України». Під *«реституцією культурних цінностей»* розуміють *«особливу форму повернення майна історичного, наукового, художнього й іншого культурного значення, неправомірно вилученого та вивезеного під час збройного конфлікту»*

⁶⁴ Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Гаага, 14 травня 1954 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_157; Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. 14 листопада 1970 р. Ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 10 лютого 1988 року. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_186; Про міжнародний обмін культурними цінностями : Рекомендації Генеральної конференції ООН, Найробі, 1976 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_725; Про охорону рухомих культурних цінностей : Рекомендації Генеральної конференції ООН, Париж, 1978 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_727; Збереження культурної спадщини всіх віків : Рекомендація № 36 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_744; Міжнародно-правові документи про охорону культурної спадщини : Рекомендація № 39 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_747; Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження : Резолюція 38/34 (XXXVIII) Генеральної Асамблеї ООН, 25 листопада 1983 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_715; Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження : Резолюція 42/7 (XLII) Генеральної Асамблеї ООН, 22 жовтня 1987 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_717; Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження : Резолюція 48/15 Генеральної Асамблеї ООН, 2 листопада 1993 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_718; Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження : Резолюція 50/56 Генеральної Асамблеї ООН, 11 грудня 1995 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_719; Конвенція ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей. Рим, 24 червня 1995 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_590 та інші.

⁶⁵ The Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation. Historical Background. URL : <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/restitution-of-cultural-property/intergovernmental-committee/historical-background/>

⁶⁶ «ArThemis». Art-Law Centre of the University of Geneva. URL : <https://plone.unige.ch/art-adr>

(війни, агресії) державою з тимчасово окупованої території іншої держави»⁶⁷. Ураховуючи те, що наймасштабніші вивезення військових архівних фондів, як і інших архівних скарбів з території України до Росії, відбувалися в мирний час, після того як УСРР підписала Договір про створення СРСР у 1922 році, навряд чи вдасться застосувати норми міжнародного законодавства з реституції. На цей суттєвий момент маємо звернути особливу увагу. У законодавстві України поняття реституції не обґрунтовано, тому всі визначення цього терміну є суто науковими, але ніяк не законодавчими.

Спираючись на законодавство Європейського Союзу, В. І. Акуленко розмежовує поняття «реституція» та «повернення культурних цінностей». Він указує, що ці поняття не замінюють одне одного, незважаючи на те, що традиційно вживаються як синоніми. В. І. Акуленко пише: *«Про поняття повернення мова йде, коли з формально-юридичної точки зору міжнародно-правові приписи не були порушені, але у держави є моральне право вимагати від інших держав повернення культурних цінностей, які є невід'ємною частиною національного культурного надбання, але з різних причин були втрачені або переміщені з країни походження (наприклад, у результаті колоніалізму, зокрема – при ліквідації автономії України)»⁶⁸. У разі реституції повернення є обов'язком (ідеться також про відшкодування в грошовому вимірі), в іншому випадку – предметом переговорів для укладання угоди між державами. Учений вважає, що обґрунтування цих термінів ще потребує наукових напрацювань, дискусій, оскільки навіть термінологічна неуніфікованість призводить до непорозумінь у правозастосовній практиці. Разом із розглядом цих двох понять, В. І. Акуленко вказує й на термін «міжнародний обмін культурними цінностями», визначений в Рекомендації ЮНЕСКО «Про міжнародний обмін культурними цінностями» (Найробі, 1976 р.). «Обмін» чітко передбачає укладання двосторонніх договорів між державами. Тоді як реституція (а, на думку автора цієї праці, й повернення теж), несе «тягар доказування» (за В. І. Акуленком): *«Право впізнання майна та доведення права власності на нього покладається на уряд, який висуває претензію», «уряд країни, який мав здійснити реституцію, повинен був довести, що майно було вивезене силою чи з примусу»⁶⁹. Зрештою, В. І. Акуленко, погоджуючись з іншими юристами, схиляється до думки про те, що юридичні диспути можуть тривати безкінечно, а висоту проблеми повернення культурних цінностей не варто знижувати до юридичної, адже юридичні відносини не можуть бути вирішальними⁷⁰.**

⁶⁷ Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. Монографія. Київ : Юстініан, 2013. С. 148.

⁶⁸ Там само. С. 169.

⁶⁹ Там само. С. 157.

⁷⁰ Там само. С. 166.

Концепція «спільної архівної спадщини» була сформульована ЮНЕСКО 1977 року, після розпаду колоніальних імперій і звільнення від колоніальної та напівоколоніальної залежності країн Азії та Африки. Генеральний секретар Міжнародної ради архівів Шарль Кечкеметі в доповіді на Міжнародній конференції архівів держав Центральної та Східної Європи (22–24 жовтня 1997 р., Голавице, Республіка Польща) підкреслив, що поняття загальної спадщини з юридичної і практичної точки зору охоплює небагато комплексів архівних матеріалів: тільки ті з-поміж них, котрі створено в результаті діяльності органів адміністрації на території, яка нині знаходиться в складі двох або більше держав, а також матеріали, які не повинні розподілятися між державами-наступниками, позаяк розподіл цих архівів зруйнує їх історичну цінність. Учений уважав, що ця концепція могла б прислужитися вирішенню конфліктів, породжених наслідками Другої світової війни, розпаду СРСР і колишньої Югославії, а втім її застосування є настільки складним, що навіть дипломати не виявляють ентузіазму з її приводу. Приклади впровадження концепції «спільної архівної спадщини» вже наявні: вирішення долі Литовської метрики, відновлення в Калінінграді Кенігсберзького архіву Східної Пруссії, програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу». Однак песимізм дипломатів можна зрозуміти, оскільки для успіху в реалізації концепції спільної архівної спадщини потрібна добра воля держав для укладання двосторонніх або багатосторонніх угод⁷¹.

На вищезгаданій конференції в Голавице вчені обговорили й структуру «спільної архівної спадщини» та наголосили на тому, що в програми міжнародного обміну мають включатися всі її складові, незалежно від приналежності матеріалів. До першої складової належать архіви центральних органів влади колишньої імперії (метрополії) і матеріали, що відбивають міжнародну політику. До другої – архіви регіональної адміністрації, котрі у випадку територіальних змін слід розглядати в контексті правонаступництва держав. Друга складова охоплює всі архіви, створені на території держави- правонаступниці, а саме: матеріали органів місцевої адміністрації держави-наступниці, окупаційної адміністрації, військової влади тощо. До третьої складової належать документи особового походження, до четвертої – національних меншин (за Дарією Наленч)⁷². Учасник конференції А. Бернат виокремив у структурі спільної архівної спадщини три групи: 1) матеріали, у котрих зацікавлені дві держави: держава-зберігач і держава, якої стосуються ці документи; 2) матеріали, що мають

⁷¹ Kecskeméti Ch. Common European Archival Heritage. *The common archival heritage of state and nations of Central and Eastern Europe* : materials of the International Conference, Goławice, October 22–24, 1997 / edited by Władysław Stepniak. Warszawa, 1998. P. 17–18.

⁷² Nałęcz D. Common archival heritage. Suggestions on international cooperation in the field of creating guides to the holdings. *The common archival heritage of state and nations of Central and Eastern Europe* : materials of the International Conference, Goławice, October 22–24, 1997 / edited by Władysław Stepniak. Warszawa, 1998. P. 19–28.

багатостороннє значення, насамперед центральних органів влади колишньої держави, яка розділилася на кілька незалежних держав; 3) матеріали, що, відповідно до критеріїв ЮНЕСКО, включені до регіональних переліків історичної спадщини, розроблених у рамках програми «Пам'ять світу», тобто ті, що відбивають історію і культуру кількох держав регіону. Вирішити проблему відносно матеріалів першої групи можливо завдяки копіюванню науково-довідкового апарату, насамперед архівних описів, із метою його удоступнення. Для другої групи на першому етапі пропонувалося створення державою-зберігачем різного типу архівних довідників, які б відображали склад і зміст документів архівних фондів і колекцій. На другому етапі – створення програм мікрофільмування як цілих фондів, так і окремих їх частин для подальшого передавання мікрофільмів зацікавленим сторонам. З цього приводу А. Бернат зазначав, що обмін мікрофільмами, як правило, здійснюється на еквівалентній (кадр за кадр) або комерційній (за ринковими цінами) основі. *«Слід констатувати, – підкреслив А. Бернат, – що ці принципи не прийнятні, коли йдеться про матеріали загальної архівної спадщини»*. На загал учений указав, що вирішенням проблеми могли би стати сучасні цифрові та Інтернет-технології, що уможливають переведення до електронних форматів архівних документів і удоступнення їх на веб-сайтах архівів держав-зберігачів⁷³.

Під час конференції російські архівісти фактично заперечили концепцію «спільної архівної спадщини», запропонувавши замість неї іншу – *«єдиного архівно-інформаційного пространства народів и государств региона, как вполне достижимой цели ближайших лет»*. Керівник Федеральної архівної служби Російської Федерації, доктор історичних наук, професор Володимир Петрович Козлов пояснював: *«В нашем понимании единое архивно-информационное пространство означает создание и функционирование на единых или совместимых методических основах системы поиска архивной информации и удовлетворение потребностей в ней пользователей того или иного региона»*. Для забезпечення системи пошуку російський учений пропонував створення довідників трьох рівнів: 1) загальних довідників, які характеризують системи державних архівів країн регіону; 2) довідників про склад і зміст фондів кожного архіву регіону; 3) довідників, які детально характеризують фонди або групи фондів і представляють спільний двосторонній або багатосторонній інтерес для народів і держав регіону. А втім, створення таких довідників є звичайною практикою архівів і нічого нового з огляду на проблему російським архівістом не було запропоновано. В. П. Козлов не уник розгляду шляхів забезпечення сис-

⁷³ Biernat A. Problems of the accessibility to common archival heritage – invitation to common archival heritage – invitation to cooperation. *The common archival heritage of state and nations of Central and Eastern Europe: materials of the International Conference, Goławice, October 22–24, 1997* / edited by Władysław Stepniak. Warszawa, 1998. P. 29–32.

теми користування в єдиному архівно-інформаційному просторі. За його словами, вона могла передбачати: 1) копіювання архівних документів за узгодженими в межах регіону цінами; 2) обмін копіями архівних документів на еквівалентній основі; 3) узгодження нормативів і процедур задоволення потреб громадян регіону в архівній інформації, насамперед соціально-правового характеру; 4) обмін оригіналами архівних документів, які мають характер національних раритетів і виявилися переміщеними на території інших країн⁷⁴. Проте, система користування до наведеного визначення поняття «єдиного архівно-інформаційного пространства» вченим не включалася.

Концепція «переміщених архівів» була обґрунтована в доповіді «Переміщені архіви: Спадщина поділеного світу» начальником відділу інформації та міжнародних відносин Державного комітету архівів України, доктором історичних наук Георгієм Володимировичем Папакінім на Віденському конгресі Міжнародної ради архівів (2004 р.)⁷⁵. Г. В. Папакін зазначав, що історична спадщина поділеного світу тяжіє над усіма державами, але фактично жодна країна на законодавчому рівні не визнає і не розглядає проблему переміщених архівів всебічно й об'єктивно. Справжнім досягненням стало усвідомлення наявності згаданої проблеми для архівів, переміщених у період Другої світової війни. Вироблення концепції «спільної архівної спадщини» було результатом пошуку компромісного шляху якщо не розв'язання, то хоча б взаємного погодження її визнання. Проте зазначена концепція, на думку українського архівіста, не може допомогти у вирішенні й не здатна розв'язати всього комплексу проблем, пов'язаних із переміщеними архівами. Серед них: а) визначення та широке застосування на міжнародному й національному рівні самого поняття «переміщені архіви»; б) необхідність визнання самого факту існування конкретного переліку переміщених архівів як багатостороннього з боку міжнародної архівної спільноти, так і конкретних держав, які володіють ними сьогодні, і тих, що були позбавлені згаданих архівів у минулому; в) визнання переміщених архівів об'єктом взаємної зацікавленості визначених держав; г) чітке відмежування теми «переміщені архіви» від кола реституційних проблем та блоку архівних претензій, оскільки останнє пов'язане з юридичним обґрунтуванням державних позовів щодо повернення архівів; д) порушення питання про переміщені архіви під час будь-яких міжнародних переговорів, що стосуються співпраці в архівній сфері. Г. В. Папакін підкреслював, що конституювання поняття «переміщені

⁷⁴ Козлов В. П. О некоторых аспектах формирования единого архивно-информационного пространства. *The common archival heritage of state and nations of Central and Eastern Europe : materials of the International Conference, Gdansk, October 22–24, 1997 / edited by Władysław Stepniak. Warszawa, 1998. P. 51–53.*

⁷⁵ «Архіви, пам'ять і знання»: нове гасло «відкритого конгресу» відкритого суспільства (XV Міжнародний конгрес архівів, 23–28 серпня 2004 р., м. Відень, Австрійська Республіка). *Архіви України*. Київ, 2004. № 4–6(255). С. 5–10 ; Папакін Г. Переміщені архіви : спадщина поділеного світу (тези). *Архіви України*. Київ, 2004. № 3 (254). С. 87–88.

архіви» позитивно позначиться на вирішенні проблем архівної реституції та передавання архівів, адже зрозуміло, що архіви, загальноновизнані переміщеними, потребуватимуть остаточного вирішення своєї долі й зміни статусу. Учений уважав, що переміщеними мають визнаватися всі архіви (фонди, колекції, окремі групи документів і окремі архівні документи), які від часу свого створення були переміщені через державний кордон і нині зберігаються не за місцем свого створення. Для цього визнання не має принципового значення, якими були підстави переміщення (легальними або незаконними на той час та чи визнаються вони легальними або незаконними нині). Пізніше, працюючи над «Національним реєстром втрачених та переміщених архівних фондів» (2007 р.), українські архівісти розмежували дефініції «переміщені» та «втрачені» архівні фонди. До «втрачених» віднесли фізично знищені й втрачені назавжди архівні фонди⁷⁶. На думку Г. В. Папакіна, шляхи вирішення долі переміщених архівів можуть бути різними: від фізичного повернення на історичну батьківщину як оригіналів документів, так і мікро-, фото- або оцифрованих копій, до створення спільних інформаторів, путівників та інших пошукових засобів. Зрештою, як зазначав учений, порушені питання мають дискусійний характер і спрямовані до головної мети: *«В умовах, коли у світі розгортаються глобалізаційні та інтеграційні процеси, коли, нарешті, його можна вважати єдиним, а не поділеним, слід позбутися однієї з останніх частин спадщини поділеного світу, якою є переміщені архіви»*⁷⁷.

Вирішення проблеми повернення історичної документальної спадщини українського народу – справа не з легких. Очевидно, Україна мала б приділити їй більше уваги й критика, що сьогодні надходить на адресу українських урядових органів від учених, цілком доречна. Матимемо надію, що вона спонукатиме до подальших дій. Розглянуте вище доводить, що фактично вдалося найбільш повною мірою реалізувати лише проекти «Архівна україніка» та «Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів» (періоди Другої світової війни, 1945–1991 рр.). Безперечно, це – заслуга українських архівістів, які й сьогодні продовжують роботу з виявлення, обліку та описування українських документів за кордоном за допомогою опрацювання архівних веб-сайтів і довідників. У відносинах з Російською Федерацією здобутки українців мізерні, порівняно з тими численними й величезними комплексами документів, які були вивезені з території України й сьогодні зберігаються в російських архівах.

⁷⁶ Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів. Архівні фонди України, втрачені в період Другої світової війни. Книга 1. (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники) / ред. колег. : Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, К. Є. Новохатський, Г. В. Папакін; упоряд. тому : К. І. Климова (керівник проекту), Н. П. Московченко, Н. П. Павловська. Київ : Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2007. С. 6.

⁷⁷ Папакін Г. В. Переміщені архіви : спадщина поділеного світу (тези). *Архіви України*. Київ, 2004. № 3 (254). С. 87–88.

Концепція «спільної архівної спадщини» (у російській візії – *«единое архивно-информационное пространство»*) не відкидає можливості копіювання документів, однак для цього потрібні як державні програми, так і фінансова підтримка. З цієї точки зору проблема може вирішуватися лише стосовно архівів вищих і центральних органів влади Російської імперії та Радянського Союзу, право доступу та управління якими мали б отримати всі колись поневолені, а тепер незалежні держави. А втім, чи буде справедливим сплачувати за копіювання документів, створених на українській території регіональними органами влади, заснованими для управління Україною як колонією, й примусово вивезених до Росії? Як бачимо, відносно таких документів оплата в контексті розгляду питання про спільну архівну спадщину навіть оскаржувалася іноземними вченими на міжнародній конференції 1997 року в Голавице. Теж саме можна сказати про еквівалентний обмін (кадр за кадр). Навряд чи Україна дочекається колись від Росії й жесту доброї волі у вигляді повернення військових або інших архівних фондів. Що лишається? Чекати, доки в неосяжному майбутньому всі архівні документи будуть оцифровані й доступ до них організований через мережу Інтернет? Слід не забувати, що вирішення проблеми вивезених архівних фондів полягає не лише в їх удоступненні для історичних досліджень і виконання запитів. Це ще й питання права власності на оригінали цих документів, на сьогодні, у супереч міжнародному законодавству, привласнених Російською Федерацією. Українські вчені вказують на єдиний правильний шлях – порушення питання перед Російською Федерацією про реституцію або повернення (коли це поняття фактично дорівнює поняттю реституції) вивезених з України архівних фондів. Імовірно, першим кроком до цього має стати визнання Віденської конвенції 1983 року та існування переміщених архівів у світі й у відносинах між Російською Федерацією та Україною. Для цього потрібно не лише виявити, узяти на облік й описати українські архівні фонди в російських архівах, як це зроблено в реалізованих проектах. Міжнародне законодавство вимагає, щоб держава-позивач, заявляючи претензії на якийсь архівний фонд, пред'явила докази позбавлення його державою-відповідачем шляхом примусу чи в інший спосіб, з'ясувала всі обставини його вивезення й обґрунтувала своє право на нього. Чи насправді докази зовсім знищені або знаходяться поза межами України? (В. І. Акуленко). На жаль, зі свого досвіду двадцятип'ятирічної роботи в держархіві Миколаївської області автор може засвідчити, що за минулі роки незалежності перед державними архівами України не ставилося завдання пошуку цих доказів (крім вищеописаного проекту «Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів»). Можливо, у разі їх пред'явлення Російській Федерації Україна матиме шанс на позитивне вирішення питання на свою користь.

1.2 Джерельна база та археографічні нотатки

У викладенні аналізу джерельної бази автор дещо відійшла від загальноприйнятих у джерелознавстві класичних схем через необхідність піднесення цінності окремих документів, покладених в основу дослідження (див. розділ «Документи»), як свідчень неправомірності вивезення з України архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву, так і військових архівів загалом, та доведення прав на повернення вилучених документів.

В яких фондах українських державних архівів можливо знайти докази для підтвердження прав України на вивезені з її території військові архівні фонди? Насамперед це фонд № 14 «Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР», що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (*ЦДАВО України*). У цьому фонді відклалися документи центральних органів управління архівною справою в Україні, починаючи з 1918 року. Чільне місце посідають фонди державних архівних установ України – «архіви архівів» – як центральних, так і місцевих. У випадку Чорноморського центрального військово-морського архіву, це – фонди держархіву Миколаївської області (*ДАМО*): фонд № Р-88 «Миколаївське окружне архівне управління» (документи за період 1925–1938 рр.), фонд № Р-87 «Миколаївський державний історичний архів» (документи за період 1931–1938 рр.), фонд № Р-1002 «Архівний відділ управління виконавчого комітету Миколаївської обласної ради народних депутатів» (документи за період 1932–1988 рр.). Не слід забувати про фонди центральних і місцевих органів державної влади та самоуправління, центральних і місцевих органів КП(б)У, прокуратури тощо.

У 20–30-ті рр. ХХ ст. ще не існувало чітких, пізніше встановлених у радянській архівній практиці, критеріїв експертизи цінності документів і правил систематизації архівних фондів, за яких архівні фонди вихолощувалися й переважно наповнювалися планами, звітами, протоколами, штатними розписами тощо. Від періоду, що нас цікавить, у фондах залишився значний обсяг листування, у т. ч. особистих листів, доповідних записок, різного виду актів, копій, чернеток і навіть телеграм. Переглядати фонди за 20–30-ті рр. ХХ ст. слід аркуш за аркушем, адже за заголовком справи важко з'ясувати, які саме документи вона містить.

Листування найкращим чином відображає історію вивезення архівних фондів, завдяки йому весь процес можна реконструювати в деталях. Характерною ознакою листування періоду друкарських машинок є друкування листів у двох примірниках через копірку. Перший примірник (оригінал) листа, зазвичай на офіційному бланку з підписом керівника й іноді з відбитком печатки, направлявся адресату. Відпуск листа, тобто його копія, виготовлена шляхом друкування через копірку, залишався в адресанта. На відпуску проставлялися реєст-

раційний номер і дата. Як правило, відпуск візувався відповідальною особою, котра поставила на листі підпис другою, або завірявся відповідальним за діловодство в установі співробітником. Окрім цього, Центральне архівне управління УСРР надсидало до місцевих державних архівних установ копії одержаних ним оригіналів листів до відома. Тож у фонді № 14 «Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР» збереглися оригінали вхідних листів Центрархіву РСФРР і Центрального архівного управління СРСР (див. док. № 13, 14, 17, 22, 23, 36, 37, 41, 52, 59, 67, 83, 88), Штабу Українського військового округу (див. док. № 25, 26), Управління Військово-Морських Сил СРСР (див. док. № 53), місцевих державних архівних установ України (див. док. № 31, 42, 47, 70, 71). У фондах місцевих державних архівних установ України наявні оригінали вхідних листів Центрархіву РСФРР і Центрального архівного управління СРСР (у разі направлення листів цими органами безпосередньо на адресу архівної установи) (див. док. № 98), Головарху УСРР (1921–1923 рр.) і Укрцентрархіву (1923–1938 рр.) (див. док. № 55, 56, 60, 65, 66, 72, 90). Натомість у фонді № 14 «Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР» збереглися відпуски листів, направлених Укрцентрархівом до Центрархіву РСФРР і Центрального архівного управління СРСР (див. док. № 18, 19, 24, 38, 61, 63), Штабу Українського військового округу (див. док. № 16, 20, 21, 28), Управління військово-морських сил СРСР (див. док. № 51, 54, 75, 76), Прокуратури УСРР (див. док. № 68, 69), окружних (місцевих, обласних) архівних управлінь, державних історичних архівів України (див. док. № 6, 43, 44, 48, 80), партійних і радянських органів (див. док. № 58). У фондах місцевих державних архівних установ, як-от: держархіву Миколаївської області, містяться відпуски листів, направлених до Укрцентрархіву (див. док. № 49, 73), військових (військово-морських управлінь) і місцевих органів влади (див. док. № 29). Вище наведено номери вміщених до цієї праці листів, однак автором використано значно більшу кількість такого виду документів як листи, посилання на них подано в міру згадування в тексті.

Поза дипломатичними формулюваннями фраз у листах Центрархіву РСФРР, Центрального архівного управління СРСР спливає й стає явним тиск, який здійснювала Москва на Укрцентрархів, вимагаючи відправити з України ті чи інші фонди. У низці листів називаються конкретні архівні фонди, котрі Москва передбачала одержати якнайшвидше. Спостерігається спротив Укрцентрархіву вивезенню військових архівів до Росії, прагнення всіма можливими засобами захистити право України на документи, створені на її території (зокрема в листах, підписаних С. П. Костіним і направлених на адресу Центрального архівного управління СРСР і Прокуратури УСРР, та за підписом Рубача-Токарева-Юрченко, спрямованих на запобігання втручання Центрархіву РСФРР в управління архівною справою в Україні). Очевидні зусилля місцевих архівних уста-

нов, зокрема Миколаївського окружного (місцевого) архівного управління, Миколаївського державного історичного архіву щодо вжиття в міру сил усіх можливих заходів для залишення військових архівних фондів під своєю опікою.

Зразковими, з точки зору обґрунтування прав України на військові архівні фонди, визначення їх цінності та перспектив розподілу між Україною та Росією, є доповідні записки завідувача Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осипової до Президії Миколаївського окружного виконавчого комітету (див. док. № 29), доктора історичних наук, професора О. П. Оглобліна (див. док. № 34), завідувача відділом архівознавства, члена ради ЦАУ УСРР професора Р. М. Шпунта (див. док. № 45), наукового співробітника Кабінету архівознавства ЦАУ УСРР, професора В. І. Веретеннікова (див. док. № 46 – висновок), члена колегії ЦАУ УСРР П. А. Білика (див. док. № 50) до Центрального архівного управління УСРР. Фактично як доповідні записки можна класифікувати листи й заяви співробітника ЦАУ УСРР М. Ф. Грибіна (див. док. № 62, 64, 74), направлені Укрцентрархіву з Миколаєва під час його роботи над розбиранням фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву. Усі ці документи збереглися в оригіналах, більше того – в автографах. Зазіхання Центрархіву РСФРР і Центрального архівного управління СРСР на українські архівні фонди й тиск, здійснюваний цими органами на Укрцентрархів, відбивають меморіальна записка представників ЦАУ РСФРР І. О. Парамонова та Я. М. Ждановича (див. док. № 7), службова записка Я. М. Ждановича (див. док. № 35), у котрій наявне відлуння погроз на адресу завідувача Укрцентрархіву М. А. Рубача. Факт вивезення архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву з Миколаєва 1925 року підтверджує доповідна записка начальника Миколаївського відділення Севастопольського військово-морського порту комісара Сауцького (див. док. № 8). Рішучість Центрального архівного управління УСРР у справі повернення документів із Росії стає очевидною з доповідної записки, поданої Укрцентрархівом до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (див. док. № 11). Спротив України заснуванню Центрального архівного управління СРСР і запровадженню поняття «фонди загальносоюзного значення» помітний у цілій низці документів, кілька з них, насамперед доповідна записка, направлена ВУЦВК до ЦВК СРСР і Постійного Представництва УСРР при Уряді СРСР, до якої доданий проект Постанови ЦВК і РНК СРСР, розроблений Урядом УСРР, уміщені до цієї праці (див. док. № 39).

Важливе місце серед доказів посідають акти обстеження архівних установ України, в яких зберігалися військові документи, комісією з представників Центрархіву РСФРР. Зокрема, до цієї праці вміщено текст акту про обстеження Чорноморського центрального військово-морського архіву, складений представниками Центрархіву РСФРР І. О. Парамоновим та Я. М. Ждановичем 18 червня 1925 року в Миколаєві (див. док. № 4). В архівній справі, де виявлено

цей акт, зберігається ще кілька аналогічних актів про обстеження інших архівів України (ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 185).

Такий вид документів як протоколи демонструє хід розгляду питань, пов'язаних із вивезенням архівних фондів, на нарадах Центрального архівного управління УСРР (див. док. № 5, 89) та прийнятті з цього приводу рішення. Особливе місце посідають «Схема направления архивных фондов, с указанием актохранилищ, в кои они подлежат передаче», затверджена циркуляром Народного комісаріату військово-морських справ від 9 травня 1925 року № 62 (див. док. № 3), яка певний час була базовим нормативним актом, на котрий Центрархів РСФРР посилався в урегулюванні розподілу архівних фондів між Росією й Україною; Угода між Управлінням Українського військового округу та Центральним архівним управлінням УСРР (див. док. № 15), якою врегульовувалися відносини між округом та управлінням і підпорядкованими їм військовими частинами й архівними установами, а також цією угодою Укрцентрархів фактично намагався закріпити за собою право на приймання та зберігання військових архівних документів, створених на території України, як армії і флоту Російської імперії, так і Червоної армії. Завдяки перелікам і спискам архівних фондів (хоча, як зазначалося вище, у випадку Чорноморського центрального військово-морського архіву таких списків на території України виявлено лише кілька (див. док. № 30, 32, 82), можливо не лише відновити назви, обсяги й країні дати колись вивезених архівних фондів, а й порівняти їх із фондами, що зберігаються в російських архівах, та укласти претензійні списки для повернення документів Російською Федерацією в оригіналах або копіях.

Гене́за нормативно-правових актів яскраво відображає поступ РСФРР і СРСР у формуванні правового поля, в якому союзні республіки поступово втратили право на зберігання у своїх архівах фондів загальносоюзного значення та військових архівних фондів. Як найважливіші нормативно-правові акти до цієї праці вміщені постанова РНК УСРР «Про охорону архівів» (див. док. № 2); Положення про Центральне архівне управління УСРР та його місцеві органи 1925 року, адже воно діяло найтриваліший відрізок того періоду історії України, що розглядається (див. док. № 9); постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР» 1925 року (див. док. № 10), яка істотно змінила постановку питання про військові архіви в Україні, включивши їх до складу ЄДАФу. На час відносної незалежності архівної галузі УСРР від РСФРР то було чинне архівне законодавство України й саме на ці документи спиралися Укрцентрархів і місцеві державні архівні установи УСРР у своїй діяльності. Серед нормативно-правових актів СРСР в архівній справі важливе значення для усвідомлення суті проблеми мають постанови ЦВК і РНК СРСР про створення Центрального архівного управління СРСР 1929 року (див. док. № 40) і «О военных архивах Союза ССР» 1933 року (див. док. № 85), оскільки вони стали результатом

радянської законотворчості, що мала на меті створення правових підстав для жорсткої централізації управління архівами в СРСР і концентрації пріоритетних для Росії архівних документів у центральних державних архівах СРСР. Після появи цих нормативно-правових актів усі бар'єри Росією було подолано й відкрився шлях для повного вилучення документів, насамперед військових, а також тих, що набули статусу «фондів загальносоюзного значення», із союзних республік.

У представленому дослідженні використано в якості доказів та історичних джерел описи архівних фондів РДА ВМФ, що колись зберігалися в Чорноморському центральному військово-морському архіві, насамперед фонду № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив, г. Николаев, 1831–1920 гг.» (див. описи фондів)⁷⁸, хоча для таких досліджень бажано мати доступ до всього комплексу облікових документів того російського архіву, котрий зберігає вивезені з України архівні фонди.

Описи зазвичай сприймаються дослідниками як архівний довідник, що застосовується для пошуку потрібних архівних справ і документів. Для архівістів опис є не лише складовою довідкового апарату, а й обліковим документом, що використовується для поодиначного й сумарного обліку справ (документів), закріплення порядку їх систематизації всередині фонду та обліку змін у складі й обсязі фонду. Однак джерельні можливості опису значно ширші. За відсутності безпосереднього доступу до документів, можливе використання описів для відновлення змісту архівних справ (документів) і реконструкції складу та змісту документів архівного фонду. Головним елементом опису є описова стаття (заголовок) справи, у котрій відображаються прізвища осіб (назви установ), предмет (питання), хронологічні індикатори (дати, включені до заголовків, крайні дати документів справи) та географічні локації (місцезнаходження адресанта та адресата, місце події, місцезнаходження установи), про які йдеться в документах. Це свого роду ключові слова. Важливе значення має аналіз окремих фраз/повнозначних слів (ознак), термінів, що відображають історичні особливості часу, місця, середовища, у заголовках і сукупностей заголовків. Перш, ніж перейти до прикладу, пригадаємо метод інформаційного аналізу й синтезу, описаний видатним архівним теоретиком радянських часів В. М. Автократовим. Сутність методу полягає в уявному розкладанні об'єкта описування на низку елементарних одиниць і подальшому їх стисненні в узагальнену характеристику – описову статтю. Для дослідника описова стаття відіграє протилежну функцію розгортання інформації, тобто створення в уяві найповнішого образу інформації документів, що містяться у справі⁷⁹. Наприклад, заголовок справи

⁷⁸ Фонды. Российский государственный архив военно-морского флота. URL : <https://rgavmf.ru>

⁷⁹ Автократов В. Н. Теоретические вопросы описания и поиска документной ретроспективной информации / В. Н. Автократов. *Теоретические проблемы отечественного архивоведения* (Вступительная статья Т. И. Хорхординой). Москва : РГГУ, 2001. С. 202–209.

№ 94 (ф. 362) «О назначении и работе Комиссии по передаче дел архива новому начальнику титулярному советнику И. Мандрику (9 августа 1887 г. – 14 декабря 1888 г.)» розкладається на такі елементи: «назначение и работа Комиссии», «по передаче дел архива», «новому начальнику», «титулярному советнику И. Мандрику». З цих елементів в уяві розгортається образ подій минулого: перед серпнем 1887 року на посаду начальника Портового архіву в Миколаєві призначено титулярного радника І. Мандрика, для передавання йому справ архіву зібрано Комісію, що працювала приблизно від серпня 1887 р. до грудня 1888 р. і займалася передаванням справ архіву від одного керівника до іншого. Аналіз цього заголовку в порівнянні із заголовком справи № 129 (ф. 362) «О передаче дел архива новому начальнику коллежскому советнику Иванову, 22 мая 1898 г. – 18 июля 1899 г.» свідчить про те, що Мандрик керував архівом упродовж 10 років, був звільнений з посади на початку 1898 року і замість нього призначений Іванов. Таким чином, користуючись лише описом (вторинною інформацією), вдається реконструювати не лише зміну керівництва архіву, а й встановити окремі елементи в біографії І. Мандрика, принаймні його чин і термін перебування на посаді.

В основу структури опису зачасти покладаються назви найважливіших ділянок і напрямів діяльності (функцій) установи. Однак у XIX – 30-х рр. XX ст. (до запровадження уніфікації) за таким принципом формувалися не описи, а архівні справи, тобто до справи за тематичною/предметною класифікацією (питанням, фактом, явищем, подією) уміщувалися різновидові документи. За радянських часів такі архівні справи не пересистематизовувалися. Отже, аналіз заголовків (ф. 362) справ № 11 «Материалы для руководства в работе архива по вопросам приема, сдачи и хранения дел, выдачи справок, обязанностей служащих за 1799–1833 гг.», № 22 «О передаче Одесскому историческому архиву во временное пользование дел по истории Новороссийского края для изучения их Одесским обществом истории и древностей (14 апреля 1839 г. – 19 сентября 1857 г.)», № 30 «Об отборе и подготовке дел к уничтожению (18 января 1851 г. – 16 марта 1855 г.)», № 42 «О подготовке к приему в архив дел Комиссариатской и Кораблестроительной экспедиций Черноморского флота (6 июля – 3 сентября 1861 г.)», № 47 «О выдаче справок о службе рядовых арестантских рот (31 декабря 1864 г. – 29 октября 1865 г.)», № 50 «О выдаче справок и архивных копий, 4 сентября 1870 г. – 31 декабря 1871 г.», № 52 «О назначении комиссии для пересмотра дел, распределении по разрядам, отборе на хранение и уничтожение; о продаже дел (12 сентября 1871 г. – 7 декабря 1873 г.)» № 53 «Справка об истории возникновения Черноморских адмиралтейских селений и о правильности наделения земель селений Калиновка и Воскресенск (14 апреля 1871 г. – 24 июня 1880 г.)» показує наявність нормативної бази, на котру спирався архів у своїй діяльності протягом 1799–1833 рр., відбиває такі

основні функції архіву як-от: підготовка документів установи до передавання в архів, приймання документів на зберігання, проведення експертизи цінності та виділення нецінних документів до знищення й продажу, видавання документів у тимчасове користування поза межами архіву, виконання запитів громадян (рядових арештантських рот), виконання тематичних запитів (довідка з історії Чорноморських адміралтейських поселень), видавання архівних довідок і копій. Аналіз хронологічних індикаторів свідчить про виконання архівом функцій, притаманних сучасним архівним установам, уже в XIX ст. Виконані до описів фондів № 362 та № Р-362 передмови подають інформацію про дати створення, ліквідації, перейменування та реорганізації установ-фондоутворювачів – Чорноморського центрального військово-морського архіву та Тимчасового архіву в Севастополі.

Принагідно зауважимо, що дослідникам не варто покладати надії на здійснення аналогічної реконструкції історії та діяльності будь-якої установи за описами радянського (друга половина XX ст.) та сучасного періодів, оскільки з уведенням уніфікації (насамперед узагальнювальних і типових заголовків справ) не можливо дізнатися про зміст документів, уміщених до справи «Рішення Миколаївської міської ради за такий то рік» або «Накази директора з основної діяльності за такий то рік». Дослідник бачитиме лише вид документа, рік його створення і назву установи/посади особи-утворювача документа. А, проте, автор не захищає тематичну/предметну класифікацію, більше притаманну бібліотечній, ніж архівній справі.

Цінні спостереження й висновки щодо подальшої долі архівних фондів колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву вдалося зробити, аналізуючи всю сукупність описів тих фондів РДА ВМФ, що належали цьому архіву, та співставляючи їх зі списками фондів, укладеними миколаївськими архівістами в 1928 і 1932 роках. Загалом проаналізовано описи понад 365 фондів РДА ВМФ. У результаті аналізу підтверджено назви, крайні дати фондів і дати їх вивезення/надходження із Миколаєва до Ленінграда, одержано інформацію про перші заходи з опрацювання фондів (складання описів і засвідчувальних написів до них, проведення перевіряння наявності справ у фондах, експертизи цінності та виділення справ до знищення), а також встановлено прізвища ленінградських архівістів, котрі опрацьовували фонди. Аналіз описів дозволив встановити факти об'єднання кількох колишніх фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву в один фонд, виявлення і вилучення справ з одного фонду та приєднання їх до іншого фонду, включення справ окремих фондів до архівних колекцій та об'єднаних архівних фондів тощо. Таким чином, використання описів архівних фондів як історичних джерел справило суттєвий внесок у реконструкцію подальшої долі документів колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву.

Крім охарактеризованого вище, у дослідженні історії Чорноморського центрального військово-морського архіву та висвітленні теми загалом викори-

стано інші окремі документи з фондів РДА ВМФ (ф. 90 «Николаевский военноморской порт», ф. 326 «Строительные чертежи (коллекция)», ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев», ф. 245 «Черноморское адмиралтейское правление, г. Херсон», ф. 484 «Колекція метричних книг установ релігійних культів, що існували на території Миколаївської області», ф. 1047 «Исполнительная экспедиция при Управлении Черноморским Департаментом», ф. 1331 «Атласы, карты и планы архива центрального картопроизводства (коллекция)», ф. Р-5 «Управление делами Народного комиссариата по морским делам, г. Москва», ф. Р-29 «Морская историческая комиссия при историческом отделе оперативного управления Штаба РККФ, г. Петроград», ф. Р-403 «Николаевский военный порт, г. Николаев»), а також Російського державного архіву соціально-політичної історії (ф. 2 «Рукописи Ленина»), Російського державного архіву давніх актів (ф. 337 «Канцелярия Московского архива Министерства юстиции, г. Москва») та Державного архіву Російської Федерації (ф. Р-3316 «Центральный Исполнительный Комитет СССР»), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 1 «Верховна Рада України», ф. 2 «Кабінет Міністрів України», ф. 166 «Міністерство освіти України», ф. 2203 «Морський генеральний штаб при Морському міністерстві Української Держави», ф. 2333 «Морське Міністерство Української Народної Республіки, м. Кам'янець-Подільський», ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, м. Київ», ф. 4805 «Ряппо Ян Петрович – український, радянський вчитель»). Справа про репресії щодо завідувача Укрцентрархіву М. А. Рубача зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України, ф. 263 «Колекція позасудових справ реабілітованих», оп. 1). З цього центрального державного архіву України також залучено до написання цієї праці документи фонду № 1 «Центральний комітет Компартії України».

Найбільший обсяг дотичних темі документів виявлено у фондах Державного архіву Миколаївської області як періоду до 1917 року, так і радянського (ф. 168 «Миколаївський адміралтейський собор протопресвітера військового і морського духовництва», ф. 216 «Миколаївська міська управа», ф. 222 «Миколаївська міська дума», ф. 229 «Канцелярія Миколаївського градоначальника», ф. 230 «Канцелярія Миколаївського військового губернатора», ф. 239 «Миколаївський міський статистичний комітет», ф. 246 «Управління Чорноморських адміралтейських поселень обер-інтендантства Головного управління Чорноморського флоту і портів, м. Миколаїв», ф. 297 «Миколаївський суднобудівний завод Бельгійського акціонерного товариства “Наваль”», ф. 300 «Миколаївський суднобудівний завод Російського суднобудівного акціонерного товариства “Руссуд”», ф. Р-97 «Миколаївська губерньська архівна комісія по вилученню й утилізації архівних матеріалів», ф. Р-98 «Миколаївський губерньсь-

кий відділ народної освіти», ф. Р-152 «Миколаївський губернський виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», ф. Р-161 «Миколаївський окружний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», ф. Р-577 «Державне підприємство “Суднобудівний завод ім. 61-го комунара”, м. Миколаїв», ф. Р-916 «Миколаївський губернський відділ управління губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», ф. Р-2247 «Миколаївська Рада робітничих і військових депутатів», ф. Р-5547 «Колекція документів місцевих органів влади Української Народної Республіки», ф. Р-5859 «Управління Служби безпеки України в Миколаївській області» (у цьому фонді виявлено справу про репресії щодо директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова), ф. П-1817 «Миколаївський окружний відділ із вивчення історії Комуністичної партії і Жовтневої революції Інституту історії партії і Жовтневої революції»).

Автором здійснено поаркушний перегляд документів фонду № 1403 «Одеське обласне архівне управління Виконкому Одеської обласної Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів» Державного архіву Одеської області з метою виявлення документів, які б висвітлювали участь Одеського губернського архівного управління та Одеського обласного архівного управління (за час підпорядкування цим органам архівів Миколаївщини) у з’ясуванні подальшої долі Чорноморського центрального військово-морського архіву. Однак кількість віднайдених документів із зазначеної теми виявилася мізерною. З фондів держархіву Одеської області також залучено окремі документи «Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора» (ф. 1). Пошук у фондах держархіву Херсонської області попри всі сподівання автора знайти там документи про започаткування архіву в Чорноморському відомстві, на жаль, результатів не дав.

Законодавчо-нормативні акти та низку опублікованих документів, як часів Російської імперії, так і Радянського Союзу, крім фондів архівів, виявлено в таких виданнях, як-от: «Полное собрание законов Российской империи», «Материалы для истории русского флота», «Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся» (в яких знайдено правила роботи Архіву Штабу Чорноморського флоту і портів 1831 р. і затверджені штати архіву), «Свод морских постановлений» (в якому виявлено типові положення Портового архіву та Архіву Морського міністерства 1886 р. та 1894 р.), «Приказы по морскому ведомству», «Памятная книжка Морского ведомства», «Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова», «Николаевский карманный календарь», «Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки», «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали», «Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України», «Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины». Опубліковані

листи Євдокима Миколайовича Квашніна-Самаріна та Дмитра Яковича Самоквасова з фонду Російського державного архіву давніх актів (ф. 337, оп. 1, спр. 772) виявлено у праці С. П. Щавелева (2016 р.)⁸⁰.

В якості джерел використано значний обсяг наукової періодики, а саме такі періодичні видання, як-от: «Русский архив», «Записки Одесского общества истории и древностей», «Морской сборник», «Морской журнал», «Археографический ежегодник», «Бюлетень Укрцентрархіву. Узаконення та розпорядження в архівній справі», «Архівна справа», «Архівознавчий збірник», «Архіви України», «Советские архивы», «Студії з архівної справи та документознавства», «Бібліотечний вісник», «Записки исторического факультета Одесского национального университета», «Військо України. Часопис збройних сил України», «Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис» та інші. Залучення статей учених і дослідників, опублікованих у цих наукових періодичних виданнях, сприяло ширшому висвітленню історичного контексту, у межах якого досліджувалася історія Чорноморського центрального військово-морського архіву. Посилання на праці авторів подано підсторінково по мірі їх згадування в тексті. Крім наукової періодики, використано матеріали друкованих засобів масової інформації 1917–1921 рр.: миколаївські газети «Власть труда», «Голос труда», «Трудовая жизнь», «Южное слово», що зберігаються у фондах Державної наукової архівної бібліотеки (м. Київ) та науково-довідкової бібліотеки Державного архіву Миколаївської області.

Вагому роль у висвітленні перебігу подій в архівній галузі як дореволюційного, так і радянського періоду відіграли праці архівістів О. П. Соколова (1853 р.)⁸¹, Д. Я. Самоквасова (1902 р.)⁸², О. І. Лебедева (1913 р.)⁸³, О. Г. Водолажченко та В. О. Барвінського (1925 р.)⁸⁴, К. Й. Осипової (1927 р.)⁸⁵, В. І. Стрельського (1938 р.)⁸⁶,

⁸⁰ Щавелёв С. П. Археология, история и архивное дело в России в переписке Д. Я. Самоквасова (1843–1911). 3-е изд. Москва, 2016. 506 с.

⁸¹ Соколов А. П. Отчетъ капитан-лейтенанта Соколова, о занятиях его в Черноморских архивах. От 20 августа 1853 года (I) отъ 15 сентября 1853 года (II), от 15 сентября 1853 года (III), от 5 октября 1853 года (IV) из Николаева. *Морской сборник, издаваемый Морским ученым комитетом*. Т. X. 1853. № 10 : Часть неофициальная. С. 330–348.

⁸² Самоквасов Д. Я. Проект архивной реформы и современное состояние окончательных архивов в России. Москва, 1902. 48 с. ; Самоквасов Д. Я. Будущая постановка архивного дела в России. Образец архивной реформы/ Д. Я. Самоквасов. *Архивное дело в России*. Книга вторая : Прошедшая, настоящая и будущая постановка архивного дела в России. 1852–1902. Москва, 1902. 179 с.

⁸³ Лебедев А. Делопроизводство, какъ базис архивной работы. *Морской сборник, издаваемый под наблюдением Морского Генеральнаго Штаба*. Т. CCCLXXIV. СПб., 1913. № 2 : Неофициальный отдел. С. 41–80.

⁸⁴ Водолажченко О. Г., Барвінський В. О. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 рік. *Архівна справа*. Книжка перша. Харків : Видання Укрцентрархіву, 1925. С. 45–72.

⁸⁵ Осипова К. Й. Нарис з історії архівної справи на Миколаївщині. Машинопис. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 7–11зв.

⁸⁶ Стрельський В. І. Миколаївський державний історичний архів за п'ять років. *Архівознавчий збірник*. Київ : Вид-во ЦВК УРСР «Радянське будівництво і право», 1938. С. 66–76.

В. В. Максакова (1969 р.)⁸⁷, О. Г. Мітюкова (1974, 1975 рр.)⁸⁸, які використано як джерела, оскільки їхні автори були учасниками описаних подій або мали підстави безпосередньо про них свідчити. Працю відомої російської вченої-архівіста, доктора історичних наук Т. І. Хорхордіної⁸⁹ взято також у якості джерела через те, що вона органічно доповнює офіційні документи 2-го з'їзду архівних робітників РСФРР 1929 року. Т. І. Хорхордіна вивчала стенограми з'їзду, до котрих автор цієї праці не мала доступу. У розділі про боротьбу України за Чорноморський флот у період Української революції (1917–1921 рр.) використано документи з вищезазначених фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України й Державного архіву Миколаївської області, а також спогади діячів Української революції Д. В. Антоновича⁹⁰, С. О. Шрамченка⁹¹, П. П. Скоропадського⁹².

Насамкінець підкреслимо, що в боротьбі за право України на документи колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву особливої значущості набуває обґрунтування внеску українського народу в розбудову Чорноморського військово-морського флоту, адже, як писав професор О. П. Оглоблін, *«українська земля, мабуть не тільки за гостинний притулок правила тому Адміралтейству»*. Позаяк у вищевказаній попередній праці автора з історії Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства у 1805–1900 рр. (2006 р.), а також у кандидатській дисертації А. Ю. Кондукова (1997 р.) про вплив морського відомства і кораблебудівних структур на соціально-економічний розвиток м. Миколаєва в середині XIX – на початку XX ст.⁹³, кандидатській дисертації О. В. Серединського (2006 р.) з історії Чорноморських адміралтейських поселень (1790–1861 рр.)⁹⁴, докторській дисертації та численних

⁸⁷ Максаков В. В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945 гг.). Москва : Наука, 1969. 431 с.

⁸⁸ Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні в 1925–1930 рр. і Всеукраїнський з'їзд архівних працівників. *Архіви України*. К., 1974, липень-серпень. № 4 (126). С. 10–24; Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні, 1917–1973. Київ : Наукова думка, 1975. 271 с.

⁸⁹ Хорхордіна Т. История Отечества и архивы, 1917–1980 гг. Москва, 1994. 356 с.

⁹⁰ Антонович Д. Спогади про українське Морське міністерство. *Військо України. Часопис збройних сил України*. 5-те число. Київ, 1993. С. 72–78.

⁹¹ Шрамченко С. Закон про Державну українську флоту та його виконавці. *Військо України. Часопис збройних сил України*. 4-те число. Київ, 1993. С. 27–38.

⁹² Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995. 493 с.

⁹³ Кондуков А. Ю. Влияние морского ведомства и кораблестроительных структур на социально-экономическое развитие г. Николаева в середине XIX – начале XX вв. : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1997. 25 с. ; Кондуков А. Ю. Влияние морского ведомства на социальную структуру населения г. Николаева в середине XIX – начале XX вв. *Національний прогрес України : історичні, духовні, політичні передумови та пріоритети* : зб. наук. пр. УДМТУ. Миколаїв, 1997. С. 3–6 ; Кондуков А. Ю. Вплив морського відомства та кораблебудівних структур на економічний розвиток Миколаєва (середина XIX – на початку XX ст.). *Питання соціальних та гуманітарних наук* : зб. наук. пр. УДМТУ. Миколаїв, 1996. С. 34–40 та ін.

⁹⁴ Серединський О. В. Чорноморські адміралтейські поселення (1790–1861 рр.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2006. 180 с.

статтях Н. О. Рижевої (2010 р.) з історії суднобудування в Україні від давнини до початку XX ст.⁹⁵, праці П. Г. Усенка⁹⁶ та науковому доробку інших авторів цей внесок цілком доведено на підставі широкого кола джерел, на сторінках цієї книги автор не приділила достатньої уваги даному питанню.

Археографічне опрацювання документів, опублікованих у цій праці, відповідає традиційній практиці передавання російськомовних і україномовних текстів документів 20–30-х рр. XX ст. Усі документи передруковано в цілковитій відповідності з оригіналами та звірено. Тексти документів подано без змін, збережено орфографію, правопис, стиль викладу й інші мовні особливості. Правопис російськомовних текстів документів, укладених росіянами, майже не відрізняється від сучасних правил російської мови. У російськомовних текстах документів, авторство яких належить українцям, наявні українізми. В україномовних текстах, укладених українцями, присутні русизми. Русизми та українізми в текстах збережено. У доповідній записці комісара Сауцького Миколаївському окружному виконавчому комітету (див. док. № 8) намірено залишено всі допущені укладачем помилки.

При прочитанні україномовних текстів читачу слід зважати на неусталеність українського правопису 20-х – початку 30-х рр. XX ст. На початку XX ст. в Україні був поширеним правопис «грінченківка» (за виданням словника Б. Д. Грінченка), котрий уособлював напрацювання української літературної та мовної практики XIX ст. «Головніші правила українського правопису», розроблені правописною комісією на чолі з професором І. І. Огієнком (1919 р.), уже за радянської влади затверджено Всеукраїнською академією наук (1920 р.). 1925 року РНК УСРР заснувала комісію при Наркомосі для розроблення правил правопису української мови, 1927 року норми правопису обговорювалися на Всеукраїнській правописній конференції, а 1928 року їх затверджено Наркомом освіти М. О. Скрипником. Вироблені норми правопису 1929 року схвалила й Всеукраїнська академія наук. Однак із початком згортання українізації «скрипніківський» правопис визнано націоналістичним і спрямованим на відрив української мови від російської. Створена 1933 року в Наркомосі УСРР комісія на чолі з А. А. Хвилю кардинально переробила правопис, відкинувши його так звані «націоналістичні» правила. Наступні редакції правопису приймалися в 1946 та 1960 рр., які не стосуються періоду, що розглядається. Однак, укладачі документів навряд чи мали час на мовні вправи та спостереження за зміною правопису. Тому в україномовних текстах зустрічаються слова, написані як із

⁹⁵ Рижева Н. Історія суднобудування на теренах України (від давніх до новітніх часів). Київ : ПП Сергійчук М. І., 2008. 476 с.

⁹⁶ Усенко П. Г. З «новоросійського» плацдарму (приукраїнська акваторія Великої війни : Чорне море, 1914–1917) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2016. 194 с.

дотриманням правил правопису 1928 року, так і за правописом 1933 року, швидше схожі до сучасних, із помилками. Наприклад, наявні слова «фльоти» (з пом'якшенням літери «л») та «флоти» (флот), «соціяльний» (соціальний), «матеріялів» (матеріалів), «імперіялістичної» (імперіалістичної) (використання «-ія» в словах іншомовного походження за правописом 1928 р. та «-іа» за правописом 1933 р.), «передачи» (передачі), «цінності» (цінності), «чинності» (чинності) (у закінченні іменника в родовому відмінку зустрічається «и» за правописом 1928 р. або «і» за нормою правопису 1933 р.), «значіння» (значення) («і» після «ч» вжито за «правилом дев'ятки»), «инший» (інший) (на початку українських питомих слів перед сонорним «н» за правописом 1928 р. писалося «и»), «ріжних» (різних), «Миколаїві» (Миколаєві), «Київі» (Києві), «Житоїрі» (Житомирі), «утиль» (утіль), «науково-дослідчої» («науково-дослідної») та інші. У текстах зустрічаються незвичні для сучасної української мови словосполучення: «горожанської війни» (громадянської війни), «завідатель управління» (завідувач управління), «переведення роботи» (виконання роботи)⁹⁷.

Розбивка тексту на абзаци та речення відповідає оригіналові. Розділові знаки поставлено з наближенням до сучасного правопису у квадратних дужках. Про непрочитаний або нерозбірливий текст, у т. ч. у результаті пошкодження документа, зазначено у квадратних дужках, наприклад [нерозбірливо]. За необхідності скорочені слова відновлено у квадратних дужках, наприклад проф[есор]. Для кращого розуміння тексту також у квадратних дужках подано додатково введені слова. Орфографічні помилки, очевидні описки, котрі не мали смислового значення, виправлено без застереження. Різночитання в написанні прізвищ і географічних назв у документах, що публікуються, не виявлено (крім Оглоблин/Оглоблін).

Передруковано бланки, штампи, кутові штампи, вхідні та вихідні штампи установ і резолюції та поміти на документах. При цьому у квадратних дужках зазначено [Бланк], [Штамп], [Кутовий штамп], [Вхідний штамп], [Вихідний штамп], [Резолюція], [Поміта]. Збережено розташування бланків, штампів, резолюцій і поміт на формулярі документа. Підписи в документах у разі наявності автографу візуалізовано через прізвище із зазначенням /підпис/, при цьому враховано мову документа та написання прізвища прописними літерами. Наприклад, /підпис/ О. ЯСІНСЬКА, /подпись/ В. Максаков. У разі відсутності автографу, насамперед на відпусках, зазначено лише прізвище. Збережено виокремлення прізвищ за допомогою слешу //, а також означення категорії документа, наприклад ТАЄМНО.

⁹⁷ Див. детальніше про український правопис тих часів у праці : Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., автор передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.

Документи розміщено у хронологічній послідовності. Кожен документ має порядковий номер, заголовок і легенду. У заголовку зазначено адресанта й адресата, анотовано зміст і вказано дату написання. Датування документів здійснено на підставі аналізу дат на вихідних штампах або чіткого зазначення дати укладачем. У легендах визначено місце зберігання документів (назва архіву, номери фонду, опису, справи та аркушу). У разі попередньої публікації документа (наприклад, це стосується постанов), зроблено вказівку на видання. У легендах також зазначено автентичність документа (оригінал, відпуск, копія), спосіб його відтворення (рукопис, машинопис).

Текст праці проілюстровано зразками документів, що публікуються, а також ілюстраціями тих окремих документів, фотографічне відтворення котрих мало сенс з огляду на особливу значущість наявних на них підписів, резолюцій, поміт, коли відтворення їх шляхом передрукування зменшило б цінність публікації документа. Наприклад, зазначене стосується листа командира Миколаївського порту, контр-адмірала М. М. Римського-Корсакова до управляючого суднобудівного заводу «Руссуд» М. І. Сасіновського від 30 листопада 1918 року про проведення ремонтних робіт у Чорноморському центральному військово-морському архіві, розширення його площ, установлення столів і стелажів та про можливість переведення архіву до нового приміщення. До таких публікацій документів також додано заголовки та легенди. Усі цитати з документів по тексту праці наведено мовою оригіналу, у т. ч. з використанням в російськомовних текстах літери *ятъ* «ѣ» («свѣдѣнія»), літери *еръ* «ъ» в якості кінцевого або розділового знаку («порядокъ»), літери «і» (замінена на «и» під час реформи російського правопису 1917–1918 рр., «требованія»), літери «а» («Черноморскаго»).

Аналіз залучених джерел, у т. ч. уміщених до цієї праці документів, дає підстави для висновку про цілковиту репрезентативність, достовірність і доказовість джерельної бази, на основі якої здійснювалося дослідження. Разом із цим, автор не вважає джерельну базу повністю опрацьованою. Причина такого висновку полягає у відсутності безпосереднього доступу до документів фонду № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив» та інших фондів Російського державного архіву військово-морського флоту, в яких містяться документи з історії Чорноморського центрального військово-морського архіву. В умовах напруженої політичної ситуації, що склалася у відносинах між Україною та Російською Федерацією після 2014 р., автор погодилася з думкою Інституту історії України НАН України про неможливість безпосереднього звернення до цього архіву для дослідження порушеної проблеми на сучасному етапі. Результати дослідження цілком підтверджують факт неправомірного позбавлення України військових архівних фондів і примусового вивезення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву з Миколаєва, однак в історії архіву XIX – початку XX ст., незважаючи на щире прагнення автора досягти комплексності, усе ж залишилися невисвітлені сторінки.

Розділ II

НАРИСИ ІСТОРІЇ

2.1 Архів Чорноморського флоту від започаткування до 60-х рр. XIX ст.

Північне Причорномор'я та Крим з давніх часів мали важливе політичне, стратегічне та економічне значення. З VIII ст. руські князі здійснювали морські походи по Руському (Чорному) морю. Близько 800 року згадується князь Бравлин, який ходив до узбережжя Криму й здобув місто Сурож (Судак). У IX–XI ст. на шляху «з варягів у греки», що пролягав між Балтикою і Візантією, відбувалися інтенсивні торговельні зносини. Київські князі Аскольд і Дір (860–861 рр.⁹⁸), Олег (907 і 911 рр.), Ігор (941 і 944 рр.), Святослав (968–971 рр.), Володимир (988 р.), Ярослав Мудрий (1043 р.) вели успішну боротьбу за право вільного мореплавства і торгівлі на Чорному морі, підписували вигідні угоди з Візантією. Зокрема у флоті князя Ярослава Мудрого під час походу на Візантію 1043 року налічувалося 400 військових човнів, якими командували його син Володимир і воєвода Вишата⁹⁹. Про руський флот і спосіб подолання русами дніпровських порогів у своїй праці «Про управління імперією» лишив згадку василевс Візантії Костянтин VII Порфірогеніт (X ст.)¹⁰⁰.

У праці історіографа Чорноморського флоту Є. М. Квашніна-Самаріна (1912 р.) представлена концепція, згідно з якою в давнину флоти земель, пізніше завойованих Російською імперією, поділено на новгородський, київський і польський. За висновком ученого, Київська Русь, на відміну від Новгороду, мала військовий флот на Руському морі, що за своєю організацією формувався під впливом військово-морських традицій Візантійської імперії¹⁰¹. Дослідниця історії суднобудування в Україні Н. О. Рижева стверджувала (2010 р.), що слов'яни розселялися виключно вздовж водних артерій та освоювали територію

⁹⁸ Тут і далі вказано дати князівських походів і укладених міжнародних угод між Київською Руссю та Візантійською імперією.

⁹⁹ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). 4-е вид. Львів : Світ, 1992. С. 81–92.

¹⁰⁰ Константин Багрянородный. О росах, отправляющихся с моносилами из России в Константинополь / Константин Багрянородный. Об управлении империей. Москва : Наука, 1989. С. 6–8.

¹⁰¹ Квашнин-Самарин Е. Н. Морская идея в Русской земле. История до Петровской Руси с военно-морской точки зрения. Издание Морского Генерального Штаба. СПб., 1912. 189 с.

сучасної України за допомогою плавучих засобів. Верфі функціонували майже в усіх великих річкових містах. Суднобудівники Київської Русі були добре поінформовані про сучасні їм світові технології суднобудування, котрі вони інтегрували з власним досвідом, покращуючи тим самим характеристики суден. Будівництво суден для флоту, за висновком Н. О. Рижевої, здійснювалося на основі застосування державних принципів управління й регулювання процесами суднобудування під безпосереднім контролем княжої влади¹⁰².

У XIII ст. на територію Північного Причорномор'я прийшли татари, а втім морська справа не стала їхньою національною традицією. Оскільки Візантійська імперія доживала останні роки, на якийсь час у Чорноморському басейні запанували генуезці. Так, генуезькі факторії виникли на місці сучасних Очакова та Одеси. Згодом Чорноморське узбережжя потрапило до кола стратегічних інтересів литовських князів. У результаті вдалих воєнних і дипломатичних дій наприкінці XIV ст. литовсько-руський князь Вітовт (1350–1430 рр.) одержав від Тохтамиша (?–1406 р.) ярлик (1397 р.), яким, дякуючи за надання політичного притулку, кримчак зрікався «історичних прав» на руські землі і віддавав Литовському князівству Чорномор'я та інші «тьми»¹⁰³. У причорноморських степах Вітовт збудував фортеці Дашев (сучасне місто Очаків), Сокоlecь (сучасне місто Вознесенськ), поселення Вітовка з митною заставою (територія Корабельного району сучасного міста Миколаїв). Хаджибей (сучасне місто Одеса) мав стати головним чорноморським портом Вітовтової держави¹⁰⁴.

1478 року Кримське ханство підпало під протекторат Османської імперії, що вщент зруйнувало добросусідські відносини між татарами та Польсько-Литовською державою. На берегах Північного Причорномор'я османи розбудували військово-стратегічні порти, де постійно дислокувалися підрозділи османського флоту (Очаків, Ізмаїл та ін.)¹⁰⁵. На арені боротьби з турками і татарами козацький флот з'явився в останній чверті XVI ст. У 1575 році козацьким флотом керував Богдан Ружинський, а в 1597 році флот перебував під управлінням Каспара Подвисоцького. 1588 року козаки на човнах досягли кримського берега між Перекопом і Козловим, пограбували 17 татарських селищ¹⁰⁶.

¹⁰² Рижева Н. О. Суднобудування в Україні : етапи й особливості розвитку (від давнини до початку XX ст.) : автореф... дис. д-ра іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2010. С. 12–13.

¹⁰³ Русіна О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ : Альтернативи, 1998. С. 87–89.

¹⁰⁴ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). 4-е вид. Львів : Світ, 1992. С. 160.

¹⁰⁵ Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века. СПб., 1887. С. 272–274; Кримський А. Сторінки з історії Крима та кримських татар. *Студії з Криму* / ред. А. Е. Кримський. Т. I–IX. Київ : Філологічна катедра під керівництвом акад. А. Е. Кримського, 1930. С. 3–4.

¹⁰⁶ Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. / ред. кол. П. С. Сохань та ін. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1990. С. 32–33; 116, 122.

1606 року козаки здобули Акерман, Кілію, Варну; 1609 року – Кілію та Ізмаїл. Збільшивши число козацьких чайок до 300 бойових одиниць, Петро Конашевич Сагайдачний (1582–1622 рр.) зорганізував походи Чорним морем на Очаків і Херсонес (1613 р.), Трапезунд і Синоп (1614 р.), передмістя Царгорода (1615 р.), Кафу і далі в Малу Азію (1616 р.). 1617 року запорожці виходили в море під проводом Дмитра Богдановича Барабаша. 1619 року козацькі чайки приходили під Бендери на Дністрі, 1620 року – знову під Царгород і Варну. У серпні 1621 року на морі діяв козацький флот із 10 тисяч воїнів під командуванням молодого Богдана Зиновія Хмельницького: козаки розбили 12 турецьких галер, а залишки турецької ескадри переслідували аж до Константинополя¹⁰⁷. У морські походи козаки відправлялися майже кожного року й під проводом гетьмана Михайла Дорошенка (?–1628 р.). Щоправда, після Курукова (1625 р.) йому довелося імітувати перед польським урядом знищення козацького флоту та козаки спалили лише кілька човнів, а решту переховали¹⁰⁸. Наступного, 1626 року, козацький флот знову вийшов у море. 1630 року на Монастирському острові козаки збудували 300 човнів, із якими ходили до передмість Царгорода. Про ті часи автори «Історії українського війська» (книга вперше побачила світ у Львові 1936 р.) дійшли такого висновку: *«Морські походи дали козакам славу оборонців України й цим ім'ям запорозьке військо незвичайно дорожило. Для розвитку українського війська чорноморські походи дали дуже багато. Знову повстала українська флотія, – після кількох століть неіснування. Зацікавлення морем від того часу на Україні вже ніколи не зникало, а зростало все більше і більше. Український народ почув, що з морем в'яжеться його майбутнє. Витворився тип українця-моряка, так само, як у княжих часах. На морі, ще більше, ніж у полі, козацьке військо набиралося добрих воєнних прикмет – сміливості, дисциплінованості, солідарності. Віч-на-віч із новим ворогом козаки придбали новий досвід, привчилися нових способів боротьби й організації. Турецьке військо з деяких поглядів стояло високо: турки мали значну флотію, знамениту артилерію, добру піхоту (яничар). Запорожці могли перебрати від них багато подробиць із мореплавства, озброєння й тактики»*¹⁰⁹.

Опис козацького флоту та тактики козаків у морській битві залишив нам Гійом Левассер де Боплан (1660 р.). Французький учений і мандрівник писав, що будівництво козацьких суден здійснювалося відразу 60 суднобудівниками й так швидко, що за 2–3 тижні козацький флот уже міг налічувати 80–100 кораблів. На кожному судні вміщувалося 50–70 козаків, а ще достатня кількість зброї та пороху. З обох боків судна було по 10–15 весел: козаки гребли всі разом, від

¹⁰⁷ Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків... С. 145–149, 155.

¹⁰⁸ Там само. С. 157.

¹⁰⁹ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). 4-е вид. Львів : Світ, 1992. С. 195.

чого судно рухалося дуже швидко й за 40 годин могло досягти берегів Анатолії. Як правило, адміральське судно мало особливий знак на щоглі й просувалося на третину корпусу попереду. Щогли козаки ставили рідко, переважно в гарну погоду. Зустрічаючи турецькі галери, воїни не покидали судна, а прив'язували весла й починали стріляти з рушниць. Їхні товариші подавали їм заряджену зброю, відтак стрілянина відбувалася безперервно. А втім відкриті сутички відбувалися не часто, зазвичай козаки застигали турецькі галери зненацька¹¹⁰.

У 1649 році за договором про торгівлю Богдана Хмельницького (1596–1657 рр.) з Туреччиною козаки одержали право вільного мореплавства і заходу в порти на всіх островах, що належали Османській імперії в Чорному та Егейському морях¹¹¹. Від того часу козацькі морські походи на якийсь час призупинилися. Знову розбудовувати український флот почали лівобережні гетьмани Іван Брюховецький (1623–1668 рр.) та Іван Мазепа (1639–1709 рр.). На 1697–1698 рр. на Січі налічувалося 70 морських і 600 річкових човнів¹¹². Наведені відомості свідчать про наявність українського флоту на Чорному морі й про власну морську доктрину України ще за Середньовіччя.

Московське царство, а згодом Російська імперія, тривалий час мріяли про Крим, Північне Причорномор'я та панування в Чорноморському басейні. Починаючи з XVI ст., Росія вела війни з Кримським ханством, а потім з Османською імперією (1568–1570, 1672–1681, 1686–1700, 1710–1713, 1735–1739, 1768–1774, 1787–1791 рр. та інші). У всіх цих війнах брали участь українські козаки й козацький військовий флот. Російська імперія за указом Сенату від 4 січня 1737 року започаткувала на Дніпрі будівництво кораблів для власної Дніпровської флотилії¹¹³. Командувачем флотилії спершу був контр-адмірал Василь Опанасович Дмитрієв-Мамонов, після смерті якого в 1739 році призначено капітана Якова Саввовича Барша (1692–1755 рр.). Того ж року, обстеживши 260 суден флотилії, він дійшов висновку про неідеальність цього флоту. У доповідній записці вже контр-адмірала Я. С. Барша зазначено, що при тих суднах було 1029 великоросійських робітників (переведених із Брянської верфі) і 274 козаки. Я. С. Барш писав і про незручність річки Дніпро для судноплавства та непридатність місцевих кліматичних умов для великоросіян. Тож було вирішено непридатні судна знищити, а більшість робітників повернути до Санкт-Петербурга, залишивши при суднах лише морських офіцерів із судовими командами для охорони флотилії. Єдиним придатним місцем для військових

¹¹⁰ Боплан Гийом Левассер Де. Описание Украины. Пер. с фр. З. П. Борисюк ; ред. перевода А. Л. Хорошкевич, Е. Н. Ющенко. Москва : Древнехранилище, 2004. С. 257–269.

¹¹¹ Сергійчук В. Морські походи запорожців. Нарис. *Дзвін*. 1993. № 1. С. 103–120.

¹¹² Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). 4-е вид. Львів : Світ, 1992. С. 280–281.

¹¹³ Судостроение в Брянске и действия Днепровской флотилии. *Материалы для истории русского флота*. Часть VI. СПб., 1877. С. 611 [Экстракт о Днепровской флотилии, 1724–1741 года], 675.

кораблів визнавався Малий Хортицький острів¹¹⁴. На відміну від великоросів, козаки могли проводити свій флот по Дніпру, адже їхні кораблі мали принципово іншу конструкцію, ніж російські судна¹¹⁵.

Результатом російсько-турецької війни 1768–1774 рр. став Кючук-Кайнарджийський мирний договір (11 липня 1774 р.), за яким до Російської імперії відійшли територія сучасної Південної України до Південного Бугу, фортеці Кінбурн, Керч, Єнікале. На той час це забезпечувало Росії право вільного мореплавства на Чорному морі та вихід через чорноморські протоки. У цій війні прославилася українська флотилія, на чолі якої стояв Данило Третяк, призначений кошовим отаманом Петром Калнишевським (1691–1803 рр.) керувати флотом замість важко пораненого Пилипа Стягайла. Флотилія полковника Д. Третяка налічувала 40 бойових човнів «чайок» і майже 3 тисячі козаків¹¹⁶.

Здобувши перемогу у війні, великороси активізували зусилля щодо пошуку зручних місць для суднобудування та влаштування військових портів. 1775 року почалися вимірювання глибин біля Олександр-шанца. Віце-адмірал Олексій Наумович Сенявін (1722–1797 рр.) з цього приводу писав: *«и если быть гавани на лиманѣ, другаго мѣста удобнѣе онаго я не нахожу и нѣтъ»*¹¹⁷.

Організацією суднобудування й заснуванням флоту на Чорному морі займався державний і військовий діяч Російської імперії Григорій Олександрович Потьомкін (1739–1791 рр.). Насамперед на Півдні України, в урочищі Олександр-шанц, з ініціативи Г. О. Потьомкіна та за указом Катерини II (1762–1796 рр.) від 18 червня 1778 року засновано фортецю, порт із гаванню, адміралтейство з верф'ю та місто Херсон¹¹⁸. У вересні 1783 року херсонські суднобудівники спустили на воду перший на Чорному морі 66-гарматний лінійний корабель «Слава Екатерины».

¹¹⁴ Судостроение в Брянске и действия Днепровской флотилии. *Материалы для истории русского флота*. Часть VI. СПб., 1877. С. 677–681 [Выписка из донесения Барша генерал-фельдмаршалу Ласси о днепровской флотилии, 1739 года сентября 2.].

¹¹⁵ Шпитальов Г. Г. Бойові дії запорозьких човнів у складі Дніпровської воєнної флотилії під час російсько-турецької війни 1735–1739 років. *Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України* : зб. пр. молодих вчених та аспірантів. Т. 7. К., 2001. С. 92–102.

¹¹⁶ Шпитальов Г. Г. Запорозька флотилія в російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. *Південна Україна XVIII–XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ*. Вип. 4. Запоріжжя, 1999. С. 134–142 ; Шпитальов Г. Г. Військова служба запорозького козацтва в російсько-турецьких війнах 1735–1739 та 1768–1774 років. Запоріжжя, 2004. 240 с. ; Мамчак М. Флотоводці України. Данило Третяк. Полковник. Бібліотека сайту «Українське життя в Севастополі». URL : http://ukrlife.org/main/prosvita/_tret.html

¹¹⁷ Судостроение в Брянске и действия Днепровской флотилии. *Материалы для истории русского флота*. Часть VI. СПб., 1877. С. 691–693 [Донесение Сенявина графу Чернышеву, из Кременчуга, 1775 года ноября 6.].

¹¹⁸ О назначении места для заведения на Лимане гавани и верфи, и о наименовании оногo Херсоном : именной [указ], данный Новороссийскому Генерал-Губернатору Князю Потемкину. Июня 18, 1778. Ст. № 14764. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XX. СПб., 1830. С. 722–723.

Перші штати Чорноморського флоту та Адміралтейства затверджено указом від 13 серпня 1785 року № 16240. У своєму указі Катерина II писала: *«Утвердивъ поданные отъ васъ [от Г. А. Потемкина] штаты Адмиралтейству и флоту Нашимъ на Черномъ морѣ, по главному вашему начальству въ томъ краѣ, повелѣаемъ быть имъ въ точномъ вѣдѣніи и управленіи вашемъ. Въ слѣдствіе чего Черноморское Адмиралтейское Правленіе о всемъ, что до строенія, снабдѣнія и всякого распоряженія касается, вамъ единственно представлять, и отъ васъ наставленія и предписанія требовать обязано; но при томъ по связи флотовъ Нашихъ, вы имѣете въ узаконенные времена доставлять надлежащіе рапорты и вѣдомости къ Генералу-Адмиралу...»*¹¹⁹. Отже, Чорноморський флот хоча й належав до відання Адміралтейств-колегії в Петербурзі, фактично підпорядковувався Г. О. Потьомкіну. Причиною цього були політичні умови, в яких відбувалася колонізація Російською імперією Північного Причорномор'я та Криму. Постійне протистояння з Османською імперією вимагало оперативного командування. Не можна не враховувати й вплив особистості Г. О. Потьомкіна на найвищому державному рівні на прийняття рішень щодо влаштування флоту на Чорному морі. Тому для безпосереднього управління флотом, верфями та адміралтействами на Чорному морі було засноване відокремлене від Адміралтейств-колегії в Петербурзі Чорноморське адміралтейське правління. Канцелярія правління, якому підпорядковувався й Таганрозький адміралтейський департамент, знаходилася в Херсоні. Аналогів такої структури управління флотом в Російській імперії не спостерігається за всю її історію. Херсонське адміралтейство з верф'ю функціонувало до 1827 року. За цей час тут побудували 170 кораблів і суден для Чорноморського флоту.

З початку 1773 року російські моряки вели вимірювання в Ахтіярській гавані, яка за своїми кліматичними умовами, природними особливостями і розташуванням у Чорноморському басейні надавала унікальні можливості для базування флоту і здійснення контролю на Чорному й Азовському морях. Капітальне освоєння берегів Ахтіярської гавані почалося після анексії Російською імперією Кримського півострова (8 квітня 1783 р.)¹²⁰. 10 лютого 1784 року Катерина II підписала указ, яким повеліла «улаштувати такі укріплення»: «крѣпость большую Севастополь», де нині Ахті-Яр і де повинні бути адміралтейство, верф

¹¹⁹ О распоряжениях по заведению и управлению Черноморского флота и Адмиралтейства : с приложением штата оных: Именной [указ], данный Екатеринославскому и Таврическому Генерал-Губернатору, Генерал-Фельдмаршалу Князю Потемкину. Августа 13, 1785 г. Ст. № 16240. Полное собрание законов Российской империи. Т. XXII. СПб., 1830. С. 440–441 ; К № 16240. 13 августа 1785 г. Штаты Адмиралтейства и флота на Черном море. Полное собрание законов Российской империи. Т. XLIV: Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1: Штаты по морской части (1711–1825) : 1711–1799. СПб., 1830. С. 182–186.

¹²⁰ Севастополю 200 лет. 1783–1983 гг.: сборник документов и материалов. Киев : Наукова думка, 1983. С. 5.

для кораблів першого рангу, порт і військове селище¹²¹. Невдовзі Катерина II прибула до Севастополя для огляду Чорноморського флоту. Імператрицю супроводжували високопоставлені представники іноземних держав. Демонстрація боєздатності російського Чорноморського флоту викликала відповідну реакцію: Туреччина висунула ультиматум про повернення Криму, і 21 серпня 1787 року почалася чергова російсько-турецька війна. Діючий флот потребував спорудження нових кораблів і доведення їх чисельності до штатів 1785 року (86 одиниць). Це завдання покладалося на Херсонську верф, але її можливості щодо спорудження в стислі терміни потрібної кількості кораблів були обмеженими. Окрім цього, мілководдя Дніпровських гирл перешкоджало виведенню з Херсона в море великого рангу кораблів. Тому Г. О. Потьомкін розпочав пошук нового зручнішого місця для верфі. Кригс-комісар Михайло Леонтійович Фалєєв (1730–1792 рр.) звернув увагу Г. О. Потьомкіна на землі при злитті річок Південний Буг і Інгул. Той загорівся ідеєю *«будущаго грандиознаго адмиралтейства – гнѣзда новаго российскаго Черноморскаго флота»*. 25 жовтня 1787 року він писав контр-адміралу М. С. Мордвінову: *«Прикажете сдѣлать промѣръ глубины въ Ингулѣ от устья вверхъ верстъ на 20 или болѣе, и доставить оный ко мнѣ немедленно»*¹²². Як стверджував відомий дослідник історії Чорноморського флоту Д. М. Афанасьєв (1902 р.), упевненість Г. О. Потьомкіна в тому, що в Чорноморському басейні військовий флот повинен складати головну бойову силу і його прагнення до заснування нової верфі, посилилися після штурму Очакова (6 грудня 1788 р.)¹²³ – у день Святого Миколая – покровителя моряків. А через рік у причорноморських степах виникло місто, яке отримало назву Миколаїв на честь взяття Очакова в день Святого Миколая.

У XVI–XVIII ст. регіон навколо майбутнього Миколаєва перетинався численними торговельними шляхами: через нього проходили чумацькі тракти Гардовий (Королівський), Січковий вищий і Січковий нижчий, Кучманський, Чорний та ін.¹²⁴. Фонд Архіву Коша Нової Запорізької Січі, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України в Києві (ф. 229), рясніє відомостями про Бугогардівську, Інгульську (Перевізьку) та Кодацьку козацькі паланки, Бугогардівський перевіз та інші місцевості Південної України, де вирувало козацьке життя. У межах сучасної Миколаївщини існувала значна

¹²¹ О устройстве новых укреплений по границам Екатеринославской Губернии : Именной [указ], данный Екатеринославскому и Таврическому Генерал-Губернатору Князю Потемкину. Февраля 10, 1784 г. Ст. № 15929. Полное собрание законов Российской империи. Т. XXII. СПб., 1830. С. 21–22.

¹²² Ордер князя Потемкина контр-адмиралу Мордвинову. Октября 25, 1787 г. Из Николаевского портового архива. Материалы для истории русского флота. Часть XV. СПб., 1895. С. 80.

¹²³ Афанасьев Д. М. К истории Черноморского флота (1768–1816). Русский архив. Москва : Университетская типография на Страстном бульваре, 1902. № 2. С. 216.

¹²⁴ Ковальова О. Ф. Бугогардівська паланка : науково-популярне дослідження. Миколаїв : Іліон, 2011. С. 34–36.

кількість хуторських господарств козаків (зимівників). У 1788 році на лівому березі Інгулу в районі нинішнього Дикого Саду засновано Вільну Гавань, яка вважається прародителькою морського торгового порту в Миколаєві. До цієї гавані заходили судна, що привозили будівельні матеріали для спорудження верфі на Інгулі та будівництва кораблів Чорноморського військово-морського флоту. У зимові місяці корабельний ліс, будівельні матеріали, інструменти, продовольство доставлялися на підводах, найманих у місцевого населення¹²⁵.

21 липня 1788 року ордером Г. О. Потьомкіна полковнику М. Л. Фалєєву вже доручалося: *«Заготовить на Ингуле эллинги для построения по апробированному рисунку двух кораблей пятидесятипушечных»*¹²⁶. 1789 року М. Л. Фалєєв наказав облаштувати ще й пристань у Вітовці з обох берегів річки Буг¹²⁷, адже швидше за все то був просто перевіз, а не порт (ще 1787 р. тут функціонувала паромна переправа). У серпні 1789 року обер-інтендант С. Афанасьєв направив Г. О. Потьомкіну план частини території верфі, що відводилася під Адміралтейство з його службами та показаннями промірів глибин навпроти Фаберової дачі¹²⁸. 27 серпня 1789 року Г. О. Потьомкін підписав свій історичний ордер: *«Фаберову дачу именовать Спаское, а Витовку – Богоявленское, новозаводимую верфь на Ингуль – городъ Николаевъ...»*¹²⁹. Одна з копій цього ордеру зберігається в Державному архіві Миколаївської області.

Незважаючи на великий приплив бажаючих оселитися в Миколаєві, робітників у Адміралтействі не вистачало. Тому за розпорядженням Г. О. Потьомкіна, до Миколаївського адміралтейства з метою забезпечення верфі робочою силою у 1790 році приписано селища Богоявленськ, Воскресенськ, Калинівка (сучасна Миколаївська область), Покровськ (сучасна Херсонська область), Знам'янка і Богданівка¹³⁰ (сучасна Кіровоградська область)¹³¹. Поселення одержали статус адміралтейських, і згодом для керування ними засновано Управління Чорноморських адміралтейських поселень¹³². 5 січня 1790 року на Миколаївській верфі закладено 46-гарматний фрегат «Святой Николай», спущений на воду

¹²⁵ РДА ВМФ. Ф. 245. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 77зв.

¹²⁶ РДА ВМФ. Ф. 245. Оп. 1. Спр. 133. Арк. 41.

¹²⁷ РДА ВМФ. Ф. 245. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 101зв., 104-104зв.

¹²⁸ Рапорт обер-интенданта Афанасьева князю Потемкину, 1789 года августа 2 ; Рапорт обер-интенданта Афанасьева князю Потемкину, 1789 года августа 16. *Материалы для истории русского флота*. Часть XV. СПб., 1895. С. 265, 267.

¹²⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 8.

¹³⁰ 1820 року селища Знам'янка і Богданівка передано військовому відомству, а замість них до Чорноморських адміралтейських поселень приєднано Березнегувате і Висунськ (сучасна Миколаївська область).

¹³¹ ДАМО. Ф. 246. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 125 зв.–126.

¹³² Левченко Л. Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900). Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2006. С. 35–36 ; Серединський О. В. Чорноморські адміралтейські поселення (1790–1861 рр.). Дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2006. 180 с.

25 серпня того ж року. 29 серпня 1791 року Г. О. Потьомкін писав М. Л. Фалєєву: *«Поспѣшайте с вооруженіємъ Николая. Ты не можешь себѣ представить, сколь он нуженъ. Въ семъ, кромѣ того, зависитъ честь моя и Николаевской верфи мало кому извѣстной...»*. 24 жовтня 1791 року Г. О. Потьомкін повідомляв: *«О Николаевѣ утверждено, какъ об адмиралтействѣ, так и верфи»*¹³³. Однак указу Катерини II про заснування міста Миколаїв не існує, очевидно, він не видавався, й так зване *«утверждено»* Г. О. Потьомкін одержав від імператриці усно. Д. М. Афанасьєв писав: *«Прочитывая эти ордера, выбранные изъ особаго дѣла Николаевскаго портоваго архива, можно придти къ заключенію, что мысль основанія центральнаго военно-судостроительнаго порта на устьѣ Ингула не была предвзятой идеей. Потемкинъ, въ своей кипучей административной дѣятельности, осложненной въ послѣднее время военными операціями, постоянно дѣйствовалъ подъ давленіемъ неотложнаго, экстреннаго исполненія задуманнаго имъ обширнаго плана – освоить и закрѣпить за Россіей весь южный поморскій край, а также нагорья Кавказа»*¹³⁴.

29 грудня 1791 року підписано Яську мирну угоду, за якою до Російської імперії відійшли землі між Південним Бугом і Дністром та закріплювалося все Північне Причорномор'я, у т. ч. Крим. Потреба в захисті щойно завойованих територій спричинила значне розширення штатів і збільшення фінансування Чорноморського флоту. В іменному указі Катерини II Чорноморському адміралтейському правлінню від 27 червня 1794 року № 17237 зазначалося: *«С распространіемъ предѣловъ Государства Нашего, съ приобрѣтеніемъ владычества флага Россійскаго на Черномъ морѣ, и по опытамъ минувшей войны съ Портою Оттоманскою, оказалась сугубая необходимость въ приумноженіи тамо морскихъ Нашихъ ополченій сколько для охраненія самыхъ тѣхъ предѣловъ и удержанія во всегда почтительномъ степени флага Нашего, столько и ради того, чтобы во время военное силы Черноморскія были въ состояніи дѣйствовать съ успѣхомъ и прилично достоинству оружія Россійскаго толикими побѣдами прославленнаго»*¹³⁵. Нові штати Чорноморського флоту затверджено 27 липня 1794 року (додатком до указу № 17237). Структура управління Чорноморським флотом фактично була зменшеною копією загального управління російським імператорським флотом. Фінансові асигнування Чорноморському адміралтейському правлінню зросли до 2 112 264 руб. щорічно, кількість військових кораблів різного типу мала дорівнювати 490 одиницям. Голові Чорноморського адмірал-

¹³³ Афанасьев Д. М. К истории Черноморского флота (1768–1816). *Русский архив*. Москва : Университетская типография на Страстном бульваре, 1902. № 2. С. 217, 218.

¹³⁴ Там само. С. 218.

¹³⁵ О сумме для Черноморских парусного и гребного флотов и Адмиралтейства... : Именной [указ], данный Черноморскому Адмиралтейскому Правлению. С приложением штата Черноморским парусному и гребному флотам и Адмиралтействам. Июня 27, 1794 г. Ст. № 17237. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXIII. СПб., 1830. С. 541–543.

тейського правління адміралу Миколі Семеновичу Мордінову (1754–1845 рр.) надавалося право звертатися з усіх питань безпосередньо до височайшої особи. У складі штату канцелярії Чорноморського адміралтейського правління за зразком Адміралтейств-колегії запроваджувалася посада архіваріуса (1 штатна одиниця з окладом 300 руб. на рік) для зберігання документів усіх структурних підрозділів Чорноморського флоту¹³⁶.

Отже, саме в штатах Чорноморського флоту за 1794 рік уперше чітко зазначено посаду архіваріуса. Тож саме цей рік можливо було б уважати датою заснування Чорноморського центрального військово-морського архіву. Однак, у додатку до указу за № 17237 (27 липня 1794 р.) міститься порівняльна таблиця штатів Чорноморського адміралтейського правління 1794 р. та 1785 р. (тобто за указом від 13 серпня 1785 р. № 16240), в якому посада архіваріуса в канцелярії при правлінні показана вже у 1785 році (1 штатна одиниця з окладом 300 руб.). Проте у згадуваному вище штаті Чорноморського флоту, виданому безпосередньо 1785 року (на дев'ять років раніше), посада архіваріуса не зазначена.

У зв'язку з цим постає питання про дату заснування архіву в Чорноморському військово-морському відомстві. Спершу виникає враження, що укладачі порівняльної таблиці штатів помилилися 1794 року, зазначаючи інформацію про існування посади архіваріуса в штатах 1785 року. Далі з'являється ідея про заснування архіву 1785 року всупереч виданим штатам (Г. О. Потьомкін беззаперечно міг прийняти таке рішення самостійно). Інше припущення стосується фактичного виникнення архіву в період між 1785 р. та 1794 р., що на 1794 рік дало підстави для легалізації його існування в штатах. Можливі всі три варіанти, але не має сумнівів у тому, що станом на 1794 рік у Чорноморському флоті вже функціонував повноцінний архів, рівний за своїм статусом Архіву Адміралтейств-колегії в Петербурзі. Аналогічних архівів у інших флотах Російської імперії тоді не існувало.

До кінця XVIII ст. архівна справа в Росії стала доволі популярною сферою діяльності, адже вона підпала «подъ просвѣщенное руководство» спершу фундатора Московського головного архіву (колишнього архіву Посольського приказу, пізніше – Архіву Колегії іноземних справ) академіка Герхарда Фрідріха Міллера (1705–1783 рр.), котрого Катерина II 1766 року особисто призначила до упорядкування дипломатичних документів в Архіві Колегії іноземних справ, а потім – графа Миколи Петровича Румянцева (1754–1826 рр.), за якого Московський архів Колегії іноземних справ перетворився на справжній науковий центр тих часів. Зокрема Г. Ф. Міллером створено першу в Росії професійну нау-

¹³⁶ К № 17237. Июля 27, 1794 г. Штаты Черноморским парусному и гребному флотам и Адмиралтействам, с присовокуплением такового ж 13 августа 1785 под № 16240. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV : Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1 : Штаты по морской части (1711–1825 гг.) : 1711–1799. СПб., 1830. С. 214.

кову школу істориків-архівістів, до якої належали Микола Миколайович Бантиш-Каменський (1737–1814 рр., з 1800 р. – управляючий Московським головним архівом), Олексій Федорович Малиновський (1762–1840 рр., з 1814 р. – управляючий цим же архівом), Іван Михайлович Штритер (1740–1801 рр., хранитель цього ж архіву), Мартин Никифорович Соколовський (?–1799 р.) та інші.

Знаний російський архівознавець професор Д. Я. Самоквасов (1843–1911 рр.) вів відлік російського архівного законодавства від «епохи приказов» (центральных органів державного управління) Московського царства, тобто з XVI–XVII ст. Тоді найвищий контроль за архівною службою належав цареві. Відповідно до царського указу 1680 року, усі прикази мали складати «описные книги» (описи архівних справ, що відкладалися в діяльності приказів) й представляти їх на розгляд государю. Зрозуміло, що цар особисто не переглядав «описные книги», замість нього це робили чиновники Боярської думи, Розрядного приказу, Челобитного приказу та Приказу таємних справ. Чиновники Приказу таємних справ відряджались до місцевих воєвод для перевірки діловодства та архівів у їхніх відомствах. Д. Я. Самоквасов стверджував, що в «епоху приказов» документи, створені в діяльності державних установ, уважалися державною власністю, зберігалися в казенних будівлях під контролем місцевих, центральних і вищих органів влади, знищення архівних документів будь-якої давнини заборонялося. Разом із цим, архівні документи Московського царства гинули від надмірної вологи, шкідників і пожеж навіть у приказах, безпосередньо підпорядкованих цареві. Архівні матеріали розпорошувалися в приказних палатах, не відокремлювалися архівні й поточні документи, обов'язки дяків і подьячих по канцелярії та архіву не розмежовувалися, будівлі, де влаштовувалися архівні сховища, споруджувалися переважно з деревини¹³⁸.

За правління Петра I Великого (з 1682 р. – цар, з 1721–1725 рр. – імператор) прикази реорганізовано й поєднано в колегії, ужито заходів щодо ліквідації недоліків у діловодстві й архівній справі. У законодавстві Петра I, а саме в указі про заснування Державної Камер-Колегії (1719 р.)¹³⁹ та в Генеральному регламенті державних колегій (1720 р.)¹⁴⁰, уперше в Росії застосовано терміни

¹³⁷ Платонов С. Ф. Речь, произнесенная при открытии Петроградских Архивных Курсов 31 августа 1918 года. *История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на Мусульманском Востоке* : лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. Петроград, 1920. С. 2–3 (3–7).

¹³⁸ Самоквасов Д. Я. Архивное дело в России. Книга вторая. Прошедшая, настоящая и будущая постановка архивного дела в России. 1852–1902. Москва, 1902. С. 12–18.

¹³⁹ Учреждение и Регламент Государственной Камер-Коллегии [О инспекторе Камер-Архива]. Декабря 11, 1719 г. Ст. № 3466. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. V (1713–1719 гг.). СПб., 1830. С. 768.

¹⁴⁰ Генеральный Регламент или Устав, – по которому Государственные Коллегии, також и все оных принадлежащих к ним Канцелярий и Контор служители, не токмо во внешних и внутренних учреждениях, но и во отправлении своего чина, подданейше поступать имеют [О Архивах]. Февраля 28, 1720 г. Ст. № 3534. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. VI (1720–1722 гг.). СПб., 1830. С. 156.

«Архивъ» і «Архивариус» у значенні сховища й зберігача писемних актів, створених у діяльності державних установ¹⁴¹. Зокрема в главі XLIV «Об Архивахъ» Генерального регламенту державних колегій, встановлювався трирічний термін зберігання документів у канцеляріях, затим документи мали передаватися до архівів. Петро I звелів заснувати два центральних архіви: документи, у котрих не йшлося про фінансові витрати й прибутки, передавалися всіма колегіями до Архіву «Иностранныхъ дѣл Коллегіи»; документи, що стосувалися фінансових витрат і прибутків, – до Архіву «Ревизіонъ-Коллегіи». Як зазначав Д. Я. Самоквасов, ці укази стали основою для розвитку централізаторських тенденцій в архівному законодавстві Російської імперії XVIII ст.¹⁴². У передмові до видання «Описание дѣлъ Архива Морского Министерства...» (1877 р.) Феодосій Федорович Весєлаго вказував на офіційне заснування за часів Петра I Морського архіву в Петербурзькому адміралтействі, а саме вчений називав 1718 рік – дата заснування Адміралтейств-колегії. А втім він писав, що лише 17 січня 1724 року був виданий указ: «Для собіранія дѣлъ въ архивѣ опредѣлить архивариуса и къ нему кописта»¹⁴³. Подальший аналіз законодавства Російської імперії показує, що в 1732 році Військова морська комісія висловила думку щодо недоцільності існування посади архіваріуса в Адміралтейств-колегії¹⁴⁴. Ця посада знову з'явилася в штатах Адміралтейств-колегії за 1764 рік (1 одиниця з окладом 300 рублів)¹⁴⁵. Жодна експедиція, департамент або портове управління на той час архівів і архіваріусів ще не мали. У 1777 році зазначено посаду архіваріуса (1 одиниця) у штаті Колезької канцелярії Адміралтейств-колегії з її експедиціями і портовими місцями (у штатах експедицій, Кронштадтського, Ревельського, Архангельського портів, а також у Казані, Астрахані та Таврові посад архіваріусів не виявлено)¹⁴⁶. Як зазначалося вище, 13 серпня 1785 року затверджено перші штати Адміралтейства та флоту на Чорному морі, в яких

¹⁴¹ Маяковский И. Л. Исторический очерк архивного дела в России. *Архивные курсы* : лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. Ч. 2. Петроград, 1920. С. 39–105 ; Большаков А. М. Архивоведение / А. М. Большаков. Вспомогательные исторические дисциплины. Археология, Архивоведение, География историческая, Геральдика, Дипломатика, Метрология, Нумизматика, Палеография, Сфрагистика, Эпиграфика. Тверское издательство, 1922. С. 106–118.

¹⁴² Самоквасов Д. Я. Архивное дело в России. Книга вторая. Прошедшая, настоящая и будущая постановка архивного дела в России. 1852–1902. Москва, 1902. С. 18–24.

¹⁴³ Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. Т. I. СПб. : Тип. В. Демакова, 1877. С. II.

¹⁴⁴ Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 28.

¹⁴⁵ Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 95.

¹⁴⁶ К № 14673. Высочайшая резолюция на доклад Адмиралтейской Коллегии с приложением штатов от 2 ноября 1777 года. Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 165.

теж не виявлено посади архіваріуса в Чорноморському флоті¹⁴⁷. У штатах 1794 року архіви Адміралтейств-колегії та Чорноморського адміралтейського правління вже мали однакову штатну чисельність: по одному архіваріусу з утриманням 300 руб. на рік. 19 липня 1796 року указом № 17489 затверджено штати морських служителів при Астраханському й Бакінському портах, Казанській адміралтейській конторі, в яких посад архіваріусів не передбачено¹⁴⁸. Отже, на кінець XVIII ст. в морському відомстві Російської імперії функціонувало два архіви: в Адміралтейств-колегії в Петербурзі та в Чорноморському адміралтейському правлінні в Херсоні.

28 квітня 1795 року Миколаїв визначено місцеперебуванням Чорноморського адміралтейського правління. Щоправда, його голова, адмірал М. С. Мордвінов, перебрався з Херсона до Миколаєва роком раніше. Протягом наступних двох років у Миколаєві зосереджено всі інститути управління Чорноморським флотом, а також розміщено кадетський корпус, казенну друкарню морського відомства¹⁴⁹ та архів.

За часів імператора Павла I (1796–1801 рр.) Чорноморський флот і Чорноморське адміралтейське правління підпорядковано Адміралтейств-колегії¹⁵⁰. Указом від 1 січня 1798 року № 18304 затверджено чергові штати російських флотів, які базувалися на Балтійському, Чорному і Каспійському морях¹⁵¹. Згідно зі штатами, замість Чорноморського адміралтейського правління засновано контору Головного командира Чорноморського флоту і портів у Миколаєві («Указ из Государственной адмиралтейской коллегии от 9 января 1798 г. № 132»), до складу якої належали п'ять експедицій або департаментів (комісаріатська, інтендантська, артилерійська, казначейська, рахункова), а також особлива канцелярія, архів, бухгалтерія тощо¹⁵². Аналіз штатів 1798 року підтверджує, що в російському імператорському флоті на той час (як і в 1794 р.) існувало лише два архіви: в Адміралтейств-колегії та в Чорноморському флоті.

¹⁴⁷ К № 16240, 13 августа 1785 г. Штаты Адмиралтейства и флота на Черном море. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV : Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1 : Штаты по морской части (1711–1825) : 1711–1799. СПб., 1830. С. 182–186.

¹⁴⁸ Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 229–236.

¹⁴⁹ Багалий Д. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. Киев, 1889. С. 52–53.

¹⁵⁰ О обращении Черноморских флотов корабельного и гребного, а равно и Черноморского Морского Правления и верфей, под ведомство Адмиралтейской Коллегии : Именной [указ], данный Адмиралтейской Коллегии. 12 ноября 1796 г. Ст. № 17545. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXIV. Отд. I. СПб., 1830. С. 3.

¹⁵¹ К № 18304. Штаты Российских флотов, содержащихся на Балтийском, Черном и Каспийском морях. 1 января 1798 г. Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 238–256.

¹⁵² Серова И. С. Предисловие к описи фонда № 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». *РДА ВМФ*. Ф. 243. Оп. 1. Т. 1. URL : https://rgavmf.ru/sites/default/files/opis_pdf/_243_1_1.pdf

У таблиці VI «Штатъ Членамъ Адмиралтействъ-Колегіи, Советникамъ въ ея Экспедиціяхъ, Присутствующимъ въ Черноморской Конторѣ Главного Командира и Канцелярскимъ чинамъ и служителямъ Коллегіи и Конторы» подається порівняння штатів Адміралтейств-колегії та контори Головного командира Чорноморського флоту і портів. Архів Адміралтейств-колегії мав у своєму штаті 2 співробітники: архіваріуса в чині секретаря рангу поручика (оклад 370 руб. на рік) та помічника архіваріуса в чині реєстратора (оклад 300 руб. на рік). Архів при конторі Головного командира Чорноморського флоту і портів мав 1 штатну одиницю архіваріуса з окладом 300 руб. на рік. За штатом 1798 року в Миколаєві, Херсоні, Севастополі і Таганрозі створювалися контори над портами (на чолі контори стояв капітан над портом), але в їхніх штатних розписах посади архіваріусів не запроваджувалися.

8 вересня 1802 року маніфестом імператора Олександра I (1801–1825 рр.) про створення міністерств засновано Міністерство морських сил (Адміралтейств-колегія перебувала у віданні Міністра морських сил)¹⁵³. Між іншим цим маніфестом фактично покладено початок відомчим архівам у Російській імперії, оскільки кожен міністр повинен був заснувати власну канцелярію та опікуватися *«постановленіємъ порядка производству имѣющихъ вступить к нимъ дѣлъ»*. Подальший розвиток ці архіви здобули від маніфесту 25 червня 1811 року № 24686 «Общее Учреждение Министерствъ», який зобов'язував засновувати архіви в кожному департаменті міністерства¹⁵⁴. До обов'язків начальників архівів департаментів належало здійснення контролю за надходженням до архіву виключно закінчених у діловодстві справ, звіряння аркушів у справах та скреп начальників відділень і столоначальників, перевіряння внутрішніх описів у справах, розбирання і розташування справ у архіві відповідно до предметної класифікації та змісту справ. Начальник архіву складав описи до справ за хронологічним принципом і змістом справ. Також він мав доглядати за статистичними табелями та відомостями департаменту, мапами, планами, кресленнями, малюнками та атласами. До обов'язків начальника також належало виконання історичних довідок і виписів із архівних документів.

Начальник Архіву Морського міністерства у 1912–1924 рр., історик-архівіст Олександр Іванович Лебедєв (1881–? рр.) у 1913 році в журналі «Морской сборник» опублікував працю «Дѣлопроизводство, какъ базисъ архивной работы», в якій піддав критиці міністерства та їхні департаменти за неправильне, на його погляд, розуміння цих маніфестів. Учений уважав, що нове законодавство не скасовувало уведену ще Петром I централізовану архівну систему Російської

¹⁵³ Об учреждении Министерств : Манифест. Сентября 8, 1802 г. Ст. № 20406. Полное собрание законов Российской империи. Т. XXVII (1802–1803 гг.). СПб., 1830. С. 243–248.

¹⁵⁴ Общее Учреждение Министерств : Манифест. Июня 25, 1810 г. Ст. № 24686. Полное собрание законов Российской империи. Т. XXXI (1810–1811 гг.). СПб., 1830. С. 686–756.

імперії. Проте «*всѣ министерства стали на совершенно противоположную точку зрѣнія (децентрализацію) и тѣмъ нанесли неисчислимый вредъ архивно-историческому достоянію Россіи, въ особенности – разрѣшивши чиновникамъ при накопленіи дѣлъ, въ этихъ маленькихъ и не имѣвшихъ по закону значенія вѣчныхъ хранилищъ архивовъ, уничтожать дѣла, вмѣсто того, чтобы передавать ихъ въ архивы вѣчного храненія*». Поступово міністерства перетворили архіви департаментів, які б мали грати роль усього лише «*промежуточныхъ инстанцій (регистратуръ, временныхъ хранилищъ)*» на «*архивы вѣчного храненія*» й запровадили трирічний термін зберігання документів в установах. Саме тоді було започатковано звичай підшивати близькі за змістом документи в одну справу під назвою «дѣло», предметну класифікацію (в архівах морського відомства її запроваджено ще 1805 р.), а з плином часу з'явилися уніфіковані (глухі) заголовки справ «кѣ свѣдѣнію», «разная переписка» і т. ін. О. І. Лебедев писав, що це призвело до безладу в архівах, за якого та при малій чисельності архівістів, змушених весь свій час витратити на розбирання справ і укладання до них алфавітних покажчиків, утруднювався пошук документів. Подальший розвиток законодавства спрямовувався лише на зовнішній, формальний, бік діловодства та на встановлення строків передавання справ до архівів і не торкався питання класифікації документів, яка мала бути «базисом архивной работы». Нарешті міністерства знищили архіви департаментів, що призвело до зайвої бюрократизації самих міністерств і насамкінець до того, що в архівах міністерств змішалися справи історичної цінності та тимчасові (довідкового характеру). «*Наше законодательство, – писав О. І. Лебедев, – не знаетъ главного, основного, по цѣлямъ дѣленія архивовъ на архивы историческіе и текущіе, изъ за этого происходитъ полное смѣшеніе соотвѣтствующихъ этимъ цѣлямъ и вытекающимъ изъ нихъ задачамъ функцій архивовъ и поглощеніе одной функцій другою. Это есть главный и основной дефектъ нашего архивного законодательства, главной организаціонной его функцій, отсюда и происходитъ все современное плохое состояніе архивовъ Морского вѣдомства*»¹⁵⁵. О. І. Лебедев як прихильник концепту «*архивы... хранилища научного матеріала*» у своїх теоретичних міркуваннях спирався на аналіз фактичного стану не лише Архіву Морського міністерства, а й Кронштадтського портового та Чорноморського центрального військово-морського архівів. На теоретичному рівні, безумовно, вчений був абсолютно правий: Чорноморський центральний військово-морський архів протягом своєї історії водночас був архівною установою, котра зберігала як історичні документи, так і тимчасових строків. Його функції змішувалися, а робота ускладнювалася з накопиченням все більшої кількості

¹⁵⁵ Лебедев А. Делопроизводство, какъ базис архивной работы. *Морской сборник, издаваемый под наблюдением Морского Генеральнаго Штаба*. Т. CCCLXXIV. СПб., 1913. № 2 : Неофициальный отдел. С. 41–80.

справ (див. нижче про наслідки роботи Тимчасової комісії в Миколаєві для розбирання справ і рахунків Чорноморського відомства (1862–1863 рр.) та аркасівської комісії (1871–1877 рр.)). Однак на практиці О. І. Лебедев уважав сховищем наукового матеріалу лише Архів Морського міністерства, а головне його завдання вбачав у найбільш повному збиранні архівних документів. Т. І. Хорхордіна писала (2003 р.), що у 1917 році О. І. Лебедев наполягав на проголошенні всіх матеріалів, утворених в діяльності офіційних осіб колишнього режиму, державним національним надбанням, щоб не довелося в майбутньому скуповувати у антикварів і за кордоном те, що має зберігатися в російських державних архівах; вимагав заснування відділу архівної статистики й організації архівної справи для вироблення планомірної програми централізації архівних державних фондів; і, нарешті, заявляв, що державні архівні фонди не повинні зберігатися на околицях держави, схильних до нападу ворога¹⁵⁶. На установчих зборах Союзу РАД (російських архівних діячів) 18 березня 1917 року О. І. Лебедева було обрано секретарем, а згодом він увійшов до складу ради Союзу РАД та керівництва Центрального комітету по управлінню архівами, очолюваному Д. Б. Рязановим. Безсумнівно, погляди О. І. Лебедева справили прямий вплив на формування в РСФРР думки про концентрацію архівних фондів старої армії і флоту в центральних архівах Москви і Ленінграда, а також до вивезення з України документів Чорноморського центрального військово-морського архіву.

13 жовтня 1802 року, згідно з іменним указом № 20456 Міністру морських сил адміралу М. С. Мордвінову «О создании Военной канцелярии по флоту», засновано військову канцелярію флоту Російської імперії¹⁵⁷. 5 травня 1803 року указом № 20747 затверджено штати Департаменту військово-морських сил¹⁵⁸. У складі департаменту запроваджувалася одна штатна одиниця архіваріуса з окладом 1000 руб. на рік. 14 листопада 1803 року указом № 21038 затверджено нове положення Балтійського й Чорноморського корабельних і гребних флотів та Каспійської флотилії¹⁵⁹, що є не цікавим у контексті нашої теми. Натомість важливою є доповідь Комітету зі створення флоту, затверджена указом від 4 квітня 1805 року № 21699. У ній зазначалося, що фундатор флоту Російської імперії Петро I Великий поклав початок його керуванню, заснувавши 1700 року

¹⁵⁶ Хорхордіна Т. И. Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. Москва : РГГУ, 2003. 525 с.

¹⁵⁷ Об учреждении Военной канцелярии по флоту : Именной [указ], данный Министру Морских Сил Адмиралу Мордвинovu. Октября 13, 1802 г. Ст. № 20456. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVII (1802–1803 гг.). СПб., 1830. С. 305–306.

¹⁵⁸ К № 20747. О Высочайше утвержденном штате Департамента Министра Военных Морских сил : Именной [указ], данный Сенату мая 5, 1803 г. Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 8–9.

¹⁵⁹ К № 21038 Высочайше утвержденное положение Балтийскому и Черноморскому корабельному и гребному флоту и Каспийской флотилии от 14 ноября 1803 года. Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 9–13.

правління під назвою «приказ»; у 1707 році перейменував його на Канцелярію військово-морського флоту; 1718 року канцелярія одержала назву Адміралтейств-колегії; 1722 року видано особливий Регламент про управління Адміралтейства й верфі, а 1724 року – Морський статут. До 1763 року вважалося, що структура управління російським імператорським флотом доволі струнка, а втім аналіз Комісії зі справ російського флоту й адміралтейського правління показав дублювання функцій 11 різних контор флоту. Тому замість них було засновано 5 експедицій: комісаріатську, інтендантську, артилерійську, казначейську й рахункову. Склад Адміралтейств-колегії реорганізовано, до неї уведено президента, віце-президента й начальників експедицій. Правила роботи експедицій, затверджені 1765 року, мали використовуватися лише тимчасово (4 місяці), а на практиці вийшло, що на їх підставі російський флот управлявся 40 років поспіль. Беручи до уваги оголошення маніфесту про заснування міністерств (1802 р.) і досвід управління флотами в Англії та Франції, Комітет зі створення флоту запропонував розподілити управління флотом на два відділення: Адміралтейств-колегію та Адміралтейський департамент. До повноважень Адміралтейств-колегії належало вирішення питань утримання флоту, комплектування його особового складу, постачання провіантом, одягом, виплата жалування, будівництво кораблів, озброєння та розпорядження діями флоту. До повноважень Адміралтейського департаменту було віднесено наукові питання військово-морської справи. У Положенні про Адміралтейств-колегію визначались повноваження й штати всіх п'яти експедицій. Засновувалася канцелярія Адміралтейств-колегії та визначався порядок діловодства в колегії та експедиціях. Зазначалося, що експедиції не матимуть власних архіваріусів, а передаватимуть свої документи на зберігання до загального Архіву Адміралтейств-колегії. У Положенні про Адміралтейський департамент указувалося, що його архів об'єднувався з Архівом Адміралтейств-колегії та передавався до відання рахункової експедиції. Департамент міг отримувати відомості з архіву шляхом надсилання відповідних запитів. Штат архіву складався з архіваріусу та його помічника¹⁶⁰. Від 1805 року в таблиці штатів Адміралтейств-колегії та Адміралтейського департаменту архів було виділено в окремий структурний підрозділ. Архіваріус одержував жалування 1000 руб. та квартирних грошей 200 руб. на рік; його помічник відповідно 600 руб. та 150 руб. на рік. Крім цього, архів міг наймати писарів¹⁶¹.

¹⁶⁰ О преобразовании Морского Департамента : Высочайше утвержденный доклад Комитета, для образования флота учрежденного от Апреля 4, 1805 г. № 21699. С приложением штата Адмиралтейств-коллегии с Экспедициями и Адмиралтейского Департамента. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVIII (1804–1805 гг.). СПб., 1830. С. 935–970.

¹⁶¹ К № 21699. Таблица III. Штат Адмиралтейств-Коллегии. Апреля 4, 1805 г. Штат Адмиралтейского департамента. Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825) : 1802–1825. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 60.

Адміралтейств-колегія мала право розглядати лише ті справи Чорноморського флоту, що порушувалися Міністром морських сил. Місцеве управління зосереджувалося в руках Головного командира Чорноморського флоту і портів у Миколаєві. Адмірал І. І. де Траверсе, котрий з 1802 року очолював Головне управління Чорноморського флоту і портів, запропонував реорганізувати його на зразок Міністерства морських сил. В указі від 8 квітня 1808 року читаємо:

«По сему штату управление Черноморской части раздѣлено будетъ на Экспедиціи точно также, какъ здѣшнее [Адмиралтействъ-Коллегія и Адмиралтейский департаментъ], которымъ и состоятъ въ производствѣ дѣлъ своихъ на равномъ правѣ съ Экспедиціями Адмиралтействъ-Коллегіи; наименованіе же ихъ можетъ заимствовано быть отъ имени флота, какъ то: Черноморская Исполнительная, Черноморская Счетная Экспедиція и такъ далѣе. Но какъ количество дѣлъ по тамошнему флоту, въ сравненіи съ здѣшнимъ [Министерством морских сил], должно быть гораздо ограниченнѣе, то и не признано за нужное учреждать тамъ никакихъ главныхъ надъ сими Экспедиціями Присутственныхъ мѣстъ, по примеру Адмиралтействъ-Коллегіи и Адмиралтейскаго Департамента, а всѣ вѣтви мѣстнаго тамошняго управленія имѣють сосредоточиваться въ Главномъ Командирѣ флота, который, имѣя по сему же штату достаточную Канцелярію, удобно и успѣшно разрѣшать можетъ всѣ представленія ... Въ такихъ же случаяхъ, гдѣ рѣшеніе какого либо дѣла превосходить будетъ предѣлы его власти, долженъ онъ относиться къ Министру. Въ прочемъ, какъ в докладѣ о преобразованіи Адмиралтействъ-Коллегіи описаны подробно правила для Экспедицій ея, то и не предвидится надобности издавать особыхъ для Экспедицій Черноморскихъ...»¹⁶².

Отже, 1808 року Головне управління Чорноморського флоту і портів реорганізовано в Управління Чорноморського департаменту з 6 експедиціями (господарська, виконавча, артилерійська, будівельна, казначейська, рахункова), Канцелярією Головного командира Чорноморського флоту і портів (правитель канцелярії, 2 секретарі, 2 помічники, перекладач, ексекUTOR, 6 кур'єрів, писарі) та Архівом Чорноморського департаменту¹⁶³. Штатний розпис Архіву Чорноморського департаменту налічував 2 одиниці: архіваріуса (1 штатна одиниця з окладом 400 руб. на рік) і помічника архіваріуса (1 штатна одиниця з окладом 250 руб. на рік). У визначенні розміру фінансового утримання штату Чорноморського департаменту були взяті до уваги нижчі ціни на життєві припаси в Миколаєві, через що чиновники отримували майже втричі менше жалування, а так званих квартирних грошей їм узагалі не виділялося. Штатна чисельність

¹⁶² О преобразовании Главного Черноморского Управления : Высочайше утвержденным доклад Министра Военных Морских сил. Апреля 8, 1808 г. Ст. № 22952. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXX (1808–1809). СПб., 1830. С. 173–175.

¹⁶³ К № 22952. Штат Управлению Черноморского Департамента. Апреля 8, 1808 г. Книга штатов. Отделение второе. Ч. I. Штаты по морской части (1711–1825) : 1802–1825. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 60.

писарів і їхнє жалування визначалися на погляд керівництва. Як свідчать архівні документи, фактично штатна чисельність Архіву Чорноморського департаменту на той час дорівнювала 4 одиницям: архіваріуса, його помічника та двох писарів. На посаді архіваріуса перебував колезький секретар Іван Михайлов, на посаді помічника – підпоручик Семен Трофимовський¹⁶⁴. Очевидно, І. Михайлов керував архівом ще до його реорганізації, принаймні у справах Миколаївського адміралтейського собору виявлено його прізвище в переліку чиновників Головного управління Чорноморського флоту і портів, які відвідали сповідь у 1806 році. На той час йому вже виповнилося 58 років. Разом із ним зазначені його дружина Євдокія (45 років) і дочка Марія (16 років)¹⁶⁵. У 1813 році на посаду архіваріуса призначено колезького секретаря Дениса Норова, а С. Трофимовський, як і раніше, був помічником архіваріуса, однак уже мав чин губерньського секретаря¹⁶⁶. Прізвища писарів не виявлені.

Принагідно підкреслимо, що при формуванні штатів Чорноморського департаменту 1808 року черговий раз скопійовано структуру загального управління флотом Російської імперії та фактично збережено самостійність місцевого управління. Г. О. Потьомкіна вже не було серед живих, але на чолі Чорноморського флоту перебувала досить впливова особа – французький маркіз Жан Баптист (Іван Іванович) де Траверсе (1752(1754) – 1831 рр.), котрий з 1809 р. до 1828 р. очолював Міністерство морських сил (з 1815 р. – Морське міністерство). І. І. де Траверсе був на посту Міністра морських сил найдовше за всіх морських міністрів Російської імперії¹⁶⁷. У Миколаєві та Севастополі він справив вплив ще й на заснування цивільного управління. За указом імператора Олександра I від 8 жовтня 1802 року, велику Новоросійську губернію було поділено на Миколаївську, Катеринославську і Таврійську. У цьому ж указі йшлося про особливий статус Севастополя: хоча він знаходився на території Таврійської губернії, проте не був повітовим містом і не належав до жодного з семи повітів губернії¹⁶⁸. Манифестом Катерини II від 22 лютого 1784 року місто Севастополь відкрито для *«всѣхъ народовъ, въ дружбѣ с Имперією Нашею пребывающихъ, въ пользу торговли ихъ съ вѣрными Нашими подданными»*¹⁶⁹. А втім уже 27 травня

¹⁶⁴ Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1810 : в 2-х ч. Ч. 1. 1810. 4, XXXV, III. СПб., 1810. С. 202.

¹⁶⁵ ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 251. Арк. 3.

¹⁶⁶ Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1813 : в 2-х ч. Ч. 1. 1813. XXXVIII. СПб., 1813. С. 258.

¹⁶⁷ Левченко Л. Л. Миколаївський військовий губернатор І. І. де Траверсе. *Український історичний журнал*. Київ : Наукова думка, 2000. № 6. С. 94–102 ; *Шатне Мадлен Дю*. Жан Батист де Траверсе – министр флота Российского. Москва : Наука, 2003. 412 с.

¹⁶⁸ О разделении Новороссийской Губернии на три Губернии : на Николаевскую, Екатеринославскую и Таврическую, и обустройстве там Судебных мест : Именной [указ], данный Сенату. Октября 8, 1802 г. Ст. № 20449. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVII. СПб., 1830. С. 272–291.

¹⁶⁹ О свободной торговле в городах Херсони, Севастополе и Феодосии : Манифест. Февраля 22, 1784 г. Ст. № 15935. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXII. СПб., 1830. С. 50.

1794 року в Указі Катерини II М. С. Мордвінову про Севастополь йшлося як про виключно військовий порт¹⁷⁰. 13 лютого 1798 року на Таврійському півострові оголошувалося порто-франко на 30 років, окрім одного Севастополя, як військової гавані¹⁷¹. 23 лютого 1804 року Комітет зі створення флоту визнав Севастополь головним військовим портом на Чорному морі. Купецьким кораблям вхід до нього заборонявся, крім випадків урятування від шторму чи ремонту в разі несподіваного пошкодження. Урядом Російської імперії передбачалося, що така заборона припинить шляхи до розголошення відомостей про стан флоту, а військові чини при малих зносинах із купецтвом не будуть жодними іншими предметами розважені й займатимуться лише військовими вправами¹⁷². Миколаїв було оголошено центром Миколаївської губернії. 20 травня 1803 року в Миколаєві урочисто відкрилися губернські органи правління¹⁷³. Однак у той час, коли в Миколаєві готувалися святкувати заснування губернії, у Петербурзі 15 травня 1803 року вийшов новий указ про переведення губернського правління з Миколаєва до Херсону й про перейменування Миколаївської губернії на Херсонську¹⁷⁴. Причини схвалення цього указу банальні: Миколаїв був переповнений установами морського відомства і вільних будівель для розміщення губернських органів у місті не знайшлося. Миколаїв перейшов у цілковите підпорядкування морському відомству. Згодом уряд Російської імперії визнав за доцільне зосередити під керівництвом Головного командира Чорноморського флоту і портів міста та селища, пов'язані з Чорноморським військово-морським флотом і суднобудуванням, а також усі порти, адміралтейства, верфі. Тож 20 березня 1805 року в одну адміністративну одиницю, незважаючи на територіальну належність, поєднали міста Севастополь, Миколаїв і Чорноморські адміралтейські поселення. Це адміністративно-територіальне утворення одержало назву Миколаївське і Севастопольське військове губернаторство¹⁷⁵. Функції військового губернатора перебрав на себе Головний командир Чорноморського флоту і портів. Першим таке об'єднане управління очолив І. І. де Траверсе.

¹⁷⁰ Процитовано за: Каллистов Д. И. Краткое изложение правительственных мер, касающегося военного и торгового портов в городе Севастополе. Севастополь, 1907. С. 4. *Музей героїчної оборони і звільнення м. Севастополь*. КП-30899. Інв. № 1021.

¹⁷¹ Об установлении на полуострове Таврическом порто-франко на 30 лет и о даровании разных выгод жителям сего острова и приезжающим туда иностранцам : Манифест. Февраля 13, 1798 г. Ст. № 18373. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXV. СПб., 1830. С. 64–68.

¹⁷² О доставлении флоту всех выгод, как в строении, так и в содержании в портах : Высочайше утвержденный доклад Комитета для образования флота учрежденного. Ноября 14, 1803 г. Ст. № 21039. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVII. СПб., 1830. С. 1018–1019 ; Севастополю 200 лет. 1783–1983 гг. : сборник документов и материалов. Киев : Наукова думка, 1983. С. 7.

¹⁷³ ДАОО. Ф. 1. Оп. 220. Спр. 3. Арк. 75, 75а.

¹⁷⁴ О переводе Губернского управления из Николаева в Херсон и о переименовании Николаевской губернии Херсонскою : Именной [указ], данный Сенату. Мая 15, 1803 г. Ст. № 20760. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVII. СПб., 1830. С. 603.

¹⁷⁵ *Державний архів міста Севастополя*. Дело о присвоении прав военного губернатора Николаева и Севастополя Главному командиру Черноморского флота и портов. Арк. 6. Мікрофільм з фондів РДА ВМФ.

Миколаївські і Севастопольські військові губернатори зосереджували в своїх руках військову і цивільну владу, реалізовували політику уряду Російської імперії у підпорядкованому регіоні, наглядали за діяльністю органів місцевого самоуправління, судовими установами, вирішували питання політичного, економічного, соціально-культурного характеру, розбудови міст і селищ. Центром губернаторства стало місто Миколаїв, де впродовж XIX ст. розміщувалися резиденції Головних командирів Чорноморського флоту і портів та Миколаївських і Севастопольських (з 1864 р. – Миколаївських) військових губернаторів. У Миколаєві жили й працювали адмірали Іван Іванович де Траверсе (1752 (1754) – 1831; 1802 (1805) – 1809 рр.), Микола Львович Язиков (1754–1824; 1811–1816 рр.), Олексій Самуїлович Грейг (1775–1845; 1816–1833 рр.), Михайло Петрович Лазарєв (1788–1851; 1833–1851 рр.), Моріц Борисович Берх (1776–1860; 1851–1855 рр.), Микола Федорович Метлін (1804–1884; вересень 1855 – січень 1856 рр.), Олександр Іванович Панфілов (1808–1874; січень-серпень 1856 рр.), Григорій Іванович Бутаков (1820–1882; 26 серпня 1856 – 1860 рр.), Богдан Олександрович фон Глазенап (1808–1892; 1 лютого 1860 – 1870 рр.), Микола Андрійович Аркас (1818–1881; 1871–1881 рр.), Михайло Павлович Манганарі (1804–1887; 1881–1882 рр.), Олексій Олексійович Пещуров (1834–1891; 1882–1890 рр.), Роман Андрійович Гренквіст ((?) – 1890; 5 липня 1890 – 7 грудня 1890 рр.), Микола Васильович Копитов (1833–1901; 1891–1898 рр.), Сергій Петрович Тиртов (1839–1903; 1898–1900 рр.)¹⁷⁶. Таким чином, грандіозний проект Г. О. Потьомкіна про створення *«гнѣзда российской Черноморскаго флота»* на Півдні України фактично до кінця втілено в життя за часів І. І. де Траверсе.

Протягом XIX ст. у Миколаєві знаходилися Канцелярія Головного командира Чорноморського флоту і портів (завідувача морською частиною, головного командира Миколаївського порту, Головного командира Чорноморського флоту і портів, Головного командира флоту і портів Чорного і Каспійського морів), штаб і канцелярія Чорноморського флоту, чергова частина, Аудиторіат, гідрографічне відділення і Чорноморське депо мап, медичне відділення, інтендантство, Миколаївський кораблебудівний обліковий комітет, господарський комітет морської будівельної частини, Миколаївський морський шпиталь та інші установи морського відомства. Головному командиру Чорноморського флоту і портів підпорядковувались такі установи, організації та посади: контора Севастопольського порту, Севастопольський обліковий кораблебудівний комітет, Севастопольський морський шпиталь, казначейське відділення, кригс-комісаріатська та обер-провіантмейстерська частини; контори Дунайського, Херсонського, Ізмаїльського, Таганрозького, Сухумського, Батумського, Сулинського портів; комісіонери Чорноморського флоту в Петербурзі, Москві, Одесі, Таганрозі, Кременчуку, Дубовці; усі чини, починаючи з віце-адмірала, які служили в

¹⁷⁶ Левченко Л. Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900). Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 300 с.

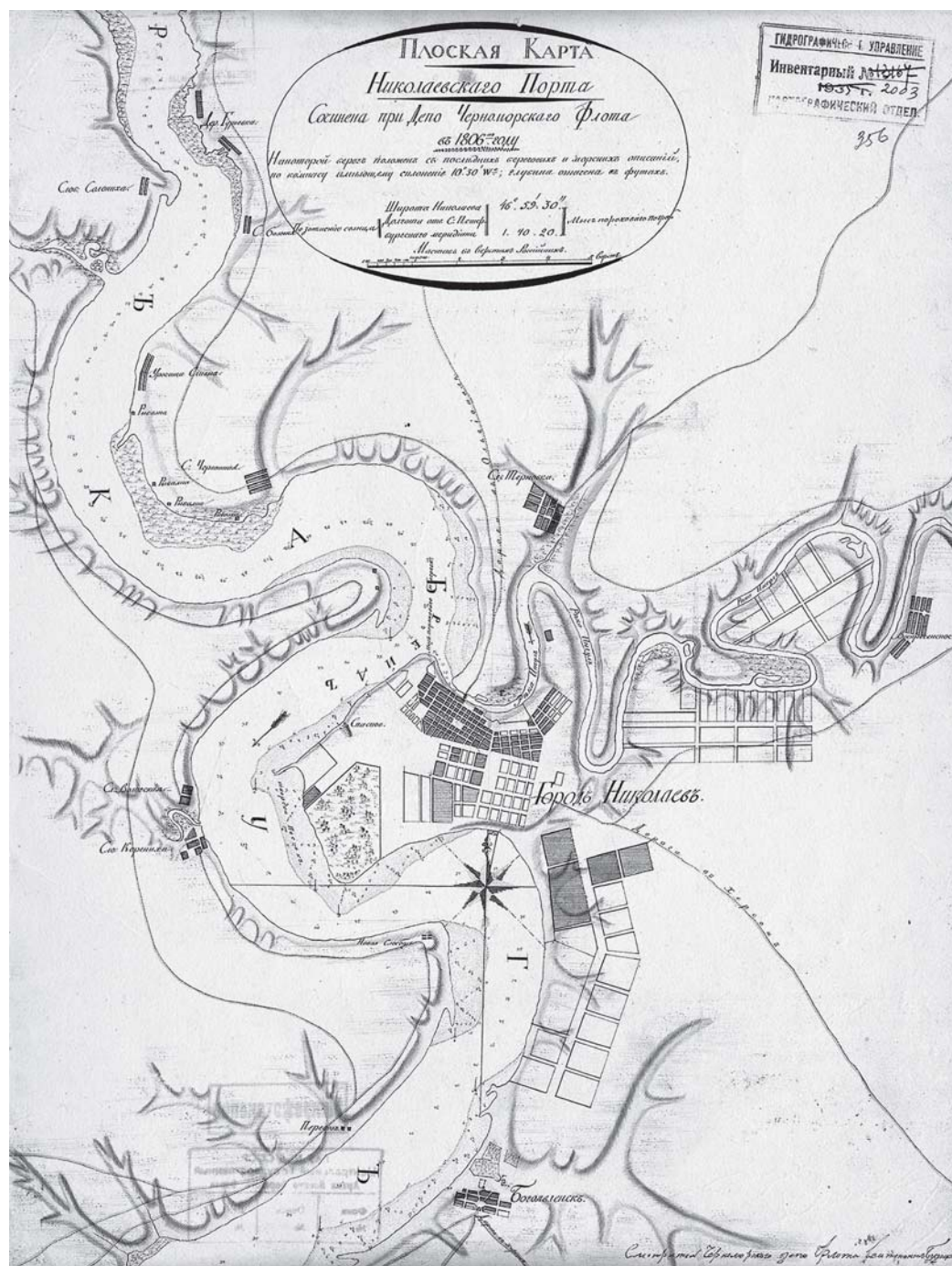
Чорноморському флоті; корпуси артилерії, флотських штурманів, корабельних інженерів, морські, флотські, ластові та робочі екіпажі¹⁷⁷, а також усі навчальні заклади Чорноморського флоту. Документи всіх цих структур відкладалися в Чорноморському центральному військово-морському архіві, котрий протягом свого існування кілька разів змінив назву й підпорядкування (Архів Чорноморського департаменту, Архів Штабу Чорноморського флоту і портів, Портовий архів Управління Миколаївського порту, Чорноморський центральний військово-морський архів). Документи Чорноморського центрального військово-морського архіву, крім історії Чорноморського флоту, портів Чорного моря, розвитку суднобудування на Півдні України, відбивали історію всього Причорноморського регіону України, а також таких країн, як: Росія, Грузія (Аджарія, Абхазія), а також Румунія, життя населення, яке, мешкаючи в *«гнізде російського Чорноморського флоту»*, рішеннями уряду Російської імперії було приречене служити в Чорноморському флоті, працювати в адміралтействах, портах, на інших підприємствах морського відомства, утримувати на власний кошт війська, виконувати військову, квартирну та гужову повинності¹⁷⁸. У Миколаєві й Севастополі навіть підприємці брали підряди на підприємствах морського відомства, а місцеве купецтво займалося виключно поставками для адміралтейств. Відомий миколаївський історик Григорій Миколайович Ге (1890 р.) писав: *«...Миколаїв оголошено особливим губернаторством... місто остаточно стає флотським... цивільна громадськість відсувалася на задній план»*¹⁷⁹, а Миколаївський військовий губернатор адмірал М. В. Копитов указав у своєму звіті (1895 р.), що *«населення міста Миколаєва дуже бідне, міські податки доведені до вищої, установленної законом норми»*¹⁸⁰. Неможливо переоцінити значення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву для об'єктивного і всебічного висвітлення історії Півдня України кінця XVIII – початку XX ст., Чорноморського військово-морського флоту, кораблі для якого будувалися на миколаївських верфях.

¹⁷⁷ *Морський екіпаж* – військово-морська частина (команда) військово-морського флоту Російської імперії. *Флотський екіпаж* – базова частина в організації військово-морського флоту Російської імперії. *Ластовий екіпаж* – нижчі чини, не здатні нести службу у флотських екіпажах, які виконували різні роботи в берегових службах військово-морського флоту Російської імперії. *Робочий екіпаж* – майстрові, які виконували суднобудівні й інші роботи в адміралтействах.

¹⁷⁸ Військові, розташовані в губернаторстві, проживали або в жителів міст, або мешкали в казармах, які утримувалися за рахунок міських прибутків, тобто з податків населення (*квартирна повинність*). *Гужова повинність* передбачала надання населенням за контрамарки (враховувалися при сплаті податку) або на безоплатній основі коней і підвод для перевезення військ, зброї і матеріалів для флоту. *Військова повинність* виконувалася за жеребкуванням. Спочатку визначали скільки осіб підлягало жеребкуванню, потім відраховували тих, хто не міг служити через хвороби або каліцтво. Від жеребкування звільнялися ті, хто добровільно вступав на службу.

¹⁷⁹ Ге Г. Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790–1890) / *Именовать – город Николаев* : историко-краеведческий выпуск / сост. Л. Ф. Траспов. Николаев : Дикий Сад, 1989. С. 118–119.

¹⁸⁰ ДАМО. Ф. 239. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 16.

Мапа Миколаївського порту, 1806 р.¹⁸¹

¹⁸¹ Плоская карта Николаевского порта (1806 г.). Рукописный. Бумага. Черная и красная тушь. Подлинник. *РДА ВМФ*. Ф. 1331. Оп. 1. Спр. 201.

У Російській імперії влада використовувала православну церкву для контролю за настроями і думками своїх підданих, поширення нових ідей у суспільстві. Відвідування сповіді було свого роду виміром відданості імперії. На сповідь ходили цілими колективами установ, навіть разом із членами родини. Причини відсутності того чи іншого чиновника на сповіді з'ясовувалися під час службових розслідувань. Тож, сповідальні книги Миколаївського адміралтейського собору, у котрому сповідувалися всі цивільні та військові службовці Чорноморського флоту, які мешкали в Миколаєві та навколо нього, стали безцінним джерелом для виявлення прізвищ співробітників Архіву Чорноморського департаменту (Архіву Штабу Чорноморського флоту і портів, Портового архіву) першої половини та початку другої половини XIX ст.

З 1813 р. до 1825 р. Архівом Чорноморського департаменту керував чиновник 8 класу, архіваріус Денис Норов (на 1816 р. – 64 роки, у Миколаєві проживав разом із дружиною Євдокією). Помічником архіваріуса працював губернський секретар Федір Кучеренко (54 роки, мав дружину Євгенію). На посадах канцеляристів в архіві перебували: Петро Протопопов (35 років, дружина Анна) та Жухлянський (ім'я в документі не розбірливо; 20 років; дружина Прасковія)¹⁸².

Місцезнаходження архіву наприкінці XVIII ст. – в першій чверті XIX ст. без доступу до документів РДА ВМФ не вдалося з'ясувати. А втім у фонді № 243 виявлено справу про перебудову якогось будинку в Миколаєві в період 1823–1828 рр. для розміщення в ньому архіву та у фонді № 1047 – про перебудову в період 1823–1829 рр. старого будинку, в якому раніше знаходився архів, під помешкання для розміщення присутственных місць¹⁸³. Це дає підстави uważати, що в другій половині 1820-х рр. архів переміщено в спеціально пристосовану для зберігання документів будівлю.

У контексті питання про будівлі архівів Чорноморського відомства важливо вказати на спорудження будинку для архіву в Ізмаїлі в 1824 році для зберігання в ньому справ портової канцелярії¹⁸⁴. Очевидно, це був архів із перемінним складом документів, оскільки документи з нього надходили на постійне зберігання до Архіву Чорноморського департаменту в Миколаєві¹⁸⁵.

31 грудня 1825 року імператор Микола I (1825–1855 рр.) заснував Комітет під назвою «Образованія флота», до складу якого, крім себе як голови комітету

¹⁸² ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 56зв.; ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 268. Арк. 9зв.

¹⁸³ О перестройке здания архива в Николаеве. 3 августа 1824 г. – 16 октября 1828 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 1. Спр. 1625; О перестройке старого здания архивом занимавшегося для помещения потом присутственных мест. 25 октября 1823 г. – 5 декабря 1829 г. РДА ВМФ. Ф. 1047. Оп. 1. Спр. 748. 556 арк.

¹⁸⁴ Относительно постройки в Измаиле особого архива для хранения дел по ведомству портовой канцелярии и прочих мест. 18 июня 1824 г. РДА ВМФ. Ф. 1047. Оп. 1. Спр. 762. 24 л.

¹⁸⁵ О передаче дел Измайловского портового архива в архив Штаба Черноморского флота и портов; составление описей дел, подлежащих уничтожению и другой деятельности архива. 26 марта 1850 г. – 17 марта 1855 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 2. Спр. 5079. 199 л.

148
УПРАВЛЕНИЕ
НИКОЛАЕВСКАГО ПОРТА,
ПОРТОВОЙ
АРХИВЪ.
Г. НИКОЛАЕВЪ.

получено 24 февраля.

Настоятелю Николаевскаго
Адмиралтейскаго Собора, Прото-
иерееу и Ковалеву
Николаевскому

24-го февраля 1865 года.
№ 330

Составленные вами спис-
ки учредивших и учредивших
когда Архивных дел и дел
для исповедания и учредивших
только в настоящее время четыре
десятилетия, Николаевский Порто-
вой Архив по Вашему Высочай-
шему повелению, препроводить
вместе с ними.

Начальник Архива,
Коллежский Секретарь Костенков
Полковник, Штабс-капитан Сидоров

Лист начальника Портового архиву Управління Миколаївського порту
І. Костенкова настоятелю Миколаївського адміралтейського собору,
протоіерею Михалевському від 24 лютого 1865 р. про направлення списків
співробітників архіву для відвідування сповіді¹⁸⁶

¹⁸⁶ ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 6. Російською мовою. Оригінал.

(безпосередню роботу здійснював начальник Морського штабу, згодом у 1828–1836 рр. – Морський міністр, адмірал Антон Васильович фон Моллер (1764–1848 рр.)), включив віце-адміралів Д. М. Сенявіна, П. В. Пустошкіна, контр-адмірала П. М. Рожнова, капітан-командора І. Ф. Крузенштерна, М. І. Ратманова, Ф. Ф. Беллінсгаузена та Головного командира Чорноморського флоту і портів адмірала О. С. Грейга. Маючи на меті реорганізацію морських сил Російської імперії за зразком кращих флотів європейських держав, насамперед Англії та Франції, комітет повинен був визначити кількість лінкорів, фрегатів, корветів тощо російського флоту, переглянути всі штати флоту, регламенти, статuti, визначити обов'язки кожного управління, частини, правила навчальних закладів флоту¹⁸⁷. До кола обов'язків комітету потрапила й реорганізація архівних установ у морському відомстві.

На цей час у Російській імперії централізаторські тенденції в архівній справі вже остаточно змінилися децентралізаторськими. Російський історик А. М. Більшаков писав (1922 р.): *«В XIX в., в епоху министерств, мы видим множественность и дробность архивов, как в центре, так и в провинции»* (за підрахунками Д. Я. Самоквасова, станом на 1814 рік у Росії налічувалося 30 000 архівів)¹⁸⁸. У діловодстві й архівній справі державних установ спостерігався безлад, архіви виселялися з казенних будівель і переміщувалися в непридатні для зберігання документів приміщення, а вказівки Сенату щодо посилення відповідальності чиновників ігнорувалися. Д. Я. Самоквасов з цього приводу писав таке (1902 р.): *«Но на такія “повсемѣстныя и строжайшія предписанія” Сената, подъ угрозами преданія суду и отвѣтственности по всей строгости законовъ, уже не обращали вниманія министры и подчиненныя имъ учрежденія, потому что, рядом съ законами, стали появляться министерскія временные регламенты архивной службы, проектированные министерствами, опиравшіеся на Высочайшую Волю и стоявшіе въ рѣзкомъ противорѣчїи съ принципами русскаго архивнаго законодательства эпохи Петра Великаго и Екатерины Великой»*¹⁸⁹. На думку Д. Я. Самоквасова, до останніх законодавчих актів періоду «министерств», *«выразившими собою сознание государственной важности и научной цѣнности архивныхъ матеріаловъ, коренившееся в прошломъ русскомъ архивномъ законодательствѣ»*, належав закон від 26 січня 1827 року про заснування Центрального архіву морського відомства та Комісії для впорядкування справ

¹⁸⁷ Об учреждении Комитета для образования флота : Именной указ, данный Начальнику Морского Штаба. Ст. № 26. Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. Т. I (12 декабря 1825–1826). СПб., 1830. С. 37–38.

¹⁸⁸ Більшаков А. М. Архивоведение / А. М. Більшаков. Вспомогательные исторические дисциплины. Археология, Архивоведение, География историческая, Геральдика, Дипломатика, Метрология, Нумизматика, Палеография, Сфрагистика, Эпиграфика. Тверское издательство, 1922. С. 8.

¹⁸⁹ Самоквасов Д. Я. Архивное дело въ России. Книга вторая. Прошедшая, настоящая и будущая постановка Архивного дела в России. 1852–1902. Москва, 1902. С. 26.

Архіву Адміралтейств-колегії¹⁹⁰. Очевидно, що таке рішення було спричинене сумним станом архіву, описаним Ф. Ф. Веселаго (1877 р.): *«При значительномъ скопленіи дѣлъ, архивариусу съ однимъ помощникомъ не было возможности привести архивъ въ какой-либо порядокъ и составить дѣламъ описи. Вся дѣятельность служащихъ въ архивѣ ограничивалась заботливостію о сохраненіи дѣлъ, но и это удовлетворительно исполнить было невозможно. Дѣла, присылаемые изъ разныхъ мѣстъ..., нередко получались безъ всякихъ описей, въ куляхъ, несшитыми и перемѣшанными. Обыкновенно такой архивный матеріалъ сваливался въ разныхъ, ни для чего другого не удобныхъ, помѣщеніяхъ Адмиралтейства, не исключая и чердаковъ, и тамъ, кромѣ порчи отъ сырости и крысъ, иногда расхищался сторожами, продававшими дѣла въ мелочные лавки на вѣсъ бумаги»*¹⁹¹.

Закон від 26 січня 1827 року № 839, згаданий Д. Я. Самоквасовим, не присвячувався окремо архіву Морського міністерства. Це було «Высочайше утвержденное предварительное образование Дежурства Морского Министерства», у розділі VI якого йшлося про Інспекторський департамент, що складався з Канцелярії Віце-Директора та трьох відділень, з яких одне й було Архівом Морського міністерства. У законі визначалися лише тимчасові правила функціонування Архіву Морського міністерства, а саме:

«§ 63. Въ Архивѣ Морского Министерства поступаютъ для храненія окончанные дѣла изъ всѣхъ Департаментовъ, Экспедицій и Канцелярій Морского Министерства и сдаются изъ Инспекторскаго Департамента съ разрѣшенія Вице-Директора, а изъ прочихъ Департаментовъ по предварительному сношенію съ нимъ Управляющихъ Департаментами. Сей параграфъ не относится до частей Гидрографической и Ученой, имѣющихъ свои Архивы.

§ 64. Дѣла должны сдаваться в архивъ полные, сшитые, совершенно окончанные, перенумерованные, съ надписью, означающею кратко, но ясно, содержаніе дѣла, и показаніемъ, когда началось, когда кончено и съ какимъ другимъ дѣломъ имѣетъ связь; въ концѣ онаго подписываетъ Начальникъ Отдѣленія и скрѣпляетъ Столоначальникъ, или Производитель, на сколькихъ дѣло листахъ. Сверхъ того, при дѣлахъ, сдаваемыхъ изъ Департаментовъ и Экспедицій, хозяйственными частями завѣдывающихъ, имѣютъ быть оглавленія бумагъ каждого дѣла за подписаніемъ Столоначальника, съ показаніемъ Но страницы и краткаго оныхъ содержания.

§ 65. По приготовленія такимъ образомъ дѣлъ, должны оные быть сдаваемы въ Архивъ по каждому Отдѣленію особо, при двойныхъ описяхъ, изъ коихъ одну подписываетъ Начальникъ Отдѣленія, и сія опись остается в Архивѣ, а другую

¹⁹⁰ Самоквасов Д. Я. Архивное дело в России. Книга вторая. Прошедшая, настоящая и будущая постановка Архивного дела в России. 1852–1902. Москва, 1902. С. 29.

¹⁹¹ Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. Т. I. СПб., 1877. С. II.

скрѣпляетъ Начальникъ Архива и возвращаетъ оную вмѣсто росписки для храненія въ Отдѣленіи.

§ 66. Дѣла въ Архивѣ должны храниться съ раздѣленіемъ оныхъ: во 1-хъ по Департаментамъ, во 2-хъ по предметамъ, въ 3-хъ по годамъ, съ приличными надписями, такъ чтобы с перваго взгляда можно было видѣть дѣла каждой отдѣльной части во всѣхъ ея раздѣленіяхъ.

§ 67. Начальникъ Архива обязанъ содержать въ надлежащемъ порядкѣ не только описи всѣхъ хранящихся въ Архивѣ дѣлъ, но и Алфавиты онымъ, такъ, чтобы каждое дѣло могло быть отыскано тотъ же часъ, и поступающія къ нему требованія о выправкахъ, были немедленно удовлетворяемы. – Для вящего же порядка и облегченія въ приисканіи дѣлъ, поставляется непремѣннымъ правиломъ печатать описи и Алфавиты онымъ, дополняя ихъ ежегодно печатными же прибавленіями, и сіи печатные описи и дополненія представлять каждый разъ Его Императорскому Величеству.

§ 68. Начальникъ Архива обязанъ содержать въ порядкѣ всѣ по Морской части узаконенія прежняго времени, выходящія же вновь собирать, по мѣрѣ ихъ изданія, для составленія изъ оныхъ, по истеченіи каждого года, особой книги, по примѣру того, какъ исполняется въ Главномъ Штабѣ Его Императорскаго Величества. Для сего каждый Департаментъ, или Экспедиція и Канцелярія Морскаго Министерства имѣютъ доставлять в Архивъ по три экземпляра всѣхъ и постановленій, для всегдашняго исполненія издаваемыхъ.

§ 69. В числѣ обязанностей Архива возлагается на оный въ особенности повѣрка формуляровъ нижнихъ чиновъ, представляемыхъ къ увольненію отъ службы за выслугу безпорочно положенныхъ лѣтъ.

§ 70. Для освидѣтельствованія Архива и повѣрки дѣлъ по описямъ имѣетъ назначаться ежегодно Коммиссія по распоряженію Морскаго Министра, или заступающаго его мѣсто. Коммиссія, по окончаніи повѣрки, даетъ о семъ свидѣтельство Начальнику Архива и доноситъ высшему Начальству, которое обязывается доводить рапортъ ея до Высочайшаго свѣденія¹⁹².

Ф. Ф. Веселаго зазначав, що комісія, про яку йшлося в законі від 26 січня 1827 року № 839, працювала до 1831 року і привела до ладу всі наявні в Архіві Морського міністерства архівні фонди. Співробітників комісії згодом включили до штату Архіву, таким шляхом збільшивши його штатну чисельність¹⁹³.

Комітет «Образованія флота» Миколи I виданням закону про «предварительное образование Дежурства Морскаго Министерства» тільки розпочав

¹⁹² Высочайше утвержденное предварительное образование Дежурства Морского Министерства. Января 26, 1827 г. Ст. № 839. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. Т. II* (1827). СПб., 1830. С. 45–54.

¹⁹³ Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. Т. I. СПб., 1877. С. II.

свою роботу й реорганізації морського відомства, які тривали ще кілька років потому. Основні акти, що стосувалися Морського міністерства, було видано протягом 1827–1836 рр. Так, 1827 року вище морське управління складали Канцелярія Морського міністра, Адміралтейств-Рада, управління генерал-гідрографа, Чергового генерала, Генерал-інтенданта, Генерал-штаб-лікаря та Вчений комітет. Реорганізації було піддано всі департаменти, Військова канцелярія по флоту скасовувалася. 1828 року було засновано Морський штаб, перейменований 1831 року на Головний морський штаб. Управління Штабом доручалося адміралу Олександрові Сергійовичу Меншикову (1787–1869 рр., Морський міністр у 1836–1855 рр.). 1836 року О. С. Меншиков став на чолі російського імператорського флоту і Морського міністерства з правами міністра та начальника Головного морського штабу. Управління флотом зосереджувалося в двох інституціях: Морському штабі і Морському міністерстві. До безпосереднього відання начальника Штабу належали Військово-походна канцелярія по морській частині, Гідрографічне управління, Інспекторський департамент, Комітет зі створення флоту, Управління генерал-штаб-лікаря, Морський вчений комітет, Морський кадетський корпус, Будівельний департамент по морській частині. Справи морського управління зосереджувалися в Канцелярії Морського міністерства (канцелярії Адміралтейств-Ради, Начальника Головного морського штабу й Морського міністра було ліквідовано), Канцелярії Чергового генерала Головного морського штабу одержала найменування Канцелярії Інспекторського департаменту Морського міністерства. Адміралтейств-Рада стала вищим господарським управлінням, у віданні якого перебували комісаріатський, кораблебудівельний, корабельного лісу та артилерійський департаменти¹⁹⁴. Реорганізації продовжились і після так званого «окончателного преобразования Морского министерства» в 1836 році (за словами автора історії Морського міністерства Степана Федоровича Огороднікова (1835–1909 рр.)).

30 листопада 1831 року за № 1390 оголошено предписання Начальника Головного морського штабу віце-директору Інспекторського департаменту про реорганізацію Архіву Морського міністерства (або III відділення Інспекторського департаменту) та про скасування Комісії для впорядкування Адміралтейського архіву (з 1 грудня 1831 р.). Цим предписанням визначався штат архіву, до складу якого належали: начальник відділення (або архіву), його помічник, журналіст, столоначальники (4 штатні одиниці), помічники столоначальників (4 штатні одиниці), чиновники для письма (5 штатних одиниць), писарі (1-го класу – 5, 2-го класу – 7, 3-го класу – 9 штатних одиниць), палітурники (унтер-офіцери – 2, рядові – 2). Начальник архіву одержував жалування 2500 руб. на

¹⁹⁴ Огородников С. Ф. Исторический обзор развития и деятельности Морского министерства, за столет его существования (1802–1902 гг.) : Сост. по поручению М-ва отстав. подполк. Корп. флот. штурманов С. Ф. Огородниковым. СПб. : Тип. Морского Министерства, 1902. С. 82–133.

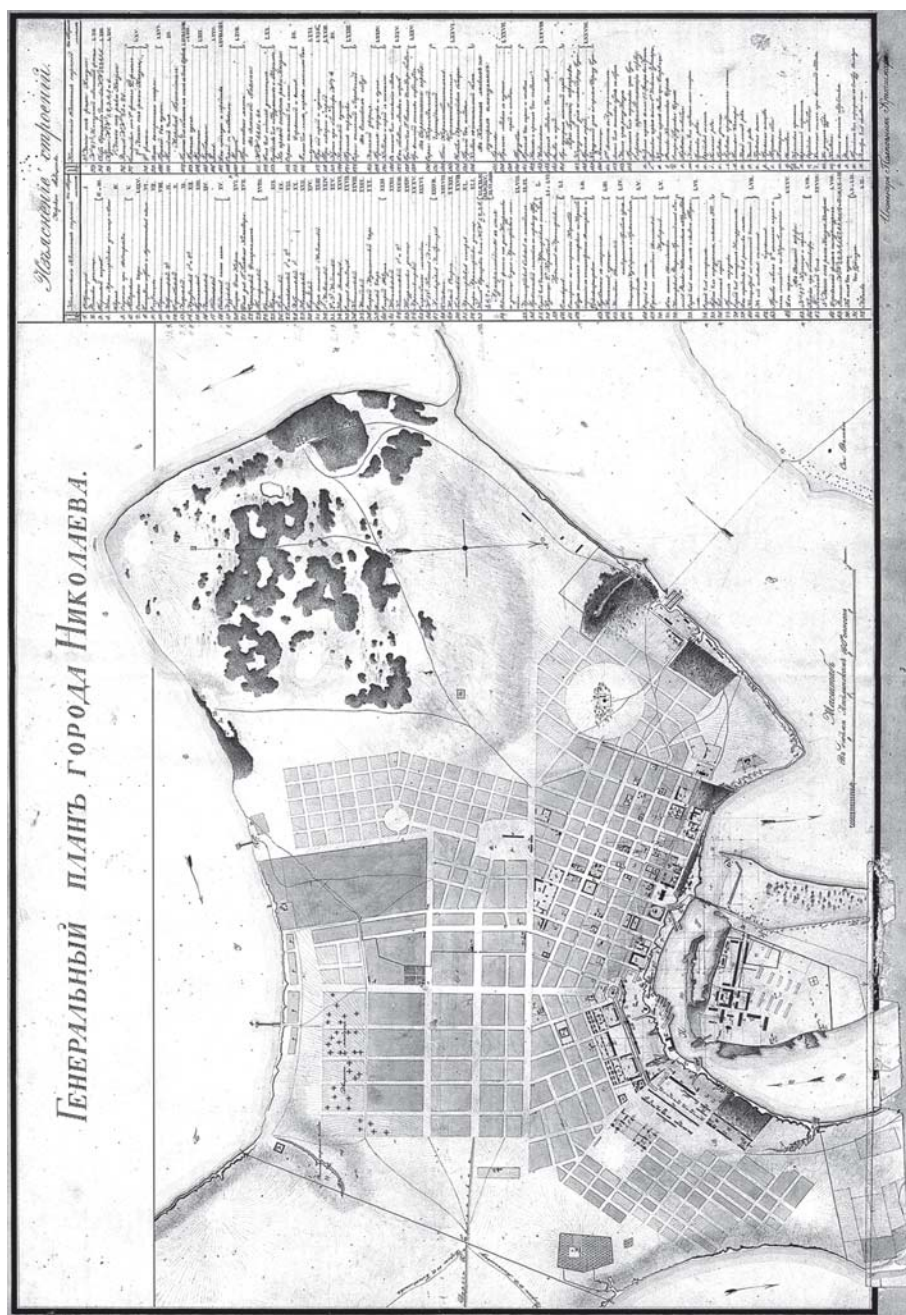
рік, його помічники – по 1200 руб. на рік, чиновники для письма – по 600 руб. на рік¹⁹⁵. На 1-й та 2-й столи покладалося приймання та зберігання документів діючих структур морського управління від часу їх заснування. 3-й і 4-й столи мали впорядковувати старі справи архіву, а також ще не передані до архіву Адміралтейств-колегією, експедиціями та іншими структурами документи. Правилами, які було викладено в законі від 26 січня 1827 року № 839 мали керуватися тільки 1-й та 2-й столи. 3-й та 4-й столи здійснювали розбирання та перевіряння наявності архівних справ, що вже зберігалися в архіві. Затим вони мали приступити до розбирання й описування документів ліквідованих структур Морського міністерства. Старі справи систематизувалися за роками (за наявності часу – за предметною класифікацією). Описи складалися в хронологічному порядку. Справи, стан яких було визнано незадовільним, та нецінні справи відкладалися до особливого розпорядження начальства, але з них вилучалися акти й документи «по какому либо отношению достойные внимания или любопытства». Крім цього, на 4-й стіл покладалося перевіряння формулярів генералітету, штаб і обер-офіцерів, нижніх чинів Балтійського флоту. 3-м та 4-м столами керував помічник начальника III відділення, а загальне керівництво їх роботою здійснював начальник відділення¹⁹⁶. Як бачимо, Архів Морського міністерства фактично став III відділенням Інспекторського департаменту Головного морського штабу. Найменування й підпорядкування архіву в Петербурзі є суттєвим фактом, на котрий слід особливо зважити, адже завдяки йому надалі очевидно стає різниця між статусом цього архіву й архіву в Миколаєві на той час.

С. Ф. Огородніков у своїй праці «Историческій обзоръ развитія и дѣятельности Морскаго министерства» (1902 р.) зробив вельми цікаве зауваження, а саме він писав: *«Грейгъ исходатайствовалъ переведеніе въ Николаевъ черноморскаго архива изъ Петербурга, благодаря чему значительно облегчилось наведеніе на мѣстѣ архивныхъ справокъ»*¹⁹⁷. Як вказувалося вище, Микола I призначив Головного командира Чорноморського флоту і портів адмірала О. С. Грейга членом Комітету для створення флоту. На жаль, крім праці С. Ф. Огороднікова в

¹⁹⁵ Відомості про заробітну плату архівістів наведено за : Высочайше утвержденный штат Инспекторского Департамента Морского Министерства. Января 26, 1827 г. (по закону № 839) / Приложения к Т. II : Штаты и таблицы. Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. Т. II (1827). СПб., 1830. С. 6 ; Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. Морской сборник издаваемый под наблюдением ученого отделения технического комитета. Т. CLXIII. СПб., 1877. № 12 : Неофициальный отдел. Библиография. С. 3.

¹⁹⁶ Выписка из предписания Начальника Главного Морского Штаба Его Императорского Величества Вице-Директору Инспекторского Департамента сего Штаба от 30 ноября 1831 года № 1390. Выписка о обязанностях столов III-го отделения Инспекторского Департамента и правилах, коими оно должно руководствоваться при разборе дел прежнего времени. Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год. Книжка III. СПб. : Типография Морского Министерства, 1836. С. 72–77.

¹⁹⁷ Огородников С. Ф. Исторический обзор развития и деятельности Морского министерства, за столет его существования (1802–1902 гг.) : Сост. по поручению М-ва отстав. подполк. Корп. флот. штурманов С. Ф. Огородниковым. СПб. : Тип. Морского Министерства, 1902. С. 56.

Генеральний план міста Миколаєва з указуванням на нього будинків і споруд морського відомства, 1833 р.¹⁹⁸

Під № 22 показаний будинок, у якому розміщувався Чорноморський департамент

¹⁹⁸ Генеральний план города Николаева с показанием размещения зданий и сооружений морского ведомства (1833 г.). Рукописный, многокрасочный. Бумага. Тушь, акварель. Подлинник. РДА ВМФ. Ф. 326. Оп. 1. Спр. 7239.

нашому розпорядженні немає будь-яких інших свідчень, які б підтвердили факт звернення О. С. Грейга щодо визначення місця зберігання документів Чорноморського флоту. Тому ми можемо лише припустити, що під час реорганізації флоту могла виникнути ідея про передавання до Архіву Морського міністерства в Петербурзі закінчених справ Чорноморського відомства, але вона була опротестована О. С. Грейгом. Фізично під час реорганізації морського відомства (а саме у 1827–1831 рр.) Архів Чорноморського департаменту знаходився в Миколаєві. Після реорганізації він змінив свою назву на Архів Штабу Чорноморського флоту і портів. Це підтверджує й аналіз законодавчо-нормативних актів, виданих 1831 року з метою реорганізації управління Чорноморського флоту. Крім цього, реорганізація не зачепила більшості співробітників архіву, котрі лишилися працювати на своїх посадах надалі. Імовірно, було призначено лише нового начальника архіву.

16 грудня 1831 року Миколою I затверджено «Мнѣніе Государственнаго Совѣта» (опубліковане 27 січня 1832 р.) про реорганізацію Головного управління Чорноморським відомством. Пунктом 4 передбачалася ліквідація Канцелярії Чорноморського департаменту, виконавчої, господарської, артилерійської експедицій, канцелярії Головного лікаря, Депо мап, Архіву Чорноморського департаменту і Контори Богоявленських фабрик. У пункті 6 зазначалося: *«Всѣ неокончанныя совершенно производствомъ дѣла, изъ мѣстъ прежняго состава передать, по принадлежности ихъ содержанія, во вновь учрежденныя мѣста Черноморскаго Управленія; дѣла же конченныя и нетребующія дальнѣйшаго производства, здать въ Архивъ Штаба Черноморскаго Флота и Портовъ»*. Пункти 7 та 8 визначали порядок реорганізації будівельної та казначейської експедицій¹⁹⁹.

Цього ж дня Микола I затвердив указ про «Образование Главнаго Управленія Черноморскаго Флота и Портовъ». Як і раніше, управління флотом зосереджувалося в руках Головного командира, при якому для управління флотом і портами засновувалися Канцелярія Головного командира, Штаб та Інтенданство Чорноморського флоту і портів. Начальник Штабу Чорноморського флоту підпорядковувався Головному командиру Чорноморського флоту і портів. Пункт 9, крім обов'язків начальника корпусних штабів, покладав на начальника Штабу обов'язки, передбачені розділом II «предварительного образования Дежурства Морскаго Министерства» (за посадою Чергового генерала), *«сколько оно можетъ быть примѣнено къ управленію Черноморскимъ Флотомъ и Портами, съ тѣмъ, что сказанное тамъ о высшемъ Морскомъ Начальствѣ, должно здесь относиться къ Главному Командиру оныхъ, а сказанное объ Инспекторскомъ и Аудиторіатскомъ Департаментахъ, къ Дежурству и аудиторіату Штаба»*²⁰⁰.

¹⁹⁹ Мнение Государственного Совета. *Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год*. Книжка III. СПб., 1836. С. 91–94.

²⁰⁰ Образование Главнаго Управленія Черноморскаго Флота и Портов. *Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год*. Книжка III. СПб., 1836. С. 95–100.

«Положеніє о раздѣленіи дѣлъ по разнымъ мѣстамъ Главнаго Управленія Черноморскаго Флота и Портомъ, и о порядкѣ производства оныхъ», затвержене Миколою I також 16 грудня 1831 року, визначало порядок діловодства в Канцелярії Головного командира Чорноморського флоту і портів, Канцелярії Штабу, Канцелярії інтендантства, Чергуванні, Аудиторіаті, гідрографічному й медичному відділеннях і в інших структурах Чорноморського відомства. Окрема частина «Положення...» присвячувалася Архіву Штабу Чорноморського флоту:

«Объ Архивъ.

83) Въ Архивъ Штаба имѣють поступать для храненія совершенно кончанныя дѣла, иъ всѣхъ мѣстъ, составляющихъ Главное Управление Черноморскаго Флота и портов, кромѣ Гидрографическаго Отдѣленія Штаба, и сдаются в оный: изъ мѣстъ, составляющихъ Штабъ, съ разрѣшенія Начальника оного, а изъ прочихъ, по предварительному сношенію съ нимъ Оберъ-Интенданта и Правителя Канцеляріи Главнаго Командира.

84) В сей же Архивъ должны поступить и всѣ совершенно окончанныя прежняго времени дѣла, по Главному Черноморскому Управленію.

85) Дѣла, которыя будутъ поступать въ оный изъ разныхъ, вновь устрѣждаемыхъ мѣстъ, должны быть принимаемы и хранимы не иначе, какъ соблюдая въ точности правила, постановленныя въ §§ 64, 65, 66 и 67²⁰¹ предварительнаго Образованія Морскаго Дежурства, съ принаровленіємъ оныхъ, въ чемъ нужно, къ составу Главнаго Черноморскаго Управленія; что же касается до дѣлъ прежняго времени, то въ облегченіє сдачи оныхъ въ Архивъ и скорѣйшаго приведенія ихъ въ ономъ въ, удобный по возможности для отысканія, предоставляется Главному Командиру, по усмотрѣніи надобности, разрѣшить нѣкоторые отъ означенныхъ выше правилъ отступленія, имѣя главнѣйше въ виду, что бы въ Архивъ не поступило дѣлъ не оконченныхъ и требующихъ дальнѣйшаго производства.

86) Повѣрка формуляровъ нижнихъ чиновъ, представляемыхъ къ увольненію отъ службы, за выслугу безпорочно положенныхъ лѣтъ, составляетъ также обязанность Начальника Архива и его Помощниковъ.

87) Дѣла изъ Архива и вообще всѣ изъ оныхъ справки, даются только въ разныя мѣста, составляющія Главное Управление Черноморскаго Флота и Портовъ, и вообще Архивъ никакихъ внѣшнихъ сношеній имѣть не долженъ. Посему всѣ внѣшнія требованія, о доставленіи разныхъ свѣдѣній, поступають въ тѣ мѣста Главнаго Управленія, до коихъ оныя по роду дѣлъ относятся.

88) Справки, выдаваемыя изъ Архива, должны быть за подписью Начальника Архива и одного изъ его Помощниковъ²⁰².

²⁰¹ Див. ці пункти в наведеному вище тексті закону від 26 січня 1827 р. № 839 «Высочайше утвержденное предварительное образование Дежурства Морского Министерства».

²⁰² О разделении дел по разным местам Главного Управления Черноморского Флота и Портов, и о порядке производства оных от 16-го декабря 1831-го года. Высочайше утвержденное Положение. *Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год.* Книжка III. СПб., 1836. С. 101–107, 123–125.

«Штатъ Главнаго Управленія Черноморскаго Флота и Портовъ» Микола І затвердив того ж 16 грудня 1831 року. Аналіз штатів свідчить, що в Штабі були наявні несамотійні й самотійні (у сучасному розумінні щось на зразок «самотійних юридичних осіб») підрозділи. До останніх належав Архів, штат якого показано нижче в таблиці. В ознаках «самотійної юридичної особи» і функціях полягає різниця між Архівом Морського міністерства, який був III відділенням Інспекторського департаменту Головного морського штабу й виконував значну кількість не притаманних архівним установам функцій, і Архівом Штабу Чорноморського флоту, котрий був структурним підрозділом Штабу Чорноморського флоту. Особливо цікавими є пояснення, додані до затвердженого Штату Головного управління Чорноморського флоту, про порядок призначення на посади чиновників Чорноморського відомства. Класні чиновники (управляючі експедиціями та правитель Канцелярії Головного командира) призначалися на посади іменними височайшими указами Правительствующому Сенату. Правителі Канцелярії Штабу, Канцелярії Іntenдантства, начальники відділень в експедиціях та начальник Архіву Штабу затверджувалися на посадах Начальником Головного морського штабу й Морським міністром. Підставою для цього був височайший указ від 6 травня 1831 року. Інші чиновники призначалися на посади Головним командиром Чорноморського флоту і портів. Звільнення з посад відбувалося в тому ж самому порядку, як і призначення²⁰³.

Станом на 1829 рік, Архів Чорноморського департаменту очолював титулярний радник, архіваріус Іван Доникин, 38 років. Він мешкав у Миколаєві разом

Штатний розпис
архіву Штабу Чорноморського флоту і портів
(за Штатами Чорноморського флоту 1831 р., рос. мовою)

Архивъ	Число людей	Имъ окладного въ годъ жалованья	
		Одному	Всѣмъ
		Рубли	
Начальникъ Архива	1	–	2 000
Его помощники:			
Старшій	1	–	1 000
Младшій	1	–	600
Писарей			
1-го класса	1	–	120
2-го...	2	90	180
3-го...	3	75	225
Итого	9	–	4 125

із родиною: дружиною Феодосією, дітьми Варфоломеем, Тетяною та Анастасією. Помічником архіваріуса був колезький секретар (у списку 1832 р. – чиновник 9-го класу) Пимен Семенета, 25 років. В архіві працювали: губернський секретар (у 1832 р. – чиновник 10-го класу) Антон Ясинський, 35 років, котрий мав дружину Прасковію та дочок Олександрю і Фіону; та колезький реєстратор Антон Кутитонський, 62 років, мав дружину Розалію та дітей

²⁰³ Штат Главнаго Управленія Черноморскаго Флота и Портов. *Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год.* Книжка III. СПб., 1836. С. 149, 156–157.

Григорія, Ігнатія й Антоніну²⁰⁴. У списку, складеному 24 лютого 1832 року, значаться також писарі (Марко Коминов, 28 років; Костянтин Перушкін, 18 років) та кантоністи (Василь Галигін, 14 років; Василь Федоров, 14 років; Іван Фомин, 14 років)²⁰⁵. Отже, штат Архіву був повністю укомплектований. У РДА ВМФ у фондї № 243 збереглася справа про влаштування Архіву Штабу Чорноморського флоту і портів у 1832–1837 рр.²⁰⁶

Правила визначали Архів Штабу Чорноморського флоту і портів як архівну установу з обмеженим доступом: запитувач мав звертатися за довідками спершу до того підрозділу Головного управління Чорноморського флоту, що вело справу, а вже потім цей підрозділ перенаправляв запит до архіву. На зберігання передавалися лише закінчені в діловодстві справи, котрі систематизувалися в архіві відповідно до того оригінального порядку, що існував у діловодстві. Архів також приймав на зберігання документи з особового складу підрозділів Чорноморського флоту і портів Чорного моря.

Архів Штабу Чорноморського флоту протягом 1832–1840 рр. займався прийманням на зберігання справ від флотських екіпажів і команд Миколаївського порту, у 1835–1842 рр. прийняв на зберігання справи від поточного Севастопольського портового архіву. Співробітники архіву видавали не лише довідки, котрі містили відомості для підтвердження тих чи інших фактів, а й підготували кілька важливих тематичного характеру оглядів, як-то: «Справка по истории создания Гребной флотилии при “войске Черноморских казаков”, основанной указом Павла I от 18 октября 1799 г.» (1837 р.), «Справка по истории строительства адмиралтейской соборной церкви Григория Великого в Николаеве» (1836 р.), «Справка о времени и обстоятельствах принятия присяги иностранными офицерами на подданство России» (1838 р.), «Справка об определении на службу офицеров, уволенных в связи с неисполнением служебных обязанностей в период чумного бунта в Севастополе в 1830 г.» (1839 р.), «Справка о подвиге капитан-лейтенанта Р. Сакена в 1788 г. в период русско-турецкой войны 1787–1791 гг.» (1844 р.) та інші. У серпні–вересні 1847 року архів проводив роботу з уточнення списку суден Чорноморського флоту, котрі 1833 року перебували в Босфорі²⁰⁷.

У фондї № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив» у РДА ВМФ збереглися документи про недоліки в роботі архіву та заходи з їх усунення (1834 р.), а також матеріали, які архів отримав для керівництва в роботі з приймання-здавання документів, організації їх зберігання, видавання довідок і уточнення обов'язків співробітників архіву протягом 1799–1838 рр.²⁰⁸.

²⁰⁴ ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 13–13зв.

²⁰⁵ ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 462. Арк. 21–22.

²⁰⁶ Об устройстве Архива Штаба Черноморского флота и портов. 30 декабря 1832 г. – 31 декабря 1837 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 1. Спр. 2911. 183 арк.

²⁰⁷ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справи №№ 1, 4, 6, 10, 12, 14, 15, 16, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27.

²⁰⁸ Там само, справи №№ 8, 11.

1839 року засновано Одеське товариство історії та старожитностей, члени якого прагнули якнайшвидше ознайомитися з історією Новоросійського краю²⁰⁹. Товариство звернулося до писемних джерел, що зберігалися в архівах Катеринославської, Херсонської, Таврійської губерній та Архіві Штабу Чорноморського флоту і портів. Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Михайло Семенович Воронцов (1782–1856 рр.) сприяв діяльності членів товариства як його почесний президент. Члени товариства зробили виписки з архівів і зняли копії низки документів, огляд яких було наведено в записці «О содержании старыхъ письменныхъ актовъ Новороссійскаго края»²¹⁰. 1843 року імператор Микола I мав намір заснувати Історичний архів в Одесі. З цією метою він віддав таке розпорядження: «1) Для разсмотрѣнія дѣлъ, относящихся къ Истории Новороссійскаго края, предназначенныхъ въ Историческій архивъ, который предполагалось учредить въ Одессѣ, и для котораго дѣла уже были отобраны [господином] надворнымъ (нынѣ статскимъ) совѣтникомъ Скальковскимъ, действительнымъ членомъ Общества, составить Коммисію изъ гг [господ]

СКАЛЬКОВСЬКИЙ
Аполлон Олександрович,
український історик²¹²

Президента, Вице-Президента и двухъ Дѣйствительныхъ Членовъ Общества; 2) По окончаніи занятій коммисіи, сдѣланныя ею извлеченія изъ дѣлъ передать въ Общество, а самыя дѣла возвратить по принадлежности. Сверхъ того, Коммисія должна представить отчетъ о результатахъ ея занятій – Министерству Народнаго Просвѣщенія и Новороссійскому и Бессарабскому Генераль-Губернатору»²¹¹.

Виконуючи розпорядження Миколи I, архіви Катеринославського і Таврійського губернських правління, Херсонської і Катеринославської казенних палат та Архів Штабу Чорноморського флоту передали низку справ для вивчення членам Одеського товариства історії та старожитностей Аполлону Олександровичу Скальковському (1808–1898 рр.) та Дмитру Максимовичу Княжевичу (1788–1844 рр.). У фонді № 362 збереглися документи про видавання в тим-

²⁰⁹ О необходимости произвести в архивах отбор дел со сведениями по истории Новороссійскаго края и составления их описи для учреждения в Одессе архива «Собрание исторических и статистических сведений о Новороссійском крае». 19 января 1839 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 2. Спр. 4080. 6 арк.

²¹⁰ Записка о содержании старыхъ письменныхъ актовъ Новороссійскаго края. *Записки Одесскаго общества истории и древностей*. Т. 2. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1848. С. 740–787.

²¹¹ Занятія общества по порученію правительства / Записка о содержании старыхъ письменныхъ актовъ Новороссійскаго края. *Записки Одесскаго общества истории и древностей*. Т. 2. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1848. С. 739.

²¹² Фото зі статті : Либин А. Скальковский Апполон Александрович. Они оставили след в истории Одессы. *Биографический справочник*. URL : <http://odessa-memory.info/index.php?id=199>

часове користування справ з фондів Архіву Штабу Чорноморського флоту членам Одеського товариства історії та старожитностей²¹³. Серед справ, які Архів Штабу Чорноморського флоту передав товариству, були зібрання власноруч написаних Г. О. Потьомкіним ордерів (3 архівні справи на 185 аркушів), які він адресував будівничому міста Миколаєва, кригс-комісару М. Л. Фалєєву з різних місць, як-от: із Єлисаветграда, з табору під Очаковом тощо. В ордерах йшлося про будівництво кораблів «Мученик Леонтий», «Григорий Великия Армении», про дозвіл молдаванам-підданим Туреччини оселятися в Катеринославській губернії, про посилення нагляду за іноземцями, насамперед євреями, про спорудження Адміралтейства в Миколаєві, а також про відкриття університету в Катеринославі, утримання Кременчуцького жіночого училища, направлення дітей греків з Таврії на навчання до Санкт-Петербурзької гімназії, про роззброєння татар Таврійської області тощо. Інтерес членів товариства викликала «Записка...» Г. О. Потьомкіна від 1792 року на 18 пунктів, в яких містилися його роздуми щодо організації Чорноморського флоту та заходів, котрі потрібно здійснити для цього в Миколаєві та Севастополі (копія цієї записки в мікрофільмі зберігається в держархіві Миколаївської області, оригінал – у РДА ВМФ). В інших справах містилися відомості про кількість будинків і населення в Миколаєві, зведення храмів і доставку для них церковного приладдя, кількість земель навколо міста тощо. Серед паперів М. Л. Фалєєва були документи про відкриття Вітовського шпиталю, розшук кращих сортів фруктових дерев для насадження садів у Миколаєві та Богоявленську, про призначення М. С. Мордвінова на посаду голови Чорноморського адміралтейського правління й прибуття його до Миколаєва, про засів ланів навколо Миколаєва й Богоявленська пшеницею в 1792 році й початок торгівлі зерновими. У справі про будівництво суден у Миколаєві й Херсоні містилися відомості про всі кораблі, побудовані від заснування цих верфей і до 1824 року. Цікавими були справи про відкриття покладів нафти на р. Кубань і в Криму й пересилання її зразків М. Л. Фалєєву та можливості цих родовищ. Справи про стан Азовської флотилії у 1776–1779 рр. повідомляли про кількість її кораблів, експедиції флотилії, містили розпорядження О. Н. Сенявіна, Ф. О. Клокачова тощо. Товариство вивчало справи про дії Чорноморського гребного флоту на Дністрі та Дунаї у 1790 і 1791 рр., про вихід флоту під командуванням Ф. Ф. Ушакова проти Порти у 1791 році та М. І. Войновича – у 1796 році, про замах французів на Чорноморський флот у 1796 році, про штати Чорноморських і Азовських портів і адміралтейств (Таганрозького, Керченського, Новопавлівського). У документах про

²¹³ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 19 «О передаче Одесскому историческому архиву во временное пользование дел по истории Новороссийского края для изучения их Одесским обществом истории и древностей (14 апреля 1839 г. – 19 сентября 1857 г.), 51 л.».

підготовку до війни з Туреччиною були відомості про укріплення Очакова і Кінбурна в 1787 році. Безперечно важливими були справи про заснування й заселення Вознесенської губернії (1795 р.), відкриття в місті Вознесенськ будівельної експедиції (1795 р.), про насадження садів і урожайність зернових навколо Вознесенська.

Значущим є те, що товариство зауважило про перші використання документів поточних архівів Миколаївської, Херсонської, Ахтіярської (Севастопольської) і Таганрозької портових контор, а саме під час збирання відомостей Головним командиром Чорноморського флоту і портів про кораблі, їх командирів і воєнні походи, в яких вони брали участь (1800 р.). Товариство указало на те, що описи до документів (в основному штурманських журналів) було складено в *«самомъ краткомъ видѣ»*, тому вони не надавали задовільної відповіді на запит Головного командира Чорноморського флоту²¹⁴.

Ордери Г. О. Потьомкіна опубліковані товариством у другому (1848 р.), четвертому (1858 р.) та інших томах *«Записок Одесского общества истории и древностей»*. У сьомому томі *«Записок...»*, що вийшов друком 1868 року, товариство опублікувало ордери Г. О. Потьомкіна *«начальнику Черноморской флотилии графу Марку Ивановичу Войновичу»* з приміткою, що оригінал документа *«Книга ордеровъ с 20 июля 1788 года по 4 марта 1789 года хранится въ Николаевскомъ черноморскомъ управленіи»*, тобто в його архіві²¹⁵.

У звіті Пилипа Іларіоновича Ляликова (1800–1870 рр.) про діяльність Одеського товариства історії та старожитностей за період з 14 листопада 1843 р. до 14 листопада 1849 р. зазначено, що загалом члени товариства вивчили 85 справ, вибраних з архівів Херсонського, Катеринославського і Таврійського губернських правлінь та Архіву Штабу Чорноморського флоту. Зробивши потрібні виписки, оригінали товариство повернуло за належністю²¹⁶.

За розпорядженням Миколаївського і Севастопольського військового губернатора, адмірала М. П. Лазарева від 3 травня 1844 року в Миколаєві засновано міський архів *«общий для всех присутственных мест, с назначением для заведования делами его особого чиновника с полной ответственностью за сохран-*

²¹⁴ Собственноручныя распоряжения князя Потемкина-Таврического, во время Второй турецкой войны, в царствование императрицы Екатерины II. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 2. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1848. С. 667–674 ; Занятия Общества по поручению правительства / Записка о содержании старых письменных актов Новороссийского края. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 2. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1848. С. 739–787.

²¹⁵ Собственноручные ордера светлейшего князя Потемкина-Таврического контр-адмиралу графу Войновичу. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 7 : Сборник материалов. Одесса, 1868. С. 211–218.

²¹⁶ Обзор действий общества с 14-го ноября 1843 по 14-е ноября 1849 года. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 2. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1848. С. 791–795.

*ность и порядок в хранении тех дел»*²¹⁷. Відтак надалі в Миколаєві функціонувало вже дві архівні установи. У міському архіві відкладались документи Канцелярії Миколаївського і Севастопольського військового губернатора, Миколаївської міської думи, поліції, магістрату, управ, інших міських установ, а також документи присутствених місць Севастополя, військових частин і команд, розквартированих у межах військового губернаторства. Іноді установи передавали документи на зберігання не за належністю, тому час від часу міський і Чорноморський архіви обмінювалися справами між собою, утворювалися спеціальні комісії для розбору та експертизи цінності документів в обох архівах, виділення нецінних документів до знищення.

Станом на 1845 рік начальником Архіву Штабу Чорноморського флоту вже був чиновник 5-го класу Андрій Іванов (76 років; дружина Матрьона; діти: Любов, Варвара, Прасковія). Як свідчить опис справ Чорноморського центрального військово-морського архіву, Андрія Іванова призначено на посаду начальника архіву 1832 р. чи 1833 р. (імовірно, після реорганізації Архіву Чорноморського департаменту на Архів Штабу Чорноморського флоту). Він перебував на цій посаді до своєї смерті в 1845 році²¹⁸. Старшим помічником начальника працював чиновник 7-го класу Микола Іванов (48 років; дружина Ольга; діти: Іван, Дмитро, Софія); молодшим помічником – колишній архіваріус Архіву Чорноморського департаменту, чиновник 8-го класу Іван Доникин (на той час йому вже виповнилося 56 років; його син Варфоломей був кадетом Чорноморської штурманської роти; родина поповнилася ще двома синами Ларіоном і Михайлом). На посадах писарів працювали: писар 1-го класу – Макар Степанов (36 років; дружина Авдотья); 2-го класу – Марко Коминов (41 рік; дружина Марія) та Василь Галигін (28 років; дружина Віра; доньки Катерина, Надія, син Іван); 3-го класу – Андрій Головенко (34 роки; дружина Олена; діти Василь, Петро, Анна, Олексій, Ольга), Петро Михайлов (25 років; дружина Дарія; дочка Ксенія) і Самійло Васильєв (24 роки; дружина Анна)²¹⁹. У сповідній книзі за 1846 рік, замість писаря 3-го класу П. Михайлова, значиться прізвище Василя Боляновського (25 років; дружина Авдотья)²²⁰. У 1849 році на посаду писаря 1-го класу заступив Петро Михайлов, а на посаду писаря 3-го класу влаштувався Карпо Кандратьєв (24 роки)²²¹.

²¹⁷ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 5783. Арк. 2.

²¹⁸ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив» : справи № 4 «Переписка об образовании архива и назначенных на должности (28 апреля 1832 г. – 17 июня 1943 г.), 234 л.» ; № 7 «Формулярные списки начальника архива А. Иванова и его помощников Н. Иванова и И. Доникина (11 февраля 1833 г. – 1839 г.), 104 л.» ; № 28 «О смерти начальника архива Иванова и назначении на эту должность И. И. Костенкова (16 мая – 2 декабря 1849 г.), 22 л.».

²¹⁹ ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 311. Арк. 18-18зв. ; ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 316. Арк. 18-19.

²²⁰ ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 315а. Арк. 19-19зв.

²²¹ ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 318. Арк. 12-13.

У фонді № 243 збереглися вельми цікаві документи за 1838–1850 рр. про передавання справ Севастопольського портового архіву до Архіву Штабу Чорноморського флоту та відповідного збільшення його штату²²². На початку 1850 року на посаду начальника Архіву Штабу Чорноморського флоту призначено чиновника 8-го класу Івана Костенкова (60 років; дружина Олена; діти: Михайло, Анастасія, Олена). І. Костенков працював в архіві до кінця 1866 року²²³: отримав 1851 року чин надвального радника (VII клас), 1859 року – колезького радника (VI клас за Табелем про ранги). Старшим помічником начальника архіву був губернський секретар Петро Часовников (44 роки); молодшим – чиновник 8-го класу Василь Щириковський (72 роки; дружина Марфа, дочка Катерина); на посадах писарів служили: 1-го класу писар Петро Михайлов, 2-го класу писарі – Василь Галигін і Андрій Головенко, 3-го класу писарі – Самійло Васильєв, Василь Боляновський, Карпо Кандратьєв²²⁴. Ці співробітники працювали в архіві під час Кримської війни (1853–1856 рр.) та в повоєнні роки. Очевидно, саме вони обслуговували дослідника документів Чорноморського архіву Олександра Петровича Соколова й саме їм він завдячував успіхом свого дослідження: *«обязанностию считаю принести мою искреннюю признательность всѣм лицамъ, къ которымъ мнѣ случалось обращаться здѣсь по предметамъ моихъ занятій»*²²⁵.

До середини XIX ст. Архів Штабу Чорноморського флоту вже прийняв на зберігання настільки велику кількість справ, що йшлося про розширення його площ і виділення до знищення документів зі статейними і грошовими рахунками та шнурових книг. До обов'язків співробітників архіву відтак додалася ще й експертиза цінності документів²²⁶. Під час Кримської війни, коли Николаєву загрожувала окупація, Архів Штабу Чорноморського флоту готувався до евакуації у Вознесенськ²²⁷. З документів держархіву міста Севастополя відомо, що під час Кримської війни архівні матеріали, накопичені в Севастопольській порто-

²²² О передаче дел Севастопольского портового архива в архив Штаба Черноморского флота и портов и увеличении его штата. 1838–1850. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 2. Спр. 3915. 198 арк.

²²³ ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 3.

²²⁴ ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 16 ; ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 23 ; ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 5 ; ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 109. Арк. 13 ; ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 11 ; ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 150. Арк. 6 ; ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 19–19зв. ; ДАМО. Ф. 168. Оп. 1. Спр. 321. Арк. 18–18зв.

²²⁵ Соколов А. Отчет капитан-лейтенанта Соколова, о занятиях его в Черноморских архивах. От 20 августа 1853 года, из Николаева. Морской сборник, издаваемый Морским ученым комитетом. Т. X. СПб., 1853, № 10 : Часть неофициальная. С. 346.

²²⁶ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справи № 25 «О расширении помещения в связи с приемом дел из Севастопольского архива и Об уничтожении статейных и денежных счетов и шнуровых книг (28 июня 1846 г. – 1 февраля 1851 г.), 36 л.», № 30 «Об отборе и подготовке дел к уничтожению (18 января 1851 г. – 16 марта 1855 г.), 30 л.»

²²⁷ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справи № 34 «О подготовке дел к эвакуации из Николаева в Вознесенск (1 сентября 1855 г. – 15 октября 1857 г.)». Кількість аркушів справи в опису не зазначено.

2
С. Костенко

3 Января.

Главное управление
Черноморского
Воздушного
Штаба
Архива
Високопосланного
3-го Января 1859 г.
№ 9.

Во Канцелярию Високопосланного
Високого Губернатора

Варшавские отчисления оной Канцелярии
сего числа № 8; Архив Штаба Чер-
номорского Воздушного Штаба отчислен
1820 года Водного Штаба под № 29, на
156 листов, о поступлении на ф. Водн.
Канцелярской пунтаци, при сем же
Канцелярии Високопосланного Високого
Губернатора приговаривать кесту министр.

Начальник Архива,
Канцелярской Канцелярии Костенков

Исполнитель
Младший Канцелярщик, Губернаторский Канцелярщик
Секретарь Канцелярии
Секретарь Канцелярии

Супровідний лист до виконаного Архівом Штабу Чорноморського флоту
запиту від 3 січня 1859 р. за підписом начальника архіву І. Костенкова²²⁸

²²⁸ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 3285. Арк. 2. Рос. мовою. Оригінал.

вій конторі було навантажено на судно, яке мало доправити їх до Миколаєва. Коли судно вийшло в море, у нього влучив постріл з гармати й воно затонуло, а разом із ним загинули архівні документи²²⁹.

Таким чином, наведені вище відомості свідчать, що в першій половині XIX ст. було налагоджено роботу Архіву Штабу Чорноморського флоту: архів мав правила роботи, доволі значну для того часу штатну чисельність, приймав на зберігання документи, складав на них описи, видавав довідки. До архіву було встановлено обмежений доступ та й сам Миколаїв, як про нього написано у військово-статистичному огляді Херсонської губернії (1849 р.), складеному капітаном Генерального штабу Рогальовим і штабс-капітанами Фон-Вітте і Пестовим, був виключно військово-морським портом – «цитаделлю», навіть зі сходу місто було обнесене кам'яним муром завдовжки 1457 сажнів²³⁰. Однак, незважаючи на закритість Миколаєва, за документами архіву все ж здійснювало дослідження Одеське товариство історії та старожитностей, більше того архів видав товариству документи в тимчасове користування. Праці, виконані членами товариства, підтверджують, що архів уже в першій половині XIX ст. накопив документальні фонди непересічної історичної значущості. Саме це стало підставою для звернення до його фондів дослідників історії флоту.

Думки про збирання історії флоту з'явилися ще за Петра I, котрий 1720 року повелів своєму таємному кабінет-секретарю Олексію Макарову (1674–1740 рр.) збирати всі відомості про морські справи часів його царювання. З морського управління О. В. Макарову доставлялися журнали морських походів. Записки, написані ним і відредаговані особисто Петром I, у 1770 році опубліковано під назвою «Журналъ или поденная записка Государя Императора Петра Великаго». Власне, це був перший досвід зі збирання документів і написання історії флоту в Російській імперії. Наступними роками Адміралтейств-Колегія, керуючись прагненням *«если не составит полную историю своего минувшаго, то по крайній мѣрѣ, сохранить для будущихъ поколѣній подробныя свѣдѣнія о современныхъ подвигахъ»*, збирала архівні документи з історії флоту. Гідрограф і картограф, адмірал О. І. Нагаєв (1704–1781 рр.) збирав відомості про службу адміралів, записки, листи й інші матеріали з історії флоту. Адмірал І. Л. Голєніщєв-Кутузов (1729–1802 рр.) написав і видав 1764 року працю «Собрание списковъ, содержащее имена всѣхъ служащихъ въ Россійскомъ флотѣ, съ начала онаго, флагмановъ, оберъ-сарваеровъ и корабельныхъ мастеровъ». Історії

²²⁹ Цей факт було встановлено автором ще під час роботи над кандидатською дисертацією з історії Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900 рр.) у фондах держархіву м. Севастополя та Морської бібліотеки. Однак, з того часу минуло майже 20 років і скільки б не горталися старі записи, посилення, на жаль, втрачено, а сьогодні через неможливість звернення до архівів і бібліотек м. Севастополя уточнити посилення на цей факт поки що неможливо.

²³⁰ Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Генерального штаба. Т. XI. Ч. I. Херсонская губерния. / Сост. Генерального штаба капитан Рогалев и штабс-капитаны Фон-Витте и Пестов. СПб., 1949. С. 5, 138, 150–151, 205, 206–208.

флоту Російської імперії присвячували праці німецький і російський учений-енциклопедист П. С. Паллас (1741–1811 рр.), Державний секретар і Міністр освіти, письменник й історіограф флоту адмірал О. С. Шишков (1754–1841 рр.). 1806 року в «Статистическом журнале» побачила світ праця К. Ф. Германа (1767–1838 рр.) «Исторія и статистическое описание Россійскаго флота». 3 1812 року Адміралтейський департамент послідовно доручав дослідження історії флоту С. С. Боброву (1763–1810 рр.), полярному досліднику, гідрографу адміралу Г. А. Саричеву (1763–1831 рр.), письменнику О. С. Нікольському (1755–1834 рр.), історіографу флоту, декабристу М. О. Бестужеву (1791–1855 рр.), завідувачу модельної майстерні та музею Адміралтейського департаменту О. Я. Глозову (1779–1825 рр.), російському історику флоту й морських битв В. М. Берху (1781–1834 рр.), переважно історією Чорноморського флоту займався російський військовий історик О. В. Вісковатов (1804–1858 рр.), маловідомим періодам історії флоту присвятив дослідження О. П. Соколов (1816–1858 рр.), і, нарешті, значний внесок справив директор гідрографічного департаменту Морського міністерства й голова вченого відділення Морського технічного комітету та Комітету морських навчальних закладів Ф. Ф. Веселаго (1817–1895 рр.).

28 січня 1853 року за поданням генерал-адмірала російського флоту, великого князя Костянтина Миколайовича (1827–1892 рр.), імператор Микола I затвердив доручення, відповідно до якого О. В. Вісковатов, О. П. Соколов та Ф. Ф. Веселаго мали опрацювати зібрані ними матеріали з історії флоту та архівні джерела. Для них за імператорським указом відкривалися архіви Морського міністерства й портів Військово-Морського флоту Російської імперії, у т. ч. й Архів Штабу Чорноморського флоту в Миколаєві. Кожен із них представив імператору на розгляд проект програми з історії флоту. Ф. Ф. Веселаго, склавши найбільший проект, усвідомив свою неспроможність через виконання обов'язків за посадою інспектора Московського університету написати повну історію російського флоту й вирішив обмежитися на той час дослідженнями Середземноморської кампанії адмірала Д. М. Сенявіна. О. В. Вісковатов збирав архівні матеріали, друковані джерела та усну історію флоту впродовж 25 років, тому й обрав дослідження з історії перших спроб започаткування флоту за царя Михайла Федоровича (1596–1645 рр.), будівництва корабельної верфі Петром I у Воронежі та спорудження флоту на Азовському й Чорному морях до воцаріння Миколи I.

6 березня 1853 року О. П. Соколов представив свій проект програми з історії російського флоту. Він писав: *«Въ исторію Русскаго флота, должны входить, по возможности, всѣ разнообразныя отрасли морскаго искусства: кораблестроение, управление, артиллерія, укрѣпленія, гавани, доки, законодательство, финансы, и наконецъ самыя событія, военные походы и ученыя экспедиціи, съ объясненіями ихъ причинъ и слѣдствій, обстоятельствъ и личностей. Предварительный обзоръ долженъ очерчивать мѣстность, объяснять средства и надоб-*

*ность содержания флота в данные эпохи»*²³¹. Імператору сподобався проект О. П. Соколова, і той, після опрацювання документів центральних архівів у Петербурзі та Москві, одержав шестимісячне відрядження для роботи в архівах Чорноморських портів. Головним із них був Архів Штабу Чорноморського флоту в Миколаєві, до якого надходили на зберігання документи всіх підрозділів Чорноморського флоту й портів. Однак О. П. Соколов відвідав ще й поточний архів портової контори в Севастополі, а також збирав матеріали в Одесі, Херсоні, Феодосії, Таганрозі. З приводу праці О. П. Соколова в архівах Ф. Ф. Веселаго писав (1883 р.): *«Работа по первым источникам составляет вообще труд не легкий; в настоящем же случае она представляла особенную трудность еще потому, что автору необходимо было самому посетить упомянутые архивы и заниматься разборкою дѣл, хранящихся не всегда в удобном для работ помещении и в таком порядке, чтобы можно было при выборе дѣл вполне положиться на архивные описи... Г[осподин] Соколовъ, съ самой строгой акуратностію, исчерпалъ всѣ источники избраннаго имъ предмета. Во время многолѣтней своей работы, онъ внимательно и съ полной опытностію къ подобному занятію пересмотрѣлъ дѣла главнаго морскаго архива въ С.-Петербургѣ, портовыхъ архивовъ въ Ревелѣ, Кронштадтѣ, Севастополѣ и Николаевѣ... Соколовъ столько сдѣлалъ для исторіи русскаго флота, что одна компиляція изъ его трудовъ можетъ составить довольно полную исторію, не говоря уже о трудахъ начатыхъ и оставшихся послѣ него въ рукописяхъ, матеріалахъ, замѣткахъ и пр. И все это сдѣлано при условіяхъ, о которыхъ мы слегка упомянули выше»*²³². В. П. Мельницкий писав (1883 р.) про О. П. Соколова: *«При такой обширности задачи, чтобы добыть какую нибудь страницу для исторіи флота, онъ долженъ былъ заниматься самой черной, кропотливой, скучной, неблагодарной и невидной работой – и вотъ можетъ быть причина, почему нѣкоторые изъ среды нашей, люди по преимуществу практическіе, полагали, что Соколовъ, какъ морякъ не по одному только мундиру, взялся не за свое дѣло, что моряку не пристала работа архивная, что невидно пользы отъ нея для флота и пр. и пр. Это мнѣніе, принадлежащее былому времени, мы вспоминаемъ только потому, чтобы показать, при какихъ условіяхъ и при какомъ настроеніи нашего общества Соколовъ совершилъ большую часть трудовъ своихъ»*²³³.

²³¹ Соколов А. История русского флота. Морской сборник, издаваемый Морским ученым комитетом. Т. XI. Спб., 1854, № 3 : Часть учено-литературная. С. 291.

²³² Веселаго Ф. Разбор Ф. Ф. Веселаго сочинения А. П. Соколова : Летопись крушений и пожаров судов русского флота / Соколов А. П. Русская морская библиотека, 1701–1851. Исчисление и описание книг, рукописей и статей по морскому делу за 150 лет. Второе издание под ред. В. К. Шульца. Спб., 1883. С. XV–XVI.

²³³ Мельницкий В. П. Несколько слов об А. П. Соколове / Соколов А. П. Русская морская библиотека, 1701–1851. Исчисление и описание книг, рукописей и статей по морскому делу за 150 лет. Второе издание / под ред. В. К. Шульца. Спб., 1883. С. XII.

О. П. Соколов прибув у Миколаїв 15 травня 1853 року і відразу приступив до роботи в Архіві Штабу Чорноморського флоту. Спершу він зосередився на дослідженні документів з історії російсько-турецької війни 1787–1791 рр., однак, заглибившись у багатющі фонди Чорноморського архіву, уже не міг зупинитися й вирішив *«оставить этот край не иначе, какъ разработавъ все, касающееся до его морской истории»*. В архіві він виявив ордери (накази) князя Г. О. Потьомкіна адміралам М. С. Мордвінову, М. І. Войновичу та іншим підлеглим за 1787–1790 рр.; журнали вихідних документів і накази М. С. Мордвінова за 1787 рік, справи з рапортами Адміралтейському правлінню про морські битви 1788–1791 рр., шканечні (вахтові) журнали, найстаріші з яких було датовано 1786 роком, судові протоколи. О. П. Соколов писав у своєму звіті від 20 серпня 1853 року: *«Съ нѣкоторыхъ документовъ я снялъ копии, изъ другихъ сдѣлалъ выписки и извлечения»*. По дорозі до Криму О. П. Соколов завітав до Одеси. В Одеському товаристві історії та старожитностей він знайшов документи, видані Архівом Штабу Чорноморського флоту в тимчасове користування товариству: серед них ті самі ордери князя Г. О. Потьомкіна будівничому міста Миколаєва кригс-комісару М. Л. Фалєєву, а також рукописний план морської битви під Очаковом від 17 червня 1788 року, понад 400 в'язок справ із документами про місто Севастополь за період від 1784 року до середини XIX ст. Оскільки документів було надто багато, щоб опрацювати їх у стислі терміни, О. П. Соколов, зробивши в них помітки й закладки, розпорядився відправити деякі з них до Санкт-Петербурга (факт передавання цих справ ні підтвердити, ні спростувати неможливо).

Через два тижні дослідник повернувся до Миколаєва й продовжив роботу в Архіві Штабу Чорноморського флоту. Його увагу цього разу привернув фонд Таганрозької портової контори. Саме в його документах він виявив відомості про заснування флоту в 1769 році на Азовському морі, про переміщення управлінських структур Чорноморського флоту з Херсона до Миколаєва. *«Это самая темная, вовсе нетронутая, весьма интересная эпоха истории нашего флота, – писав О. П. Соколов, – заключающая въ себе события, относящіеся до завоевания и удержания Крыма»*. Далі О. П. Соколов повідомляв, що миколаївський архів містить адміністративні розпорядження й господарські звіти за 1787–1791 рр., справи з управління флотом і справи про дії флоту на Азовському морі, починаючи з 1769 року. У цих документах О. П. Соколов виявив височайші укази про заснування Азовської флотилії, листування турецьких візирів із головнокомандувачами російської армії та флоту, таємні розпорядження у справах Криму, документи таємного й загального характеру командувача Азовською флотилією адмірала О. Н. Сенявіна (за 1772 р.), командувача Чорноморським флотом адмірала Ф. О. Клокачова, командира Таганрозького порту віце-адмірала П. А. Костливцева, командувача Чорноморським флотом віце-адмірала Я. Ф. Сухотіна (1784 р.), листи Президента Адміралтейств-Колегії графа І. Г. Чернишова адмі-

ралам О. Н. Сенявіну та Ф. О. Клокачову, документи про огляд лісу в Криму, виселення з Криму греків, рух ескадр і суден, відомості за різні роки про стан портів, команд і постачання продовольства, про аварії військових суден (1775–1785 рр.), формулярні списки офіцерів флоту, шканечні журнали перших військових кораблів за період 1769–1799 рр.

Про фонд Таганрозької портової контори О. П. Соколов повідомляв таке у своєму звіті від 15 вересня 1853 року: *«Таганрогскій Архивъ, разработкѣ котораго я посвятилъ послѣдній мѣсяць моего пребыванія въ Николаевѣ, с 13 августа, заключаетъ в себѣ 650 большихъ (до 1500 и 2000 листовъ) связокъ дѣлъ, въ числѣ 4691 заглавія, обнимающихъ событія съ основанія Азовской флотиліи, 1769 года, по 1816 годѣ. Привезенный сюда изъ Таганрога, въ двадцатыхъ годахъ [XIX ст.], въ совершенномъ безпорядкѣ; сложенный въ мучныхъ куляхъ, растроченный и поврежденный сыростію, въ свое время онъ былъ приводимъ въ порядокъ, нарочно назначенною для этого Комиссією, по имѣвшейся при немъ старинной, подробной описи, но – или приведенный неисправно, или перебитый въ послѣдствіи – в настоящее время, по большей части, несоотвѣтствуетъ указаніямъ описи, заключаая, въ одной и той же связкѣ, дѣла далеко различныхъ годовъ, или другихъ наименованій и другаго времени, противъ указываемыхъ описью. По этому, для извлеченія изъ него нужнаго, предстояла необходимость разобрать его весь, связка за связкою, листъ по листу. Къ великому счастью, растрата въ этомъ архивѣ, сдѣланная случайно, по небрежности и невѣжеству, не произвела тѣхъ горестныхъ слѣдствій, какія нерѣдко случаются въ другихъ архивахъ, изъ которыхъ любознательные историки, въ видахъ облегченія своихъ трудовъ, или просто, съ корыстною цѣлію присвоенія себѣ важныхъ документовъ, вырѣзывали листы и выкрадывали цѣлые дѣла, обыкновенно самыя интереснѣйшія, оставляя своимъ послѣдователямъ, только малозначительныя, или такія, достоинствъ которыхъ, по своей ограниченности взгляда, они не смогли понять».*

Крім фонду Таганрозької портової контори, О. П. Соколов досліджував й інші фонди Архіву Штабу Чорноморського флоту, описи яких містилися *«въ 423 книгахъ, съ 1520 подраздѣленіями»*, займався *«извлеченіемъ всего интереснаго и значительнаго для исторіи нашего флота, изъ этихъ 17000 связокъ, съ 405000 номерами дѣлъ всего архива»*. Дослідник знайшов 50 в'язок справ із документами будівничого міста Миколаєва кригс-комісара М. Л. Фалєєва, документи про дії флоту під Корфу і Генуєю в 1799 році, про суперечку Росії з греками, дії грецької флотилії Ламбро Качіоні (засновник Лівадії) та його подальшу долю, відкриття Штурманського училища в Миколаєві, берегові описи, судові щоденники й морські мапи дослідника Кримського півострова Івана Берсенєва 1787 року, документи про стан Брянського адміралтейства 1786 року, документи про аварії галіотів (парусно-гребне судно типу галери) «Лебедь», «Слонъ»,

фрегата «Антоній» та інших, про здобуті в морських битвах 1787–1791 рр. в якості призу судна тощо.

Не оминув О. П. Соколов у Миколаєві й поточні архіви Гідрографічного депо, Облікового комітету Кораблебудівного департаменту та Штурманської роти, ще не передані на зберігання до Архіву Штабу Чорноморського флоту чи Архіву Морського міністерства. В архіві Гідрографічного депо, як відомо зі звіту О. П. Соколова від 5 жовтня 1853 року, він виявив старовинні, друковані й рукописні мапи Чорного моря, власноруч написані Петром I документи 1716 року, оригінали указів Катерини II про заходи щодо будівництва Чорноморського флоту (1792–1794 рр.), план морської битви під Очаковом (1788 р., перший такий план О. П. Соколовим виявлено в документах, виданих Архівом Штабу Чорноморського флоту в тимчасове користування Одеському товариству історії та старожитностей). В архіві Облікового комітету дослідник знайшов креслення старовинних суден і зняв копію з креслення, затвердженого ще Петром I. В архіві Штурманської роти, яка була реорганізована з відкритого спершу в Херсоні, а потім переведеного до Миколаєва Морського кадетського корпусу (згодом – Штурманського училища), він знайшов накази першого директора віце-адмірала М. І. Войновича, списки морських офіцерів-випускників корпусу й училища, дослідив *«собственно гидрографическую дѣятельность этого края, въ ея историческомъ развитіи. Отыскалось болѣе 2000 номеровъ дѣлъ в архивѣ, поясняющихъ всѣ подробности состоянія и порядковъ въ училищѣ, степеней даваемого образованія...»*²³⁴. Між іншим, О. П. Соколов повідомив, що в Миколаєві він ще й устиг зібрати матроські пісні та морські слова місцевого й іноземного походження, невідомі російським академічним словникам.

«Не без сожалѣнія оставляя этотъ прекрасный край – въ которомъ еще не успѣлъ видѣть всего хорошаго – и его интересные архивы, которые еще не вполне исчерпаны», О. П. Соколов поїхав до Москви, а потім Санкт-Петербурга, де ще встиг написати кілька праць, у т. ч. уклав двотомну першу морську бібліографію «Русская морская библиотека» та «Летопись крушений и пожаров судов русского флота», перед тим як помер 1858 року у віці 42 років.

СОКОЛОВ
Олександр Петрович –
дослідник історії
Чорноморського флоту
в Архіві Штабу Чорноморського
флоту в Миколаєві

²³⁴ Соколов А. Отчет капитан-лейтенанта Соколова, о занятиях его в Черноморских архивах. От 20 августа 1853 года (I) от 15 сентября 1853 года (II), от 15 сентября 1853 года (III), от 5 октября 1853 года (IV) из Николаева. *Морской сборник, издаваемый Морским ученым комитетом*. Т. X. Спб., 1853, № 10 : Часть неофициальная. С. 330–348.

Після Кримської війни (1853–1856 рр.) за умовами Паризького мирного договору (1856 р.) Чорне море оголошувалося нейтральним, Туреччина та Російська імперія втратили право на утримання флоту, військово-морських баз та суднобудування на Чорному морі. Це спричинило зміни в Миколаєві й Севастополі. Старий флот скорочено, у Миколаївському і Спаському адміралтействах майже зовсім припинено роботи, будівництво закладених до війни кораблів просувалося повільно, а закладка нових здійснювалася дуже рідко. У 1856 році ліквідовано Управління Головного командира Чорноморського флоту. 26 серпня 1856 року запроваджено посаду завідувача морською частиною, повноваження якого стосовно Севастополя було визначено лише через два роки²³⁵. Заштатне місто Севастополь з лютого 1860 року належало до портів другого розряду, яким керував командир Севастопольського порту, у справах флоту і порту, як і раніше, підпорядкований морському начальству в Миколаєві²³⁶.

1860 року в Портовому архіві в Миколаєві працював ще один дослідник – Сергій Іванович Єлагін (1824–1868 рр.), відомий своєю п'ятитомною працею «Матеріали для історії русскаго флота» (його роботу продовжив Ф. Ф. Весєлаго, всього за період з 1865 р. по 1904 р. вийшло друком 17 томів). У своєму звіті про огляд архівів С. І. Єлагін написав (1861 р.): *«Соразмѣряя степень занятій, необходимыхъ въ Черноморскомъ архивѣ для історіи тамошняго флота, съ данными, представляемыми этимъ архивомъ, я полагаю, что отдѣленіе это потребуетъ продолжительнаго труда, для выполненія котораго невозможно ограничиться временнымъ наѣздомъ для выписокъ. Не говоря объ утомительности безпрерывныхъ изысканій этого рода, неосвѣжаемыхъ другими занятіями, очень часто встрѣчается необходимость совѣтоваться съ тѣми же документами, которые уже просмотрѣны. По всему этому я полагаю полезнымъ, поручить разработку матеріаловъ для історіи Черноморскаго флота на мѣстѣ, въ видѣ самостоятельнаго труда, лицу и свыкшемуся съ тамошнимъ климатомъ, и привязанному къ краю. При приступѣ къ історіи Черноморскаго флота не можетъ встрѣтиться большихъ затрудненій, потому что всѣ матеріалы подъ руками, распределѣны систематически отъ самого начала, а въ подкрѣпленіе имъ существуетъ множество достовѣрныхъ преданій, и въ многихъ случаяхъ еще рассказы очевидцевъ. Таким образомъ, многіе факты еще могутъ своевременно разъясниться, и Черноморскій флотъ можетъ имѣть поучительную картину, какъ критически изложенныхъ событій на нынѣшнемъ мѣстѣ его дѣйствій, такъ и опредѣленіе характера каждаго изъ управленій»*. Про фонд Таганрозької портової контори С. І. Єлагін уже тоді писав, що він потребує експертизи цінності й повторної систематизації. Однак, він уважав, що зробити це в Мико-

²³⁵ Распоряжения правительства № 248 от 7 ноября 1858 г. *Морской сборник*. СПб., 1858. № 12. С. LXXXII.

²³⁶ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 2359. Арк. 3,7,8 ; ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 2424. Арк. 29.

лаєві неможливо. І взагалі, на його думку, «Таганрозький архів» не мав нічого спільного з Миколаєвом і даремно займав місце в архіві. Тож він запропонував перевезти його до Санкт-Петербурга, а витрати на перевезення покрити за рахунок надходжень від продажу нецінних справ (проте цей фонд було залишено на зберіганні в Миколаєві)²³⁷.

Таким чином, наприкінці 50-х рр. XIX ст. Архів Чорноморського департаменту / Архів Штабу Чорноморського флоту / Портовий архів Управління Миколаївського порту досяг рівня спеціалізованої архівної установи, яка за більше ніж півстоліття накопичила значного обсягу джерельну базу, що уможливило досить інтенсивне як для того часу використання архівних документів у дослідницьких цілях. Фактично архів виконував усі функції, притаманні сучасним архівним установам, навіть видавав документи в тимчасове користування Одеському товариству історії та старожитностей. Беззаперечно, найвизначніший внесок у розробку фондів архіву зробив О. П. Соколов. Ним, а також С. І. Єлагіним була підкреслена історична цінність документів Портового архіву в Миколаєві, необхідність їх наукової систематизації, описання та введення до наукового обігу.

2.2 Архів і архівна справа в Чорноморському відомстві від 60-х рр. XIX ст. до 1917 р.

27 січня 1860 року відновлено статус Миколаєва як головного порту на Чорному морі, керівництво ним доручено Головному командирі порту. У його підпорядкуванні перебували всі кораблі, судноверфі, заводи, установи. Управління Миколаївського порту Чорноморської флотилії включало: канцелярію Головного командира, штаб, суднобудівну, артилерійську, комісаріатську, гідрографічну, будівельну та медичну частини, портову скарбницю, комісію військового суду, архів²³⁸. У зв'язку з проведеною реорганізацією, архів з 1860/1861 рр. черговий раз змінив назву: з «Архів Штабу Чорноморського флоту» на «Портовий архів Управління Миколаївського порту»²³⁹. У 1859 році начальником архіву призначено С. С. Бородину²⁴⁰.

²³⁷ Елагин С. Отчет капитан-лейтенанта Елагина о поездке летом 1860 г. для осмотра архивов, и вообще о занятиях по истории флота. *Морской сборник, издаваемый Морским ученым комитетом*. Т. LI. Спб., 1861. № 1: Часть неофициальная. С. 204–207.

²³⁸ Зубов Б. Н. Развитие кораблестроения на юге России. Калининград: Книжное издательство, 1990. С. 233.

²³⁹ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 36 «О рассмотрении проекта «Общего образования управления портами» и преобразовании архива (14 мая 1858 г. – 12 ноября 1860 г.)» (кількість аркушів справи в опису не зазначено), № 41 «О возвращении мебели в Штаб Черноморского флота в связи с выделением архива из состава Штаба, ремонте и покупке новой мебели (11 июня 1860 г. – 23 ноября 1862 г.)», 19 л.».

²⁴⁰ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 40 «Об увольнении и назначении лиц на должность помощника начальника архива», анн. «Формулярный список начальника архива С. С. Бородина за 1859 г., 8 января 1859 г. – 25 июня 1860 г., 29 л.»

У 1862 році Управляючий Морським міністерством генерал-адмірал Микола Карлович Краббе (1814–1876 рр.) видав наказ про затвердження Положення про Тимчасову комісію в Миколаєві для розбирання справ і рахунків Чорноморського відомства. Комісія мала на меті здійснення остаточних розрахунків із контрагентами, стягнення боргів, розгляд претензій приватних осіб до Чорноморського відомства, завершення судових тяжб і виявлення незакінчених господарських справ. Незавершені справи та листування залишалися в тих установах морського відомства, котрі їх започаткували. Непереверені контракти й річні звіти за період до 1860 року надходили до комісії для перевірки. Комісія мала розпорядитися 40 тисячами справ і в'язок із різними паперами, що залишилися після ліквідації підрозділів Чорноморського відомства. Комісія була наділена правами господарських департаментів Морського міністерства й підпорядковувалася особисто М. К. Краббе. У Миколаєві контроль за її роботою покладалася на Головного командира Миколаївського порту Б. О. фон Глазенапа, а безпосередню роботу виконував управляючий комісією та її члени, котрих залучили з різних структур Чорноморського відомства. За три роки Комісія мала закінчити роботу й передати всі справи, у т. ч. створені впродовж терміну її діяльності, Миколаївському портовому архіву.

На практиці робота зі справами здійснювалася відповідно до таких інструкцій:

«§ 9. Накопившиеся въ бывшихъ хозяйственныхъ экспедиціяхъ и Канцеляріи Интендантства и учрежденіяхъ Черноморской Строительной части, до 40 т[ысяч] дѣлъ и связокъ съ неразобранными бумагами (§ 2 п. 2) переносятся, по распоряженію подлежащихъ хозяйственныхъ частей и Временнаго Отдѣленія, состоящаго при Канцеляріи Главнаго Командира Николаевскаго порта, въ особыя комнаты Портоваго Архива, въ томъ видѣ, въ какомъ дѣла и связки эти нынѣ находятся, безъ соблюденія правилъ, установленныхъ для сдачи дѣлъ въ Архивъ, какъ-то: безъ раздѣленія ихъ на разряды, безъ подробныхъ описей бумагамъ, въ каждомъ дѣлѣ содержащимся, безъ перебѣлки отпусковъ и т. под., а только по описи дѣламъ. Тѣ дѣла, которые не были скрѣплены или перенумерованы, должны быть, при передачѣ ихъ въ Комиссію, пронумерованы по писанымъ листамъ, сдающими лицами или же, смотря по удобству (вмѣсто нумераціи), перевязаны на крестъ, съ приложеніемъ казенной печати. Связки съ неразобранными бумагами также перенестъ въ комнаты Архива, вложивъ каждую связку въ одну, или двѣ обертки (смотря по удобству), съ надписью “Переписка бывшей такой то Экспедиціи Черноморскаго Интендантства, за такіе то годы, по такому то предмету или по разнымъ предметамъ”».

Закінчити передавання справ комісія мала за три місяці.

Незавершені фінансово-господарські справи до комісії передавалися з Тимчасової контрольної експедиції, господарських департаментів і управлінь Морського міністерства, Департаменту морських звітів, від усіх підзвітних юридичних і фізичних осіб Чорноморського відомства. На ці справи юридичні і фізичні

особи мали складати описи за встановленою формою, для їх передавання встановлювався місячний термін. Далі справи поділялися на два розряди. До 1-го розряду належали ті справи, за якими відшкодування збитків державній скарбниці було неможливим. Стосовно цих справ комісія надсилала відповідну інформацію Управляючому Морським міністерством, який за остаточним рішенням звертався до Державного контролера. До 2-го розряду належали справи, що мали особливу значущість, набуту згідно з повеліннями імператора або указами Сенату, важливі для казни, або ті, що підлягали контрольній ревізії. За ними мали стягуватися борги в казну, або, навпаки, казна повинна була здійснити відповідні відшкодування.

Подальші роз'яснення щодо порядкування в архіві надавав § 16:

«По мѣрѣ перенесенія въ Архивъ дѣлъ и связокъ, упоминаемыхъ въ § 9-мъ, подъ надзоромъ чиновниковъ подлежащихъ частей и Временнаго Отдѣленія, оныя принимаются чиновниками Комиссіи, которая дѣла и бумаги, оконченныя производствомъ или могущія быть рѣшенными безъ дальнѣйшаго производства, на основаніи сего Положенія, сдаетъ въ Архивъ въ томъ самомъ видѣ и по той же описи, какъ сама получила эти дѣла и бумаги, съ объясненіемъ, въ концѣ или на поляхъ описи (смотря по удобству), какіе дѣла сдаются в Архивъ, какъ оконченныя производствомъ, и какія зарѣшены на основаніи Положенія о Комиссіи; другія же дѣла Комиссія принимаетъ къ своему производству, а некасающіяся ея вѣдѣнія передаетъ, для дальнѣйшихъ распоряженій, въ подлежащія учрежденія (напримѣръ, неисполненныя бумаги по частямъ инспекторской, технической, аудиторіатской и т. под.). По разборѣ связокъ, Комиссія, принявъ бумаги, подлежащія ея производству, и передавъ куда слѣдуетъ подлежащія производству в другихъ учрежденіяхъ, остальные бумаги и связки, прошнуровавъ и припечатавъ, сдаетъ въ Архивъ въ томъ же видѣ и по той же описи, какъ сама ихъ получила. Лица, оставившія, до учрежденія Комиссіи, дѣла въ безпорядкѣ, не привлекаются за сіе къ отвѣтственности».

Як зазначалося вище, на завершення своєї роботи комісія мала передати до Миколаївського портового архіву й справи, створені за час її діяльності. Про порядок передавання цих справ надавав роз'яснення § 28:

«Сдача всѣхъ дѣлъ и отчетности изъ Комиссіи въ Архивъ Николаевскаго порта производится, по мѣрѣ ихъ рѣшенія, по тѣмъ самымъ описямъ и формамъ, по которымъ дѣла приняты самою Комиссією, съ разрѣшенія Главнаго Командира, можетъ установить облегчительные правила для сдачи дѣлъ и отчетности въ Архивъ, и долженъ принять мѣры къ тому, чтобы сдача эта, по закрытіи Комиссіи, могла быть совершенно кончена въ продолженіи не болѣе одного мѣсяца»²⁴¹.

²⁴¹ Приказ Управляющего Морским Министерством. Августа 9 дня 1862 года № 117 ; Положение о Временной комиссии в Николаеве, для окончания дел и счетов Черноморского ведомства, за время по 1860 год. Июля 30, 1862 г. Приказы Генерал-Адмирала и Управляющего Морским Министерством. 1862. 42 с. Науково-довідкова бібліотека держархіву Миколаївської області, Інв. № 1535.

Таким чином, у першій половині 60-х рр. XIX ст. Портовий архів у Миколаєві прийняв на зберігання справи комісаріатської та кораблебудівної експедицій Чорноморського флоту (1861 р.), Тимчасової комісії для закінчення справ і рахунків Чорноморського відомства (1862–1863 рр.), колишнього гідрографічного відділення Миколаївського порту та інших структур. Через це, по-перше, значно збільшилася довідкова робота архіву: співробітники архіву видавали численні довідки рядовим Чорноморського флоту, у т. ч. тим, що служили в арештантських ротах і втікачам зі служби²⁴². По-друге, архів фактично був завалений невпорядкованими справами ліквідованих установ Чорноморського відомства, котрі надійшли під час роботи комісії.

А. І. Денисов, автор біографічного нарису про Миколаївського військового губернатора (1877 р.), адмірала Миколу Андрійовича Аркаса, залишив свідчення про першу ґрунтовну експертизу цінності документів у Портовому архіві Управління Миколаївського порту. Він писав: *«Во время сокращения штатовъ Черноморскаго управления съ 1860 по 1870 г. Николаевскій Портовый Архивъ (вмѣщавшій въ себѣ болѣе 700,000 дѣлъ, начиная съ 1769 года), оставленъ безъ всякаго присмотра и въ совершенииомъ безпорядкѣ. По ходатайству Н. А. Аркаса для разборки и приведенія въ надлежащій порядокъ дѣлъ этого архива, назначена была особая коммисія подъ предсѣдательствомъ правителя канцеляріи С. М. Кумани, которая въ теченіи 5 лѣтъ, отобрала къ всегдашнему храненію до 90,000 дѣлъ и обнаружила недостачу болѣе 100,000 дѣлъ»*. Про самого ж М. А. Аркаса дослідник зазначав, що напередодні призначення на посаду той мешкав із родиною в Одесі й, оскільки страждав через бездіяльність, узявся упорядковувати історичний архів, переданий йому Миколою Никифоровичем Мурзакевичем (1806–1883 рр.), істориком і археологом, директором Рішельєвського ліцею в 1852–1857 рр. Оскільки сам М. Н. Мурзакевич був членом Одеського товариства історії та старожитностей, то, імовірно, ідеться про архів товариства. М. А. Аркас не завершив упорядкування архіву, позаяк відбулося його призначення на посаду Головного командира Миколаївського порту та Миколаївського військового губернатора. Усі документи він повернув М. Н. Мурзакевичу²⁴³.

У жовтні 1870 року Російська імперія в односторонньому порядку відмовилася виконувати умови Паризького договору (1856 р.), що 1871 року було закріплено Лондонською конвенцією. З 1 жовтня 1871 року відновлено посаду Головного командира Чорноморського флоту і портів, а підпорядковане йому управління стало називатись Головним управлінням Чорноморського флоту і

²⁴² Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справи № 35, 39, 42, 44, 45, 46, 47, 48.

²⁴³ Денисов А. И. Генерал-адъютант адмирал Николай Андреевич Аркас. Биографический очерк. Севастополь, 1887. С. 122, 169–170.

портів²⁴⁴. Приступивши до виконання обов'язків 26 квітня 1871 року, М. А. Аркас уже у вересні цього ж року створив комісію для перегляду справ Миколаївського портового архіву, розподілу їх за розрядами, відбору для подальшого постійного зберігання та виділення нецінних документів до знищення²⁴⁵. Неможливо тут уникнути того, щоб не підкреслити причини особистої зацікавленості М. А. Аркаса в упорядкуванні Портового архіву в Миколаєві. По-перше, він народився в Миколаєві й виріс у родині, голова якої, грек Андреас Аркас, знав 12 іноземних мов і викладав у Миколаївському штурманському училищі античні мови та історію. По-друге, М. А. Аркас сам був дослідником і науковцем, щоправда, в основному в галузі військово-морської справи. Так, у 1853–1856 рр. у «Морском сборнике» світ побачили його праці «Описание маневров двух соединенных дивизий Балтийского флота» (1853 р.), «Турецкий, греческий и неаполитанский флоты в 1852 г.» (1853 р.), «Размышления о приготовлениях к дальнему вояжу» (1854 р.), «Испытания над гребными винтами на паровой канонерской лодке Пострел, деланные в 1855 г.» (1856 р.). По-третьє, його старший брат, археолог, історик, історіограф Захарій Андрійович Аркас (1793–1866 рр.), був будівничим, а потім і першим директором Севастопольської морської бібліотеки. З. А. Аркас під час обстрілу Севастополя англо-французькою ескадрою навантажив на підводи, надіслані йому молодшим братом, і вивіз до Миколаєва безцінні бібліотечні фонди. Усе життя З. А. Аркаса було пов'язане з Чорноморським флотом. Замолоду він закінчив Миколаївське штурманське училище, брав участь у російсько-турецькій війні 1828–1829 рр., за виявлену хоробрість під час облоги Варни (1828 р.) одержав орден Святої Анни 3-го ступеню, а наступного року за спалення турецьких суден біля Пендераклії та Анчесара – орден Святого Володимира 4-го ступеня. Вийшовши через хворобу у відставку, З. А. Аркас присвятив себе науковим дослідженням в Одеському товаристві історії та старожитностей. Багато його праць висвітлювали історію грецьких поселень Північного Причорномор'я та археологію Криму. Однак найповажніше

АРКАС

Микола Андрійович –
Головний командир
Чорноморського флоту
і портів, Миколаївський
і Севастопольський
військовий губернатор

²⁴⁴ Зубов Б. Н. Развитие кораблестроения на юге России. Калининград : Книжное издательство, 1990. С. 238.

²⁴⁵ Об учреждении Комиссии по приведению в порядок дел и устройству Николаевского портового архива и продаже дел, отобранных к уничтожению. 14 октября 1871 г. – 11 марта 1878 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 3. Спр. 7182. 208 арк.

місце посідають роботи з історії Чорноморського флоту, в яких учений подає унікальні відомості від часу започаткування флоту до його затоплення під час Кримської війни²⁴⁶. Його фундаментальний труд «Начало учреждения Российского флота на Черном море и действия его с 1778 по 1798 год» з'явився 1858 року в четвертому томі «Записок Одесского общества истории и древностей»²⁴⁷. У ньому автор розповідає про заснування верфей, портів, будівництво суден, заселення нових міст українською, російською людністю та представниками різних європейських народів. У колі наукових інтересів З. А. Аркаса – заснування Херсона, Севастополя, Миколаєва, Одеси, передислокація до Херсона Азовської флотилії, поповнення Чорноморського флоту Дніпровською флотилією, воєнні дії Чорноморського флоту під час війни з Туреччиною (1787–1791 рр.). Учений навів повний перелік суден, що брали участь у кожній із морських баталій цієї війни, увічнив імена героїв від адміралів до мічманів, у т. ч. подвиг капітана Х. І. Остен-Сакена біля Кінбурнської коси (20 травня 1788 р.). 1863 року побачив світ нарис З. А. Аркаса «Действия Черноморского флота с 1798 по 1806 год»²⁴⁸, присвячений походам Чорноморського флоту на чолі з Ф. Ф. Ушаковим до Середземного моря. Через рік після смерті З. А. Аркаса (23 березня 1866 р., похований у Миколаєві) Одеське товариство історії та старожитностей випустило шостий том праць, в яких опублікувало завершення дослідження вченого під назвою «Продолжение действий Черноморского флота с 1806 по 1856 год»²⁴⁹. З. А. Аркас описав дії Чорноморського флоту під командуванням адміралів Д. М. Сенявіна, О. С. Грейга, російсько-турецьку війну 1828–1829 рр., будівництво суден для Чорноморського флоту на верфях Херсона, Миколаєва, Севастополя, заходи, спрямовані на підвищення боєздатності флоту, адмірала М. П. Лазарєва, затоплення флоту в Севастополі. Отже, упорядкування архіву Чорноморського флоту було для його молодшого брата, М. А. Аркаса, не лише службовим обов'язком Головного командира Чорноморського флоту і портів, а й питанням честі.

Для родини Аркасів історія з архівом Чорноморського флоту мала своє продовження, адже син М. А. Аркаса, український історик і композитор, засновник Миколаївського відділення Українського товариства «Просвіта», автор «Історії

²⁴⁶ Мурзакевич Н. Захарий Андреевич Аркас. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 6. Отд. 3 : Смесь. Одесса, 1867. С. 492–494 ; Першина З. В., Сарбей В. Г. Первый обобщающий труд по истории Черноморского флота. *Записки історичного факультету Одеського національного університету*. Одеса, 1995. № 1. С. 90–98.

²⁴⁷ Аркас З. Начало учреждения Российского флота на Черном море и действия его с 1778 по 1798 год. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 4. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1858. С. 261–309.

²⁴⁸ Аркас З. Действия Черноморского флота с 1798 по 1806 год (Продолжение). *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 5. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1863. С. 846–901.

²⁴⁹ Аркас З. Продолжение действия Черноморского флота с 1808 по 1856 год. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 6. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1867. С. 368–444.

України-Русі» й опери «Катерина» за поемою Тараса Шевченка, Микола Миколайович Аркас (1853–1909 рр.) також зробив свій унесок в історіографію Чорноморського флоту. На формування його світогляду значно впливала мати, Софія Петрівна, яка походила з давнього козацького роду Богдановичів, тому він зосереджувався на морських походах запорозьких козаків, участі козаків у відвоюванні Північного Причорномор'я від Османської імперії, на діях створеної козаками під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр. «баркасної команди» для охорони узбережжя від Анапи до Сухумі від несподіваного нападу турецького флоту²⁵⁰.

Аркасівська комісія закінчила свою роботу 1877 року, а у 1879–1880 рр. у будівлі архіву був зроблений ремонт²⁵¹. На відміну від цілком схвального відгуку А. І. Денисова, маємо зовсім протилежні думки про результати діяльності цієї комісії управляючого Архіву Морського міністерства О. І. Лебедева, який у вищезгадуваній праці «Дѣлопроизводство, какъ базисъ архивной работы» аналізував стан Чорноморського центрального військово-морського архіву²⁵². Учений писав, що за час роботи комісії архів було приведено до ладу шляхом знищення 5/6 архівних справ, які зберігалися в ньому станом на 1871 рік, тобто *«почти полным уничтоженіемъ всего содержимого архива»*. Дані, наведені О. І. Лебедевим, представлено в таблиці далі.

Усього за останні чотири роки роботи аркасівської комісії за даними О. І. Лебедева, було знищено 322 372 справи (4 527 пудів). Комісія встановила, що до 1871 року понад 60 000 справ було викрадено, продано або не здано на зберігання. З 700 000 (або за іншими даними, наведеними О. І. Лебедевим, – 500 000) справ на зберігання залишилось 70 000 – 90 000 справ, тобто 1/6 від усього архіву. Якщо зважити на близько 30 000 справ, передбачених до тимчасового зберігання, то фактично на вічне зберігання комісія залишила лише 50 000 справ, тобто 1/10 накопиченого до 1871 року документального комплексу²⁵³.

АРКАС
Захарій Андрійович –
український і російський
історик, археолог

²⁵⁰ Аркас М. Історія України-Русі. Київ : Наш Формат, 2015. 464 с. ; Першина З. В., Сарбей В. Г. Первый обобщающий труд по истории Черноморского флота. *Записки історичного факультету Одеського національного університету*. Одеса, 1995. № 1. С. 90–98.

²⁵¹ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 71 «О ремонте здания и помещений архива (3 мая 1879 г. – 4 октября 1880 г.)», 28 л.».

²⁵² Лебедев А. Делопроизводство, как базис архивной работы. *Морской сборник, издаваемый под наблюдением Морского Генерального Штаба*. Т. CCCLXXIV. СПб., 1913. № 2 : Неофициальный отдел. С. 41–80.

²⁵³ Лебедев А. Делопроизводство, какъ базис архивной работы. *Морской сборник, издаваемый под наблюдением Морского Генерального Штаба*. Т. CCCLXXIV. СПб., 1913. № 2 : Неофициальный отдел. С. 48.

**Виділення нецінних документів портового архіву в Миколаєві
до знищення аркасівською комісією (1871–1877 рр.)**

Етапи роботи комісії	Розібрано справ	Відібрано до вічного зберігання	Відібрано до подальшого тимчасового зберігання	Відібрано до знищення	З них знищено або продано на вагу в пудах або в кількості справ
1 листопада 1871 р. – 1 березня 1873 р.	40 000	?	?	79 006	продано 400 пудів, що складає приблизно 30 000 справ
з 1 березня по 1 липня 1873 р.					продано 300 пудів
з 1 липня по 1 жовтня 1873 р.					продано 250–550 пудів, тобто близько 50 000 справ
1 січня 1873 р. – 1 січня 1875 р.	розібрано справи 43 установ за період 1769–1869 рр. в кількості 167 620 справ	11 992	3 124	120 238	знищено 79 006 шнурових книг, 1 400 послужних списків, 2 031 законоположень
1 січня 1875 р. – 1 березня 1877 р.	300 200	40 000	24 000	200 000	200 000

З приводу «недостачи болѣ 100,000 дѣлъ» (за даними А. І. Денисова) або «болѣ 60 000 дѣлъ» (за даними О. І. Лебедева) проводилося розслідування. У фонді РДА ВМФ № 243 збереглися справи про проведення слідства щодо нестачі справ Миколаївського портового екіпажу в 1867–1868 рр., про крадіжку справ із Миколаївського портового архіву в 1867 р., про звинувачення рядових Чорноморського екіпажу Я. Ягудинського, В. Стемплевича, К. Яковлева, А. Кухаренка в крадіжці справ із Миколаївського портового архіву в 1868–1869 рр. та про вивезення й продаж з аукціону купцю Томилину старих справ Миколаївського портового архіву в травні 1876 р.²⁵⁴.

²⁵⁴ Див. справи : О производстве следствия по делу о недостатке дел Николаевского портового экипажа, обнаружившейся при сдаче дел в Николаевский портовой архив. 7 июля 1867 г. – 19 сентября 1868 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 3. Спр. 6976. 174 арк. ; О похищении дел из Николаевского портового архива. 15 июня – 24 июля 1867 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 3. Спр. 6977. 8 арк. ; О рядовых Черноморского экипажа Я. Ягудинском, В. Стемплевиче, К. Яковлеве, А. Кухаренко, обвиняемых в воровстве дел из Николаевского портового архива. 17 марта 1868 г. – 18 мая 1869 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 3. Спр. 7066, 53 арк. ; О производстве следствия по делу о вывезенных из Николаевского портового архива старых дел, проданных с аукциона купцу Томилину. 1 мая – 15 мая 1876 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 3. Спр. 8019. 17 арк.

Основною причиною *«такого разгрома»* (фактично масового виділення справ до знищення) О. І. Лебедев уважав неправильне комплектування архівів морського відомства, до яких надходили і потім гамузом у них зберігалися як документи із вічним терміном, так і з тимчасовими строками зберігання. Отже, на аркасівську комісію покладался непосильний тягар здійснення експертизи цінності документів, накопичених за весь час існування Чорноморського флоту. Вона мала відібрати на вічне зберігання справи історичної цінності, але якими критеріями визначалася ця історична цінність не відомо. Критика щодо створення за тих часів комісій для виділення нецінних справ до знищення та їх діяльності міститься в доповіді *«Русское законодательство объ архивахъ»* начальника Синодального архіву Аполлінарія Миколайовича Львова (1848–1901 рр.), оприлюдненій на XI Археологічному з'їзді у Києві 1899 року. Доповідач указував, що перед 1861 роком кожне відомство отримало право розробити й затвердити власні правила знищення нецінних справ. При цьому відомства переважно керувалися інтересами, викликаними необхідністю в наведенні довідок за тими чи іншими старими документами, а потреби майбутніх історичних досліджень до уваги не бралися. До комісій входили чиновники канцелярій, а не фахівці-історики. Тож це призвело до стану, за якого *«уничтожаются теперь самымъ нещаднымъ образомъ не только дѣйствительно ненужные дѣла, но и самыя важныя и интересныя въ историческомъ отношеніи»*²⁵⁵.

Ведення діловодства в кожній установі морського відомства чітко регламентувалося правилами й циркулярами Морського міністерства. У 1849 році на морське відомство були поширені правила знищення нецінних справ, запроваджені Військовим міністерством²⁵⁶. Уперше правила передавання і зберігання документів до Архіву Морського міністерства затверджено Адміралтейств-Радою 11 січня 1852 року. У них містилися лише загальні вказівки, у край невідомого характеру. Перелік документів із поділом їх на розряди *«Росписание дѣл на разряды»* Адміралтейств-Рада затвердила 8 грудня 1865 року. Із плином часу відбулися численні реорганізації морського відомства й перелік застарів. 1867 року начальник Архіву Морського міністерства Василь Григорович Чубинський (начальник у 1863–1892 рр.) уніс правки і доповнення до переліку, зібрав відгуки від установ морського відомства та передав перелік на розгляд Адміралтейств-Ради. Лише 21 березня 1884 року нарешті Адміралтейств-Радою було затверджено загальний перелік документів зі строками зберігання для всіх установ морського відомства – *«Росписание дѣл на разряды, общее для*

²⁵⁵ Львов А. Н. Русское законодательство об архивах. Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899. Т. II. Москва, 1902. С. 6.

²⁵⁶ Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. Морской сборник издаваемый под наблюдением ученого отделения технического комитета. Т. CLXIII. СПб., 1877. № 12 : Неофициальный отдел. Библиография. С. 4.

всѣхъ учреждений Морского Министерства»²⁵⁷, – а також окремі переліки для кожного з управлінь – «Расписание дѣл на разряды по каждому учреждению особ»²⁵⁸. Документи постійного зберігання належали до III розряду, документи з тимчасовими строками зберігання від 50 до 1 року – до II розряду. Документи, що підлягали знищенню відразу по закінченню їх використання в діловодстві, – до I розряду. Наприклад, кораблебудівні відділення, відповідно до переліку, на постійне зберігання передавали доставлені від головних командирів і командирів портів справи про розгляд і виправлення креслень і специфікацій; справи про обговорення припущень щодо перероблення, нововведення і капітального виправлення на суднах, складання та виправлення проектів і креслень цих переробок і нововведень; справи про обговорення питань щодо визнання суден непридатними і їхнього подальшого розбирання або продажу; справи про матеріали і майстрових, необхідні для виконання кораблебудівних робіт; справи з відомостями про час і місце спорудження та тимберовки²⁵⁹ суден, інженерів, які будували, тимберували або виправляли судна; справи про вартість корпусів, озброєння та механізми суден; справи про здійсненні суднами плавання; справи про виявлені достоїнства й недоліки суден; справи про стан, у якому знаходяться судна, поліпшення й пристосування, визнані потрібними для кожного судна командирами та інженерами; креслення збудованих в іноземних флотах суден усіх типів і відомості про всі вдосконалення та нововведення, ужиті за кордоном у частині кораблебудування. Крім цього, Адміралтейств-Рада наказала архівам укладати описи справ, виділених до знищення у зв'язку із закінченням строків зберігання, та надсилати їх на затвердження установ-документоутворювачів²⁶⁰.

Однак розбирання і знищення документів у Портовому архіві в Миколаєві, а також і в Архіві Морського міністерства відбулося до запровадження переліку 1884 року. Імовірно, що аркасівська комісія могла керуватися у своїй роботі інструкціями або вказівками комісії, яка здійснювала впорядкування Архіву Морського міністерства й працювала фактично паралельно в часі до комісії в Миколаєві. Комісію при Морському міністерстві, засновану для «разбора и описания дѣлъ архива за время до 1805 года», очолював історик військово-морського флоту Феодосій Федорович Веселаго (1817–1895 рр.), її членами були: письменник і контр-адмірал Микола Єгорович Рябінін (1813–1880 рр.), начальник Архіву Морського міністерства В. Г. Чубинський, морський історик капітан

²⁵⁷ Расписание дел на разряды, общее для всех учреждений Морского Министерства. Приказы по морскому ведомству. СПб., 1884. № 7. С. 1–13.

²⁵⁸ Расписание дел на разряды по каждому учреждению особ. Приказы по морскому ведомству. СПб., 1884. № 7. С. 14–77.

²⁵⁹ Тимберовка суден – капітальний ремонт надводної та підводної частини корпусу дерев'яного судна.

²⁶⁰ Циркуляр Морского Министерства от 24-го апреля 1884 года № 24. Приказы по морскому ведомству. СПб., 1884. № 7. С. 1.

1-го рангу Олександр Степанович Сгібнєв (1826–1881 рр.), професор російської історії Петербурзького історико-філологічного інституту Єгор Єгорович Замисловський (1841–1896 рр.), письменник і капітан корпусу флотських штурманів Микола Олексійович Коргуєв (1829–1900 рр.). Для консультацій міністерська комісія залучала інших фахівців, як морських офіцерів, так і істориків. Комісія дійсно впорядковувала архів насамперед для практичної довідкової роботи, однак чи не найперше в його історії значну увагу було приділено історичній цінності документів, змісту їхніх текстів й описуванню. Результатом роботи міністерської комісії стало десяти томне видання «Описание дѣлъ Архива Морскаго Министерства за время съ половины XVII до начала XIX столѣтія»²⁶¹. У томі 10 цього видання було опубліковано описання документів зі справ Миколаївського портового архіву, а саме: Контори Таганрозького порту, Чорноморського адміралтейського правління, Контори Головного командира Чорноморського флоту, канцелярії Чорноморського департаменту і командувача Дунайською флотилією. У передмові зазначалося про історичну цінність описаних документів, які містили відомості про морські сили і порти на Чорному і Азовському морях з 1770 року, діяльність Г. О. Потьомкіна з управління Чорноморським флотом, заснування міста Миколаєва та військового порту в Севастополі, про спорудження Одеського порту тощо²⁶². Вище вже йшлося про сімнадцяти томне видання «Матеріали для истории русскаго флота», котре від започаткування в 1867 р. й до 1904 р. виходило під редакцією спочатку С. І. Єлагіна (за участю М. О. Коргуєва), а потім Ф. Ф. Весєлаго та С. Ф. Огороднікова. Куратором цього проекту був великий князь і генерал-адмірал Костянтин Миколайович, який приділяв особливу увагу архівам морського відомства. Документи з Миколаївського портового архіву опубліковані переважно в томі 15 цього видання²⁶³. Як бачимо, вади, на які вказували О. І. Лебедєв і А. М. Львов, навряд чи могли бути повною мірою притаманними архівним комісіям морського відомства.

У РДА ВМФ збереглися справи з матеріалами про роботу аркасівської комісії у фонді № 362²⁶⁴. Безумовно, що у висвітленні цього періоду в історії архіву міг

²⁶¹ Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. *Морской сборник издаваемый под наблюдением ученого отделения технического комитета*. Т. CLXIII. СПб., 1877. № 12 : Неофициальный отдел. Библиография. С. 5.

²⁶² Огородников С. [Предисловие]. Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. Т. X. СПб., 1906. Передмова. Раздел XXIV : Дела Архива Николаевского порта №№ 4494–4660. С. 1–215.

²⁶³ Материалы для истории русского флота. Ч. XV. СПб., 1902. 671 с.

²⁶⁴ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Чорноморський центральний військово-морський архів», справи № 54 «О назначении комиссии для пересмотра дел, отборе их на хранение и об уничтожении шнуровых, денежных и материальных книг с 1828 по 1861 гг. (23 сентября 1872 г. – 13 ноября 1873 г.), 9 л.», № 58 «Материалы Комиссии «для приведения в порядок дел и устройства Николаевского портового архива» (8 февраля – 30 декабря 1874 г.), 270 л.», № 59 «О финансовых расходах на работу Комиссии «для приведения в порядок дел и устройства Николаевского портового архива» (11 декабря 1874 г. – 9 января 1876 г.)» (кількість аркушів справи в опису не зазначено), № 60 «Материалы Комиссии «для

би допомогти фонд № 243, в якому зберігається справа «О состоянии и деятельности Николаевского портового архива, 14 января 1871 г. – 17 марта 1882 г.» на 175 аркушах (оп. 1, т. 3, справа № 7181).

Надалі був установлений більш-менш чіткий порядок передавання закінчених діловодством справ на зберігання до Портового архіву в Миколаєві. Так, у різних фондах РДА ВМФ збереглися справи про передавання документів різними структурними підрозділами Чорноморського флоту на зберігання до архіву, а саме: Штабом Миколаївського порту (1866, 1871, 1883 рр.), канцелярією Головного командира Чорноморського флоту (1871 р., 1861–1881 рр.), завідуючим інвалідними хуторами (1872 р.), діловодами Зайченко (1875–1876 рр., 1878 р., 1880–1881 рр.), Дементьевим (1874–1878 рр.), начальником приморської оборони Одеси (1876–1878 рр.), частиною ад'ютанта Штабу (1877–1878 рр.), гідрографічною частиною (1870–1878 рр.), комісаріатською частиною (1874–1882 рр.), флотськими екіпажами, навчальними загонами та суднами (1882–1883 рр., 1886–1887 р.), канцелярією Миколаївського порту (1871–1875 рр.), будівельною частиною (1874 р.) та іншими²⁶⁵. У фонді № 243 збереглася справа

приведения в порядок дел и устройства Николаевского портового архива» (3 марта – 5 декабря 1875 г.), 24 л., № 63 «Материалы Комиссии «для приведения в порядок дел и устройства Николаевского портового архива» (22 марта – 21 декабря 1876 г.), 234 л., № 65 «Материалы Комиссии «для приведения в порядок дел и устройства Николаевского портового архива» (4 марта – 2 декабря 1877 г.), 81 л.». А також див. фонд № 243, оп. 1, т. 3, спр. 8064 «Об ассигновании и расходе денежных сумм Комиссии по устройству дел архива Управления, 3 января – 13 декабря 1877 г., 31 л.», спр. 8268 «Об ассигновании и расходе денежных сумм Комиссии по устройству дел Архива Управления, 24 декабря 1877 г. – 16 ноября 1878 г., 33 л.».

²⁶⁵ РДА ВМФ, ф. 243, оп. 1, т. 3, спр. 6888 «О сдаче дел Штаба Главного командира Николаевского порта в Николаевский портовой архив, 31 августа – 9 ноября 1866 г, 3 л.», спр. 7088 «О сдаче дел в Николаевский портовой архив, 14 февраля – 30 июля 1869 г., 2 л.», спр. 7184 «О сдаче дел канцелярии Главного командира за 1861–1881 гг. В Николаевский портовой архив, 24 августа 1871 г. – 13 сентября 1885 г., 204 л.», спр. 7185 «О сдаче дел Штаба Главного командира в Николаевский портовой архив, 7–17 декабря 1871 г., 2 л.», спр. 7302 «О сдаче дел по устройству инвалидных селений в Николаеве и Севастополе в Николаевский портовой архив, 22 февраля – 1 апреля 1872 г., 7 л.», спр. 7373 «...о сдаче дел в Николаевский портовой архив...», 30 сентября 1872 г. – 29 декабря 1875 г., 148 л.», спр. 7423 «О подготовке дел гидрографической части с 1860 по 1870 гг. к сдаче в архив Управления, 18 января – 17 декабря 1873 г., 5 л.», спр. 7574 «О сдаче приказов главного командира, журналов входящих и исходящих документов Штаба за 1842–1870 гг. в архив Управления, 12 марта 1874 г., 2 л.», спр. 7575 «О сдаче окончанных производством дел по части делопроизводителя надв. сов. Зайченко за 1871 г. в архив Управления, 4 февраля – 12 декабря 1874 г., 3 л.», спр. 7576 «О сдаче дел по части делопроизводителя кол. ас. Дементьева за 1871 г. в архив Управления, 18 февраля 1874 г., 1 л.», спр. 7577 «О сдаче дел гидрографической части за 1860–1870-е гг. в архив Управления, 16 мая – 27 ноября 1874 г., 23 л.», спр. 7912 «О сдаче окончанных производством дел Штаба по части адъютанта за 1872 г. в архив Управления, 22 марта 1876 г., 1 л.», спр. 7913 «То же по части делопроизводителя кол. сов. Зайченко, 24 января 1876 г., 1 л.», спр. 7914 «То же по части делопроизводителя кол. ас. Дементьева, 17 марта 1876 г., 1 л.», спр. 8065 «О сдаче окончанных производством дел по части делопроизводителя кол. сов. Зайченко за 1873 г. в архив Управления, 10 января 1877 г., 1 л.», спр. 8066 «То же по части делопроизводителя кол. ас. Дементьева, 19 января 1877 г., 1 л.», спр. 8269 «О сдаче дел всех частей Штаба за 1874 г. в Архив Управления, 12 февраля 1878 г., 1 л.», спр. 8480 «О сдаче окончанных производством дел по части делопроизводителя коллежского советника Зайченко за 1875 г. в Николаевский портовой архив, 12 февраля 1879 г., 1 л.», спр. 8481 «О сдаче окончанных производством дел по части адъютанта за 1871–1876 гг., 31 октября 1879 г., 3 л.», спр. 8633 «О сдаче окончанных производством дел по части делопроизводителя коллежского советника Зайченко за 1876 г. в Николаевский портовой ар-

«О строгом соблюдении портовыми управлениями и командами установленных правил при сдаче дел в Николаевский портовой архив; приеме в архив законченных производством дел и книг Николаевской портовой конторы, 1-го экипажа Черноморского флота за 1884 г., Учебного минного отряда Черноморского флота за 1886 г., 19 января – 27 октября 1888 г.»²⁶⁶. Наявність цієї справи переконливо свідчить про планомірне поповнення архіву новими фондами та частинами фондів.

На початку 1885 року були затверджені нові структура та штати морського відомства, флотів і портових управлінь, за якими морські сили Чорного і Каспійського морів об'єднано під єдиним командуванням. Миколаїв зберіг за собою статус головного порту, в якому було розташовано Головне управління Чорноморського і Каспійського флотів на чолі з Головним командиром флоту і портів Чорного і Каспійського морів²⁶⁷. У 1891 році об'єднане командування флотами було розділене: Управління Каспійською флотилією перевели до м. Баку²⁶⁸.

хив, 5 мая 1880 г., 1 л.), спр. 8634 «О сдаче окончанных производством дел по части делопроизводителя коллежского асессора Дементьева за 1874–1876 гг., 13 февраля 1880 г., 1 л.), спр. 8635 «О сдаче дел гидрографической части с 1870 г. по 1876 г. в Николаевский портовой архив, 23 января 1880 г. – 27 октября 1882 г., 17 л.), спр. 8636 «О сдаче дел бывшего начальника приморской обороны Одессы за 1876–1878 гг. в Николаевский портовой архив, 3 марта – 10 июня 1880 г., 4 л.), спр. 8911 «О сдаче окончанных производством дел по части адъютанта Штаба Главного командира за 1877–1878 гг. в Николаевский портовой архив, 16 февраля 1882 г. – 28 февраля 1883 г., 5 л.), спр. 8912 «О сдаче окончанных производством дел по части делопроизводителя коллежского советника Зайченко за 1878 г. в Николаевский портовой архив, 15 января 1882 г., 1 л.), спр. 8913 «О сдаче окончанных производством дел по части делопроизводителя коллежского асессора Дементьева за 1878 г., 24 марта 1882 г., 1 л.), спр. 9011 «О предписании Николаевскому портовому архиву принять на хранение окончанные делопроизводством дела комиссариатской части с 1874 по 1882 г., 11 августа – 21 декабря 1883 г., 4 л.), спр. 9125 «О сдаче окончанных производством дел по части делопроизводителя коллежского советника Зайченко за 1880 г. в Николаевский портовой архив, 4 февраля 1884 г., 6/л.), спр. 9244 «О сдаче окончанных производством дел по части делопроизводителя коллежского советника Зайченко за 1881 г. в Николаевский портовой архив, 30 апреля 1885 г., 1 л.), спр. 9352 «О сдаче законченных производством дел Черноморских флотских экипажей за 1882–1883 гг., Учебного отряда, вахтенных и описных журналов судов за 1882 г. в Николаевский портовой архив, 17 января – 2 декабря 1886 г., 6 л.), спр. 9353 «О предписании Главного командира о сдаче всех вахтенных журналов судов, оставшихся в Дирекции маяков и лоций Черного и Азовского морей от бывшей гидрографической части в Николаевский портовой архив, законченных вахтенных журналов за кампанию 1886 г. в Штаб флота и портов Черного и Каспийского морей, 15 сентября – 7 ноября 1886 г., 8 л.), спр. 9427 «О сдаче окончанных производством дел Штаба за 1883 г. и 1-го Черноморского флотского экипажа за 1882–1883 гг. в Николаевский портовой архив; отношение и рапорт начальника архива с предложением командиру п/х “Эльборус” сдать дела за 1871–1877 гг.; о невозможности принять на хранение дела яхты “Штандарт” как неправильно оформленные, 14 января – 22 декабря 1887 г., 18 л.), спр. 9428 «О сдаче вахтенных журналов судов за 1886 г. в Николаевский портовой архив, 14 июля – 14 октября 1887 г., 5 л.), спр. 9518 «О сдаче вахтенных журналов судов за 1887 г. в Николаевский портовой архив, 30 апреля – 1 июня 1888 г., 6 л.); ф. 90, оп. 1, спр. 63 «О сдаче в архив Главного управления Черноморского флота и портов дел канцелярии Николаевского порта за 1871–1875 гг., 1878 г., 12 л.), оп. 5, т. 2, спр. 3653 «Сдача дел в архив, 10 декабря 1912 г. – 18 апреля 1913 г., 52 л.» та інші.

²⁶⁶ РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 9517. 8 арк.

²⁶⁷ Свод морских постановлений. Кн. 2 : Управление главными портами. СПб., 1887. Ст. 103 (прим. 1).

²⁶⁸ Свод морских постановлений. Продолжение, по 31 декабря 1897 года. Кн. 1. Ч. 1. СПб. : Типография Морского Министерства в Главном Адмиралтействе, 1898. Ст. 99.

1886 р. та 1894 р. Морське міністерство своїми наказами двічі затверджувало типові положення про портовий архів головного порту, які відповідно поширювалися й на Портовий архів у Миколаєві. Статті цих наказів ідентичні.

«Портовой архивъ».

278. Въ портовом архивѣ хранятся оконченные производствомъ дѣла всѣхъ портовыхъ учреждений, командъ и судовъ Морскаго вѣдомства.

279. Начальник архива подчиняется непосредственно Начальнику штаба.

280. Относительно порядка сдачи, приѣма, раздѣленія на разряды, хранения и уничтоженія дѣлъ, а также выдачи справокъ, портовой архивъ руководствуется общими правилами, опредѣленными въ семь отношеніи для архива Морскаго Министерства (ст. 221–225, 227, 229 и 232 сего Наказа).

281. Дѣла, требующіеся для справокъ по текущему дѣлопроизводству, выдаются только чинамъ учреждений того порта, въ которомъ находится архивъ, состоящимъ на государственной службѣ, подъ собственныя ихъ росписки, которыя и остаются въ архивѣ до возвращенія выданныхъ дѣлъ. По требованіямъ же учреждений, какъ Морскаго вѣдомства, не находящихся въ портѣ, такъ и другихъ вѣдомствъ, сообщаются имъ справки изъ дѣлъ и копіи съ хранящихся въ архивѣ документовъ или выписки изъ нихъ.

282. Портовой архивъ свидѣтельствуется ежегодно назначаемою для этого Главнымъ Командиромъ, по представленію Начальника штаба, особою Коммисією, которая пересматриваетъ представленныя Начальникомъ архива вѣдомости дѣлъ, не подлежащихъ дальнѣйшему храненію въ архивѣ и представляетъ Главному Командиру, черезъ Начальника штаба, свое заключеніе о продажѣ или уничтоженіи сихъ дѣлъ»²⁶⁹.

Оскільки в положенні містяться посилання на статті 221–225, 227, 229 та 232 «Положенія об Архивѣ Морскаго Министерства», на підставі яких функціонував Портовий архів у Миколаєві, наведемо нижче його текст, також двічі затверджуваний наказами Морського міністерства від 1886 р. та 1894 р. Крім цього, наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XIX ст. Морське міністерство дозволило портовим архівам тимчасово керуватися інструкціями, виданими для Архіву Морського міністерства²⁷⁰.

²⁶⁹ Портовой архив. Наказ портовым управлениям. Обязанности чинов портовых управлений. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн.1, Ч. II. СПб., 1895. С. 83–84.

²⁷⁰ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Чорноморський центральний військово-морський архів», справа № 89 «О разрешении портовым архивам временно руководствоваться инструкциями, изданными для архива Морского министерства (23 сентября 1888 г. – 4 мая 1892 г.), 5 л.»

«Архивъ Морскаго Министерства.»

221. Въ Архивъ Морскаго Министерства сдаются, при описяхъ, по оконченномъ производствѣ учреждений Министерства и расположенныхъ въ С.-Петербургѣ морскихъ командъ дѣла, книги, журналы и документы черезъ три года по окончаніи производствъ.

222. Сданныя въ архивъ дѣла, сообразно содержанію ихъ, раздѣляются на разряды для опредѣленія срока ихъ храненія.

Примѣчаніе. Начальникъ Архива, по сношенію съ учреждениями Морскаго Министерства, составляетъ подробное росписаніе родовъ дѣлъ по каждому учрежденію особо на указанные въ 223–225 статьяхъ сего Наказа разряды. Росписаніе это, по утвержденіи онаго Адмиралтействъ-Совѣтомъ, принимается Архивомъ къ непремѣнному исполненію и руководству.

223. Къ первому разряду принадлежатъ всѣ срочныя вѣдомости, кромѣ годовыхъ отчетовъ, и всѣ дѣла, состоящія изъ переписки, неимѣющей важности, ни въ служебномъ, ни въ другихъ отношеніяхъ, и ни для какихъ справокъ не нужной. Дѣла сего рода назначаются къ уничтоженію.

224. Ко второму разряду относятся дѣла, которыя въ теченіи большаго или меньшаго времени могутъ требоваться для справокъ при текущемъ дѣлопроизводствѣ въ учрежденіяхъ. Дѣла этого рода назначаются къ временному храненію, на опредѣленные болѣе или менѣе продолжительные сроки отъ 10 до 50 лѣтъ.

225. Къ третьему разряду принадлежатъ: 1) дѣла, заключающія въ себѣ законъ, положеніе или разрѣшеніе какого либо важнаго обстоятельства; 2) дѣла имѣющія важность въ историческомъ отношеніи; 3) проекты и предположенія Правительственныхъ мѣстъ и частныхъ лицъ, хотя бы и не приведенные въ исполненіе; 4) годовые отчеты; 5) журналы и алфавиты; 6) послужные и именные списки офицеровъ и гражданскихъ чиновъ Морскаго вѣдомства. Дѣла сего рода назначаются къ всегдашнему храненію.

226. О дѣлахъ, предназначенныхъ къ уничтоженію, Начальникъ Архива сообщаетъ на заключеніе Начальниковъ подлежащихъ учреждений и, по полученіи ихъ отзывовъ, испрашиваетъ на уничтоженіе дѣлъ, согласно 89 ст. части I сей Книги, разрѣшеніе Управляющаго Морскимъ Министерствомъ.

227. Дѣла, назначенныя къ уничтоженію, обращаются въ продажу, а тѣ изъ нихъ, которыя содержатъ подлинныя распоряженія высшаго начальства, или свѣдѣнія, не подлежащія оглашенію, и вообще дѣла секретныя уничтожаются сожженіемъ въ помѣщеніи Архива.

228. Продажа дѣла производится Начальникомъ Архива съ публичныхъ торговъ; если же стоимость подлежащихъ продажъ дѣлъ, по цѣнамъ, состоявшимся на послѣднихъ торгахъ, не превышаетъ 300 р., то съ разрѣшенія Управляющаго Мор-

скимъ Министерствомъ они могутъ быть продаваемы и безъ торговъ, по прямому уговору съ торговцами.

229. Дѣла, назначенныя къ всегдашнему храненію, и всѣ описи этихъ дѣлъ, Начальникъ Архива обязанъ содержать въ установленномъ порядкѣ и исправности, наблюдая чтобы дѣла, требуемыя управленіями для справокъ, были выдаваемы имъ безъ задержанія и возвращались въ Архивъ своевременно и въ цѣлости и чтобы подлежащія справки и провѣрка формуляровъ производились въ архивѣ исполнѣ точно и обстоятельно.

230. Дѣла, требующіяся для справокъ по текущему дѣлопроизводству, выдаются только чинамъ Министерства, учреждений С.-Петербургскаго порта и командъ, въ С.-Петербургѣ расположенныхъ, состоящимъ на Государственной службѣ, подъ собственныя ихъ росписки, которыя и остаются въ Архивѣ до возвращенія выданныхъ дѣлъ.

231. По требованіямъ учреждений, какъ Морскаго вѣдомства не находящихся въ С.-Петербургѣ, такъ и другихъ вѣдомствъ, Начальникъ Архива сообщаетъ имъ справки изъ дѣлъ и копіи съ хранящихся въ архивѣ документовъ или выписки изъ нихъ.

232. Частнымъ лицамъ Начальникъ Архива выдаетъ документы, копіи съ нихъ или выписки по свидѣтельствамъ судебныхъ мѣстъ. Копіи съ личныхъ документовъ, какъ-то: послужныхъ списковъ, аттестатовъ или указовъ объ отставкѣ, метрическихъ и медицинскихъ свидѣтельствъ, протоколовъ депутатскихъ Дворянскихъ Собраній, свидѣтельствъ учебныхъ заведеній объ успѣхахъ въ наукахъ и тому подобныхъ актовъ, Начальникъ Архива выдаетъ только по просьбамъ лицъ, до которыхъ эти документы относятся, или ихъ вдовъ, дѣтей, опекуновъ или повѣренныхъ»²⁷¹.

У Чорноморському відомстві Портовий архів із правом постійного зберігання документів функціонував лише в Миколаєві. В інших портах Чорного моря архівів із постійним строком зберігання документів не було, а їх документи після закінчення строку зберігання в поточних архівах при канцеляріях надходили на зберігання до Миколаєва. Штат Портового архіву в Миколаєві (на 1886–1894 рр.) складався з начальника (цивільного чиновника морського відомства VIII класу з окладом 1500 руб. на рік, при виході на пенсію передбачалося присвоєння V рангу), писарів (оклад 400 руб. на рік), сторожів. Фінансування архіву передбачало витрати на канцелярські матеріали, охорону, ремонт меблів та освітлення приміщення в розмірі 300 руб. на рік²⁷². Імовірно, 1875 року, а мож-

²⁷¹ Архив Морского Министерства. Наказ Морскому Министерству. Обязанности чинов и учреждений Морского Министерства. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн.1, ч. II. СПб., 1895. С. 67–70.

²⁷² Портовой архив. Штаты портовых управлений. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн. 1. Приложение к Ст. 98. СПб., 1895. С. 83.

ливо й раніше, на посаду начальника Портового архіву призначено колезького радника Порфирія Миколайовича Турчанинова, який був нащадком першого миколаївського міського голови Петра Турчанинова. Разом із дружиною Вірою Миколаївною та дочкою Олександрою він був прихожанином Грецької Свято-Миколаївської церкви²⁷³. У фонді № 362 РДА ВМФ зберігся рапорт П. М. Турчанинова від 23 травня 1875 року про необхідність збільшення асигнувань для забезпечення збереженості документів²⁷⁴. У серпні 1887 року на посаду начальника архіву було призначено титулярного радника Івана Денисовича Мандрика²⁷⁵.

У 70–80-ті рр. XIX ст. архівом було складено кілька цікавих історичних довідок, як-от: «Справка об истории возникновения Черноморских адмиралтейских селений и о правильности наделения земель селений Калиновка и Воскресенск» (1871–1880 рр.), «Справка по истории казенного фруктового сада в с. Богоявленском» (1877 р.), «Справка по истории судостроения в Херсоне и список судов, построенных с 1779 по 1829 гг.» (1878 р.), «Справка о минных заграждениях в Черном море в 1876 г., составленная по запросу начальника Архива Морского Министерства В. Чубинского для написания очерка об участии моряков в русско-турецкой войне 1877–1878 гг.» (1888 р.), «Справка о приобретении в 1857 г. Русским обществом пароходства и торговли у морского ведомства участков земли в Херсоне» (1887 р.). Архів уклав списки офіцерів-учасників оборони Севастополя в 1854–1855 рр., нагороджених орденом Георгія і Золотою шаблею (1887 р.)²⁷⁶. Регулярними стали звіти про діяльність архіву²⁷⁷, в описі фонду № 362 містяться справи про допуск різних осіб до роботи з документами архіву, про видавання архівних копій і довідок (зберігалися й другі

²⁷³ Сповідна відомість за 1875 р. ДАМО. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 1185. Арк. 95 зв.

²⁷⁴ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 61 «Рапорт начальника архива П. Н. Турчанинова о необходимости увеличения ассигнований на обеспечение сохранности дел (23 мая 1875 г.), 3 л.» ; Памятная книжка морского ведомства на 1884 г. Издаётся подъ наблюдением начальника Главного морского штаба. СПб., 1884. С. 41.

²⁷⁵ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 83 «О назначении и работе комиссии по передаче дел архива новому начальнику титулярному советнику И. Мандрику (9 августа 1887 г. – 14 декабря 1888 г.), 43 л.» ; Николаевский карманный словарь на 1895 год. Николаев : издание И. А. Фефербойма в г. Николаев, 1894. С. 31.

²⁷⁶ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 53, 67, 70, 87, 88, 93.

²⁷⁷ Див. опис фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 38 «Отчеты о деятельности архива за 1856–1859 гг.», № 51 «Отчет о деятельности архива за 1871 г.», № 77 «Отчет о деятельности архива за 1884 и 1886 гг.», № 82 «Отчеты о деятельности архива за 1887 и 1888 гг.», № 96 «Отчет о деятельности архива за 1889 г.», № 102 «Отчеты о деятельности архива за 1890 и 1891 гг.», № 109 «Отчет о деятельности архива за 1892 г.», № 113 «Отчеты о деятельности архива за 1893 и 1894 гг.», № 120 «Отчеты о деятельности архива за 1895–1896 гг.», № 126 «Отчеты о деятельности архива за 1897–1900 гг., 1906–1910 гг.», № 133 «Отчет о деятельности архива за 1911 г.», № 135 «Отчет о деятельности архива 1913 г.», № 138 «Отчет о деятельности архива за 1914–1916 гг.»

примірники виданих довідок) та навіть алфавітні покажчики до справ про видачу архівних довідок і книга реєстрації справ, виданих у тимчасове користування²⁷⁸.

1882 року Портовий архів передав низку справ Канцелярії Миколаївського військового губернатора на зберігання до Миколаївського міського архіву. Усі вони стосувалися вирішення земельного питання в Севастополі. Однак із початком роботи комісії по визначенню берегової смуги й прав на землі в Севастополі капітан 1-го рангу Скаловський, відряджений до роботи з архівними документами до Миколаєва в жовтні 1899 року, звернувся до виконуючого обов'язки Миколаївського військового губернатора Карла Михайловича Тікоцького (1844–1922 рр.) з проханням видати справи комісії в тимчасове користування, а згодом повернути їх Портовому архіву. Тож 21 липня 1901 року Чорноморський центральний військово-морський архів забрав ці справи назад, оскільки документи, що містилися в них, стосувалися історії Чорноморського флоту. У держархіві Миколаївської області зберігся опис цих справ на 63 одиниці зберігання (див. розділ III «Документи»)²⁷⁹. Привертає увагу резолюція К. М. Тікоцького на листі від Штаба Чорноморського флоту, в який він указав, що документи можуть бути передані для дослідження, але за умови їх подальшого постійного зберігання в Центральному Чорноморському архіві в Миколаєві (див. док. № 1)²⁸⁰.

У Чорноморському флоті поточні архіви велися в морських, флотських, лас-тових і робочих екіпажах. Доглядати за ними мали письмоводителі, які відповідали в екіпажах за діловодство й бухгалтерію та підпорядковувалися старшому офіцерові²⁸¹. Документи після закінчення строку зберігання в екіпажеських архівах надходили до Портового архіву в Миколаєві.

До Портового архіву в Миколаєві не передавалися через їх специфіку документи Морської астрономічної і компасної обсерваторії та Депо мап (з 1832 р. – Гідрографічне відділення Штабу Чорноморського флоту; з 1860 р. – Гідрографічна частина Миколаївського порту; з 1886 р. – Дирекція маяків і лоцій Чорного та Азовського морів), які безпосередньо підпорядковувалися в технічному та науковому відношенні начальнику Головного гідрографічного управління Міністерства морських сил (Морського міністерства), а в адміністративному – начальнику Штаба Чорноморського флоту (за винятком низки справ, що випад-

²⁷⁸ Див. в опису фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справи № 95 «Алфавитный указатель к делам о выдаче архивных справок» (1888–1892), № 104 «О допуске к документам архива различных лиц», № 125 «Книга регистрации дел, выдаваемых во временное пользование» (1896–1912).

²⁷⁹ ДАМО. Ф. 216. Оп. 1. Спр. 1107. Арк. 2–4 зв., 11 ; ДАМО. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 2–11.

²⁸⁰ ДАМО. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 5. Також див. : Об отправке дел Николаевского портового архива в количестве 415 (по строительной части) в Севастополь, согласно требованию председателя комиссии для выяснения прав Морского ведомства на земли в пределах Севастопольского градоначальства. 27 сентября 1900 г. – 26 октября 1900 г. РДА ВМФ. Ф. 90. Оп. 4–5. Т. 1. Спр. 1035. 10 арк.

²⁸¹ Старший офицер. Флагманы и их штабы. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн. 2. Прод. 1895 г. СПб., 1895. С. 33.

ково залишилися на зберіганні в Миколаєві). Усі мапи, лоції, атласи, документація про навігаційні, астрономічні, метеорологічні та магнітні спостереження, статистичні документи, спеціальні праці з морської справи тощо надходили на зберігання до архівів цих установ, які передавали їх до Архіву мап, планів і книг Головного гідрографічного управління Морського міністерства. Щорічно створювалася спеціальна комісія для розгляду наявних в архіві та доставлених із портів морських мап, що призначалися до передавання на судна та внесення гідрографічних поправок. Крім цього, щорічно створювалася комісія для здійснення ревізії архіву, майстерні для друкування мап, депо та майстерні морехідних інструментів. Матеріали, які не підлягали зберіганню в архіві, передавалися до бібліотеки Морського міністерства²⁸².

У 90-х рр. XIX ст. архівісти Портового архіву, використовуючи архівні документи, підготували важливі історичні довідки, зокрема такі: про передавання морським відомством ділянки землі для спорудження в Миколаєві першого в Російській імперії ракетного заводу, про Георгіївські знамена, одержані Чорноморськими флотськими екіпажами 1856 року, про офіцерів, нагороджених орденом Георгія, котрі загинули або померли під час Кримської війни, про асигнування, спрямовані на утримання в Миколаєві гардемаринської роти, морських юнкерських класів та Чорноморської штурманської роти, про створення стаціонарної служби російських суден в Галаці (Румунія), з історії Севастопольської морської бібліотеки (1829–1849 рр.), про землі в межах Севастопольського градоначальства; виявили і надіслали до Комісії з описування справ Архіву Морського міністерства документи з історії Чорноморського флоту²⁸³.

У 1895–1896 рр. командування Чорноморським флотом переміщено з Миколаєва до Севастополя разом із більшістю установ морського відомства. 1900 року замість військового губернаторства в Миколаєві запроваджено градоначальство²⁸⁴. Ці зміни російський уряд здійснив через те, що бачив у Миколаєві насамперед центр суднобудування. Посаду градоначальника в Миколаєві обіймали контр-адмірал К. М. Тікоцький (1900–1902 рр.), віце-адмірал О. А. Енквіст (1902–1904 рр.), контр-адмірал А. С. Загорянський-Кисіль (1904–1906 рр.), адмірал В. М. Зацаренний (1906–1909 рр.), розстріляний більшовиками в червні 1919 року віце-адмірал О. І. Мязговський (1909–1916 рр.), віце-адмірал (у Російській імперії), адмірал (в Українській Державі) А. Г. Покровський (1916–1917 рр.)²⁸⁵.

²⁸² Главное Гидрографическое Управление. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн.1, Ч. II. СПб., 1895. С. 24–25.

²⁸³ Див. в опису фонду РДА ВМФ № 362 «Чорноморський центральний военно-морской архив», справи №№ 101, 107, 108, 110, 111, 118, 119, 130.

²⁸⁴ ДАМО. Ф. 216. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 2–2 зв.

²⁸⁵ Покровський А. Г. – адмірал з 1 травня 1918 р., організатор національного українського флоту за часів Центральної Ради, голова комісії з реформування морського відомства за Гетьманату П. Скоропадського, Головний командир портів Чорного і Азовського морів, Міністр морських справ Української Держави (з 14 листопада до 19 грудня 1918 р.).

Наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. у Миколаєві побудовано суднобудівний завод, у статутному фонді якого містився іноземний капітал. 25 вересня 1895 року в Брюсселі (Бельгія) Ж. Франсуа і Е. Делуа заснували «Анонімне товариство корабельних верфей, майстерень і плавильень у Миколаєві», пізніше реорганізоване в «Акціонерне товариство суднобудівних, механічних і ливарних заводів у Миколаєві». Суднобудівний завод цього товариства ввели до експлуатації в жовтні 1897 року (у народі називали Французький завод або використовували телеграфну адресу «Наваль» як назву заводу). Основний капітал товариства знаходився в Брюсселі²⁸⁶. У березні 1911 року «Societe Generale» викупила основний пакет акцій у бельгійських власників, закрила бельгійське товариство та замість нього відкрила французьке Товариство Миколаївських заводів і верфей «ТМЗіВ». Інтереси «Societe Generale» представляв найбільший приватний банк у Російській імперії – Російсько-Азіатський банк (контролювався французьким капіталом). З квітня 1912 року контрольний пакет акцій викупив Санкт-Петербурзький міжнародний комерційний банк, який представляв інтереси найбільших російських фінансових і промислових монополій. За програмами військового суднобудування впродовж Першої світової війни на заводі збудовано 4 ескадрених міноносця типу «Дерзкий» (1914 р.), лінійний корабель «Императрица Екатерина Великая», підводний мінний загороджувач «Краб», 14 вугільних барж для Севастопольського порту (1915 р.), 4 есмінці типу «Фидониси» (1917 р.). Недобудованими на 1917 рік залишалися другий лінкор «Император Николай I» (з 1917 р. – «Демократія»), ще 4 есмінці типу «Фидониси» (так званої Ушаковської серії). Завод устиг отримати замовлення на 2 крейсери типу «Адмирал Нахимов», 4 підводних човни типу «Орлан» і конвоір підводних човнів «Эльборус». Крім цього, ще з жовтня 1913 року «ТМЗіВ» будував нафтоналивний теплохід «Степан Лианозов», 1917 року його передали Морському міністерству під назвою «Баку».

Санкт-Петербурзький міжнародний комерційний банк фінансував й інший миколаївський суднобудівний завод – «Руссуд», заснований 1911 року на базі казенного Адміралтейства. Завод належав започаткованому 5 листопада 1911 року в Петербурзі Російському суднобудівному акціонерному товариству, яке взяло в оренду споруди казенного Адміралтейства на південному березі річки Інгул. Один із найбільших і найкращих за технічним оснащенням суднобудівних заводів Європи – «Руссуд» – фактично виріс за півтора роки (1911–1912 рр.), і вже в липні 1912 року на ньому було закладено перший лінійний корабель «Императрица Мария», зданий флоту 1915 року. Другий лінкор

²⁸⁶ Из условий деятельности в России «Анонимного общества корабельных верфей, мастерских и плавильен в Николаеве». *Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате*. СПб., 1896. № 113. С. 4267 ; Обзор Николаевского военного губернаторства за 1899. Николаев, 1900. С. 6.

«Император Александр III» (з 1917 р. – «Воля») добудовано в 1917 році. Завод також будував корпуси 4 крейсерів типу «Адмирал Нахимов». На «Руссуді» у 1916 році побудовано величезний плавучий док вантажопідйомністю 30 тис. тонн для докування лінкорів. Для висадки десанту на Босфорі завод виготовив 50 самохідних десантних барж і у 1916 році передав їх транспортній флотилії. З цією ж метою в грудні 1916 року почалося будівництво 20 десантних пароплавів типу «Эльпидифор». За замовленнями «ТМЗіВ» суднобудівний завод «Руссуд» побудував і спустив на воду корпуси 4 підводних човнів типу «Орлан», конвоїра підводних човнів «Эльборус» і 8 землевідвізних шаланд.

У роки Першої світової війни між заводами «Руссуд» і «ТМЗіВ» військові замовлення розподілялися за спеціалізацією: «Руссуд» будував корпуси кораблів, а «ТМЗіВ» виготовляв котли й машини.

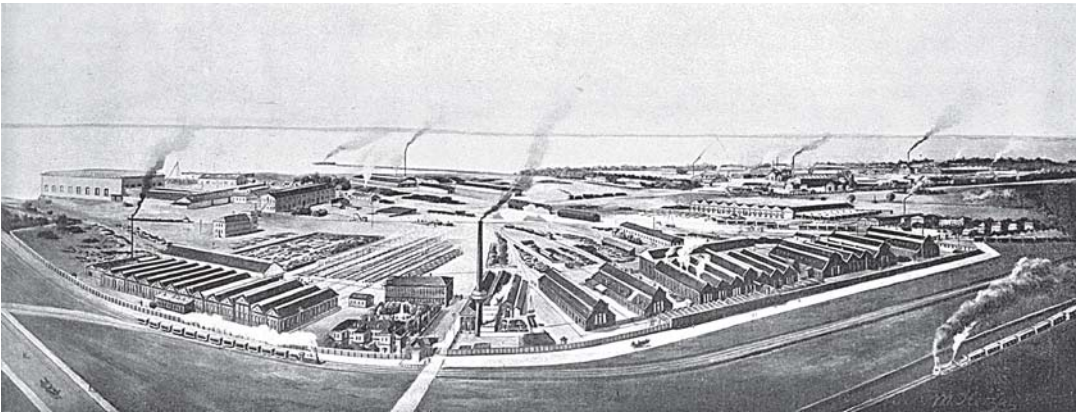
В 1912 році на північному березі річки Інгул (на території казенного Адміралтейства) були відкриті Миколаївське відділення Невського суднобудівного заводу, який належав Товариству Невського суднобудівного і механічного заводів, та Миколаївське відділення Балтійського суднобудівного механічного заводу Морського міністерства Російської імперії. Кораблі будували в Санкт-Петербурзі, частинами перевозили до Миколаєва, де їх збирали на стапелях, спускали на воду й добудовували. Миколаївське відділення Невського суднобудівного заводу після добудови 2 есмінців типу «Счастливый» і 3 підводних човнів типу «Нарвал» закрилося в 1916 році. Територію та обладнання 3 травня 1916 року передано Миколаївському відділенню Балтійського суднобудівного заводу.

Миколаївське відділення Балтійського суднобудівного заводу добудувало і здало флоту 3 підводних човни «Нерпа», «Морж» і «Тюлень» (1915 р.), 2 підводних човни «Утка» і «Гагара» (1917 р.). 21 вересня 1916 року завод отримав наряд Головного управління кораблебудування Морського міністерства на зборку 6 підводних човнів типу «Американський Голланд» «АГ21» – «АГ26», які будувалися американською фірмою «Electric boat company» у Ванкувері (Канада) і частинами доставлялися до Владивостока, а далі залізничним транспортом – до Миколаєва.

На 1914 рік у Миколаєві працювало 43 великих підприємства із загальною чисельністю працюючих 16 921 чол. і сумою виробництва 35 909 606 руб.²⁸⁷ За даними на 1916 рік, у Миколаєві мешкало понад 157 тис. жителів, із яких майже 25 тис. працювали на суднобудівних заводах.

Чорноморський центральний військово-морський архів (отримав цю назву з 1900 р.), у якому понад століття відклалися документи всіх установ Чорноморського відомства, незважаючи на переведення управління Чорноморського

²⁸⁷ Обзор Николаевского градоначальства за 1914 год. Николаев, 1915. С. 4.

Загальний вигляд Миколаївських заводів і верфей, 1911 р.²⁸⁸

флоту до Севастополя, залишився в Миколаєві. У 1893 році, коли розглядався проект реорганізації Портового архіву на Чорноморський центральний військово-морський архів, ішлося про заснування його філіалу в Севастополі²⁸⁹, але очевидно, що відкриття севастопольського філіалу на той час не відбулося.

Наприкінці XIX ст. Портовий архів розміщувався в тій самій будівлі, що й контора над портом. Цю двоповерхову будівлю спорудили в 1826 році, й знаходилася вона по вулиці Рождественській (сучасна назва – вулиця Лягіна) із західного боку Соборної площі, фасадом будівля виходила до Аміралтейського собору²⁹⁰. Імовірно, архів до цієї будівлі було переміщено наприкінці 1880-х рр. Таке припущення виникає на підставі того, що у фондах РДА ВМФ виявлено справу про пристосування будинку, показаного на плані під № 56/102, під розміщення контори порту та архіву за 1886–1887 рр.²⁹¹.

Однак перекриття будівлі не витримували вагу архівних документів. Тому в 1892 році почався капітальний ремонт підлоги в приміщенні Портового архіву, який вимагав заміни балок у перекриттях²⁹². Очевидно, надії на зміцнення будівлі до такого стану, щоб у ній продовжував знаходитися архів, не справдилися. Тож Портовий архів, тобто вже Чорноморський центральний військово-

²⁸⁸ Общий вид Николаевских заводов и верфей (1911 г.). Альбом «Общество Николаевских заводов и верфей». СПб., 1911. С. 1. Науково-довідкова бібліотека РДА ВМФ.

²⁸⁹ Див. в опису фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 112 «О рассмотрении проекта преобразования архива в Черноморский центральный военно-морской архив с отделением в Севастополе (6 ноября – 18 декабря 1893 г.), 9 л.».

²⁹⁰ Павлюк Андрей. Контора над портом. Портовая контора в Николаеве / Фаборова дача. URL : <http://history.mk.ua/kontora-nad-portom-portovaya-kontora-v-nikolaev.htm>

²⁹¹ Дело о приспособлении здания на плане под № 56/102 под помещение конторы порта и архива. 27 февраля 1886 г. – 16 марта 1887 г. РДА ВМФ. Ф. 90. Оп. 14. Спр. 65, 6/арк.

²⁹² О капитальном исправлении полов с переменою балок в помещении Николаевского архива в здании под № 61/56. 13 апреля 1892 г. – 9 сентября 1892 г. РДА ВМФ. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 495. 11 арк. ; По капитальному исправлению полов в помещении Портового архива, 18 апреля 1892 г. – 15 сентября 1892 г. РДА ВМФ. Ф. 90. Оп. 7. Спр. 9. 6/арк.

Будівля контори над портом у Миколаєві, в якій наприкінці 1880-х – на початку 1890-х розміщувався Портовий архів. Листівка початку XX ст.

морський архів, перевели на територію Адміралтейства в період між 1901–1903 рр. Частину колишнього приміщення архіву в 1903 році пристосували під квартиру для чиновника стройового відділу²⁹³. На думку автора, на переміщення архіву, а також на засоби архівного зберігання початку XX ст. мала б пролити світло справа про розміщення Чорноморського центрального військово-морського архіву в пожежобезпечній будівлі за 1901–1903 рр.²⁹⁴. Деяку плутанину в майже довершену хронологію автора вносить наявність справи із технічним кошторисом на прокладку мостової від головних воріт до архіву й артилерійських магазинів у Адміралтействі за 1898 рік (цю справу навряд чи вдасться віднайти, оскільки в описі її позначено як вибулу)²⁹⁵. Під час консультацій із миколаївськими істориками В. В. Левицьким, В. В. Щукіним і директором Миколаївського музею суднобудування і флоту Т. С. Мітковською було припущено, що будівлю для архіву на території Адміралтейства передбачали ще з 1898 року, тому й кошторис розробили раніше. Таким чином, уся подальша історія Чорноморського центрального військово-морського архіву аж до його вивезення розгорталася в колишньому Адміралтействі (з 1911 р. – територія суднобудівного заводу «Руссуд», сучасний завод імені 61-го комунара).

²⁹³ О приспособлении части бывшего помещения архива, под квартиру производителя строевого отдела. 19 марта 1903 г. – 2 августа 1903 г. *РДА ВМФ*. Ф. 90. Оп. 4–5. Т. 1. Спр. 1184. 5 арк.

²⁹⁴ О помещении Центрального Черноморского военно-морского архива в здании безопасном в пожарном отношении. 14 апреля 1901 г. – 26 апреля 1903 г. *РДА ВМФ*. Ф. 90. Оп. 7, Спр. 70. 228 арк.

²⁹⁵ Див. у опису : *РДА ВМФ*, ф. 90, оп. 7, спр. № 73 «Техническая смета на устройство мостовой от главных ворот до архива и артиллерийских магазинов в Адмиралтействе, 1898 г. (выбыло)».

Головні ворота для входу на територію суднобудівного заводу «Руссуд».
Фото з фондів держархіву
Миколаївської області

Сховища архіву були обладнані всіма необхідними засобами для зберігання документів. О. І. Лебедев назвав (1913 р.) Чорноморський центральний військово-морський архів *«наибольше счастливый по внешнему благоустройству и относительной обширности помещения, специально приспособленного для архива, съ большимъ запасомъ мѣста»*. А втім залишається під сумнівом той факт, що О. І. Лебедев особисто відвідував цей архів. Учений посилався на Є. М. Квашніна-Самаріна, за словами якого, архів мав 4 сховища

з бетонною підлогою, залізними ґратами на вікнах і залізними дверима, дерев'яними стелажми від підлоги до стелі. Місткість архівосховищ дозволяла зберігати в архіві ½ мільйона справ. Крім сховищ, у приміщенні архіву були кімната канцелярії та кабінет начальника. Є. М. Квашнін-Самарін стверджував, що йому *«не приходилось видѣть болѣе удобнаго архива»*. До кінця XIX ст. у морському відомстві Російської імперії, крім Архіву Морського міністерства у Санкт-Петербурзі та Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві, уже функціонували Кронштадтський та Владивостоцький портові архіви. Крім цих, головних, архівів були так звані нештатні портові архіви в порту Імператора Олександра III (Лібава (Ліепая), Балтійський флот), Ревельському (Таллінн), Керченському адміралтействах, Бакінському порту, а також в установах, які мали право зберігати свої документи постійно. Враження дивного зовнішнього благоустрою й чистоти залишилось і в останнього Морського міністра Російської імперії Івана Костянтиновича Григоровича (на посту міністра 1911–1917 рр.), який улітку 1911 року особисто відвідав Чорноморський центральний військово-морський архів у Миколаєві. О. І. Лебедев повідомляв, що за інвентарем, складеним архівістом Б. О. Кніпером, в архіві зберігалось 121 768 справ. На всі фонди архіву були складені описи, але інших пошукових засобів архів не мав, і від цього для пошуку архівних документів доводилося *«приноравливаться»*. У період 1890–1913 рр., за свідченням О. І. Лебедева, архів приймав на зберігання по 1–2 тисячі справ головним чином від Миколаївського військового порту. Інші установи Чорноморського відомства переважно зберігали документи у власних архівних підрозділах. Є. М. Квашнін-Самарін піддав критиці стан архівної справи у Севастопольській портовій конторі, де архівні справи виявилися зваленими просто в ящиках²⁹⁶.

²⁹⁶ Лебедев А. Делопроизводство, какъ базис архивной работы. Морской сборник, издаваемый под наблюдением Морского Генеральнаго Штаба. Т. СССLXXIV. СПб., 1913. № 2 : Неофициальный отдел. С. 48–49.

Перед 1914 р. частину приміщення Чорноморського центрального військово-морського архіву передано заводу «Руссуд» (очевидно на правах оренди), інші приміщення відремонтовано, але на той час уже обговорювалися плани про надання архіву нового приміщення в будівлі мінного складу Адміралтейства²⁹⁷. Слід зазначити, що автор відвідала суднобудівний завод ім. 61-го комунара з метою пошуку хоча б якихось свідчень про існування на його території будівлі архіву. Проте зі старих споруд там залишилися лише головні ворота та павільйон, збудований 1853 року, в якому знаходиться музей заводу. У музеї не збереглося жодної фотографії періоду до 1941 року, лише знімки вщент зруйнованих цехів, стапелів, корпусів заводу, зроблені після звільнення Миколаєва від нацистських загарбників. Увесь завод було підірвано нацистами, було знищено й будівлю архіву.

У фондах РДА ВМФ збереглася значна кількість справ про фінансування Чорноморського центрального військово-морського архіву наприкінці XIX ст. – на початку XX ст., з назв яких доходимо висновку, що архіву кошти відпускалися окремо на наймання писарів, сторожів і канцелярські витрати²⁹⁸, а фінансування на утримання будівлі й основного штату архіву виділялося за основними статтями видатків за кошторисом морського відомства. Такий порядок фінансування було встановлено від 1867 року, коли, як в Архіві Морського міністерства, так, очевидно, і в Портовому архіві в Миколаєві, основний штат було відокремлено від обслуговуючого персоналу й на його утримання призначено окремі видатки²⁹⁹. Крім цього, на утримання архіву спрямовувалися кошти від продажу виділених до знищення нецінних справ³⁰⁰.

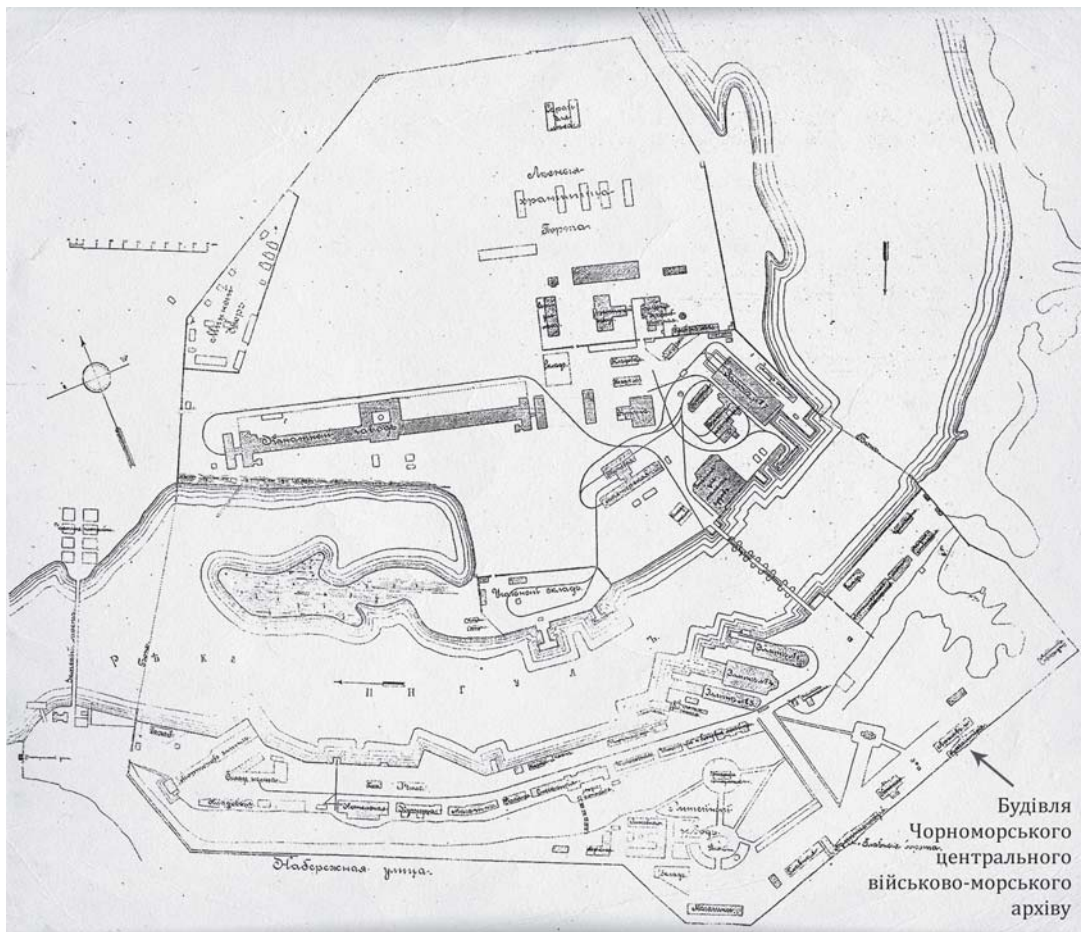
З 1 липня 1900 року на посаду начальника Чорноморського центрального військово-морського архіву призначено колезького радника Федора Давидовича Іванова. Про Ф. Д. Іванова відомо таке: закінчив гімназію і вступив на службу з 1868 року, православного віросповідання, у шлюбі мав двох дітей. Ф. Д. Іванова нагороджено турецьким військовим орденом (1878 р.), орденами

²⁹⁷ Див. в опису фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 132 «Материалы по истории создания и деятельности архива, сдаче и приеме дел, предполагаемом переводе в здание минного склада Адмиралтейства, оборудовании и ремонте помещений, передачи части здания завода Русского судостроительного общества; инструкция о приеме дел, хранении и выдаче их во временное пользование (13 февраля 1910 г. – 4 марта 1914 г.)» (кількість аркушів справи не зазначено).

²⁹⁸ Див. : РДА ВМФ. Ф. 90. Оп. 4–5. Т. 1. Спр. 515 (1992 р.); 686 (1894 р.), 775 (1895 р.), 859 (1896 р.), 949 (1898 р.), 1013 (1899 р.) ; РДА ВМФ. Ф. 90. Оп. 5. Т. 2. Спр. 2145 (1991 р.), 2746 (1900 р.) та інші.

²⁹⁹ Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. *Морской сборник издаваемый под наблюдением ученого отделения технического комитета*. Т. CLXIII. СПб., 1877. № 12 : Неофициальный отдел. Библиография. С. 4.

³⁰⁰ О внесении в § 20 сметы Управления на 1890 г. 500 руб, предполагаемых от продажи старых и ненужных дел Николаевского портового архива и отпуске этой суммы на нужды архива. 19 декабря 1889 г. – 21 июня 1890 г. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1. Т. 3. Спр. 9692. 9 арк.

План Миколаївського адміралтейства із зазначенням розташування будівлі Чорноморського центрального військово-морського архіву (будівля не збереглася)³⁰¹.

Святого Станіслава III-го ступеню (1891 р.), Святої Анни III-го ступеню (1902 р.), Святого Володимира III-го ступеню (1906 р.)³⁰².

У зв'язку з переведенням управління Чорноморського флоту з Миколаєва до Севастополя архів значно збагатив свої фонди завдяки надходженню документів реорганізованих установ морського відомства. У 1914–1916 рр. до архіву надійшли на зберігання документи Севастопольського порту, у зв'язку з чим

³⁰¹ З книги директора суднобудівного заводу «Руссуд» Дмитрієва М. І. та військового інженера, професора Колпичева В. В. Див. Дмитриев Н. И., Колпычев В. В. Судостроительные заводы и судостроение в России и за границей. С 343 чертежами и снимками и XXXII таблицами в тексте. СПб. : Типография Морского министерства в Главном Адмиралтействе, 1909. 1030 с.

³⁰² Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений морского ведомства. Издание статистического отделения Главного Морского Штаба. Июльское 1911 года. СПб., 1911. С. 591, 780 ; Список гражданским чинам морского ведомства : июльское издание. СПб. : Тип. Морск. М-ва, 1910. С. 79.

було порушено питання про збільшення асигнувань для опрацювання справ і забезпечення їх збереженості³⁰³.

Після російсько-японської війни 1904–1905 рр. у морському відомстві обговорювалися проекти архівних реформ, що передбачали елементи централізації архівної справи й концентрації архівних документів до столиць Російської імперії (Петербурга й Москви). Один із проектів належав виконувачу обов'язків начальника історичної частини Морського Генерального Штабу, створеного 24 квітня 1906 року, Є. М. Квашніну-Самаріну. Морський Генеральний Штаб мав сприяти прогресу на флоті: координувати діяльність Морської академії, Ліги оновлення флоту, Добровольного флоту, морських громадських організацій, розробляти плани війни на морі, суднобудівні програми, вивчати іноземні флоти тощо. Такі широкі перспективи вимагали здійснення аналізу стану імператорського флоту. Тому перед Є. М. Квашніним-Самаріним насамперед стояло завдання організації *«использования военно-исторических материалов архивов Морского ведомства»*. З приводу свого проекту він писав (1908 р.) провідному архівознавцю тих часів, професору Московського університету й директору Московського архіву Міністерства юстиції Д. Я. Самоквасову: *«Не входя в критику деятельности состоящих при архивах должностных лиц, но преследуя лишь возможность добросовестно исполнить работу порученной мне исторической части во флоте, я сделал попытку составить прилагаемый при сем проект устройства Архивной части, проведение которого в жизнь, как мне кажется, облегчило бы Исторической части [Морского Генерального Штаба] разработку в военно-морском отношении исторических документов флота. Высоко уважая Вашу ученую архивно-историческую деятельность и руководствуясь при составлении прилагаемой записки Вашими учеными трудами, как я понимал их в применении к лежащей на Исторической части Морского Генерального Штаба обязанности, я, перед тем как предпринимать какие-либо шаги для проведения настоящего проекта в жизнь, решил просить Ваших указаний о том, создает ли предлагаемое устройство архивной части во флоте соответствующую обстановку для исторической работы и не нарушит ли она основных принципов архивоведения»*³⁰⁴.

³⁰³ Див. в опису фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 140 «Об увеличении ассигнований архиву в связи с поступлением большого количества дел из Севастопольского порта (10 ноября 1914 г. – 10 ноября 1915 г.), 60 л.», № 145 «О приеме дел из Севастопольского порта (22 ноября – 4 декабря 1915 г.), 43 л.», № 149 «Переписка о приеме дел из Севастопольского порта; список учреждений Севастопольского порта, сдавших дела в архив в 1914–1915 гг. (11 января – ноябрь 1916 г.), 37 л.»

³⁰⁴ Письмо Е. Н. Квашнина-Самарина – Д. Я. Самоквасову. 8 ноября 1908 г. Санкт-Петербург - Москва. РДАДА (Російський державний архів давніх актів). Ф. 337. Оп. 1. Спр. 772. Арк. 1–1зв. Опубліковано в : Щавелёв С. П. Археология, история и архивное дело в России в переписке Д. Я. Самоквасова (1843–1911). 3-е изд. Москва, 2016. 506 с.

САМОКВАСОВ
Дмитро Якович.
Фото з фондів
Російського державного
архіву давніх актів

Д. Я. Самоквасов узяв кілька днів для розгляду проекту. 1 грудня 1908 року він відповів Є. М. Квашніну-Самаріну: *«Желая получить некоторые сведения специально военного характера по делу архивной реформы в Морском ведомстве, я сообщил содержание прилагаемой рукописи в заседании 27 ноября Московского отдела Военно-Исторического общества и получил единодушное одобрение всех положений проекта архивной реформы в Морском ведомстве, административных и законодательных. Но остался неразъясненным существенный вопрос, меня интересующий, а именно: существует ли основательная потребность в сохранении трех местных портовых архивов: Кронштадтского, Черноморского и Владивостокского, с особенными штатами, требующими 9200 рублей ежегодного расхода. В западноевропейских государствах местных портовых архивов не существует, а потому не имеется и штатов для*

*портовых архивов. Там имеется только один столичный центральный архив морского ведомства, а в портах существуют регистратуры, содержащиеся на канцелярские средства портовых начальников; обязанных все дела упраздненных учреждений и все дела решенные передавать в Центральный архив по истечении становленной давности, от трех до десяти лет. По моему мнению, и в России следовало бы упразднить архивы Кронштадтский и Черноморский, а по отдаленности сохранить только архив Владивостокский для хранения дел двадцатилетней давности. В таком случае проектируемый штатный расход на Кронштадтский и Черноморский архивы следовало бы употребить на расширение личной рабочей силы Центрального флотского архива, прибавив в нем одного помощника директора, младшего делопроизводителя и писцов специально для изготовления и выдачи справок. При таком изменении проектируемых архивных штатов Морского ведомства прилагаемый проект будет вполне соответствовать принципам науки архивоведения»*³⁰⁵.

Ще 1902 року Д. Я. Самоквасов висунув власний проект архівної реформи в Росії, в основу котрої поклав досвід Франції, що передбачала централізацію управління архівами, запровадження єдиного для всієї країни архівного законодавства та правил, заснування центрального архівного управління та держав-

³⁰⁵ Письмо Д. Я. Самоквасова – Исторической части Морского Генерального штаба. 1 декабря 1908 г. Москва – Санкт-Петербург. РДАДА. Ф. 337. Оп. 1. Спр. 772. Арк. 31–31зв. Оpubліковано в: Щавелёв С. П. Археология, история и архивное дело в России в переписке Д. Я. Самоквасова (1843–1911). 3-е изд. Москва, 2016. 506 с.

них архівів, до яких установи мали передавати документи, строки зберігання котрих закінчилися тощо³⁰⁶. Проте, як писав Л. І. Шохін (1992 р.), проект Д. Я. Самоквасова не одержав підтримки через власну особистість ученого: *«Грубый и деспотичный с подчиненными, Самоквасов и с другими вел себя высокомерно... Развитые “командирские” качества Самоквасова принесли бы ему преимущества разве что в армии», і далі «прямолинейное мышление и дурной характер Самоквасова подчас уводили его в сторону от здравого смысла», «да и его моральный авторитет вызывал сомнение»*. Л. І. Шохін стверджував, що праці Д. Я. Самоквасова *«...стали поднимать на щит выше всех остальных, видя в них обоснование Декрета 1918 г. о реорганизации и централизации архивного дела»*, особливо наприкінці 1920-х рр., коли вони прислужилися для розгрому краєзнавчих організацій і репресій їхніх членів. Краєзнавці, більшість яких за часів імперії входила до губернських учених архівних комісій, також указували на бюрократичний характер проекту Д. Я. Самоквасова: *«если предстоит реформа архивного дела в России, то да не послужит для нее образцом организация национальных архивов во Франции – этот продукт 1-й революции, обезличивший отдельные местности и превративший их в простое колесо механизма»*³⁰⁷. У контексті подальшої історії і написаного пізніше професором О. П. Оглобліним – *«Південна Україна без Чорноморського Архіву зрікається себе, позбавляється своєї славної історії»*³⁰⁸ – у процитованому висловлюванні краєзнавців убачається мольба й пророцтво. Принагідно слід зазначити, що Д. Я. Самоквасов був уродженцем Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії (Україна).

Необізнані з історією архівів Франції доби Великої французької революції (1789–1799 рр.) мають знати про знищення замкових, церковних і монастирських, адміністративних, судових і нотаріальних, земельних архівів по всій країні. Вогнища палали повсюдно: у Пуатьє, Визилі, Севеннах, Виварі, Живодані та інших замках і містах. Українська дослідниця історії архівів Франції Людмила Приходько писала, що знищення архівів завершувалося висадженням «дерева миру» й ритуальними танцями на місці вогнища. 12 березня 1792 року на Вандомській площі в Парижі спалено архіви дворянських родів. 12 травня цього ж року Законодавчі збори схвалили рішення про спалення архіву рицарського ордену августинців. Декрет Законодавчих зборів від 19 червня 1792 року зобов'язував знищувати генеалогічні документи, в яких би публічних сховищах вони

³⁰⁶ Самоквасов Д. Я. Проект архивной реформы и современное состояние окончательных архивов в России. Москва, 1902. С. 1–27 ; Самоквасов Д. Я. Будущая постановка архивного дела в России. Образец архивной реформы / Самоквасов Д. Я. Архивное дело в России. Книга вторая. Прошедшая, настоящая и будущая постановка архивного дела в России. 1852–1902. Москва, 1902. С. 75–101.

³⁰⁷ Шохин Л. И. Н. В. Калачов и Д. Я. Самоквасов как реформаторы архивного дела в России. *Археографический ежегодник за 1992 год*. Москва : Наука, 1994. С. 186, 188, 189–190.

³⁰⁸ ЦДАВО. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 1–5.

не зберігалися. Декрет Конвенту від 17 липня 1793 року про відміну феодальних повинностей вимагав спалення архівів «феодальних титулів», приховування документів каралося тюремним ув'язненням до п'яти років. Цього ж року, попри опір архівіста міста Лілля, були продані на переробку документи архіву Рахункової палати. Військові вилучали документи як у своїх, так і в інших архівах для використання пергамену з метою виготовлення патронів. Під час розгрому міських ратуш Страсбурга, Ам'єна, Труа документи викидалися на вулицю. Революційна влада не перешкоджала, а, навпаки, заохочувала народні маси. Якщо народ намагався вирішити в такий спосіб ключове для нього земельне питання і був у цьому сенсі абсолютно правий, то представники влади боялися реставрації монархії і прагнули закріплення своєї перемоги. У революційній Франції панувала ідеологія, відповідно до якої суспільство мало покінчити зі своїм минулим і створити нові цінності. Одним зі шляхів розриву з минулим стало знищення середньовічних архівів. У цій ситуації архівісти були заручниками. Вони чинили опір, намагаючись попри всі розпорядження влади та настрої в суспільстві зберегти архіви від знищення. Отже, ні влада, ні народ архівним фахівцям, які фактично стали ворогами революції, не довіряли, тому й відправляли архівістів на гільйотину³⁰⁹. Усе це ще тільки чекало на архіви та архівістів «нової Російської імперії» – Радянського Союзу.

На початку ХХ ст. амбітний Д. Я. Самоквасов у листі до Є. М. Квашніна Самаріна просто черговий раз «вилив жовч» через несприйняття урядом і колегами його проекту централізації архівів. На той час серед інтелігенції ще було достатньо прихильників іншого авторитетного архівознавця – Миколи Васильовича Калачова (1819–1885 рр.), за ініціативою якого по всій Російській імперії створювалися губернські вчені архівні комісії, у т. ч. така комісія 1898 року заснована в Херсонській губернії. У Миколаєві питання про створення ученої архівної комісії та історичного архіву при ній розглядалося 1884 року. Однак оскільки більшість документів з історії Миколаєва зберігалася на той час у Портовому архіві морського відомства, яке вже на той час заснувало власну учену архівну комісію, започаткування ще однієї, міської, комісії було визнано недоцільним³¹⁰. У червні 1903 року російський уряд затвердив пропозицію Міністерства внутрішніх справ про здійснення архівної реформи за допомогою таких інституцій як вчені архівних комісій, знехтувавши проектом Д. Я. Самоквасова³¹¹. Якщо за Д. Я. Самоквасова документи з архівів України, зокрема Миколаєва, стрімко прямували до Московського архіву Міністерства юстиції, то

³⁰⁹ Приходько Л. Розвиток архівної справи та архівознавчої думки Франції у XVIII – на початку XIX ст. *Студії з архівної справи та документознавства*. Т. 20. Київ, 2012. С. 16–34.

³¹⁰ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 11502. Арк. 3.

³¹¹ Мазин К. А. Проекты архивной реформы в России конца XIX – начала XX вв. Автореф. Дис. ... канд. ист. наук, 05.25.02 «документалистика, документоведение, архивоведение» / Московский государственный историко-архивный институт. Москва, 1987. С. 21.

його попередник на посаді директора, М. В. Калачов, навпаки, стосовно українських губерній писав: *«Сверх того относительно губерний Казанской, Киевской, Харьковской и Херсонской считаю долгом упомянуть, что документы, подлежащие из них на основании циркуляров Министерства юстиции передаче в МАМЮ [Московский архив Министерства юстиции], могли бы и без открытия в оных центральных архивов и ученых архивных комиссий быть передаваемы в существующие уже при тамошних университетах общества и комиссии, имеющие своей целью собирание, хранение и издание в свет документов»*³¹². А втім, радянський уряд не тільки зважив на проект Д. Я. Самоквасова та використав його негативне ставлення до губернських учених архівних комісій для обґрунтування репресій краєзнавців наприкінці 1920-х рр. (за висновком Л. І. Шохіна), а й із метою перетворення України на *«простое колесо механизма»* взяв до уваги його ідею про переміщення архівних документів з Миколаєва до Ленінграда й ліквідацію Чорноморського центрального військово-морського архіву.

4 серпня 1914 року Є. М. Квашніна-Самаріна призначено історіографом при штабі командувача Чорноморським флотом. Улітку 1915 року з метою збирання й зберігання документів про дії Чорноморського флоту в Першій світовій війні він заснував у Севастополі Тимчасовий архів Чорноморського флоту. Примищення для архіву знайшлося в будинку Севастопольської митниці. Є. М. Квашнін-Самарін наполягав на праві флагманських історіографів бути присутніми на всіх засіданнях командування, за своїм вибором брати участь у будь-яких операціях флоту. Одержані відомості історіографи мали заносити до історичних журналів, які засекречувалися, і навіть жоден командир не міг знайомитися з їх змістом. Після війни ці журнали, за пропозицією Є. М. Квашніна-Самаріна, мали б надійти до Морського Генерального Штабу. Однак цей пункт пропозицій головного історіографа Чорноморського флоту викликав заперечення командувачів флотами. У їхньому протесті було заявлено, що подібна праця під час війни не потрібна, тому *«вовсе следует уничтожить историографов, отложив систематизацию и сбор материалов до конца войны»*. Є. М. Квашніну-Самаріну довелося вийти у відставку³¹³. Його розстріляли більшовики в Судаку 25 грудня 1920 року.

У листопаді 1914 року начальник Архіву Морського міністерства О. І. Лебедєв представив на розгляд Морського міністра І. К. Григоровича проект архівної реформи в морському відомстві, в якому пропонував підпорядкувати всі портові архіви Архіву Морського міністерства та доручити їм збір документів

³¹² Цит. за : Шохин Л. И. Н. В. Калачов и Д. Я. Самоквасов как реформаторы архивного дела в России. *Археографический ежегодник за 1992 год*. Москва : Наука, 1994. С. 186.

³¹³ Петрова Н. А. Военные архивы в период Первой мировой войны (1914–1918 гг.). *Советские архивы*. Москва, 1989. № 3. С. 58.

про дії флоту на фронтах війни. Проте проект було відхилено. Згодом колишній Морський міністр І. К. Григорович сам став співробітником Архіву Морського міністерства. Лише на третьому році Першої світової війни було засновано тимчасовий відділ Архіву Морського міністерства для керівництва діяльністю тимчасових архівів, приймання і підготовки до використання документів війни в центральних установах морського відомства. Майже всі ці роботи архівісти здійснювали в Історичній частині Морського Генерального Штабу, тому тимчасовий відділ одержав права його відділення. У тимчасових архівах, таких як севастопольський, передбачалося за штатом три писарі та два матроси-розсилні, однак фактично, крім завідувачів, інших співробітників там не було³¹⁴. Незважаючи на всі негаразди, тимчасові архіви на флоті запрацювали й почали концентрувати документи періоду війни. Чорноморський центральний військово-морський архів та інші портові архіви лишилися підпорядкованими командуванню відповідних флотів і продовжували роботу в роки війни.

Останнім керівником Чорноморського центрального військово-морського архіву часів Російської імперії був Борис Олександрович Кніпер. Його призначено на посаду 10 липня 1912 року. Б. О. Кніпер закінчив Морський кадетський корпус, на службі з 1904 року, чин колезького асесора одержав 30 червня 1912 року, згодом був підвищений до надвірного радника. Б. О. Кніпера нагороджено орденом Святого Станіслава III-го ступеню (1911 р.), бронзовим знаком на честь 300-річчя царювання Дому Романових (1913 р.), знаком на честь 200-ї річниці Гангутської битви (1915 р.), орденом Святої Анни III-го ступеню (1916 р.)³¹⁵. У серпні 1917 року Б. О. Кніпер балотувався на виборах до демократичної Миколаївської міської думи від Союзу домовласників 1-ї Адміралтейської частини міста Миколаєва, але не був обраним на гласного³¹⁶. За час його перебування на посаді архів продовжував поповнюватися новими надходженнями, у т. ч. від Севастопольського порту, видавав довідки, був складений план евакуації документів на випадок воєнних дій³¹⁷.

1 вересня 1917 року новообраний Миколаївський міський голова Володимир Полієвктович Костенко (1881–1956 рр.) направив до Міністерства внутрішніх справ телеграму, в якій дума вітала Тимчасовий уряд у Петрограді:

³¹⁴ Петрова Н. А. Военные архивы в период Первой мировой войны (1914–1918 гг.). *Советские архивы*. Москва, 1989. № 3. С. 58–59.

³¹⁵ Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений морского ведомства. Издание статистического отделения Главного Морского Штаба. Январское 1914 года. СПб., 1914. С. 1914 ; Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений морского ведомства. Издание статистического отделения Главного Морского Штаба. Исправлено по 11 апреля 1916 года. СПб., 1916. С. 1014.

³¹⁶ ДАМО. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1814. Арк. 6.

³¹⁷ Див. в опису фонду РДА ВМФ № 362 «Чорноморський центральний воєнно-морський архів», справа № 136 «Переписка о составлении плана эвакуации архива в случае военных действий, сведения о личном составе (4 июля 1913 г. – 12 ноября 1917 г.)», 93 л.»

*«Миколаївська міська дума віддає себе у повне розпорядження Тимчасового Уряду, що діє в тісному поєднанні з усіма організованими силами Революційної Демократії і підтримує зі свого боку всі його рішучі заходи, спрямовані до спасіння Батьківщини й Революції»*³¹⁸. Весь особовий склад архіву було приведено до присяги на вірність Тимчасовому уряду (1917 р.), архівісти брали участь у виборах до Установчих зборів (1917 р.)³¹⁹.

Принаймні можна припустити, що Б. О. Кніпер керував архівом не тільки в 1917 році, а ще й у 1918 році, оскільки тоді доволі багато офіцерів і цивільних чиновників колишнього російського морського відомства перейшли на службу до Гетьмана Павла Скоропадського. Щоправда, більшість із них не приносила присягу на вірність Українській Державі, а служила за контрактом. Серед них був віце-адмірал А. Г. Покровський; начальник загону суден північно-західної частини Чорного моря в 1916–1917 рр. Михайло Михайлович Римський-Корсаков, який був командиром Миколаївського порту за Центральної Ради та гетьманування П. Скоропадського (до речі, саме від П. Скоропадського М. М. Римський-Корсаков одержав чин контр-адмірала) та інші. Багато хто з них із падінням уряду П. Скоропадського перейшли на службу до А. І. Денікіна, потім – до П. М. Врангеля й закінчили життя в еміграції.

С. В. Волков повідомляв у своєму мартиролозі (2004 р.), що Б. О. Кніпер евакуювався до Туреччини (дату не вказано, очевидно, під час евакуації денікінських військ із Новоросійська), але вже 14 липня 1920 року повернувся до Російської армії на кораблі «Константин»³²⁰. У листопаді 1920 року Б. О. Кніпер був у числі тих російських біженців, які з перемогою більшовиків вимушено втікали за кордон. Із кримських портів тоді відплило понад 150 кораблів, на одному із яких був і Б. О. Кніпер зі своєю родиною. На берег вони зішли в місті Дубровник, згодом понад 4,5 тис. колишніх російських військових Королівство Югославія (Королівство сербів, хорватів і словенців, 1918–1941 рр.) прийняло на морську та прикордонну службу.

Як свідчить вищевикладене, у другій половині XIX ст. у складі Чорноморського флоту, у Миколаєві, функціонував Портовий архів / Чорноморський центральний військово-морський архів, який приймав на зберігання документи згідно з переліком, що встановлював строки зберігання документів, у своїй діяльності спирався на правила роботи, здійснював експертизу цінності доку-

³¹⁸ ДАМО. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1804. Арк. 18.

³¹⁹ Див. в опису фонду РДА ВМФ № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив», справа № 154 «О выдаче справок, присяге личного состава архива Временному правительству, продовольственному и денежному снабжении служащих (4 января – 13 октября 1917 г.), 62 л.», справа № 160 «О составлении списков личного состава архива для выборов в Учредительное собрание (12 октября – 10 ноября 1917 г.), 9 л.»

³²⁰ Волков С. В. Офицеры флота и морского ведомства. Опыт мартиролога. Москва : Русский путь, 2004. С. 223–224.

ментів, їх описування, забезпечував використання документів шляхом виконання запитів установ морського відомства й громадян, видавання справ до вивчення їх дослідниками та в тимчасове користування установам. Слід визнати, що морське відомство, порівняно з іншими відомствами Російської імперії, у сфері архівної справи було прогресивним у силу своєї специфіки. Свою роль відіграв вищий рівень освіти морських офіцерів і рядових (порівняно із представниками сухопутної армії), які мали значний досвід морських навколосвітніх експедицій, наукових географічних відкриттів, відстеження й впровадження новітніх, у т. ч. зарубіжних, досягнень науки і техніки в суднобудуванні. Усе це формувало в службовців морського відомства, насамперед у керівного складу, шанобливе ставлення до історії та документа, впливало на усвідомлення його цінності, а звідси і значущості архіву та архівної справи. Морські офіцери сприяли поповненню архіву цінними для майбутнього документами, забезпеченню їх збереженості та належній роботі архіву, у т. ч. шляхом упровадження архівних реформ і заснування спеціальних комісій для експертизи цінності та впорядкування архівних документів. У цьому контексті підтвердженням належної організації архівної справи в морському відомстві стали слова видатного російського історика, академіка Сергія Федоровича Платонова (1860–1933 рр.), котрий 1922 року надав високу оцінку діяльності Архіву Морського міністерства: *«Морской архив – особенный и является в настоящее время почти единственным в России по своему благоустройству, сохранности, интенсивности работы и по научным начинаниям в области архивного дела»*³²¹. Це ж саме можна сказати й про Чорноморський центральний військово-морський архів у Миколаєві, котрий серед усіх архівів України того часу був найбільш упорядкованим, збереженим і описаним. На жаль, через відсутність доступу до фонду № 362 РДА ВМФ не можливо ширше висвітлити діяльність архіву, довести науковий рівень організації архівної справи, але навіть сьогодні можна пересвідчитися в якості складених миколаївськими архівістами того часу описів, деякими з них досі користуються в РДА ВМФ. Саме миколаївські архівісти, які майже всі були уродженцями Півдня України, місцевими жителями й цивільними службовцями морського відомства, упродовж XIX ст. – першої чверті XX ст. збирали й зберігали документальну історичну спадщину Чорноморського флоту, міст і селищ Півдня Російської імперії, пов'язаних із флотом і суднобудуванням.

³²¹ Соболев В. С. [доктор исторических наук, директор РГА ВМФ, сентябрь 2003 года]. Александр Иванович Лебедев (краткий биографический очерк). URL : <http://keu-ocr.narod.ru/Lebedev/chap02.html>

2.3 Морська доктрина Української держави та доля архівів Чорноморського флоту (1917–1920 рр.)

Після публікації 3-го Універсалу Центральної Ради (7 листопада 1917 р.), яким проголошувалася Українська Народна Республіка, до території котрої належала й Херсонщина, Миколаївська рада об'єднаних українських організацій 10 листопада 1917 року схвалила таку постанову:

«МИКОЛАЇВСЬКА РАДА:

1. Вітає Універсал Української Центральної Ради про оголошення Української Демократичної Республіки в Федеративній Росії і визнає, що цей акт відповідає потребам самих широких верств всього пролетаріату і революційної демократії на Україні;

2. Закликає українських солдатів, матросів, офіцерство, робітників, а також й всю демократію Миколаєва підтримати Верховний краєвий орган Української Демократичної Республіки – Центральну Раду;

3. Закликає Революційний Штаб, Раду Робітничих і Військових Депутатів і Міську Думу негайно вжити заходів для проведення в життя Універсалу Центральної Ради від 7 листопада ц. р.;

4. Всі заходи, направлені проти Універсалу і Центральної Ради вважає анти-революційними, і коли такі будуть, знімає з себе всяку моральну відповідальність за стихійні вислови незадоволення, що можуть проти них повстати;

5. Ставить в обов'язок всім українським організаціям, а також громадянам і гурткам флоту, війська, заводів, щоб увійшли вони в повний контакт з Миколаївською Радою Об'єднаних Українських Організацій.

Постійна адреса Ради: вул. Московська, № 3.

Голова зібрання Ради О. Зима»³²².

Від дня оголошення цієї постанови в Миколаєві розпочався процес розгляду 3-го Універсалу на різних зібраннях і прийняття резолюцій про відношення до Центральної Ради. Позитивні резолюції схвалено Миколаївським морським арсеналом³²³, 1-ї батареєю та дивізійним комітетом Чорноморського мортирного артилерійського дивізіону³²⁴, командою Миколаївського флотського півекіпажу³²⁵, крейсера «Адмірал Нахимов» та міноносця «Цериго»³²⁶, командою транспорту «Дон»³²⁷, загальними зборами Союзу українських військово-морських

³²² ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 195. Арк. 183 ; ДАМО. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1804. Арк. 192.

³²³ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 202. Арк. 150.

³²⁴ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 202. Арк. 214 ; ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 314. Арк. 71.

³²⁵ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 195. Арк. 141.

³²⁶ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 153.

³²⁷ ДАМО. Ф. Р-5547. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 10.

організацій³²⁸, службовцями-українцями Миколаївської міської в'язниці № 1³²⁹, гуртком поштових працівників³³⁰, зборами районного та об'єднаного комітетів залізничної станції «Миколаїв»³³¹, загальними зборами робітників цеху з озброєння кораблів (назву заводу не зазначено)³³², робітниками такелажного цеху суднобудівного заводу «Руссуд»³³³, загальними зборами робітників-українців заводу «Руссуд»³³⁴, гуртком осіб, які займаються конторською та розумовою працею, Союзу службовців Миколаївського міського громадського самоуправління³³⁵, Миколаївською організацією УСДРП³³⁶, загальними зборами солдат і офіцерів 34-го відділу легкої батареї зі стрільби по повітряному флоту³³⁷, а також Миколаївською міською думою³³⁸.

У листопаді 1917 року член Центральної Ради Дмитро Володимирович Антонович (1877–1945 рр.) відвідав Миколаїв з метою з'ясування питання про можливу українізацію Чорноморського флоту³³⁹. У своїх спогадах уже в Празі 1932 року Д. В. Антонович писав, що саме в Миколаєві, а не в Одесі чи Херсоні, він очікував зустріти великий півекіпаж, який прагнув притягти на бік Центральної Ради, і його очікування виправдалися: *«Справді, в Миколаєві полуекіпаж ми застали величенький, мабуть, тисяч до трьох люду, але судів в Миколаєві майже не було, крім якої пари, що стояли на верфях для ремонту. З полуекіпажем мені і прийшлося вести переговори. Більшовицьких більших і впливовіших груп між ними не було (ті сиділи на судах), українці були в більшості, але не дуже активні і взагалі подавляюча більшість була пасивна, люде ще краще себе почували на суходолі в казармі, ніж на судах. Активніші очевидно, оставалися на суднах, а менш активні одійшли в полуекіпаж, де і сиділи, не бажаючи їхати додому на сільські злидні. З таким полуекіпажем домовитися було не важко, і після кількох мітингів, на яких мені довелося чимало говорити і роз'яснювати і перетрактацій з виборними, рішили, що вони признають зверхність Центральної Ради, посилають від себе уповноважених в Морську раду у Києві і виробляють разом свої постуляти до Центральної Ради. Головним чином ці постуляти зводилися до вимоги від Центральної Ради окремого морського міністерства, незалежного від військових справ. Я для себе поробив деякі виявлення*

³²⁸ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 314. Арк. 68.

³²⁹ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 314. Арк. 75.

³³⁰ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 314. Арк. 71.

³³¹ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 314. Арк. 67.

³³² ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 314. Арк. 73.

³³³ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 130.

³³⁴ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 314. Арк. 75.

³³⁵ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 498. Арк. 68–69.

³³⁶ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 498. Арк. 62.

³³⁷ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 498. Арк. 64.

³³⁸ ДАМО. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1802. Арк. 2.

³³⁹ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 498. Арк. 63.

в цій справі, особливо мені стало ясно, що в цій ситуації справа флоти для України була справою принципу, а не реальності. Україна без Криму, як це тоді стояло, не має ні одної бухти, де міг би стояти військовий флот, бо такою бухтою є тільки Севастополь. Бухта в Миколаєві надто глибоко всунута в суходіл і годиться тільки для того, щоб там доки мати, або щоб там флота була з мінімальними ворожими силами замкнута. Тому, приїхавши до Києва, я зробив звіт з своєї поїздки, головне до Одеси, а про інше, про полуекіпаж в Миколаєві і морську справу я згадував дуже мало і в тому дусі, що без Севастополя ні про яку флоту на Чорному морі говорити не приходиться»³⁴⁰.

За часів Центральної Ради в Україні справами флоту займалася Генеральна українська морська рада, а з грудня 1917 року – Генеральне секретарство морських справ. Однак Центральна Рада в умовах війни приймала недалекоглядні рішення про обмежені потреби України у військовому флоті. Один із авторів «Тимчасового закону про флоту УНР» Святослав Олександрович Шрамченко (1893–1958 рр.) у статті, написаній у Варшаві 1935 року, звинувачує в цьому Д. В. Антоновича та інших провідників морської справи періоду Центральної Ради. Навіть призначення Д. В. Антоновича на посаду він називає «анекдотичним», «вибір упав на п. Д. Антоновича, бо він, мовляв, любить Дніпро й ще студентом любив гребти на човнах»³⁴¹. Власне сам Д. В. Антонович свідчив про своє здивування на пропозицію Морської ради, котра висунула його кандидатуру на секретаря морських справ, при цьому заявивши, щоб він своїм «одмовленням не повинен робити труднощів». Д. В. Антонович писав: «Ті уявлення про морську військову флоту як про річ нереальну мені дали можливість поставитися до цієї справи пасивно і “труднощів не робити”»³⁴². На засіданні Генерального секретаріату 22 грудня 1917 року Д. В. Антонович заявив: «Морське секретарство має завідувати Чорноморським флотом, який повинен охороняти берег Української Республіки і тих держав, які з нею межують по березі Чорного моря. Утримання флоту повинні взяти на себе всі ті держави, інтереси яких він охороняє. Для цієї мети досить двох броненосців і флотилії міноносців з командою в 10–12 тис. матросів. Решту кораблів демобілізувати і перетворити в державний торговельний флот, розвиток якого лежить в ближчих інтересах Української Республіки. На організацію Морського секретарства і на попередні видатки, зв'язані з переведенням плану реорганізації флоту, потрібно зараз 150 тис. крб.»³⁴³.

³⁴⁰ Антонович Д. Спогади про українське Морське міністерство. Військо України. Часопис збройних сил України. 5-те число. Київ, 1993. С. 73–74.

³⁴¹ Шрамченко С. Закон про Державну українську флоту та його виконавці. Військо України. Часопис збройних сил України. 4-те число. Київ, 1993. С. 29–30.

³⁴² Антонович Д. Спогади про українське Морське міністерство. Військо України. Часопис збройних сил України. 5-те число. Київ, 1993. С. 74.

³⁴³ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упорядн. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 58–59.

29 грудня 1917 року Центральна Рада затвердила «Тимчасовий законопроект про флот Української Народної Республіки», яким проголосила таке:

«Українська Центральна рада, основувшись на великих подвигах і жертвах, подіяних українським народом на протязі віків для охорони Чорноморського побережжя, і на тім, що північне побережжя Чорного моря в переважній частині становлять українські землі, а також з уваги на те, що [на] Вкраїну спадає обов'язок охорони політичних і економічних інтересів згаданого побережжя і на те, що український народ поклав велику працю в справі утворення і обладнання Чорноморської флотії, а також на необхідність негайного підтримання Чорноморської флотії, ухвалила:

I. Російська Чорноморська флотія – військова і транспортна – проголошується флотією Української Народної Республіки і виконує всі обов'язки по охороні побережжя і торгівлі на Чорному і Азовському морях. Примітка: Українська Народна Республіка під час демобілізації транспортної флотилії має вступити в погодження з республіками, що засновуються на Чорноморському побережжі, відносно поділу торговельної флотії...

...

IV. З часу проголошення цього закону всі російські військові і транспортні кораблі на Чорному і Азовському морях повинні підняти вищезгадані прапори Української Народної Республіки.

V. Українська Народна Республіка переймає на себе всі зобов'язання Російського уряду щодо Чорноморської флотії і утримання флотії та портів.

VI. Генеральному секретарству міжнародних справ доручається подати цю ухвалу до відома всім державам»³⁴⁴.

Отже, у баченні Центральної Ради Чорноморський флот ставав лише флотом берегової охорони й утримувати його мали всі держави Чорноморського узбережжя. Згодом Центральна Рада прийняла рішення про скасування обов'язкової військової служби, натомість проголосивши добровільний найм на флот. С. О. Шрамченко писав, що *«...тогочасне правительство Центральної Ради, складаючись у більшості з людей, для яких соціалістичні ідеї дорожчими були від живих потреб власної держави, зовсім не мало можности й часу розуміти справи виключно з національно державного боку. І тому друга частина "Тимчасового закону про флоту" замість того, щоби існуючий порядок у флотії підтримати, бодай тимчасово, до певних реформ у майбутньому, просто руйнує те, що там у флотії лишалося ще здорового та нерозкладеного... Назагал, ця друга частина закону мало чим відріжнялася від большевицьких декретів та й то ли-*

³⁴⁴ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упорядн. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 78–79.

ше тогочасних. На підставі цієї другої частини Міністр Морських Справ УНР видає накази один за другим про звільнення зі служби у флоті одного річника за другим, звільняє тих самих свідомих українців-чорноморців, які навпаки лише мріяли служити у рідній флоті. Таке звільнення було зв'язане з виключенням з утримання й тому серед загально-революційного розкладу воно лише сприяло тому, що українці, позбавлені засобів до життя, не мали можності чекати, доки колись там повстануть зараз неіснуючі ще різні професійні спілки моряків і т. і., які б їм у невідомому майбутньому мали допомогти вступити знову на воєнно-морську службу, й їхали до дому. Взагалі ж, цей перший період існування Українського Морського Міністерства можна лише назвати періодом руйнації флоту згори, бо знизу йшла здорова національна течія, яку треба було лише відповідно та доцільно використати»³⁴⁵.

Дійсно, у Чорноморському флоті, де особовий склад налічував 65 % українців, почалася українізація: на багатьох кораблях був піднятий український національний прапор. Офіцери та матроси з українців ставилися до флоту набагато відповідальніше, ніж провід держави. Українська Чорноморська Громада заявила про намір *«мати флоту в півтора рази сильнішу від усіх воєнних флотів у чорноморському просторі»*. На початок бажалося мати *«три бригади лінійних кораблів, бригаду крейсерів, гідрокрейсерів, три дивізії міноносців, підводних човнів та деяку кількість кораблів окремого призначення. До складу флоту теж мала входити гідроавіація»*³⁴⁶.

27 січня (9 лютого) 1918 року в Брест-Литовському Центральна Рада підписала мирний договір із країнами Четверного союзу (Німецькою імперією, Османською імперією, Австро-Угорською імперією та Болгарським царством), відповідно до якого німецькі війська разом із австро-угорськими союзниками мали допомогти Центральній Раді відновити її владу та позбутися більшовиків. Це був відчайдушний крок українського уряду. За військову допомогу Центральна Рада обіцяла Німеччині 60 млн. пудів зерна, інше продовольство (м'ясо живою худобою, крупи, яйця тощо), а також залізну руду³⁴⁷. З 3 березня 1918 року в Києві вже працювала Рада народних міністрів, а 9 березня 1918 року до столиці повернулася й Мала Рада. На думку укладачів збірки доку-

³⁴⁵ Шрамченко С. Закон про Державну українську флоту та його виконавці. *Військо України. Часопис збройних сил України*. 4-те число. Київ, 1993. С. 29.

³⁴⁶ Гриценко І. Становлення українського військового флоту. Як це було... *Чорноморська безпека*. 2010. № 4 (18). URL : http://unknownwar.info/media/d0a5c84d/the_Ukrainian_Navy_Formation%20I.pdf

³⁴⁷ Мирний договір між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Українською Народною Республікою. 27 січня 1918 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 137–142 [Документ № 70] ; Текст додаткового договору між УНР і країнами Четверного Союзу. 27 січня 1918 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 143–150 [Документ № 71].

ментів «Українська Центральна Рада» (1997 р.) докторів історичних наук В. Ф. Верстюка, О. Д. Бойка та інших, безсумнівним результатом цього кроку стало насамперед те, що *«надії Центральної Ради на захист національної незалежності Української держави німецько-австрійськими військами не виправдалися»*³⁴⁸. Фатальним для України й Чорноморського флоту стало фактичне зречення урядом Центральної Ради Криму, спершу анонсоване ще в III-му Універсалі Центральної Ради, потім – у проекті Конституції Української Народної Республіки, законі про адміністративно-територіальний поділ України, повторене в Брест-Литовську та на переговорах щодо демаркаційної лінії з РСФРР³⁴⁹.

За часів уряду Всеволода Олександровича Голубовича (1885–1939 рр.) Морське міністерство Центральної Ради як окреме відомство було ліквідоване, а обов'язки Морського міністра з 9 березня 1918 року перебрав на себе виконувач обов'язків Військового міністра Олександр Тимофійович Жуковський (1884–? рр.; військовий міністр з 22 березня 1918 р.). Він намагався сформувати структуру морського відомства й навіть були складені штати Міністерства Справ Морських Української Народної Республіки. У штатах міністерства планувалося утворити Морський Генеральний Штаб, Головний Морський Штаб, Особистий відділ освіти, Особистий Гідрографічний відділ, Канцелярію Морського міністра, санітарну управу, друкарню, інші структури. У Головному Морському Штабі передбачалися посади архіваріуса та помічника архіваріуса³⁵⁰.

Військове міністерство, усвідомлюючи катастрофічність ситуації на флоті, намагалося взяти Чорноморське узбережжя під свій контроль. До військових портів призначалися українські коменданти, котрим мали підпорядковуватися всі установи, судна, транспортні засоби, склади, зброя та всяке майно колишнього Чорноморського торгового і військового флотів та їхніх берегових частин³⁵¹. 15 березня 1918 року. О. Т. Жуковський видав наказ, за яким всі боездатні кораблі мали негайно зібратися в Севастополі, а ті, що потребували ремонту, –

³⁴⁸ Передмова. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1996. С. 32.

³⁴⁹ Третій Універсал Української Центральної Ради. 7 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1996. С. 400 ; Проект Конституції Української Народної Республіки. 10 грудня 1917 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 5 ; Закон Центральної Ради про адміністративно-територіальний поділ України, прийнятий Малою Радою. 6 березня 1918 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 181–182 ; Бойко О. Геополітичні проблеми України в контексті мирних переговорів Української держави із РСФСР (Аналітична записка Д. Донцова «О границях Української держави під виглядом політичним»). *Вісник КНЛУ*. Серія Історія, економіка, філософія. 2014. Вип. 19. С. 78–88.

³⁵⁰ Штати Міністерства Справ Морських Української Народної Республіки. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3в. Арк. 483в.–493в.

³⁵¹ Інструкція українським комендантам портів и определение их взаимоотношений с украинской сухопутной и австро-германской властью в портах. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 7–83в.

у Миколаєві. Проте основна мета наказу полягала в упорядкуванні демобілізації флоту³⁵². 27 березня 1918 року О. Т. Жуковський видав наказ, за яким повинна була розпочати свої дії транспортна флотилія та мали бути встановлені рейси до всіх портів Чорного моря для здійснення торгово-промислових операцій. Цим же наказом віце-адмірал колишній Миколаївський градоначальник А. Г. Покровський призначався начальником охорони південно-західної частини Чорного моря, йому доручалося вжиття заходів щодо протралення каналу для торговельних зносин³⁵³. 17 квітня 1918 року було опубліковано вкрай дивний, з огляду на загрозову для України ситуацію, наказ по морському відомству Української Народної Республіки: *«З приводу закінчення війни з державами Четверного союзу, потреби прогресивного розвитку і збільшення бойової фльоти не потребується і з приводу того, що зараз потребується широкий культурний розвиток краю, а за для того будуть необхідні майстерні, заводи і робітничі сили, всяке будівництво нових бойових кораблів на всіх верфях і заводах Української Народньої Республіки тимчасово припиняється»*³⁵⁴.

На момент оголошення цих розпоряджень Центральної Ради порти базування Чорноморського флоту в Україні та українізовані кораблі вже були захоплені більшовиками, які використовували закони Центральної Ради для агітації проти неї. Трагічні події відбувалися в Севастополі з середини грудня 1917 р. до кінця лютого 1918 р.: у результаті більшовицького терору загинули тисячі офіцерів і членів їхніх родин³⁵⁵. Під час боїв за Одесу в січні 1918 року більшовики захопили українізовані кораблі Чорноморського флоту, а їх особовий склад піддали тортурам³⁵⁶. Миколаїв постраждав дещо менше, оскільки більшовики здобули тут перевагу лише з 24 січня 1918 року, тобто від роззброєння Запорізького полку, і втекли з міста 16 березня 1918 року перед наступом німецьких військ. 18 лютого 1918 року в Миколаєві було створено Раду народних комісарів, у якій комісаром із морських справ став Ігнат Костянтинівич Шабалов (від лівих есерів)³⁵⁷. Комісаріат морських справ розгорнув у Миколаєві агітацію за запис до морських загонів Робітничо-Селянської Червоної Армії всіх

³⁵² Наказ по народному морському відомству. 15 березня 1918 р. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3в. Арк. 3–3зв.

³⁵³ Наказ від 27 березня 1918 р. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3б. Арк. 7зв.–8.

³⁵⁴ Наказ від 17 квітня 1918 р. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3г. Арк. 25.

³⁵⁵ Пученков А. С. Крым в конце 1917 – начале 1919 г. Установление Советской власти в Крыму и новороссийская трагедия Черноморского флота / А. С. Пученков. Украина и Крым в 1918 – начале 1919 года. Очерки политической истории. СПб. : Нестор-История, 2013. С. 125–127.

³⁵⁶ Мамчак М. Події на Одеському рейді / Мамчак М. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь : Просвіта, 2013. С. 123–129.

³⁵⁷ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 205. Арк. 12 ; ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 279. Арк. 63 ; Ряппо Я. П. Воспоминания «Борьба сил в Октябрьскую революцию в Николаеве»... ЦДАВО України. Ф. 4805. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 25–26.

демобілізованих моряків військового і комерційного флотів³⁵⁸. 6 березня 1918 року в Миколаєві оприлюднено накази Центрофлоту більшовицької Росії про створення комісій для запису військових моряків бойових частин флоту до соціалістичного флоту на умовах вільного найму, а також про призупинення видачі пайкових і обмундирування військовим морякам (що спонукало моряків переписуватися до більшовицького флоту)³⁵⁹. 11 березня 1918 року в наказі комісара з морських справ по м. Миколаєву І. К. Шабалова роз'яснювалися умови прийому на службу «*въ военный флотъ Россійской республики*» всіх моряків, здатних до несення військової служби на кораблях і в берегових частинах³⁶⁰.

Економічна криза в Миколаєві ще в січні 1918 року досягла свого піку, місто більше не могло фінансово підтримувати суднобудівні заводи, що працювали за оборонними замовленнями на зовнішній ринок. Міський голова В. П. Костенко заявив, що «...заводи з'їдять місто і потім повинні будуть закритися. З листопада місяця [1917 р.] вдалося підтримати заводи за рахунок запасів Державного банку. Проте, так як політична криза затягнулася і їй не видно кінця, то цей спосіб підтримки заводів надалі загрожує загибеллю всьому місту і не вирішує питання, а лише відкладає закриття заводів на 2–3 тижні, доки не будуть вичерпані до дна всі каси банків. Очевидно, що таке місто як Миколаїв, не може винести на собі настільки непосильного тягара, як субсидування великих місцевих заводів...»³⁶¹.

Міське самоуправління використало всі можливі ресурси для здобуття фінансування заводів, навіть зверталося про позику до уряду Центральної Ради, від якої, крім обіцянок, Миколаївська міська дума, нічого не отримала³⁶². До того ж, дума не могла подолати колізію, за якої миколаївські банки було підпорядковано Державному банку Української Народної Республіки, а правління суднобудівних заводів знаходилося в більшовицькому Петрограді. На березень 1918 року заводи «Наваль» і «Руссуд» за постановою Ради народних комісарів перейшли у власність Російської Республіки, а комісаром цих заводів було призначено колишнього директора-розпорядника заводів Миколу Івановича Дмитрієва (1879–? рр.)³⁶³.

³⁵⁸ Власть труда. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 3 марта 1918 г. № 237. С. 2 ; Всем судам флота и учреждениям морского ведомства в г. Николаеве. Власть труда. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 5 марта 1918 г. № 238. С. 4.

³⁵⁹ От комиссара по морским делам гор. Николаева. Власть труда. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 6 марта 1918 г. № 239. С. 4.

³⁶⁰ По всем судам и учреждениям Морского ведомства в гор. Николаеве. Власть труда. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 13 марта 1918 г. № 254. С. 1.

³⁶¹ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 72–75, 87–91 ; Левченко Л. Л. Миколаїв за доби Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918). Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 280. Т. 292. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2017. С. 88–109.

³⁶² ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 159. Арк. 4 ; ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 203. Арк. 2.

³⁶³ Национализация «Наваля» и «Руссуда». Голос труда. Орган Николаевского комитета партии социалистов-революционеров. Вторник, 5 марта 1918 г. № 7. С. 4.

У перших числах березня 1918 року комісар морського відомства Бистров привіз із Петрограда 11 млн. руб. і ніби сам про це заявив газеті «Голос труда». Голова Ради народних комісарів О. Й. Зимак розпорядився, щоб жодна з друкарень міста не друкувала «Голос труда», оскільки *«чашу терпіння переповнили замітки про те, що комісар Бистров привіз із Петрограда 11 млн. руб., яка не відповідає дійсності»*. Згодом з'ясувалося, що Бистров доставив нібито лише 7,5 млн. руб. для виплати зарплати робітникам суднобудівних заводів «Руссуд» і «Наваль», при чому першому заводу діставалося 6 млн. руб., а другому – 1,5 млн. руб. Рада народних комісарів спершу запропонувала «Руссуду» здати гроші до банку для їх рівномірного розподілу між усіма миколаївськими заводами, але руссудівці відмовилися. Рада народних комісарів скасувала призначену дату для виплати зарплати – 6 березня 1918 року й конфіскувала гроші. Газета «Голос труда» була закрита на підставі постанови Верховної Колегії Ради робітничих і військових депутатів. Однак, вона ще встигла опублікувати резолюції загальних зборів кількох цехів заводу «Руссуд», у яких заводчани виступали проти створення Червоної армії, а також вимагали скликання Установчих Зборів³⁶⁴. 16 березня 1918 року М. А. Муравйов, утікаючи з Миколаєва, захопив із собою цінності місцевого відділення Державного банку на суму 17 млн. руб., що складало третину з накопичених більшовиками всіма можливими репресивними способами в банку грошей і майна³⁶⁵. При цьому М. А. Муравйов «ощасливив» миколаївців палкою промовою: *«..Невже гроші, якщо ми вам їх дамо, забезпечать вас. ... Гроші у нас є, їх вистачить, щоб дати вам, але ми не можемо дати вам їх, ми не даємо їх принципово. Революцію і її захист потрібно поставити на ідейний ґрунт, необхідно зрушити їх з точки грошових розрахунків. ... Новоросію ми захищаємо не заради її самої, не заради її робітників, а заради того, що вона нам потрібна як територія маневрів для боротьби з контрреволюцією, з румунською олігархією і німецькими бандами. Усе найкраще і революційне йде до нас з півночі, з Уралу, Дону. Все це збирається за Дніпром і справжня війна почнеться звідти. ...Миколаїв перебуває в щасливих стратегічних умовах, його дуже важко взяти, [а] організувати його охорону не важко. Нехай армія несе зовнішню оборону, а робітники нехай організовують внутрішню, нехай дадуть можливість провести евакуацію народного майна. Потрібно вивезти все, ні фунта міді, ні фунта олова не повинно потрапити ворогові»*³⁶⁶. 17 березня 1918 року, коли німецькі війська входили до Миколаєва, на

³⁶⁴ Голос труда. Орган Николаевского комитета партии социалистов-революционеров. Суббота, 2 марта 1918 г. № 6. С. 1 ; Голос труда. Орган Николаевского комитета партии социалистов-революционеров. Вторник, 2 марта 1918 г. № 7. С. 4.

³⁶⁵ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 284. Арк. 3, 7; ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Ф. 222. Оп. 1. Спр. 1825. Арк. 85зв.–86.

³⁶⁶ Речь Муравьева. Трудовая жизнь. Ежедневная внепартийная социалистическая газета. (7) 20 марта 1918 г. № 15. С. 3.

«Навалі» і «Руссуді» відбулися спільні засідання заводських і цехових комітетів із керівниками заводууправління. На них вирішено через відсутність коштів закрити заводи з 18 березня 1918 року, а з наявних у заводських касах зовсім незначних сум виплатити робітникам і службовцям зароблену до 16 березня 1918 року зарплату. Тільки «Руссуд» 18 березня 1918 року змушений був викинути на вулицю понад 4 тис. робітників, які ставали безробітними³⁶⁷.

З просуванням німецьких військ по території України флот все більше охоплювала анархія. Збільшовичені судна виходили в море й обстрілювали морські сили Четверного союзу. На інших кораблях було піднято український прапор. Командувач німецькими військами в Криму Роберт фон Кош (1856–1942 рр.), зважаючи на те, що за Брест-Литовськими угодами Крим не належав Україні, вимагав вивести звідти українські війська і залишав за собою право захопити Крим. На це український уряд заявив, що за законом Центральної Ради Чорноморський флот оголошено флотом Української Народної Республіки. 28 квітня 1918 року командуючий Чорноморським флотом віце-адмірал Михайло Павлович Саблін (1869–1920 рр.) підняв українські прапори на Севастопольському рейді. Більшовицький уряд Росії, вважаючи Крим і Чорноморський флот своїми, наказав у разі неможливості утримання Севастополя перевести флот до Новоросійська. У ніч з 29 на 30 квітня 1918 року частина кораблів під червоними прапорами вийшла до Новоросійська. Під тиском більшовиків, які всіляко доводили, що німці захоплять флот, у ніч з 30 квітня на 1 травня 1918 року М. П. Саблін вивів ще кілька кораблів під Андріївськими прапорами до Новоросійська. Це була помилка, оскільки інші кораблі не пішли за М. П. Сабліним і лишилися в Севастополі під українськими прапорами. Натомість німці вирішили, що умови Брест-Литовського мирного договору порушено, звинуватили в цьому весь Чорноморський флот і захопили Севастополь. Р. фон Кош оголосив Чорноморський військово-морський флот інтернованим до закінчення війни³⁶⁸. Більше того, німецьке командування підняло німецькі прапори на залишених кораблях Чорноморського флоту й мало намір усіх матросів і офіцерів заарештувати й направити до спеціальних таборів для інтернованих. На заваді цього став тимчасовий командувач флотом УНР Михайло Михайлович Остроградський-Апостол (1870–1921 рр.). Зважаючи на позицію українського уряду щодо відсутності потреби в потужному флоті й необхідності лише в береговій

³⁶⁷ Чрезвычайное совещание на заводе «Наваль». Новые кадры безработных. *Трудовая жизнь. Ежедневная внепартийная социалистическая газета*. 19 марта 1918 г. № 14. С. 3.

³⁶⁸ Гриценко І. Становлення українського військового флоту. Як це було... *Чорноморська безпека*. 2011. № 1 (19). URL : http://unknownwar.info/media/ec46d2dd/the_Ukrainian_Navy_Formation%20II.pdf ; Бойко О. Геополітичні проблеми України в контексті мирних переговорів Української держави із РСФСР (Аналітична записка Д. Донцова «О границях Української держави під виглядом політичним»). *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. 2014. Вип. 19. С. 78–88.

охороні, німці за рахунок кораблів Чорноморського флоту почали підсилювати власні військово-морські сили³⁶⁹.

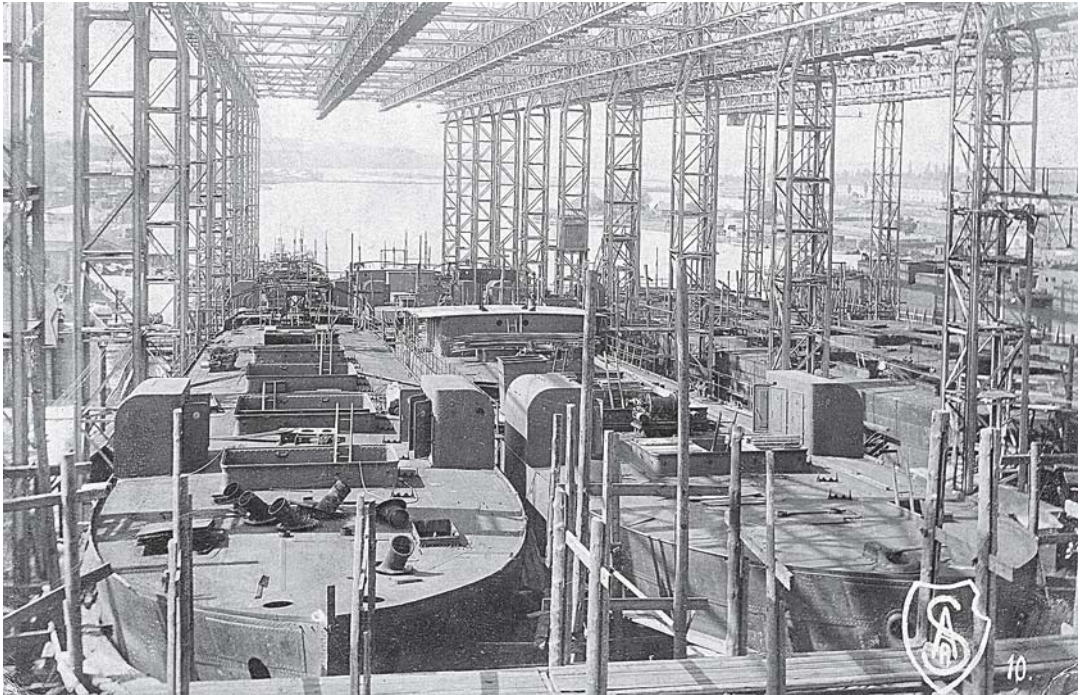
Захопивши Миколаїв, німці намагалися порядкувати на заводах, що викликало спротив заводчан. У перший же день перебування в Миколаєві, 17 березня 1918 року, німецькі офіцери і солдати на автомобілі прибули до прохідної суднобудівного заводу «Наваль». Представники заводського комітету зустріли й супроводжували німців по території заводу. Вони оглянули недобудовані кораблі на стапелях і, задоволені на перший раз відповідями на запитання, залишили завод³⁷⁰.

У березні 1918 року на миколаївських суднобудівних заводах знаходилася на добудові в різній ступені готовності значна кількість бойових кораблів і суден військового і цивільного призначення. Так, на найбільшому з трьох підприємств – суднобудівному заводі «ТМЗіВ» («Наваль») Акціонерного Товариства Миколаївських заводів і верфей на стапелях стояла землечерпалка «М. Лисовский» і баржа для потреб заводу. На воді добудовувалися лінкор «Демократия» («Император Николай I»), крейсер «Адмирал Нахимов», есминці «Цериго», «Занте», «Корфу» та «Левкос», конвоїр підводних човнів «Эльборус», танкер «Баку», землечерпалки для р. Дон і р. Кубань, землесос «В. Наумов», плавкран для Новоросійського порту, колісні буксири «Старочеркасск» та «Нахичевань», буксирний пароплав «Лисичанск», парові землевідвізні шаланди «Акманай», «Арабат», «Миус», «Кизилташ», «Анакрия», «Темир» і «Парфенион». На заводі Російського суднобудівного акціонерного товариства «Руссуд» на стапелях стояли крейсери «Адмирал Корнилов» та «Адмирал Истомин», а також 12 корпусів десантних пароплавів типу «Эльпидифор». Повністю готовий десантний пароплав «Эльпидифор» № 410 і майже добудований № 411 німецьке командування згодом ревізувало та включило до складу власного флоту. Корпус крейсера «Адмирал Лазарев» та 6 корпусів десантних пароплавів знаходилися на воді в стані добудови. На воді добудовувалися підводні човни «Пеликан» та «Лебедь», корпуси яких збиралися на замовлення ТМЗіВ. На стапелях Миколаївського відділення Балтійського суднобудівного і механічного заводу на воді добудовувався підводний човен типу «Американский Голланд» (АГ21), на стапелях збиралися АГ22 та АГ23. Частина ще трьох човнів (АГ24 – АГ26) зберігалися на заводі. Один із цих човнів, «АГ21», у 1918 р. перейшов до Севастополя, другий, «АГ22», опинився 1922 року в Бізерті, інші чотири

³⁶⁹ Пученков А. С. Крым в конце 1917 – начале 1919 г. Крым во второй половине 1918 – начале 1919 года / А. С. Пученков. Украина и Крым в 1918 – начале 1919 года. Очерки политической истории. СПб. : Нестор-История, 2013. С. 144–146 ; Мамчак М. Німецька політика стосовно Криму і флоту. Формування Державного флоту Української Держави у Севастополі в умовах інтернування Чорноморського флоту німецькими військами (травень-грудень 1918 року) / Мамчак М. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь : Просвіта, 2013. С. 148–202.

³⁷⁰ Оккупанты на «Навале». *Трудовая жизнь*. 19 марта 1918 г. № 14. С. 2.

човни були добудовані вже за радянських часів. На ремонті стояв підводний човен «Нерпа». Завод також добудовував на воді буксирні пароплави «Джалита», «Святой Сергий» і батопорт для аварійного доку Севастопольського порту³⁷¹.

Корпуси десантних пароплавів типу «Эльпидифор» на стапелях № 1 та № 2 заводу «Руссуд». 1918 рік

20 березня 1918 року на закритому засіданні, улаштованому більшовиками на суднобудівному заводі «Наваль», було вирішено виступити проти німців 22 березня 1918 року. Рішення підтримали завкоми заводів «Наваль», «Руссуд», «Темвод» і учасники мітингу на заводі «Руссуд». Однак есери та меншовики, насамперед Софія Мандельштам, наполягали на тому, що боротьба проти добре організованої армії стане самогубством. Незважаючи на схвалене рішення про повстання, плану його не було розроблено й спалахнуло воно несподівано. У четвер, 21 березня 1918 року, на заводі «Наваль» виник конфлікт між робітниками та німецькими військовими з приводу реквізиції німцями бензину. У п'ятницю вранці на заводі «Наваль» знову почався мітинг, лунали вимоги про видачу

³⁷¹ ДАМО. Ф. 297. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 137–139; ДАМО. Ф. Р-577. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 1–2 зв.; ДАМО. Ф. Р-577. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 61, 126–126зв.; Алексеев И. В., Заблоцкий В. П., Левицкий В. А. Десантные пароходы типа «Эльпидифор». СПб.: «Морская кампания», 2012 (№ 1). С. 1–64.

зброї з Союзу металістів і Революційного комітету. Гудок, що пролунав о першій годині дня, заводчани сприйняли як сигнал до початку повстання. Про жертви цього повстання знаходимо різні відомості. Його учасник М. К. Щеглов повідомив, що німці втратили *«понад тисячу чоловік убитими»*³⁷². Прес-секретар німецького командування в Миколаєві Вальтер Фест писав, що *«об'єднані війська»* втратили 200 чоловік убитими й 400 пораненими³⁷³. Газета «Родной край» повідомила про близько 2 тис. убитих, але не зазначила, скільки з якої сторони³⁷⁴. Наслідки цього повстання для німців полягали в тому, що після придушення повстання вони одержали повний контроль над Миколаєвом і могли приступити до здійснення тієї *«мирної місії, що випала німецькій армії»*, тобто до вивезення зернових та інших продуктів³⁷⁵.

На ранок 24 березня 1918 року німці почали масові обшуки, арешти й терор. Вони вдиралися до кожного будинку й квартири, шукали ніби більшовиків і зброю, проте розстрілювали без суду й слідства просто підозрілих містян. Наскільки для німців були цікаві документи Чорноморського центрального військово-морського архіву, будівля якого знаходилася на території заводу «Руссуд», важко судити, оскільки поки що про це не знайдено відомостей. Лише відомо, що німецькі солдати розташувалися в одному з приміщень архіву, котре ще з серпня 1917 року завод узяв в оренду для влаштування їдальні для робітників³⁷⁶. У Миколаївському міському архіві німецькі військові вчинили обшук, але не в цілях вилучення архівних документів, а з метою пошуку прихованої зброї. Вони скинули архівні справи зі стелажів на підлогу. Однак, за свідченням завідувача міським архівом Антона В'ячеславовича Добровольського, *«самих справ німці не пошкодили»*³⁷⁷. Наведена перепустка для входу на суднобудівний завод «Руссуд», видана німецькою окупаційною владою архіваріусу М. В. Ігнат'єву, свідчить лише про встановлення німцями контролю над суднобудівними заводами (на заводі «Руссуд» від 1916 року функціонував власний архів і, можливо, М. В. Ігнат'єв був його керівником або співробітником)³⁷⁸.

³⁷² Щеглов М. К. Героїчне повстання. / Борьба за власть Рад на Николаевщине Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917–1920 рр.) / ред. кол. В. Й. Антоненко, В. О. Васильев, З. Д. Каткова, М. І. Ніколаєв ; відповід. ред. С. П. Грузін. Миколаїв : Відділ пропаганди і агітації та партійний архів Миколаївського обкому КП України, 1959. С. 49.

³⁷³ Фест В. Николаев – последний форпост немецких войск на Черном море, Вальтер Фест. Дуйсбург – Мерс, 1919. Издание репринтное / под ред. Ю. Любаров, А. Пацюк. Николаев, 2016. С. 50.

³⁷⁴ Копии документов к сборникам «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине», «Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны. (октябрь 1917 г. – февраль 1919 г.)». Т. 1. Науково-довідкова бібліотека держархіву Миколаївської області. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 189.

³⁷⁵ Фест В. Николаев – последний форпост немецких войск на Черном море, Вальтер Фест. Дуйсбург – Мерс, 1919. Издание репринтное / под ред. Ю. Любаров, А. Пацюк. Николаев, 2016. С. 51.

³⁷⁶ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 90.

³⁷⁷ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 7зв.

³⁷⁸ ДАМО. Ф. Р-577. Оп. 3. Спр. 124.

Перепустка для входу на суднобудівний завод «Руссуд», видана архіваріусу М. В. Ігнат'єву німецькою окупаційною владою на строк від 1 квітня до 31 липня 1918 р., документ датований «до 1 червня 1918 р.»³⁷⁹

Гетьман Павло Петрович Скоропадський (1873–1945 рр.), незважаючи на прихід до влади за допомогою Німеччини, наполягав на поверненні нею флоту Україні й не бачив майбутнього Української Держави без Криму. У своїх спогадах П. Скоропадський писав (1919 р.): «...В первые же дни у нас было решено, что необходимо, чтобы весь флот был украинским... Наша главная деятельность заключалась в том, чтобы добиться передачи флота нам, что и было достигнуто, к сожалению, лишь осенью и то на очень короткий срок... Немцы же вели в отношении флота политику захвата и, скажу, захвата самого решительного. С кораблей все вывозилось, некоторые суда уводились в Босфор, в портах все ценное ими утилизировалось. Наконец, дело дошло до того, что в Николаеве были захвачены все наши

кораблестроительные верфи с[о] строящимися там судами, между прочим, там было несколько судов небольшого типа, называемого “эллипидор”, немцы особенно хотели им[у] завладеть. Я решительно протестовал, и верфи эти нам вернули. Вообще, все время приходилось шаг за шагом отвоевывать морское добро. На флоте у нас положение было ужасное, так как не было матросов, за малым исключением, все прежние сделались большевиками. Решено было произвести и для флота осенью набор новобранцев. Хотя у нас флота фактически не было, но расходы именно в предвидении, что этот флот вернется, были очень велики... Неопределенное положение с флотом еще усугублялось неизвестностью о том, что будет с Крымом и Севастополем, т. е. отойдут ли они к Украине или, по крайней мере, в среду ее влияния. Без разрешения этого вопроса нельзя было разрешить окончательный вопрос о роде нужного нам фло-

³⁷⁹ ДАМО. Ф. Р-577. Оп. 3. Спр. 124. Українською і німецькою мовами. Оригінал.

та... Украина же не может жить, не владея Крымом, это будет какое-то туловище без ног. Крым должен принадлежать Украине, на каких условиях, это безразлично, будет ли это полное слияние или широкая автономия, последнее должно зависеть от желания самих крымцев, но нам надо быть вполне обеспеченными от враждебных действий со стороны Крыма. В смысле же экономическом Крым фактически не может существовать без нас. Я решительно настаивал перед немцами о передаче Крыма на каких угодно условиях, конечно, принимая во внимание все экономические, национальные и религиозные интересы народонаселения...»³⁸⁰.

Десантний пароплав «Ельпидифор» № 410, захоплений німецьким командуванням, в акваторії суднобудівного заводу «Руссуд» під німецьким прапором. 1918 рік

10 травня 1918 року за наказом П. Скоропадського була створена спеціальна комісія з реформування флоту на чолі з А. Г. Покровським. 23 травня 1918 року побачив світ наказ по морському відомству Української Держави такого змісту:

«По дорученню ясновельможного ПАНА ГЕТЬМАНА всієї України об'являю, що вся оборона Чорноморського побережжя задержується і підчиняється у всіх відношеннях Головному Командіру і Командуючому фльотою Української Держави Віце-адміралу Покровському. В наслідок цього Головному Командіру Портів і Командуючому фльотою знова підлягають всі частини оборони як нібудь вийшовши із під його власті. Вся оборона побережжя Чорного моря розпадається на райони: Північно-Західний район – від західного кордону Української Держави по всьому

³⁸⁰ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995. С. 261–262.

побережжі, включаючи всі берегові укріплення, твердині, радіо-станції, прожектори, авточастини і т. и., розмішені на побережжю, через міста Одесу, Очаків, Миколаїв, Херсон, Кинбурнську косу до міста Перекопа; заведення слідувачих районів, їх організації і границі будуть об'явлені додатково. До подальшого розвитку оборони поки що задержується в бувшій у воєнний час об'ємі вся гарматна часть оборони і військово-сухопутний відділ при Головному Командірові Портів і Командуючим флотом Української Держави. На загальній основі формування для сухопутної армії будуть формовані три полки морської піхоти для несення служби по обороні і вартуванню майна приналежного Морському Відомству...»³⁸¹.

1 червня 1918 року комісія А. Г. Покровського представила план будівництва і реформування національного флоту Української Держави.

7 червня 1918 року «Товаришом Військового Міністра по Морським справам» П. Скоропадський призначив («заднім числом» з 29 травня 1918 р.) Миколу Лаврентійовича Максиміва (1880–1961 рр.)³⁸². 10 червня 1918 року, замість контр-адмірала М. М. Остроградського-Апостола, котрий украй негативно ставився до німецьких вимог у Севастополі, гетьманським представником у Криму став «більш дипломатичний» контр-адмірал В'ячеслав Євгенович Ключковський (1873–1930 рр.)³⁸³. З травня-червня 1918 року почалося формування Морського міністерства у складі Морського Генерального Штабу, Головного Морського Штабу, Головного управління особистого складу флоту, Морського будівничого управління, Головного морського господарчого управління, Головного технічного управління, Головного військово-морського судового управління, Гідрографічного управління, Головного медично-санітарного управління, Канцелярії Морського міністра, Архіву Морського міністерства³⁸⁴.

Архіву Морського міністерства, штат якого складався із завідувача архівом (1 штатна одиниця), помічника завідувача (1 штатна одиниця) та урядовців 1-го і 3-го ряду (по одній штатній одиниці), на утримання виділялося 18 600 крб. на заробітну плату на місяць, інших витрат не передбачалося³⁸⁵. В Обіжнику Головного Морського Штабу Української Держави 27 травня 1918 року був оприлюднений наказ про призначення на посаду помічника архі-

³⁸¹ Наказ від 23 травня 1918 року. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3г. Арк. 101–101зв.

³⁸² Накази по Морському Відомству Української Держави. Ч. 95. 7-го червня 1918 року. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3б. Арк. 32.

³⁸³ Накази по Морському Відомству Української Держави. № 102. 10-го червня 1918 р. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3б. Арк. 37зв.–38.

³⁸⁴ Тимчасові штати центральних установ Морського міністерства, ухвалені постановою Ради Міністрів (підписані М. Л. Максимівим). ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8–29.

³⁸⁵ Тимчасові штати центральних установ Морського міністерства, ухвалені постановою Ради Міністрів. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8–29.

варіуса Головного Штабу (очевидно, використано назву посади за старими штатами) Грицька Хролова³⁸⁶ (інших відомостей про призначення співробітників архіву не виявлено).

Після офіційного визнання 2 червня 1918 року Німеччиною Української Держави, гетьманський уряд активізував дипломатичні переговори з німецькою стороною з питань флоту. 6 липня 1918 року за наказом П. Скоропадського з кораблів Дунайської флотилії адмірал А. Г. Покровський в Одесі сформував бригаду тральщиків, яка фактично стала першим корабельним з'єднанням Українського флоту³⁸⁷. 7 серпня 1918 року в Одесі відбулася нарада представників військового командування України та Німеччини й Австро-Угорщини, на порядку денному якої було питання про розподіл частини флоту колишньої Російської імперії. Спершу було заявлено лише про демобілізовані транспортні судна, однак далі мова пішла про захоплені союзниками судна в різних портах «нових держав» колишньої Російської імперії. Союзники поділяли ці судна на три категорії: 1) допоміжні судна, такі, як портові криголами; 2) захоплені під час війни російськими силами судна ворожої сторони, котрі визнані призовими; 3) судна, придбані до війни та під час війни колишньою Російською імперією. Представники Німеччини та Австро-Угорщини з тієї причини, що всі причетні до флоту «нові держави» могли заявити свої права на судна, уважали, що вони мали перейти до тимчасового відання їхніх країн, при цьому: судна, захоплені Німеччиною, – до Німеччини, а Австро-Угорщиною – до Австро-Угорщини. Представники української сторони наполягали на передачі торгових суден колишньої Російської імперії Україні, а також як «найважливіша держава колишньої Росії» Україна брала на себе зобов'язання охороняти судна. Союзники не погоджувалися із цим і наполягали на тому, що до остаточного розподілу флоту колишньої Російської імперії всі судна мають перебувати під їхньою опікою. Нарада завершилася на тому, що союзники погодилися передати Україні судна 1-ї та 2-ї категорій, захоплені в українських портах, але заявили, що це тимчасова поступка, яка не надає права власності. У висліді було рішення про негайний перехід до переговорів про подальший розподіл Чорноморського флоту³⁸⁸.

У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України збереглася записка «Для памяти. Срочные дела морского ведомства», в якій ідеться про потребу в з'ясуванні причин захоплення німецькою владою миколаївських суднобудівних заводів і недобудованих на них військових суден, закладених ще за часів Російської імперії, укомплектування суден

³⁸⁶ Обіжники Головного Морського Штабу Української Держави. Ч. 56. 27-го травня 1918 року. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3в. Арк. 88.

³⁸⁷ Приказ начальника бригады траления Черного моря от 6-го июля 1918 г. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 58–59.

³⁸⁸ Протокол засідання від 7 серпня 1918 р. німецькою мовою та його переклад російською мовою. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 4–11зв.

Чорноморського флоту німецькими командами й підняття на них німецьких прапорів, вимог німецької сторони про скорочення штатів Севастопольського порту на 75 %. Ці дії німецького командування вказували на те, що Німеччина збирається залишити флот, порти, верфі за собою. Морське міністерство мало намір дипломатичним шляхом домогтися виходу із Севастополя до Одеси тральщиків для організації там робіт із очищення Чорного моря від мін. *«По видимому, – сказано в тексті, – вопросъ о принадлежности флота и Крыма крайне трудно разрѣшить на мѣстѣ, а потому не явится ли правильнымъ рѣшение послать въ Берлинъ спеціальную миссію для рѣшенія столько корѣнныхъ для существованія Украинской Державы Вопросовъ, какъ вопросы о существованіи Морской торговли, каковая безъ обладанія Крыма и безъ военного флота явится лишь фикціей»*³⁸⁹.

22 липня 1918 року Рада Міністрів Української Держави направила капітана 1-го рангу Георгія Свірського для ведення переговорів в Берліні *«в справі повернення Українській Державі Чорноморської Фльоти»*³⁹⁰. У серпні 1918 року до Німеччини виїхала українська делегація на чолі з Федором Андрійовичем Лизогубом (1851–1928 рр.). У складі цієї делегації були управляючий миколаївськими суднобудівними заводами Борис Олександрович Юренєв (1864–1919 рр.) та член правління Товариства миколаївських заводів і верфей Микола Карлович Кульман.

Заводи («Наваль» і «Руссуд») з 5 травня 1918 року перейшли до відання німецької окупаційної влади. У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління збереглися листи Б. О. Юренєва та М. К. Кульмана до Міністра закордонних справ Української Держави Дмитра Івановича Дорошенка (1882–1951 рр.). Б. О. Юренєв повідомляв, що 14 червня 1918 року, за пропозицією німецького командування, він вимушений був запросити на нараду вже звільнених начальників відділів і майстерень заводів «Наваль» і «Руссуд» для зустрічі з капітаном 1-го рангу німецької служби Пфундгеллером (ім'я в документі не зазначено) і представником фірми «Blohm und Voss» доктором Еггерсом (ім'я в документі не зазначено). Німецькі представники передали Б. О. Юренєву та його колегам розпорядження свого командування про відновлення роботи миколаївських суднобудівних заводів, усунення від керівництва колишніх власників і перехід заводів у повне управління представниками означеної фірми. При цьому кількість робітників на заводах мала б дорівнювати 3 тисячам. Еггерс заявив, що німецький уряд доручив його фірмі *«приведення в порядок усіх транспортних засобів Чорного моря і всієї території України»*. Німці пропонували Б. О. Юренєву перейти на службу до фірми «Blohm und Voss»,

³⁸⁹ Для памяти. Срочные дела морского ведомства. ЦДАВО України. Ф. 2333. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 74–75.

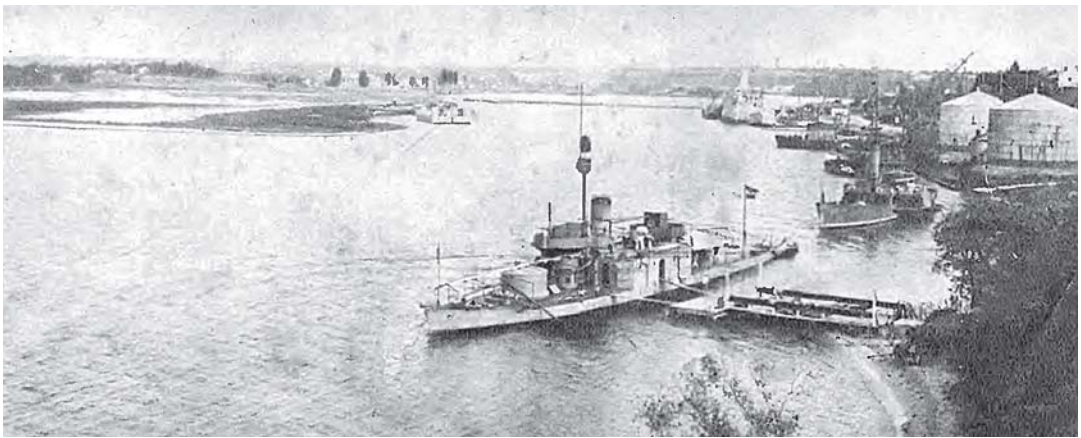
³⁹⁰ Уповноважуюча грамота. Посвідчення. ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 15–16.

але той відмовився на підставі того, що заводи були власністю приватних акціонерних компаній Товариства миколаївських заводів і верфей та Російського суднобудівного товариства, на службі яких він перебував. Разом із тим, Еггерс вимагав надати йому інформацію про стан заводів, недобудованих суден, матеріалів, а також зупиняв виконання всіх робіт по складанню звітності. Б. О. Юренев писав, що німці відверто називали свої дії реквізицією, що мала тривати впродовж усього періоду перебування німецьких військ на території України. Б. О. Юренев наполягав на тому, щоб хто-небудь з представників правління товариств із Петрограда негайно приїхав до Миколаєва для з'ясування проблем із німецьким командуванням, оскільки йому доведеться залишити заводи на безконтрольне розпорядження німців. М. К. Кульман відповів, що він негайно залишає Петроград і виїжджає до Миколаєва, та звернувся до українського уряду з проханням прийняти інтереси товариств під своє покровительство і захист (до цього М. К. Кульмана вже двічі арештовували в Петрограді більшовики)³⁹¹. 6 липня 1918 року миколаївська газета «Путь соціал-демократа» сповіщала, що на миколаївських заводах тепер розпоряджається німецька фірма «Blohm und Voss». З цього приводу Міністр закордонних справ Д. І. Дорошенко 15 липня 1918 року писав Товаришу Військового міністра по морських справах М. Л. Максиміву: *«Високоповажний пане Миколай Лаврентійович! Ідучи на зустріч тим бажанням і намірам, що висловлені Вами... в справі небажаного переходу заводів Наваль і Руссуд в Миколаєві до німецької фірми Блюм і Фос, я, не маючи точних відомостей, не можу цілком успішно запобігти в тому, аби унеможливити цей перехід власности, або хоч обмежитись встановленням непорушности прав Української держави на всі ті судна й властиві їм приналежності, що будувались або лагодились до останнього часу на вищезгаданих заводах»*³⁹². Для вивчення ситуації до Миколаєва гетьманський уряд направляв капітана 2-го рангу М. К. Неклієвича, у звіті якого йшлося про нагальну потребу підпорядкування суднобудівних заводів Українській Державі. Однак реально встигли прийняти рішення лише стосовно Миколаївського відділення Балтійського суднобудівного заводу, який наказом по морському відомству від 8 липня 1918 року відділено від Петроградського управління й реорганізовано в самостійне підприємство – Миколаївський ремонтний і суднобудівний завод морського відомства «Ремсуд»³⁹³. Отже, для конкретного з'ясування стосунків із німецьким урядом у справі захоплення німцями миколаївських суднобудівних

³⁹¹ Лист Б. О. Юренєва від 15 червня 1918 р. Лист М. К. Кульмана від 29 червня 1918 р. ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 35–38.

³⁹² Лист Міністра закордонних справ Д. І. Дорошенка до М. Л. Максиміва від 15 липня 1918 р. ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 63–63зв.

³⁹³ ДАМО. Ф. Р-577. Оп. 1. Спр. 137. Арк. 43–45.

Миколаївський військовий порт, травень 1918 р.³⁹⁴

заводів до делегації, яка поїхала до Берліну, український уряд включив Б. О. Юренєва та М. К. Кульмана³⁹⁵.

19 серпня 1918 року в Берліні було підписано ряд важливих угод з німецькою суднобудівною компанією «Blohm und Voss». Очікувалося, що миколаївські суднобудівні заводи, закриті через відсутність коштів на виплату зарплати з 18 березня 1918 року, будуть запущені через 2–3 тижні й на роботу буде прийнято щонайменше 8 тисяч робітників³⁹⁶. Повернувшись із Берліна, Б. О. Юренєв та М. К. Кульман повідомляли в миколаївській пресі, що Німеччина не збирається розміщувати на заводах військові замовлення (*«Военныхъ заказовъ заводы имѣть не будутъ. Снарядные мастерские работаютъ также не будутъ... Заводы переходятъ на производство мирнаго времени...»*). На переговорах ніби йшлося лише про виготовлення залізничних вагонів, сільськогосподарської техніки та комерційне суднобудування. *«Самымъ большимъ и главнымъ заказчикомъ будутъ нѣмцы»*. Тому Німеччина обіцяла постачати на заводи сировину й паливом і відповідно як головний замовник надавати фінансування (*«Такъ какъ главнымъ заказчикомъ являются нѣмцы, то и финансировать заводы первыми, и, главнымъ образомъ, также будутъ они»*). Керувати заводами мав Б. О. Юренєв, а безпосередніми роботами – місцеві інженери. Першими мали запрацювати вагонні та суднобудівні майстерні³⁹⁷.

³⁹⁴ Миколаїв, 1918. Фото з ілюстрованого українського часопису «ОКО». Ч. 9. Київ, 1918. С. 5.

³⁹⁵ Левченко Л. Маловідомий факт Берлінських переговорів 1918 року в справі повернення Чорноморського флоту Україні. *Зовнішні справи (UA Foreign Affairs)*. Київ : Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при МЗС України, 2017. № 5. С. 28-31.

³⁹⁶ Беседа с атаманом г. Николаева. *Трудовая газета*. 19 августа 1918 г. № 2673. С. 2

³⁹⁷ К открытию заводов (Беседа с г. Кульманом и г. Юреневым). *Путь социал-демократа. Рабочая газета*. Вторник, 8 сентября 1918 года. № 77. С. 2 ; К открытию заводов (Беседа с г. Кульманом и г. Юреневым) Окончание. *Путь социал-демократа. Рабочая газета*. Среда, 4 [таку дату зазначено на газеті, ймовірно 14] сентября (н. ст.) 1918 года. № 78. С. 2.

2 листопада 1918 року представники фірми «Blohm und Voss» доктор Еггерс та інженер Шецлер повернулися назад до Німеччини, а відкриття миколаївських заводів було відтерміноване на невизначений час. Причиною цього стало те, що Німеччина насправді збиралася добудовувати закладені ще за Російської імперії на стапелях миколаївських заводів військові судна для власної потреби, а український уряд відмовив у цьому й сподівався завершити їх будівництво самотужки для Державного флоту³⁹⁸.

Упродовж червня-вересня 1918 року Головний командир портів Чорного моря віце-адмірал А. Г. Покровський надсилав німецькому та австро-угорському командуванню протести проти захоплення ними суден транспортної флотилії, ангарів 1-ї Української гідроавіаційної дивізії, що знаходилися в Одесі, гідропланів тощо, з цього приводу велось листування між урядовцями³⁹⁹. 31 серпня 1918 року за проектом А. Г. Покровського визначено дислокацію частин оборони Чорного моря і місця базування штабів морської піхоти: 1-го полку – в Одесі, 2-го – у Миколаєві, 3-го – у Херсоні. У вересні 1918 року до Німеччини для переговорів з приводу флоту їздив сам гетьман П. Скоропадський. За повернення флоту німці ще в серпні запросили від П. Скоропадського 200 млн. руб., але український уряд відмовився сплачувати гроші. Проте у висліді вереснева подорож до Берліна дала непогані результати. Німеччина, хоча й на певних умовах (вихід флоту під українськими прапорами в Середземне море для збройної демонстрації проти Антанти), погоджувалася з поверненням флоту та почала поступово віддавати кораблі. Нарешті, 8 листопада 1918 року в Одесі була скликана спеціальна нарада, на якій військово-морський аташе Німеччини в Україні віце-адмірал А. Гопман повідомив В. Є. Клочковському та іншим українським представникам про передачу всього флоту Україні без будь-яких застережень. Крім цього, А. Гопман зазначив, що червона Росія добровільно затопила свою частину Чорноморського флоту в Новоросійську й Україні передається українська частина Чорноморського флоту⁴⁰⁰. 11 листопада 1918 року, у день підписання в Комп'єні договору з країнами Антанти про капітуляцію Німецької імперії в Першій світовій війні, німецьке командування повністю повернуло Україні кораблі Чорноморського флоту, що базувалися в Севастополі, Миколаєві, Одесі та Керчі. 12(14) листопада 1918 року П. Скоропадський призначив Морським міністром Української Держави колишнього Миколаївського градоначальника А. Г. Покровського, а головнокомандувачем Чорноморського флоту – В. Є. Клочковського. 13 грудня 1918 року Радою Міністрів видано постанову про фінансове забезпечення Державного флоту України, на потреби якого мали асигнувати близько 24 млн. руб.⁴⁰¹.

³⁹⁸ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 284. Арк. 51, 58–63, 88.

³⁹⁹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 179. Арк. 65–67, 126.

⁴⁰⁰ Мамчак М. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь : Просвіта, 2013. С. 197.

⁴⁰¹ Мамчак М. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь : Просвіта, 2013. С. 192–202.

ПОКРОВСЬКИЙ
Андрій Георгійович,
Миколаївський
градоначальник,
Міністр морських справ
в уряді Гетьмана
П. Скоропадського⁴⁰²

У Миколаєві святкували з приводу призначення Гетьманом П. Скоропадським на посаду Морського міністра А. Г. Покровського. Редактор-видавець миколаївської газети «Южное слово» Володимир Петрович Юріцин опублікував лист А. Г. Покровського до миколаївців: *«Глубокоуважаемый Владимиръ Петровичъ! Уѣзжаю спѣшно въ Кіевъ, и къ сожалѣнію, не имѣю возможности отвѣтить на многочисленныя сердечныя привѣтствія, полученныя мною изъ Николаева. Прошу черезъ посредство вашей газеты передать учреждениямъ и лицамъ, выразившимъ столь лестныя для меня чувства по поводу моего назначенія морскимъ министромъ, что я глубоко тронутъ, благодаренъ и буду стремиться оправдать надежды, возлагаемыя на меня. Адмиралъ Покровскій»*⁴⁰³.

Незадовго до від'їзду газета «Южное слово» опублікувала інтерв'ю з А. Г. Покровським під назвою «Возрожденіе Николаева. Колыбель украинского флота». У ньому йшлося про прагнення українського уряду до організації сильного військового флоту України на Чорному морі та ставилося питання про розміщення центру управління флотом. Після переміщення центру управління флотом до Севастополя, *«несмотря на то, что рядъ виднѣйшихъ военно-морскихъ авторитетовъ тогда же высказывался противъ такого перевода, такъ какъ Севастополь совсѣмъ не обезпеченъ отъ разгрома съ моря, тогда какъ Николаевъ, благодаря своему географическому положенію на широкой многоводной рѣкѣ на разстояніи почти 100 верстъ отъ открытого моря, можетъ обезпечить отъ такого разгрома»*, питання про повернення управління назад до Миколаєва весь час дискутувалося на різних рівнях. Головним аргументом «проти» було замерзання миколаївського порту взимку, але з появою криголамів цю проблему вирішено. Український уряд збирався залишити управління флотом у Севастополі, а Миколаєву відводилася *«роль, хотя и немаловажная, колыбели возрождающагося флота и, можетъ быть, мѣста его стоянки. Такое вполне опредѣленное рѣшеніе вопроса о значеніи Севастополя и Николаева для будущаго украинскаго флота на Черномъ морѣ заключаетъ въ себѣ отвѣтъ на другой не менѣе важный вопросъ о томъ, будетъ ли Севастополь составной частью Украины»*. Газета повідомляла слова А. Г. Покровського про те, що, незважаючи на припинення переговорів

⁴⁰² Вице-адмирал Андрей Георгиевич Покровский. *Морской журнал*. Прага. № 90 (6). Июнь, 1935. С. 5–6.

⁴⁰³ Письмо адмирала А. Г. Покровскаго. *Южное слово*. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-литературная газета. Пятница, 22 ноября 1918 года. № 31. С. 3.

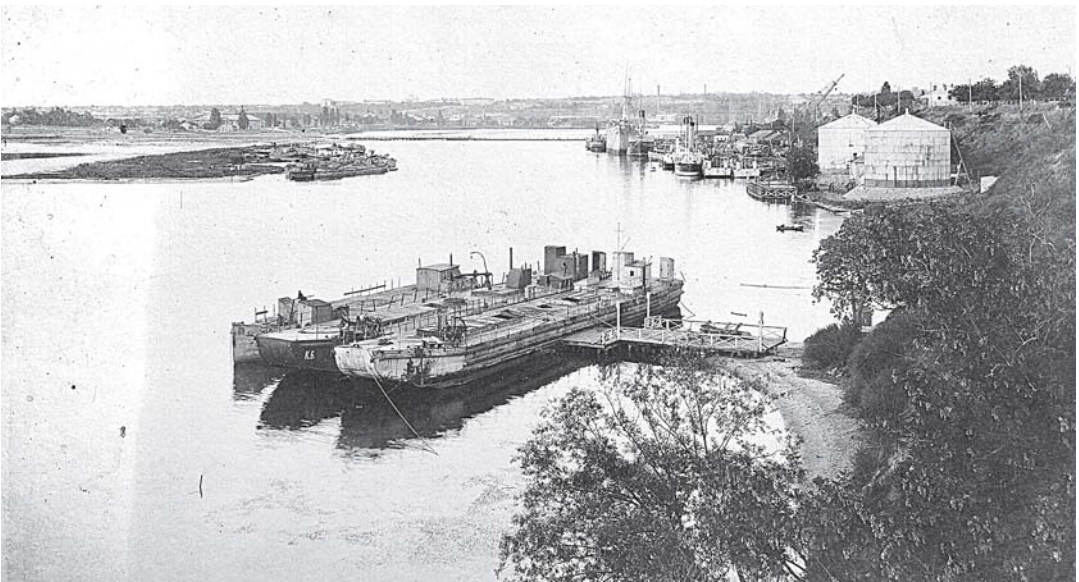
про злиття Криму з Україною, *«въ правительственных сферахъ твердо убѣждены, что такое сліяніе состоится въ ближайшее же время»*. На залишки російського флоту претендували *«Україна, кавказькі вільні держави, Кубань и Донъ»*. Після підписання російським більшовицьким урядом додаткових умов до Брест-Литовського договору, Німеччина, котра раніше наполягала на опіці над флотом до моменту розподілу його між претендентами, фактично віддала пріоритет Росії і навіть розпорядилася спустити українські прапори. Якщо Німеччина піде від Босфору і Дарданелл, не виключалася можливість зіткнення Чорноморського флоту з флотом Антанти. Тож, на думку А. Г. Покровського, негайною була потреба в добудові крейсера, міноносців та підводних човнів, які знаходились на миколаївських стапелях у різній ступені готовності від 60 % до 90 %⁴⁰⁴.

Поряд з інтерв'ю А. Г. Покровського була опублікована бесіда з М. К. Кульманом, котрий заявив, що німецький уряд лише обіцяв надати заводам замовлення на виготовлення цистерн, торгових пароплавів і платформ, а український уряд узагалі не надав ще жодного замовлення, однак заводи не втрачали надії на одержання від Морського міністерства замовлень на завершення недобудованих суден⁴⁰⁵. Відомий миколаївський журналіст Д. Кокізов у газеті «Южное слово» опублікував радикальнішого змісту статтю під назвою «Надежды Николаева», в якій він відверто визнав: *«Съ назначеніемъ адмирала А. Г. Покровскаго на постъ морского министра Украины нашъ городъ получаетъ возможность твердо надѣяться на осуществленіе многихъ изъ своихъ надеждъ, связанныхъ съ морскимъ вѣдомствомъ и находящихся въ полной зависимости отъ отношенія къ нимъ самого морского министра. Первое мѣсто среди этихъ надеждъ, конечно, занимаетъ открытіе нашихъ крупныхъ судостроительныхъ заводовъ для начала на нихъ работъ разныхъ категорій»*. Другим питанням було передавання місту земель як у межах, так і навколо Миколаєва, котрі належали морському відомству, але не представляли для нього істотної цінності. Стаття Д. Кокізова закінчувалася цитуванням телеграми, направленої редакцією А. Г. Покровському: *«Твердо надѣмся, что подъ вашимъ руководствомъ возродится славный Черноморскій флотъ и николаевские заводы быстро начнутъ работы и спасутъ отъ голода многія тысячи безработныхъ»*⁴⁰⁶. Таким чином, у Миколаєві з призначенням А. Г. Покровського на посаду Морського міністра очікували відновлення суднобудування та плекали надії на повернення центру управління Чорноморським флотом.

⁴⁰⁴ Возрождение Николаева. Колыбель украинского флота. Беседа с адмираломъ А. Г. Покровским. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-литературная газета. Воскресенье, 20 октября 1918 года. № 1. С. 1–2.

⁴⁰⁵ Восстановление заводов (Беседа с г. Кульманом) Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-литературная газета. Воскресенье, 20 октября 1918 года. № 1. С. 2.

⁴⁰⁶ Кокізов Д. Надежды Николаева. Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-литературная газета. Четверг, 18 ноября 1918 года. № 25. С. 2.

Канонерські човни К3 і К6 у Миколаївському військовому порту, червень 1918 р.⁴⁰⁷

Одним із найперших заходів, які, як очевидно, український уряд збирався якнайшвидше реалізувати в Миколаєві для розбудови флоту, було створення Гардемаринської школи для підготовки офіцерів Чорноморського флоту Української Держави. Для розміщення школи збиралися пристосувати будинок колишньої Миколаївської фельдшерської школи, на ремонт якого виділялося 40 тис. рублів. Набір до школи оголошувався відразу на три курси, для чого використовувався контингент молодих людей українського походження з колишніх гардемарин Петроградського морського училища й окремих гардемаринських класів, котрі не встигли закінчити навчання через ліквідацію навчальних закладів. Чисельність гардемаринів мала дорівнювати 200 особам: 72 – на молодшому курсі, 66 – на середньому і 62 – на старшому. На обладнання класів і забезпечення підручниками планувалося 118 000 рублів. На утримання школи в 1918 році мали виділити 46 380 руб., у 1919 році – 1 681 480 руб. До викладання в школі і виховання майбутніх офіцерів збиралися залучити кращих знавців військово-морської справи⁴⁰⁸. Керівником цього навчального закладу було при-

⁴⁰⁷ Фото для публікації надано В. О. Левицьким, дослідником історії самохідних десантних барж заводу «Руссуд». Бадякин А. Н., Заблоцкий В. П., Левицкий В. А. Самоходные десантные баржи завода «Руссуд». Николаев, 2016. 44 с.

⁴⁰⁸ Закон «Про вставку Гардемаринської школи, затвердження її штата і про відпуск Морському Міністерству грошових коштів на збудування й ставлення зазначеної школи»; Штат Гардемаринської школи; Изложения дела и соображения, 30 ноября 1918 г.; Расчет кредитов на открытие и содержание гардемаринского училища в г. Николаеве на 1918 и 1919 г.г.; Журнал Финансової Комісії при Департаменті Державної Скарбниці, засідання 2, 5, 6 і 7 листопада 1918 року. ЦДАВО України. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 1а. Арк. 11–17зв.

значено уродженця Миколаєва, контр-адмірала Сергія Івановича Фролова (1869–1932 рр.)⁴⁰⁹.

Отже, фактично в листопаді 1918 року Україна нарешті створила власні військово-морські сили – український Чорноморський військово-морський флот став реальністю. Тоді й постало питання про його історичну спадщину, тобто про Чорноморський центральний військово-морський архів.

Між суднобудівним заводом «Руссуд» і Портовою конторою ще з серпня 1917 року тривало листування з приводу оренди частини будівлі архіву, котру завод використовував як їдальню для робітників. 14 серпня 1917 року управляючий заводом О. Рядченко направив листа Миколаївській портовій конторі з проханням звільнити підприємство від орендної плати, оскільки завод використовував приміщення *«не для извлечения какихъ либо выгодъ для нашего предприятия»* і *«содержаніе зданія в должной исправности вызывало и вызыва-етъ отъ нашего Общества не малый расходъ»*. На цей лист 24 серпня 1917 року Портова контора категорично заперечила звільнення заводу від сплати за користування частиною будівлі архіву, вважаючи його незаконним⁴¹⁰. У листопаді 1918 року командир Миколаївського порту М. М. Римський-Корсаков, якому за посадою підпорядковувався Чорноморський центральний військово-морський архів, не лише вимагав повернути згадане приміщення архіву, а й здійснити там ремонтні роботи. Проте виявилось, що це приміщення досі зайняте німецькими солдатами й ремонт стане можливим лише за умови його звільнення. Згодом виконуючий обов'язки управляючого заводом Мар'ян Іванович Сасіновський (1876–1930 рр.) писав М. М. Римському-Корсакову про те, що, згідно з їхніми попередніми домовленостями, у цій кімнаті прокладуть уздовж стін два ряди стелажів загальною довжиною 30 погонних сажнів, поставлять два великих білих (креслярських) столи. М. І. Сасіновський наполягав на тому, щоб у разі розширення діяльності заводу архів перевели в іншу будівлю, а цей будинок віддали заводу для влаштування в ньому їдальні для робітників. Усі виділені заводом матеріали М. І. Сасіновський уважав переданими архіву в тимчасове користування⁴¹¹. 16 листопада 1918 року М. М. Римський-Корсаков розглянув пропозиції М. І. Сасіновського й 30 листопада 1918 року відправив

Контр-адмірал
ФРОЛОВ Сергій Іванович,
начальник Гардемаринської
школи в Миколаєві

⁴⁰⁹ Мамчак М. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь : Просвіта, 2013. С. 189–191.

⁴¹⁰ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 87–88.

⁴¹¹ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 90–91.

РИМСЬКИЙ-КОРСАКОВ
Михайло Михайлович,
командир Миколаївського
порту за часів Української
Центральної Ради
та Гетьманату

власного листа, зареєстрованого канцелярією заводу 2 грудня 1918 року. Він погоджувався з міркуваннями щодо збільшення стелажного обладнання й установлення столів для роботи з документами, однак, разом із цим, наполягав на проведенні в приміщенні архіву електричного освітлення *«дабы имѣть возможность осматривать въ любомъ мѣстѣ дѣла на стелажяхъ»*. М. М. Римський-Корсаков не знімав з порядку денного питання про можливе переміщення архіву до нової будівлі⁴¹². Доручення щодо обчислення вартості проведення електричної мережі в приміщенні архіву було надане управляючим заводу 9 грудня 1918 року, загальна вартість робіт складала 1127,50 руб.⁴¹³. У держархіві Миколаївської області збереглася низка документів (накладна, службова записка, перелік використаних матеріалів), які підтверджують проведення ремонтних робіт й електричного освітлення в приміщенні архіву в період з 3 грудня 1918 р. до 4 січня 1919 р.⁴¹⁴. Розглядалося

також питання про надання архіву прав, присвоєних Архіву Морського міністерства Української Держави⁴¹⁵.

З липня по листопад 1918 року велося листування про доцільність передачі справ Тимчасового архіву Чорноморського флоту, заснованого Є. М. Квашніним-Самаріним 1915 року, із Севастополя до Миколаєва⁴¹⁶. Імовірно, саме з метою його приймання в Чорноморському центральному військово-морському архіві збільшували протяжність стелажного обладнання. Тимчасовий архів Чорноморського флоту в Севастополі діяв як справжня архівна установа: приймав на зберігання документи, видавав довідки. З опису його фонду (див. дод. описи) очевидно, що архівні документи забрано до Петрограда ще 1921–1923 рр. У

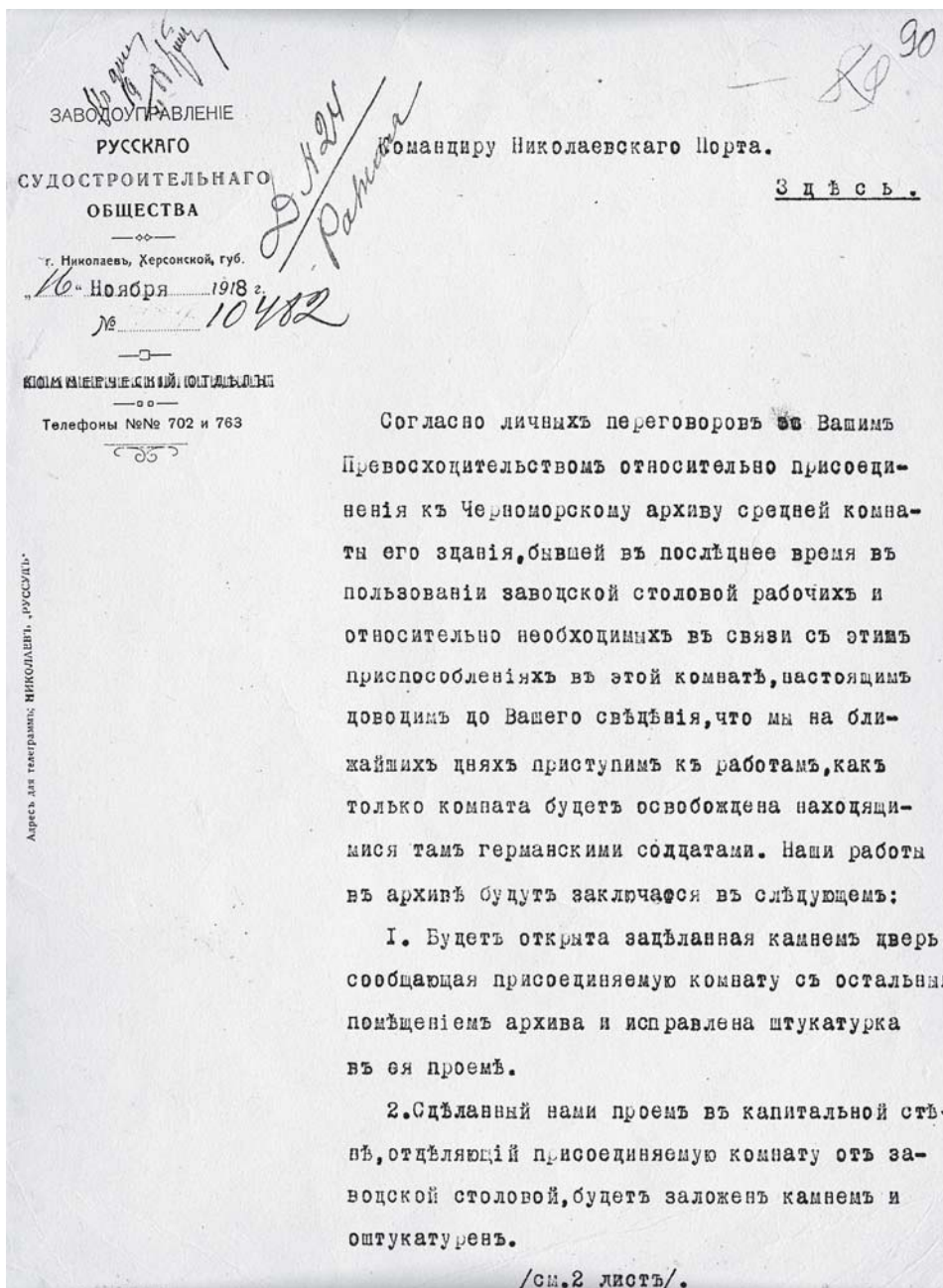
⁴¹² ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 96.

⁴¹³ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 96.

⁴¹⁴ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 97–99.

⁴¹⁵ Див. опис до фонду РДА ВМФ № 362, справа № 163 «Представления начальника архива о целесообразности передачи дел Временного архива в Черноморский центральный военно-морской архив, о необходимости возвращения архиву помещения, переданного заводу Руссуд, о предоставлении архиву прав, присвоенных Архиву Морского министерства (январь–ноябрь 1918 г.), 23 л.».

⁴¹⁶ Див. опис до фонду РДА ВМФ № 362, справа № 163 «Представления начальника архива о целесообразности передачи дел Временного архива в Черноморский центральный военно-морской архив, о необходимости возвращения архиву помещения, переданного заводу Руссуд, о предоставлении архиву прав, присвоенных Архиву Морского министерства (январь–ноябрь 1918 г.), 23 л.»; опис до фонду РДА ВМФ № Р-362, справа № 5 «Переписка о необходимости перевода архива из Севастополя в Николаев (4 июля – 4 ноября 1918 г.), 21 л.».

Лист в. о. управляющего суднобудівним заводом «Руссуд» М. І. Сасіновського до командира Миколаївського порту М. М. Римського-Корсакова з приводу ремонтних робіт у приміщенні Чорноморського центрального військово-морського архіву від 16 листопада 1918 року. Аркуш 1⁴¹⁷

⁴¹⁷ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 90.

98. 11. 91

ЗАВОДОУПРАВЛЕНИЕ РУССКАГО СУДОСТРОИТЕЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

письма отъ № страй 2-ая.

3. Кругомъ по всѣмъ стѣнамъ будутъ уложены два ряда досокъ на козлахъ на уровнѣ 1½ аршина отъ пола для укладки дѣлъ архива; общая длина образованнаго такимъ образомъ стола составитъ 30 пег.саженъ.

4. Будутъ даны отъ завода 2 большихъ бѣлыхъ стола/чертежныхъ

5. Если окажется необходимымъ, то впоследствии площадь стелажей-столовъ/см.п.3/можетъ быть по соглашенію увеличена, если они окажутся недостаточными для укладки всѣхъ дѣлъ.

Ввиду того, что все устройство временное и въ дальнѣйшемъ предполагается вопросъ о переводѣ архива въ другое зданіе и передача настоящаго его помѣщенія заводу подъ столовую рабочихъ, расширение каковой съ развитіемъ работъ опять можетъ стать насущнымъ вопросомъ, мы просимъ считать весь лѣсной матеріалъ, а также и столы отпущенными во временное пользованіе архива съ тѣмъ, что они будутъ заводу возвращены въ случаѣ передачи помѣщенія обратно заводу или въ случаѣ устройства постоянныхъ стелажей для дѣлъ въ архивѣ.

Поэтому мы просимъ по исполненіи нами указанныхъ приспособленій выдать намъ соответствующую расписку въ пріемъ столовъ и означеннаго лѣснаго матеріала.

О послѣдующемъ Вашемъ рѣшеніи по существу настоящаго письма просимъ поставить насъ въ извѣстность.

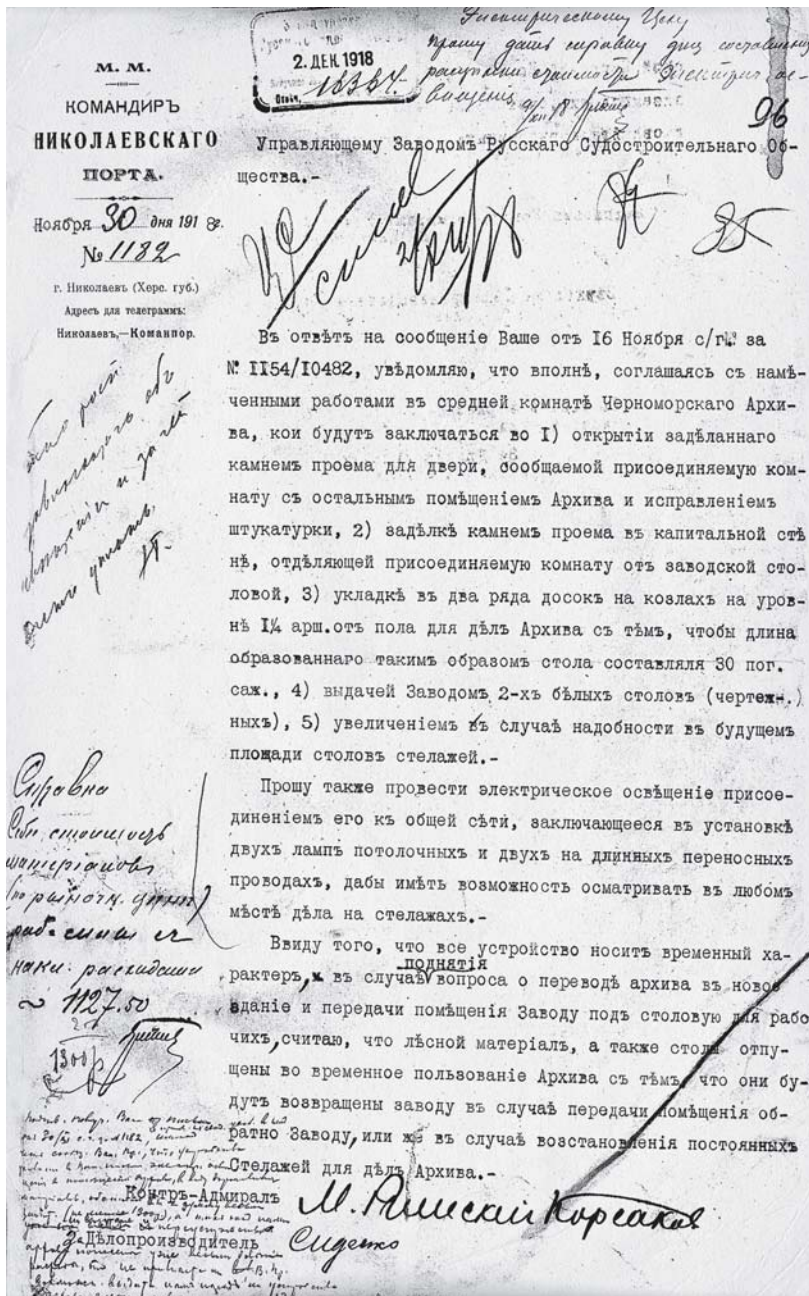
Управляющій Закономъ *Сасиновский*

Начальникъ Цеховой Службы

и н ж е н е р ь

Лист в. о. управляющего суднобудівним заводом «Руссуд» М. І. Сасіновського до командира Миколаївського порту М. М. Римського-Корсакова з приводу ремонтних робіт у приміщенні Чорноморського центрального військово-морського архіву від 16 листопада 1918 року. Аркуш 2⁴¹⁸

⁴¹⁸ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 91.

Лист командира Миколаївського порту, контр-адмірала М. М. Римського-Корсакова до управляючого суднобудівного заводу «Руссуд» М. І. Сасіновського від 30 листопада 1918 р. про проведення ремонтних робіт і електричного освітлення в Чорноморському центральному військово-морському архіві⁴¹⁹

⁴¹⁹ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 96. Машинопис. Рос. мовою. Оригінал.

Відпущено
Накладная № 20. 3 Декабря мѣсяца 1918 г. **97**
Изъ маслерской Термической Биты Черовую Службу

№ № заказовъ	№ № нарядовъ	Что отпущено	Количество	В ѣ с ѣ		По ц ѣ н ѣ		Сумма	
				пуд.	ф.	руб.	к.	руб.	к.
		два большихъ. чертерныхъ стола въ черовую службу 2	2						96
<p><i>Визъ Архива (Черноморского) поставлено въ чер- товую службу 11/12 1918</i></p>									
<p>Отправилъ <i>Михайлов</i></p>									

Николаевъ. Тип. "Трудов. Глас." Форм. № 22.

Накладна від 3 грудня 1918 року про виділення двох креслярських столів
Чорноморському центральному військово-морському архіву⁴²⁰.

⁴²⁰ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 97.

дод уорубе бр сав. вев. 1/27.50^к 98.
Четвероушково Архив - попрос.
Сил 2-ма фегиями: - 94
1) Проводимые Н.У.Р. и 1,50 (Зр.о) 120 мтр.
2) Выхлопной - ис в.а. (400.) 1 мф. 4 р.
3) Метелки - " - - - 6 рфт 2 мф. - 12 р.
4) Бр. - желознит е аборудирани мамит. 2 мф. (400)
5) Помол и 40 мф - (30 к.) 100 мф. 50 р.
6) Проволока извагеловни 20 рфт. ол р. 20 р.
7) Копы извагеловни - 35 " 1 рфт. 12 р.
8) Сили - - - - 60 р рфт. ол р. 150 р.
9) Дв переносна мамит - шифра Ворона. в 14-40 мтр. 1 рфт.
10) " " надрони, стійки мамити - 2 мф = 150 + 12 рт 50 р.
11) Работари сил - - - - - 150 р. 150 р.
Забвг. Сов. сг. (Винков) 15.9.18

Перелік використаних
матеріалів для проведення
електричного освітлення
в приміщенні

Чорноморського центрального
військово-морського архіву,
від 19 грудня 1918 року⁴²¹.

Службова записка
про використанні матеріали
для встановлення додаткових
стелажів у Чорноморському
центральному
військово-морському архіві,
від 4 січня 1919 року⁴²².

Заводъ Русскаго Судостроительнаго Общества.
Отдѣль Навигационный
Служебная Записка № 1
г. Николаевъ, 4 января 1919 г.
Въ Ученому Секрету.
Согласно приказу 30 № 1226/1919
по перестройкѣ средней каюты
столовой работы подъ архивъ
сл. В. израсходовано
на стелажъ досокъ сосно-
выхъ толщ. 1 вершокъ - 56.50 руб.
И. Лант

⁴²¹ ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 98.

⁴²² ДАМО. Ф. 300. Оп. 1. Спр. 332. Арк. 99.

РДА ВМФ фонд Тимчасового архіву («архів архіву»), за аналогією з фондом Чорноморського центрального військово-морського архіву № 362, має номер «Р-362». За час свого існування архів змінив кілька назв: Архів Чорноморського флоту, Архів при Штабі офіційного представника Морського міністра Української Держави в Севастополі, Архів при Штабі офіційного представника Морського міністра Української Держави для зв'язку з німецьким командуванням у Криму, Архів оперативної частини Штабу командувача флотом Півдня Росії, Архів Штабу командувача Чорноморським флотом, Архів Червоного Чорноморського флоту, Архів Штабу Головного командира флоту і портів Чорного та Азовського морів, Архів Севастопольського порту, Архів Севастопольського головного військово-морського порту⁴²³. Цей архів під час німецької присутності в Севастополі потрапив до відання німецького командування, яке не просто керувало роботою архіву, а й разом із турецьким командуванням відібрало з архіву справи для відправки в Берлін і Константинополь⁴²⁴. Наприкінці 1920 р. – на початку 1921 р. архів передано до відання Севастопольської міської управи, співробітники відряджені до Миколаєва з метою обстеження Чорноморського центрального військово-морського архіву. У фонді архіву збереглася справа з документами про підготовку до відправлення архівних справ у Головний морський архів у Петрограді⁴²⁵. Ширше висвітлити історію цього архіву, назвати його керівників і співробітників не можливо через відсутність доступу до документів, що зберігаються в РДА ВМФ.

Ще про один значущий в історії миколаївських архівів факт доречно зазначити в цьому розділі. 1918 року (точно число і місяць встановити не вдалося) до Миколаєва прибув «за дорученням Московського Головного архівного управління» професор Семенов-Зуссман» (прізвище – так у документі, ім'я та по батькові не зазначені). Разом зі студентами місцевих навчальних закладів він розбирав справи міського архіву й укладав «для Центру» список найцікавіших із них⁴²⁶.

⁴²³ «Предисловие к фонду № Р-362 «Исторический архив Черноморского флота», «Перечень наименований архива за 1918–1921 гг., встречающихся в документах фонда». РДА ВМФ. Опис до фонду № Р-362, арк. 3.

⁴²⁴ Див. опис фонду РДА ВМФ № Р-362, справа № 8 «Материалы об отборе из архива дел и документов германскими и турецкими властями для отправки в Берлин и Константинополь, о свидетельских показаниях сотрудииков о выдаче архива германскому командованию поручиком Жербером; описи отобранных, возвращенных и невозвращенных документов (16 июня 1918 г. – 27 января 1919 г.), 65 л.».

⁴²⁵ Див. опис фонду РДА ВМФ № Р-362, справа № 19 «Переписка о подготовке к отправке дел архива в Главный морской архив в Петрограде, переводе архива в новое помещение, выдаче справок и личном составе (22 марта 1920 г. – 22 марта 1923 г.), 139 л.»; справа № 21 «Переписка о выдаче дел во временное пользование, отправке дел и документов в Петроград для работы аоенно-морской комиссии по изучению и использованию опыта войны 1914–1918 гг. на море, отпуске книг и учебников для школ Учебного отряда Черноморского флота; описи отобранных к отправке дел (17 января – 21 июля 1921 г.), 44 л.».

⁴²⁶ Осипова К. Й. Нарис з історії архівної справи на Миколаївщині. Машинопис. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8.

Важко встановити, представником якої інституції насправді був Семенов-Зуссман, оскільки в 1918 році в «Центрі» (Москві та Петрограді) функціонували Союз РАД, члени якого увійшли до заснованого 2 квітня 1918 року Центрального комітету з управління архівами (16 квітня 1918 р. перейшов у відання Наркомату освіти РСФРР), а 8 червня 1918 року замість нього створено Головне управління архівною справою при Наркоматі освіти РСФРР. Усі інституції претендували на керівництво архівами в провінції, пропонували проекти архівних реформ і відряджали до місцевих архівів своїх інспекторів. У їхніх нетрях поступово сформувалися основні положення, покладені в основу ленінського декрету від 1 червня 1918 року «Про реорганізацію й централізацію архівної справи в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці»⁴²⁷. Факт відбирання Семеновим-Зуссманом документів для «Центру» важливий, оскільки він свідчить про зацікавленість більшовицької Росії в цінних історичних документах миколаївських архівів, які в значних обсягах за часів радянської влади вивозилися до Москви і Ленінграда. Імовірно також, що «професором Семеновим-Зуссманом» був Самуїл Соломонович Зусман (1880–1937 рр.), котрого 1918 року дійсно відряджено до України, щоправда від Російської публічної бібліотеки, науковим співробітником якої він був тоді, або від Петроградського університету, де він викладав філософію. Мета цього відрядження полягала у відбиранні книжок, періодичних видань, рукописів для комплектування Російської публічної бібліотеки в Петрограді. С. С. Зусман зустрічався з В. І. Вернадським, на той час головою Комітету з організації Української Національної Бібліотеки. Учені обговорювали можливість співпраці обох бібліотек із обміну цінними й рідкісними книгами та рукописами. Однак ці плани не здійснилися, оскільки події відбувалися в *«період, коли тут [в Малій Раді Російської Публічної Бібліотеки] надто болісно реагували на прагнення України порвати з Росією, і, здається, це відіграло визначальну роль»*⁴²⁸. Імовірно, цей самий С. С. Зусман також мав доручення й щодо архівів та з метою відбору цінних історичних документів завітав до Миколаєва.

За періоду Директорії, котра спершу у справі флоту ледве не припустилася помилок Центральної Ради, 25 січня 1919 року було прийнято *«підвалину державної української фльоти»* – «Тимчасовий закон про військовий флот Української Народної Республіки» та «Закон про ухвалу та переведення в життя тим-

⁴²⁷ Хорхордіна Т. История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг. Москва, 1994. С. 6–90 ; РДАСП (Російський державний архів соціально-політичної історії). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 6175. Арк. 1-13в.

⁴²⁸ Зусман Самуїл Соломонович. Див.: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими ученими. Кн. 2. Листування: Д–Я. Ч. 1 : Д–Н. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України, Коміс. НАН України з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського, РАН, Архів ; ред. кол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко (голова), В. А. Смолій; уклад.: О. С. Онищенко, В. Ю. Афіані, Л. А. Дубровіна. Київ, 2012. С. 188–191.

часового закону про військовий Флот Української Народної Республіки»⁴²⁹, 26 січня 1919 року – «Закон про поповнення армії та фльоти Української Народної Республіки»⁴³⁰, 11 січня 1919 року схвалено «Закон про заснування Гардемаринської школи, про її штати та асигнування 46 380 карбованців на витрати цієї школи»⁴³¹, 20 січня 1919 року – «Закон про штати центральних установ Морського міністерства». У структурі Канцелярії Морського міністерства створювався Архів. Його штат складався із завідувача архівом (1 штатна одиниця з річною платнею 6000 крб.), урядовця 1-го рангу (1 штатна одиниця, 4200 крб.), урядовця 3-го рангу (1 штатна одиниця, 3000 крб.)⁴³².

У «Законі про ухвалу та переведення в життя тимчасового закону про військовий Флот...» Українська Народна Республіка приймала на себе *«всі права та матеріальні обов'язки бувшої Російської імперії, зв'язані з будівлею кораблів»* на миколаївських верфях. Український військово-морський флот збиралися укомплектувати з бойових і допоміжних кораблів усіх типів, він мав би всі необхідні органи, частини, інституції, заклади, а саме: 1) з кораблів, які будувалися на суднобудівних заводах Миколаєва (лінкор – 1, крейсерів – 4, ескадрених міноносців – 12, підводних човнів – 8, канонерок – 1, наливних теплоходів – 1, пароплавів типу «Ельпидифор» – 12, плавучого доку на 30 тисяч тонн – 1 та «матки для підводних човнів»); 2) з кораблів колишнього російського Чорноморського флоту, котрі мали перейти в розпорядження та власність України; 3) з інших кораблів, здобутих Українською Народною Республікою шляхом придбання та тих, що підняли українські прапори (наприклад, ескадрених міноносців «Україна», «Гайдамак» та інших, котрі перейшли з Балтійського до Чорноморського флоту); 4) постів, радіостанцій та інших засобів зв'язку; 5) відділу гідроавіації; 6) морської берегової охорони; 7) піших допоміжних частин флоту. Миколаїв посідав особливе місце в планах Директорії. Для підготовки військово-морських фахівців тут збиралися відкрити не лише Гардемаринську школу, а й Академію, Гардемаринські класи з повторними курсами для старшин, спеціальні класи для старшин, тимчасові короткі курси для старшин (гарматні, мінні, штурманські, механічні, електромеханічні тощо), спеціальні

⁴²⁹ Закон про ухвалу та переведення в життя тимчасового закону про Військовий Флот Української Народної Республіки ; Тимчасовий закон про військовий флот Української Народної Республіки. *Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки*. Виданий 8 лютого 1919 року. 5-й випуск. Ч. 79.

⁴³⁰ Закон про поповнення армії та фльоти Української Народної Республіки // *Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки*. Виданий 18 лютого 1919 року. 8-й випуск. Ч. 101.

⁴³¹ Закон про заснування Гардемаринської школи, про її штати та асигнування 46380 карбованців на витрати цієї школи. *Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки*. Виданий 18 лютого 1919 року. 8-й випуск. Ч. 107.

⁴³² Штати Центральних Установ Морського Міністерства Української Народної Республіки. *Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки*. Виданий 5 серпня 1919 року. 29-й випуск. Ч. 410.

школи для кондукторів флоту і матросів, депо новобранців для початкового навчання. На флоті мали служити 800 старшин і 12 500 матросів. До закону про флот навіть додавалися штати Миколаївського та Маріупольського військових портів. Більше того, у зв'язку з війною військові порти Миколаєва та Маріуполя підлягали розширенню. У розпорядження Морського міністерства асигнувалося 100 млн. крб., з яких суднобудівним заводам «Наваль» і «Руссуд» діставалося 20 млн. крб. Замість кожного судна, що вибувало зі складу діючого флоту, негайно мало закладатися нове судно. Усі частини та інституції морського відомства Української Народної Республіки мали керуватися Зведенням Морських Постанов Російської імперії видання 1913 року зі всіма змінами і додатками, виданими імператорським та Тимчасовим урядами, якщо ці закони не змінювалися й не доповнювалися законодавством Української Держави⁴³³. Усі ці законодавчі ідеї належали вже іншому Морському міністру України Михайлу Івановичу Білінському (1883–1921 рр.), яким також було ініційовано надання українських назв низці кораблів Чорноморського флоту. Однак цим законам і планам не судилося виповнитися. Згодом Директорія вже почала формувати Морський полк у Вінниці, а потім – у Коломиї, Гардемаринську школу відкрито в Кам'янці-Подільському, тобто надто далеко від Чорного моря⁴³⁴.

Таким чином, під час існування Української Народної Республіки, Української Держави та Директорії на українському флоті функціонувало три архівні установи: Архів Морського міністерства в Києві, Чорноморський центральний військово-морський архів у Миколаєві та Тимчасовий архів Чорноморського флоту в Севастополі. Беззаперечно, що всі архіви перебували в полі зору командування військово-морського флоту України. Аналіз описів доводить, що в цей період архіви, у т. ч. у Миколаєві і Севастополі, уже почали комплектуватися документами українських військово-морських підрозділів. Крім того, українською владою в Миколаєві було вжито конкретних заходів для покращення матеріально-технічної бази Чорноморського центрального військово-морського архіву. Відомостей про роботу цього архіву в період перебування в Миколаєві військ отамана Григор'єва, Антанти та А. І. Денікіна (1919 р.) віднайти в документах архівів України не вдалося. Із трьох архівів Україні залишилися лише документи, накопичені Архівом Морського міністерства, інші вивезено до Російської Федерації.

⁴³³ Закон про ухвалу та переведення в життя тимчасового закону про військовий Флот Української Народної Республіки; Тимчасовий закон про військовий флот Української Народної Республіки. *Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки*. Виданий 8 лютого 1919 року. 5-й випуск. Ч. 79.

⁴³⁴ Шрамченко С. Закон про Державну українську флоту та його виконавці. *Військо України. Часопис збройних сил України*. 4-те число. Київ, 1993. С. 32–37; Левченко Л. Л. Проблема Чорноморського флоту і суднобудівних заводів у роки української революції: Миколаївські візії. *Історичний архів. Наукові студії*. Випуск 18. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2017. С. 84–104.

2.4 Архівна справа на Миколаївщині під час ствердження комунорадянської диктатури

Наприкінці жовтня 1919 року більшовицькі війська розгорнули наступ на Україну: 12 грудня 1919 року вони вибили денікінців із Харкова, 16 грудня 1919 року – з Києва, 29 січня 1920 року – з Херсона, 30 січня 1920 року – з Миколаєва, 7 лютого 1920 року – з Одеси. Радянська влада цього разу остаточно встановилася в Україні: у Харкові відновив роботу радянський уряд, у т. ч. Наркомос УСРР та в його складі – Всеукраїнський комітет охорони пам'ятників мистецтва і старовини (ВУКОПМИС). 8 січня 1920 року відбулося засідання архівної секції ВУКОПМИСу, на якому йшлося про організацію заходів щодо поліпшення архівної справи в Україні⁴³⁵. Діяльність ВУКОПМИСу тривала недовго й переважно він займався своєю реорганізацією⁴³⁶.

11 грудня 1919 року для сприяння Червоній Армії в боротьбі з денікінцями та ствердження радянської влади був заснований Всеукраїнський революційний комітет (Всеукрревком) на чолі з Григорієм Івановичем Петровським (1878–1958 рр.), який відновив органи радянської влади на місцях. Всеукрревком запровадив видавання архівам охоронних листів, у тексті яких вказувалося, що приміщення архіву не підлягає реквізиції і жоден документ не може бути вилучений з архіву без дозволу цього комітету⁴³⁷. 7 лютого 1920 року Всеукрревком прийняв постанову, в якій йшлося про реєстрацію архівів і використання архівних документів, що не мали історичної цінності, в цілях паперової промисловості та в зв'язку з паперовою кризою, створення особливої комісії для експертизи цінності архівних документів і виділення їх на переробку⁴³⁸. 9 березня 1920 року постановою Всеукрревкому комісії присвоєно найменування Особлива Всеукраїнська архівна комісія (ОВАК), на неї покладалася охорона цінних у науковому відношенні архівів та вилучення й утилізація архівних матеріалів, що не мали ділової та історичної цінності⁴³⁹.

Одним із перших документів, у яких окреслювалися основи архівної політики в радянській Україні стало «Тимчасове положення про архівну справу», схвалене Наркомосом УСРР 9 березня 1920 року. Усі архіви, урядові, громадські, монастирські й церковні, а також приватні архівні зібрання, оголошувалися загальнонародним надбанням і передавалися до відання «Архівних Секцій ГубКОПИСів Наркомосу» (Губернських архівних секцій при Губернських комі-

⁴³⁵ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 686. Арк. 21–22зв.

⁴³⁶ Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіва за 1924 рік. *Архівна справа*. Книжка перша. Харків : Видання Укрцентрархіва, 1925. С. 47.

⁴³⁷ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 4.

⁴³⁸ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 4.

⁴³⁹ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 5.

татах охорони пам'яток мистецтва і старовини Губернських відділів народної освіти)⁴⁴⁰. 20 квітня 1920 року Рада Народних Комісарів УСРР затвердила постанову про націоналізацію і централізацію архівної справи в Україні, яка стверджувала проголошення архівів загальнонародним надбанням і їх передавання до відання Архівних секцій при Губнаросвітах⁴⁴¹.

Розвиток архівної справи в Миколаївській губернії дійсно гальмувався відсутністю центрального керівного архівного органу, який би координував роботу всіх місцевих архівів. Опіку над архівами відтак узяв на себе Миколаївський губернський відділ народної освіти (далі – Губнаросвіти). У лютому 1920 року Губнаросвіти видав наказ, в якому пропонувалося *«всім місцевим державним, громадським і приватним установам і організаціям, науковим товариствам, а також громадянам в тиждень строк повідомити Відділ народної освіти про наявні в їхньому розпорядженні архіви та наукові колекції зі стислими вказівками на їх обсяги та зміст. Заборонялася робота й виїмка матеріалу з них без дозволу Відділу народної освіти... Вся відповідальність за невиконання наказу покладалася на повітові й волосні відділи освіти. Заборонялося як вивезення, так і продаж усілякого роду колекцій, старовинних речей, рукописів, історичних актів, грамот, книг, картин та іншого без дозволу Відділу народної освіти»*⁴⁴². У Миколаївській губернії не спостерігається створення й діяльності Губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ГубКОПИСу). 5 березня 1920 року Губернський відділ народної освіти реорганізовано й у його складі створено три підвідділи: шкільний, позашкільний і дошкільний⁴⁴³. Позашкільний відділ очолив Ян Петрович Ряппо (1880–1958 рр.).

Роль Я. П. Ряппо в історії України оцінюється неоднозначно. Я. П. Ряппо закінчив 1909 року Петербурзький університет, де вивчав юридичні, історичні, філологічні науки, а також сходознавство й східні мови. Лютнева революція 1917 року застала його в Миколаєві («застала мене як військово-мобілізованого»), щоправда, тоді він належав до партії есерів⁴⁴⁴, був гласним демократичної Миколаївської міської думи від фракції соціал-демократів об'єднаних і підтримував Центральну Раду. 7 березня 1917 року сформовано Раду військових депутатів на чолі з Я. П. Ряппо. 23 квітня 1917 року, об'єднавшись із Радою робітничих депутатів, вона перетворилася на Раду робітничих і військових депутатів, а Я. П. Ряппо знову було обрано головою. В очах сучасних дослідників історії педагогічної освіти в Україні, Я. П. Ряппо – державний діяч у галузі

⁴⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 591. Арк. 124.

⁴⁴¹ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 6.

⁴⁴² ДАМО. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 9.

⁴⁴³ ДАМО. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 31.

⁴⁴⁴ Ряппо Я. П. Автобіографія. Личный листок по учету кадров. ЦДАВО України. Ф. 4805. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4–8зв.

народної освіти, український педагог (за національністю – естонець), теоретик системи народної освіти України 20-х рр. XX ст., заступник наркома освіти УСРР (1921–1928 рр.), фундатор Українського науково-дослідного інституту педагогіки (Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України), голова редакційної колегії журналу «Путь просвещения» («Шлях освіти»), автор праць з історії та теорії педагогіки і т. д. Його діяльність на архівному поприщі не висвітлена істориками, однак він відіграв ключову роль у створенні радянських органів управління архівною справою в Україні, уже перебуваючи в лавах партії більшовиків (з лютого 1920 р.). Я. П. Ряппо також стояв у витоків архівної справи Миколаївщини радянського періоду. Ще 1917 року в Миколаєві у складі Ради робітничих і військових депутатів було створено судово-слідчу секцію у складі двох комісій, одна з яких була архівною. Вона займалася дослідженням архівних документів у цілях вилучення з них відомостей про інформаторів охоранки, агентів таємної поліції, представників різних політичних сил та інших даних, цікавих слідчим. З архівів і фондів канцелярії Миколаївського військового губернатора, канцелярії Миколаївського градоначальника, міської поліції, жандармського відділення, політичного розшуку й інших установ архівна комісія відібрала відповідні категорії справ, навіть улаштувала власний архів для їх зберігання. Разом із підготовкою документів для слідчих, співробітники архівної комісії видавали і звичайні архівні довідки. Архівна комісія здійснювала публікації в місцевій газеті Ради робітничих і військових депутатів «Известия», переважно списків членів монархічних організацій та інших контрреволюційних елементів. У результаті діяльності судово-слідчої секції створила 307 архівних справ, які вона передала на зберігання до свого архіву.⁴⁴⁵ Аналогічні судово-слідчі секції Рад робітничих і військових депутатів із архівними комісіями при них 1917 року було створено не лише в Миколаєві, а й в інших містах колишньої Російської імперії. Разом із «летючими загонами» вони допомагали більшовикам у реалізації політики «червоного терору». Документи архіву Миколаївської судово-слідчої секції було спалено ще в 1919 році⁴⁴⁶ як і аналогічної інституції, що діяла в Одесі⁴⁴⁷, тому неможливо дізнатися, чи використовувалися секцією документи Чорноморського центрального військово-морського архіву.

Коли 18 лютого 1918 року в Миколаєві було обрано Раду народних комісарів, комісаром освіти став Я. П. Ряппо⁴⁴⁸. До кінця лютого 1918 року (тобто ще до німецької присутності в місті) він навіть устиг розробити детальне поло-

⁴⁴⁵ ДАМО. Ф. Р-2247. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 125–128.

⁴⁴⁶ Осипова К. Й. Нарис з історії архівної справи на Миколаївщині. Машинопис. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8; ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 2.

⁴⁴⁷ Зинько Ф. З. Кое-что из истории Одесской ЧК. Одесса: Б. и., 1998. 147 с.

⁴⁴⁸ ДАМО. Ф. П-1817. Оп. 2. Спр. 279. Арк. 63.

ження про Комісаріат народної освіти. До завдань комісаріату належала *«усебічна підтримка – матеріальна, ідейна, моральна – всіх культурно-освітніх починань як муніципальних, так і приватних. Загальна мета всіх заходів полягала у висвітленні й збагаченні духовного життя країни та виведення її з болісної кризи до повного народовладдя і світлого соціалізму, творчості»*. Комісар освіти мав наглядати за усіма культурно-освітніми закладами, у т. ч. й архівами та бібліотеками⁴⁴⁹. Тож архіви ще з 1917 року стали предметом постійної уваги Я. П. Ряппо.

У складі позашкільного підвідділу Губернського відділу народної освіти, створеного в березні 1920 року, функціонувало кілька секцій, в їх числі: музейна з археологічною (або архівною) та археографічною комісіями при ній (очевидно, ця секція була аналогом ГубКОПИСу). 6 березня 1920 року Губревком видав наказ про передавання всіх архівів у розпорядження Поліграфічного відділу Губраднаргоспу⁴⁵¹. Це рішення фактично означало, що архіви віддадуть до паперових фабрик на переробку, тому на засіданні головної колегії Губнаросвіти 27 березня 1920 року слухалося питання «про реквізицію архівів Губраднаргоспом» і було прийнято рішення клопотати перед Ревкомом, щоб у приміщеннях архівів ніхто без дозволу Губнаросвіти не розпоряджався через особливу важливість матеріалів, що там зберігалися⁴⁵². Із цього ж приводу 29 березня 1920 року Я. П. Ряппо звернувся до Губревкому із таким листом:

«От 6/III с/г [6 березня 1920 р.] за № 26 был издан приказ о передаче всех архивов в распоряжение Губсовнархоза (Полиграфический отдел), между тем по декретам В.И.К. [Всеукраинского Исполнительного Комитета] все государственные, общественные и частные архивы, являясь неприкосновенной реликвией государства, должны находиться в ведении исключительно Отдела Народнообраза под непосредственным наблюдением археологической комиссии. Считаю вышеупомянутый приказ Николаевского Губревкома неправильно понятым целым рядом учреждений, помимо этого переход архивов в ненаучные комиссии может нанести невознагради-

РЯППО Ян Петрович –
перший голова
Миколаївської Ради
робітничих і військових
депутатів, перший комісар
з освіти у складі
Миколаївської Ради народних
комісарів, організатор
архівних органів
на Миколаївщині та в УСРР⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ ДАМО. Ф. Р-2247. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 2–4.

⁴⁵⁰ Особова справа Я. П. Ряппо. ЦДАВО України. Ф. 4805. Оп. 1. Спр. 1.

⁴⁵¹ ДАМО. Ф. Р-152. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 11.

⁴⁵² ДАМО. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 46 ; ДАМО. Ф. Р-916. Оп. 2. Спр. 246. Арк. 13.

мый ущерб и гибель того, что является нашей историей, Музейная секция ставит в известность об этом Губревком. Стоя всецело на страже спасения культурных и научных памятников, мы обращаемся, во имя спасения их, к Губревкому с заявлением о необходимости разъяснения предыдущего приказа в том смысле, что все архивы должны находиться в ведении исключительно Отдела Народнообраза. Помимо всего ставим в известность Губревком, что Музейной секцией создана специальная Археографическая комиссия, которая составляет сейчас, на основании ценнейших материалов, хранящихся в архивах, историю г. Николаева и в частности историю революционного движения в нем, ни разу раньше еще не исследованную, которая явится первым трудом по истории общественного и политического движения на юге России. Считаю принять срочные меры к спасению архивов и дать возможность продолжать работы научных комиссий.

Заведующ[ий] Внешкольн[ым] Подотд[елом] Я. Ряппо»⁴⁵³.

Безпосереднім головою архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти став Георгій Мойсейович Ільгісоніс. Імовірно, Г. М. Ільгісоніс був за національністю, як і Я. П. Ряппо, естонцем і міг прибути до Миколаєва разом із ним (але це лише припущення). Підготовлені ним документи (Положення про Миколаївську Губархсекцію, Загальна інструкція комісіям-радам для розбирання архівів, Положення про повітові архівні секції) доводять, що він добре знався на архівній справі. За збереження пам'яток старовини й мистецтва відповідала О. Макотинська. Загальний нагляд і керівництво архівною роботою здійснював С. А. Семенов (Семен Анатолійович Зусер, керуючий усіма музеями міста). Збирання, охорона та вивчення архівних документів з історії революційного руху належали до обов'язків А. С. Коган. Адміністративними, медичними і санітарними архівами опікувався Є. І. Захар'яш. За архіви релігійних закладів, станових і національних організацій відповідала С. А. Толстова. Військово-морські архіви та документи закладів народної освіти перебували під наглядом Д. А. Ведмідь. Член секції Вольнов (ім'я та по батькові в документі не зазначені) не мав чітко визначених функцій⁴⁵⁴. У «Нарисі з історії архівної справи на Миколаївщині» завідувач Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осипова дійшла висновку, що *«деятельность Архивной Комиссии заключалась в опубликовании ряда законодательных мер (приказы Губисполкома), направленных к учету и охране архивов в губернии и к разъяснению должностным лицам и учреждениям необходимости бережного отношения к имеющимся у них ведомственным архивам... Затем Секция приступила к деятельному обследованию всех архивов и выборке из них материалов, касаю-*

⁴⁵³ ДАМО. Ф. Р-152. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 11.

⁴⁵⁴ Осипова К. Й. Нарис з історії архівної справи на Миколаївщині. Машинопис. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8зв.–9.

щихся истории города Николаева и истории революционного движения на Херсонщине... Однако, подводя итоги работы Николаевской Архивной Секции (или Комиссии) при Наробразе, положившей первые шаги к объединению архивного дела на месте в одних руках (идея централизации архивного дела в руках высшего правительства), нельзя не заметить, что эта Комиссия производила одностороннюю исследовательскую работу в той части архивных материалов, которые по тем или иным политическим соображениям момента были наиболее нужными и интересными, игнорируя как чисто специальную архивно-техническую работу (сортировка дел, их классификация, систематизация и описание), так и архивно-научную работу по подготовке этих дел к историческим исследованиям, путем составления подробных научных описаний»⁴⁵⁵. Приблизно в травні 1920 року Я. П. Ряппо переїхав до Одеси, де очолив Губнар-освіту, а в січні 1921 року – до Харкова – працювати на посаді заступника голови Наркомосу УСРР. Імовірно, через від'їзд Я. П. Ряппо, у Миколаєві змінили керівника архівної комісії. 13 серпня 1920 року на цю посаду був призначений Вольнов⁴⁵⁶.

Які саме заходи у сфері охорони військово-морських архівів здійснювала секція, докладніше встановити не вдалося. У фондах держархіву Миколаївської області збереглися звіти архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти. У річному звіті за 1920 рік зазначено, що архівною комісією взято на облік архів Морського відомства (Чорноморський центральний військово-морський архів), в якому зберігалось понад 200 тисяч справ за період від XVIII ст., у т. ч. таємні справи із Севастополя, архіви міщанської управи, міський архів зі справами канцелярії військового губернатора. Наведені у звіті дані про обсяг фондів архіву можуть бути неточними – «оцінені на око», оскільки архівна комісія не концентрувалася на обліковій роботі, а спрямовувала свою діяльність на відбір матеріалу, що відносився «виключно до історії революційного руху в м. Миколаєві». У звіті йшлося про те, що миколаївські архіви досліджувалися вперше, їм приділялася значна увага, адже вони могли пролити світло на ставлення царської влади до діячів політичних рухів⁴⁵⁷.

У той час архіви Миколаївщини опинилися під реальною загрозою повної й незворотної втрати. Хоча радянська влада в Україні націоналізувала архіви й оголосила їх народним надбанням, але тут же відправила на паперові переробні фабрики. «Паперовий голод» та паливна криза, якими прикривалася комунорадянська влада у своїй політиці знищення пам'яті про минуле й формуванні

⁴⁵⁵ Осипова К. Й. Нарис з історії архівної справи на Миколаївщині. Машинопис. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 9–9зв.

⁴⁵⁶ ДАМО. Ф. Р-152. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 51.

⁴⁵⁷ ДАМО. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 8.

світогляду майбутньої радянської людини, поглинали архіви в Україні. У Миколаєві не міг заспокоїтися Губернський поліграфічний відділ, котрий 20 травня 1920 року направив до Губвиконкому листа про створення спеціальної комісії для розбирання архівів, оскільки *«використання архівів у Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді та інших містах Херсонської губернії може бути без сумніву значною підмогою під час теперішньої паперової кризи»*. Парадоксально, але в цьому листі Поліграфвідділ зазначив, що *«доцільно видати наказ про заборону знищувати будь-який [архівний] папір, а віддавати його у розпорядження Поліграфічної секції при Раднаргоспі для передачі Головпаперу або ближчій паперовій фабриці для переробки»*⁴⁵⁸. В архівних справах, що зберігалися Миколаївським міським архівом, постійно вирізався чистий папір або документи, на звороті яких ще можна було щось написати, без всякої експертизи цінності вилучалися справи для передавання установам Головпапіртресту⁴⁵⁹. З метою впорядкування утилізації архівних документів та організації їх належної експертизи на місцях, у Харкові було прийнято рішення про створення відділень ОВАК у губерніях – губОВАКів. 24 квітня 1920 року РНК УСРР затвердила «Положення про організацію губернських комісій із вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів» (губОВАКів), в якому зазначалося, що губернські комісії перебувають у віданні ОВАКу⁴⁶⁰. З Харкова від ОВАКу до Миколаєва надійшла постанова від 13 травня 1920 року, в якій комісія пропонувала всім установам і приватним особам зареєструвати їхні архіви з точним зазначенням місця зберігання архіву, крайніх дат документів, описів і даних про відповідальну за зберігання документів особу. Відомості про реєстрацію слід було надіслати до Комітету з охорони пам'яток старовини та мистецтва Харківського губернського відділу народної освіти (Садова-Куликовська № 9/2, 4-й поверх)⁴⁶¹. *«Але не вважаючи на як-найсуворіші розпорядження, дуже небагато установ зареєстрували свої архіви. Охороняти архіви було майже неможливо через брак людей, коштів і постійне ламання всіх правил і вимог що до охорони. Організувати відділи на місцях через труднощі зв'язку було майже неможливо, а коли їх кінець-кінцем організовано, зсилатися з ними було занадто важко, і вони працювали без керівництва з центру. Крадіж архівів тривав»*, – констатували стан цієї роботи в цілому по Україні в 1925 році О. Водолажченко та В. Барвінський⁴⁶².

⁴⁵⁸ ДАМО. Ф. Р-152. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 19.

⁴⁵⁹ ДАМО. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 35 зв., 42.

⁴⁶⁰ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2.

⁴⁶¹ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7.

⁴⁶² Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіва за 1924 рік. *Архівна справа*. Книжка перша. Харків : Видання Укрцентрархіва, 1925. С. 46–47.

27 травня 1920 року від ОВАКу до Миколаївського губвиконкому був відправлений лист із пропозицією терміново заснувати Губернську комісію із вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів⁴⁶³. Президія Губвиконкому слухала питання «про організацію губернської комісії з вилучення й утилізації непотрібних архівних матеріалів» 17 червня 1920 року й прийняла рішення заснувати таку комісію на чолі з представником виконкому⁴⁶⁴. Комісія з вилучення та утилізації архівних матеріалів (або Архівна комісія з вилучення та утилізації старих непотрібних архівних матеріалів, ГубОВАК) у Миколаєві заснована 19 серпня 1920 року. Головою комісії призначено М. Д. Пекарського⁴⁶⁵. У своїй діяльності комісія спиралася на «Інструкцію Губернским комісіям з вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів», у якій зазначалося, що установа повинна розібрати архівні документи в такий спосіб: спершу відділити документи, потрібні для поточного діловодства; потім виокремити документи постійного зберігання (важливими для наукових досліджень уважалися архіви військово-морського відомства, канцелярій губернаторів, особливо секретні політичні справи, документи з історії революції, селянських, робітничих, громадських рухів і статистичні дані); нарешті, виділити до знищення непотрібні для потреб установи документи. Архіви мали розбиратися за комбінованою системою: за описами та шляхом безпосереднього ознайомлення з документами. У міських і земських архівах лишалися недоторканими до прийняття рішення щодо них документи 50–70-х рр. XIX ст. Усі справи радянських установ мали зберігатися п'ять років, а потім ті з них, що визнавалися цінними для подальшого зберігання, планувалося передати до центральних архівосховищ⁴⁶⁶.

На практиці робота Комісії з вилучення та утилізації архівних матеріалів у Миколаївській губернії розпочалася 15 вересня 1920 року, після отримання кількох телеграм із Харкова⁴⁶⁷, і здійснювалася повільно через неявку представників «зацікавлених» відомств на її засідання. ГубОВАКу доводилося самотужки розбирати й ставити на облік архіви. Члени комісії обстежили архіви губернського відділу народної освіти, відділу соціального забезпечення, губернського фінансового відділу, губернського карного розшуку, тюремної інспекції, губернського відділу народного здоров'я, батальйону військ внутрішньої варті, державного банку та інших установ. У звіті комісії за період від 14 вересня 1920 р. до 1 січня 1921 р. указано, що низька продуктивність праці пояснюється відсутністю досвідчених спеціалістів, здатних розбирати матеріали *«з особливою обережністю, щоб не знищити архіви, потрібні для історії»*. До 1 січня

⁴⁶³ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 9.

⁴⁶⁴ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 3.

⁴⁶⁵ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 4–44.

⁴⁶⁶ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1.

⁴⁶⁷ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 21–22.

1921 року комісія утилізувала 504 пуди архівного паперу, з яких 400 пудів бру-дного й 104 придатного до повторного використання⁴⁶⁸.

Спершу складається враження, що члени Миколаївського губОВАКу навмисне доповідали губвиконкому про відсутність у Миколаєві архівного матеріалу, який підлягав утилізації, оскільки прагнули зберегти якомога більше історичних документів. Так, М. Д. Пекарський писав у доповідній записці до Миколаївського губвиконкому 17 вересня 1920 року: *«За змістом інструкції Комісії створюються в Губернських містах унаслідок того, що в них сконцентровано всі архіви, звідки потрібно черпати непотрібний архівний матеріал, придатний для переробки на фабриці. Миколаїв лише нещодавно став Губернським містом, так що про ті архіви, що їх мали на увазі під час організації архівних комісій, не може бути мови»*⁴⁶⁹. Г. В. Боряк та І. Б. Матяш дійшли висновку, що діяльність Особливої Всеукраїнської архівної комісії та її місцевих органів, зокрема в Миколаївській губернії, мала позитивний результат, оскільки хоча б частково вдалося запобігти знищенню цінних для історії документів ХІХ ст.⁴⁷⁰. Однак величезні обсяги архівних справ, указані в актах про утилізацію⁴⁷¹, як і кількість самих актів, вражає, тому зроблений шанованими вченими висновок видається дещо поспішним. Для прикладу наведемо текст одного з таких актів:

« А К Т .

1921 года июля 15 дня.

Мы, нижеподписавшиеся, присутствовали при взвешивании на весах Губкомбума ненужных архивных материалов Губернского Центрального Архива, при чем оказалось: дел бывшей Николаевской тюремной инспекции, Каторжной тюрьмы, исправительного арестантского отделения, бывшей Николаевской Ремесленной Управы, бывшей Николаевской Городской Управы, Городской Полиции, Канцелярии Николаевского Градоначальника и контор Николаевских Нотариусов в количестве 10 570, весом 85 пудов, которые и переданы в Губкомбум...

Заведующий организационно-техническим

отделом Губархсекции

А. Добровольский.

Заведующий Губархсекцией Губполитпросвета

Г. Ильгисонис»⁴⁷².

Звіти про роботу Миколаївського міського архіву свідчать про те, що його співробітникам доводилося весь час розбирати архівні фонди й віддавати на

⁴⁶⁸ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2 ; ДАМО. Ф. Р-152. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 18.

⁴⁶⁹ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 12.

⁴⁷⁰ Боряк Геннадій, Матяш Ірина. Формування системи архівних установ та розвиток української архівістики. Архівні установи України: Довідник. Т. 1. Державні архіви / Держкомархів України, УНДІАСД / редкол. : Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін. 2-е вид., доп. Київ, 2005. С. 13.

⁴⁷¹ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 9, 10.

⁴⁷² ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 9, 10.

утилізацію архівні справи. Дослідник історії ОВАК Олексій Макієнко звинувачує в знищенні херсонських архівів голову місцевого відділення Миколаївського губОВАКу О. Шматова, на якого М. Д. Пекарський перекинув відповідальність за утилізацію херсонських архівів⁴⁷³. У Херсоні О. Шматов устиг в стислі терміни утилізувати документи 1-ї чоловічої гімназії, ломбарду, кредитного товариства, митниці й навіть міської управи, до співробітників якої йому довелося застосувати «рішучі» заходи⁴⁷⁴. За ініціативи О. Шматова Губполітвиконком в грудні 1921 року схвалив програму суцільного використання міських архівів Херсона для вирішення проблеми паперового дефіциту⁴⁷⁵. Таким чином, стає очевидним, що реєстрація архівів здійснювалася з метою не пропустити жодного з них для вилучення паперу, а впорядкування утилізації ще не означало запобігання знищенню архівів. Навпаки, радянська влада, намагаючись розпочати історію «з чистого аркушу» й створити нове суспільство, енергійно вживала заходів до «стирання» пам'яті про минуле. З цього приводу О. Водолажченко та В. Барвінський написали так: *«...ОВАК і її місцеві органи були зацікавлені переважно в тому, щоби постачати "Югбуму" сировину. Через те між архівними секціями і ОВАК повстала боротьба за цілість архівів. Секції були кволі, коштів у них було ще менше як у ОВАК і її органів, а тому перемогли останні: якщо секції не встигали відібрати важливий матеріал, архів передавалося на фабрику без перегляду і відбирання і всякі протести були зайві. Стан архівних робітників був скрутний. Вони діставали дуже малу платню, пайки одержували найменші, а робота їхня була дуже важка і не позиточна. Але не зважаючи на це архівні робітники ані в центрі, ані на місцях не залишали своєї роботи виряткування архівів»*⁴⁷⁶. Немає можливості встановити, наскільки від цієї навали утилізації архівів у 1920–1925 рр. міг постраждати Чорноморський центральний військово-морський архів. З аналізу подальшої історії архіву стає очевидним, що він не підпав під утилізацію аж до 1932 р.: можливо, через відсутність рішення про його подальшу долю (хоча в листуванні й інших документах увесь час ішлося про необхідність відокремлення в ньому утильматеріалу). Автором з'ясовано, що в 1932 році проводився черговий місячник утилізації й на Миколаївський державний історичний архів було покладено майже 70 % усього річного плану утилізації Центрального архівного управління УСРР (загалом по УСРР упродовж місячника планувалося утилізувати 45 тонн, а на Миколаїв поклада-

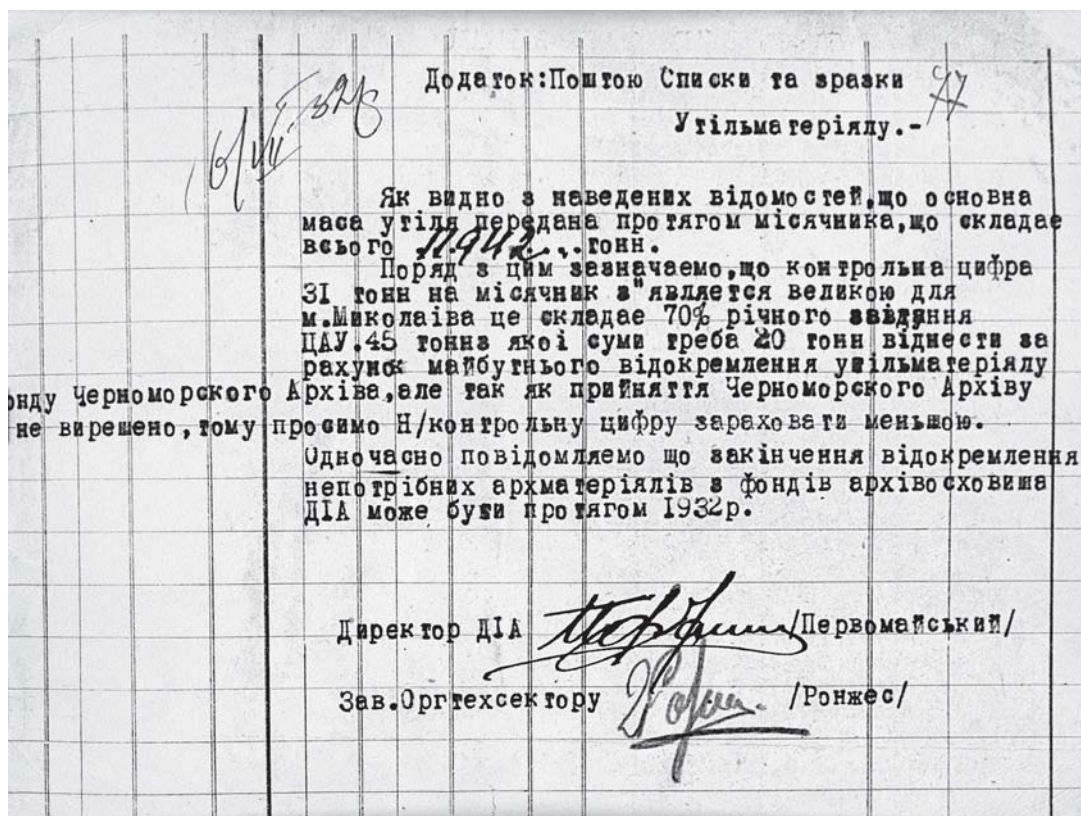
⁴⁷³ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 12.

⁴⁷⁴ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 14.

⁴⁷⁵ Макієнко О. Роль Особливої Всеукраїнської архівної комісії та її місцевих інституцій у розвитку архівної справи в регіонах України. *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2015. Т. 22–23. С. 39.

⁴⁷⁶ Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіва за 1924 рік. *Архівна справа*. Книжка перша. Харків : Видання Укрцентрархіва, 1925. С. 47.

лася 31 тонна). 20 тонн архівного матеріалу мали утилізувати в Чорноморському центральному військово-морському архіві⁴⁷⁷. Однак Миколаївський державний історичний архів того року не виконав плану утилізації (було утилізовано лише 11,942 тонни) й зовсім не здійснював утилізацію в Чорноморському центральному військово-морському архіві. Про це свідчить лист директора держархіву В. О. Первوماйського.

Додаток до звіту Миколаївського державного історичного архіву, в якому наведено відомості про проведення місячника виділення утиль – матеріалу в 1932 р.⁴⁷⁸

Про жахливі наслідки так званого «паперового голоду» яскраво свідчить звіт миколаївського архівіста І. Я. Лучинського про впорядкування фонду канцелярії Миколаївського і Севастопольського військового губернатора (1805–1900 рр.) від 4 жовтня 1928 року: «Так как во время бумажного голода, при вынужденности из этих дел чистой бумаги и снятия обложек, названия дел [испорчены],

⁴⁷⁷ ДАОО. Ф. 1403. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 77.

⁴⁷⁸ ДАОО. Ф. 1403. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 77.

каковые были совершенно разрознены и сброшены в общую кучу, то пришлось собирать и формировать почти каждое дело из оторванных отдельных листов, подклеивать и давать названия новым делам на новых обложках и увязывать все дела в связки. Таким образом, все дела хронологически подобраны часто по найденным старым отдельным делопроизводственным описям и частью по вновь составленной подробной описи с 1845 по 1857 гг. Кроме того, на все дела составлена сокращенная опись по вновь присланной форме № 1, а на обнаруженные более или менее важные дела со статистическими или другими сведениями общего значения развития г. Николаева, на которых не найдено подробных описей с названиями дел, составлена особая выборка для того, чтобы представлялась возможность скорей разыскивать их из связок. В настоящее время из всего вышеуказанного фонда сохранилось приблизительно от 55 до 60 %, не считая секретной части, которая раньше входила в общий счет»⁴⁷⁹.

Стислий звіт про діяльність ОВАК, що зберігся у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, свідчить про передавання одинадцятьма губОВАКАми до тресту «Юг-бум» 128062 пудів (2 151 441 кг) архівного матеріалу лише в другу половину 1920 р. та 1921 р.⁴⁸⁰

У січні–квітні 1921 року в Харкові архівна секція ВУКОПМИСу розглядала різні питання, як-от: про концентрацію архівів і підвищення кваліфікації працівників⁴⁸¹, обстеження й охорону архівів⁴⁸², сполучення діяльності ВУКОПМИСу з Істпартом (6 квітня 1921 р. ВУЦВК видав постанову про затвердження положення про комісію при ВУЦВК з історії української революції і комуністичної партії)⁴⁸³. Однак, очевидно, що питання про створення Архівного управління було першим на порядку денному. 28 квітня 1921 року відбулося засідання колегії Наркомосу УСРР, в якому взяли участь голова Наркомосу Г. Ф. Гринько, заступник голови Наркомосу Я. П. Ряппо, начальник фінансово-економічного управління Наркомосу В. Є. Бутвин, а також А. І. Гендрихівська, О. І. Попов, А. П. Машкін, М. Зотін та інші члени колегії. Докладав заступник наркома закордонних справ, член ВУЦВК і голова ВУКОПМИСу Левко Ковалів, який запропонував виокремити з ВУКОПМИСу Головне Архівне управління, пов'язати його з Істпартом, на чолі управління поставити колегію у складі М. О. Скрипника, Л. Б. Коваліва та С. В. Косіора. Протокол засідання підписав Г. Ф. Гринько, а від членів колегії – Я. П. Ряппо⁴⁸⁴. 24 серпня 1921 року в Харкові відбулося ще одне

⁴⁷⁹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 10-10зв.

⁴⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 1-3.

⁴⁸¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 3-3зв.

⁴⁸² ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 6.

⁴⁸³ Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 : збірник документів. Київ : Держполітвидав, 1959. Т. 1 : 1917 – червень 1941 р.р. С. 112–113.

⁴⁸⁴ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 22–22зв.

засідання колегії Наркомосу УСРР, на якому Я. П. Ряппо головував особисто. На цьому засіданні схвалено рішення про затвердження положення, штатів та складу колегії Головного архівного управління. Головою колегії став М. О. Скрипник, заступником – Д. І. Багалій, членами – П. Я. Гальперін, М. В. Довнар-Запольський та В. І. Веретенников. Підписав протокол заступник голови Наркомосу УСРР Я. П. Ряппо⁴⁸⁵. Крім Головного архівного управління в Харкові, започатковувалися центральні та історичні архіви, а також центральні архіви революції в Києві та Харкові, у губернських містах України засновувалися Губархи (губернські управління архівною справою), а при них – губернські історичні архіви та губернські архіви революції⁴⁸⁶. Отже, саме в Харкові, а не в Києві, де ще жевріли національні ідеї, не лише постав радянський орган управління архівною справою в Україні – Головне архівне управління УСРР, – була визначена мережа місцевих архівних установ, а й певною мірою перетнулися київські, харківські та миколаївські стежки архівної справи⁴⁸⁷.

9 травня 1921 року завідувач музейно-екскурсійно-виставковою секцією Губполітосвіти (прізвище в документі не зазначено) скликав засідання комісії з приводу організації Губернського архівного управління в Миколаєві. У засіданні взяли участь представник Миколаївського губвиконкому (прізвище в документі не зазначено), Губполітосвіти (прізвище в документі не зазначено), Губнаросвіти (прізвище в документі не зазначено), губОВАКу (М. Д. Пекарський), Істпарту (В. М. Фідровський), а також завідувачі Миколаївського міського (А. В. Добровольський) та Чорноморського центрального військово-морського архівів (прізвище в документі не зазначено, стоїть лише особистий підпис⁴⁸⁸). У постанові, прийнятій на засіданні, вказувалося:

«Признать то положение, в котором находится сейчас архивное дело, ненормальным; к упорядочению архивного дела принять срочные и энергичные меры. Считать декреты Сов[ета] Нар[одных] Ком[иссаров] по указанному вопросу руководящим началом в работах по упорядочению архивного дела. Принимая во внимание, что архивам Ник[олаевской] губ[ернии] грозит опасность уничтожения, принять срочные меры к прекращению беспорядочных выдач архивной бумаги, добиваясь категорических приказов Губисполкома по этому вопросу. [Архивный] подотдел соз-

⁴⁸⁵ ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 75–75зв.

⁴⁸⁶ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 13.

⁴⁸⁷ Левченко Л. Архіви Миколаївщини у контексті архівної історії України 1917–1925 рр. *Наукові праці : науково-методичний журнал*. Вип. 262. Т. 274. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 97–117.

⁴⁸⁸ На цей період в історії Чорноморського центрального військово-морського архіву могла би пролити світло справа : Переписка по хозяйственным вопросам : о ремонте архива, отоплении, снабжении канцелярскими принадлежностями, об отпуске бумаги. О поступивших делах. О личном составе. Списки сотрудников архива, регистрационные карточки. 3 января 1921 г. – 3 января 1922 г. *РДА ВМФ*. Ф. Р-403. Оп. 1. Т. 3. Спр. 1281 [кількість аркушів не вказано].

дать при политико-просветительном отделе Губнаробраза. Заведующего выделить по соглашению полит.-просвета и Истпарта; о создании подотдела поставить в известность центр. Поручить имеющему быть созданным подотделу урегулировать вопрос об утилизации архивной бумаги. Покаместь поручить зав. Музейной секцией в срочном порядке выделить представителя в Комиссию по утилизации архивного материала. Зав. Музейной секцией и зав. Истпарта выработать проект приказа губисполкома. Вопрос о создании архивного подотдела поставить в повестку коллегии Наробраза 10 мая.

/подписи/»⁴⁸⁹.

На цьому засіданні розглянуто кошторис для створення та утримання «Губернського центрального архіву» в сумі 40 435 руб.⁴⁹⁰. Разом із цим, ініціативу заснування архівного підвідділу Губполітосвіти (Губернського архівного управління), про який ідеться в документі, не підтримано, оскільки в резолюції вказано лише про можливість заснування архівних секцій або підсекцій.

Рішення про створення у складі Народного комісаріату освіти РСФРР Головного політико-освітнього комітету прийнято в жовтні 1920 року⁴⁹¹. Відповідний орган цього ж року засновано й у складі Наркомосу УСРР. Губполітосвіта в Миколаєві розпочала діяльність з лютого 1921 року⁴⁹². Вона була створена шляхом реорганізації Позашкільного відділу на Єдиний політико-освітній центр губернії. Діяльність Губполітосвіти ускладнювалася постійною зміною керівників (ця сама вада характерна й для Губнаросвіти), відсутністю фінансування й досвідчених співробітників. Від початку роботи Губполітосвіти в її структурі діяли ті ж самі секції, що й у позашкільному відділі: бібліотечна, клубна та музейна. До кінця березня 1921 року музейну секцію реорганізовано в музейно-виставково-екскурсійну. З архівних документів відомо, що окрема архівна секція була створена в травні 1921 року⁴⁹³. До керівництва архівною секцією знов було закликано Г. М. Ільгісоніса⁴⁹⁴. У своїй діяльності губернська архівна секція спиралася на ленінський декрет «Про реорганізацію та централізацію архівної справи в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці» від 1 червня 1918 року та на положення про Миколаївську губархсекцію, що окреслювало її структуру та функції⁴⁹⁵. Губархсекція взяла на облік архіви ліквідованих дореволюційних установ (канцелярії Миколаївського військового

⁴⁸⁹ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1.

⁴⁹⁰ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2–2зв.

⁴⁹¹ Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства. 13 октября 1920 г. № 82. С. 413–414.

⁴⁹² ДАМО. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 4 зв.

⁴⁹³ ДАМО. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 4–4зв. ; ДАМО. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 5.

⁴⁹⁴ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1–14.

⁴⁹⁵ ДАМО. Ф. Р-152. Оп. 1. Спр. 246. Арк. 72–73зв.

губернатора, канцелярії градоначальника, міської управи, тюремної інспекції, міської поліції, сирітського суду та інші), сконцентрувала їх у новозаснованому Миколаївському губернському центральному [історичному] архіві й створила Губернський архівний фонд. Співробітники губархсекції в присутності понятих відкривали приміщення відомчих архівів і перевозили з них документи до губархіву. Переглядаючи прийняті на зберігання архівні документи, співробітники секції виокремили 200 справ з історії революції, які стали основою для започаткування в Миколаєві Архіву Революції⁴⁹⁶. Губархсекція видавала за документами, що зберігалися губернським центральним архівом і міським архівом, архівні довідки на запити громадян і установ. Довідки засвідчувалися підписами голови губархсекції. А втім, аналіз документів фонду «Миколаївської губернської архівної секції» доводить, що вона також займалася утилізацією архівних справ ліквідованих установ дореволюційного періоду. Щоправда, 1921 року в роботу губархсекції була впроваджена «Загальна інструкція комісіям – Радам для розбирання архівів». Наявність цієї інструкції свідчить про спробу запровадження наукової експертизи цінності архівних справ, накопичених у ліквідованих органах влади, установах, організаціях і на підприємствах⁴⁹⁷.

13 січня 1922 року РНК УСРР прийняла постанову «Про ліквідацію діяльності ОВАК, губернських архівних комісій і архівних секцій», відповідно до якої всі права й обов'язки ліквідованих установ передавалися Головному архівному управлінню і губернським архівним управлінням⁴⁹⁸. Однак Миколаївська губерньська архівна секція здійснювала свою роботу до 22 листопада 1922 року, тобто до ліквідації Миколаївської губернії.

Постановою РНК УСРР від 31 жовтня 1922 року «Про охорону архівів» запроваджувався Єдиний Державний Архівний Фонд (ЄДАФ): *«Закінчені переведенням справи, документи й листування всіх скасованих і тепер існуючих урядових та громадських установ так тих, що перебувають в архівосховищах Головного архівного керування – Головарху при НКОсі [Народному комісаріаті освіти], як і тих, що не перебувають в ньому, складають єдиний державний архівний фонд, завідування яким належить Головному архівному керуванню при Наркомосі та місцевих його органах»*⁴⁹⁹. У постанові вказувалося, що *«військові архіви та архівні матеріали підлягають здачі в Москву до військово-ученого архіву Центрального архіву РСФСР»*, але чітко не визначалося коло архівів, переліки та обсяги фондів. Відтак через це питання військових архівів «зависало в повітрі».

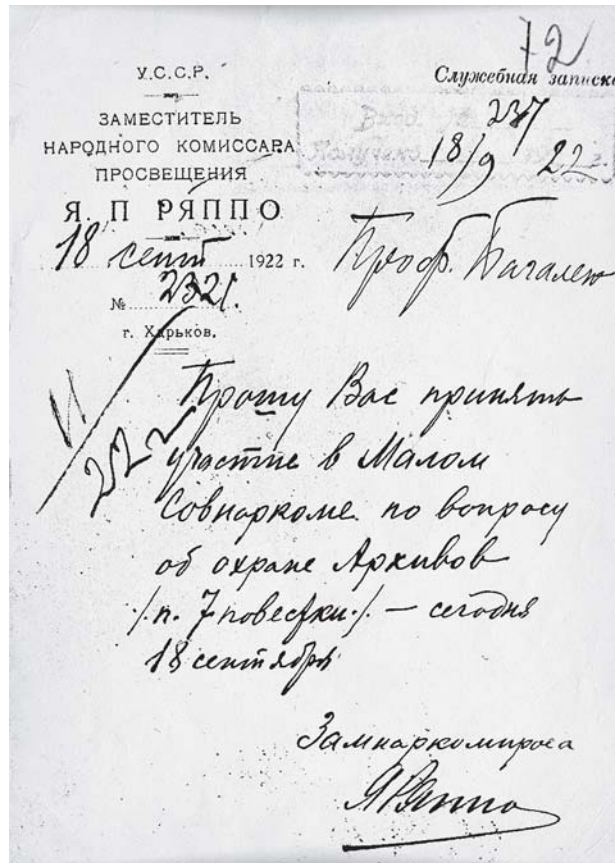
⁴⁹⁶ ДАМО. Ф. Р-152. Оп. 1. Спр. 246. Арк. 71 ; ДАМО. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 6 зв.

⁴⁹⁷ ДАМО. Ф. Р-97. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2–4.

⁴⁹⁸ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. 1–18 января 1922 г. № 1. С. 21.

⁴⁹⁹ Збірник узаконень та розпоряджень Робітниче-Селянського Уряду України. 1922. Ч. 46. Ст. 681 ; ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12–13.

«Роботи було занадто багато, а людей і коштів дуже мало. Треба було організувати місцеві органи при Губнаросвітах. Коли їх організовано і їм пересилалося ті незначні гроші, що вдавалося здобути в Наркомосі, Губнаросвіти часто не передавали їх куди слід, залишаючи на свої потреби. Розв'язання багатьох дуже важливих питань Наркомос відсував на якийсь невизначений час. За яскраву ілюстрацію до цього може бути те, як проходив декрет про охорону архівів. Проект його був поданий до Наркомосу на ухвалу в Раднаркомі в лютому 1922 року, а ухвалено його Раднаркомом 31 жовтня 1922 року. Працювати, не маючи ані коштів, ані можливості наглядати на запровадження до життя своїх правил і інструкцій було кепсько. У РСФРР, не вважаючи на кращий стан справи, Головне Архівне Управління при Наркомосі на початку 1922 року реорганізовано в Центральне Архівне Управління при ВЦВКті. А на Україні на кінці 1922 року в колегії Наркомосу ухвалено передати Головарх до Головпрофосу як відділ наукового комітету. Цей акт спричиняв зменшення і так не що й великого штату Головарху і угіршував і так досить важкі умови роботи. Недоладна постановка архівної справи, що була наслідком невизначеного стану місцевих архівних органів, позбавлених матеріальної бази, і недостатнього авторитету Головарху і Губархів як органів, що були при Наркомосі, примусили Головарх порушити перед ВЦВК питання про реорганізацію архівного управління за прикладом РСФРР, тоб-то за перехід Головарху до відання ВЦВК, а Губархів до ГВКів»⁵⁰¹.

Лист Я. П. Ряппо до Д. І. Багалія
із запрошенням на слухання питання
про охорону архівів на Малому Раднаркомі,

⁵⁰⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 12.

⁵⁰¹ Водолаженко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіва за 1924 рік. *Архівна справа*. Книжка перша. Харків : Видання Укрцентрархіва, 1925. С. 47-48.

З січня 1923 року ВУЦВК затвердив «Положення про Центральне архівне управління», за яким Головне архівне управління при Наркомосі УСРР реорганізовано в Українське центральне архівне управління (Укрцентрархів) при ВУЦВК. Укрцентрархів здійснював загальне керівництво архівною справою в республіці. Місцевими органами Укрцентрархіву стали створені при Президіях губвиконкомів губархи, при яких функціонували губернські історичні архіви для зберігання, упорядкування і наукового розроблення місцевих архівних матеріалів. Губарху в Миколаєві створено не було, імовірно, через ліквідацію Миколаївської губернії. Архіви Миколаївщини в 1923 р. – першій половині 1925 р. підпорядковувалися Одеському губернському архівному управлінню. Проте фінансове і матеріальне становище губархів, у т. ч. Одеського губарху, було настільки злиденним, що про архівну роботу взагалі не йшлося. Під час ліквідації радянських губернських організацій і установ Миколаївської губернії наприкінці 1922 року їхні архівні документи були передані до Одеського історичного архіву, де вони зберігалися до 7 травня 1927 року⁵⁰². Передавання цих документів та умови їх зберігання були незадовільними. Так, документи Миколаївського губернського військкомату доставлено в Одесу «навалом в трюме парохода» й прийнято на вагу⁵⁰³.

Із ліквідацією Миколаївської губернії 22 листопада 1922 року, повітовий комунальний відділ, у віданні якого опинився Миколаївський міський архів із документами періоду до 1917 року, перетворив його архівосховища на склад комунального майна, зі стелажів архіву виготовили прилавки для крамниць, а документи звалили на підлогу. *«У цей період наїжджали з Одеси представники Губархіву, які детально обстежували стан справ із архівами в місті Миколаєві, складали акти, що направлялися до центру й губвиконкому, але цим їх діяльність обмежувалася, тому що через відсутність у їхньому розпорядженні коштів вони не були в змозі вживати будь-яких екстрених заходів для врятування архівного матеріалу від загибелі»*, – писала К. Й. Осипова⁵⁰⁴.

До 1924 року низка установ у Миколаєві вжила заходів до впорядкування своїх архівів, навіть Окружний комунальний відділ, винний у довершенні хаосу в колишньому міському архіві, заснував свій власний архів. Імовірно, з метою своєї реабілітації Окркомунвідділ забрав на зберігання до цього архіву 25 пудів тих архівних справ міського архіву, котрим удалося вижити. Окркомунвідділ звернувся до Одеського губарху за практичними вказівками щодо організації зберігання архіву. На це звернення 16 грудня 1924 року надійшла відповідь Одеського губарху, в якій йшлося про те, що у вищих колах обговорюється пи-

⁵⁰² ДАМО. Ф. Р-1002. Оп. 3. Спр. 72. Арк. 1.

⁵⁰³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 327. Арк. 45.

⁵⁰⁴ Осипова К. Й. Нарис з історії архівної справи на Миколаївщині. Машинопис. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 10.

тання про призначення до Миколаєва спеціального уповноваженого Губарху, а до цього часу Окркомунвідділу слід ужити всіх заходів щодо охорони архівних справ колишнього Миколаївського міського архіву, так як у «Центрі» їм надають важливого значення⁵⁰⁵.

12 квітня 1923 року ВУЦВК ухвалив постанову про поділ УСРР на округи та райони у складі губерній. У межах сучасної Миколаївщини було створено два округи: Миколаївський і Первомайський. Миколаївський округ існував з 7 березня 1923 р. по 2 вересня 1930 р. З 7 березня 1923 р. по 3 червня 1925 р. округ входив до складу Одеської губернії, після ліквідації якої він перейшов у пряме підпорядкування ВУЦВК. Подальше удосконалення адміністративно-територіального поділу пов'язано з ліквідацією губерній. З червня 1925 року ВУЦВК прийняв постанову «Про ліквідацію губерній та перехід на триступеневу систему управління», згідно з якою на території України запроваджувався адміністративно-територіальний поділ на 41 округ. У зв'язку з переходом на триступеневу систему управління, 1925 року на місцях були ліквідовані губернські архівні управління та створено окружні архівні управління. Для ліквідації губархів були засновані Тимчасові архівні комісії, до яких скасовані губархи мали передати зі своїх архівосховищ усі архівні документи для подальшого передавання їх до історичних архівів, відділів революції та архівосховищ окрархів⁵⁰⁶. 10 червня 1925 року РНК УСРР затвердила структуру і штати Центрального архівного управління та окружних архівних управлінь⁵⁰⁷. Миколаївський окрарх мав належати до так званої 2-ї групи. Функції таких окрархів полягали в контролі за станом архівної справи в округах; прийманні архівних матеріалів, зберіганні їх у резервних архівосховищах до розподілення на такі, що потрібно зберігати далі, та такі, що виділялися до утилізації. Розбирання матеріалів у сховищах окрархів 2-ї та 3-ї групи здійснювали постійні експертно-розборочні комісії окрархів 1-ї групи.

Миколаївське окружне архівне управління, створене 10 вересня 1925 року, розпочало роботу з обстеження архівів у м. Миколаїв та Миколаївському окрузі й переміщення їх до окружного архіву⁵⁰⁸. Штат управління спочатку складався

⁵⁰⁵ Осипова К. Й. Нарис з історії архівної справи на Миколаївщині. Машинопис. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 10.

⁵⁰⁶ Інструкція Центральної Комісії трьохступеневої системи управління про порядок ліквідації Губерніяльних Архівних Управлінь. *Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконення та розпорядження в архівній справі*. Харків, 1925, жовтень. Ч. 1–2. С. 9–11.

⁵⁰⁷ О структуре и штатах Центрального Архивного Управления УССР, его учреждений и окружных архивных управлений. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины*. 26 июня 1925 г. № 31. Отдел первый. Ст. 243 (С. 455–457) ; Інструкція Центральної Комісії переведення трьохступеневої системи управління про порядок ліквідації Губерніяльних Архівних Управлінь. *Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконення та розпорядження в архівній справі*. Харків, 1925, жовтень. Ч. 1–2. С. 9–11.

⁵⁰⁸ ДАМО. Ф. Р-161. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 242 ; ДАМО. Ф. Р-161. Оп. 1. Спр. 1029. Арк. 12.

з 6 співробітників, очолювала управління Катерина Йосипівна Осипова. Про внесок К. Й. Осипової в архівну справу Миколаївщини слід сказати окремо кілька слів. Це була високоосвічена жінка. Вона народилася 13 лютого 1896 року, за національністю – єврейка, закінчила курс гімназії, потім деякий час учителювала в м. Олександрівську (Запоріжжя), з 1917 р. до 1919 р. – навчалася в Харківському технологічному інституті. К. Й. Осипова добре знала п'ять мов: російську, українську, єврейську, німецьку та французьку. Невідомо, що привело її до Миколаєва, можливо, одруження або підпільна революційна діяльність (в анкетах К. Й. Осипової не вказано, до якої партії вона належала в цей період її життя). Спочатку вона працювала бібліотекарем, закінчила курси політосвіти й навіть 1920 році вступила до лав більшовицької партії. Від створення Істпарту К. Й. Осипова була в ньому секретарем, а згодом, з 9 листопада 1923 р. до 28 жовтня 1925 р., – завідувачем Миколаївського музею революції⁵⁰⁹. Саме К. Й. Осиповою вперше було порушено перед місцевою владою та Центральним архівним управлінням УСРР питання про історичну цінність документів Чорноморського центрального військово-морського архіву й ужиття всіх можливих заходів для залишення їх в Україні.

Згодом разом із К. Й. Осиповою колектив окрарху вже налічував 10 співробітників (більше, ніж передбачала гранична штатна чисельність). На посадах інструктора окрарху працювали Степан Панасович Костін (з 15 січня 1929 р. – завідувач таємно-політичного відділу окрарху); діловодів – Микола Кирилович Калита і Клара Ісаківна Каневська; розбірників архівного матеріалу – Іван Якович Лучинський і Зелік Самуїлович Лавут; ученого-архівіста – Костянтин Миколайович Глазирін; архівістів – Ганна Львівна Шульман та Ольга Володимирівна Пономаренко⁵¹⁰. У списку 1926 року на посаді вченого архівіста значиться А. І. Смирнов, розбірника архівного матеріалу – В. Д. Самсонов, у списку 1925–1927 рр. зустрічаємо прізвища наукового співробітника С. М. Березовського, розбірників архівного матеріалу А. Ф. Іщенка, Б. Й. Офенгенден, І. Н. Пісочиної, технічного працівника М. І. Денисенка⁵¹¹.

До сховища окрарху було перевезено рештки колишнього міського архіву (10 дореволюційних фондів) та 2 післяреволюційних фонди. Затим окрарх розпочав виявлення «безпритульних» архівів у місті Миколаєві. Серед таких опинилися архіви колишнього Миколаївського міського управління, звалені в сараї Відділу місцгоспу (залишилося 748 пудів, 90% архівних документів загинуло); Миколаївського реального училища, переховуваний на горіщі Будинку освіти (лінійним виміром 1 пог. м) та інші. До початку лютого 1926 року до сховищ окрарху надійшли на зберігання фонди канцелярії Миколаївського військового губернатора, канцелярії Миколаївського градоначальника, Миколаївського поліцеймейстера, Миколаївського міського у військових справах присутствія, Миколаївського з'їзду мирових суддів, Миколаївської міської управи, Миколаївського

Будинок на вул. Шевченка, (46) 64, у якому в 1925–1970 рр. розміщувалися послідовно Миколаївське окружне (місьцеве) архівне управління, Миколаївський державний історичний архів, Миколаївський обласний державний архів.

Фото 1938 р. із фондів Центрального державного архіву кінофотофонодокументів ім. Г. С. Пшеничного

губернського виконкому, Окружного відділу народної освіти, Відділу соціального забезпечення, Окружного комітету незаможних селян, Миколаївської міської міліції, Окружного комітету КП(б)У, повітових виконкомів тощо. До 1 квітня 1926 року в сховищах уже було сконцентровано 63 фонди лінійним розміром 702 пог. м. Відразу розпочалося впорядкування фондів, складання описів і занесення інформації про фонди на карти для реєстрації ЄДАФу УСРР. З 7 листопада 1925 року окрарх розпочав роботу з обстеження та перевірки архівів радянських установ: видано обов'язкову постанову Миколаївського окрвиконкому від 3 листопада 1925 року про впорядкування та передавання до окрарху архівних документів та надіслано інструкції про запровадження в головних установах і організаціях окружного центру та районів архівних «частин» (архівних підрозділів, архівів). Співробітники окрарху обстежили 36 установ у м. Миколаїв, а також установи Новобузького, Миколаївського та

ще кількох районів. У результаті обстеження в більшості установ окружного центру розпочато впорядкування документів, у дев'яти – створено архівні підрозділи, у п'яти – на роботу прийняті архіваріуси. Після завершення обстеження окрарх провів нараду секретарів установ окружного центру, на якій довів їм рішення про припинення розграбування архівних документів, необхідність виділення окремого приміщення для архіву та внесення до планів роботи установ заходів із упорядкування документів. На нараді голів райвиконкомів завідувач окрарху К. Й. Осипова зробила доповідь про архівну справу, в якій наполягла на впорядкуванні документів у райвиконкомках, районних установах і сільських радах. До святкування 10-ї річниці Жовтневої революції Миколаївський окрарх опрацював документи фондів за період 1917–1921 рр., виявив установи та організації, що існували в цей період, працівники окрарху брали участь у підготовці Істпартком збірника документів «1905 рік на Миколаївщині», допомагали місцевому бюро краєзнавства в дослідженні історії водопроводу в місті Миколаєві, виконували запити установ і громадян, публікували статті в газеті «Красный Николаев». Окрарх розшукував поміщицькі архіви та архіви волосних правлінь і приймав їх на зберігання⁵¹². 10 лютого 1926 року питання про діяльність окрарху слухалося на засіданні Президії Миколаївського окружного виконавчого комітету. З доповіддю як член Президії Окружному виступала завідувач окрарху К. Й. Осипова⁵¹³. На засіданні Президії було схвалено таку резолюцію: *«Констатувати, що не дивлячись на короткий термін існування Окр[ужного] Архівного Управління (4 місяці) та несприятливі об'єктивні умови, в яких проходила праця Окр[ужного] Арх[івного] Управління, відсутність відповідного помешкання, обкладу робітників, знайомих з архівними справами, Мик[олаївське] Арх[івне] Управління виконало досить значну працю як в справах виявлення і концентрації архівного матеріалу, так і в справах інструктування та налагодження існуючих архівів у радянських та кооперативних установах»*⁵¹⁴. До кінця 1927 року в сховищах окрарху були сконцентровані й упорядковані всі документи державних установ м. Миколаєва, що існували в

⁵⁰⁹ Особовий листок архівного робітника Катерини Йосипівни Осипової на 1926 р. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 18. Арк. 88.

⁵¹⁰ Книга особового складу Миколаївського окружного архівного управління на 1927, 1928, 1929 рр. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 13в.; ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 3-З3в. (1925–1927 рр.)

⁵¹¹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 8.

⁵¹² Отчет о работе Николаевского Окружного Архивного Управления с 1-го октября 1925 года по 1-ое января 1926 года. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 10–11; Доклад о работе Николаевского Окружного архівного управління с 15/IX-[19]25 г. по 10/II-1926 г. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 1-33; Діяльність Миколаївського Окрарху за піврока 10/IX 1925 р. – 1/IV 1926 р. Бюлетень Укрцентрархіву. № 8(10). Харків, 25 квітня 1926 р. С. 8–10.

⁵¹³ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 6/н.

⁵¹⁴ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 6/н.

дореволюційний період, а також у 1917–1921 рр. Для підвищення кваліфікації архівних працівників при окрарху діяли короткотермінові курси. Значну допомогу працівникам архівних органів надавала громадськість. Так, у 1928 році в Миколаївській окрузі було завербовано 12 архівних кореспондентів, які допомагали архівістам у виявленні, перевірці стану архівних матеріалів на периферії⁵¹⁵. Концентрація значної кількості документів стала можливою завдяки тому, що Миколаївському окружному архівному управлінню вже на кінець 1929 року належали два архівосховища: основне (площею 270,0 кв. м, протяжність стелажного обладнання 1134,82 пог. м, розташоване за адресою вул. Шевченка, (46) 64) і резервне (площею 114,48 кв. м, протяжність стелажного обладнання 672,0 пог. м, розташоване за адресою вул. Плеханівська, 51)⁵¹⁶. 25 січня 1928 року ВУЦВК і РНК УСРР прийняли постанову «Про Центральне архівне управління УСРР (Укрцентрархів), установи, що є при ньому, та його місцеві органи». Місцеві архівні органи поділялися на дві групи: до 1-ї належав Миколаївський окрарх. З 1 жовтня 1930 року Миколаївське окружне архівне управління у зв'язку з ліквідацією Миколаївського округу реорганізовано на Миколаївське місцеве архівне управління з обслуговуванням всієї території колишнього Миколаївського округу, за винятком Вознесенського району, приєднаного до Одеського місцевого архівного управління⁵¹⁷. Місцеве архівне управління перебувало при Миколаївській міській Раді під безпосереднім керівництвом Центрального архівного управління при ВУЦВКу; утримувалося виключно за рахунок коштів місцевого бюджету, займалося концентрацією, упорядкуванням та використанням документів, а також здійснювало контроль за відомчими архівами м. Миколаєва та районів. Завідувачем Миколаївського місцевого архівного управління було призначено Степана Панасовича Костіна. У штаті працювало два інспектори-інструктори, М. К. Калита і Г. Л. Шульман, та два архівісти, К. І. Каневська та Г. М. Хоменко⁵¹⁸.

Отже, за порівняно незначний час Миколаївське окружне архівне управління під керівництвом К. Й. Осипової здійснило надзвичайного обсягу роботу з виявлення в межах округу й концентрації дореволюційних архівних документів у своїх сховищах. Як підсумок діяльності К. Й. Осипової та її колег постав у Миколаєві «державний архів». Проте у своєму першому звіті К. Й. Осипова констатувала втрату в період революційних подій і війни більшості дореволюційних архівів і документів періоду 1917–1919 рр. На сьогодні в Державному архіві Миколаївської області налічується 259 фондів, 74 326 архівних справ

⁵¹⁵ ДАМО. Ф. Р-161. Оп. 1. Спр. 709. Арк. 139.

⁵¹⁶ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 179.

⁵¹⁷ ДАМО. Ф. Р-88. Оп.1. Спр. 83. Арк. 3 ; ДАМО. Ф. Р-88. Оп.1. Спр. 49. Арк. 224.

⁵¹⁸ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 2.

періоду до 1917 року. Вони є найціннішим скарбом, оскільки це все, що лишилося нам від наших предків, які жили й творили історію наприкінці XVIII – на початку XX ст. Зважаючи на це, для Миколаєва втрата документів, що зберігалися в Чорноморському центральному військово-морському архіві, стала справжньою катастрофою.

2.5 Укрцентрархів та Центрархів РСФРР: нерівне протистояння

Після завершення революції і війни Україна знаходилася в стані руїни. Політика «воєнного комунізму», катастрофічна посуха 1921 року, а згодом голод (1921–1923 рр.), що охопив південні регіони України, ще більше поглибили масове невдоволення населення, економічну й соціально-політичну кризу. Радянсько-більшовицька влада була вимушена шукати вихід із ситуації, що загрожувала її існуванню. Відповідно до рішень X з'їзду РКП(б), у березні 1921 року введена «нова економічна політика» (НЕП), спрямована на обмеження методів директивного управління та використання елементів ринкових відносин. Серед інших причин її застосування були неусталеність компартійної диктатури, яка на початку сталінського періоду тільки почала формувати важелі впливу на радянський апарат, і добір до партноменклатури потрібних слухняних виконавців. А втім, завдяки НЕПу до 1926 року Україна, крім південних регіонів, досягла рівня економічних показників передвоєнного часу. Разом із цим, на початку 1920-х рр. радянсько-більшовицькою владою здійснено кроки до ліквідації залишків української незалежності та обмеження суверенітету України. Кожен крок радянського уряду мав свої наслідки в архівній сфері, у т. ч. у Миколаєві, де розгорнулася боротьба за Чорноморський центральний військово-морський архів (або Головний морський архів Чорноморського флоту – така назва подекуди зустрічається в документах).

30 грудня 1922 року I з'їзд Рад СРСР затвердив Декларацію про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Договір про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік⁵¹⁹. Представник уряду УСРР Християн Георгійович Раковський (1873–1941 рр.), на відміну від сталінського проекту автономізації в унітарній державі, пропонував проект, в якому обмежувалася компетенція союзних органів і окреслювався конфедеративний тип майбутнього союзу. Х. Г. Раковський наполягав на необхідності реальних гарантій рівноправності та суверенності республік у межах СРСР. Такі гарантії він убачав у чіткій визначеності союзних відносин за принципом: «більше прав, більше засобів, більше ініціативи у всіх галузях окремим радянським республікам».

⁵¹⁹ ДАРФ (Державний архів Російської Федерації). Ф. Р-3316. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1–2.

Однак Х. Г. Раковського в Москві не підтримали, а в липні 1923 року звільнили з посади Голови РНК УСРР⁵²⁰. Союзним договором передбачалося утворення Ради Народних Комісарів (РНК) СРСР та кількох союзних народних комісаріатів, як-от: у закордонних справах, військових і морських справах, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучень, пошт і телеграфів, робітничо-селянської інспекції, праці, продовольства, фінансів і Вищої ради народного господарства. Договором визначалося, що СРСР належить право встановлення основ організації збройних сил. Про архіви в Союзному договорі не згадувалося. Після затвердження договору почалося формування союзних органів влади, навіть у сферах, не передбачених Союзним договором, зокрема в архівній. 1923 року Центрархів РСФРР подав до РНК СРСР проект положення про Центральне Архівне Управління (Центрархів) СРСР, який, після надходження до Центрархіву УСРР ним переслано на розгляд РНК УСРР⁵²¹.

1923 рік позначено закінченням переміщення фондів Тимчасового архіву з Севастополя до Петрограда та першим кроком до вивезення фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву – надходженням так званої «пропозиції» про передавання фондів до Головного морського архіву в Петрограді та залишенням за архівом поточно-довідкових функцій⁵²². Проте в Миколаєві далі «пропозицій» 1923 року справа не пішла.

26 січня 1924 року на II з'їзді Рад СРСР затверджено першу Конституцію Радянського Союзу, в якій окреслено коло питань, що належали до компетенції вищих органів влади СРСР: зовнішня політика, кордони, збройні сили, транспорт, зв'язок, планування господарства, оголошення війни і підписання миру. Відповідно як загальносоюзний постав Народний комісаріат військових і морських справ (п. 51, Розділ VIII)⁵²³. Хоча формально кожна республіка залишала за собою право виходу з СРСР, Радянський Союз фактично почав перетворюватися на жорстко централізовану, унітарну державу.

18 лютого 1924 року за «пропозицією» Голоvmорархіву СРСР з Чорноморського центрального військово-морського архіву було вилучено 459 в'язок справ із документами й книги на 327 найменувань. Це були частини фондів Миколаївського адміралтейського правління за 1782–1806 рр., Миколаївської портової

⁵²⁰ Волковинський В. М., Кульчицький С. В. Християн Раковський: політичний портрет. Київ : Політвидав України, 1990. 266 с. ; Рижева Н. О., Козирев О. С., Козирева М. Е., Василевич Ю. В. Історія України : навчально-методичний посібник. Миколаїв : Ліон, 2014. С. 224–230.

⁵²¹ Висновок Центрального Архівного Управління УСРР на проект Положення про Центроархів СРСР, внесений Н[ародним] К[омісаріатом] Закордонних Справ СРСР на розгляд Раднаркому СРСР. ЦДАВО України, Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 42.

⁵²² Предисловие к ф. № 362 «Черноморский центральный военно-морской архив». РДА ВМФ, опис до фонду № 362, арк. 2.

⁵²³ Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Редакция 31.01.1924 г. Утверждена II Съездом Советов Союза ССР от 31 января 1924 г. Сайт Конституции Российской Федерации. URL : <https://constitution.garant.ru>

контори та портового управління за 1790–1809 рр., Аудиторіату Штабу Чорноморського флоту за 1797–1849 рр., Контори Головного командира Чорноморського флоту і портів за 1800–1806 рр., Інтендантського департаменту за 1787–1829 рр., Канцелярії Головного командира флотських екіпажів м. Николаєва за 1831–1846 рр., Артилерійської експедиції за 1833–1836 рр., Кораблебудівної експедиції за 1833–1861 рр., Виконавчої експедиції по частині кораблебудування за 1803–1831 рр., будівництва за 1803–1830 рр., інтендантства за 1798–1830 рр. Щодо цього першого вивезення архівних матеріалів до Російської Федерації завідувач Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осипова зазначала: *«Як можна гадати, архівний матеріал, що його вивезено, підбирався за окремими питаннями й забиралися найцінніші справи»*⁵²⁴. У фонді РДА ВМФ № Р-403 «Николаевский военный порт, г. Николаев» збереглося листування про вивезення справ Чорноморського архіву до Головного морського архіву за січень-червня 1924 р., а також інструкції завідувачу архівом та накладні⁵²⁵.

На засіданні Малого РНК УСРР 28 березня 1924 року представлений минулого 1923 року Центроархівом РСФРР проект про створення Центрального Архівного Управління СРСР було обмірковано та запропоновано внесення до нього низки істотних змін. Мала РНК УСРР, узявши за основу висновки Конституційної комісії та Народного комісаріату юстиції УСРР щодо цього проекту⁵²⁶, видала постанову, в якій йшлося про невідповідність проекту Конституції СРСР і зазначалося таке: *«СНК УССР находит недопустимым подчинение Центральному Архивному Управлению СССР Центроархивов союзных республик, не возражая в то же время против образования при ЦИК'е Союза архивного органа, который бы руководил архивным делом союзных Наркоматов и центральных учреждений СССР... Самое положение об архивном органе союзного правительства считать целесообразным провести в жизнь после предварительного совещания представителей Центроархивов Союзных Республик...»*⁵²⁷. Опротестовувалися такі положення, як: безпосереднє підпорядкування Центрархіву СРСР будь-якого архіву УСРР, вирішення виключно Центрархівом СРСР питань про приналежність та переміщення архівів, звітування Укрцентрархіву перед Центрархівом СРСР⁵²⁸. 1924 року Укрцентрархіву вдалося захистити свою само-

⁵²⁴ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 40.

⁵²⁵ Переписка о перевозке бывшего Черноморского архива в Главный Морской архив. Инструкции заведующим архивом, накладные. 18 января – 1 июня 1924 г. РДА ВМФ. Ф. Р-403. Оп. 1. Т. 4. Спр. 1624 [кількість аркушів не вказано].

⁵²⁶ Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 рік. *Архівна справа*. Книжка перша. Харків : Видання Укрцентрархіву, 1925. С. 50–51.

⁵²⁷ Висновок Центрального Архівного Управління УСРР на проект Положення про Центроархів СРСР... *ЦДАВО України*. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 42.

⁵²⁸ Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. Київ, 2000. С. 240.

стійність, що позитивно позначилося як на організації управління архівами, так і на формуванні основних принципів і концепцій архівної справи. Однак це був тимчасовий відступ, що цілком відповідав стратегічним інтересам центральної влади, яка прагнула зміцнити свої позиції в національних республіках. На нараді представників центрархівів союзних республік, що відбулася 10 березня 1925 року, напередодні з'їзду архівних працівників РСФРР (14–19 березня 1925 р.), знову розглядався той самий проект із незначними змінами, проте серед них не було враховано пропозиції РНК УСРР. Представники всіх союзних республік від проекту відмовилися, тому питання про створення загальносоюзного Центрархіву залишилося відкритим⁵²⁹. Безпосередній учасник тієї наради, Володимир Васильович Максаков (1886–1964 рр.), у 1960-х рр. згадував: *«Особенное беспокойство вызывал вопрос о распределении архивных фондов между союзными республиками – с одной стороны, а с другой, – между их государственными архивами... Большинство представителей архивных управлений союзных республик высказывалось против устройства общесоюзного архивного органа даже для руководства фондами общесоюзного значения»*⁵³⁰.

У травні 1925 року завершився процес входження України до складу СРСР. IX Всеукраїнський з'їзд Рад (3–10 травня 1925 р.) затвердив новий текст Конституції УСРР, котрим на законодавчому рівні закріплено вступ Радянської України до СРСР. А втім, в умовах НЕПу ще не відбулося цілковитої ліквідації завоювань українського народу та тотальної руйнації атрибутів державності України⁵³¹. Головна суперечність конституційних статей полягала в невідповідності юридичного статусу України як рівноправного суб'єкту з правом виходу зі складу СРСР і тих положень, що визначали компетенцію уряду УСРР. Хоча центральний радянський уряд постійно намагався обмежити самостійність українських органів влади, що, зокрема в архівній сфері виражалося в наданні Центрархівом РСФРР указівок різним відомствам УСРР щодо розпорядження їхніми архівами, це ще не був масований наступ і українські відомства часто опиралися союзним.

У постанові РНК УСРР від 31 жовтня 1922 року «Про охорону архівів» (див. док. № 2), якою запроваджувався принцип Єдиного Державного Архівного Фонду (ЄДАФу), зазначалося, що документи військових архівів мають передаватися в Москву до Військово-ученого архіву Центрархіву РСФРР⁵³². Прийняття цього положення згодом призвело до жакхливих наслідків.

⁵²⁹ Висновок Центрального Архівного Управління УСРР на проект Положення про Центрархів СРСР... ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 42.

⁵³⁰ Максаков В. В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945 гг.). Москва : Наука, 1969. С. 228.

⁵³¹ Рижева Н. О., Козирев О. С., Козирева М. Е., Василевич Ю. В. Історія України : навчально-методичний посібник. Миколаїв : Іліон, 2014. С. 224–230.

⁵³² Постанова Ради Народних Комісарів «Про охорону архівів». Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 46. Ст. 681 ; ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12–13.

У січні 1918 року представник Центральної Ради в арміях Південно-Західного фронту Кудря заборонив вивозити військові документи з України та розмістив їх в архівах Старокостянтинова, Луцька й Житомира⁵³³. Протягом 1918–1919 рр. колишнє військове відомство Російської імперії зібрало документи Південно-Західного фронту й зосередило їх у Житомирі, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Одесі та Києві. На жаль, у роки «архівного безладдя» багато документів загинуло. Архівні органи УСРР намагалися рятувати архіви «старої армії»: 1921 року в Києві, Одесі та інших містах створено військові архівні секції для завідування військовими фондами. З 1921 року почалася ліквідація військових підрозділів Червоної Армії, під час якої їхні документи передавалися до місцевих губархів. У 1923 році військові архівні секції ліквідовано, частину документів відправлено до Москви, а інші передано до відання архівних органів УСРР⁵³⁴.

У червні 1925 року для виявлення та обліку військових фондів Центрархів РСФРР направив до України своїх представників: завідувача Центрального архіву Червоної армії РСФРР (у 1925–1928 рр.) Івана Олексійовича Парамонова та старшого архівіста-консультанта Центрархіву РСФРР Якова Миколайовича Ждановича (1885–1953 рр.), котрий раніше працював у Чернігівському губарху. Завідувач Укрцентрархіву Сергій Михайлович Тетін (1883–? рр.) розпорядився надати їм повні списки фондів військових матеріалів, що зберігалися в Київському, Волинському, Подільському й Одеському губархах (див. док. № 6). Окремо Одеському губархіву він наказав ужити заходів до охорони військових архівів у Миколаєві, а також організації їх огляду представниками Центрархіву РСФРР⁵³⁵.

18 червня 1925 року в присутності колишнього завідувача Н. Гуковича (ініціали в документі російською мовою) та завідувача О. Ружека (ініціали в документі російською мовою) Чорноморського центрального військово-морського архіву, І. О. Парамонов та Я. М. Жданович оглянули архів (див. док. № 4). Вони констатували, що архів розміщувався в спеціально спорудженій для нього кам'яній будівлі з бетонною підлогою та стелею. Вікна були засклені й захищені залізними ґратами; сховища – обладнані стелажми довжиною близько 800 погонних сажнів й електричною проводкою. Крім архівосховища, у будинку були ще дві кімнати, в яких розміщувалася канцелярія архіву. Тобто умови зберігання документів відповідали всім й на сьогодні чинним вимогам. Очевидно, що обсяги фондів відвідувачами встановлено «на око», оскільки справи

⁵³³ Петрова Н. А. Военные архивы в период Первой мировой войны (1914–1918 гг.). *Советские архивы. Научно-теоретический и научно-практический журнал*. Москва, 1989. № 3. С. 57.

⁵³⁴ Питання про військові архіви на Україні. *Бюлетень Укрцентрархіву*. Ч. 3–4(5–6). Харків, 1–15 лютого 1926 р. С. 14–16.

⁵³⁵ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 7.

були зв'язані у в'язки, котрих налічувалося *«около 12 /двенадцати тысяч/»*. В акті зазначалося, що облікові документи архіву (описи) загинули: *«увезенные при эвакуации в 1920 году»*. Передаточна комісія збиралася скласти пофондовий опис і направити його до Центрархіву РСФРР (м. Москва, Воздвиженка, пров. Ваганьковський, буд. 8)⁵³⁶.

Загалом представники Центрархіву РСФРР виявили в Україні понад 15 тисяч пудів військових архівних документів (ці дані не враховують фонди Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві)⁵³⁷. 30 червня 1925 року в Укрцентрархіві відбулася нарада, в якій брали участь такі архівісти: від УСРР – завідувач Укрцентрархіву С. М. Тетін, Д. І. Багалій, В. О. Барвінський та Кулешов (ініціали в документі не вказані); від РСФРР – І. О. Парамонов і Я. М. Жданович. Російські представники зачитали складений ними документ під назвою «Мемориальная записка» (див. док. № 7). По-перше, у ньому стверджувалося, що військові секції, про які йшлося вище, були не українськими; їх нібито створив Центральний військовий архів міста Москви. За логікою виходило, що опіку над військовими архівами секції здійснювали за вказівкою з Москви, тому й документи, зібрані секціями, підлягали архівному законодавству РСФРР і вже частково передані Росії. По-друге, позаяк представники Центрархіву РСФРР не змогли побувати в усіх українських містах, вони звернулися до Укрцентрархіву за допомогою в подальшому обстеженні архівів силами українських архівістів і ще й за прискоренням цієї роботи з метою отримання всіх відсутніх відомостей про військові фонди до 1 вересня 1925 року. По-третє, повідомлялося про відвідання на підставі мандату Штаба Робітничо-селянської Червоної армії і Реввійськради Українського військового округу архівів штабів військових частин, розташованих на території України, та Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві; стверджувалося, що архівні матеріали зі штабів Українського військового округу мають передаватися до Центрального військово-історичного архіву і Центрального архіву Червоної армії в Москві, а *«находящийся в гор. Николаеве военно-морской архив подлежит передаче в Центральный военно-морской архив в г. Ленинграде»*. В останньому розділі І. О. Парамонов та Я. М. Жданович заявили: *«Согласно существующему в Украинской Советской Социалистической Республике архивному законодательству все военные материалы, находящиеся на территории УССР, должны принадлежать Центрархиву РСФСР. Перед нашей поездкой по Украине мы лично изложили Президиуму Укрцентрархива ВУЦИК взгляд Центрархива ВЦИК отнюдь не преследующий сугубой централизации. Мы передали Президиуму схему распределения военных архивных материалов, утвержденную Штабом РККА от 9 мая с. г. с просьбой найти возможным согласовать эту схему*

⁵³⁶ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 15.

с постановлением Совнаркома Украины "Об охране архивов"». У висновку посланці РСФРР пропонували дійти згоди за шістьма пунктами, у т. ч. «по вопросу учтенных нами принадлежащих РСФСР архивных материалов, находящихся на территории УССР в ведении органов военно-морского ведомства, подлежащих Центрархиву ВЦИК на основании схемы, выработанной Штабом РККА»⁵³⁸.

Прикро те, що завідувач Укрцентрархіву С. М. Тетін не лише дозволив обстеження архівів і сприяв роботі російських представників, а й погодився з їх пропозиціями й у подальшому розіслав по Україні вказівки щодо продовження виявлення військових архівних фондів і передавання їх до РСФРР. Імовірно, причиною такого рішення були надії на повернення до України архівних фондів і окремих документів, вивезених у різні часи до Росії (див. док. № 11)⁵³⁹. Українськими архівознавцями Д. І. Багалієм і В. О. Барвінським 1925 року навіть було складено реєстр архівних документів українського походження, які зберігалися в РСФРР, із обґрунтуванням законності вимог України щодо повернення раніше вивезених документальних масивів⁵⁴⁰. 6 березня 1925 року Мала Президія ВУЦВК постановила звернутися до ЦВК СРСР з проханням про повернення УСРР усіх архівних матеріалів, що знаходилися поза межами УСРР і мали для України історичне значення, у т. ч. архівів 1-го та 2-го Всеукраїнських з'їздів Рад. Разом із цим, Укрцентрархіву доручалося розшукати всі матеріали, що торкалися історії Росії задля передавання їх Центрархіву РСФРР⁵⁴¹.

Пунктом 1 протоколу наради від 30 червня 1925 року стверджено, що *«выявленные [в украинских архивах] фонды подлежат передаче Центрархиву РСФСР, согласно схеме РККА, утвержденной 9 мая [1925 года]»*; пунктом 2 вирішено *«принять меры к дальнейшему выявлению военных фондов в тех местах, где не были представители Центрархива, для чего предложит Губархам сообщить нужные сведения»*; пунктом 3 визнано, що *«военные фонды, находящиеся в ведении учреждений военного ведомства на территории УССР, подлежат передаче в Центрархив РСФСР, согласно схеме РККА. Могущие встретиться в Центральном военно-морском архиве в Николаеве материалы административного и экономического характера, имеющие значение для истории так*

⁵³⁷ Питання про військові архіви на Вкраїні. *Бюлетень Укрцентрархіву*. Ч. 3–4(5–6). Харків, 1–15 лютого 1926 р. С. 14–16.

⁵³⁸ Меморіальна записка в Президіум Всеукраїнського Центрального Архівного Управління [от] представителів Центрархіву ССРСР (РСФСР) Парамонов и Ждановича. *ЦДАВО України*. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 16–18.

⁵³⁹ *ЦДАВО України*. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 24–26.

⁵⁴⁰ Боряк Т. Г. Концепт «україніки» у практичній діяльності з розшуку та повернення архівної українки з Росії (1917 – сер. 1930-х рр.). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*: зб. наук. пр. К.: НАНУ, 2011. Число 18, 20-22 жовт. 2011 р. С. 38–42.

⁵⁴¹ *ЦДАВО України*. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 100.

наз[ываемого] Новороссийского края, подлежат оставлению на территории Украинны» (див. док. № 5)⁵⁴².

Очевидно, що згідно зі «Схемой направления архивных фондов, с указанием актохранилищ, в кои они подлежат передаче» (затверджена наказом Наркомату військових і морських справ СРСР від 9 травня 1925 р. № 62) Чорноморський центральний військово-морський архів підпадав під категорію фондів «имеющих особое значение» (див. «Примечание 1»), якими мав намір розпорядитися Центрархів РСФРР за узгодженням з Головним управлінням Робітническо-селянської Червоної армії. У пункті 2 розділу «А» схеми «Архивные материалы дореволюционной эпохи (старой армии)» зазначалося, що документи головних управлінь колишнього Військового міністерства та всіх інших органів старої армії, розташованих на (а) території Москви і Московської губернії, мали передаватися до Військово-історичного архіву, (б) на території Ленінграда і Ленінградської губернії – до Ленінградського військово-історичного архіву, (в) інших губерній РСФРР – до місцевих обласних, губернських або повітових архівних бюро, в підпункті (г) йшлося про передавання документів старої армії союзним та автономним республікам і їхнім місцевим архівосховищам (див. док. № 3)⁵⁴³. У цьому переліку не було пункту про архіви морського відомства дореволюційного періоду, хіба що дійсно це були фонди особливої значущості, а якщо ні – вони мали лишитися у віданні Укрцентрархіву. Як бачимо, чіткого визначення в Схемі не наведено. Більше того, з аналізу схеми очевидно, що вона стосувалася насамперед військових архівів, що знаходилися на території РСФРР. Архіви старої армії, розташовані на території союзних республік, мали передаватися їхнім місцевим архівним установам. Тобто не існувало підстав, крім усних домовленостей, зафіксованих у протоколі наради, для передавання військових архівних фондів, у т. ч. Чорноморського центрального військово-морського архіву, з УСРР до РСФРР.

Крім Чорноморського центрального військово-морського архіву, у Миколаєві представники РСФРР накинули оком ще на 28 фондів різних військових частин і установ. Загалом у списку військових архівних фондів, що зберігалися в архівосховищах УСРР і цікавили РСФРР, налічувалися 197 фондів 22 українських архівів за період 1819–1924 рр.⁵⁴⁴ Однак не всі ці фонди мали бути відправлені до РСФРР, деякі з них лишалися в УСРР. На практиці принцип розподілу фондів був дивним. Не зрозуміло, що саме покладено в його основу, адже це точно не була «Схема направления архивных фондов, с указанием актохранилищ,

⁵⁴² ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 9.

⁵⁴³ Схема направления архивных фондов, с указанием актохранилищ, в кои они подлежат передаче. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 6–63в. ; Бюлетень Укрцентрархіву. Ч.Ч. 3–4 (5–6). Харків, 1–15 лютого 1926 р. С. 2–5.

⁵⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 65–67.

в кои они подлежат передаче». Швидше за все це був стан упорядкованості фонду та його готовність до довідкової роботи. Невпорядковані фонди (ті, документи яких були в розсіпу) у більшості лишалися в Україні, упорядковані – забиралися до Росії.

Укрцентрархів наполягав на тому, що питання про військові архіви повинно розв'язуватися з Наркоматом у військових і морських справах СРСР на підставі угоди, за якою документи українських військових частин мали б залишитися в Україні, а інші, що існували до та в період Першої світової війни, мали надійти в розпорядження Центрархіву РСФРР. Наполягаючи на залишенні в архівах УСРР документів українських військових частин, створених після 1917 року, Укрцентрархів намагався забезпечити подальші наукові дослідження історії української революції⁵⁴⁵. Проте керівництво Укрцентрархіву на той час випустило з поля зору факт того, що в документах військових архівів дореволюційної доби відбивається історія України минулих століть. Вивезення цих документів до архівів РСФРР означало втрату історії українського народу назавжди. Отже, фонди Чорноморського центрального військово-морського архіву через недогляд Укрцентрархіву потрапили на відкуп Центрархіву РСФРР та Народного комісаріату військових і морських справ СРСР.

Як результат, 7 серпня 1925 року з Миколаєва, з Чорноморського центрального військово-морського архіву до Центрального Морського Архіву в Ленінграді старшим морським начальником Миколаївського відділення радвоєнпорту комісаром Сауцьким (ім'я та по батькові в документі не зазначені) було відправлено чотири залізничні вагони архівних матеріалів за першу та другу половину XVIII ст., XIX ст. та початок XX ст. Про факт вивезення Сауцький сповістив Миколаївський окрвиконком цього ж дня. Лист Сауцького рясніє граматичними помилками, але красномовно свідчить про трагедію втрати Україною документів з історії Чорноморського флоту: *«Сповідую, що з Центральн[ого] Червономорськ[ого] архіву за годині 21–23 р. відправлено чотири вагонів історичн[их] документів згідно наказу РВС СССР в розпорядження Центр[ального] Морськ[ого] Архіву Ленінгр[ад]. Відправлений матеріал за перше XVIII півстоліття також як остача Архіву за другу половину XVIII, цілком XIX и частично XX століття цілком стосуватися к історії виникновення флоту на Черному морі, характеризующие його життя, розвиток та строительство за показанное пора. Ні якої розпродажи справ не було й не має за винятком двох випадків мавших місце за що був звільнен[ий] завідатель Архівом. Зробить передавання архива за відсутністю належних розпоряджень я не можу, також не можу повернути и вивезені раніш документи та справи... Пропонуваема Вами міра запечатання*

⁵⁴⁵ Про архіви військових частин. Обіжник від 2 лютого 1926 р. *Бюлетень Укрцентрархіву*. Ч.Ч. 3–4 (5–6). Харків, 1–15 лютого 1926 р. С. 2–5.

Штат: Миколаївський Соввоентпарт
7 лютого 1951 р.
№ 4073.

До Миколаївського Окрвиконкому
Радн. Рад Р. С. С. С. Червоно-армійськ.
та Червонофлотських Вентпартів.

на № 9262.

Сповідую, що з Центрархів. Червономорськ. архіву за подани 21-23 р. відправлено чотири багаті історич. документи відносно наказу Р. В. С. С. С. в розпорядження Центр. Морськ. Архіву. Ленінгр. Відправлений матеріал за перше XVIII півстоліття, також як огляд Архіва за другу половину XIX, згідом XIX і частково XX століття згідом сформулював історич. висновки флоту на Чорному морі, характеризують його стан, розвиток та становлення за показання моря.

Ні: які розпорядженні справ не було і не має за винятком двох випадків наявних місць за що був звичайно завідає Архівом. Зробить передавання архіва за відсутністю на місцях розпоряджень і не можу, також не можу повернути і вивести раніш документи та справи.

Історич. пам'ятки в Архиві, також і бази очном не мають.

Пропонувати Вам міра запозичення Архіва також не представляє з огляду того, що велика кількість робітників м. Миколаєва звертаються за одержанням справ за їх праця в порту і посаді флоту. Разом з цим не можна заманеного відношенні Вашим прохання командирів о можливості передачі Архіва під надання Окрвиконкома.

Г. Морський Начальник Кол. Мик. Від Соввоентпарту і Комісар в/м. Сауць -

Лист старшого морського начальника Миколаївського відділення радвоенпорту комісара Сауцького до Миколаївського окрвиконкому про відправлення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Ленінграда⁵⁴⁷.

⁵⁴⁶ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1.

*Архіва також не приемлема з огляду того-ж, що велика кількість робітників м. Миколаїва звертаються за одержанням справок за їх працю в порту й посаді [на] флоті. Разом з цим по испува зазначеного відношені вашем прохаю командирів о можливости передачі Архіва під видання Окровиконкома...» (див. док. № 8)⁵⁴⁶. Оскільки реально не існувало жодних законодавчих засад для вивезення архівних документів із Миколаєва й ліквідації архіву, Сауцький второпав, що потрапив у халепу. Ще раз підкреслимо фрази в його листі: *«Зробить передавання архива за відсутністю належних розпоряджень я не можу, також не можу повернути и вивезені раніш документи та справи...»*. Звідси зрозуміло, чому він пропонував передати архів до відання Миколаївського окружного виконавчого комітету.*

4 листопада 1925 року ВУЦВК і РНК УСРР затвердили «Положення про Центральне Архівне Управління УСРР (Укрцентрархів) та його місцеві органи» (див. док. № 9)⁵⁴⁸, а 16 грудня 1925 року ВУЦВК і РНК УСРР затвердили постанову «Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР» (див. док. № 10), у якій частково повторювалися пункти раніше прийнятого акту «Про охорону архівів» (1922 р.). Пункт 1 постанови «Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР» оголошував: *«Оконченные производством дела, документы и переписка всех упраздненных и ныне существующих правительственных и общественных учреждений на территории УССР, как находящиеся в архивохранилищах Центрального Архивного Управления УССР, так и не находящиеся в таковых, составляют Единый Государственный Архивный Фонд УССР, заведывание коим принадлежит Центральному Архивному Управлению УССР и его местным органам»*. У примітці до цього пункту зазначалося: *«Войсковые архивы и архивные материалы подлежат распределению между архивохранилищами Центрального Архивного Управления УССР и военно-ученым архивом в Москве по особому соглашению между Военным Ведомством и Центральным Архивным Управлением УССР»*. Важливим був пункт 7, що забороняв вивіз архівних матеріалів, крім передбаченого міжнародними договорами та архівів Наркомата закордонних справ, за межі УСРР⁵⁴⁹.

Служба військових сполучень ще 31 липня 1925 року оприлюднила наказ № 158, за яким усі військові частини мали негайно розпочати передавання справ, не потрібних їм для довідкової роботи, до окрархів⁵⁵⁰. Однак окрархи, керуючись постановою «Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР», що встановлювала п'ятирічний термін зберігання документів у фондоутворюва-

⁵⁴⁷ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1.

⁵⁴⁸ Збірник узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі. Випуск 1. Видання 2-е. Харків : Центральне архівне управління УСРР, 1927. С. 8–15.

⁵⁴⁹ Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконення та розпорядження в архівній справі. Харків, 1926, січень. Ч. 1(3). С. 2–4.

чів, відмовляли у прийманні справ на зберігання. Зважаючи на доведену їм «Схему направления архивных фондов, с указанием актовохранилищ, в кои они подлежат передаче», окрархи рекомендували військовим частинам спрямовувати документи, створені після 1922 року, до Москви. Через це в Центрархиві РСФРР подумали, що Україна не збирається відправляти до Росії військові архівні фонди періоду до 1922 року, як нібито передбачала «Схема направления архивных фондов...» (за трактовкою російської сторони). У Росії зробили висновок про те, що протокольні рішення наради від 30 червня 1925 року Укрцентрархів не проводить у життя (див. док. № 13)⁵⁵¹. Виникла загроза того, що Російська Федерація загальмує повернення архівних фондів Україні. Тому новий завідувач Укрцентрархіву Михайло Абрамович Рубач (Рубанович, 1899–1980 рр.) наприкінці грудня 1925 року віддав наказ окрархам тимчасово приймати на зберігання документи, створені після 1922 року, від військових частин до часу остаточного з'ясування питання.

Центрархів РСФРР напяму пов'язував порушене Україною питання про повернення їй вивезених у різні часи до Росії українських документів з питанням про передаванням нею до російських архівів документів військових частин. 29 січня 1926 року Центрархів РСФРР направив до Укрцентрархіва листа, в якому повідомляв про проведену російськими архівами роботу з виявлення українських документів, а також принагідно цікавився, чи були надані Укрцентрархівом вказівки губархам стосовно виявлення і відправлення до Росії військових архівних фондів (див. док. № 14)⁵⁵². Про залежність питань повернення українських архівів і відправлення військових архівів у грудні 1926 року М. А. Рубач з обуренням писав завідувачу Центрархівом РСФРР М. М. Покровському: *«из Вашего отношения видно, что вопрос о возвращении УССР вышеуказанных историко-революционных архивных материалов, эвакуированных из Украины, связывается с вопросом о военных архивах. Историко-революционные материалы 1917–[19]20 гг., которые Укрцентрархив просил передать УССР, являются в основном (приблизительно на 90 %, если не более) архивами гражданских, а не военных учреждений. И поэтому совершенно не понятно, почему вопрос о передаче этих материалов связывается с вопросом о военных архивах»* (див. док. № 18)⁵⁵³.

Укрцентрархів спробував на користь України вирішити проблему розподілу військових архівних матеріалів: був складений і надісланий на розгляд керівництва Українського військового округу проект розподілу фондів. У порівнянні зі «Схемой направления архивных фондов...», оголошеною наказом Наркомату

⁵⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 327. Арк. 41–41зв.

⁵⁵¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 327. Арк. 3–3зв., 4, 10–10зв., 12.

⁵⁵² ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 186. Арк. 31–31зв.

⁵⁵³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 186. Арк. 90–90зв.

військових і морських справ СРСР 9 травня 1925 р. № 62, проект Укрцентрархіву мав такі відмінності: *«матеріали українізованих військових частин, як і взагалі архівні матеріали старої армії (не доби імперіалістичної війни) залишалися на Україні; не підлягають також передачі до архіву Червоної Армії в Москві матеріали різних військових частин і об'єднань, що утворилися на Україні протягом 1918–1921 рр. так такі, що входили до складу Червоної армії, як і ті, що не входили, коли вони були самостійними національними військовими формуваннями. Хоч в архівних матеріалах доби імперіалістичної війни, ц. т. в фондах “Штабов, фронтів, армій и их учреждений”, рештки яких збереглися на території УСРР – в Вінниці і Житомирі, є матеріали, що освітлюють розвиток революційного руху в армії і країні, Центр[альне] Арх[івне] Упр[авління], стоячи на ґрунті не роздрібнювання фондів, поділяє думку схеми про передачу цих фондів до Військово-історичного архіву в Москві. Порядок прямування військ[ового] арх[івного] матер[іалу] з 1922 р., встановлений Обіжником НКВМ [Наркомату військових і морських справ] 1926 р. № 32, ніяких заперечень з боку Центрального Архівного Управління, не викликає, бо він збігається з інтересами архівного будівництва УСРР».* Таким чином, проект передбачав, що лише документи, створювані після 1922 року могли бути вивезені з України як фонди загальносоюзного значення. Усі архіви «старої армії» потрапляли до складу ЄДАФу УСРР (власне саме про це йшлося у Схемі). Наркомату військових і морських справ СРСР у науково-дослідних цілях за згодою Укрцентрархіву надавалося право вивезення за межі УСРР документів на підставах тимчасового користування та повернення (див. док. № 12)⁵⁵⁴. Однак після розгляду Українським військовим округом проект ще мав пройти погодження в Наркоматі військових і морських справ СРСР.

Серед обіжників Центрального архівного управління УСРР знаходимо «Соглашение» від 18 жовтня 1926 року між Управлінням Української військової округи і Укрцентрархівом (див. док. № 15 і 16) *«про розподіл військових архівів й архівних матеріалів між архівосховищами Центрального Архівного Управління УСРР і Військовими Архівами в Москві».* У ньому йдеться про таке: *«1) Архивные материалы штабов, фронтов, армий и их Управлений, действовавших в империалистическую войну 1914–[19]17 гг., отложившиеся на территории УССР, передаются в Военно-Исторический архив в Москве, Лефортово, ул. Коровий Брод № 1; 2) Архивные материалы всех остальных, не поименованных в ст. 1, частей и учреждений старой армии того-же периода, в том числе и военных частей, украинизованных при Временном Правительстве 1917 года, находящиеся на территории УССР, поступают в архивохранилища УССР с последующим уведомлением о том Главного Управления РККА [Рабоче-Крестьянской Красной Армии] (по юридическо-статистическому отделу); 3) Архивные материалы штабов, фронтов, армий, корпусов, дивизий, отдельных бригад, от-*

рядов за период времени с 1918-[19]21 гг. включительно, передаются в архив Красной Армии в Москве, Красноармейская ул. № 22; Примечание: Архивные материалы всякого рода частей и соединений, возникших на Украине в период 1918-[19]22 гг., как входящих в общий состав Красной Армии, так и не входящих, но представляющих собою самостоятельное национальное военное формирование, передаются в архивохранилища УССР. 4) Архивные материалы линейных органов военных сообщений поступают в архивохранилища УССР по указанию штаба РККА [Рабоче-Крестьянской Красной Армии] по Управлению Военных Сообщений, согласованному с Центроархивом УССР; 5) Архивные материалы военных частей и учреждений, начиная с 1922 года, поступают в архивохранилища УССР согласно указаниям циркуляра Народного Комиссариата по Военно-Морским делам № 32 от 17-го Марта 1926 года; 6) Архивные материалы военных частей и учреждений сдаются в архивохранилища УССР по истечению сроков хранения, установленных для каждой группы материалов циркуляром НКВМ [Наркомата военных и морских дел] № 35 от 2/IV 1925 г.; 7) Порядок подготовки и сдачи архивных материалов в архивохранилища Центрального Архивного Управления УССР, а также передачи в архивохранилища РСФСР определяются инструкцией Центрального Архивного Управления УССР, согласованной НКВМ [Наркоматом военных и морских дел]; 8) В особо исключительных случаях военному ведомству предоставляется право вывоза за пределы УССР архивных материалов, необходимых ему для научно-исследовательских целей и долженствующих постоянно храниться в архивохранилищах УССР, с тем, чтобы таковые материалы были передаваемы лишь во временное пользование и по миновании надобности в них возвращались обратно на места их постоянного хранения в архивохранилищах УССР»⁵⁵⁴. На перший погляд здавалося, що питання вирішено, однак насправді проблема залишалася. Крім цього, у «Соглашении...» не містилося чітких домовленостей щодо долі архівів старої армії та флоту. Імовірно, оскільки там були посилення на раніше прийняті накази, малося на думці, що архівні документи старої армії залишатимуться в архівосховищах УСРР.

Протягом 1925–1926 рр. Миколаївське окружне архівне управління намагалося взяти під свій контроль Чорноморський центральний військово-морський архів. У звіті за 1-й квартал 1926 року завідувач архівного управління К. Й. Осипова писала: «...не дивлячись на ряд переговорів, нам не вдалося взяти цей архів під своє відання. Архівосховище це гарно оборудоване стелажми, але

⁵⁵⁴ До питання про військові архіви. Бюлетень Укрцентрархіву. Узаконолення та розпорядження в архівній справі. Харків, 1926, 15 серпня. Ч. 13–14(15–16). С. 19–21.

⁵⁵⁵ Про умову, складену поміж Управлінням Української Військової Округи і Центральним Архівним Управлінням УСРР. Бюлетень Укрцентрархіву. Узаконолення та розпорядження в архівній справі. Харків, 1926, 25 листопада. Ч. 17 (19). С. 3–4.

не отоплюється, криша тече, та ми в надії, що за літній період нам вдасться це архівосховище відремонтувати. Ще в минулому кварталі нами було виявлено, що цей архів розхищається архіваріусом, тепер-же цього архіваріуса було притягнуто Морбазою до суду і взято другого»⁵⁵⁶. Отже, у контексті боротьби України за самостійність вітчизняної архівної галузі, назривала серйозна проблема військових архівів, у т. ч. Чорноморського військово-морського архіву в Миколаєві, оскільки ставало очевидним, що підпорядковане Наркомату військових і морських справ СРСР керівництво Миколаївського військово-морського порту гальмувало встановлення контролю окрарху над Чорноморським центральним військово-морським архівом.

Оскільки проблема архівів Центрального Виконавчого Комітету СРСР, Ради Народних Комісарів СРСР, союзних наркоматів залишалася не з'ясованою, Народний комісаріат закордонних справ СРСР запропонував аналогічний відкинутому раніше проект про створення Центрального Архівного Управління СРСР. 8–13 травня 1926 року в Харкові відбувся I-й Всеукраїнський з'їзд архівних працівників, у роботі якого взяли участь 70 делегатів від центральних і окружних архівних управлінь, архівів центральних установ і організацій, Істпарту ЦК КП(б)У, Центрархіву РСФСР, Центрархіву Грузії. У роботі з'їзду від Центрархіву РСФСР брав участь заступник завідувача В. В. Максаков, прізвище якого вже зустрічалося й ще багато разів зустрінемося на сторінках цієї праці. На думку автора, з російської сторони він відіграв провідну роль в історії з вилученням військових архівних фондів з України. Принагідно зазначимо, що В. В. Максаков не лише цим пов'язаний з Україною: у 1910–1912 рр. він мешкав в Одесі, працював у газеті «Ясное утро» під керівництвом майбутнього першого радянського дипломата Вацлава Вацлавовича Воровського й займався революційною діяльністю⁵⁵⁷.

За вислідом начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР Олександра Георгійовича Мітюкова (1969–1988 рр.) у виступах на I Всеукраїнському з'їзді архівних працівників ішлося про те, що *«саме життя висуває утворення Центрархіву СРСР. Це необхідно, по-перше, для завідування архівними фондами загальносоюзних наркоматів, по-друге, щоб упорядкувати архівну справу у всьому СРСР»⁵⁵⁸*. О. Г. Мітюков у своїй праці (1975 р.) наголошував на тому, що за пропозицією Укрцентрархіву, ВУЦВК на початку 1925 року порушив перед ЦВК СРСР питання про повернення архівних фондів, вивезених за межі України,

⁵⁵⁶ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 15.

⁵⁵⁷ Максаков Владимир Васильевич. Электронная библиотека «Научное наследие России». URL : <http://library.ruslan.cc/authors/максаков-владимир-васильевич/>

⁵⁵⁸ Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні, 1917–1973. Київ : Наукова думка, 1975. С. 70 ; Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні в 1925–1930 рр. і Всеукраїнський з'їзд архівних працівників. *Архіви України*. Орган Головного архівного управління при Раді Міністрів Української РСР. № 4 (126). Київ, 1974, липень-серпень. С. 13–14.

й у жовтні 1926 року з Москви на Україну повернулося понад 2 тисячі пудів архівних матеріалів, серед яких документи Генеральної військової канцелярії, I та II Малоросійських колегій, фонди полкових канцелярій, судів, магістратів, сотенних правлінь Лівобережної і Слобідської України, губернських і повітових установ XVIII ст. тощо. Далі О. Г. Мітюков підкреслював, що на початку 1927 року із РСФРР була передана низка історико-революційних матеріалів, зокрема фонди рад робітничих і селянських депутатів Одеси, Харкова, Донбасу та ревкомів України за 1918–1919 рр., фонд Народного секретарства пошт і телеграфів. 1930 року РСФРР передала на Україну фонд Ради робітничих депутатів м. Олександрівська (Запоріжжя)⁵⁵⁹. *«Разом із тим, – писав О. Г. Мітюков, – окремі відповідальні працівники Укрцентрархіву при вирішенні питання про повернення на Україну архівних фондів, що опинилися за її межами, стояли на хибних позиціях. Насамперед вони неправильно тлумачили саме поняття “українські архівні матеріали”, до яких вони відносили не тільки архівні фонди установ, що діяли на Україні й опинилися за її межами, а й частини фондів або окремі документи російських центральних установ XVII–XVIII ст., де були відомості про Україну. Така точка зору була порушенням встановленого наукового принципу про неподільність архівного фонду і могла призвести до руйнування комплексів архівних фондів РСФРР»*. О. Г. Мітюков указував, що цю точку зору на I Всеукраїнському з’їзді архівних працівників репрезентував академік Дмитро Іванович Багалій (1857–1932 рр.)⁵⁶⁰. А втім, не один лише Багалій...

Скільки насправді повернулося архівних матеріалів (у пудах) до України з Росії, важко з’ясувати, адже у виступі М. А. Рубача на I Всеукраїнському з’їзді архівних працівників йшлося про обіцянку РСФРР повернути 4 тисячі пудів, а саме він сказав таке: *«Одним из вопросов деятельности Центрархива был вопрос о том, чтобы возвратить на Украину те архивные материалы, которые были вывезены с территории Украины в дореволюционное время. Как вы знаете, благодаря политическим, историческим условиям, в которых развивалась Украина, благодаря национальному гнету, целый ряд ценнейших архивных материалов выдающегося исторического значения были вывезены еще в дореволюционное время за пределы Украины и очутились в хранилищах РСФСР. Кроме того, после 1917 г. очень большое количество материалов вывозилось из Украины. Одним из вопросов нашей работы явилось осуществление мероприятий по возвращению этих архивных материалов. Тут, в этом вопросе, Центрархив*

⁵⁵⁹ Детальніше про це див. : Повернення на Україну архівних матеріалів із Москви. *Бюлетень Укрцентрархіву*. № 17(19). Харків, 25 листопада 1926 року. С. 8–9 ; Максаков В. В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945 гг.). Москва : Наука, 1969. С. 166–169; Гетьман Д. Повернення українських архівних історико-культурних цінностей з Росії у 1921–1926 рр. *Бібліотечний вісник*. Київ, 2008. № 3. С. 37–46.

⁵⁶⁰ Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні, 1917–1973. Київ : Наукова думка, 1975. С. 76–77.

РСФСР принципиально вполне соглашается с необходимостью возвращения. Нужно отметить, что Центрархив РСФСР уже выделил около 4 тыс. пудов ценнейших архивных материалов для отправки в Украину и летом они будут перевезены. Но по некоторым архивным фондам мы встретили значительные возражения со стороны некоторых ученых учреждений РСФСР и отчасти со стороны Центрархива РСФСР в отношении возвращения некоторых фондов, так как эти фонды вошли в состав разных собраний архивных материалов Академии наук, Румянцевской библиотеки и некоторых архивных учреждений РСФСР. Например, какие-нибудь вывезенные архивные материалы, в середине освещают 19 век, которые относятся к соответствующим учреждениям РСФСР и которые в той или иной степени к ним имеют отношение. Они возражают против того, чтобы они были вывезены на Украину, и мы встречаем заметное затруднение в получении этих архивных фондов. По этому вопросу нам пришлось устраивать целый ряд заседаний. Как известно, существует при ЦИКе Союза специальная комиссия, которая решает вопросы о передаче архивных материалов той или другой союзной республике. В первый же раз мы пошли в комиссию и предъявили конкретные требования о возвращении такого-то фонда. Но это оказалось чрезвычайно затруднительным. Мы решили выработать принципиальные основы возвращения архивных материалов. При комиссии ЦИКа выделена была специальная подкомиссия для выработки принципиальных основ. В этой подкомиссии было выработано несколько принципиальных решений, которые отчасти уже были приняты комиссией. Некоторые решения комиссия еще не приняла. Самое основное в отношении решений заключается в том, что комиссия ЦИКа зафиксировала и это будет осуществлено в ближайшее время. Вся сумма архивных материалов, вывезенных во время революции и до революции с территории Украины и по каким-либо причинам очутившихся за пределами Украины, подлежит возвращению Украине и др. соответствующим республикам. Это решение нас удовлетворяет.

Но осуществление этого принципиального решения встречает затруднения, о которых я указал. Со стороны, главным образом, представителей общесоюзных научных учреждений это встречает толкование, главным образом, со стороны Академии наук и Румянцевской библиотеки. Поскольку учреждения являются общесоюзными, постольку нет необходимости возвращать эти материалы в Украину. И потому, что в этих общесоюзных учреждениях имеются архивные материалы разных союзных республик. И поэтому разобщение и возвращение этих материалов, которые вошли в опись этих ученых учреждений, в их каталог, является почему то невозможным. Так что известное нарушение того порядка, который установлен в этих ученых учреждениях, есть, мы этого не отрицали, но здесь нужно выбирать зло меньшее из двух зол. Известное нарушение есть, мы согласны. Но, в основном, эти материалы взяты с Украины и

изъятие этих материалов нарушает цельность делопроизводства того или иного фонда, другая часть которого осталась у нас. А очень часто, как раз в этих ученых учреждениях, имеются материалы большого научно-исторического значения, как например, в Академии наук, в Румянцевском музее и т. д. И поэтому мы считаем, что общесоюзные учреждения независимо от своего масштаба, те архивы, которые попали туда из Украины, должны возвратить Украине. Эти постановления должны изучаться здесь. По этому вопросу к окончательному решению мы еще не пришли, но мы надеемся, что несомненно ЦИК СССР (это надежда довольно реальная) будет на нашей стороне и, осуществляя принципы нашей национальной политики, эти архивные материалы из общесоюзных учреждений решит возвратить Украине»⁵⁶¹.

Натомість В. В. Максаков надавав (1969 р.) зовсім протилежну інформацію щодо позицій учасників з'їзду, насамперед у питанні створення Центрального архівного управління СРСР. Він писав, що постановою з'їзду визнавалася потреба в урегулюванні питання про архівні фонди загальносоюзних установ, що функціонували на території УСРР, але одночасно заявлялося про те, що *«создание для этой цели общесоюзного Центрархива есть вещь совершенно излишняя»*. За свідченням В. В. Максакова, з'їзд уніс пропозицію про скликання періодичних нарад центрархівів союзних республік для узгодження роботи архівів загальносоюзних наркоматів і спеціальних науково-архівознавчих питань⁵⁶².

Знайти істину допомагає безпосереднє звернення до резолюції I Всеукраїнського з'їзду архівних працівників за докладом завідувача Укрцентрархіву М. А. Рубача. У резолюції вказувалося: *«З'їзд відзначає потребу якнайшвидше урегулювати питання про архіви загально-союзних установ, що перебувають на території УСРР. З'їзд вважає, що утворення для цієї мети загально-союзного Центроархіву цілком зайва річ. Визначаючи потрібним деяке контактування роботи Центроархівів Союзних Республік, так у питанні про архіви загально-союзних наркоматів, як і в деяких спеціально науково-архівознавчих питаннях, з'їзд вважає за найдоцільніше здійснення цього контактування шляхом скликання періодичних нарад Центроархівів Союзних Республік, постанови яких щодо загальносоюзних наркоматів стверджує ЦВК СРСР з тим, що кожний з Центроархівів Союзних Республік завідує всенькою сумою архівних фондів загальносоюзних наркоматів і установ, що перебувають на їх території, за мандатом цієї наради»⁵⁶³*. Таким чином, установлена розбіжність репрезентує боротьбу,

⁵⁶¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 255. Арк. 6, 37–41. Опубліковано в книзі: Михайло Рубач : Архівіст, історик, педагог. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела». Вип. 3. Київ, 2000. С. 161–163.

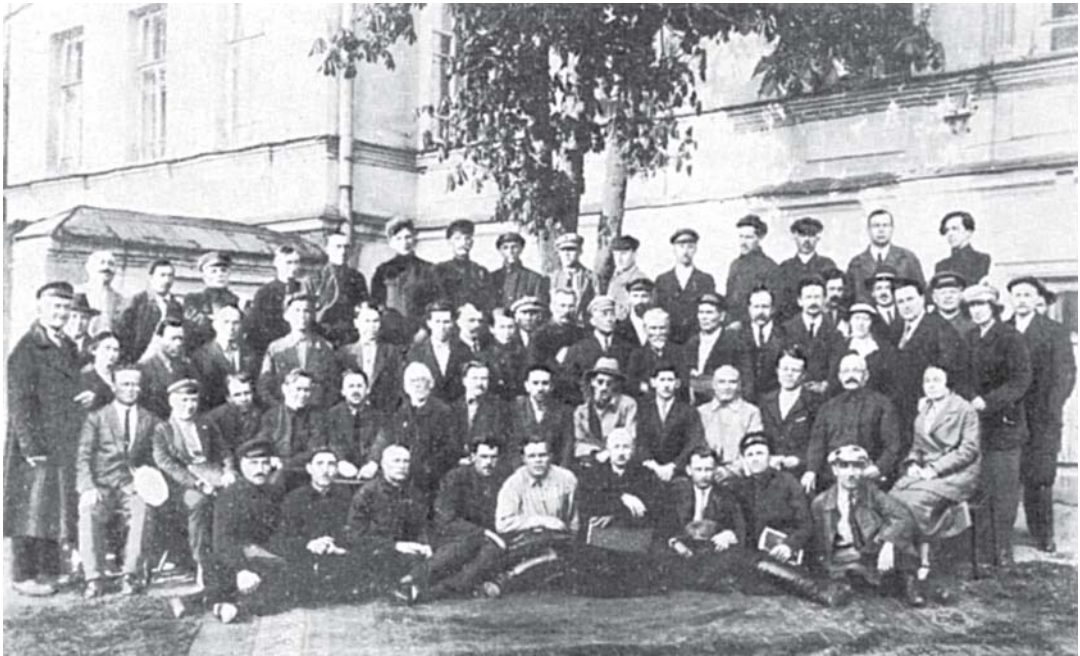
⁵⁶² Максаков В. В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945 гг.). Москва : Наука, 1969. С. 228.

⁵⁶³ Резолюція I-го Всеукраїнського з'їзду архівних робітників по докладу М. А. Рубача «Діяльність Центрального Архівного Управління й чергові завдання архівного будівництва». Бюлетень Укрцентрархіву. № 9–10 (11–12). Харків, 5 червня 1926 р. С. 5 ; ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 50.

що розгорнулася на з'їзді. О. Г. Мітюков повідомляв про *«таємний опір буржуазно-націоналістичних істориків та архівістів, які гуртувалися навколо Археографічної комісії Всеукраїнської Академії Наук, очолюваної М. С. Грушевським»*, реалізації принципу централізованого управління архівними установами. За О. Г. Мітюковим, ці історики-архівісти *«взагалі брали під сумнів саму ідею централізації архівної справи, яка з часу прийняття ленінського Декрету від 1 червня 1918 р. була провідним принципом в архівному будівництві»*. Археографічна комісія ВУАН наполягала на зв'язку науково-дослідної і науково-технічної роботи архівів з науковими установами й пропонувала повернути центральні і крайові історичні архіви з відання Укрцентрархіву до Наркомосу (по Укрнауці), як то було до 1923 року. У березні 1926 року Археографічна комісія ВУАН направила Укрцентрархіву записку, в якій доводила, що історико-революційні документи XIX ст. – початку XX ст. належать до сфери її досліджень, а не Комісії для вивчення історії партії та Жовтневої революції. Народний комісаріат освіти УСРР згодом висунув проект організації архівної справи в Україні, мета якого полягала в передаванні історичних архівів до відання Укрнауки або Наркомату освіти УСРР. Укрцентрархів та Істпарт ЦК КП(б)У категорично заперечили цей проект і уряд відхилив його. О. Г. Мітюков писав: *«Так була відбита одна з завуальованих спроб українських буржуазних націоналістів порушити закріплений в радянському архівному законодавстві на Україні принцип централізації архівної справи. послабити контроль за використанням архівних документів з боку Радянської держави»*⁵⁶⁴. Хоча на з'їзді стара школа українських істориків-архівістів зазнала нищівного удару і вже у березні 1927 року на Секретаріаті ЦК КП(б)У було визнано за доцільне зміцнити архівні органи партійними працівниками та доручено комуністичній фракції ВУЦВК вжити до цього відповідних заходів, вплив діячів цієї школи був ще досить сильним і відчувався до кінця 1920-х – початку 1930-х рр. Він наявний також у позиції Укрцентрархіву щодо створення Центрального Архівного Управління СРСР, фондів загальносоюзного значення та військових архівних фондів.

Принагідно зазначимо, що хвиля партизації архівів докотилася й до Миколаєва. Однак завідувач Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осипова (крім неї, усі співробітники окрарху були безпартійні) знайшла причини, на підставі яких змогла захистити свій безпартійний колектив від необґрунтованого звільнення. У листі від 18 лютого 1927 року вона писала: *«Все эти сотрудники работают в окрархуправлении довольно продолжительное время и изучили это дело. Уволить всех беспартийных и чл[енов] ЛКСМ сейчас не представляется возможным, т. к. вряд ли найдутся чл[ены] партии*

⁵⁶⁴ Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні в 1925–1930 рр. і Всеукраїнський з'їзд архівних працівників. *Архіви України. Орган Головного архівного управління при Раді Міністрів Української РСР.* № 4 (126). Київ, 1974, липень-серпень. С. 14–15.

Учасники 1-го з'їзду архівних працівників УСРР, 1926 р.
Серед делегатів – Катерина Йосипівна Осипова,
завідувач Миколаївського окружного архівного управління.

вполне грамотные, которые согласились бы пойти работать в окрарх при зарплате в 35–45 р[ублей]. Окрархупр[авление] пыталось принимать на службу исключительно членов партии, но никто даже из безработ[ных] вполне грамотных (ибо только такие могут работать в архуправ[лении]) чл[енов] пар[тии] не соглашались идти работать за оклад 35–40 руб[лей].»⁵⁶⁵.

У «Висновку Центрального Архівного Управління УСРР на проект Положення про Центроархів СРСР, унесеного Н[ародним] К[омісаріатом] Закордонних Справ СРСР на розгляд Раднаркому СРСР» від 16 липня 1926 року, зазначалося: «Питання про утворення Центроархіва СРСР являється не тільки питанням спеціально-архівним, але й принципово конституційним. Арт[икул] 1 Конституції СРСР, вичерпуючи перелічуючи предмети відання органів СРСР, не надає ніяких вказівок на те, що органи СРСР можуть регулювати постановку архівної справи, порядок здачі і переховування архівних матеріалів, що втратили своє діловодне значіння і т. інш. Згідно арт[икула] 3 Конституції СРСР, за винятком функцій, що зазначено в арт[икулі] 1 Конституції, кожна Союзна Республіка здійснює свою владу самостійно. В силу цього, не існує ніяких загально-союзних органів управління архівною справою і кожна союзна республіка має

⁵⁶⁵ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 29.

своє самостійне законодавство в царині архівного будівництва. Таким чином, утворення Центрархіву СРСР обмежує конституційні права союзних республік». У «Висновку...» оскаржувалося право Центрархіву СРСР на керування фондами загальносоюзного значення, насамперед у частині так званих архівів Жовтневої революції, а також Центральної Ради, Генерального Секретаріату, Гетьманщини, Директорії тощо; відомчий принцип як такий, що суперечив поняттям централізації й об'єднаності архівного будівництва. Центральне архівне управління УСРР категорично заперечувало створення Центрархіву СРСР через те, що «це поставе реальну загрозу до того, що ціла низка цінних в науково-історичному відношенні архівних матеріалів, особливо історично-революційних, було б вивезено за межі УСРР і крім цього... звузило би в даній царині права, що за існуючим законодавством має кожна союзна республіка – зовсім самостійна орудувати своїми архівними матеріалами», а також «фактично ліквідує усю роботу, що було пророблено Комісією ЦВК СРСР щодо повернення архівних матеріалів Україні». Укрцентрархів усіляко наголошував, що управління архівними фондами союзних відомств доцільно покласти на центрархіви союзних республік за мандатами всесоюзної наради центрархівів, яку достатньо скликати 2–3 рази на рік, а для набуття її рішеннями законодавчої сили в загальносоюзному масштабі затверджувати їх постановами Центрального Виконавчого Комітету СРСР. На думку Укрцентрархіву, Центрархів РСФРР мав бути задоволений тим, що він фактично «орудуватиме всіма архівними фондами центральних відомств царського уряду [не місцевих], а також рядом архівів загальносоюзних наркоматів радянського уряду», мандат на управління якими він одержить від всесоюзної наради центрархівів союзних республік⁵⁶⁶.

Протягом 1927 року дискутувалося питання про розподіл архівних фондів і матеріалів між союзними республіками. 17 березня 1927 року Укрцентрархів направив у Комісію по розподілу архівних матеріалів між союзними республіками при Президії ЦВК зауваження до проекту «Основних положень розподілу архівних фондів і матеріалів між союзними республіками». У контексті теми, що розглядається, значущим є перший пункт Положень та примітка до нього: *«Все архивные материалы, отложившиеся от деятельности существовавших на территории союзной республики в ее исторических границах учреждений и предприятий, равно как и от имевшей преимущественное отношение к данной союзной республике деятельности отдельных лиц, оказавшиеся за пределами этой республики, – должны быть возвращены обратно, по принадлежности, каждой из союзных республик. Примечание: Архивные фонды и материалы военного ведомства распределяются согласно схеме, устанавливаемой*

⁵⁶⁶ Висновок Центрального Архівного Управління УСРР на проект Положення про Центрархів СРСР, внесений Н[ародним] К[омісаріатом] Закордонних Справ СРСР на розгляд Раднаркому СРСР від 16 липня 1926 р. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 43.

НКВоенмором [Накоматом военных и морских дел] и согласовываемой с центроархивами союзных республик». Головний нюанс Примітки, відстоюваний Укрцентрархівом, полягав у додаванні фрази «*согласовываемой с центроархивами союзных республик*». Це не дозволяло Наркомату військових і морських справ і Центрархіву СРСР в односторонньому порядку приймати рішення щодо переміщення архівних документів⁵⁶⁷. Одночасно обговорювалися «Правила научного пользования архивными материалами, которые по своему составу и содержанию относятся к другой союзной республике, но не подлежат передаче последней», якими передбачався пріоритетний доступ до документів зацікавлених представників наукових установ тієї союзної республіки, якій ці матеріали належали, союзні республіки мали право складати огляди та довідники за документами, але за власний рахунок одержувати документи в тимчасове користування⁵⁶⁸.

29 листопада 1926 року Центрархів РСФРР, черговий раз повідомляючи про вжиті заходи щодо підготовки документів у Росії для повернення Україні, знову нагадав Укрцентрархіву про прискорення висилання до Москви виявлених улітку 1925 року військових фондів (див. док. № 17)⁵⁶⁹. 7 квітня 1927 року у відповідь на чергову російську претензію щодо прискорення роботи по виявленню і відправленню до Москви військових архівних матеріалів з України, Укрцентрархів роз'яснив Центрархіву РСФСР українське архівне законодавство і підкреслив, що військові архівні матеріали є невід'ємною частиною ЄДАФу УСРР. Уже вкотре Укрцентрархів апелював до Конституції СРСР, указував на відсутність загальносоюзного архівного законодавства, на самостійність і рівноправність Укрцентрархіву та Центрархіву РСФРР: «*Никакого общесоюзного законодательства по вопросам постановки архивного дела в Союзных Республиках не имеется. Как Центрархив РСФСР, так и Укрцентрархив, являются самостоятельными учреждениями отдельных Союзных Республик, руководствующимися в своей деятельности внутренним законодательством этих республик, что с необходимостью вытекает из текста Конституции Союза ССР от 6-го июля 1923 года*». Укрцентрархів наголошував на підписанні на підставі постанови «Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР» вищезгаданого «Соглашения...» від 18 жовтня 1926 року з Українським військовим округом, яке відтоді стало єдиним нормативним актом, що мав регулювати питання про передавання військових архівів на зберігання до архівних установ: «*Ссылка Центроархива РСФСР на отношение Главного Управления Рабоче-Крестьян-*

⁵⁶⁷ Основные положения распределения архивных фондов и материалов между союзными республиками. Проект. Зауваження до проекту. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 48–51.

⁵⁶⁸ Правила научного пользования архивными материалами, которые по своему составу и содержанию относятся к другой союзной республике, но не подлежат передаче последней. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 58–62.

ской Красной Армии, в котором упоминается о каких-то правах Центрархива РСФСР на Украине на основании циркуляра НКВМ [Наркомата военных и морских дел], 1925 г. № 62, не имеет для Укрцентрархива никакого значения, так как те права, какие принадлежат НКВМ, как общесоюзному Наркомату на территории УССР, не могут быть уступлены им ведомству, имеющему чисто республиканский характер, каковым является Центрархив РСФСР». Усі попередні домовленості й угоди після виходу нового архівного закону та підписання «Соглашения...» Укрцентрархів уважав недійсними: «Все иные законодательные акты или отдельные соглашения, в частности протокол Совещания при Заведующем Укрцентрархива от 30/VI [30 июня] 1925 г., если они не были отменены специальным актом, – остаются в силе лишь постолько, поскольку они не противоречат вышеупомянутому декрету о Едином Государственном Архивном Фонде и соглашению между Центральным Архивным Управлением УССР и Украинским Военным Округом, заключенному в его развитие. Поскольку текст § 3-го вышеуказанного протокола Совещания в известной части расходится с соглашением, заключенным между Центральным Архивным Управлением УССР и Украинским Военным Округом, то он, естественно, отпадает, будучи, по сути, отмененным последующим декретом». Укрцентрархів категорично заперечував звуження ним першої статті протоколу червневої наради 1925 року і підтверджував відсутність заперечень щодо відправлення «всех военных архивов, где бы они не находились, на территории УССР, подлежащих передаче в Военно-Ученый Архив в Москве»⁵⁷⁰. Разом із цим, Укрцентрархів укладав інше, ніж Центрархів РСФРР, розуміння в те, які саме військові фонди належали Військово-ученому архіву в Москві. Він підготував і надіслав до Центрархіву РСФРР «Список архивных военных фондов, подлежащих передаче Центрархиву РСФСР», в якому перелічувалося 38 фондів Вінницького, Волинського, Дніпропетровського, Куп'янського, Харківського окрархів, Одеського, Полтавського, Чернігівського краєвих історичних архівів та Київського центрального історичного архіву (див. док. № 19)⁵⁷¹. Про фонди Чорноморського центрального військово-морського архіву в цьому документі не йшлося.

З цього ж приводу Укрцентрархів 19 квітня 1927 року направив Штабу Українського військового округу листа та його копію Наркомату військових і морських справ СРСР (див. док. № 20). У листі Укрцентрархів наполягав на тому, що він є «единственным на территории УССР органом, в руках которого сосредоточено заведывание и руководство архивным делом в республике. Действуя на правах самостоятельного Наркомата ЦАУ УССР ни в каком соподчинении к ЦАУ РСФСР не находится. Последнему принадлежат те же права, что и

⁵⁶⁹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 186. Арк. 89–89зв.

⁵⁷⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 105–106.

⁵⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 107–107зв.

Укрцентрархиву, но исключительно на территории РСФСР. Поэтому никакое соглашение между Наркомвоенмором Союза ССР и ЦАУ РСФСР для Укрцентрархива значения не имеет и может касаться только территории РСФСР». Принагідно зауважимо, що уважне прочитання «Схемы направления архивных фондов...» дійсно приводить до думки про те, що в ній ідеться про розпорядження військовими архівними фондами виключно на території РСФРР, про що вже було зауважено вище. Укрцентрархів підкреслював у своєму листі, що в Конституції СРСР архівна справа не була віднесена до компетенції Союзу. Таким чином, єдиними законодавчими нормами у сфері архівної справи, що мали силу на території УСРР, обов'язковими для всіх, як для республіканських, так і для загальносоюзних наркоматів, були постанови ВУЦВК і РНК УСРР «Про Центральне архівне управління УСРР та його місцеві органи», «Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР». Завідування ЄДАФом належало Укрцентрархіву, «*при чем относительно военных архивов имеется специальная оговорка, по которой распределение материалов военных архивов, подлежащих сдачи в архивохранилища УССР и не подлежащих сдачи в упомянутые архивохранилища, разрешается соглашением между военным ведомством и Центр[альным] Арх[ивным] Управл[ением] УССР».* Звідси виходило, що на місцях окрархи як органи, підпорядковані Укрцентрархіву, мали право наглядати за правильною постановкою архівної справи у військових частинах і установах (порядком зберігання, передавання, знищення архівних документів, їхнім вивезенням за межі УСРР)⁵⁷².

У листі Укрцентрархіву до штабу Українського військового округу від 20 квітня 1927 року зазначалося, що лише невпорядкованість і неготовність до довідкової роботи військових архівних фондів не дозволяла відправити їх на зберігання до російських архівів, а також виконувати запити установ і громадян. На впорядкування потрібні були відповідні штати працівників й асигнування, котрих Укрцентрархів не мав (див. док. № 21)⁵⁷³. В. О. Барвінський навіть запропонував здійснити експертизу цінності військових архівних фондів і за рахунок коштів, що надійдуть від виділених в утиль матеріалів, здійснювати впорядкування цінних архівних документів (див. док. № 27)⁵⁷⁴. Укрцентрархів звернувся до Штабу Українського військового округу за грошима. Однак управління постачання Робітничо-селянської Червоної армії відмовило в коштах, просто через їх брак (див. док. № 25 і 26)⁵⁷⁵. Тоді М. А. Рубач вирішив повідомити Штаб Українського військового округу, що військові архівні фонди прийняті українськими архівами в неупорядкованому стані з метою їх урятування від загибелі. Оскільки Укрцентрархів не міг взяти на себе відповідальність за

⁵⁷² ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 329. Арк. 39–39зв.

⁵⁷³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 108–109.

⁵⁷⁴ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 140зв.–141.

⁵⁷⁵ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 118, 119.

видачу довідок з неупорядкованих фондів, то він знімав із себе за це відповідальність і вимушено планував повернути військовому відомству документи для впорядкування відповідно до законодавства (див. док. № 28)⁵⁷⁶.

Отже, листування не приводило до бажаного результату. До того ж 26 квітня 1927 року Укрдержархів черговий раз отримав листа від Центрархіву РСФСР з вимогою про негайне відправлення до Центрального архіву Червоної армії архівних матеріалів з Вінницького, Волинського, Дніпровського, Куп'янського, Чернігівського окрархів, Київського центрального історичного архіву та Одеського історичного архіву (див. док. № 22)⁵⁷⁷. Листи за підписом В. В. Максакова та інших керівників Центрархіву РСФРР із різними вимогами надходили до України один за одним: від 8 червня 1927 р. (див. док. № 23), 23 червня 1927 р.⁵⁷⁸. Слід зазначити, що Центрархів РСФРР частково брав на себе витрати на перевезення військових архівних фондів (див. док. № 22, 24)⁵⁷⁹.

11 липня 1928 року Я. М. Жданович написав М. А. Рубачу службову записку, в якій ледве не звинувачував його в гальмуванні роботи по впорядкуванню архівних фондів, що мали бути відправлені до Москви, у київських архівах, а також у викресленні зі списку фондів 45-ї дивізії Червоної армії, штабу і реввійськради 12-ї Армії та ще 12 фондів дивізій. Він майже погрожував М. А. Рубачу: «...я срочно выезжаю в Москву для доклада о поставленных Вами условиях Коллегии Центрархива РСФСР» (див. док. № 35)⁵⁸⁰. 27 липня 1928 року від В. В. Максакова та Я. М. Ждановича до М. А. Рубача надійшов лист, в якому вказувалося, що Центрархів РСФРР бере всі фінансові витрати по розбиранню фондів на себе, але при цьому: «разборку материалов производит по фондам, без внутреннего упорядочения фонда» (див. док. № 36)⁵⁸¹. Тобто впорядкування фондів не здійснювалося, складався лише сумарний опис із зазначенням номерів ящиків та назв фондів на кожному з них. Працівників для здійснення цієї роботи наймали просто на біржі праці й Центрархів РСФРР сплачував їм зарплату. Більше того, для перевезення архівних документів російська сторона надавала вагони (наприклад, для перевезення документів із Харківського краєвого історичного архіву до Москви Центрархів РСФРР надав 6 літерів на 48 тонн), а військове відомство забезпечувало транспортування залізницею (див. док. № 37 і 38)⁵⁸². Отже, через банальну причину – брак фінансування – Укрцентрархів утратив контроль над виявленням, розбиранням та вивезенням військових архівних фондів з України до Росії. Військові архівні документи з

⁵⁷⁶ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 120–120зв.

⁵⁷⁷ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 121–121зв.

⁵⁷⁸ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 131, 134.

⁵⁷⁹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 121–121зв., 130.

⁵⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 719. Арк. 52–53.

⁵⁸¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 719. Арк. 54–55.

⁵⁸² ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 719. Арк. 56, 57.

Одеського, Чернігівського, Полтавського краєвих архівів, Вінницького, Волинського, Дніпропетровського і Куп'янського окрархів, Київського центрального історичного архіву та інших українських архівів безперешкодно забиралися й перевозилися до Російської Федерації. Ніхто не перелічував і не описував архівні фонди, що вивозилися. Від Центрархіву РСФРР у кожному архіві працював один представник, завданням якого було пакування архівних документів за вищевказаним принципом. Наприклад, у Київському центральному історичному архіві Центрархів РСФРР представляв архівіст Барсуцький (ім'я та по батькові не зазначено), загальний нагляд за відправленням військових архівних документів з українських архівів до Росії здійснював Я. М. Жданович. Принагідно зазначимо, що цю «діяльність» Я. М. Ждановича його біографи не висвітлюють. Вони пишуть про нього як про талановитого архівіста, котрий зробив непересічний внесок у розвиток архівної справи в Україні: опікувався охороною пам'яток старовини і мистецтва в Криму, був членом Полтавської та Чернігівської губернських учених архівних комісій, першим головою Чернігівського губарху, одним із фундаторів Чернігівського краєвого історичного архіву, *«зарекомендував себе не тільки як досвідчений і енергійний працівник, але і як чудовий адміністратор...»*⁵⁸³. Імовірно, варто краще вивчати діяльність окремих осіб, аби оцінка їхнього внеску в історію була критичнішою.

11 січня 1928 року за № 16/т українська сторона під грифом «СЕКРЕТНО» направила до Народного комісаріату військово-морських справ СРСР листа за підписом Секретаря ВУЦВК С. Н. Власенка та завідувача Укрцентрархіву М. А. Рубача. Копія листа збереглася в Державному архіві Миколаївської області, адже була направлена до відомо начальника Миколаївського військово-морського порту. У листі повідомлялося, що Центральне Архівне Управління УСРР має *«точні відомості»* про плани вивезення до Ленінграда архівних документів за 1870–1902 рр., що зберігаються в Чорноморському центральному військово-морському архіві. Україна наполягала на тому, що ці документи є *«неразрывным слагаемым Единого Государственного Архивного Фонда УССР, имеющим важнейшее значение для истории Степной Украины и ее Черноморского побережья»*. Спираючись на чинне українське архівне законодавство, а саме пункт 7 та примітку 1 до пункту 1 постанови «Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР», ВУЦВК та Укрцентрархів повідомляв, що вивезення архівних фондів без згоди на те Укрцентрархіву з України заборонено, і просив повідомити, які саме фонди Народний комісаріат військових і морських справ СРСР збирався забрати до Ленінграда, а які – залишити в Україні⁵⁸⁴.

⁵⁸³ Коваленко О. Жданович Яків Миколайович / Українські архівісти (XIX–XX ст.). Біобібліографічний довідник / упоряд. : І. Б. Матяш (кер.), С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовський, Л. М. Федорова. Київ : Держкомархів України. УНДІАСД, 2007. С. 230–231.

⁵⁸⁴ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 4.

Проте жодної відповіді від Народного комісаріату військових і морських справ СРСР до України до квітня 1928 року не надійшло. Тоді 11 квітня 1928 року заступник завідувача Укрцентрархіву С. В. Токарев у листі за № 181 з грифом «ТАЄМНО» просив завідувача Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осипову *«з'ясувати на місці у Начальника Миколаївського Пор- та питання про перевозку арх[івних] матеріалів, що переховуються в Централь- ному Чорноморському Архіві, – до Ленінграда. З огляду на те, що Центральне Архівне Управління до цього часу не одержало ніяких відомостей ні від НК Воєнмору [Наркомату військових і морських справ СРСР], ні від Начальника Миколаївського Пор- та, цим прохаємо прийняти всіх можливих заходів до того, аби певно з'ясувати, в якому стані зараз стоїть це питання. В разі, коли арх[івні] матеріали Центрального Чорноморського Архіву дійсно передбачається виво- зити з м. Миколаєва, ЦАУ [Центральне Архівне Управління] прохає вжити заходів, через ОВК'а [Окружний Виконавчий Комітет], щоб тимчасово затримати цю перевозку до остаточного розв'язання цього питання між ЦАУ і НК Воєнмором в Москві, керуючись вищезазначеною копією (ідеться про копію листа, згадано- го вище)»*⁵⁸⁵. У відповідь 18 квітня 1928 року К. Й. Осипова написала листа до Укрцентрархіву під грифом «ТАЄМНО», в якому повідомила, що архівні доку- менти з Чорноморського центрального військово-морського архіву не виво- зяться й в найближчий час вивозитися не будуть *«за браком у них коштів»* і робітників. Їй удалося дізнатися, що кошторисом на перевезення цих докумен- тів передбачається 3500 крб., а цих грошей Народний комісаріат військових і морських справ не мав. К. Й. Осипова повідомила, що *«усі архівні матеріали, що мають відношення до історії Степової України та її Чорноморського узбережжя й, зокрема, міста Миколаєва, за винятком матеріалів по історії флоти, будуть передані до Миколаївського Окрархуправління. Зараз цього вони перевести не зможуть через те, що в них не мається коштів і робітників для переведення ро- боти по відбору необхідних матеріалів для нас. Як тільки їм буде відпущено кошти, вони приступлять спільно з нашими представниками до виділення ма- теріалів для передачі в Окрархуправління»*. Разом із цим К. Й. Осипова спові- щала, що з плином часу умови зберігання архівних документів у цьому архіві погіршилися й стали просто жакливими: пил, шкідники, вологість знищували безцінні для історії джерела. Отже, К. Й. Осипова, незважаючи на обмежені мож- ливості підвідомчого їй Миколаївського окружного архівного управління, уже не вперше наполягала на передаванні фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву на зберігання до сховищ Окрарху⁵⁸⁶.

⁵⁸⁵ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 3.

⁵⁸⁶ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 5.

20 квітня 1928 року К. Й. Осипова направила доповідну записку про стан справ із Чорноморським центральним військово-морським архівом у Миколаєві (див. док. № 29) під грифом «ТАЄМНО» до Президії Миколаївського окружного виконавчого комітету, а копію її – до Укрцентрархіву. Вона писала, що їй удалося з'ясувати наявність розпорядження Народного комісаріату військових і морських справ СРСР про вивезення цього архіву до Ленінграда. Однак вивезення призупинено через відсутність коштів, але, як тільки гроші з'являться, *«архів буде вивезено»*. Вона мала відомості про те, що під час вивезення ніби-то планувалося частково передати документи, котрі стосувалися історії міста Миколаєва, Миколаївському окрарху. Особливий клопіт К. Й. Осипової полягав у тому, що *«Миколаївське Окрархуправління з дня організації порушувало питання перед Окрвиконкомом і Укрцентрархівом про необхідність передачі частини архівних матеріалів, що торкаються історії м. Миколаїв, із Центрального Чорноморського Архіву до Окрархуправління, але наслідків ніяких не було»*. Ще в лютому 1927 року під час звітування перед Миколаївським окрвиконкомом К. Й. Осипова внесла пропозицію до проекту резолюції за її доповіддю про невідкладне обстеження стану цього архіву для подальшого порушення перед центральними органами влади питання про передавання документів, що в ньому зберігалися, до Миколаївського окружного архівного управління. Проте цього пункту до резолюції внесено не було. Замість нього було прийнято рішення про те, щоб *«документи, що відносяться до історії м. Миколаїв, у копіях передавалося військовим портом до Окрархуправління»*. Безумовно, пише К. Й. Осипова, цього *«перевести до життя не було можливим»*, тому Миколаївський окрарх удався до вивчення фондів архіву. Далі К. Й. Осипова в доповідній записці підкреслює непересічне значення історичної документальної спадщини, що відкладалася в Чорноморському центральному військово-морському архіві, для майбутнього України: *«Військово-морські архіви завжди звертали на себе увагу наукових робітників – ізслівувателів як установи, скупчивши в себе найцінніші матеріали історичного, політичного, побутового й економічного характеру, а не тільки стратегічного або суто технічного. Таке саме значіння має перебуваючий в місті Миколаїві давніший тривалої резиденції колишніх головних командирів Чорноморської флоти і портів, Центральний Чорноморський Архів, в сучасний мент закинутий, як-що не лічити того факта відомственого зв'язку з минулим, що ключи від нього знаходяться у Начальника Миколаївського військового порту. До 1917 року Центральний Чорноморський Архів як-би знаходився в підлеглості у Главного Архива Морського Міністерства, складаючи його відділення на півдні, але фактично концентруючи у себе всі справи з самого заснування Чорноморської флоти та його портів і зокрема міста Миколаїв. Одночасно із заснуванням флоти й Морського управління на Чорному морі появилися і бази цього управління – морські порти, а навколо них виникли скоро*

портові города. Цілком зрозуміло, що цього города – будівництва, поступової колонізації їх території, економічне й торговельне їх розвитку, рост культури і взаємини морських влад з населенням цих місць (командіри порта з'являлися одночасно й військовими губернаторами портових міст) все це знайшло собі відбиток в справах морського управління, що лежать зараз в цілковитому позабутті в Архіві Чорноморської флоти, де шкідники та пиляка поступово їх руйнують. Без перебільшення можна сказати, що майбутньому історику краю, зокрема м. Миколаїв [,] не можливо буде пройти мимо Чорноморського Архіву, так як його документи складають в собі, доки що не в зібраному і обробленому виді, всю історію Миколаївщини. Частину справ цього ціннішого історичного сховища було вилучено та увезено до Ленінграда. Оглядаючи, на підставі описів, які збереглися, в цей мент залишені справи та документи ми зустрінемо серед них справи з 1769 року, “Журналы Черноморского Адмиралтейства Коллегии”, які містять в собі великий матеріал для обмислу про рост торговельного обігу морського відомства з купцями та міщанами м. Миколаїва. Не позбавлени інтересу справи 1807–1814 рр. канцелярії Главного Командира Чорноморського флота и портів, уявляючі собою фактичні документи, що характеризують соціальні взаємини морських властей і мешканців міста, й разом з тим вони виявляють прогресивний зріст міського життя самого міста. Окремий інтерес для догляду за розвитком господарчого й економічного життя міста Миколаїва уявляють, що переховуються в архіві, справи кол[ишнього] Завідуючого казенними землями и садами Морського відомства (починаючи з 1872 р.), в яких зустрічаються документи та акти (напр[иклад] купчі крепости), які вказують на низку земельних угод морського відомства з де-якими контрагентами в особах державних і громадських інституцій та окремих осіб. Нарешті справи Чорноморського Департамента военно-судебної части, що малюють нам правові норми морського цивільного управління, їх джерела й пристосування і одночасно дають де-яке розуміння про історію громади і звичаїв серед населення. справи відомого Потьомкина, справи про улаштування в м. Миколаїві першої на півдні друкарні 1786 р. справи по переселенню селян із північних губернів на південь, в так звані “адмиралтейские поселения”. справи про улаштування на півдні військових поселень, справи про організацію в м. Миколаїві Астрономічної Обсерваторії, Морського училища, справи Морського Госпиталя, різних шкіл, портової ремісничої школи і нарешті цікаві документи за концентрацію пам'ятників давнини в м. Миколаїві (1825 р.). Здавалось-би, що приведеної частини номенклатури достатньо, щоб судити безоговорочно про те, яке величезне значіння історичне й громадське має Чорноморський Архів для всього південного краю й зокрема для міста Миколаїва». К. Й. Осипова просила Миколаївський окрвиконком «в терміновому порядку, доки ще не приступлено до вивезення “Черноморского архива” до Ленінграда, добитися перед належними організаці-

ями про негайну передачу всіх справ, що відносяться до історії Степової України та її Чорноморського узбережжя і зокрема до історії міста Миколаїв до Миколаївського Окрархуправління на підставі існуючого законодавства в архівній справі». Вона посилалася на пункт 7 постанови «При Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР»⁵⁸⁷.

У травні 1928 року, уже після кількох вивезень (1924 і 1925 рр.), співробітниками Миколаївського окружного архівного управління С. П. Костіним, М. К. Калитою та І. Я. Лучинським описано фонди Чорноморського центрального військово-морського архіву, який на той час залишався, як і раніше на території сучасного суднобудівного заводу ім. 61 комунара, тобто колишнього Адміралтейства або суднобудівного заводу «Руссуд». Під час описування архівісти більше звертали увагу на цінність документів архіву для історії м. Миколаїв і у характеристиках фондів надали стислі відомості про зміст деяких справ, які відбивали історію міста. Обсяг документів архіву був виміряний не в кількості архівних справ, а в лінійних метрах: до списку внесено назви фондів на 194 пункти (насправді номерів 195, але номер 52 пропущено), що вимірювалися 1889,35 лінійними метрами (див. док. № 32)⁵⁸⁸. Наприклад, пункт 189 «Архівні матеріали основних діловодних фондів різних кораблів, корветів, шхун, яхт, пароплавів, канонерських човнів та інших суден» надає лише загальне уявлення, що такі матеріали були в наявності за 1811–1913 рр. в обсязі 38,0 метрів, однак точного переліку фондів цієї тематики не представляє. Очевидно, що за тих умов миколаївські архівісти не мали можливості укласти детальнішого переліку. Зокрема, у листі від 6 червня 1928 року К. Й. Осипова повідомляла керівництву Укрцентрархіву, що *«зміст справ того чи іншого фонду в списку подано коротенький через те, що справи всього фонду переглядати не було можливості за несприятливих умов роботи (не завжди був світ, відсутність столів та стільців, велика кількість матеріалу та терміновість роботи) чому для перегляду бралось лише частину справ на вибір. В тому разі, коли потрібно буде додатково відомості за той чи інший фонд – їх буде негайно Вам надіслано... Крім того, просимо порушити питання перед належними установами, щоб архівний матеріал, що його вивезено в 1924 р. до Главморархіву було повернено до нас через те, що той матеріал має виключно історичний характер [для] усього Чорноморського узбережжя України»* (див. док. № 31)⁵⁸⁹. Незважаючи на відсутність деталізації в списках, укладених співробітниками Миколаївського окружного архівного управління, вони представляють непересічну значущість для з'ясу-

⁵⁸⁷ Доповідна записка Миколаївського Округового Архівного Управління до Президії Миколаївського Округового Виконавчого Комітету від 20 квітня 1928 р. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 2. Спр. 9. Арк. 5–6.

⁵⁸⁸ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 32–39. Цей же список виявлено в ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 8–14зв.

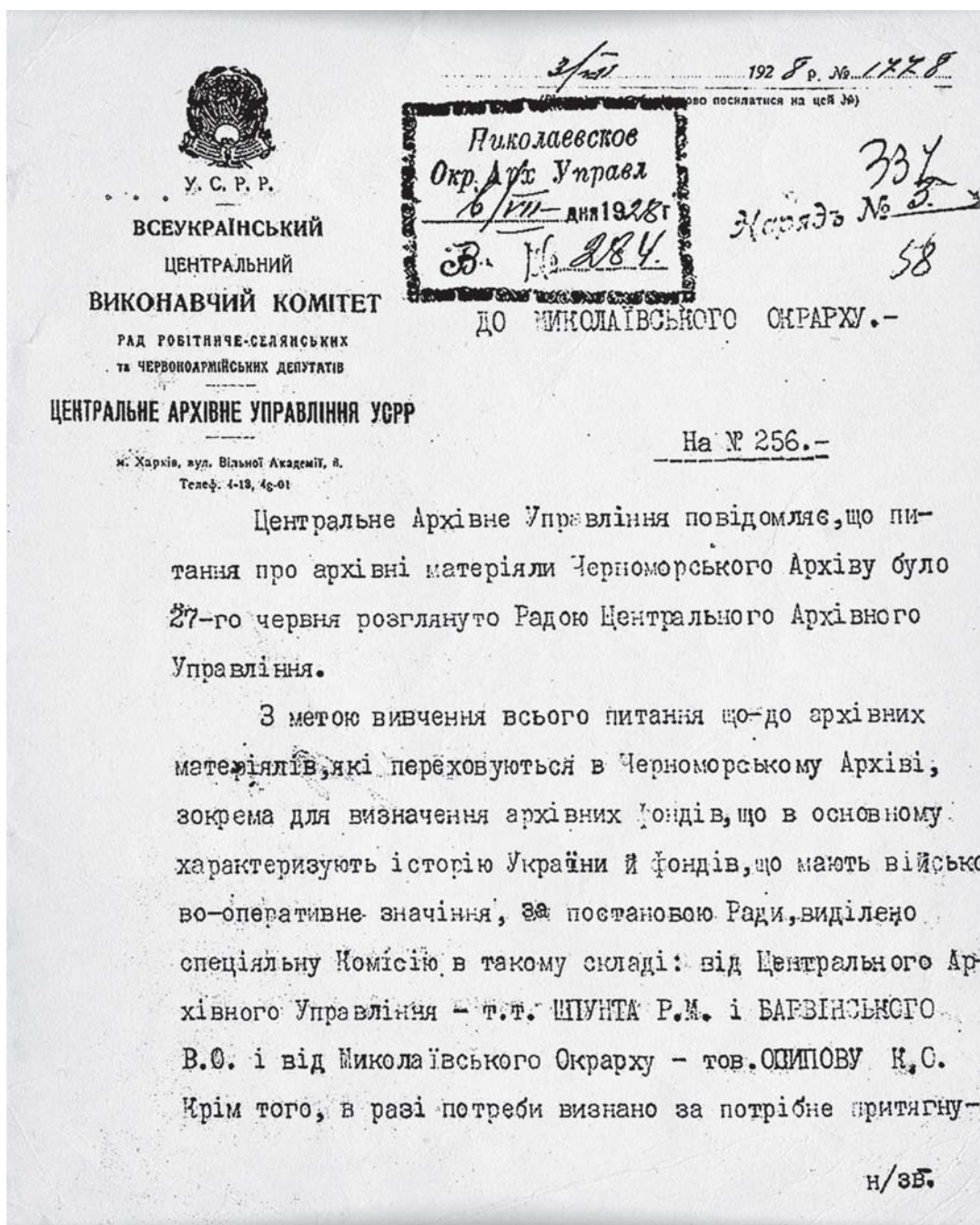
⁵⁸⁹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 336.

вання складу фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву, дозволяють довести факт їх вивезення з Миколаєва й належність конкретних фондів Російського державного архіву військово-морського флоту до Чорноморського центрального військово-морського архіву.

3 липня 1928 року завідувач Укрцентрархіву М. А. Рубач у листі за № 1778 повідомляв Миколаївський окрарх про розгляд 27 червня 1928 року Радою Центрального архівного управління УСРР питання про архівні матеріали Чорноморського архіву й створення спеціальної комісії для визначення архівних фондів, що характеризують історію України, і фондів, що мають військово-оперативне значення. До цієї комісії було включено від Укрцентрархіву завідувача відділом архівознавства Рувима Михайловича Шпунта (1902–? рр.), відомого архівного діяча 20–30-х рр. XX ст., ученого-архівіста Укрцентрархіву (завідувача Центрального архіву давніх актів у Харкові з 1929 р.) Віктора Олександровича Барвінського (1885–1940 рр.), від Миколаївського окрарху – К. Й. Осипову. Для консультацій у роботі комісії вирішено запросити доктора історичних наук, професора Олександра Петровича Оглобліна (1899–1992 рр.), професора Одеського інституту народної освіти та керівника Одеської філії кафедри історії України в Харкові (академіка ВУАН з 1929 р.) Михайла Єлисейовича Слабченка (1882–1952 рр.). М. А. Рубач сповіщав, що до остаточного рішення комісії *«ніякі архівні матеріали з цього Архіву не можуть бути вивезені»*. Він мав намір порушити питання про Чорноморський центральний військово-морський архів на найближчому засіданні Президії ВУЦВК (див. док. № 33)⁵⁹⁰.

4 квітня 1928 року Укрцентрархів звернувся до Президії ВУЦВК з проханням про ініціювання наради центрархівів союзних республік із питань завідування архівними матеріалами загальносоюзних органів і встановлення мінімуму вимог, які пред'являли центрархіви союзних республік до установ, підвідомчих загальносоюзним наркоматам; визначення основних строків зберігання різних груп архівних документів і принципів утилізації матеріалів, що не мали науково-історичної цінності; використання в науково-дослідних цілях союзними республіками архівних матеріалів, переданих на зберігання до центральних архівів РСФРР і союзних наукових установ. У зверненні підкреслювалося, що питання про завідування й управління архівами загальносоюзних установ (ЦВК СРСР, РНК СРСР, загальносоюзних наркоматів, насамперед закордонних справ та військових і морських справ) залишилися не врегульованими і відкритими, через що виникала низка «ненормальностей» у цьому питанні. Питання про використання документів центральних архівів РСФРР вимагало обговорення внаслідок того, що *«в архивах центральных учреждений царской империи хранятся многочисленные материалы, имеющие большое значение для истории*

⁵⁹⁰ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 337–337зв. ; ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 6.

Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського окружного архівного управління про створення комісії для з'ясування цінності документів Чорноморського центрального військово-морського архіву, від 6 липня 1928 р. Оригінал. Аркуш 1⁵⁹¹

⁵⁹¹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 337.

та до роботи Комісії як консультантів проф. А. П. ОГЛЮБ-
ЛІНА і проф. М. С. СЛАВЧЕНКО.

Разом з цим Центральне Архівне Управління пові-
домляє, що до остаточного закінчення роботи Комісії ніякі
архівні матеріали з цього Архіву не можуть бути вивезені.
З цього приводу Центральним Архівним Управлінням на най-
ближчому засіданні Президії ВУЦВК⁵⁹² у ставиться відповідне
питання. —

ЗАВІДАТЕЛЬ Центрального Архівного
Управління УСРР—

Рубач /РУБАЧ/

ЗАВ. Канцелярії—

Юрієнко /ЮРІЄНКО/

Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського окружного архівного управління про створення комісії для з'ясування цінності документів Чорноморського центрального військово-морського архіву, від 6 липня 1928 р. Оригінал. Аркуш 2 ⁵⁹²

⁵⁹² ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 337зв.

*национальных культур союзных республик. Поэтому необходимо обсуждение вопроса о наиболее целесообразных и благоприятных условиях использования этих материалов научными учреждениями союзных республик»*⁵⁹³. Президія ВУЦВК підтримала Укрцентрархів і у свою чергу звернулася до ЦВК СРСР з аналогічним проханням. Проте в Москві зі скликанням наради центрархівів союзних республік не поспішали, адже вже мали досвід такої наради від 10 березня 1925 року, коли представники центрархівів союзних республік «поховали» проєкт про створення Центрального Архівного Управління СРСР, внесений Центроархівом РСФРР.

18 червня 1928 року несподівано з'явився проєкт «Положения о центральном архивном управлении Союза ССР», запропонований союзним Наркоматом закордонних справ. Його збиралися вже представляти на затвердження Президії ЦВК СРСР. 26 червня 1928 року за поданням Постпредства УСРР і РНК СРСР проєкт було опротестовано ще до прийняття остаточної редакції постанови ЦВК і РНК СРСР⁵⁹⁴. У проєкті (п. 2) фондами загальносоюзного значення визнавалися: *«а) архивные фонды съезда Советов, Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР, наркоматов Союза ССР и прочих общесоюзных учреждений и организаций; б) архивные материалы, относящиеся к февральской революции 1917 г., все материалы по установлению советской власти на территории Союза ССР, а также по истории Рабоче-Крестьянской Красной Армии и гражданской войны; в) архивы центральных государственных учреждений, действовавших до октября 1917 года; г) все иные фонды, которые постановлениями Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР будут признаны имеющими общесоюзное значение»*. Значущими для пояснення того, хто ж саме міг здійснювати найсуттєвіший вплив на архівну справу в СРСР, були пункт 5, 6 та 7 Положення. У пункті 5 пояснювалося, що керівництво діяльністю Центрального Архівного Управління СРСР покладається на завідувача, котрого мала призначати Президія ЦВК СРСР, і колегію при ньому. Пунктом 6 визначався склад колегії, до якої мали увійти члени колегій наркоматів закордонних справ, військових і морських справ, шляхів сполучень і фінансів, Об'єднаного Державного Політичного Управління (ОДПУ). У пункті 7 зазначалося, що в разі незгоди членів колегії з рішенням завідувача Центрального Архівного Управління СРСР, колегія може, не припиняючи виконання рішення, оскаржити його в Президії ЦВК СРСР. Таке ж право надавалося окремим членам колегії та відомствам, котрі вони представляли. Пунктом 8 дозволялося ство-

⁵⁹³ Доповідна записка Центрального архівного управління УСРР до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про скликання наради центрархівів союзних республік. 4 квітня 1928 р. ; Докладная записка о созыве совещания центрархивов союзных республик в Президиум Центрального Исполнительного Комитета СССР и Постпредства УСРР при Правительстве СССР. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 66–69.

⁵⁹⁴ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 70.

рення у складі Центрального Архівного Управління СРСР секцій для завідування фондами, що належали до діяльності окремих відомств. Завідувачів цих секцій мав призначати завідувач Центрального Архівного Управління СРСР, але за погодженням їх кандидатур із зацікавленими відомствами⁵⁹⁵.

3 липня 1928 року Укрцентрархів звернувся до Президії ВУЦВК із доповідною запискою у справі «Положення о Центральном Архивном Управлении Союза ССР». У ній зазначалося: *«Проект “Положения о Центральном Архивном Управлении Союза ССР”, що його внесено НК [Народним комісаріатом] закордонних справ СРСР є неприйнятний, тому що він в цілій низці пактів урізує права УСРР та створює реальну загрозу до того, що низка найбільш важливих в науково-історичному та політичному відношенні архівних матеріалів, особливо історико-революційних, було-б вивезено за межі УСРР... загальносоюзний Центроархів бере в своє завідування, крім архівів загальносоюзних установ, також і величезну кількість інших архівних матеріалів, які відбивають історію української революції, історію громадянської війни на Україні і взагалі історію встановлення радянської влади на Україні... Таке тлумачення не є лише припущенням, а цілком виправдовується думками ряду відповідальних робітників в Москві, які при попередніх обмірковуваннях цього питання неодноразово висловлювалися, що ці матеріали треба привезти до Москви для вивчення історії Жовтневої революції. Також неприйнятними є ціла низка фактів проекту (6, 8, 9), де в значній мірі встановлюється відомчий принцип архівного будівництва, що заперечує чинному на Україні законодавству»*. Далі повторювалося посилення на невідповідність проекту Конституції СРСР, з якої виходило, що кожна союзна республіка мала право на власне законодавство в царині архівного будівництва. *«Таким чином, утворення Центроархіва СРСР обмежує конституційні права союзних республік, що цілком стверджується останнім пактом проекту “Положения о Центральном Архивном Управлении Союза ССР”, в якому зазначено “10. Центральным Исполнительным Комитетом Союзных Республик предлагается внести в законодательство республик изменения, вытекающие из настоящего постановления”*. Таким чином, утворення Центрального Архівного Управління Союзу РСР являється недоцільним і проект Положення про нього, який вже пройшов підготовку комісією Раднаркому Союзу РСР треба рішуче відхилити». Укрцентрархів наполегливо повторював уже раніше внесені пропозиції, насамперед у частині скликання наради представників центрархівів союзних республік⁵⁹⁶. Президія ВУЦВК доручила Постійному Представни-

⁵⁹⁵ Положение о Центральном Архивном Управлении Союза ССР от 18 июня 1928 г. : Проект. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 72–73.

⁵⁹⁶ Доповідна записка Центрального Архівного Управління в справі проекту «Положення о Центральном Архивном Управлении Союза ССР». 3 липня 1928 р. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 74–77.

цтву УСРР при Уряді СРСР вжити відповідних заходів для опротестування проекту Положення про Центроархів СРСР, доручила Наркомату юстиції УСРР та Укрцентрархіву скласти доповідну записку в цій справі до ЦВК СРСР. Крім відпрацювання зазначених доручень, Укрцентрархів 31 липня 1928 року склав контрпроект «О Центральном Архиве Союза ССР и о порядке регулирования вопросов, связанных с хранением архивными учреждениями союзных республик архивных материалов местных органов общесоюзных учреждений и ведомств», який направив до РНК УСРР, а та – до ВУЦВК. Після розгляду контрпроекту в Україні, РНК УСРР та ВУЦВК направили контрпроект до ЦВК СРСР та Постійного Представництва УСРР при Урядові СРСР. У результаті 12 вересня 1928 року на засіданні ЦВК СРСР було визнано за необхідне створити Центральне Архівне Управління СРСР, а для з'ясування всіх питань щодо його створення заснувати спеціальний комітет із семи осіб на чолі з головою марксистської історичної школи СРСР Михайлом Миколайовичем Покровським (1868–1932 рр.), якого вже через кілька місяців обрали академіком АН СРСР. ВУЦВК у зв'язку із цим порушив перед Секретарем ЦВК СРСР А. С. Янукідзе питання про включення до складу комітету представника від України. Цим представником став завідувач Укрцентрархіву Михайло Абрамович Рубач⁵⁹⁷.

10 жовтня 1928 року ВУЦВК ще раз направив до ЦВК СРСР контрпроект Укрцентрархіву, але на ньому вже було зазначено «Проект Правительства УССР» (див. док. № 39). Власне, це був проект постанови «О Центральном Архиве Союза ССР и о порядке регулирования вопросов, связанных с хранением архивными учреждениями союзных республик архивных материалов местных органов общесоюзных учреждений и предприятий», яку український уряд пропонував прийняти ЦВК СРСР спільно з РНК СРСР. Поняття «архивные фонды общесоюзного значения» в цьому проекті не існувало, як і не було пунктів про створення Центрального Архівного Управління СРСР. Проектом визначалося таке: «...1. Для хранения, систематизации и научной обработки архивных фондов центральных учреждений общесоюзного значения при Центральном Исполнительном Комитете Союза ССР образуется Центральный Архив Союза ССР [а не Центральне Архівне Управління – !]; 2. В Центральном Архиве Союза ССР концентрируются и хранятся: а) архивные фонды Съезда Советов, Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР, народных комиссариатов Союза ССР и прочих центральных учреждений и организаций общесоюзного значения; б) архивы центральных государственных учреждений, действовавших до октября 1917 года; 3. Центральный Архив Союза ССР: а) собирает, хранит и систематизирует архивные материалы, упомянутые в ст[атье] 2 настоящего постановления; б) производит научно-архивоведческую разработку архивных материалов; в) подготавливает архивные материалы для использования их государственными и общественными

учреждениями и организациями, а в случае надобности выдает на время с разрешения заведующего Центральным Архивом Союза ССР соответствующему народному комиссариату Союза ССР те или иные материалы для использования; г) выдает справки из архивных материалов; д) предоставляет возможность отдельным лицам работать над архивными материалами; е) издает архивные материалы, имеющие научно-историческое значение; ж) разрабатывает совместно с Народным Комиссариатом Рабоче-Крестьянской Инспекции Союза ССР правила постановки архивного дела в центральных органах Союза ССР и представляет их на утверждение Президиума Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР». У пунктах 4, 5, 6, 7 повторювалося те, що пропонувалося в пунктах 5 (керівництво), 6 (колегія), 7 (оскарження рішень членами колегії), 8 (секції) проекту Положення, внесеного Наркоматом закордонних справ СРСР, але стосовно Центрального Архіву СРСР (а не Центрального Архівного Управління СРСР). У пункті 8 йшлося про те, що «правила концентрации и хранения архивными органами союзных республик архивных материалов местных органов общесоюзных учреждений и ведомств разрабатываются коллегией Центрального Архива Союза ССР и, после одобрения их Советом Центральных Архивных Управлений союзных республик, представляются на утверждение Президиума Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР». В останньому пункті проекту Україна наполягала на скликанні тричі на рік секретаріатом ЦВК СРСР наради з архівної справи з метою узгодження роботи Центрального Архіву СРСР та центральних архівних управлінь союзних республік⁵⁹⁸.

У супровідному листі за підписом голови ВУЦВК Г. І. Петровського (див. док. № 39) указувалося, що ВУЦВК не може погодитися з проектом Положення про Центральне Архівне Управління СРСР і просить переглянути його. ВУЦВК уважало, що основна мета заснування Архівного Управління СРСР полягала в упорядкуванні та концентрації в одному місці архівних матеріалів загальносоюзних наркоматів, узгодженні діяльності центральних архівних управлінь союзних республік для врегулювання ними порядку зберігання архівних документів місцевих органів загальносоюзних установ. Для цього, на думку ВУЦВК, не було потреби у створенні Центрального Архівного Управління СРСР, діяльність котрого втручалася б у компетенцію центральних архівних управлінь союзних республік та відповідно – урядів цих республік. ВУЦВК наполягав на достатності й доцільності заснування Центрального Архіву СРСР, скликанні

⁵⁹⁷ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 86–90, 95–96, 98–101.

⁵⁹⁸ Проект постановления «О Центральном Архиве Союза ССР и о порядке регулирования вопросов, связанных с хранением архивными учреждениями союзных республик архивных материалов местных органов общесоюзных учреждений и предприятий», запропонований Урядом УСРР. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 104–105.

нарад центральних архівних управлінь союзних республік, рішення яких затверджувала б Президія ЦВК СРСР.

Головним недоліком проекту загальносоюзного Наркомату закордонних справ ВУЦВК уважав *«чрезмерное расширение понятия архивного фонда общесоюзного значения»*. У листі зазначалося, що *«кроме архивных материалов центральных органов Союза ССР и центральных государственных учреждений, действовавших до 1917 года, проект относит также к архивным материалам общесоюзного значения материалы, относящиеся к Февральской революции 1917 года, материалы по установлению советской власти на территории Союза ССР и по истории Рабоче-Крестьянской Красной Армии и гражданской войны, а равно и иные архивные материалы, которые признаны имеющими общесоюзное значение Центральным Исполнительным Комитетом Союза ССР. Таким образом, согласно проекту, к ведению Центрального Архива Союза ССР отходят, кроме архивов общесоюзных учреждений, также большое количество иных архивных материалов, отражающих историю революционного движения на местах, историю гражданской войны и вообще историю создания советской власти в пределах союзных республик. Принимая во внимание громадное значение этих материалов для истории революционного движения и организации советской власти в отдельных союзных республиках, нельзя считать целесообразным заведывание и концентрацию их в Центральном Архиве Союза ССР, так как это разрушает целостность архивных фондов отдельных союзных республик и лишает союзные республики возможности систематизировать и проводить научную разработку своих архивных материалов. Историко-революционные материалы, в особенности по истории установления советской власти и гражданской войны в отдельных республиках, органически связаны со всеми вообще, имеющими историческое значение, архивными материалами этих республик, где и должна проводиться их систематизация и научная разработка. Кроме того и с точки зрения формальной такая передача и ведение союзного архивного органа этих архивных материалов недопустима, ибо Конституция Союза ССР не предусматривает передачи в ведение Союза ССР каких-либо материалов архивного характера из союзных республик. Таким образом, то понятие архивных фондов общесоюзного значения, которое дается в ст[атье] 2 проекта не может быть принято»*. Крім зазначеного, Україна пропонувала включити до складу комітету представників від центрархівів союзних республік, однак 9 листопада 1928 року склад комітету було перезатверджено й до нього було включено лише представника від УСРР (М. А. Рубача)⁵⁹⁹.

⁵⁹⁹ Супровідний лист до проекту постанови. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 102–103.

РУБАЧ Михайло Абрамович –
завідувач Центрального архівного управління УСРР.
Фото з архівно-слідчої справи⁶⁰⁰

Перше засідання комітету відбулося 24 листопада 1928 року, а вже 8 грудня 1928 року М. А. Рубач зауважував М. М. Покровському про неточності в тексті протоколу засідання, а саме наполягав на включенні до нього особливої думки представника УСРР й просив не ставити на обговорення Президії ЦВК СРСР рішення комітету до внесення поправок. Невдовзі до УСРР була надіслана порівняльна таблиця пунктів «Положення о Централь-

ном Архивном Управлении Союза ССР» у редакціях РНК СРСР та комітету. Там були лише незначні редакційні правки, а весь основний текст було викладено за проектом Наркомату закордонних справ СРСР. Отже, зрозуміло чому М. А. Рубач намагався опротестувати рішення комітету. У боротьбі за архівні фонди Україну підтримували Білорусія та Закавказьська республіка (Азербайджан, Вірменія, Грузія). Вони також подали свої проекти, які принципово не відрізнялися від українського проекту⁶⁰¹.

Проте, незважаючи на протести союзних республік, 10 квітня 1929 року ЦВК СРСР і РНК СРСР затвердили спільну постанову про створення Центрального Архівного Управління СРСР (див. док. № 40), в якій пунктом 2 визначалося поняття фондів загальносоюзного значення, а саме:

«І. Для общего направления и объединения деятельности центральных архивных управлений союзных республик по заведыванию архивными фондами общесоюзного значения при Центральном Исполнительном Комитете Союза ССР образуется Центральное Архивное Управление Союза ССР;

2. Архивными фондами общесоюзного значения признаются: а) архивные фонды съезда советов, Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР, народных комиссариатов Союза ССР и прочих общесоюзных учреждений и организаций; б) архивные материалы, относящиеся к февральской революции 1917 года, все материалы по установлению советской власти на территории Союза ССР, а также по истории Рабоче-Крестьянской Красной Армии и гражданской войны; в) архивы центральных правительственных учреждений, действовавших до октября 1917 года, и общественных организаций, распространявших

⁶⁰⁰ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 39490. Арк. 63а.

⁶⁰¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 117–124, 130–131.

свою деятельность на всю территорию государства; г) все иные архивные фонды, которые постановлениями Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР будут признаны имеющими общесоюзное значение;

3. Все указанные в ст[атье] 2 архивные материалы общесоюзного значения находятся в непосредственном ведении центральных архивных управлений союзных республик под общим наблюдением Центрального Архивного Управления Союза ССР. По особым постановлениям Президиума Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР могут быть образованы собственные актохранилища Центрального Архивного Управления Союза ССР».⁶⁰²

Отже, з посиленням адміністративно-командних тенденцій у СРСР, будь-які самостійницькі прояви республіканських органів придушувалися, у т. ч. за постановою ЦВК СРСР та РНК СРСР від 10 квітня 1929 року було створене Центральне архівне управління СРСР (ЦАУ СРСР) для загального керівництва діяльністю центральних архівних управлінь союзних республік. У 1928–1930 рр. тривало поступове згортання НЕПу, починалися індустріалізація, колективізація, розкуркулення, вишукування «класових ворогів» та репресії. Тож період 1925–1929 рр., мабуть, був єдиним в історії радянської України, коли її архівна галузь мала можливості більш-менш вільного розвитку.

Президія ЦВК СРСР 5 червня 1929 року призначила на посаду завідувача ЦАУ СРСР М. М. Покровського. 21/26 червня 1929 року затверджено членів колегії ЦАУ СРСР: заступника завідувача ЦАУ СРСР В. В. Максакова, а також завідувача Укрцентрархіву М. А. Рубача, від Народного комісаріату закордонних справ СРСР – Ф. А. Ротштейна, від Народного комісаріату шляхів сполучень СРСР – А. М. Дьяконова, від Народного комісаріату фінансів СРСР – С. Л. Гольдберга, від ОДПУ – Я. М. Генкіна та від Народного комісаріату військових і морських справ – А. Б. Кадішева⁶⁰³.

25 травня – 1 червня 1929 року в Москві проходив 2-й з'їзд архівних робітників РСФРР. Матеріали з'їзду були опубліковані в II(19) випуску журналу ЦАУ РСФРР «Архивное дело» за 1929 рік, а дивні події на цьому з'їзді більш ніж через півстоліття досліджено Т. І. Хорхордіною в праці «История Отечества и архивы». З'їзд відбувався у рік 50-річного ювілею Й. В. Сталіна й це визначило певною мірою подальшу долю архівів і архівістів у СРСР. Після цього з'їзду масові наради архівістів у СРСР більше не проводилися. Т. І. Хорхордіна називає 1929 рік роком «великого перелома», що відкриває в архівах період повсюдного торжества принципів тоталітаризму, множинних «макулатурних» кампаній по

⁶⁰² Архивное дело. Выпуск II(19). Москва : Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 111–112.

⁶⁰³ Назначения по Центральному Архивному Управлению Союза ССР. *Архивное дело*. Выпуск II(19). Москва : Издание Центрального Архивного Управления РСФСР, 1929. С. 113.

чистці архівосховищ і «чистке» самих архівістів, що до 1938 року призвело до передавання архівів у відання Народного комісаріату внутрішніх справ. Учена вказує, що протягом десятиліття (1929–1938 рр.) відбулася свого роду «милитаризация» архівів, яка виявила себе в усуненні залишків наукової самостійності архівістів, насильницькому розриві їхнього зв'язку з краєзнавчими організаціями й творчо мислячими істориками й, нарешті, встановленні жорсткої системи їх підпорядкування партійно-державній диктатурі. Т. І. Хорхордіна пише, що на тому з'їзді *«в последний раз прозвучат голоса тех, кто вскоре будет репрессирован в ходе процессов, которые начнутся в 1930 г. и окончатся в 1938–1939 гг.»*. Тому вона робить висновок, що то був *«съезд обреченных»*⁶⁰⁴.

Напередодні з'їзду світ побачило не лише положення про ЦАУ СРСР, а й нове положення про ЦАУ РСФРР, схвалене в лютому 1929 року. Делегати очікували обговорення цих важливих документів, однак з'їзд пішов за іншим, непередбачуваним, сценарієм. Насамперед відразу виявилось, що авторитет М. М. Покровського у вищих партійних колах падав через його невдалу публікацію книги *«На боевом посту марксизма»* одночасно зі збіркою вітальних статей з приводу ювілею Й. В. Сталіна, а також через схвальні відгуки на адресу вже тоді опального засновника і першого директора Інституту Маркса й Енгельса, історика-архівіста Давида Борисовича Рязанова (знятого з усіх постів 1931 р., розстріляного в січні 1938 р.). З питання створення ЦАУ СРСР М. М. Покровський висловився зайве відверто: *«Я не особенно сочувственно отношусь к идее создания Центрархива Союза, хотя положение о нем уже принято. Головка [керівництво ЦАУ СРСР – за тлумаченням Тетяни Хорхордіної], которая будет, примет меры, чтобы вреда от этого не было»*⁶⁰⁵. Т. І. Хорхордіна зазначає, що М. М. Покровський мав на увазі Народний комісаріат закордонних справ СРСР, котрий прагнув без зайвих втручань із боку архівних органів розпоряджатися власним архівом. Проте, далі Т. І. Хорхордіна наводить слова М. М. Покровського, з яких очевидно, що він узагалі мав на увазі всі відомства й шкідливість відомчих впливів на архіви: *«Однако, продолжал Покровский, создание таких “особых ведомственных архивов – это рискованная мера”, поскольку полномочным хозяином документа от начала и до конца должно быть Государство “с большой буквы!”* [зазначено Тетяною Хорхордіною] *“приказчиком”, уполномоченным которого является Централхив. “При чем тут ведомство, я, по правде сказать, не знаю”*⁶⁰⁶. Отже, М. М. Покровський прямо висловився як проти ЦАУ СРСР, так і проти відомчих впливів на архіви, хоча й вимушений був визнати, що погодився і з тим, і з другим. Т. І. Хорхордіна розшукала ці фрази М. М. Покровського в

⁶⁰⁴ Хорхордина Т. История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг. Москва, 1994. С. 139, 143, 147.

⁶⁰⁵ Цит. за Хорхордина Т. История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг. Москва, 1994. С. 151.

⁶⁰⁶ Цит. за Хорхордина Т. История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг. Москва, 1994. С. 152.

стенограмі з'їзду, адже в матеріалах з'їзду вони були або виправлені, або зовсім викреслені й до широкого загалу архівістів і громадськості не дійшли. А проте, аналізу опублікованої промови М. М. Покровського на відкритті з'їзду 25 травня 1929 року, виступу під час дискусії на ранковому засіданні 27 травня 1929 року теж достатньо, щоб усвідомити, що «всемогутній» Покровський був, як кажуть, «не у своїй тарілці» на з'їзді. Він намагався сказати правду делегатам. Проте, розуміючи всю небезпечність ситуації, говорив езоповою мовою, але іноді його все ж «проривало». Свою вітальну промову на відкритті з'їзду М. М. Покровський розпочав із того, що говорив про завдання радянських архівістів – догнати й перегнати капіталістичні країни – й успіхи радянських архівів на цьому шляху, особливо в частині організації архівів. Як доказ він навів думку якогось німецького вченого про організацію радянських архівів: *«...На месте нагромождения многих архивов и регистратур, – без единого центра, образовалось сосредоточение материала в относительно немногих центральных архивах. Соединение однородных фондов в одном и том же месте или, по крайней мере, под одним и тем же управлением, равно как жесткое объединение всего архивного имущества и его хранителей в руках облеченного неограниченной властью Центрархива...»*. Далі М. М. Покровський надав такий коментар: *«В том, что у нас архивное управление является государственным органом при верховной власти, при Президиуме ВЦИК, – этот германский ученый видит доказательство необыкновенного внимания Советской власти к архивному делу. Таким образом, он говорит здесь комплименты не только нашему архивному управлению – как ведомству, но, хотя он очень далек идеологически от нас, он говорит комплименты и нашей государственной системе, которая сумела оценить важность архивов, сумела их сосредоточить и организовать так, как они не организованы ни в одной стране»*. У такий спосіб М. М. Покровський повідомив про посилення тиску на архіви з боку партійно-державного апарату. Стосовно концентрації архівних фондів М. М. Покровський також висловився двояко, очевидно, що він мав на увазі знищення архівних документів під час макулатурних кампаній: *«...С каждым годом в наших архивах все меньшее место занимают фонды дореволюционные и большее – фонды пореволюционные. Мы бережем не только старые дела, мы не только можем показать нашим друзьям, приезжающим из-за границы, самые древние документы, – мы создаем громадный запас источников изучения истории нашей революции. Собираение фондов революции идет более энергично, нежели чисто охранительная архивная работа...»*. Потім М. М. Покровський говорив про роль архівів у класовій боротьбі, але в промові таки пролунало про прагнення радянської влади заволодіти таємницями царського уряду: *«...Мощным оружием в наших руках являются те секреты, которые нам достались от побежденного и разбитого нами политиче-*

ПОКРОВСЬКИЙ
Михайло Миколайович –
академік Академії Наук СРСР,
завідувач Центрархіву
РСФРР⁶⁰⁸

ски в 1917 г. помещичье-буржуазного государства. Ни одна революционная партия в мире не знает в такой мере секретов буржуазного правительства, в какой знаем их мы...»⁶⁰⁷.

На ранковому засіданні 27 травня 1929 року обговорювалася доповідь В. В. Максакова «10 лет архивного строительства» (або «Деятельность Центрархива РСФСР со времени 1-го Архивного Съезда»). Т. І. Хорхордіна на підставі аналізу стенограм з'їзду стверджує, що з доповіді В. В. Максакова викинуто все, що стосувалося остаточного законодавчого рішення питання про взаємовідносини архівних органів і радянських установ на місцях. Однак саме ця частина виступу В. В. Максакова викликала численні коментарі делегатів з'їзду. Учена наводить зауваження делегата з Азербайджану, який заявив, що «...разработанный в Москве "перечень наркоматов", которые имеют право самостоятельно уничтожать

свои архивные материалы, уже приводит к катастрофическим последствиям. На местах нам приходится вести настоящую борьбу с этими наркоматами, которые являются настоящими преступниками и двуногими архивными вредителями, что является совершенно недопустимым на 12-м году революции»⁶⁰⁹.

В обговоренні про взаємовідносини архівних органів і органів військового відомства взяли участь відомий революціонер, біограф В. І. Леніна, В. Д. Бонч-Бруєвич (1873–1955 рр.), член колегії ЦАУ СРСР від Наркомата військових і морських справ А. Б. Кадішев та інші. Зокрема, В. Д. Бонч-Бруєвич наполягав на створенні військової секції в архівах. На це М. М. Покровський заявив свій протест, оскільки він уважав «...опасным возрождение ведомственных исторических архивов. С трибуны Съезда приведено большое количество примеров этой опасности (напр., учреждение Морского архива в Ленинграде и др.)...». Зважаючи на все, що сталося далі, не дивно, що М. М. Покровський як приклад небезпеки навів саме Морський архів у Ленінграді. Далі М. М. Покровський указав на своє задоволення від поправки Президії ЦВК до Положення про Центрархів СРСР, у якій ішлося про те, що відомчі секції створюватиме сам Центрархів СРСР, якщо визнає за необхідне. Щодо фрази М. М. Покровського про «вред», то

⁶⁰⁷ Заседание съезда 25 мая 1929 г. Открытие съезда. *Архивное дело*. Випуск II(19). Москва : Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 50–52.

⁶⁰⁸ Покровский Михаил Николаевич. *Информационная система «Архивы Российской академии наук»*. URL : <http://isaran.ru/?q=ru/person&guid=F0D02FFC-E119-3DD2-0F2A-3633D33E6194>

⁶⁰⁹ Цит. за Хорхордина Т. *История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг.* Москва, 1994. С. 155.

в опублікованих матеріалах з'їзду вона записана так: *«Руководящий аппарат Центрархива Союза будет, вероятно, достаточно выдержанным и примет меры к тому, чтобы вреда от этих секций не было»*⁶¹⁰. Звідси зрозумілим стає й кумедний коментар М. М. Покровського про українського селянина, котрий, досліджуючи історією своєї волості, у пошуках цієї історії вимушений був їхати в Москву до самого Покровського⁶¹¹! Імовірно, М. М. Покровський ще плекав надії на розумність архівної політики, яку збирався провадити Центрархів СРСР.

Однак, уже на вечірньому засіданні, у заключній промові В. В. Максаков фактично перекреслив надії М. М. Покровського. Він зауважив, що виступи на з'їзді військових робітників знаменують той факт, що *«военные архивы действительно стали нужны товарищам, обязанным двигать вперед военную науку»*. В. В. Максаков багато говорив про потребу в описуванні військових архівів, організацію науково-дослідної роботи в них тощо. Торкаючись питання про військові секції, порушеного В. Д. Бонч-Бруєвичем, В. В. Максаков зауважив, що йдеться, на його думку, не про секцію як якусь спеціальну частину Єдиного Державного Архівного Фонду, котра відділялася б від усієї іншої маси архівних матеріалів як з точки зору методів роботи над ними, так і адміністративної, а про те, щоб створити «ячейку» або комісію, яка напроцьовувала б план роботи та методичні підходи до військових архівів. *«Но, прежде чем развернуть эту работу, – підкреслив В. В. Максаков, – нужно, чтобы все военные материалы были собраны в едином центре – в Москве... Военные архивы старого времени, империалистической войны, а в особенности архивы гражданской войны нужны не только для научно-исследовательской работы военных учреждений, но и вообще историку...»*⁶¹³.

У резолюції з'їзду за доповіддю В. В. Максакова констатовано, що Центрархів РСФРР звертає серйозну увагу як на концентрацію, так і на приведення до ладу архівних фондів з історії громадянської війни, Червоної армії, а також вій-

МАКСАКОВ
Володимир Васильович –
заступник завідувача
Центрархіву РСФРР
та ЦАУ СРСР⁶¹²

⁶¹⁰ Заседание съезда 27 мая. Утреннее заседание. *Архивное дело*. Випуск II(19). Москва : Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 74.

⁶¹¹ Заседание съезда 25 мая 1929 г. Открытие съезда. *Архивное дело*. Випуск II(19). Москва : Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 52–53.

⁶¹² Максаков В. В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945 гг.). Москва : Наука, 1969. Фото на вклеєному аркуші.

⁶¹³ Заседание съезда 27 мая. Вечернее заседание. *Архивное дело*. Випуск II(19). Москва : Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 80–81.

ськово-історичних архівів. У цьому плані Центрархів РСФРР зважав на активну допомогу Наркомату військових і морських справ. З'їзд уважав за потрібне: *«а) в кратчайший срок полностью сконцентрировать в архивохранилищах Москвы и Ленинграда все архивные фонды по истории империалистической и гражданской войн, Красной армии и флота; б) обратить особое внимание местных архивных органов на приведение в порядок сохранившихся у них военно-архивных фондов и на организацию быстрой переброски этих фондов в Москву и Ленинград...»*. З метою найкращого проведення всієї роботи з'їзд просив *«...Наркомвоенмор дать распоряжение подведомственным ему органам о срочной сдаче последними органам ЦАУ РСФСР имеющихся у них архивов империалистической и гражданской войны»*⁶¹⁴.

До питання про Центральне архівне управління СРСР та про фонди загальносоюзного значення делегати з'їзду так і не дійшли. Т. І. Хорхордіна з цього приводу зазначає, що роз'яснення М. М. Покровського автоматично закрило тему. ЦАУ РСФРР у перші роки фактично дублювало ЦАУ СРСР, більше того ЦАУ СРСР майже два роки взагалі не працювало⁶¹⁵. В. В. Максаков на з'їзді виступив ще з однією промовою «О пятилетнем плане архивного строительства», у якій підкреслив потребу в концентрації фондів як дореволюційного, так і пореволюційного періодів⁶¹⁶. На закиди делегатів з'їзду про нереальність прогнозів і навіть «бабушкині сказки», В. В. Максаков у заключному слові заявив про установку *«дать план к 1 июля, и ни днем позже»*, оскільки *«мы и так опоздали по сравнению с другими ведомствами»*. Усім стало зрозуміло, що подальшого обговорення не буде й головне проголосувати «за». Т. І. Хорхордіна пише: *«В принципе делегаты уже поняли это, но дух вольнодумства, постепенно угасая, все еще витал в зале заседаний съезда»*. Свого роду «зелену вулицю» відомчим архівам було відкрито наприкінці з'їзду, коли делегатам запропонували «з голосу» і без обговорення проголосувати за створення при Інституті Леніна Єдиного партійного архіву. З наведеної зі стенограм з'їзду Т. І. Хорхордіною репліки М. М. Покровського *«Я думал, что предложение о едином партийном архиве будет принято общими аплодисментами, и удивился, что этого не последовало... Я считаю, что предложение о едином партийном архиве не встречает возражений»*,⁶¹⁷ стає очевидною відсутність у партії потреби в мислячих архівістах. За нового керівництва ЦАУ СРСР у архівістах стали вбачати навіть не обслуговуючий персонал історичної науки, а лише так званих «архіво-технічних

⁶¹⁴ Резолюции 2-го Съезда архивных работников РСФСР. Резолюция по докладам т. т. В. В. Максакова – «О деятельности Центрархива РСФСР со времени 1-го Архивного съезда»... *Архивное дело*. Випуск II (19). Москва : Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 94–95.

⁶¹⁵ Хорхордина Т. История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг. Москва, 1994. С. 160–161.

⁶¹⁶ Резолюция по докладу тов. В. В. Максакова «О пятилетнем плане архивного строительства». *Архивное дело*. Випуск II (19). Москва : Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 100–101.

⁶¹⁷ Цит. за Хорхордина Т. История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг. Москва, 1994. С. 164.

працівників». Й. В. Сталін красномовно назвав архівістів «*архивными крысами*», «*гнилыми либералами*», «*жульническими крючкотворами*». «Епоха демократії» в архівах лишилася в історії, навіть колегію ЦАУ СРСР 1930 року було ліквідовано, почалися «*коммунизация*» та «*орабочение*» архівних кадрів, які проводилися за рахунок масового звільнення з роботи старих архівістів⁶¹⁸.

Однак звільненням переважно обмежувалися на місцях, у центрі в другій половині 1929 року «запалала справжня пожежа», в якій «згорали» історики-архівісти старої школи. В ОДПУ її називали «дело Академии Наук» або «дело историков». У належності до «монархічної контрреволюційної організації» було звинувачено понад 100 учених⁶¹⁹. 18 листопада 1929 року за підписом М. М. Покровського ЦАУ СРСР направило до Укрцентрархіву листа, в якому повідомлялося про шкідництво Академії Наук СРСР (приховування від радянської влади архівних документів політичного значення і надання їх до вивчення ворожим елементам). Ці дії Академії Наук кваліфікувалися як контрреволюційні, тож схвалювалися вимоги жорсткого розслідування у справі Академії Наук. ЦАУ СРСР рекомендувало центральним архівним управлінням союзних республік виявити, облікувати та вилучити з наукових установ усі архівні матеріали, навіть примусово, та повідомляти про перешкоди, учинювані науковими установами в цій роботі⁶²⁰. 17 грудня 1929 року ЦАУ СРСР додатково до попереднього надіслало лист за підписом В. В. Максакова й вимагало від центрархівів союзних республік звернутися до республіканських законодавчих органів з пропозицією про внесення до Карного кодексу статті про відповідальність за приховування, нездавання, знищення, купівлю-продаж посадовими особами архівних матеріалів, що належали підвідомчим органам архівного управління (пропонувалося обмеження волі на строк до одного року, а за наявності обтяжуючих обставин – ізоляція на строк не менше одного року). Відповідні статті пропонувалися й до Цивільного кодексу. Також було рекомендовано здійснювати контроль за архівами державних і громадських наукових установ із метою виявлення в них матеріалів, що належали до відання органів архівного управління; обстежувати разом із місцевими органами ОДПУ торгові приміщення і склади, а також архіви приватних осіб у цілях пошуку в них архівних матеріалів загальносоюзного значення⁶²¹.

М. М. Покровському, який відіграв у справі Академії Наук не кращу роль, можна сказати «поталанило», бо він помер у квітні 1932 року «своєю смертю», а

⁶¹⁸ Хорхордина Т. История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг. Москва, 1994. С. 174–175, 206, 209.

⁶¹⁹ Перченко Ф. Ф. «Дело Академии наук» и «великий перелом» в советской науке / Трагические судьбы : репрессированные ученые Академии наук СССР. Москва : Наука, 1995. С. 201–235 ; Брачев В. С. Травля русских историков. Москва : Алгоритм, 2006. 320 с.

⁶²⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 188–188зв.

⁶²¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 203–203зв.

В. В. Максакова було зміщено з посади й тимчасово переведено на іншу роботу. 24 грудня 1937 р. зарештовано й 29 серпня 1938 р. у ГУЛАГу розстріляно наступника М. М. Покровського на посаді завідувача ЦАУ СРСР, дипломата, історика і письменника Яна Антоновича Берзіна (Берзіньш-Зіемеліс, 1881–1938 рр.), про якого Т. І. Хорхордіна пише як про головного ідеолога організації архівно-технічної розборки архівних матеріалів, забезпечення їхньої належної охорони силами робітничо-селянської міліції за угодами між архівами та органами НКВС, нової кадрової політики з очищення архівів від шкідливих елементів⁶²². Його самого звинуватили у створенні шпигунської організації безпосередньо в Центральному архівному управлінні СРСР⁶²³. У 1927–1929 рр. Я. А. Берзін був уповноваженим Наркомату закордонних справ СРСР при РНК УСРР, а в 1930–1932 рр. – кандидатом у члени ЦК КП(б) України⁶²⁴.

18 листопада 1929 року ЦАУ СРСР направило до Укрцентрархіву форму плану і список робіт по архівним матеріалам загальносоюзного значення. Ці роботи пов'язувалися зі сприянням виконанню п'ятирічного господарського плану СРСР. Ішлося про широку планову ініціативу на місцях, разом із тим встановлювалися тверді завдання, виконання яких вимагалось до 31 грудня 1929 року, а саме: «1. Полная подготовка и концентрация в Москву материалов Красной Армии по 1921 г. включительно; 2. Концентрация в архивохранилища Союзных республик всех выявленных и состоящих на учете материалов дореволюционного периода, материалов пореволюционного периода до 1921-го года включительно и материалов ликвидированных учреждений пореволюционного периода без ограничения датой; 3. Полное составление "Перечней" дел действующих учреждений СССР»⁶²⁵. У «Списке работ по архивным материалам общесоюзного значения на 1929/[19]30 гг.» визначалися обсяги виконання твердих завдань: «Концентрацию всех выявленных и состоящих на учете материалов дореволюционного периода и материалов до 1921 г. включительно провести на 100 %. За последующие годы произвести 100 %-ную концентрацию материалов ликвидированных учреждений. Произвести полную подготовку к концентрации в Москве материалов Красной Армии по 1921 год включительно»⁶²⁶.

Україна з усього, що сталося, мала зробити висновок, що вона програла бій за незалежність Укрцентрархіву й архівної галузі взагалі, а також за військові архіви. Відтепер «фондами загальносоюзного значення» Центральне архівне управління СРСР разом із зацікавленими відомствами могло назвати будь-які

⁶²² Хорхордина Т. История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг. Москва, 1994. С. 175–178.

⁶²³ Расстрелянный архивариус. Друг и соратник В. И. Ленина. Берзин Ян Антонович. Хронос. Всемирная история в Интернете. URL : http://www.hrono.ru/biograf/bio_b/berzin_jan_a.php

⁶²⁴ Берзин Ян Антонович (Bērziņš Jānis). Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза (1898–1991). URL : <http://www.knowbysight.info/BBB/01380.asp>

⁶²⁵ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 59.

⁶²⁶ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 60–61.

фонди, що попадали в коло їхнього інтересу, а не тільки фонди загальносоюзних наркоматів або центральних відомств колишньої Російської імперії. Проте цього не розуміли на місцях: у Миколаєві архівісти не збиралися складати зброю, незважаючи на всі ознаки небезпеки, й продовжували боротьбу за історичну спадщину Чорноморського флоту та Півдня України.

2.6 Вивезення архівних фондів до Російської Федерації і ліквідація Чорноморського центрального військово-морського архіву

1928 рік у Миколаївському окружному архівному управлінні пройшов у хвилюваннях за допуск керівництва та провідних архівістів до секретних документів, мобілізаційної та евакуаційної роботи. Проблема полягала в тому, що співробітники, зайняті на цій роботі, обов'язково мали бути членами КП(б)У, а таких в архіві було на той час лише двоє: завідувач К. Й. Осипова та її заступник С. П. Костін. Після перевірок від секретної роботи був відсторонений, а згодом звільнений архівіст із 47-річним стажем І. Я. Лучинський. Даремно К. Й. Осипова писала численні листи на його захист до окрвдділу ОДПУ, навіть удалася до того, що в одному з них (чи вигадала, чи насправді так було – !) указала про його ніби то агітаційну роботу 1879 року серед військових і перебування через це під наглядом поліції – лист не спрацював⁶²⁷. 1 листопада 1929 року з посади завідувача окрарху була відкликана й сама К. Й. Осипова, до цього три місяці вона працювала на селі, займаючись організацією переобрання депутатів сільських рад і хлібозаготівлями. Спершу вона недовго працювала в Миколаївському міському парткомі, але згодом її шлях губиться. У документах про обмін партійних квитків у 1936–1937 рр. відомостей про видачу їй партійного квитка нового зразка не виявлено. Замість К. Й. Осипової на посаду завідувача окрарху було призначено С. П. Костіна, котрий раніше, крім посади заступника завідувача, очолював в архіві таємно-політичний відділ⁶²⁸. Наприкінці 1929 р. – на початку 1930 р. в архіві починається плінність кадрів, скорочується фінансування, через велику кількість прийнятих на зберігання документів загострюється проблема з приміщенням для архівосховища. У звіті за 1929 рік С. П. Костін писав, що прийняті нові співробітники не мають відповідної кваліфікації для архівної роботи, план роботи на 1929 рік за наміченими показниками не було виконано. Проте були й успіхи, зокрема з липня 1929 року в окрарху створено й налагоджено роботу експертної комісії і так звана «утилізація» хоча б частково, поставлена на наукову основу⁶²⁹.

⁶²⁷ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 34–35.

⁶²⁸ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 12.

⁶²⁹ Звіт Миколаївського окружного архівного управління з 1-го січня 1929 р. до 1-го січня 1930 р. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 169–179.

У квітні 1929 року завершила роботу спеціальна комісія з розгляду фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву, призначена Укрцентрархівом 27 червня 1928 року. Член комісії О. П. Оглоблін 22 квітня 1929 року подав до Укрцентрархіву доповідну записку про вивчення складу фондів архіву (див. док. № 34). О. П. Оглоблін розподіляв архівну спадщину колишньої Російської імперії на фонди *«центральных імперських офіцій»*, віднесених за схемою розподілу архівних фондів до загальносоюзних, та *«інституцій територіально-краєвого характеру, що кермували відповідними справами на певній території»*. До останніх, на думку вченого, належало Головне управління Чорноморського флоту і портів. О. П. Оглоблін так обґрунтовував територіальну належність цього управління: *«Центральна влада належала Головному Управлінню Чорноморської флоти і портів, і все життя тих портів (надто-ж Миколаєва, як центра) цілком підпорядковано було Адміралтейству. Справа будівництва портів, їх устаткування, їх управління то-що – все це так чи інакше належало до компетенції того Адміралтейства. Але, з другого боку, й Адміралтейство залежало від своєї території. Українська земля, мабуть, не тільки за гостинний притулок правила тому Адміралтейству. Вся матеріальна частина Адміралтейства, всеньке господарство Чорноморської флоти – то величезна й невід’ємна частина української економіки. Тут, на Південній Україні, в портах або близько них будувалися численні й чималі фабрики й заводи, що потреби Адміралтейства обслуговували. Тут здобувалося чимало потрібної для тих закладів (і взагалі для флоти) сировини. Тут саме йшов увесь процес відповідного виробництва й тут працювали здебільшого місцеві українські робітники вільно чи невільно. Розвиток Донецької промисловості (надто-ж кам’яно-вугільної) за першої половини ХІХ ст. зв’язаний з Чорноморською флотою й Луганський завод, цей батько Донбасу, безумовно, з’явився в зв’язку з потребами Чорноморської флоти і далі великою мірою був залежав від неї. Різні замовлення Адміралтейства здебільшого мала виконувати українська промисловість. Нарешті всеньке постачання для Чорноморської флоти за першої половини ХІХ ст. було щільно поєднано з панським господарством і торговельним капіталом на Україні. ...треба застерегти, що сучасна історична наука аж-ніяк не може відірвати певної військової організації від того територіального й соціально-економічного ґрунту й оточення, що в ньому тая організація перебувала. Тим паче це належить історії Чорноморської флоти. Її бо й утворено було коли не на землі українській, то на морі українському. Історія Чорноморської флоти нерозривно поєднана з історією Південної (Степової) України, з її колонізаційно та її соціально-економічним [.] політичним і культурним життям. ...Це, звісно, не заперчує ані великого впливу російського капіталу й російського уряду на розвиток державної колонізації на Південній Україні, – ані інтересів і впливів міжнародного капіталу тогочасного. Чорноморська флота за основну мету свою, за*

основну базу й основне джерело всіх своїх ресурсів – фізичних, економічних тощо, – мала якраз отую Південну Україну, а ширше – всенюку Україну – й, безперечно, в свою чергу, великий вплив мала на тую базу. [Це] можна довести й для дальшого часу й не лиш[е] у сфері господарчих інтересів Чорноморської флоти (або потреби в морській силі), а й в житті політичному, культурному, ідеологічному, зокрема в історії революційної боротьби на Україні». Професор уважав, що все наведене визначає характер архівної спадщини Чорноморського флоту: «Можна цілком стверджувати, що збірки багатьох фондів Чорноморського Архіву містять дорогоцінний, подекуди унікальний матеріал для історії української колонізації сільського господарства, промисловости, торгу, транспорту, портів міст, не кажучи вже за цінні матеріали для військової, політичної та революційної історії України XVIII–XX ст. Бо-ж усі ті ділянки українського суспільного життя в діловодстві Чорноморського Адміралтейства відбилися, як це видно з описів його Архіву, надзвичайно сильно, не випадковими звістками або поодинокими справами, а цілими фондами або компактними групами справ. Отже Чорноморський Архів без Південної України й по-за нею втрачує свою історичну базу. Південна Україна без Чорноморського Архіву зрікається себе, позбавляється своєї славної історії». Наприкінці доповідної записки О. П. Оглоблін дійшов висновку про доцільність залишення архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву в складі ЄДАФу УСРР. Учений запропонував створити Центральний історичний архів Південної (Степової) України в Одесі, котрий зберігав би документи з історії Новоросійського краю та Чорноморського флоту⁶³⁰.

У звіті Миколаївського окрарху за 1929 рік не йдеться про Чорноморський центральний військово-морський архів, утім у плані роботи на 1930 рік записано: «Порушити питання перед Укрцентрархівом про вирішення долі за Центральний Чорноморський Архів в м. Миколаїві, який знаходиться в кепських умовах і як безпритульний»⁶³¹. Відповідно до цього рішення у травні 1930 року С. П. Костін звернувся до Укрцентрархіву з листом, в якому писав, що до окрарху часто звертаються дослідники з проханням

ОГЛОБЛІН
Олександр Петрович –
історик-архівіст,
член Всеукраїнської
академії наук

⁶³⁰ Доповідна записка члена спеціальної комісії для визначення архівних фондів, які характеризують історію України, й фондів, що мають військово-оперативне значення, утвореної за рішенням Ради Центрального архівного управління УСРР від 27 червня 1928 р., доктора історичних наук, професора Олександра Петровича Оглоблина. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 1–5.

⁶³¹ План роботи Миколаївського окружного архівного управління на 1930 р. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 205.

доступу до матеріалів Чорноморського центрального військово-морського архіву. Однак, архів, перебуваючи у віданні Миколаївського військового порту, є «неприступним для дослідження». С. П. Костін із жалем повідомляв: *«Взагалі Чорноморський Архів в даний момент перебуває як безпритульний: замкнено на замок, в робочих залах Військовий Порт помістив військову частину, в приміщенні архівосховища пиляка, дах тече, шибки в деяких вікнах вибито, ніхто за ним не доглядає, співробітники Військового Порту при розшуку довідок залишають в'язки розв'язаними та крім того за словами одного з співробітників Військпорту ним було вилучено цікаву для нього справу /особиста справа адмірала Колчака/»*. Вважаючи таку ситуацію неприпустимою, С. П. Костін просив прискорити вирішення питання з передаванням цього архіву до окрарху та морського відомства (див. док. № 42)⁶³².

Центрархів СРСР, зі свого боку, наполягав на прискоренні передавання фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Ленінграда. У листі від 19 травня 1930 року В. В. Максаков також «жалівся», що в Архіві армії та флоту Ленінградського відділення Центрального історичного архіву зберігалося надто мало матеріалів Чорноморського флоту. Через це Архів армії та флоту був вимушений за опосередкованими матеріалами провадити довідкову роботу. В. В. Максаков зазначив, що основний масив фондів Чорноморського флоту надійшов на зберігання до Ленінграда в 1924 року і зовсім невелике надходження відбулося в 1927 році (автором праці не знайдено свідчень про вивезення документів із Миколаєва 1927 р., крім листа В. В. Максакова, очевидно, їх слід розшукувати у фондах РДА ВМФ – !?). Підписуючи свій лист В. В. Максаков не згадував про обставини, за яких архівні фонди вивезено з Миколаєва до Ленінграда в 1924 році й нанесену шкоду, коли фонди всупереч архівним принципам було розірвано й з них відібрано найцінніші матеріали. Базові принципи архівознавства – «поваги до фонду» та «територіальної належності» – й історична цінність документів Чорноморського архіву для України не бентежили В. В. Максакова. Він наполягав на з'ясуванні складу і змісту дореволюційних архівних матеріалів Чорноморського флоту з метою якнайшвидшої концентрації їх в Архіві армії та флоту в Ленінграді. Україні він збирався залишити документи цивільного управління краєм та торгового порту. Імовірно, В. В. Максаков підозрював, що фонди Чорноморського архіву можуть бути переміщені до Миколаївського окружного архівного управління, тому просив повідомити весь список фондів: і тих, що зберігалися в архівосховищі Чорноморського центрального військово-морського архіву, і тих, що могли опинитися в Миколаївському окрарху, із зазначенням їхніх крайніх дат і приблизної ваги (див. док. № 41)⁶³³.

⁶³² ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 19.

⁶³³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 18–18зв.

ЦИК СССР
Центральное Архивное Управление 18
Москва, 12, Никольская ул., 15. В/индекс и дата — Н/индекс и дата
Телефон 58-49

В ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ
СОВЕТСКОГО СОЮЗА
г. Харьков.
м. Юрченко

Для отметок
1930-1907. № 4-2.
Центральное Архивное
Управление У. С. Р. Р.
26/5 - 1930 г.
Вхідний № 703

Вопрос

Центральное Архивное Управление СССР сообщает, что в Архиве Армии и Флота Ленинградского Отделения Центрального Исторического Архива имеется на хранении очень незначительное количество материалов Черноморского флота. Это, главным образом, Штаб Севастопольского порта и части [очень неполные] материалов Штаба К-ского Черноморским флотом и штабов различных отрядов и соединений, а также судовой материал. Поступил он в основной массе в 1924 г., позднее было небольшое поступление в 1927 г.

В работе Л.О.Ц.И.А., особенно в работе по выдаче справок, ощущается крайне болезненно отсутствие основной массы материалов Черноморского флота, в особенности Черноморской Учетной Канцелярии и Черноморских флотских экипажей. При поступлении справок с службе в Черном море приходится за отсутствием прямых фондов пользоваться косвенными и отрывочными материалами. Вот почему необходимо в срочном порядке выяснить, что из дореволюционных материалов Черноморского флота сохранилось в Центральном Черноморском архиве. После этого, на основании приказа Управления Военно-Мор-

Лист заступника завідувача Центрального архівного управління СРСР В. В. Максакова до Центрального архівного управління УСРР із вимогою надіслати список усіх фондів, що зберігаються в Чорноморському центральному військово-морському архіві або передані до Миколаївського окружного архівного управління.

Цей лист є підтвердженням вивезення документів із Чорноморського архіву 1924 року та єдиним свідченням вивезення документів 1927 року.

Документ датовано 19 травня 1930 року. Аркуш 1⁶³⁴

ских Сил РККА от 21/IV-27 г. за № 6938/I будет поставлен вопрос о концентрации в ЛОЦИА материалов Центрального Черноморского архива, кроме тех, которые относятся к гражданскому управлению края, а также к торговому порту.

В виду изложенного Центральное Архивное Управление СССР просит сообщить список всех фондов, хранящихся в Центральном Черноморском архиве или переданных из него в Николаевское окружное архивное бюро с указанием дат фонда и его приблизительного веса.

Заместитель Заведующего Центральным
Архивным Управлением СССР:- [Подпись] [Максаков]

Лист заступника завідувача Центрального архівного управління... Аркуш 2⁶³⁵

⁶³⁴ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 18.

⁶³⁵ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 18зв.

18 червня 1930 року за № 08/170 Центральне архівне управління УСРР повідомило Миколаївський окрарх, що питання передавання Чорноморського архіву буде незабаром розв'язано, а до того часу окрарху слід ужити всіх заходів для збереження матеріалів у належному стані й попередити вилучення окремих справ. Ішлося про викрадену справу командувача Чорноморського флоту в 1916–1917 рр. адмірала Олександра Васильовича Колчака, котру потрібно було повернути до архіву (див. док. № 43)⁶³⁶. Щодо відповіді Центрархіву СРСР, то українська сторона тепер учиняла розважливіше, ніж раніше. Учений-архівознавець Укрцентрархіву Ольга Павлівна Насонова писала «відписки» Центрархіву СРСР, повідомляючи, що Укрцентрархів уживає заходів щодо з'ясування стану Чорноморського архіву або здійснює обстеження, а списки фондів при цьому мудро не надсилала (листи від 18 червня 1930 р., 2 серпня 1930 р.)⁶³⁷.

Зважаючи на катастрофічну ситуацію колись найкращого в Україні архіву, Укрцентрархів просив Р. М. Шпунта, котрий також був членом спеціальної комісії Укрцентрархіву й на той час мешкав в Одесі, відвідати Миколаїв з метою з'ясування стану матеріалів Чорноморського центрального військово-морського архіву та перспектив вирішення їх подальшої долі (див. док. № 44)⁶³⁸. У серпні 1930 року Р. М. Шпунт надіслав Укрцентрархіву свої міркування, якими повністю підтвердив висновки професора О. П. Оглобліна: *«На підставі зібраного матеріалу можна запевнити наукову вартість фонду. Він містить матеріали про наступ руського торгового капіталу на узбережжя Чорного моря, про залюднення Чорноморської смуги, про будування міст та їх економічне життя, про зовнішню торгівлю, про політику царського уряду на Близькому Сході і т. д. Крім суто історичних матеріалів, цей фонд, на мою думку, являється одним з багатіших щодо зберіганої в ньому техніко-наукових та техніко-практичних матеріалів, в першу чергу гідро-технічних. Також слід відмітити, що фонд вмістить і історико-революційний матеріал, в першу чергу за Чорноморський флот. Таким чином, висновки проф[есора] Оглобліна, що подані були до Центрального Архівного Управління, та моя попередня доповідна записка цілком підтвердилися»*. Р. М. Шпунт установив наявність старих описів на фонди. Умови зберігання архівних документів на той час уже були вкрай незадовільні: у деяких місцях з'явилася пліснява та ознаки шкідників. Примикання архівосховища до цехів суднобудівного заводу створювало небезпеку пожежі. Розмова Р. М. Шпунта з начальником адміністративного відділу Управління Миколаївської військово-морської бази довела незацікавленість військово-морської влади в Миколаєві документами архіву. Військові мріяли лише про одержання приміщення для своїх потреб. Р. М. Шпунт, як і О. П. Оглоблін, запропонував перевез-

⁶³⁶ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 52.

⁶³⁷ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 22, 25.

⁶³⁸ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 20.

ти архівні фонди Чорноморського центрального військово-морського архіву до Одеського краєвого історичного архіву, при чому він домовився з військовими, що транспортування вони візьмуть на себе (див. док. № 45)⁶³⁹.

Цінний з точки зору архівної науки висновок зробив завідувач Кабінету архівознавства Укрцентрархіву, видатний український архівознавець, професор Василь Іванович Веретенников (1880–1942 рр.) у «Заключении по вопросу о материалах Центрального Черноморского архива в г. Николаеве». Учений розподілив фонди архіву на три групи: 1) діловодні фонди установ, до компетенції яких належали військові справи загальноросійського масштабу, та які тимчасово оперативно діяли на українській території й по суті не були нічим із нею пов'язані, а також фонди установ, що знаходилися не на українській території (до них В. І. Веретенников відніс Севастопольський порт); 2) фонди місцевих установ, котрі органічно, цілком і виключно були пов'язані з українською територією; 3) фонди установ, котрі хоча й мали загальноімперську компетенцію, але були тісно пов'язані з різного роду явищами та історичними подіями українського масштабу й значення. В. І. Веретенников уважав, що передати до Ленінграда можна лише фонди першої групи, оскільки вони дійсно мало стосуються України. Відносно двох інших груп учений стверджував, що *«приходится протестовать против их отрыва от ЕДАФ'а УССР в силу несомненной их органической принадлежности именно украинскому историческому процессу. Если относительно [второй] группы это, видимо, признает и Центрархив Союза, то относительно третьей группы это может оказаться спорным, а эта группа и количественно и качественно представляет собой основное содержание Черноморского Архива. ...я считал бы вообще архивоведчески нежелательным какое-либо разъединение фондов Архива и передачу части их в другие архивы. Однако, если таковое разъединение необходимо, то сравнительно научно-архивоведчески безболезненно можно было-бы передать в Ленинградские хранилища лишь первую из вышеуказанных групп материалов данного Архива; вторая же и третья не должны быть разъединяемы и должны оставаться на территории УССР, как ценнейшие материалы для истории южной Украины за конец 18 и 19 столетия»*. Учений погоджувався з колегами в питанні передавання фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Одеського краєвого історичного архіву, наполягав на їхній науковій експертизі з метою виокремлення встановлених груп фондів і визначав місцем їх зберігання Україну (див. док. № 46)⁶⁴⁰. Вагомим унеском ученого був його висновок щодо спільної історичної спадщини, під якою він розумів фонди третьої групи.

⁶³⁹ Доповідна записка Р. М. Шпунта до Центрального Архівного Управління України. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 27–27зв.

⁶⁴⁰ Веретенников В. И. Заключение по вопросу о материалах Центрального Черноморского Архива в г. Николаеве. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 28–29.

ВЕРЕТЕННИКОВ
Василь Іванович –
історик-архівіст,
Голова архівознавчої
секції Археографічної комісії
ЦАУ УСРР

1 жовтня 1930 року Миколаївське окружне архівне управління, у зв'язку з ліквідацією округу, реорганізовано в місцеве архівне управління, повноваження якого поширювалися на територію колишнього Миколаївського округу⁶⁴¹. У звіті архівного управління за 1930 рік указано, що «з Миколаївським військово-морським портом був зв'язок при розв'язуванні питання так зв[аного] Центрального Чорноморського Архіву в м. Миколаїві та при одвідуванні останнього н[ашими] співробітниками...»⁶⁴². У плані роботи архівного управління на 1931 рік передбачалося «вжити всіх заходів щодо передачі у відання Архівного управління так званого Центрального Чорноморського Архіву в м. Миколаєві»⁶⁴³.

Миколаївське місцеве архівне управління 4 січня 1931 року направило до Укрцентрархіву листа за № 5, в якому повідомляло про початок переговорів із Миколаївським військовим портом щодо передавання Центрального Чорноморського архіву в м. Миколаєві. С. П. Костін і М. К. Калита зазначали: «При чому виявилось, що цю справу не так-то легко розв'язати. Річ у тому, що Миколаївський військпорт не має прямих вказівок в цій справі від вищого військового командування й через це на початку переговорів ніякої відповіді нам не дано. Через це Миколаївський військпорт удався за вказівками до вищого військового командування. Відповіді ще немає». Під час переговорів з'ясувалося, що, по-перше, приміщення, в якому знаходився Чорноморський архів після звільнення від архівних документів, ніби планували передати суднобудівному заводу ім. 61-го комунара для влаштування в ньому цеху. Про це вже існувала угода між військовим портом і заводом. По-друге, архівне управління впевнилося, що до нього планують віддати лише незначну кількість архівних матеріалів місцевого значення, документи історичної та військової цінності збиралися передати до Ленінграда. Миколаївські архівісти з жалем констатували: «Взагалі зараз нічого втішного в цій справі немає. У нас склалося таке вражіння, що тяганині в розв'язанні питання про передачу Чорноморського Архіву кінця скоро не буде. Вважаємо за необхідне, аби ЦАУ зі свого боку звернулося не посередньо до вищого військового командування, щоб прискорити розв'язання цього питання» (див. док. № 49)⁶⁴⁴.

⁶⁴¹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 3 ; ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 224.

⁶⁴² Звіт Миколаївського окружного архівного управління за час з 1-го січня до 1-го жовтня 1930 р. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 218.

⁶⁴³ План роботи Миколаївського місцевого архівного управління на 1931-й рік. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 248.

⁶⁴⁴ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 132–132зв.

15 січня 1931 року Укрцентрархів просив Миколаївське місцеве архівне управління негайно повідомити, якому вищому військовому командуванню підпорядковано Миколаївський військовий порт, адже без цих відомостей не можливо зарадити в справі Чорноморського архіву⁶⁴⁵. Виявилося, що доля архіву певною мірою залежала від «*Н-ка [начальника] 3-го Відділу Головного Управління Портів в Севастополі*»⁶⁴⁶. 26 березня 1931 року до Миколаєва прибув з Укрцентрархіву Порфирій Антонович Білик, у зв'язку з чим заступник завідувача архівного управління О. М. Ясінська просила керівництво Миколаївського військового порту допустити його та співробітника архівного управління М. К. Калиту до огляду Чорноморського архіву⁶⁴⁷. У доповідній записці до Укрцентрархіву П. А. Білик указував, що Чорноморський центральний військово-морський архів «*має першочергове значіння для дослідження колонізаторської ролі російського торговельного й промислового капіталу [...] а також колонізаторської політики царату по відношенню півдня України... Як же вирішити долю цього архіву? Досі Центральне архівне управління УСРР ставило це питання перед Управлінням Чорноморського порту, вело листування з ЦАУ РСФРР і не вирішили [...] та й не можуть вирішити цього питання. Управління Чорноморського порту в архіві абсолютно не зацікавлене, але передати його без відому Управління Військових Сил СРСР воно природно не зможе. ЦАУ УСРР і ЦАУ РСФРР з'являються претендентами на архів і через те справа тягнеться 3–4 роки без будь-яких наслідків. Я мислив би [...] що цей шлях треба рішуче відкинути і звернутися з доповідною запискою до Управління Воєнно-Морських Сил СРСР з пропозицією дати розпорядження Управлінню Порту передати архів ЦАУ УСРР*» (див. док. № 50)⁶⁴⁸. 31 березня 1931 року, здається, уперше за всю цю довгу історію, справами Чорноморського архіву зацікавився виконком Миколаївської міської ради. Заступник голови міськради А. М. Полісар розпорядився, щоб керівництво місцевого архівного управління 3 квітня 1931 року доповіло йому про стан справ із переміщенням архіву⁶⁴⁹.

У 1930–1931 рр. у Миколаївському місцевому архівному управлінні тривали кадрові зміни. Згодом провід архіву фактично перейшов до Ольги Миколаївни Ясінської, призначеної на посаду завідувача таємно-політичним відділом із 15 червня 1930 року (з 24 жовтня 1930 р. – завідувача партсекцією та заступника завідувача місцевого архівного управління)⁶⁵⁰. 12 січня 1931 року Миколаївський міськрайонний партійний комітет КП(б)У направив на роботу до архівного управління Олену Василівну Кустову, котра через якийсь час також стала

⁶⁴⁵ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 133.

⁶⁴⁶ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 134.

⁶⁴⁷ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 135.

⁶⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 38–38зв.

⁶⁴⁹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. б/н.

⁶⁵⁰ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 20, 23зв.

заступником завідувача архівного управління⁶⁵¹. О. М. Ясінська та О. В. Кустова протягом кількох місяців 1931 року виконували обов'язки завідувача Миколаївського місцевого архівного управління.

Степан Панасович Костін перейшов на роботу до Укрцентрархіву, обійнявши там спершу посаду завідувача планово-інструкторським сектором (з 12 червня 1931 р.), а потім – заступника завідувача ЦАУ УСРР (з 15 червня 1931 р.). З 22 липня до 1 вересня 1931 року він тимчасово виконував обов'язки завідувача Центрального архівного управління УСРР)⁶⁵². Його переїзд із Миколаєва до Харкова пов'язаний не лише з кар'єрним зростанням, а й з конфліктною ситуацією в Миколаївському партійному комітеті. З 15 січня 1931 року завідувачем Укрцентрархіву вже був Семен Михайлович Семко-Козачук (зазвичай підписувався як Семко, 1889–1938 рр.), який змінив на цьому посту М. А. Рубача. Саме до С. М. Семка 17 травня 1931 року звертався С. П. Костін у приватному листі з проханням про переведення: *«Дуже прошу Вас, тов. Семко, скоріше розв'язати питання через ЦК, оскільки дальше відволікання з переводом примусить мене, у зв'язку зі склавшимися умовами, про які Ви знаєте, піти на іншу роботу, не в архівній справі»*. С. П. Костін повідомляв, що йому довелося говорити в Миколаївському парткомі із завідувачем оргвідділу, котрий категорично відмовився відпускати його з Миколаєва нібито через те, що він був найкращим фахівцем архівної справи в місті. Насторожує ще й те, що лист був підписаний не лише С. П. Костіним, а й О. М. Ясінською, яку Миколаївський партком ніби збирався перевести на посаду завідувача Музею революції⁶⁵³. У своїх попередніх анкетах С. П. Костін указував, що його дружина – домогосподарка. Однак у листі С. М. Семка-Козачука до Миколаївського парткому від 17 червня 1931 року зазначено, що разом із С. П. Костіним Укрцентрархів просить перевести до Харкова його дружину О. М. Ясінську, яка нібито вже шість років працює в архівних установах (насправді близько півроку) і є членом партії з 1925 року⁶⁵⁴. С. М. Семко призначив О. М. Ясінську на посаду завідувача Харківського краєвого історичного архіву з 1 серпня 1931 року⁶⁵⁵, але згодом її рекомендовано на навчання до Університету імені Артема. С. М. Семко просив відпустити її з цього навчального закладу до вечірнього архівознавчого факультету Харківського інституту народної освіти як одного з перших кандидатів⁶⁵⁶. Відтак із від'їздом С. П. Костіна та О. М. Ясінської до Харкова, провід у Миколаївському місцевому архівному управлінні опинився в руках О. В. Кустової. Однак вона не була призначена на посаду завідувача. Миколаївські радянські та партійні органи

⁶⁵¹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 4.

⁶⁵² ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 50. Арк. 29, 62 ; ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 51. Арк. 145 ; ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 27.

⁶⁵³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 51. Арк. 104.

⁶⁵⁴ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 51. Арк. 118.

⁶⁵⁵ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 50. Арк. 46.

⁶⁵⁶ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 51. Арк. 173.

зволікали з призначенням керівництва архівного управління⁶⁵⁷, через що Укрцентрархів 4 серпня 1931 року направив до Миколаївського міського партійного комітету та Миколаївської міської ради листи, в яких наполягав на пришвидшенні призначення завідувача, у зв'язку з необхідністю приймання до архіву документів Чорноморського центрального військово-морського архіву (див. док. № 58)⁶⁵⁸.

Улітку 1931 року склалася ситуація, яку на сьогодні вже надто важко реконструювати достеменно в деталях, оскільки очевидно, що вона пов'язана з особистими стосунками. Автор може лише припускати, але не стверджувати напевно, що існували певні домовленості між С. М. Семко й обома його заступниками С. П. Костіним і Ф. А. Герасименком (який до переходу на роботу до Укрцентрархіву був завідуючим Полтавського окружного архівного управління), або ж вони використали відсутність завідувача Укрцентрархіву, щоб реалізувати абсолютно божевільну, ризиковану ідею майже нелегального переміщення архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву з будівлі архіву на території суднобудівного заводу «Руссуд» до приміщення Миколаївського місцевого архівного управління на вул. Шевченка, 64. Імовірно, що С. М. Семко, С. П. Костін і Ф. А. Герасименко були друзями. Серед документів, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади, знайдено вельми цікаві листи, підписані С. М. Семком, про надання обідів у ресторані «Асторія» заступникам завідуючого Укрцентрархівом С. П. Костіну та Ф. А. Герасименкові, про направлення на санаторне лікування О. М. Ясінської – «активного партійного і громадського робітника, учасника громадянської війни з великим військовим стажем, що має орден Червоного прапора» тощо⁶⁵⁹. На думку автора, виявлені документи жодним чином не компрометують керівництво Укрцентрархіву, навпаки, вони доводять, що провід архівної галузі був спаяним колективом живих людей – відчайдушів, зухвалих хлопців. Саме такі тільки й могли б зважитися на сміливий (а як на сталінські часи – навіть авантюрний) учинок. З іншого боку, написання керівниками таких листів щодо своїх підлеглих на той час було звичайною практикою.

За рекомендацією П. А. Білика, завідувач Укрцентрархіву С. М. Семко 20 червня 1931 року направив листа до Управління військово-морських сил СРСР (копію було надіслано ЦАУ СРСР), в якому просив надати розпорядження Управлінню Миколаївської військово-морської бази про передавання Чорноморського архіву до відання Центрального архівного управління УСРР (див. док. № 51)⁶⁶⁰. ЦАУ СРСР відреагувало негайно й 28 червня 1931 року відправило до Укрцентрархіву відповідь про близьке відрядження свого представника для вивчення питання Чорноморського архіву. В. В. Максаков писав, що остаточне

⁶⁵⁷ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 56. Арк. 26.

⁶⁵⁸ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 56. Арк. 27, 28.

⁶⁵⁹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 51. Арк. 188, 189.

⁶⁶⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 39.

вирішення питання, імовірно, відбудеться не пізніше 15 серпня (див. док. № 52)⁶⁶¹. Проте, як це не дивно, з огляду на боротьбу між Україною та Росією за військові архіви, Управління військово-морських сил Робітниче-селянської Червоної армії листом від 13 липня 1931 року № 164205 за підписом першого помічника начальника управління Лукашевича (ім'я та по батькові в документі не вказані) неочікувано погодилося віддати Чорноморський архів Україні й повідомило Укрцентрархів, Миколаївський військовий порт, Архів армії і флоту в Ленінграді про те, що «*находящийся в распоряжении Никвоенпорта "Черноморский Архив" Запнаморси РККА [Заместитель начальника морских сил Рабоче-Крестьянской Красной Армии] приказал передать в распоряжение Центрального Архивного Управления УССР*» (див. док. № 53)⁶⁶². Дізнавшись про наданий дозвіл і очевидно з цього приводу перебуваючи в істеричному стані, Центрархів РСФРР 22 липня 1931 року направив листи начальнику Управління військово-морських сил і коменданту Миколаївського військового порту: «*Центральное Архивное Управление СССР уведомляет, что нами был направлен в Николаев представитель ЦАУ для ознакомления на месте с состоянием фондов Черноморского архива и его содержанием, в зависимости от него и будет решен вопрос о дальнейшем подчинении этого архива и месте хранения отдельных его частей. Поэтому, просьба задержать приведение в исполнение распоряжения Запнаморсил РККА о передаче вышеозначенного Архива в ЦАУ УССР*». Ці листи взагалі дивні: на примірнику, дослідженому автором, стоїть штамп Центрархіву РСФРР, текст написаний від імені ЦАУ СРСР, а підписала його людина, котра не була на перших ролях у керівництві, – старший інспектор Козлова (ім'я та по батькові в документі не зазначені) (див. док. № 54)⁶⁶³. Діяти потрібно було негайно. 23 липня 1931 року С. М. Семко сповістив осередок ВУЦВК про одержання відпустки на досить тривалий час: з 22 липня до 1 вересня. Він збирався на лікування, а замість себе керувати Укрцентрархівом залишав С. П. Костіна⁶⁶⁴.

Приступивши до виконання обов'язків завідувача Укрцентрархіву С. П. Костін в офіційному листі від 24 липня 1931 року за № 02/170 повідомляв про розпорядження Управління військово-морських сил Робітниче-селянської Червоної Армії від 13 липня 1931 року № 164205 й доручав Миколаївському місцевому архівному управлінню «*негайно прийняти зазначений архів, з тим щоби найпізніше 1-го серпня організувати фактичну розборку архіву. Про прийом архіву складіть акта, обумовивши в акті термін потрібний для розборки архіву в тім же приміщенні, в якому фонд перебуває. Для керівництва розборкою фонд ЦАУ відрядить днів на 10 свого представника, якому буде надано й всі відпо-*

⁶⁶¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 44.

⁶⁶² ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 136.

⁶⁶³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 43.

⁶⁶⁴ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 51. Арк. 145. В наказі від 19 липня 1931 р. № 67 по Укрцентрархіву вказано, що в зв'язку з від'їздом на лікування С. М. Семко лишає замість себе своїх заступників С. П. Костіна та Ф. А. Герасименка. Див.: ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 50. Арк. 62.

відні інструкції в цій справі. Організація всієї роботи покладається на Місцеварх. Роботу провести ударно, скориставши теплими місяцями. Передбачити потребу забезпечити архів приміщенням, то ж після розборки, виділення утильматеріалів усі архівні матеріали Чорноморського архіву треба вивезти з теперішнього приміщення. Гроші на цю роботу буде асигновано за рахунок коштів, призначених на утиль роботу. Заст. Завідателя Центрального Архівного Управління УСРР Костін». Інструктор ЦАУ О. Т. Юрченко чорнилами дописав: «Прийомку матеріалів перевести за фондами (по списку, який є й кількістю лінійних метрів)» (див. док. № 55)⁶⁶⁵.

Разом із офіційним листом на бланку заступника завідувача Центрального архівного управління УСРР С. П. Костін цього ж 24 липня 1931 року написав приватного листа О. В. Кустовій: «Сегодня я подписал бумажку, относительно того, что вам поручается, как выполняющ[ей] временно должность зав[едующей] гор[ородским] архивом принять от Николаевского военного порта так называемый Черноморский архив. Поскольку ты этого архива совершенно не знаешь, с одной стороны, и, с другой стороны, там придется очень много времени сидеть[,] считаю необходимым всю эту работу тебе нужно будет возложить на т. Калиту, поскольку [Николай Кириллович] Калита знает архив Черноморского порта, а также он больше компетентен в этом вопросе. Дальше вам предлагается в директиве подыскать помещение для его приемки. Нужно с этой бумажкой пойти тебе в Горсовет к тов. Полисару и поставить вопрос, чтоб предоставили помещение, а оборудование нужно забрать стеллажи все из архива. Поставь также вопрос относительно денег на перевозку архивного материала, а также стеллажей. Что касается денег на выделение утиль материала, а также разборку этого материала, как только вернется инспектор по оператив[ной] работе из отпуска[,] я немедленно пошлю его для этой работы к вам. Он даст точные инструкции по этому вопросу. Для утильной работы нужно под руководством тов. Калиты взять побольше студентов из ИНО [Институт народного образования] или института другого, более грамотных, и, покамест тепло, эту работу повернуть срочно. Если нужно будет, дайте для руководства из своих работников, можно [Галину Мефодьевну] Хоменко или [Гавриила Михайловича] Живаго. Напишите докладную записку, а также составьте смету на разборку и выделение утилизированного материала и если деньги вам будут нужны, немедленно пишите. Ну, если будет что не ясно, а также какие недоразумения с Военным портом, срочно пишите к нам. Нужно больше и, особенно во время перевозки, следить за материалами. Ключи держите исключительно у себя. Напишите, есть ли перспективы на заведующего и кого рекомендуют. Я на днях поставлю вопрос в ЦК КП(б)У о Мясоедове, а если будет другой товарищ, то немедленно напишите. С тов[арищеским] приветом [подпись Костин]» (див. док. № 56)⁶⁶⁶.

⁶⁶⁵ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 145–145зв.

⁶⁶⁶ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 144–144зв.

144

**ЗАСТУПНИК ЗАВІДУВАЧА
ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ У. С. Р. Р.
м. Харків, вул. Вільної Академії, № 6. Тел. 43-01**

24. липня 1931 р

м. Кустова!

Сьогодні я розписав думодек, стосуючись
того, що вам поручається, як вчителям.
временно даються зав. зав. архівом
Кримськ від Николаєвського військового портів
т.к. Називається Чорноморський архів.
Поскольку при этом архив совершенно
не знает с одной стороны и другой
ситуации там придется очень много времени
т.к. сидеть сиюю необходимыми всю
эту работу тебе нужно будай возмо-
жностей на т. Кашину, поскольку Кашин
знает архив Чорноморского порта, а также
он бывший командирский в этом вопросе.
Замышл вам предлагается в дальнейшем подыс-
коть помещенные для его приемки. Купно
С этой думошкой пойти тебе в Зарский К. тов.
Полисору и поставить вопрос, чтоб представ-
или помещенные, а оборудование нужно
добрать отсюда все из архива. х
Поставь также вопрос стосующийся

Приватний лист заступника завідувача Укрцентрархіву С. П. Костіна до заступника завідувача Миколаївського місцевого архівного управління О. В. Кустової з приводу організації робіт по переміщенню документів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Миколаївського місцевого архівного управління, від 24 липня 1931 р. Аркуш 1 ⁶⁶⁷

⁶⁶⁷ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 144.

Денег. на перевозку кон. архивного оборудования
а также. Стейбелей. Это Косейцев денег
на выделение утилит. оборудования, а также
разборку этого оборудования, кон. только
взявший инспектор по устройству работы из
Витупска и немедленно посылать его денег
этой работы. Он даст точные указания
или по этому вопросу.

Для утилит. работы нужно познакомиться
т. Камин. Вести по делам Студийных из Уко
или института дного более ермоянкая и
покажется темло эту работу проведут
сроко. Если нужно будет идти для
руководства из своих работников, можно
Хаченко или др. Нопиний докладно
донески, а также Стейбелей Свейцев на
разборку и выделение утилитационного оборуд-
ования и если денег вам будет нужно
немедленно написать.

Ну если будет это все дело, а также
как-то - изгородились с Военным портан
сроко написать Кам.

Нужно больше и об этом выдать приказ следит
за оборудованием. Кто-то другие некие -
гителова у себя. Нопиний есть ли переписк
т. Камин на долг. и кто рекомендует. Я назвал посто
лю вопрос в ЦК. Уточ. О Мисодево, а если будет
другой вид. то немедленно Нопиний
Стеб. Приказов. Косейцев

Приватний лист заступника завідувача Укрцентрархіву С. П. Костіна... Аркуш 2 ⁶⁶⁸

Проте в Миколаєві виникла затримка, імовірно, через кадрові проблеми в архівному управлінні, пошуки приміщення, транспорту та коштів. Крім цього, зважаючи на «дивний» лист Центрархіву РСФРР, Миколаївський військовий порт відмовився від передавання архіву, про що від себе повідомив ЦАУ СРСР (див. док. № 57)⁶⁶⁹. Однак радикальні заходи Укрцентрархіву налякали ЦАУ СРСР. В. В. Максаков 9 серпня 1931 року писав до Укрцентрархіву: *«Центральное Архивное Управление Союза ССР считает, что материалы т. н. Черноморского архива, представляющие собой большую историческую ценность и являющиеся частью фондов, хранящихся в ЛОЦИА, в основном, за исключением материалов, относящихся к истории УССР, подлежат хранению в архиве армии и флота в Ленинграде. Ц.А.У. Союза ССР согласно с мнением Ц.А.У. УССР о разборке указанного архива и передачи части архивных материалов ЦАУ УССР, но в избежании лишних расходов по перевозке и порчи материала, считает более целесообразным произвести эту разборку на месте, т. е. в Николаевской военноморской базе под руководством нашего специалиста и здесь распределить материалы между ЦАУ УССР и архивом армии и флота в Ленинграде»*. Нахабство В. В. Максакова вражає: він просив ЦАУ УССР *«в спешном порядке»* виділити 10 працівників строком на півтора-два місяці для розбирання матеріалів під керівництвом заступника завідувача Архівом армії та флоту, якого ЦАУ СРСР збиралося відрядити до Миколаєва, а також повідомляв, що витрати на цю роботу ЦАУ СРСР частково візьме на себе (див. док. № 59)⁶⁷⁰. Цей лист одержано в Укрцентрархіві 13 серпня 1931 року, й цього ж дня С. П. Костін звернувся до співробітників Миколаївського місцевого архівного управління й запропонував *«негайно повідомити, чи виконано Вами пропозицію ЦАУ з 24/VII–31 [24 липня 1931 р.] № 02/170 про прийом Чорноморського Архіву; якщо з якихось причин Вами цей архів досі не прийнятий, пропонуємо негайно прийняти, згідно зазначеної директиви ЦАУ; гальмування цієї справи неприпустимо»* (див. док. № 60)⁶⁷¹.

Наступного дня, 14 серпня 1931 року, Ф. А. Герасименко підписав листа Центрального архівного управління УССР з протестом на вимоги ЦАУ СРСР. Тескт цього листа до наших днів доніс обурення керівництва Укрцентрархіву, викликане діями ЦАУ СРСР та Центрархіву РСФРР. Ф. А. Герасименко наголошував на тому, що Укрцентрархів уважав оволодіння матеріалами Чорноморського архіву невідкладним завданням, тому організував відповідні роботи, здійснювані Миколаївським місцевим архівним управлінням. Укрцентрархів абсолютно не давав приводу до висновку про будь-яке псування архівних матеріалів під час перевезення. *«Исходя из настоящего состояния и имеющихся данных о составе материалов "Черноморского Архива", Центральное Архивное Управление УССР*

⁶⁶⁹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 43.

⁶⁷⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 44.

⁶⁷¹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 137.

не считает целесообразным в настоящее время останавливаться по существу заявления ЦАУ СССР о том, что – “материалы так наз[ываемого] Черноморского Архива” в основном, за исключением материалов, относящихся к истории УССР, подлежат хранению в архиве армии и флота в Ленинграде». Ф. А. Герасименко не відмовлявся від передавання частини матеріалів до Архіву армії та флоту в Ленінграді, але вимагав від ЦАУ СРСР конкретизувати свою участь у витратах на розбирання матеріалів архіву (див. док. № 61)⁶⁷².

18 серпня 1931 року з Миколаєва вже доповідав посланець Укрцентрархіву Микола Фоміч Грибін: *«Довожу до Вашого відомо, що згідно даного мені командирівання, я з 17–VIII п. р. [17 серпня] приступив до попередньої роботи, зв’язаної з детальним виявленням складу “Центрального Чорноморського Архіву” та з організацією робочої бригади. Проте ситуація в місті Миколаєві щодо стану питання про “Чорном[орський] архів” набула на сьогодні непередбачені даною мені інструкцією форми. Приймка архіву від Миколаївського військ порту за розпорядженням ЦАУ УСРР від 24–VII п. р. [24 липня 1931 р.] Місцевархом не була проведена в зв’язку з одержанням портом листа ЦАУ РСФСР (?)».* Як бачимо, М. Ф. Грибін наприкінці речення поставив знак питання. У розмові з начальником адміністративного відділу порту він зауважив, що порт мав би керуватися розпорядженням Управління військово-морських сил Робітническо-селянської Червоної армії (так мало б очевидно статися відповідно до субординації – !?). На що його співрозмовник відповів: оскільки лист ЦАУ РСФСР був надісланий у копії до Управління військово-морських сил, затримку в передаванні архіву він вважає погодженою з вищим керівництвом, тому й порт буде утримуватися від передавання архіву до одержання подальших директив (див. док. № 62)⁶⁷³.

19 серпня 1931 року О. В. Кустова звернулася до керівництва суднобудівного заводу ім. 61-го комунара (колишній «Руссуд») з проханням видати постійні перепустки архівістам для відвідування ними Чорноморського архіву. В списку зазначено прізвища: Микола Кирилович Калита, Микола Фоміч Грибін, Олена Василівна Кустова, Ганна Львівна Шульман, Катерина Федорівна Бризгаліна, Тетяна Олексіївна Осіпова (в інших документах – Осипова)⁶⁷⁴. Цього ж числа О. В. Кустова написала листа до управління Миколаївського військово-морського порту з метою отримати ключі від приміщення Чорноморського архіву. Вона лукаво підійшла до вирішення проблеми ключів: *«В зв’язку з тим, що питання щодо передачі нам Чорноморського Архіву ще остаточно не розв’язано, але нам потрібно зараз провести роботу по детальному ознайомленню з фондами, які там є, зокрема цю роботу має провадити представник Укрцентрархіву тов. Грибін, просимо передати нам ключи від цього архіву на час переведення*

⁶⁷² ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 47.

⁶⁷³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 48–48зв.

⁶⁷⁴ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 71.

згаданої роботи. За цілість переховуваних матеріалів та загальний стан архіву Архівне Управління [відповідальність] бере на себе»⁶⁷⁵.

20 серпня 1931 року Миколаївське місцеве архівне управління вдруге звернулося до керівництва суднобудівного заводу ім. 61-го комунара з проханням про видавання перепусток, проте в списку перелічені інші прізвища, а саме: Давид Михайлович Михайлов, Борис Абрамович Мініцер, Костянтин Семенович Зацеркляний, Гавриїл Михайлович Живаго, Ганна Методіївна Хоменко, Надія Михайлівна Хлопкова⁶⁷⁶. Не всі зазначені особи були співробітниками архівного управління, а втім у Миколаєві таки вдалося зібрати бригаду, яка під керівництвом М. Ф. Грибіна та М. К. Калити розпочала підготовчі роботи до переміщення фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до місцевого архівного управління.

Цього ж дня М. Ф. Грибін доповідав, що архівному управлінню вдалося дістати ключі від архіву, перепустки для входу на територію заводу й розпочати роботу. М. Ф. Грибін просив Укрцентрархів вислати 500 крб. для оплати послуг залучених до виконання робіт сторонніх осіб, позаяк *«персональна участь деяких з місцевих наукових робітників в цій роботі, розв'язана негативно»*. Архівіст зазначав: *«Про окремі, наявні, або можливі, незначні перешкоди повідомлю окремим листом»* (див. док. № 64)⁶⁷⁷. Якими органами погоджувалася участь наукових співробітників місцевого архівного управління у роботах по розбиранню матеріалів Чорноморського центрального військово-морського архіву? Звичайно, місцевою владою: Миколаївським міським парткомітетом і Миколаївським міськвиконкомом, які виявляли цілковиту ворожість до історії України й рідного міста. Принагідно додамо, що під час перебування М. Ф. Грибіна в Миколаєві, ним було встановлено факт знищення місцевою особливою комісією як шкідливих понад 3 тисяч примірників стародруків й інших видань за XVI–XIX ст. Ця комісія діяла на підставі розпорядження політвідділу, *«що було дано во всесоюзному масштабі»*. М. Ф. Грибін скаржився на брак літератури, яка могла б допомогти в експертизі цінності й описуванні документів Чорноморського центрального-військово-морського архіву. *«Пропозиція, одержана мною [у відповідь] від юрисконсульта [Миколаївського військового порту] їхати кудись за межі України в Ленінград, або Архангельськ, – писав архівіст, – звучала не жартом, бо, дійсно, значніші книгосховища України – бібліотека ВУАН і Харківська центральна наукова бібліотека, – не мають повного комплекту цілого ряду до революційних періодичних видань»* (див. док. № 74 і 75)⁶⁷⁸.

⁶⁷⁵ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 138.

⁶⁷⁶ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 73.

⁶⁷⁷ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 52–52зв.

⁶⁷⁸ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 55–56.

20 серпня 1931 року в Миколаєві був призначений новий завідувач Миколаївського місцевого архівного управління. Вибір місцевої влади впав на Володимира Олександровича Первомайського⁶⁷⁹. Він перебував на посаді завідувача всього кілька місяців і певною мірою відіграв негативну роль у справі Чорноморського архіву. В. О. Первомайський був членом КП(б)У і нібито мав середню фінансову освіту, але до архівної справи потрапив випадково й ставився байдужо. Навряд чи він узагалі розумівся на цінності документів Чорноморського архіву.

Того ж дня (20 серпня 1931 р.) у Харкові С. П. Костін написав листа до Центрального архівного управління СРСР. То був відчайдушний учинок українського архівіста, який сміливо назвав припинення передавання Чорноморського архіву до відання Укрцентрархіву *«незаконным и по существу неправильным»*. Цінний у науковому відношенні архів на той час уже зберігався в зовсім непридатних умовах, і єдиним шляхом його врятування була передача до відання ЦАУ УСРР. Неймовірні зусилля були витрачені на одержання від Управління військово-морських сил згоди на передавання архіву до відання Укрцентрархіву, до Миколаєва направлено наукового співробітника з Харкова, яким організовано роботу. *«Упомянутым же выше отношением [ідеться про лист Центрархіву РСФРР від 22 липня 1931 р.] Вы фактически сорвали эту работу, так как комендант Николаевского военного порта приостановил исполнение распоряжения Начальника Управления Военно-Морских Сил РККА. ЦАУ [УССР] отмечает, что Ваше поведение явно противоречит п. 3 положения о ЦАУ СССР, где сказано: «Все указанные в ст. 2-й архивные материалы общесоюзного значения находятся в непосредственном ведении Центральных Архивных Управлений Союзных Республик под общим наблюдением Центрального Архивного Управления Союза ССР». ЦАУ УССР со своей стороны неоднократно подчеркивало в письмах, что оно ни в какой мере не претендует на фонды, которые должны по закону храниться в архивохранилищах Ленинграда. В силу вышеизложенного ЦАУ УССР просит отменить Ваше распоряжение о приостановке передачи Черноморского Архива ЦАУ УССР»* (див. док. № 63)⁶⁸⁰.

Очевидно, що С. П. Костін усвідомлював усю небезпеку ситуації, адже 22 серпня 1931 року, підкреслюючи незаконне втручання ЦАУ СРСР у справу Чорноморського центрального військово-морського архіву, він написав М. Ф. Грибіну: *«В зв'язку з ускладненнями в справі прийому Чорноморського Архіву, що сталися на ґрунті втручання в цю справу ЦАУ СРСР своїми незаконними заходами і, зважаючи [,] що надані Військпортом умови переведення роботи фактично унеможливають розборку цього архіву, Центральне Архівне Управління визнало за потрібне негайно припинити, до остаточного розв'язання*

⁶⁷⁹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 76.

⁶⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 49–49зв.

питання у відповідних інстанціях, усяку роботу над матеріалами Чорноморського Архіву». Відкликаючи при цьому М. Ф. Грибіна з Миколаєва, езоповою мовою С. П. Костін попереджав його про можливу небезпеку: «Ваше відрядження в зазначеній справі припиняється з часу фактичного припинення Вами роботи, згідно цього розпорядження, після чого маєте використати свою відпустку» (див. док. № 65)⁶⁸¹. У листі С. П. Костіна на адресу Миколаївського місцевого архівного управління від цього ж числа відчувається злість на колег через нереалізовану ідею: «У зв'язку з втручанням своїми незаконними заходами ЦАУ СРСР щодо "Чорноморського Архіву", Центральне архівне управління УСРР пропонує припинити усяку роботу, розпочату в справі розборки архівних матеріалів "Чорноморського Архіву" аж до особливого розпорядження. Разом із цим ЦАУ УСРР звертає увагу Миколаївського місцеварху на неприпустимість його поведінки в цій справі, що виявилось в цілковитому неінформуванні ЦАУ про хід справи щодо зазначеного архіву згідно директив ЦАУ УСРР» (див. док. № 66)⁶⁸². М. Ф. Грибін поїхав із Миколаєва в нікому невідомому напрямку, і С. М. Семко згодом надсилав телеграми до Миколаївського й Первомайського місцевих архівних управлінь, розшукуючи його: «22/X-[19]31 р., повідомте телеграфно, куди коли поїхав Грибін. Центроархів. Семко»⁶⁸³. М. Ф. Грибін повернувся до Харкова лише наприкінці жовтня.

Не все можна було на практиці здійснити так, як того бажалося. Існували об'єктивні причини, котрі перешкоджали досягненню мети: байдуже, навіть вороже, ставлення місцевого партійного та радянського керівництва, спротив управління військово-морського порту, величезні обсяги роботи, мізерна кількість співробітників, відсутність приміщення для приймання архівних документів, транспорту і відповідних фінансових асигнувань. Узагалі-то абсурдною виглядала сама вимога щодо звільнення архівом будівлі, ще за Російської імперії спеціально зведеної та обладнаної для нього. Отже, «*ету роботу повернуть срочно*» не вдалося. 23 серпня 1931 року Управління військово-морських сил повідомило: «Зам. Наморси РККА приказал задержать передачу "Черноморского Архива" впредь до особого распоряжения» (див. док. № 67)⁶⁸⁴.

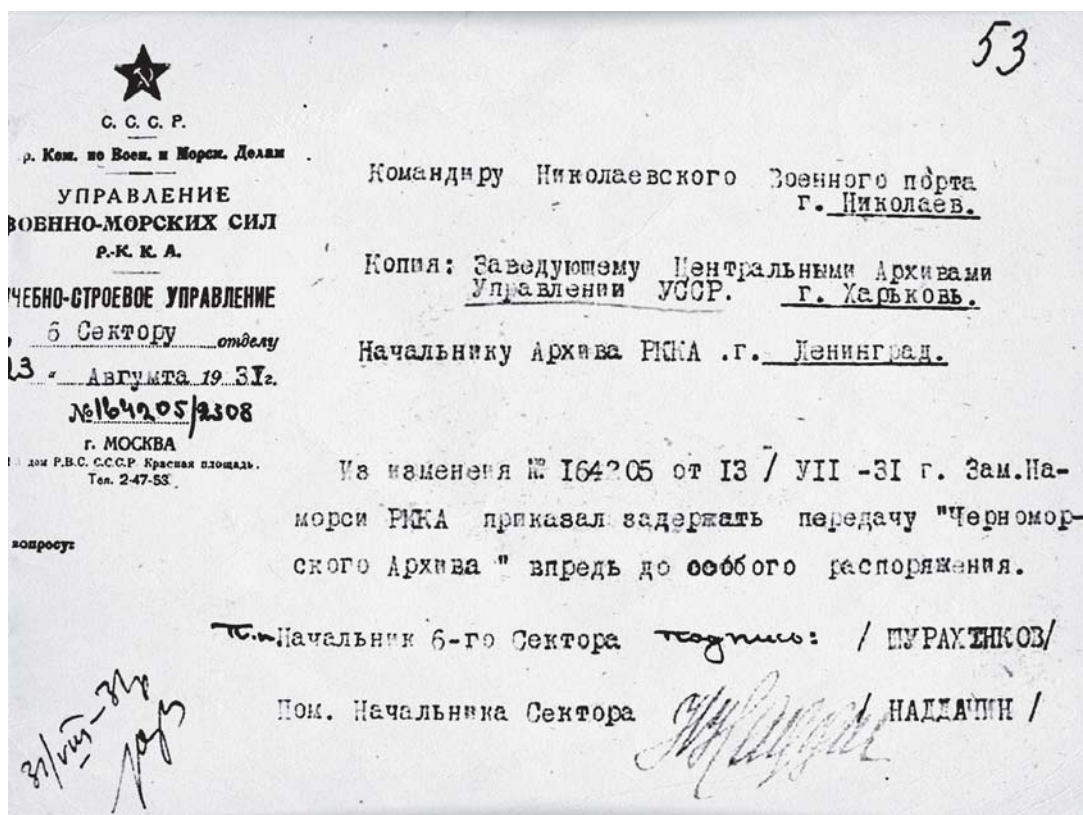
Останньою надією С. П. Костіна стала Прокуратура УСРР, до якої він апелював 5 вересня 1931 року: «З формального боку в заходах, вжитих ЦАУ Союза РСР, нема прямого зламання закону, але по суті ЦАУ СРСР не лише втручається в компетенцію ЦАУ УСРР, а й своїми чинностями перешкоджає роботі Укр-центрархіву і заважає йому прийняти в своє відання архівні матеріали величезної історичної ваги і цінности для УСРР, які відбивають її історію». Він розпові-

⁶⁸¹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 139.

⁶⁸² ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 140.

⁶⁸³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 51. Арк. 182.

⁶⁸⁴ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 53.

Лист Управління військово-морських сил Робітничо-селянської Червоної армії до командування Миколаївського військового порту, Центрального архівного управління УСРР, Архіву Робітничо-селянської Червоної армії із наказом про затримку передавання Чорноморського центрального військово-морського архіву до Миколаївського місцевого архівного управління, від 23 серпня 1931 року⁶⁸⁵.

дав про всі вжиті заходи з боку Укрцентрархіву, додав копії листування. «До цього слід додати, – писав С. П. Костін, – що ЦАУ УСРР протягом декількох років проводить листування з приводу “Чорноморського Архіву” і вживає різних заходів [...] щоб прийняти цей архів у своє відання, і тим врятувати його від пошкоджень та руйнації. Згадані вище чинности ЦАУ Союзу РСР знов ставлять препони до закінчення прийому “Чорноморського Архіву” ЦАУ УСРР без достатніх для того підстав в законодавстві Союзу РСР. Отже [...] Центральне Архівне Управління УСРР просить Прокуратуру Республіки опротестувати перед ЦВК Союзу РСР згадані чинности ЦАУ Союзу РСР, звернувшись з відповідним поданням до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету» (див. док. № 68)⁶⁸⁶. Не дочекавшись відповіді, 28 вересня 1931 року С. П. Костін

⁶⁸⁵ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 53.

⁶⁸⁶ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 54–54зв.

написав повторного листа до Прокуратури УСРР, у якому звертав увагу прокурорів на історичну цінність документів Чорноморського центрального військово-морського архіву: *«Історія Чорноморської фльоти нерозривно зв'язана з історією, колонізацією, соц[іально]-економічним, політичним і культурним життям степової України. Отже, Чорноморський архів поза межами України втрачає історичну базу. Цілком зрозуміло, що цінність і унікальність цих матеріалів притягають до себе велику увагу наукових дослідників України... Центральне Архівне Управління УСРР протягом декількох років не мало допомоги від ЦАУ СРСР в справі фактичного прийому цих матеріалів до архівних органів, і тепер, коли завдяки клопотанням Центрального Архівного Управління УСРР, ці матеріали було передано у його ведення, Центральне Арх[івне] Управління СРСР ставить перепони з прийому матеріалів»* (див. док. № 69)⁶⁸⁷. Він знов просив про допомогу, але, як свідчить аналіз архівних справ, ніхто так і не почув архівіста.

8 вересня 1931 року В. О. Первомайський поставив до відома Укрцентрархів про припинення робіт, а також про те, що за період від 17 серпня до 2 вересня *«1) складено плана стелажного устаткування приміщення архіву; 2) переведено нумерацію всього стелажного устаткування; 3) складено топографічного показника; 4) виявлено та взято на облік всі фонди та друковані видання; 5) сконцентровано в одному місці всі описи, розібрано по відповідних фондах та складено списки на них. Всі здобуті відомості по цьому архіву ще не розроблено, вся робота переведена начорно й на розробку потрібно ще значно часу (складання списків фондів, перевірка топографічного показника, списку описів та передрук всіх матеріалів на машинці)... Для переведення зазначених вище робіт було взято 4-х тимчасових робітників з числа тих, що працюють в нас на тимчасовій роботі з упорядкування фондів, а також перекинуто на ці роботи 3-х архівістів місцевархіву. Згадані вище роботи переведено під безпосереднім керівництвом Вченого Архівіста Місцевархіву тов. Калити М. К. та з участю представника ЦАУ – Вченого Архівіста Харківського Краєвого Історичного Архіву тов. Грибіна М. Ф. Після обробки всіх діставаних відомостей, їх буде надіслано до ЦАУ»* (див. док. № 70)⁶⁸⁸. Цього ж числа В. О. Первомайський повідомив Укрцентрархів про витрату на проведення робіт 309 крб. і потребу ще у 200 крб. (див. док. № 71)⁶⁸⁹. Утім, С. П. Костін від імені Укрцентрархіву відповів, що там бюджет надто перенапружений, бракує коштів і асигнувати потрібні суми неможливо. Лише під час формування кошторису на 1932 рік зазначені видатки планувалося врахувати (див. док. № 72)⁶⁹⁰. На що, уже В. О. Первомайський, звиклий рахувати гроші, з образою написав до Укрцентрархіву:

⁶⁸⁷ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 59.

⁶⁸⁸ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 141.

⁶⁸⁹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 142.

⁶⁹⁰ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 143.

«...Ми просили повернути нам суму грошей, що було нами витрачено на переведення робіт по прийому Чорноморського Архіву за завданням ЦАУ і, зокрема, розпорядження заст[упника] зав[ідувача] ЦАУ т. Костіна, що відповідна сума нам буде негайно вислана за н[ашими] вимогами, але як видно... зазначена сума буде н[ам] повернута лише в 1932 р. і то при умові затвердження кошторису, рахуючи це цілком невірно з огляду обіцянки т. Костіна та маючи на увазі, що кошти МАУ [Миколаївському місцевому архівному управлінню] надали... [надзви]чайно обмежені, які ми повинні повернути по належності, тому просимо зазначену суму н[ам] повернути цього року» (див. док. № 73)⁶⁹¹.

Як стає відомим з аналізу звіту про роботу Миколаївського місцевого архівного управління за 1931 рік, невдала реалізація плану С. П. Костіна призвела до початку репресій у Миколаївському місцевому архівному управлінні. В. О. Первомайський у звіті вказував на повне поновлення штату архіву, при чому за рахунок необізнаного з архівною справою контингенту. Ученого архівіста М. К. Калиту, про якого С. П. Костін відгукувався як про кращого знавця фондів Чорноморського архіву, 17 листопада 1931 року звільнено з роботи з банальним формулюванням *«за припущення 2-х тижневого прогулу та брутальне ставлення до роботи»*. В. О. Первомайський скаржився у звіті, що план роботи архіву на 1931 рік не виконано, у т. ч. й через *«відрив апарату МАУ [Миколаївського місцевого архівного управління] протягом 2-х місяців на роботу в "Чорноморському архіві", слабкість кредитів місцевого бюджету та недоодержання»*⁶⁹².

До кінця 1931 року в архівосховищах Миколаївського місцевого управління було повністю сконцентровано залишки архівних матеріалів установ дореволюційного періоду, радянського періоду за 1917–1923 рр. і переважна більшість документів ліквідованих у результаті адміністративної реформи 1930 року установ. На вересень 1931 року в місцевому архівному управлінні зберігалось *«1298 фондів обсягом 2500 погонних метрів»*⁶⁹³. У зв'язку з надходженням великої кількості документів питання про розширення приміщення під архівосховища стало критичним. Сховища були перевантажені, через що архівне управління не мало можливості здійснювати подальше приймання на зберігання документів ліквідованих установ, особливо тих, що надходили з районів⁶⁹⁴.

З 1932 року в Україні почалося формування сучасної системи областей та районів. У зв'язку із цим відбулася чергова реорганізація мережі архівних установ: створювалися обласні, міські та районні архіви. Законодавче закріплення

⁶⁹¹ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 147.

⁶⁹² ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 27.

⁶⁹³ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 3-4.

⁶⁹⁴ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 6.

нової мережі здійснювала постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 20 червня 1932 року «Про центральну архівну управу УСРР, її місцеві органи та установи, що є при її місцевих органах». У ній підкреслювалося, що основним завданням архівних установ ставала *«наукова робота, скерована на обслуговування клясової боротьби пролетаріату, що точиться на терені теоретичних наук, зокрема на терені історичної науки, боротьби за більшовицьку партійність науки і виховання широких мас трудящих на історичних документах в дусі марксизму-ленінізму»*. Отже, центральні, обласні та державні історичні архіви визнавалися науковими архівними установами, які зберігають, систематизують і науково обробляють архівні матеріали науково-історичного значення. Постановою закріплювалася нова структура апарату Центрального архівного управління (ЦАУ) УСРР та зміни у мережі центральних державних архівів. Місцевими органами ЦАУ УСРР ставали обласні архівні управління, що створювалися при президіях облвиконкомів, районні та міські архіви, засновані при райвиконкомах та міськрадах і вперше запроваджені серед мережі архівних установ УСРР. Основними напрямками діяльності обласних архівних управлінь було управління архівним будівництвом на території відповідної області, районних і міських – контроль за постановкою архівної справи в державних і громадських установах, організаціях і підприємствах на території району або міста тощо⁶⁹⁵. Миколаїв увійшов до складу Одеської області, тому 28 лютого 1932 року Миколаївське місцеве архівне управління реорганізовано в Миколаївський державний історичний архів, підпорядкований Одеській обласній архівній управі⁶⁹⁶. На посаді директора архіву спершу було затверджено В. О. Первомайського, але вже 8 серпня 1932 року на неї призначено Семена Захаровича Каткова⁶⁹⁷, його заступником став Ізраїль Семенович Ронжес⁶⁹⁸.

Центральне архівне управління СРСР невідомо з яких причин вирішило здійснити концентрацію документів Чорноморських портів в українських архівосховищах і 8 березня 1932 року просило ЦАУ УСРР і Миколаївський військовий порт надати сприяння в цій справі (див. док. № 76). С. М. Семко аж у жовтні 1932 року надіслав листа до Одеської обласної архівної управи з повідомленням про рішення ЦАУ СРСР. Ймовірно, він сам собі не вірив, що ЦАУ СРСР могло прийняти таке рішення: *«Оскільки ЦАУ СРСР тепер не заперечує проти передачі ЦАУ УСРР матеріалів “Чорноморського Архіву” і, навпаки, звернулося зі спеці-*

⁶⁹⁵ Викладено за : Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні в 1925–1930 рр. і Всеукраїнський з'їзд архівних працівників. *Архіви України*. Орган Головного архівного управління при раді Міністрів Української РСР. 1974, № 4 (126), липень-серпень. С. 10–24 ; Московченко Н. Правові засади розвитку архівної справи в Україні (1919–1932 рр.). *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2004. Т. 11. С. 5–13.

⁶⁹⁶ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1.

⁶⁹⁷ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 18 ; ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7.

⁶⁹⁸ ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 69.

альним листом до Начальника Миколаївського Військового Портю з проханням «оказать содействие ЦАУ УССР в проведении работы по концентрации архивных материалов Черноморских портов», Центральна Архівна Управа пропонує Вам доручити Миколаївському Держістарху прийняти матеріяли “Чорноморського Архіву”». С. М. Семко просив ужити всіх заходів для виконання цієї роботи належним чином (див. док. № 77)⁶⁹⁹. Миколаївський державний історичний архів відразу ж відправив до Харкова план заходів із проведення робіт по переміщенню архіву, в якому на першому місці було приміщення, кошти та створення комісії для перевірки матеріалів, які приймалися (див. док. № 78)⁷⁰⁰. ЦАУ УСРР уважало здійснення перевірки недоцільним, а витрати покладало на Одеську обласну архівну управу (див. док. № 79)⁷⁰¹. На жаль, миколаївських архівістів знову, як кажуть, «спіткала невдача»: Миколаївський військовий порт через відсутність відповідного розпорядження вищого командування від передавання архівних фондів Чорноморського архіву до Миколаївського державного історичного архіву відмовився (див. док. № 80). Очевидно, С. З. Каткову вартувало значних зусиль переконати командира й комісара Миколаївського військового порту І. Гордєєва та начальника адміністративної частини С. Богданова звернутися до Управління військово-морських сил і ЦАУ СРСР із запитом щодо з'ясування рішення відносно долі фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву (див. док. № 80)⁷⁰². Щоб зарадити в цій справі, С. М. Семко зі свого боку надіслав листи до Москви (див. док. № 81)⁷⁰³. Як свідчить аналіз архівних справ, відповіді до кінця року звітлія так і не надійшло. У грудні 1932 року до Миколаєва прибули представники ЦАУ УСРР (Ф. А. Герасименко) та Ленінградського військово-морського архіву (прізвище не зазначено) для вивчення питання про матеріали Чорноморського архіву⁷⁰⁴. У грудні 1932 р. (або на початку січня 1933 р.) в Одеській обласній архівній управі на нараді слухалося питання про Чорноморський архів. Однак невідомо які саме рішення там було схвалено (див. док. № 82)⁷⁰⁵.

Ще до кінця 1931 року дев'ять фондів військових частин Сиваської дивізії за 1920–1921 рр. було вивезено з Миколаївського державного історичного архіву до Архіву Червоної армії в Москві⁷⁰⁶. Отже, свого роду відлига 1932 року ще не означала, що питання Чорноморського центрального військово-морського архіву вирішиться на користь України.

⁶⁹⁹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 61–61зв.

⁷⁰⁰ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 60.

⁷⁰¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 63.

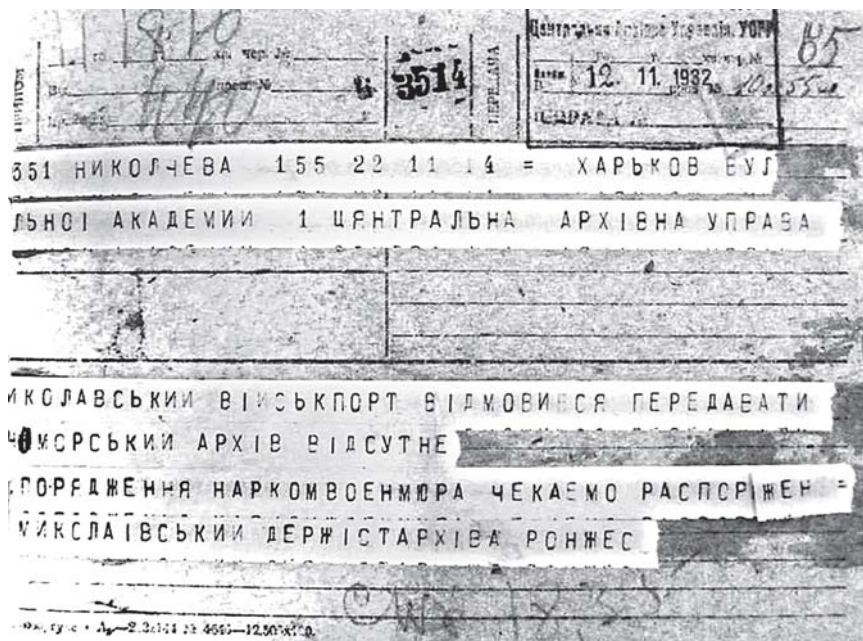
⁷⁰² ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 68.

⁷⁰³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 66.

⁷⁰⁴ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 78.

⁷⁰⁵ ДАОО. Ф. 1403. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 57–57зв.

⁷⁰⁶ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 7.

Телеграма заступника директора Миколаївського державного історичного архіву І. С. Ронжеса до ЦАУ УСРР про відмову Миколаївського військового порту в передаванні архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Миколаївського державного історичного архіву, від 12 листопада 1932 року⁷⁰⁷.

У плані роботи Миколаївського державного історичного архіву на 1933 рік поновлювалися заходи щодо цього архіву. На директора С. З. Каткова покладалося порушення питання перед Миколаївською міською радою про надання приміщення площею 800 кв. м. для концентрації архівних матеріалів Чорноморського архіву, при чому зазначалося, що краще здобути одне велике приміщення, щоб у ньому було можливо розмістити весь архів, замість трьох, що належали на той час історичному архівові. У плані також зазначався перелік установ, від яких мав приймати на зберігання документи історичний архів протягом 1933 року. На першому місці стояв Чорноморський центральний військово-морський архів із обсягом документів у 1889,35 лінійних метрів, указувалося, що роботи провадяться за розпорядженням ЦАУ СРСР⁷⁰⁸. Відповідно до покладених на нього обов'язків по здобуттю приміщення С. З. Катков 15 січня 1933 року написав доповідну записку до Миколаївської міської ради такого змісту: «Миколаївський Державний Історичний Архів на підставі розпорядження ЦАУ, передбачуючи концентрацію до себе архівних матеріалів Чорноморського

⁷⁰⁷ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 85.

⁷⁰⁸ План роботи Миколаївського державного історичного архіву на 1933 р. ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 33–34.

Архіву та не маючи для цього потрібної площі, крім того, не маючи необхідного помешкання для устаткування зали-читальні для більшого активізування використання цінних архівних документів як науково-історичного, так і практично-господарчого значення, подано було до М/Ради [міської ради] доповідну записку про надання додаткової площі для ДІА [державного історичного архіву]. Справу про це для підшукування відповідного помешкання було передано до Комунальній; наслідків цієї справи поки не відомо. Крім того, за постановою ВУЦВКу від 10/X-31 р. [10 жовтня 1931 р.] повинно бути закріплено за нами всі ті помешкання, які зараз є в користуванні ДІА і які до цього часу офіційно ще не закріплені за нами. Тому просимо: по-перше, прискорити відведення нам додаткового помешкання, гідного під архівосховище, так и для улаштування зали-читальні, по-друге, – закріпити за нами ті помешкання, якими користуємося зараз, а саме: 1) будинок по вул. Шевченка № 64; 2) резервне архівосховище [по вул.] Плеханівська № 51; 3) помешкання Партсекції [по] вул. 25 Жовтня № 57»⁷⁰⁹. З цієї записки виходило, що питання, хоча й повільно, рухалося в бік передавання всіх фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Миколаївського державного історичного архіву. Однак 31 січня 1933 року ЦАУ УСРР повідомило Одеську обласну архівну управу та Миколаївський державний історичний архів, що з 15 березня 1933 року за дорученням ЦАУ СРСР у Миколаєві почне працювати комісія у складі 3-х осіб у справі передавання матеріалів Чорноморського архіву. До того за розпорядженням Управління військово-морських сил було посилено охорону цього архіву⁷¹⁰.

*5 квітня 1933 року С. М. Семку нарешті відповів В. В. Максаков: «Многоуважаемый Семен Михайлович! Вернувшись из вынужденного отпуска /больше месяца был в санатории/, отвечаю Вам сразу на целый ряд писем Ваших и т. Сенченко. В ближайшие дни должно быть принято, внесенное РВСР в Правительство, специальное постановление о передаче в ведение ЦАУ СССР Архивов Красной Армии и Военно-Исторического. Постановление содержит некоторые указания и об организации управления оставляемыми в республиканских и местных архивных учреждениях военными фондами. В связи с этим будет решаться вопрос и о "Черноморском архиве"... С коммунистическим приветом В. Максаков» (див. док. № 83)*⁷¹¹.

Постанову ЦВК і РНК СРСР «Про військові архіви Союзу РСР» було прийнято 7 квітня 1933 року. Крім передавання Архіву Червоної армії та військово-історичного архіву з відання ЦАУ РСФРР до ЦАУ СРСР і концентрації в них матеріалів з історії громадянської війни та Робітниче-селянської Червоної армії, у ній жодним чином не згадувалося про Чорноморський центральний військово-

⁷⁰⁹ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 115.

⁷¹⁰ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 5.

⁷¹¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1717. Арк. 6.

морський архів (див. док. № 84)⁷¹². Тут варто згадати, що ЦАУ СРСР запитувало ЦАУ УСРР про потребу в заснуванні Центрального архіву Червоної армії в УСРР (див. док. № 82),⁷¹³ і, мабуть, тоді керівництво ЦАУ УСРР припустилося помилки, учасно не прийнявши рішення про створення такого архіву в Україні. На засіданні колегії ЦАУ УСРР 25 червня 1933 року вирішили за недоцільне організовувати такий архів в Україні, оскільки зі створенням ЦАУ СРСР і перетворенням Центрального архіву Червоної армії в Москві на центральний архів союзного значення всі основні матеріали мали концентруватися в цьому архіві. Інші матеріали, у т. ч. військово-історичні, планували передавати до секцій Червоної армії при державних історичних архівах, обласних історичних архівах та Всеукраїнського державного архіву. Саме цю ухвалу переклали російською мовою й надіслали до ЦАУ СРСР (див. док. № 85)⁷¹⁴. 13 липня 1933 року завідувач ЦАУ СРСР Я. А. Берзін *«срочно и циркулярно»* розіслав до архівних управлінь союзних республік повідомлення про створення в апараті ЦАУ СРСР військового відділу, котрий не лише мав відати Центральним архівом Червоної армії і Центральним військово-історичним архівом, а й здійснювати загальне керівництво роботою республіканських і місцевих архівних установ, у яких зосереджувалися військово-морські архіви. Від республіканських, крайових і обласних архівних управлінь вимагалось негайно надіслати інформації про стан військових архівів і фондів, списки фондів, насамперед розібраних і описаних, а також і нерозібраних, подати деталізовані звіти про пророблену роботу, плани й кошториси щодо військових архівів на ближчий час. Я. А. Берзін рекомендував, складаючи списки фондів, визначати їх належність таким чином: якщо військова частина розформована 1918 року – відносити її до старої армії, а сформовані 1917–1918 рр. військові частини – до Червоної армії (див. док. № 87)⁷¹⁵.

2 липня 1933 року комісія, головою якої був представник ЦАУ СРСР, директор Морського відділу Центрального історичного архіву (нині – РДА ВМФ) І. В. Лунц, членами – представник ЦАУ УСРР Ф. А. Герасименко⁷¹⁶ та представ-

⁷¹² ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 10. Арк. 35.

⁷¹³ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1717. Арк. 1.

⁷¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1717. Арк. 7–8, 15.

⁷¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1717. Арк. 2.

⁷¹⁶ Герасименко Федір Андрійович з 18 вересня 1930 р. обіймав посаду заступника завідувача Центрального архівного управління УСРР, але з 13 травня 1931 р. йому починають виплачувати ½ ставки його заробітної платні. 15 лютого 1933 р. він переведений на посаду наукового робітника науково-методологічного кабінету Укрцентрархіву. 1934 р. його виключають з партії та звільняють з роботи «як націоналістичний елемент». 25 червня 1941 р. Ф. А. Герасименка заарештовано НКВС за антирадянську агітацію, помер у тюрмі № 7 в м. Кустанай 13 березня 1942 р. Постановою КДБ при Раді Міністрів УРСР по Харківській області від 21 жовтня 1958 р. слідча справа на Ф. А. Герасименка закрита за відсутністю складу злочину. Його долю дослідив і висвітлив у своїй статті заступник директора держархіву Полтавської області Тарас Пустовіт. Див.: Пустовіт Т. П. Герасименко Федір Андрійович / Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. Вип. 1. ХІХ ст. – 1930-і рр. Київ, 1999. С. 85–86 ; Пустовіт Т. П. Герасименко Федір Андрійович / Енциклопедія сучасної України. Т. 5. Київ, 2006. С. 538 ; Пустовіт Т. П. Герасименко Федір Андрійович / Реабілітовані історією. Полтавська область. Книга п'ята. Київ - Полтава, 2007. С. 87–92.

ник військово-морських сил і Миколаївського військово-морського порту Н. Н. Оробець (ініціали наведено російською мовою, як у документі), на підставі вивчення довідкових матеріалів та описів Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві, склала протокол. Ним передбачалося, що на постійне зберігання до ЦАУ УСРР будуть передані архівні фонди Управління адміралтейськими казенними селянами (1800–1863 рр., 187 од. зб.), Дирекції Богоявленських фабрик (1823–1836 рр., 29 од. зб.), завідувача казенними садами м. Миколаїв (1867–1883 рр., 114 од. зб.), Канцелярії Чорноморського департаменту в частині Богоявленських фабрик (1824–1835 рр., 18 од. зб.) та в частині садів (1833–1850, 24 од. зб.), Канцелярії будування м. Миколаїв (1787–1798 рр., 227 од. зб.), Канцелярії Чорноморського департаменту по цивільній частині (1799–1835 рр., кількість од. зб. не вказано), інвалідних хуторів м. Миколаїв (1860–1876 рр., 34 од. зб.), Миколаївського військового губернатора (1805–1836 рр., 63 од. зб.), канатного заводу (1897–1901 рр., 9 од. зб.). Усі інші фонди й частини фондів планувалося передати на постійне зберігання до Морського Історичного Архіву «ЛОМИА» (нині – РДА ВМФ). Окреме обладнання архіву мало надійти до розпорядження ЦАУ УСРР для використання його Миколаївським державним історичним архівом (див. док. № 88)⁷¹⁷. Розподіл фондів був дивним і дискримінаційним, невідомо якими міркуваннями керувалися члени комісії під час його здійснення. Проте, коли архівні фонди вивозилися, ніхто на цей «історичний» протокол уже не зважав. До того ж представник Миколаївського військово-морського порту Н. Н. Оробець під час підписання акту висунув свої заперечення, через що остаточне вирішення питання передали ЦАУ СРСР і вищому морському командуванню. І. В. Лунц поїхав до Ленінграда й забув про протокол на півроку. А далі, як кажуть, гром грянув серед ясного неба... та й хіба воно було ясным на Півдні України, адже народ тутешній ліг у могили в Голодомор 1932–1933 рр.

Перелік категорій архівних матеріалів, які підлягали зосередженню в центральних військових архівах ЦАУ СРСР було затверджено аж у жовтні 1934 року. Саме в ньому йшлося про передавання до Ленінграда архівних матеріалів морського відомства і флота царської Росії за період з першої половини XVII ст. до 1917 року, у т. ч. центральних установ Морського міністерства, штабів командирів військових портів, військово-похідних канцелярій адміралів, штабів командувачів флотами, судових установ морського відомства, флотських екіпажів, заводів тощо. Указувалося, що доля архівних матеріалів старої армії, віднесених цим переліком до категорії місцевих, у разі виявлення їх особливого або загальносоюзного значення буде вирішуватися відповідно до розпорядження ЦАУ СРСР, погодженого зі Штабом Робітниче-селянської Червоної армії (див. док. № 86)⁷¹⁸. Однак реально ЦАУ СРСР почало цю роботу на кілька місяців раніше.

⁷¹⁷ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 19; ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 2.

⁷¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1735. Арк. 1, 5–7.

15 квітня 1934 року ЦАУ УСРР повідомило директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова про існування вищезазначеного протоколу розподілу архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву, приїзд представника ЛОМІА Івана Тихоновича Швецова та надало вказівку прийняти на зберігання наведені в протоколі фонди, що мали належати Україні (див. док. № 89)⁷¹⁹. 22 квітня 1934 року С. З. Катков відповів ЦАУ УСРР, що І. Т. Швецов, як виявилось, уже понад два місяці, тобто з 17 лютого, проводив роботи в Чорноморському центральному військово-морському архіві. Прибувши до Миколаєва, І. Т. Швецов проігнорував Миколаївський державний історичний архів і звернувся безпосередньо до керівництва Миколаївського військово-морського порту, яке також не зважило ні на керівництво ЦАУ УСРР, ні на місцевий державний архів і дозволило І. Т. Швецову безконтрольно розпоряджатися документами архіву. Швецов найняв робітників із порту і суднобудівного заводу ім. 61-го комунара, котрі абияк збивали ящики розміром 2×2 м та близько 1 м заввишки і складали до них архівні справи. Ніякого відбору фондів відповідно до протоколу не здійснювалося, не звірялися справи й з описами фондів. І. Т. Швецов відкидав для Миколаївського державного історичного архіву окремі справи на свій розсуд, а С. З. Каткову заявив, що в разі виявлення передбачених протоколом для ЦАУ УСРР справ у Ленінграді, ті будуть повернуті до Миколаєва. С. З. Катков цілком слушно зауважив, що ставлення І. Т. Швецова до архівних документів *«загрожує знищенням великої історичної цінності архівних матеріалів, що відбивають історію всього Чорноморського Воєнного флоту»*. Він не був упевненим, що ЦАУ СРСР колись поверне передбачені протоколом від 2 липня 1933 року до передавання ЦАУ УСРР архівні документи, якщо вони будуть вивезені до Ленінграда. З цього приводу 22 квітня 1934 року С. З. Катков написав доповідну записку до Центрального архівного управління УСРР (копію надіслав Одеській обласній архівній управі). У записці він скаржився, що співробітники Миколаївського державного історичного архіву не мають можливості здійснити відбір фондів, передбачених протоколом від 2 липня 1933 року для України, позаяк матеріали на 70–80 % уже запаковані до ящиків. Щодо стелажного устаткування, то військово-морський порт розібрав його і забрав до себе (див. док. № 90)⁷²⁰.

У травні 1934 року в Миколаєві працювала комісія з представників ЦАУ УСРР (заступника завідувача ЦАУ УСРР Д. Б. Альперовича, наукового співробітника ЦАУ УСРР П. П. Гудзенко) та Миколаївського державного історичного архіву (директора С. З. Каткова, заступника директора І. С. Ронжеса), яка підтвердила, що І. Т. Швецов проігнорував протокол від 2 липня 1933 року, *«упаковка матеріалів производится без количественного учета материалов в ящиках, опись*

⁷¹⁹ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 1.

⁷²⁰ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 3–4.

при упаковке абсолютно не принималась во внимание, в общем упаковка производилась варварским способом вопреки существующим правилам» робітниками, узятими *«просто из порта и вопрос о допущении их к работе в архиве ни с кем не согласован»*. На всі ці закиди І. Т. Швецов заявив членам комісії, що *«ему была дана такая директива из ЦАУ СССР»*. На той момент він уже відправив 6 залізничних вагонів із архівними документами Чорноморського центрального військово-морського архіву до Ленінграда. Комісія зробила висновок, що матеріали *«абсолютно не обеспечены охраной как от повреждений, так и от расхищения»*. В акті комісії від 8 травня 1934 року записано: *«Все это также свидетельствует о нарушении prerogative Центрального Архивного Управления УССР, тем более, что т. Швецов ни одного разу не уведомил ЦАУ УССР об отправке материалов из Черноморского Архива, также не уведомил ЦАУ [СССР] о том, что он работает без представителя ЦАУ УССР»*. І. Т. Швецов від підписання акту відмовився (див. док. № 91)⁷²¹.

1 червня 1934 року С. З. Катков телеграмою повідомив ЦАУ УСРР про відправку І. Т. Швецовим до Ленінграда ще 5 залізничних вагонів із документами (разом 11 вагонів) Чорноморського центрального військово-морського архіву (див. док. № 92)⁷²². Напередодні І. Т. Швецов з'явився до С. З. Каткова для того, щоб повідомити про відправку 11 вагонів з архівними документами й запропонував прийняти залишки. Фактично це був розсип, тому С. З. Катков відправив до Харкова телеграму про те, що І. Т. Швецов відмовляється від складання реєстру архівного матеріалу, котрий залишився, а також від підпису акту приймання-передавання документів і збирається повертатися до Ленінграда. ЦАУ УСРР у зворотній телеграмі рекомендувало скласти опис та акт на те, що лишилося (див. док. № 93)⁷²³. 5 червня 1934 року до Миколаєва прибув представник Одеської обласної архівної управи В. С. Алексеев, у присутності якого представник Управління Миколаївського військово-морського порту Н. Н. Холмогоров (ініціали в документі російською мовою) та І. Т. Швецов таки підписали акт про те, що вони здали, а співробітники Миколаївського державного історичного архіву С. З. Катков, А. О. Шаповалова, Н. М. Хлопкова прийняли на зберігання залишки колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву. Проте з передбачених протоколом документів чотири фонди не були передані зовсім, а з інших залишено лише окремі справи⁷²⁴.

6 червня 1934 року С. З. Катков надіслав телеграму до Москви, до ЦАУ СРСР, самому В. В. Максакову, з проханням перевірити чи прибули до Ленінграда відправлені з Миколаєва 11 вагонів з документами: *«Меры охраны пути не обеспечены, упаковка неудовлетворительная, отправка без актов и описей, важность*

⁷²¹ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 24–25.

⁷²² ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 7.

⁷²³ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 8.

⁷²⁴ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 14.

материалов обязывает принять меры» (див. док. № 94)⁷²⁵. 9 червня 1934 року миколаївські архівісти пішли на завод, щоб забрати залишки документів Чорноморського центрального військово-морського архіву. Вони чекали з ранку до шостої години вечора, але керівництво порту так і не надало обіцяний для перевезення документів транспорт. Те ж саме повторилося й 11 червня. 15 червня С. З. Катков у зверненні до командира Миколаївського військово-морського порту писав: *«...Несмотря на личные договоренности и бесконечные телефонные переговоры с заверением со стороны тов. Орбца, что “машина уже послана” или “будет послана” транспорта и рабочих для перевозки материалов не предоставлено и материалы до сих пор находятся в старом помещении Черноморского архива, ключ от которого находится в В[ашем] управлении...»*⁷²⁶. Це було вже просто знущання, тому С. З. Катков у відчаї написав листа до газети «Правда» під назвою «Кто ответит?» (див. док. № 95)⁷²⁷.

С. З. Катков повідомляв: І. Т. Швецов *«упорно доказывал, что он выполняет распоряжения своего высшего начальства»*. Директор Миколаївського державного історичного архіву вважав, що ситуація, яка склалася із вивезенням документів Чорноморського центрального військово-морського архіву з Миколаєва, мала стати відомою всім: *«Какую установку дал по этому вопросу член комиссии от ЦАУ СССР тов. Лунц командированному им гр. Швецову, трудно здесь судить, но совершившийся факт неоспорим, он должен стать гласностью по всему Советскому Союзу, дабы предотвратить могущие быть такого рода безобразия... Вождь нашей партии тов. Сталин на XVII съезде Партии в своем историческом докладе предупреждал о том, что на идеологическом фронте классовый враг еще не совсем добит и применяет новые формы борьбы, а отсюда и вывод, что мы – коммунисты – не должны ослаблять своей большевистской бдительности, а наоборот, освещать все наши недостатки на основе Марксо-Ленинской теории и вести непримиримую большевистскую борьбу со всеми, кто мешает нам проводить эти мероприятия в жизнь. Считаю, что руководство ЦАУ СССР займется этим делом и виновникам даст по заслугам, в этом есть необходимость в виду того, что дело Киевского и Полтавского Архивов не послужило уроком для некоторых архивных работников, ибо борьба за сохранение наших архивных материалов – есть борьба за базу создания истории фабрик и заводов. Пусть знает наш классовый враг, что исторический архивный материал является одной из важных ценностей социалистической собственности, и пролетарский суд может преподнести вполне заслуженную кару за такие действия»* (див. док. № 96)⁷²⁸. Яка наївність? Й. В. Сталін уже вжив заходів до покарання, але невинних...

⁷²⁵ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 11.

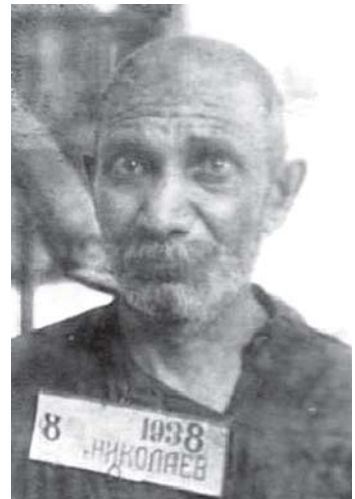
⁷²⁶ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 17.

⁷²⁷ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 18.

⁷²⁸ ДАМО, Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 18, 19–21.

Після одержання листа С. З. Каткова ЦАУ СРСР нічого не залишалося, як призначити службове розслідування (23 червня 1934 р.). В. С. Алексєєва викликали до Москви з усіма актами і виписками про найважливіші фонди архіву⁷²⁹. ЦАУ СРСР надало розпорядження за рахунок ЛОМІА (ЛОЦІА) негайно повернути до Миколаївського державного історичного архіву справи, передбачені протоколом від 2 липня 1933 року⁷³⁰. 21 липня 1934 року Військовий відділ ЦАУ СРСР відповів С. З. Каткову, що фактів викрадення документів під час їх перевезення не встановлено, на І. Т. Швецова накладено адміністративне стягнення за незадовільне пакування документів, а невиявлені документи, що належать ЦАУ УСРР у разі їх знайдення будуть відправлені до Миколаєва (див. док. № 97)⁷³¹. Однак громадянська позиція С. З. Каткова не обійшлася без наслідків для нього.

Семен Захарович Катков народився у 1883 році в с. Широке (на 1937 р. – Єлисаветградський район Миколаївської області, нині Кіровоградської області) в єврейській родині селян-бідняків. Розпочав трудову діяльність слюсарем на одному з Миколаївських заводів. У період з липня 1918 р. по липень 1919 р. був членом партії меншовиків. У липні 1919 року виїхав з Миколаєва до колонії Ефінгар, де працював машиністом на млині Гармана. Повернувся до Миколаєва в березні 1920 року і поступив на суднобудівний завод «Наваль» слюсарем. У 1926 році вступив до лав партії більшовиків. 3 8 серпня 1932 р. до 27 серпня 1934 р. очолював Миколаївський державний історичний архів. У 1934 році переведений на посаду директора заводу «Незаможник». Арештований 14 березня 1938 року. Звинувачений у тому, що в період 1918–1919 рр. був активним членом антирадянської організації меншовиків, а з переходом у 1923 році організації меншовиків до нелегальної діяльності, залишався її учасником до моменту арешту. С. З. Катков також був звинувачений у тому, що в 1926 році з «*двурушнической*» метою вступив до ВКП(б) і здійснював підривну роботу, спрямовану на зрив виробничої діяльності заводу «Незаможник», в інтересах антирадянської троцькістської організації, до якої прикnuв у 1936 році. Архівно-слідча справа свідчить, що слідство тривало надто довго: наявні документи про неодноразові звернення УДБ УМКВС до НКВС СРСР

КАТКОВ Семен Захарович,
директор Миколаївського
державного історичного архіву.
Фотографія
з архівно-слідчої справи

⁷²⁹ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 27.

⁷³⁰ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 28.

⁷³¹ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 31.

щодо подовження строку провадження слідства й утримання С. З. Каткова під вартою. С. З. Катков не визнав себе винним по жодному з пунктів звинувачення. Засуджений 11 жовтня 1939 року за статтями 54-10 частина 1 та 54-11 УК УСРР до 5 років заслання до одного з районів Казахстану (конкретне місце заслання не вказано). 4 листопада 1996 року справу С. З. Каткова переглянуто прокуратурою Миколаївської області. Аналіз матеріалів підтвердив відсутність як доказів належності С. З. Каткова до будь-якої контрреволюційної підпільної організації, так і існування такої організації взагалі. Установлено, що С. З. Катков був «репресований незаконно» та «з політичних мотивів». С. З. Каткова реабілітовано відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 17 квітня 1991 року, але жодних відомостей про звільнення, подальшу долю С. З. Каткова чи його родичів не було знайдено⁷³².

Отже, 1934 року архівні справи з Чорноморського центрального військово-морського архіву вивезено до Ленінграда, архів у Миколаєві закрито, а директора Миколаївського державного історичного архіву Семена Захаровича Каткова, який намагався запобігти вивезенню документів, спершу переведено на іншу роботу, а згодом репресовано.

Після вивезення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву почався «розгром» Миколаївського державного історичного архіву. Співробітник архіву В'ячеслав Ілліч Стрельський 1938 року в статті «Миколаївський державний історичний архів за п'ять років» писав: «...При наявності такої цінної документальної бази робота в Миколаївському ДІА фактично до 1935 року була поставлена незадовільно... Архів не провадив ніякої практичної роботи, перебуваючи в ганебному прориві, хоч урядом були забезпечені належні умови... Керівництво архіву не приділяло уваги головним питанням – добору, підготовки і перепідготовки кадрів, належного переховування, обліку, впорядкування і використання архівних матеріалів для потреб соціалістичного будівництва, марксистської історичної науки. В Миколаївському архіві довгий час, через політичну короткозорість і безтурботність окремих комуністів, “працювали” різні націоналістичні, троцькістсько-зінов'євські антирадянські контрреволюційні елементи, які намагались використати різні науково-дослідні установи для створення контрреволюційних гнізд. Засуджений по процесу СВУ [Спілки Визволення України] контрреволюціонер-націоналіст Лагута та інші вороги народу, прикриваючись завісою “теоретичної роботи”, робили в архіві свою ганебну справу. Господарювання в архіві аж до 1934 року ворожих елементів привело до того, що більшість архівних матеріалів було не впорядковано і не описано. Багато архівних матеріалів були “невідомими”, зміст їх не був виявлений... Плани впорядкування архівних матеріалів з року в рік зривались. Так, на 1932 рік було намічено впорядкувати 8 фондів (15000 архівних оди-

⁷³² ДАМО. Ф. Р-5859. Оп. 2. Спр. 2295. Арк. 2, 4, 13, 14, 16–17, 24–42, 44–50, 58, 106–117.

ниць), а впорядковано лише 3450 архівних одиниць. В 1933 році розібрано лише 6 фондів (максимум 4000 одиниць). На 1934 рік по впорядкуванню архівних матеріалів ЦАУ встановило для архіву контрольну цифру 6600 архівних одиниць, а підготовлено до описування лише 2100 архівних одиниць. Впорядкування архівних матеріалів до 1935 року провадилось по-шкідницькому; архівні матеріали «впорядковувались» з метою приховати від радянської держави цінніші політичні, науково-історичні матеріали... Природно, що при такому стані архівного господарства облік був не організований... Господарювання в архіві ворожих елементів привело до того, що була зовсім відсутня всяка охорона архівних матеріалів... Двері не опечатувались, в наслідок чого розкрадались, знищувались, розбазарювались цінніші архівні матеріали з метою приховати компрометуючі матеріали на окремих осіб. Так був викрадений фонд «Союза русского народа» і два фонди шкіл, які утримувались чорною сотнею, значна кількість матеріалів денікінської каторжної тюрми і контррозвідки... Після очищення архіву від чужаків, які не стільки зберігали і розробляли архівні матеріали, скільки їх розкрадали, до архіву прийшли радянські люди...»⁷³³. У когось може виникнути питання: Чому в подальшому видатний український історик-архівіст і джерелознавець, доктор історичних наук, один із фундаторів кафедри архівознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор В. І. Стрельський у таких «чорних» фарбах змалював архів, у якому працював? У другій половині 30-х ХХ ст. В. І. Стрельський, після «дела краеведов Центрально-Черноземной области», фактично переховувався в Миколаєві разом із батьком Іллею Дмитровичем Стрельським, матір'ю Тетяною Андріївною Сичевою, сестрою Монікою Іллівною Стрельською. У своїх анкетах В. І. Стрельський указав, що батько й мати походять із селян⁷³⁴. Його батько, колезький реєстратор, столоначальник інспекторського столу Курських дворянських депутатських зборів і діловод канцелярії курського губернського предводителя дворянства князя Л. І. Дондукова-Із'єдінова, член Курського губернського товариства краєзнавства⁷³⁵, імовірно, вважаючи, що НКВС забула про стару справу, 1936 року поїхав до рідного міста Курська. Однак показання на нього містилися в протоколах допитів Тихона Абрамовича Горохова та інших підслідних «дела краеведов Центрально-Черноземной области 1930–1931 гг.»⁷³⁶. 15 грудня 1937 року І. Д. Стрельського заарештували й у січні

⁷³³ Стрельський В. Миколаївський державний історичний архів за п'ять років. *Архівознавчий збірник*. Київ : Вид-во ЦВК УРСР «Радянське будівництво і право», 1938. С. 66–69.

⁷³⁴ ДАМО. Ф. Р-1002. Оп. 2. Спр. 83. Арк. 18, 44, 44зв., 45, 46, 46зв.

⁷³⁵ Курский адрес-календарь за 1916 год. Курск, 1917. С. 67–68, 159.

⁷³⁶ Протокол допроса гр. Горохова Тихона Абрамовича, произведенного курским оперсектором 10 февраля 1931 г.; Протокол допроса Горохова Тихона Абрамовича, произведенного уполномоченным Курского оперсектора 13 февраля 1931 года / Щавелев С.П. «Дело краеведов ЦЧО» 1930–1931 гг. Курский «филиал». Документальный очерк / Марков Б. В., Щавелев С. П. Критика тоталитарного опыта. Монография. Москва : ФЛИНТА, 2011. 159 с.

1938 року розстріляли. Тож у Миколаєві В. І. Стрельський удавав із себе зразкового комсомольця, а директор Миколаївського державного історичного архіву Р. Ю. Асушкіна, молода жіночка, але досвідчений партієць, прикривала його⁷³⁷. Крім цього, В. І. Стрельський 1937 року ледве не попався: у доповідній записці на ім'я виконуючого обов'язки ЦАУ СРСР тов. Мальцева про нього йшлося як про особу, котра під час складання тематичних карток до Центрального фондового каталогу допустила *«много политических ошибок и враждебных вылазок»*⁷³⁸. Проте це вже була інша історія Державного архіву Миколаївської області...⁷³⁹ Отже, не слід уважати статтю В. І. Стрельського наклепом на колег, це швидше був самозахист, адже на нього могла чекати така сама доля, як на керівника Миколаївського Істпарту 1922–1929 рр. (водночас ректора Миколаївського інституту народної освіти), історика і філолога Василя Михайловича Фідровського, розстріляного 2 липня 1937 року за листування з Лейбою Бронштейном (Левом Троцьким); ученого-архівіста Миколаївського державного історичного архіву (водночас викладача Миколаївського інституту народної освіти), випускника історико-філологічного факультету Новоросійського університету, відомого миколаївського історика-краєзнавця, автора численних праць з історії Миколаєва Миколи Дмитровича Лагути, розстріляного 15 листопада 1937 року за створення українського націоналістичного центру та інших миколаївських архівістів. З аналізу списків співробітників Миколаївського державного історичного архіву бачимо, що колектив архіву станом на 1 січня 1935 року був черговий раз повністю оновлений. Однак це не означало, що нові співробітники, за висловленням В. І. Стрельського, *«радянські люди»*, склали зброю в боротьбі за залишки архіву. 7 грудня 1934 року новий директор архіву Василь Васильович Алферьев писав до Миколаївського військово-морського порту «товаришу» Н. Н. Оробцю: *«Несмотря на неоднократные переговоры по телефону и лично с Вами о выдаче нам архивных материалов из бывш[его] Черноморского Архива, Вами до сих пор никаких мер по этому поводу не принято. В виду того, что нами получено от Обл[астного] Арх[ивного] Управл[ения] категорическое предписание немедленно забрать указанные материалы, в последний раз обращаемся к Вам с просьбой выдать их, в противном случае мы принуждены будем обратиться в Прокуратуру»*⁷⁴⁰. Залишки матеріалів таки вдалося забрати, але з Ленінграда жодної справи досі не було повернено.

⁷³⁷ ДАМО. Ф. Р-1002. Оп. 2. Спр. 83. Арк. 47–48.

⁷³⁸ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1754. Арк. 6–9.

⁷³⁹ Левченко Л. Л. «Миколаївський період» В'ячеслава Стрельського в документах держархіву Миколаївської області. *Наукові праці : наук. журнал / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили / ред. кол. : Ю. В. Котляр та ін.. Миколаїв, 2018. Т. 310. С. 43–64.*

⁷⁴⁰ ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 32.

Розділ III

ДОКУМЕНТИ

3.1 Документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, державних архівів Миколаївської та Одеської областей (№ 1–98)

Док. № 1. Лист від Штабу Чорноморського флоту і портів Чорного моря Миколаївському градоначальнику К. М. Тікоцькому про передачу справ про землі м. Севастополь з Чорноморського центрального військово-морського архіву до міського архіву м. Миколаїв. 4 липня 1901 р.

Док. № 2. Постанова Ради Народних Комісарів УСРР «Про охорону архівів». 31 жовтня 1922 р.

Док. № 3. Схема направлення архівних фондів із зазначенням актосховищ, передаванню до яких вони підлягають, затверджена циркуляром № 62 Народного комісаріату військово-морських справ. 9 травня 1925 р.

Док. № 4. Акт обстеження Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві, складений представниками ЦАУ РСФРР І. О. Парамоновим та Я. М. Ждановичем у присутності завідувачів архіву Н. Гуковича та О. Ружека. 18 червня 1925 р.

Док. № 5. Протокол наради при завідувачі Центрального архівного управління УСРР про розгляд меморіальної записки І. О. Парамонова та Я. М. Ждановича. 30 червня 1925 р.

Док. № 6. Лист завідувача Укрцентрархівом С. М. Тетіна до архівних органів на місцях про сприяння представникам Центрархіву РСФРР І. О. Парамонову та Я. М. Ждановичу в обстеженні військових архівних фондів на території України. 4 липня 1925 р.

Док. № 7. Меморіальна записка представників ЦАУ РСФРР І. О. Парамонова та Я. М. Ждановича щодо питання про передавання військових архівів з України до Російської Федерації. 13 липня 1925 р.

- Док. № 8.** Доповідна записка старшого морського начальника, начальника Миколаївського відділення Севастопольського військово-морського порту комісара Сауцького Миколаївському окружному виконавчому комітету № 4073 про відправлення чотирьох залізничних вагонів із документами Чорноморського центрального військово-морського архіву до Ленінграда. 7 серпня 1925 р.
- Док. № 9.** Положення про Центральне архівне управління УСРР (Укрцентроархів) та його місцеві органи. 4 листопада 1925 р.
- Док. № 10.** Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР «Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР». 16 грудня 1925 р.
- Док. № 11.** Доповідна записка Центрального архівного управління УСРР до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про порушення питання щодо повернення архівних фондів із Росії. Документ не датовано. Не раніше 1925 р.
- Док. № 12.** Інформація Центрального архівного управління УСРР про стан вирішення питання військових архівів. Лютий 1926 р.
- Док. № 13.** Лист заступника завідувача Центрархівом РСФРР В. В. Адоратського до Укрцентрархіву з приводу узгодження «Схема направлення архивных фондов, с указаним актохранилищ, в кои они подлежат передаче», затвердженої циркуляром Народного комісаріату військово-морських справ 9 травня 1925 р. № 62, з архівним законодавством УСРР та приймання до окрархів документів військових частин за період після 1922 року. 31 грудня 1925 р.
- Док. № 14.** Лист Центрального архіву РСФРР до Центрального архівного управління УСРР про організацію роботи з виявлення і повернення Україні документів, вивезених з її архівів у різні часи, і про зв'язок цього питання з передаванням РСФРР військових архівів. 29 січня 1926 р.
- Док. № 15.** Угода між Управлінням Українського військового округу та Центральним архівним управлінням УСРР про розпорядження архівними документами військових частин. 18 жовтня 1926 р.
- Док. № 16.** Лист Укрцентрархіву до Штабу Українського військового округу про зміну пункту 5 Угоди між Управлінням Українського військового округу та Центральним архівним управлінням УСРР про розпорядження архівними документами військових частин. 18 жовтня 1926 р.
- Док. № 17.** Лист Центрального Архіву РСФРР про ініціювання засідання комісії ЦВК СРСР з питання розподілу архівних фондів між союзними республіками та прискорення відправки до Москви військових архівних фондів з України. 29 листопада 1926 р.

- Док. № 18.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Центрального архівного управління РСФРР про повернення Україні історико-революційних документів і зв'язок цього питання з проблемою передавання РСФРР військових архівів з України. 7 грудня 1926 р.
- Док. № 19.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Центрального архівного управління РСФРР із роз'ясненням архівного законодавства УСРР в частині розподілу військових фондів між Україною і Росією. Список архівних фондів, які належить передати Центрархіву РСФРР, укладений Центральним архівним управлінням УСРР. 7 квітня 1927 р.
- Док. № 20.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Штабу Українського військового округу та Народного Комісаріату військово-морських справ СРСР із роз'ясненням прав і повноважень Укрцентрархіву та Центрархіву РСФРР на території України та відповідного дотримання архівного законодавства УСРР військовими частинами Українського військового округу. 19 квітня 1927 р.
- Док. № 21.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Штабу Українського військового округу про брак фінансових засобів для впорядкування військових архівних фондів. 20 квітня 1927 р.
- Док. № 22.** Лист Центрального Архіву РСФРР до Центрального архівного управління УСРР про негайну відправку військових архівних матеріалів із Вінницького, Волинського, Дніпровського, Куп'янського, Чернігівського окрархів, Київського центрального історичного архіву, Одеського крайового історичного архіву. 22 квітня 1927 р.
- Док. № 23.** Лист Центрального Архіву РСФРР до Центрального архівного управління УСРР про висилку військових архівних матеріалів з Волинського окрарху, Дніпропетровського крайового історичного архіву, Київського центрального історичного архіву, Одеського крайового історичного архіву та Чернігівського окрарху. 8 червня 1927 р.
- Док. № 24.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Центрального архіву РСФРР із повідомленням про вартість пакування і транспортування військових архівних матеріалів на вокзал. 27 червня 1927 р.
- Док. № 25.** Лист від Штабу Українського військового округу до Центрального архівного управління УСРР про відсутність можливості виділити фінансування для впорядкування військових архівних фондів із фондів Штабу й порушення перед Головним Управлінням Робітниче-селянської Червоної армії клопотання про виділення асигнувань з його фондів. 4 липня 1927 р.

- Док. № 26.** Лист від Штабу Українського військового округу до Центрального архівного управління УСРР про відсутність можливості виділити фінансування для впорядкування військових архівних фондів. 22 липня 1927 р.
- Док. № 27.** Інформація В. Барвінського про брак фінансових засобів на упорядкування військових архівних фондів. 28 липня 1927 р.
- Док. № 28.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Штабу Українського військового округу про брак фінансових засобів для впорядкування військових архівних фондів. 30 липня 1927 р.
- Док. № 29.** Лист завідувача Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осипової до Президії Миколаївського окружного виконавчого комітету про цінність матеріалів Чорноморського центрального військово-морського архіву та небезпеку їх втрати Україною. 18 квітня 1928 р.
- Док. № 30.** Перелік архівних фондів, вивезених з Чорноморського центрального військово-морського архіву до Главморархіву СРСР у 1924 р. Укладено 1928 р.
- Док. № 31.** Супровідний лист до Списку архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву, надісланого Миколаївським окружним архівним управлінням до Укрцентрархіву. 6 червня 1928 р.
- Док. № 32.** Список основних діловодних фондів, що зберігалися в Чорноморському центральному військово-морському архіві станом на червень 1928 р., укладений співробітниками Миколаївського окружного архівного управління. 5 червня 1928 р.
- Док. № 33.** Витяг з протоколу № 1 засідання Ради Центрального архівного управління УСРР про розгляд питання щодо створення комісії для з'ясування цінності архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву. 27 червня 1928 р.
- Док. № 34.** Доповідна записка члена спеціальної комісії для визначення архівних фондів, які характеризують історію України, і фондів, що мають військово-оперативне значення, утвореної за рішенням Ради Центрального архівного управління УСРР від 27 червня 1928 р., доктора історичних наук, професора О. П. Оглобліна. 17 квітня 1929 р.
- Док. № 35.** Службова записка Я. М. Ждановича про приймання військових архівних фондів з УСРР, направлена завідувачу Центральним архівним управлінням УСРР М. А. Рубачу. 11 липня 1928 р.
- Док. № 36.** Лист Центрального архіву РСФРР до завідувача Центральним архівним управлінням УСРР М. А. Рубача про організацію робіт із вивезення військових архівних фондів з України за рахунок Центрального архівного управління РСФРР. 17 липня 1928 р.

- Док. № 37.** Лист Центрального архіву РСФРР до Центрального архівного управління УСРР про направлення до України літерів (залізничних вагонів) для вивезення військових архівних фондів Харківського крайового історичного архіву. 24 липня 1928 р.
- Док. № 38.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Центрального архівного управління РСФРР про надання доручень на підготовку для відправки військових матеріалів до Москви та виконання інших доручень Центрархіву РСФРР. 28 липня 1928 р.
- Док. № 39.** Доповідна записка, направлена Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом до Центрального Виконавчого Комітету СРСР та Постійного Представництва УСРР при Уряді СРСР, із запереченнями щодо прийняття проекту про заснування Центрального архівного управління СРСР та поширення поняття «фонди загальносоюзного значення» на архівні комплекси, створені в межах союзних республік. Проект Постанови ЦВК і РНК СРСР про Центральний Архів СРСР, внесений урядом УСРР. 10 жовтня 1928 р.
- Док. № 40.** Постанова Центрального Виконавчого Комітету СРСР і Ради Народних Міністрів СРСР про створення Центрального архівного управління СРСР. 10 квітня 1929 р.
- Док. № 41.** Лист Центрального архівного управління СРСР до Центрального архівного управління УСРР про потребу негайного з'ясування складу й змісту фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву. 19 травня 1930 р.
- Док. № 42.** Лист Миколаївського окружного архівного управління до Центрального архівного управління УСРР про стан Чорноморського центрального військово-морського архіву. Не пізніше 30 травня 1930 р.
- Док. № 43.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського окружного архівного управління про близьке розв'язання питання Чорноморського центрального військово-морського архіву та необхідність вжиття заходів щодо збереження його фондів. 18 червня 1930 р.
- Док. № 44.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Р. М. Шпунта про пришвидшення надсилання доповідної записки про Чорноморський центральний військово-морський архів у зв'язку із запитом Центрального архівного управління СРСР щодо отримання списку фондів цього архіву. 2 серпня 1930 р.
- Док. № 45.** Доповідна записка Р. М. Шпунта про стан Чорноморського центрального військово-морського архіву, надіслана Центральному архівному управлінню УСРР. 21 серпня 1930 р.

- Док. № 46.** Висновок В. І. Веретеннікова щодо цінності та перспектив розподілу фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву. Документ не датовано. Між серпнем 1930 р. та квітнем 1931 р.
- Док. № 47.** Лист Миколаївського місцевого архівного управління до Центрального архівного управління УСРР по стан Чорноморського центрального військово-морського архіву та пропозиції щодо передачі фондів архіву разом із будівлею до Миколаївського місцарху. 6 листопада 1930 р.
- Док. № 48.** Лист Центрального архівного управління УСРР № 01/170 до Миколаївського місцевого архівного управління зі згодою щодо порушення клопотання перед військовим командуванням про передавання архівних документів Чорноморського центрального військово-морського архіву до місцарху разом із приміщенням. 4 грудня 1930 р.
- Док. № 49.** Лист Миколаївського місцевого архівного управління до Центрального архівного управління УСРР про результати переговорів із Миколаївським військовим портом щодо передавання Чорноморського центрального військово-морського архіву. 4 січня 1931 р.
- Док. № 50.** Доповідна записка П. А. Білика завідувачу Центрального архівного управління УСРР про стан Чорноморського центрального військово-морського архіву з пропозиціями щодо вирішення долі архіву. 24 квітня 1931 р.
- Док. № 51.** Лист Центрального архівного управління УСРР № 02/170 до Управління військово-морських сил СРСР та Центрального архівного управління СРСР з проханням про надання розпорядження Миколаївській військово-морській базі щодо передавання фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до відання Укрцентрархіву. 20 червня 1931 р..
- Док. № 52.** Перший лист Центрального архівного управління СРСР, надісланий у відповідь на звернення Центрального архівного управління УСРР від 20 червня 1931 р. № 02/170. 28 червня 1931 р.
- Док. № 53.** Лист Управління військово-морських сил Робітничо-селянської Червоної армії до командира Миколаївського військового порту, Архіву армії та флоту в Ленінграді та Центрального архівного управління УСРР, надісланий у відповідь на звернення Укрцентрархіву від 20 червня 1931 р. № 02/170, зі згодою щодо передавання фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до відання Центрального архівного управління УСРР. 13 липня 1931 р.

- Док. № 54.** Лист Центрального архівного управління СРСР до Управління Військово-Морських Сил та Миколаївського військового порта про призупинення передавання Чорноморського центрального військово-морського архіву до відання Центрального архівного управління УСРР до з'ясування цінності його фондів. 22 липня 1931 р.
- Док. № 55.** Лист Укрцентрархіву до Миколаївського місцевого архівного управління з повідомленням про згоду Управління військово-морських сил Робітничо-селянської Червоної армії на передавання Чорноморського центрального військово-морського архіву до відання Центрального архівного управління УСРР та дорученням негайно розпочати роботи по прийманню архіву. 24 липня 1931 р.
- Док. № 56.** Приватний лист заступника завідувача Центрального архівного управління УСРР С. П. Костіна до в.о. завідувача Миколаївського місцевого архівного управління О. В. Кустової про організацію робіт із приймання фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Миколаївського місцархуправління. 24 липня 1931 р.
- Док. № 57.** Лист Управління Миколаївського військового порту до Центрального архівного управління СРСР про утримання від передавання Чорноморського центрального військово-морського архіву Центральному архівному управлінню УСРР. Серпень 1931 р.
- Док. № 58.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського міського партійного комітету про пришвидшення призначення керівника Миколаївського місцевого архівного управління. 4 серпня 1931 р.
- Док. № 59.** Другий лист Центрального архівного управління СРСР, надісланий у відповідь на звернення Центрального архівного управління УСРР від 20 червня 1931 р. № 02/170. 9 серпня 1931 р.
- Док. № 60.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського місцевого архівного управління з вимогою про негайне приймання Чорноморського центрального військово-морського архіву. 13 серпня 1931 р.
- Док. № 61.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Центрального архівного управління СРСР з протестом на призупинення передавання Чорноморського центрального військово-морського архіву до відання Укрцентрархіву. 14 серпня 1931 р.
- Док. № 62.** Лист М. Ф. Грибіна до завідувача Центрального архівного управління УСРР про відмову Миколаївського військового порту передавати Чорноморський центральний військово-морський архів до відання Укрцентрархіву на підставі вказівок Центрального архівного управління СРСР. 18 серпня 1931 р.

- Док. № 63.** Лист Центрального архівного управління УСРР № 5/90 до Центрального архівного управління СРСР з проханням про відміну розпорядження щодо призупинення передавання Чорноморського центрального військово-морського архіву до відання Укрцентрархіву. 20 серпня 1931 р.
- Док. № 64.** Лист М. Ф. Грибіна до Центрального архівного управління УСРР про організацію роботи з підготовки фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до передавання у відання ЦАУ УСРР. 20 серпня 1931 р.
- Док. № 65.** Лист заступника Завідувача Центрального архівного управління УСРР С. П. Костіна до М. Ф. Грибіна про припинення робіт у Чорноморському центральному військово-морському архіві у зв'язку з незаконним втручанням Центрального архівного управління СРСР. 22 серпня 1931 р.
- Док. № 66.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського місцевого архівного управління про припинення робіт у Чорноморському центральному військово-морському архіві у зв'язку з незаконним втручанням Центрального архівного управління СРСР. 22 серпня 1931 р.
- Док. № 67.** Лист Управління військово-морських сил робітничо-селянської Червоної армії до командування Миколаївського військового порту, Центрального архівного управління УСРР, Архіву Робітничо-селянської Червоної армії із наказом про затримку в передаванні Чорноморського центрального військово-морського архіву до Миколаївського місцевого архівного управління. 23 серпня 1931 р.
- Док. № 68.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Прокуратури Республіки з викладенням суті справи Чорноморського центрального військово-морського архіву й проханням про опротестування дій Центрального архівного управління СРСР. 5 вересня 1931 р.
- Док. № 69.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Прокуратури Республіки, надісланий 28 вересня 1931 р. на додаток до листа від 5 вересня 1931 р. 28 вересня 1931 р.
- Док. № 70.** Лист Миколаївського місцевого архівного управління до Центрального архівного управління УСРР про виконані роботи в Чорноморському центральному військово-морському архіві. 8 вересня 1931 р.
- Док. № 71.** Лист Миколаївського місцевого архівного управління до Центрального архівного управління УСРР про вартість виконаних робіт у Чорноморському центральному військово-морському архіві. 8 вересня 1931 р.

- Док. № 72.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського місцевого архівного управління про відсутність коштів і неможливість негайного виділення асигнувань на сплату робіт в Чорноморському центральному військово-морському архіві, від 29 жовтня 1931 р.
- Док. № 73.** Лист Миколаївського місцевого архівного управління № 407 до Центрального архівного управління УСРР із наполяганням на негайному асигнуванні коштів для оплати робіт в Чорноморському центральному військово-морському архіві. 31 жовтня 1931 р.
- Док. № 74.** Заява М. Ф. Грибіна до Центрального архівного управління УСРР про знищення стародруків і цінних дореволюційних періодичних видань морської тематики в Миколаївській центральній бібліотеці та необхідність вжиття заходів щодо попередження втрати аналогічних видань у межах України та СРСР. 5 листопада 1931 р.
- Док. № 75.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Управління військово-морських сил СРСР та Центрального архівного управління СРСР з інформацією про знищення стародруків та цінних дореволюційних періодичних видань у Миколаївській центральній бібліотеці та з проханням про видання розпорядження щодо залучення представників архівних управлінь до роботи утилізаційних комісій. 9 грудня 1931 р.
- Док. № 76.** Лист Центрального архівного управління СРСР до Коменданта Миколаївського військового порту та Центрального архівного управління УСРР зі зверненням про сприяння останньому в концентрації архівних документів Чорноморських портів. 8 березня 1932 р.
- Док. № 77.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Одеської обласної архівної управи та Миколаївського державного історичного архіву про поновлення приймання-передавання документів Чорноморського центрального військово-морського архіву до відання ЦАУ УСРР. 17 жовтня 1932 р.
- Док. № 78.** План заходів та доповідна записка Миколаївського державного історичного архіву щодо приймання документів Чорноморського центрального військово-морського архіву. Укладено в жовтні 1932 р.
- Док. № 79.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського державного історичного архіву та Одеської обласної архівної управи про приймання документів Чорноморського центрального військово-морського архіву без їх попереднього упорядкування. 5 листопада 1932 р.

- Док. № 80.** Доповідна записка директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова до Центрального архівного управління УСРР про вжиті заходи щодо розв'язання питання Чорноморського центрального військово-морського архіву з додатком копії листа Миколаївського військового порту на адресу Управління Народного комісаріату військово-морських справ Робітниче-селянської Червоної армії. Лист С. З. Каткова не датовано. Не раніше 23 грудня 1932 р.
- Док. № 81.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Управління військово-морських сил робітниче-селянської Червоної армії СРСР та Центрального архівного управління СРСР із проханням про надання розпорядження Миколаївському військовому порту щодо передавання Чорноморського військово-морського архіву до відання ЦАУ УСРР. 8 грудня 1931 р.
- Док. № 82.** З доповіді директора Миколаївського державного історичного архіву на нараді при Одеській обласній архівній управі. Грудень 1932 р.
- Док. № 83.** Лист Центрального архівного управління СРСР до Центрального архівного управління УСРР щодо висловлення думки про заснування архівів Червоної армії в союзних республіках. 19 лютого 1933 р.
- Док. № 84.** Витяг з листа В. В. Максакова до С. М. Семка про наближення прийняття радянським урядом постанови щодо передавання військових архівів до відання Центрального архівного управління СРСР. 5 квітня 1933 р.
- Док. № 85.** Постанова Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Міністрів Союзу РСР «Про військові архіви Союзу РСР». 7 квітня 1933 р.
- Док. № 86.** Витяг із протоколу засідання колегії Центральної архівної управи УСРР щодо розгляду питання про заснування Центрального архіву Червоної армії в УСРР. 25 квітня 1933 р.
- Док. № 87.** Витяг з Переліку категорій архівних матеріалів, що підлягали передаванню до центральних військових архівів, підвідомчих Центральному архівному управлінню СРСР, затвердженого ЦАУ СРСР та Штабом Робітниче-селянської Червоної армії в 1934 р. Жовтень 1934 р.
- Док. № 88.** Лист Центрального архівного управління СРСР до Центрального архівного управління УСРР зі вказівками щодо організації роботи з військовими фондами. 13 липня 1933 р.
- Док. № 89.** Протокол засідання комісії, створеної ЦАУ СРСР для вирішення питання розподілення і вивезення фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву. 2 липня 1933 р.

- Док. № 90.** Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського державного історичного архіву зі вказівкою щодо прийняття на зберігання документів Чорноморського центрального військово-морського архіву. 15 квітня 1934 р.
- Док. № 91.** Доповідна записка директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова про вилучення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву з Миколаєва, надіслана до Центрального архівного управління УСРР. 22 квітня 1934 р.
- Док. № 92.** Акт про хід вилучення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву з Миколаєва, укладений представниками Центрального архівного управління УСРР. 8 травня 1934 р.
- Док. № 93.** Телеграма директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова до Центрального архівного управління УСРР про відмову І. Т. Швецова передати документи, передбачені протоколом ЦАУ СРСР. 1 червня 1934 р.
- Док. № 94.** Телеграма Центральної Архівної Управи до Миколаївського державного історичного архіву про потребу в складанні описів на залишки матеріалів Чорноморського центрального військово-морського архіву. 3 червня 1934 р.
- Док. № 95.** Телеграма директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова до Центрального архівного управління СРСР з проханням перевірити прибуття до Ленінграда 11 вагонів із документами Чорноморського центрального військово-морського архіву. 6 червня 1934 р.
- Док. № 96.** Супроводжувальний лист № 397 до статті «Кто ответит?» директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова, надісланої до редакції газети «Правда». 15 червня 1934 р.
- Док. № 97.** Стаття «Кто ответит?» директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова про вилучення представником ЦАУ СССР І. Т. Швецовим документів Чорноморського центрального військово-морського архіву та вивезення їх із м. Миколаєва до м. Ленінграда в 1934 р., направлена до редакції газети «Правда». 15 червня 1934 р.
- Док. № 98.** Лист Центрального архівного управління СРСР до директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова із відповіддю на його звернення до редакції газети «Правда». 21 липня 1934 р.

Док. № 1

**Лист від Штабу Чорноморського флоту і портів
Чорного моря Миколаївському градоначальнику К. М. Тікоцькому
про передачу справ про землі м. Севастополь
з Чорноморського центрального військово-морського архіву
до міського архіву м. Миколаїв**

4 липня 1901 р.

[Бланк]

**ШТАБЪ
ЧЕРНОМОРСКАГО ФЛОТА**

и

ПОРТОВЪ ЧЕРНАГО МОРЯ

4 Июля 1901 года

№ 5040

г. Севастополь

НИКОЛАЕВСКОМУ ГРАДОНАЧАЛЬНИКУ

[Резолюція]

*Можно съ этимъ согласиться,
но при условии постоянного храненія
этихъ дѣлъ въ Николаевскомъ
Центральномъ Черноморскомъ архивѣ
и только временной передачъ ихъ
въ Севастополь. КМТ.*

[Карл Михайлович Тикоцкий]

Предсѣдатель Комиссіи для выясненія правъ Морского Вѣдомства на земли въ предѣлахъ Севастопольскаго Градоначальства рапортомъ от 23-го Іюня сего года за № 36 донесъ Главному Командиру Черноморскаго флота и портовъ Чернаго моря, что въ ряду описей дѣлъ бывшаго Архива Николаевскаго Порта, а нынѣ Черноморскаго Центральнаго Военно-Морского Архива, имѣется опись подъ № 76, по которой числится 409 дѣлъ Канцеляріи Николаевскаго Военнаго Губернатора. Всѣ эти дѣла, как видно изъ надписи, сдѣланной въ концѣ описи, въ 1882 году переданы были в Николаевскій Городовой Архивъ, гдѣ и по настоящее время находятся. Между тѣмъ, 63 дѣла изъ означенной описи, поименованные въ особой описи, при семъ препровождаемой, имѣютъ прямое отношеніе к исторіи Черноморскаго флота, а изъ нихъ 45 дѣлъ, въ описи отдѣльно отмѣченныхъ, необходимы и для Комиссіи по выясненію правъ Морскаго вѣдомства на Севастопольскія земли. Въ виду этого и согласно порученію Его Превосходительства Главнаго Командира, Штабъ Черноморскаго флота и портовъ Чернаго моря проситъ Ваше Превосходительство не признаете ли возможнымъ сдѣлать распоряженіе о передачѣ навсѣгда изъ Николаевскаго Городового Архива въ Черноморскій Центральный Военно-Морской Архивъ 63 дѣлъ, ка-

сающихся Черноморскаго флота и перечисленных в прилагаемой описи, с тѣм, что Черноморскій Военно-Морской Архивъ, получивъ эти дѣла, отъ себя уже перешлетъ въ Севастополь, въ распоряженіе вышеупомянутой Комиссіи на время надобности, тѣ дѣла, которыя въ описи особо отмѣчены.

О послѣдующемъ Штабъ Черноморскаго Флота покорнѣйше проситъ Ваше Превосходительство его уведомить.

Начальник Штаба,

Контръ-Адмираль

/підпис/

Делопроизводитель

/підпис/

Державний архів Миколаївської області. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 5. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 2

Постанова Ради Народних Комісарів УСРР «Про охорону архівів»

31 жовтня 1922 р.

Рада Народних Комісарів ухвалила:

I. Закінчені переведенням справи, документи й листування всіх скасованих і тепер існуючих урядових та громадських установ так тих, що перебувають в архівосховищах Головного архівного керування – Головарху при НКОсі, як і тих, що не перебувають в ньому, складають єдиний державний архівний фонд, завідування яким належить Головному архівному керуванню при Наркомосі та місцевих його органах.

Увага I. Істпарт заховує всі права на архівні матеріали, що торкаються історії Революції та Комуністичної Партії на Україні, надані йому постановою ВУЦВК від 6 квітня 1921 р. (Зібр. Узак. 1921 р. ч. 5 ст. 168).

Увага 2. Військові архіви та архівні матеріали підлягають здачі в Москву до військово-наукового архіву Центрального архіву РСФРР.

2. Час переховування при установах закінчених справ не мусить перевищувати трьох років з моменту їх закінчення; після трьохлітнього терміну ці справи передаються до архівосховищ Головарху. На випадок необхідності залишення будь-яких справ для справок на довший час, установи можуть залишати їх на дальший термін лишень шляхом окремого погодження з Головархом або його місцевими органами.

Увага. Установи мають право одержувати справку з архівних матеріалів, переданих до архівосховища Головарху або його місцевих органів.

3. Всі державці архівних матеріалів обов'язані зареєструвати їх в губернських архівних відділах – губархах, призначити відповідальних переховувачів та відібрати необхідні для установи матеріали справочного характеру, що залишаються на відповідальному переховуванні установи. Всі інші матеріали, що залишаються після зазначеного відбору, державці архівів обов'язані після вимоги Головарху або його місцевих органів здавати до Центральних або губернських архівних сховищ з усіма описами та архівним інвентарем, а до такої здачі повинні переховувати архів у повній недоторканності та без відому їй дозволу Головного архівного керування не мають права ні продавати, ні передавати, або в інший спосіб вивласнювати архівні матеріали чи користуватися ними як паперовим матеріалом.

Увага 1. Лад реєстрації та здачі секретних матеріалів визначається після згоди зацікавлених центральних установ.

Увага 2. Збірки рукописних матеріалів, що належать приватним особам, лишень реєструються державцями їх. Документи установ, що перебувають в руках приватних осіб, підлягають поверненню до архівного фонду.

4. Головному архівному керуванню належить порядкування в направленні архівної частини біжучого діловодства в установах.

5. Усталення порядкування та знищення архівних матеріалів, видача дозволів на переміщення їх та взагалі всі питання, що торкаються архівів, розв'язуються виключно Головним архівним керуванням та його місцевими органами.

6. Папір, що лишається в архівах після відбору установами матеріалів справочного характеру та Головархом – матеріалів наукового значення, передається Головархом на державні паперові фабрики на визначену умовою з Уккранаргоспом плату. На випадок незгоди поміж Уккранаргоспом та Головархом справа розв'язується УЕР [Української Економічної Ради].

7. Вивіз архівних матеріалів за межі УСРР без дозволу Головарху забороняється.

Увага. Чинність цього розділу не поширюється на випадки, передбачені міжнародними умовами та на архіви НКЗаксправ [Народного комісаріату закордонних справ].

8. Особи, винні в порушення викладених в цій постанові правил, притягуються до відповідальності і по ст. 102 Кримінального Кодексу.

9. Кошти, одержані Головархом та його місцевими органами від продажу архівного паперу, а також одержані від беззаконного продажу установами, організаціями або приватними особами архівного матеріалу, підлягають здачі до державної скарбниці після кошторису Наркомосу. Беззаконно проданий матеріал конфіскується в придбавших та передається місцевим архівним установам.

ІО. З виданням цього касується постанова Раднаркому від 24 квітня 1920 року «Про утилізацію архівного паперу».

Голова Ради Народних Комісарів

Раковський

Керуючий справами Раднаркому

Сологуб

3І жовтня 1922 року

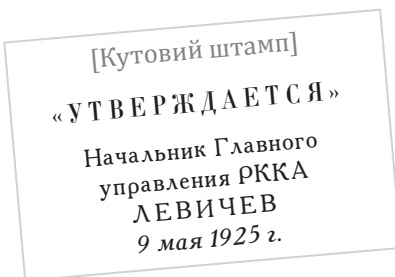
Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. 1922. Ч. 46. Ст. 681 ;
Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12-13. Машинопис. Українською мовою. Копія.

Док. № 3

Схема направлення архівних фондів із зазначенням актохсховищ, передаванню до яких вони підлягають, затверджена циркуляром Народного комісаріату військово-морських справ № 62

9 травня 1925 р.

«СХЕМА НАПРАВЛЕНИЯ АРХИВНЫХ ФОНДОВ С УКАЗАНИЕМ АКТОХРАНИЛИЩ,
В КОИ ОНИ ПОДЛЕЖАТЪ ПЕРЕДАЧЕ»

Приложение к циркуляру НКМВ
по Главному Управлению РККА № 62
от 9 мая 1925 г.

А) Архивные материалы дореволюционной эпохи (Старой Армии) передаются:

І) Быв[шей] ставки, штабов фронтов и армий и их управлений, действовавших в империалистическую войну 1914-[19]18 г. в Военно-Исторический Архив (Москва, Лефортово, ул. Коровий Брод, д. № І).

2) Главных Управлений быв[шего] Военного Министерства и всех остальных органов быв[шей] старой армии, находящихся на территории:

а) г. Москвы и Московской губернии в Военно-Исторический Архив (Москва, Лефортово, ул. Коровий Брод, д. № І);

б) г. Ленинграда и Ленинградской губернии в Ленинградский Военно-Исторический Архив (г. Ленинград);

в) других губерний РСФСР – в местные областные, губернские или окружные (уездные) архивные бюро;

г) Союзных и Автономных республик и областей – в Центрархивы этих республик или областей, или в их местные архивохранилища с последующим уведомлением Центрархива РСФСР и Главного Управления РККА (по Юридическо-Статистическому Отделу).

Б) Архивные материалы пореволюционной эпохи (Красной Армии) передаются:

1) Штабов фронтов, армий, корпусов, дивизий, отдельных бригад, отдельных отрядов и групп за период времени с 1918–[19]21 г. включительно в архив Красной Армии (г. Москва, [ул.] Красноармейская, д. 22),

2) Штабов управлений, учреждений, заведений и войсковых частей РККА за исключением поименованных в п. 1-м находящихся:

а) в г. Москве и его окрестностях – в архив Кр[асной] Армии (г. Москва, [ул.] Красноармейская, д. 22);

б) в г. Ленинграде и его окрестностях – в Ленинградский губернский архив (г. Ленинград);

в) в других губерниях и областях РСФСР – в местные областные, губернские или окружные (уездные) архивные бюро;

г) на территории союзных и автономных республик и областей – в Центрархивы этих республик или областей или в их местные архивохранилища, с последующим уведомлением Центрархива РСФСР и Главного Управления РККА (по Юридическо-Статистическому Отделу).

3) Линейных органов, военных сообщений (ЗНП, ЗК, ЗКУ, ЗКВОД и друг[их]. в актоохранилища по указанию штаба РККА) по управлению Военных Сообщений, согласованному с Центрархивом РСФСР и кроме того с центральными архивными органами Союзных и Автономных республик, если передача архивных материалов производится в этих республиках.

Примечание 1. Архивные фонды, как за дореволюционный, так и за пореволюционный периоды, имеющие особое значение, или в видах концентрации, могут быть передаваемы в актоохранилища Центрархива РСФСР по особому распоряжению последнего, согласованному с Главным Управлением РККА.

Примечание 2. В виду того, что со времени Февральской революции 1917 г. и даже параллельно с организацией Красной Армии продолжали существовать до ликвидации или реорганизации войсковые соединения и учреждения Старой Армии, принцип разделения фондов Красной Армии и Старой Армии устанавливается следующий:

К фондам Кр[асной] Армии следует относить все соединения, возникшие со времени Октябрьской революции 1917 г.; что же касается фондов органов Старой Армии, продолжавших существовать по реорганизации их в

составе Кр[асной] Армии, то разграничительной датой между ними и Кр[асной] Армией следует считать 1 января 1918 г.

Пом[ощник] Нач[альника]

Юридическо-Статист[ического] Отдела

Главного Управления РККА

Червенко

Верно: Старший редактор Приккодчасти Юрстатотдела ГУРККА /подпись/

Препровождается Укрцентрархив к сведению

Ст[арший] архивист-консультант Центрархива РСФСР

Жданович

Командировка № 934/61/ сл. 29 мая 1925 года

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185.
Арк. 6-бзв. Машинопис. Російською мовою. Копія.*

Док. № 4

**Акт обстеження Чорноморського центрального
військово-морського архіву в Миколаєві,
складений представниками ЦАУ РСФРР І. О. Парамоновим
та Я. М. Ждановичем у присутності завідувачів архіву
Н. Гуковича та О. Ружека**

18 червня 1925 р.

До вх. 828

К о п и я

А К Т

1925 года 18 июня г. Николаев. Мы, представители Центрархива ВЦИК РСФСР, Заведующий Центральным Архивом Красной Армии т. Парамонов и Старший Архивист Консультант т. Жданович, на основании удостоверений Центр-Архива ВЦИК за № 934/61/сл.; 934/248/слс.; Штаба РККА № 99392; Реввоенсовета УВО № 165833 и Укрцентрархива ВУЦИК № 885 в присутствии б[ывшего] сторожа и[сполняющего] о[бязанности] завархивом т. Гуковича, сторожа, он-же и[сполняющий] о[бязанности] завархивом т. Ружек; членов Комиссии по передаче архива т. Гуковича, т. Ружек, товарищей Опарина, Уманского осмотрели Центральный Черноморский Морской Архив в г. Николаеве. Архив помещается в здании Морского ведомства в особо оборудованной для архива каменной постройке. Архивохранилище состоит из одного зала /комнаты/, потолок и пол оборудованы бетоном. Окна с железными решетками, остеклены. Оборудовано стеллажами и электрической проводкой. При Архивохранилище канцелярия архива две комнаты. Штат - сторож Архива, он же и[сполняющий] о[бязанности] заведующего Архивом. Фонды Архива главным образом составляют фонды Управления Черноморского Флота и Черноморских Портов. Опись фондам составляется

передаточной Комиссией. Материалы начинаются с конца 18 века до 1920 года включительно; всего около 200.000 /двухсот тысяч/ дел или около 12/двенадцати тысяч/ связок или 790 погонных сажней стеллажей. Описи Архива погибли, увезенные при эвакуации в 1920 году. Часть материалов этого Архива за период конца 18 века начало 20 века вывезены в Ленинград в 1924 году по распоряжению Реввоенсовета и сданы в Главный Морской Архив всего в количестве восьмидесяти пяти ящиков, весом около 500 пудов. Копия фондовой описи, составляемую передаточной Комиссией надлежит направить в дополнение настоящего акта в Центрархив ВЦИК РСФСР г. Москва; Воздвиженка, Ваганьковский пер[еулок], д[ом] № 8. О чем постановили занести в настоящий акт обследования Архива.

Представители Центрархива ВЦИК РСФСР
Члены Передаточной Комиссии
Сторожа и[сполняющие] об[язанности]
заварх[ивом]

Жданович, Парамонов
Опарин, Уманский

Н. Гукович, О. Ружек

С подлинным верно:

Секретарь Одесского Губернского Архивного Управления /Чертков/

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185.
Арк. 15. Машинопис. Російською мовою. Копія.*

Док. № 5

Протокол наради при Завідувачі Центрального архівного управління УСРР про розгляд меморіальної записки І. О. Парамонова та Я. М. Ждановича

30 червня 1925 р.

Присутствовали: т. т. ТЕТИН, БАГАЛЕЙ, БАРВИНСКИЙ, КУЛЕШОВ, представители Центархива РСФСР ЖДАНОВИЧ и ПАРАМОНОВ

Слушали мемориальную записку представителей Центрархива РСФСР о военных фондах, выявленных ими во время командировки на Украине, которые подлежат передаче Центархиву РСФСР. Вытекающие из содержания записки предложения формулированы в шести пунктах. По ним нужно иметь заключение Укрцентрархива.

После надлежащего обсуждения по указанным пунктам вынесли такие
п о с т а н о в л е н и я :

по п. 1. Признать, что выявленные военные фонды подлежат передаче Центрархиву РСФСР, согласно схеме РККА, утвержденной 9 мая с. г.;

по п. 2. Принять меры к дальнейшему выявлению военных фондов в тех местах, где не были представители Центрархива, для чего предложить Губархам сообщить нужные сведения;

по п. 3. Признать, что военные фонды, находящиеся в ведении учреждений военного ведомства на территории УССР, подлежат передаче в Центрархив РСФСР, согласно схеме РККА. Могущие встретиться в Центральном военноморском архиве в Николаеве материалы административного и экономического характера, имеющие значение для истории так наз[ываемого] Новороссийского края, подлежат оставлению для территории Украины, для чего возбудить соответствующее ходатайство через ВУЦИК;

по п. п. 4 и 5. Затребовать от Киевского Губарха протокол комиссии Горсовета по поводу выселения военного архива, поручить Киевскому Губарху через ГИК принять меры к упорядочению военных фондов и составлению фондовых описей, предложить Харьковскому Губарху представить в ГИКК смету на приведение в порядок военных фондов, находящихся в его хранилище, издать распоряжение о приведении в порядок военных фондов, находящихся в Одесском и Подольском губархах;

по п. 6. При предстоящей переработке постановления СНК УССР от 31/X [31 октября] [19]22 г. изменить примечания к статье 2 в соответствии со схемами РККА.

Мемориальная записка прилагается к сему протоколу.

Председатель	/подпись/	С. Тетин
Секретарь	/подпись/	В. Барвинский
Представители Центрархива РСФСР	/подпись/	Жданович
	/подпись/	Парамонов

Центральный державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 9. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 6

Лист завідувача Укрцентрархівом С. М. Тетіна до архівних органів на місцях про сприяння представникам Центрархиву РСФРР І. О. Парамонову та Я. М. Ждановичу в обстеженні військових архівних фондів на території України

4 липня 1925 р.

Копия

№ 885

4/VII [19]25 г.

Настоящим Центральное архивное управление УССР просит оказывать уполномоченным Центрархива РСФСР т. ПАРАМОНОВУ и т. ЖДАНОВИЧУ в деле выявления и учета военных фондов на территории Украины всяческое содействие. В част-

ности: Киевскому, Волынскому, Подольскому и Одесскому губархам надлежит осветить на местах положение, в котором находились архивные фонды до сего времени, а также выдать полностью списки фондов военных материалов, находящихся в Губархах. Одесскому Губарху надлежит принять все меры к охране военных архивов в г. Николаеве, осмотрев их совместно с представителями Центрархива РСФСР.

Об исполнении донести в Укрцентрархив.

Зав. Укрцентрархивов

/ТЕТИН/

Зав. Секретариатом

/БОДОЛАЖЧЕНКО/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 7. Машинопис. Російською мовою. Копія.

Док. № 7

Меморіальна записка представників ЦАУ РСФРР І. О. Парамонова та Я. М. Ждановича щодо питання про передавання військових архівів з України до Російської Федерації

13 липня 1925 р.

[Вхідний штамп]

Вход. № 837
Получено
13/VII 1925 г.

В Президиум Всеукраинского Центрального
Архивного Управления
Представителя Центрархива СССР
ПАРАМОНОВА и ЖДАНОВИЧА

МЕМОРИАЛЬНАЯ ЗАПИСКА

I.

В 1923 году на территории УССР были расформированы, состоявшие по штатам военного ведомства, военные секции единого государственного архивного фонда РСФСР, организованные Центральным военным архивом в г. Москве в 1921 году с целью сохранения остатков фондов империалистической и гражданской войн и переправке их в Центральный Военный Ученый Архив в г. Москве.

После ликвидации секции часть фондов, распоряжением и средствами УВО [Украинского военного округа] были направлены в г. Москву, а часть вследствие срочности ликвидации была передана на хранение украинским местным архивным органам.

Декретом БУЦИК'а, изданным в нынешнем году, союзному украинскому Центрархиву было предложено, между прочим, выявить архивные фонды и архивные материалы, принадлежащие РСФСР с целью передачи таковых Союзному Центрархиву РСФСР.

В тоже время в Центрархиве РСФСР все чаще стали поступать запросы Штаба РККА о материалах империалистической и гражданской войн. В значительной части, главным образом в части материалов юго-западного и румынского фронтов, требования штаба РККА удовлетворены Центрархивом РСФСР быть не могут, вследствие не полной передачи бывшими на Украине военными архивными секциями архивных материалов, по точному смыслу архивного законодательства в Союзных Республиках, Центрархиву РСФСР.

На основании изложенного, руководствуясь примечанием 2-м статьи постановления Совета Народных Комиссаров УССР «Об охране архивов», изданным 31 октября 1922 г., а равно упомянутым выше декретом о выявлении архивных фондов и материалов, Центрархив РСФСР с целью ускорить работу Союзного Центрархива Украины в деле выявления архивных материалов командировал нас принять участие в этой работе Укрцентрархива с тем, чтобы выявленные фонды РСФСР нами были взяты на учет, а также с тем, чтобы вопрос о концентрации этих фондов был разрешен нами на месте.

II.

Согласно [с] актом нашего обследования, произведенного нами с согласия и разрешения Зав[едующего] Укрцентрархивом т. Тетина, в Губархах оказалось:

- в Харьковском – до 1500 пуд.
- в Киевском – до 15.000 пуд.
- в Житомирском – до 120 пуд.
- в Подольском – до 600 пуд.
- в Одесском – до 700 пуд.
- количеством дел 8705 – 15 пудов.

Акты обследования составлены на местах в каждом Губархе в трех экземплярах, из коих один подлежит представлению Укрцентрархиву РСФСР⁷⁴¹.

От имени Центрархива РСФСР мы просим числить учтенные нами материалы за упомянутыми Губархами, подлежащими передаче Центрархиву РСФСР.

III.

Поскольку в Центрархиве РСФСР поступают требования с ссылкой на то, что в 1917 или 1918 г. г. ликвидационной комиссией такой то воинской части были сданы архивные материалы в г. Житомире или в г. Каменец-Подольске с указанием улицы, № дома и архива, принявшего материалы, при чем предъявляются расписки в принятии материалов, Центрархиву РСФСР важно и необходимо иметь документ, указывающий на то, имеют ли в действительности архивы в Каменце-Подольске и Житомире военные фонды, какие[,] в каком количестве. Мы не имеем возможности ознакомиться с составом местного исторического Архива

⁷⁴¹ Текст «...Укрцентрархиву РСФСР» – так у документі, очевидно, допущена помилка при друкуванні тексту й слід читати «Центрархиву РСФСР» – Л. Л.

на Украине в целом, побывав лишь в Харькове, Киеве, Житомире, Виннице и Одессе. А потому мы просим Союзный Центрархив Украины продолжить нашу работу с тем, чтобы все будущие окружные архивы за исключением нами уже обследованных, составили акты обследования и учета архивных материалов, находящихся в их ведении, указав в актах: имеются или нет у них военные материалы и если имеются, какие, за какой период и в каком количестве. Мы просим, если союзный Центрархив Украины признает возможным оказать нам помощь в дальнейшем обследовании, ускорить эту работу, дослав нам недостающие сведения по возможности к I-му сентября.

IV.

Параллельно с обследованием органов Укрцентрархива на местах, на основании мандатов, полученных нами от Штаба РККА и Реввоенсовета УВО, нами были обследованы также Штабы военных учреждений и воинских частей, расположенных на территории Украины, причем оказалось: в ведении УВО имеются до 1500 пуд[ов] архивных материалов и в гор. Николаеве до 200.000 дел в отделении Центрального Военно-морского Архива.

На основании схемы направления архивных фондов /утверждена Начглавупр РККА 9 мая 1925 г./, означенные материалы подлежат передаче:

1) находящиеся в УВО – в Центральный военный исторический архив и Центральный архив Красной Армии в Москве;

2) находящийся в гор. Николаеве военно-морской архив подлежит передаче в Центральный военно-морской архив в г. Ленинграде.

Поскольку материалы эти находятся не в ведении Союзного Центрархива Украины, вопрос о порядке сдачи их будет поставлен Центрархивом РСФСР перед Штабом РККА.

V.

С вопросом о концентрации не переданных до сего времени фондов по их назначению возникает весьма существенный вопрос о приведении их в порядок.

Как видно из актов обследования, составленных на местах в Харькове, Киеве, Житомире, Виннице и Одессе, значительная часть материалов находится в неразобранном виде. Исключая Киевский губарх, по остальным губархам суммируя весь материал подлежит разборке до 50 % всего количества. Мы просим Союзный Центрархив Украины принять на себя труд разобрать это количество, материалы привести в порядок, увязать в связки и составить сдаточные описи по фондам.

При согласовании вопросов о приведении принадлежащих Центрархиву материалов в порядок, мы считаем правильным выделить из общего положения Губарх Киевский, в котором военные фонды находятся в неразобранном виде в большей части в хаотическом состоянии. Насколько нам известно, этот материал находился в помещении Никольских казарм на Печерской в полном порядке

с 1918 года, в таком же порядке был передан упраздненной военной секцией на хранение Киевскому Губарху в 1923 году.

Из официальной справки, полученной нами из Киевского Губарха, видно, что вследствие двухкратной реквизиции помещения у Губарха в 1923 и 1925 году, фонды эти были приведены в хаотическое состояние, частично уничтожены.

В настоящее время этот архивный материал весьма ценный для центральных архивов военно-исторических и архива Красной армии, количеством до 10.000 пуд[ов] находится под новой угрозой – переброски, после которой, если переброска будет произведена без предварительной разборки материалов и приведения его в порядок, заделки в связки, материал будет обращен в макулатуру. Это наше мнение разделяет также Киевский Губарх, о чем отмечено в акте.

Конечно, Центрархив РСФСР не сомневается в том, что если бы указанному выше материалу угрожала возможность его уничтожения в целом или только в части, Союзный Центрархив Украины применяя все меры к его сохранению путем соответствующего распоряжения центральной власти.

Киевским Губархом были приняты меры согласовать вопрос о реквизиции помещения, занимаемого военным архивом, совместно с заинтересованными учреждениями и для его окончательного разрешения Киевским горсоветом была выделена особая комиссия, вынесшая постановление, благоприятное для Губарха. Не имея возможности ожидать получения копии протокола работы комиссии Горсовета, мы осведомлены о том, что выселение приостановлено и отложено до I-го ноября. В 4-х месячный срок Киевскому Губисполкому надлежит отвести для Губарха новое помещение, а также отпустить специальные средства на приведение материалов, находящихся в хаотическом состоянии в порядок и на перевозку их в новое помещение.

Таким образом, передавая фонды, принадлежащие РСФСР Центрархива ВЦИК, находящиеся в гор. Киеве в упорядоченном виде, т. е. разобранными, в связках, при фондовых описях, ни Союзный Центрархив Украины, ни его местный Киевский отдел, материального ущерба не несут, поскольку Киевский Губарх при помощи Укрцентрархива сумеет провести своевременно в жизнь постановление комиссии, специально выделенной горсоветом для решения вопроса о выселении архива из новой гостиницы Киево-Печерской лавры.

VI.

Согласно существующему в Украинской Советской социалистической республике архивному законодательству [...] все военные материалы [...] находящиеся на территории УССР [...] должны принадлежать Центрархиву РСФСР.

Перед нашей поездкой по Украине мы лично изложили Президиуму Укрцентрархива ВУЦИК взгляд Центрархива ВЦИК [...] отнюдь не преследующий сугубой

централизации. Мы передали Президиуму схему распределения военных архивных материалов [...] утвержденную Штабом РККА от 9 мая с. г. [...] с просьбой найти возможным согласовать эту схему с постановлением Совнаркома Украины «Об охране архивов».

Суммируя содержание настоящей нашей записки [...] мы просим Президиум Союзного Центрархива Украины высказать свое мнение и прийти к соглашению по следующим вопросам:

1) по вопросу учтенных нами принадлежащих РСФСР архивных военных фондов и материалов [...] находящихся в архивохранилищах Укрцентрархива и его органов на местах, подлежащих передаче Центрархиву РСФСР;

2) по вопросу о продолжении выявления военных материалов и их учету средствами Укрцентрархива в тех местах, где мы не имели возможности проделывать возложенную на нас Центрархивом ВЦИК работу, с тем, чтобы учет был прислан Центрархиву ВЦИК по возможности к I-му сентября;

3) по вопросу учтенных нами принадлежащих РСФСР архивных материалов, находящихся на территории УССР в ведении органов военно-морского ведомства, подлежащих передаче Центрархиву ВЦИК на основании схемы выработанной Штабом РККА;

4) по вопросу [...] связанному с концентрацией, в частности о сдаче органами Укрцентрархива материалов [...] принадлежащих РСФСР, Центрархива ВЦИК в упорядоченном, разобранном виде, в связках, при фондовых описях;

5) по вопросу о принятии мер к сохранению военных фондов империалистической войны, а также фондов Красной армии [...] находящихся в новой гостинице Киево-Печерской лавры;

6) по вопросу о согласовании примечания 2-го ст. и постановления Совнаркома Украины «Об охране архивов» со схемой [...] утвержденной Штабом РККА 9 мая с. г.

В заключение мы просим Президиум Союзного Центрархива Украины принять нашу глубокую благодарность за помощь [...] оказанную нам в центре и на местах при выполнении нами заданий [...] возложенных на нас Центрархивом РСФСР.

ПОДПИСИ /ПАРАМОНОВ, ЖДАНОВИЧ/

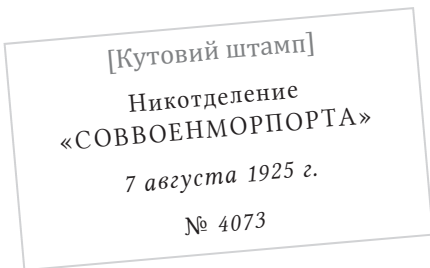
Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 16–18. Машинопис. Російською мовою. Оригінал. Документ датовано на підставі вхідного реєстраційного номеру.

Док. № 8

**Доповідна записка старшого морського начальника,
начальника Миколаївського відділення Севастопольського
військово-морського порту комісара Сауцького Миколаївському
окружному виконавчому комітету № 4073 про відправлення
чотирьох залізничних вагонів із документами Чорноморського
центрального військово-морського архіву до Ленінграда**

7 серпня 1925 р.

Копія з копії

До Миколаївського Окрвиконкому
Ради Робітн[ичих] Селянськ[их]
Червоно-армійськ[их]
та Червонофлотських Депутатів
на ч. 9262

«Сповідую, що з Центральн[ого] Червономорськ[ого] архіву за години 2І-23 р. відправлено чотири вагонів історичн[их] документів згідно наказу РВС СССР в розпорядження Центр[ального] Морськ[ого] Архіву Ленінгр[ад]. Відправлений матеріал за перше XVIII півстоліття також як остача Архіва за другу половину XVIII, цілком XIX и частично XX століття цілком стосуватися к історії виникновення флоту на Чорному морі, характеризующие його життя, розвиток та строительство за показанное пора.

Ні якої розпродажи справ не було й не має за винятком двох випадків мавших місце за що був звільнен[ий] завідатель Архівом. Зробить передавання архива за відсутністю належних розпоряджень я не можу, також не можу повернути и вивезені раніш документи та справи.

Історичн[их] пам'ятн[иків] в Архиві, також и бази огулом не мається.

Пропонуваема Вами міра запечатання Архіва також не приємлема з огляду того-ж, що велика кількість робітників м. Миколаїва звертаються за одержанням справок за їх працю в порту й посаді [на] флоті.

Разом з цім по испува зазначеного відношені вашем прохаю командированн[я] о можливости передачи Архіва під видання Окрвиконкома.

Ст. Морський Начальник Нач[альник] Мик[олаївського]

Від[ділення] Соввоенморпорту і комісара

/Сауцкій/

З оригіналом згідно:

Зав[ідувач] Канцелярією Окрвиконкому

/Тимошенко/

З копією згідно: Охоронитель Мик[олаївського]

Іст[оричного] Ар[хеологічного] Музея

Л.Кузнєцов».

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 9

**Положення про Центральне архівне управління УСРР
(Укрцентроархів) та його місцеві органи**

4 листопада 1925 р.

(36. Уз. У. С. Р. Р., 1925 р., № 82, арт. 485)

Касуючи постанови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету з 3-го січня 1923 року «Положення про Центральне Архівне Управління» (36. Уз. 1923 р., № I, арт. 7) і 2-го липня 1923 р. «Про доповнення арт. II Положення про Центральне Архівне Управління» (36. Уз. 1923 р., № 25, арт. 37I), – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів УСРР постановили надати чинности нижченаведеному «Положенню про Центральне Архівне Управління УСРР (Укрцентроархів) та його місцеві органи».

П О Л О Ж Е Н Н Я

**Про Центральне Архівне Управління УСРР
(Укрцентроархів) та його місцеві органи**

I. Про Центральне Архівне Управління (Укрцентроархів).

I. Центральне Архівне Управління (Укрцентроархів) перебуває при Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

2. До завдань Центрального Архівного Управління належить:

- а) завідувати й керувати у цілому всією архівною справою на Україні;
- б) концентрувати архівні матеріяли в установах Центрального Архівного Управління;
- в) продавати архівні матеріяли, що їх не належить переховувати;
- г) видавати архівні матеріяли та наукові праці, основані на архівних даних.

Увага. Видавати наукові праці на підставі архівних матеріялів, крім Укрцентроархіву, можуть і інші організації та окремі особи. Порядок користування архівним матеріялом встановлює Укрцентроархів.

3. На чолі Центрального Архівного Управління стоїть Завідувач, що його призначає Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

4. Для розгляду найважливіших принципових питань, що виникають в діяльності архівних органів, а також для розгляду планів роботи Центрального Архівного Управління, Відділу ЦККП(б)У для вивчення Жовтневої Революції та Комуністичної партії на Україні («Істпарт») і Комісії для вивчення історії професійного руху при Всеукраїнській Раді Професійних Спілок («Істпроф») при Завідувачі Центрального Архівного Управління організується, як дорад-

чий орган Ради у складі: Завідувача Центрального Архівного Управління, як Голови, Заступника Завідувача Центрального Архівного Управління та по одному представникові від Відділу ЦК КП(б)У для вивчення Жовтневої Революції та Комуністичної Партії на Україні («Істпарту»). Комісії для вивчення історії професійного руху при Всеукраїнській Раді Професійних Спілок («Істпрофу») та Народного Комісаріату Освіти. Персональний склад Ради затверджує Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

5. Центральне Архівне Управління складається з двох відділів:

- а) архівознавства та
- б) адміністративно-організаційного.

Увага. Завідувач Адміністративно-Організаційного Відділу є рівночасно й Заступник Завідувача Центрального Архівного Управління.

6. До обов'язку відділу архівознавства належить:

- а) розробляти питання про концентрацію архівних матеріалів у архівосховищах Центрального Архівного Управління та його місцевих органів;
- б) проводити заходи до підготування робітників, як-ось: організувати курси, гуртки і т. инш.;
- в) виробляти разом з органами Робітничо-Селянської Інспекції заходи до організації й постанови архівної справи в урядницьких архівах;
- г) виробляти план видавничої діяльності Центрального Архівного Управління й редагувати намічені до видання праці;
- д) популяризувати архівну справу.

7. До обов'язку адміністративно-організаційного відділу належить:

- а) організувати й керувати діяльністю місцевих архівних органів Центрального Архівного Управління;
- б) наглядати за переведенням в життя узаконень і розпоряджень Уряду УСРР та інструкцій Центрального Архівного Управління у питаннях архівної справи;
- в) вживати заходів до концентрації в архівосховищах Центрального Архівного Управління архівних матеріалів, що належать до архівних фондів України, так тих, що знаходяться на території УСРР, як і тих, що знаходяться за її межами;
- г) продавати через місцеві органи Центрального Архівного Управління архівні матеріали, що не мають бути переховані, зараховуючи вторговані від продажу суми до спеціальних коштів Центрального Архівного Управління;
- д) організувати з'їзди архівних робітників;
- е) завідувати господарською частиною й канцелярією Центрального Архівного Управління.

Увага. Нагляд за постановкою архівної справи на місцях і інструктування місцевих архівних органів переводить адміністративно-організаційний відділ через інспекторсько-інструкторський апарат, що входить до його складу.

8. При Центральному Архівному Управлінні знаходяться:

1) Центральний Архів Революції у Харкові;

2) Центральний Історичний Архів у Харкові;

3) Центральний Архів Праці в Харкові;

4) Відділок Центрального Історичного Архіву в Києві з підподілом на:

а) Архів Стародавніх Актів і б) Історичний Архів і

5) Інші спеціальні архівні установи за списком, затвердженим Радою Народніх Комісарів УСРР.

Всі перелічені в цьому артикулові архівні установи провадять свою роботу на підставі окремих про них положень.

9. Завідувача Архіву Революції й Завідувача Архіву Праці, після обмірковання їх кандидатур у Раді, призначає Завідувач Центрального Архівного Управління. Завідувачів Відділів та підвідділів Архіву Революції й Архіву Праці, а також вчених архівістів призначає Завідувач Центрального Архівного Управління.

10. Завдання Відділу ЦККП(б)У для вивчення Жовтневої Революції та Комуністичної Партії на Україні («Істпарту») і Комісії для вивчення історії професійного руху при Всеукраїнській Раді Професійних Спілок («Істпрофу») по вибірці, систематизації й підготівлі до наукового розробітку архівних матеріалів проходять через Завідувача Центрального Архівного Управління, і його апарат виконує їх в першу чергу.

II. Кредити на утримання Центрального Архівного Управління та центральних при ньому архівів проводяться по загальному кошторису Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

II. Про місцеві органи Центрального Архівного Управління.

12. Місцевими органами Центрального Архівного Управління є Головне Архівне Управління Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки та округові архівні управління округових виконавчих комітетів (Окразі).

13. Головне Архівне Управління Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки перебуває при Президії Центрального Виконавчого Комітету Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки й підлягає їй на загальних підставах. У справах технічного управління архівами, для додержання єдиних форм систематизації та обробітку архівних матеріалів, Головне Архівне Управління Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки керується обіжниками й інструкціями Центрального Архівного Управління УСРР, з тим що Головне Архівне Управління Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки виконує завдання Центрального Архівного Управління УСРР і подає йому в порядкуві звітності всі потрібні відомості, дотичні Головного Архівного Управління АМСРР.

Увага. Документи, що надходять до Головного Архівного Управління АМСРР, переховуються в його архівосховищах, і їх надсилають до Центрального Архівного Управління УСРР тільки тоді, як-що вони мають загально-федеративний та загально-науковий інтерес, з тим що копії їх переховуються в архівосховищах Головного Архівного Управління АМСРР.

І4. Головне архівне управління АМСРР діє на підставі окремого про нього положення, затвердженого Центральним Виконавчим Комітетом АМСРР відповідно до цього положення.

І5. Округові Архівні Управління при округових виконавчих комітетах (Окрархи) характером своєї роботи поділяються на дві категорії – першої категорії й другої категорії.

Увага. По своїх штатах округові архівні управління поділяються на 3 групи, з тим що останні дві групи своїми функціями належать до 2-ої із зазначених в цьому артикулові категорії.

І6. До відання округових архівних управлінь І-ої категорії належить:

- а) наглядати за архівами, що знаходяться на території округи;
- б) провадити облік і реєстрацію архівів, що знаходяться на території округи;
- в) вживати заходів до охорони архівних матеріалів згідно з чинними законами;
- г) наглядати за постановкою урядницьких архівів;
- д) переводити концентрацію архівів, що їх здають установи, в резервових архівосховищах;
- е) видавати довідки установам і приватнім особам з архівного матеріалу, що надходить до округового архівного управління;
- ж) попередньо розроблювати матеріали, що надійшли до округового архівного управління, й передавати, згідно з особливою інструкцією Центрального Архівного Управління, матеріали центрального й революційного значіння до центральних архівів;
- з) вилучати неналежні до схованки архівні матеріали, складати огляд їм і подавати їх на затвердження Центрального Архівного Управління;
- и) продавати архівні матеріали, що їх не належить переховувати, за уповноваженням Центрального Архівного Управління.

І7. До відання округових архівних управлінь 2-ої категорії належить здійснення тих самих завдань, що покладені й на округові архівні управління І-ої категорії, крім розробітку архівних матеріалів, що надіслано до них, наукової їх систематизації та розподілу їх між відповідними архівосховищами Республіки (п. п. «ж» і «з» арт. І6). Всі архівні матеріали, що надіслано до них, округові архівні управління 2-ої категорії надсилають до Центрального Архівного Управління УСРР на систематизацію й розробіток.

Увага. У тих випадках, коли, в зв'язку з нагромадженням архівного матеріалу в округовому архівному управлінні 2-ої категорії, Центральне Архівне Управління вважатиме за потрібне перевести систематизацію та розробити цей матеріал на місці, Центральне Архівне Управління відряджає до відповідного округового архівного управління уповноваженого, що за його участю й під його керівництвом пророблюється згадану роботу.

18. На чолі округового архівного управління стоїть завідувач, що його призначає й усуває округовий виконавчий комітет порядком, передбаченим Положенням про округові виконавчі комітети для завідувачів відділів.

Увага. В округових архівних управліннях, при яких знаходяться історичні архіви, завідувача історичного архіву, що є й заступник завідувача округового архівного управління, – призначає округовий виконавчий комітет на подання Центрального Архівного Управління.

19. Округові архівні управління утримуються за загальним кошторисом округового виконавчого комітету на рахунок місцевого бюджету.

Увага. Округові архівні управління нижчого технічного персоналу (машиністок, прибиральниць, сторожів і инш.) не мають; технічно їх обслуговує секретаріат округового виконавчого комітету.

20. Округові архівні управління, проводячи свою роботу під керівництвом округового виконавчого комітету й Центрального Архівного Управління, у питаннях техніки й наукової постановки архівної справи керуються обіжниками, інструкціями й розпорядженнями Центрального Архівного Управління й йому подають звіти про свою діяльність.

21. Щодо питань архівної справи завідувачі округових архівних управлінь беруть участь в засіданнях президій округових виконавчих комітетів з правом дорадчого голосу.

22. Округові архівні управління мають свою гербову печатку встановленого зрізця.

23. Штати Центрального Архівного Управління, установ при ньому та його місцевих органів затверджуються порядком, встановленим законом.

Харків, 4 листопада 1925 р.

Т[имчасово] в[иконуючий] об[ов'язки]

Голови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету

А. Буценко

Голова Ради Народніх Комісарів

В. Чубар

Т[имчасово] в[иконуючий] об[ов'язки]

Секретаря Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету –

Член Президії ВУЦВК'у

Гаврилін

Збірник узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі. Випуск 1. Видання 2-е. Харків : Центральне архівне управління УСРР, 1927. С. 8–15.

Док. № 10

**Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету
і Ради Народних Комісарів УСРР
«Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР»**

16 грудня 1925 р.

«О Едином Государственном Архивном Фонде УССР»

В отмену постановлений Совета Народных Комиссаров УССР от 31-го октября 1922 года «Об охране архивов» (С. У. 1922 года. № 45, ст. 68I) и от 14 апреля 1925 года «О дополнении постановления «Об охране архивов» (С. У. 1925 года. № 23 ст. 184) – Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет и Совет Народных Комиссаров УССР – постановили:

I. Оконченные производством дела, документы и переписка всех упраздненных и ныне существующих правительственных и общественных учреждений на территории УССР, как находящиеся в архивохранилищах Центрального Архивного Управления УССР, так и не находящиеся в таковых, составляют Единый Государственный Архивный Фонд УССР, заведывание коим принадлежит Центральному Архивному Управлению УССР и его местным органам.

Примечание I: Войсковые архивы и архивные материалы подлежат распределению между архивохранилищами Центрального Архивного Управления УССР и военно-ученым архивом в Москве по особому соглашению между Военным Ведомством и Центральным Архивным Управлением УССР.

Примечание 2: Документы, находящиеся на территории АМССР подлежат ведению Главного Архивного Управления АМССР.

Документы, поступившие в Главное Архивное Управление АМССР, если они имеют общегосударственное значение или представляют научный интерес, препровождаются в распоряжение Центрального Архивного Управления УССР, причем копии таких документов оставляются в архивохранилищах Главного Архивного Управления АМССР.

Примечание 3: Партийные архивы передаются в Единый Государственный Архивный Фонд лишь тогда, когда это признают целесообразным соответственные партийные организации, причем партийным организациям предоставляется право соответствующего наблюдения за материалами партийных архивов, находящимися в архивохранилищах Центрального Архивного Управления УССР.

2. Срок хранения дел при учреждениях не должен превышать пяти лет со времени их окончания. По истечении означенного срока оконченные дела передаются в архивохранилища Центрального Архивного Управления УССР. В случае необходимости оставления каких-либо дел для справок на более продолжительное время, учреждения могут оставлять их на дальнейший срок лишь по особому

му соглашению с Центральным Архивным Управлением УССР или его местными органами.

Примечание 1: Секретные дела и документы мобилизационного характера, или имеющие косвенное к мобилизации отношение, утратившие свое значение или пришедшие в ветхость, сдаче в архивные хранилища Центрального Архивного Управления УССР не подлежат. Означенные дела по истечении срока хранения должны быть уничтожены способом по усмотрению учреждения, ведающего этими делами, при обязательном присутствии представителя Центрального Архивного Управления УССР и с составлением о том особого акта. Центральному Архивному Управлению УССР предоставляется право отбора особо ценных исторических документов для дальнейшего хранения их в порядке, определяемом соглашением Центрального Архивного Управления УССР с Военным Ведомством.

Примечание 2: Учреждения имеют право получать необходимые им справки из архивных материалов, переданных ими в архивохранилища Центрального Архивного Управления УССР или его местных органов.

3. Все учреждения и государственные предприятия, впредь до сдачи в архивохранилища Центрального Архивного Управления УССР находящихся у них материалов обязаны сохранять таковые в полной неприкосновенности под наблюдением ответственных хранителей и не в праве отчуждать, уничтожать, а равно передавать их без ведома Центрального Архивного Управления УССР и его местных органов, ни учреждениям того же ведомства, ни другим учреждениям и предприятиям.

4. Частные лица обязаны зарегистрировать в местных органах Центрального Архивного Управления УССР принадлежащие им собрания рукописных материалов, имеющие культурно-историческое или общественное значение и несут ответственность за их сохранность.

Находящиеся у частных лиц документы учреждений, подлежат возвращению в архивный фонд, за исключением документов, выданных учреждениями для подтверждения частным лицам прав.

Примечание: Регистрация, хранение и сдача, находящихся у частных лиц партийных архивных материалов устанавливается по соглашению соответствующего Центрального Органа с Центральным Архивным Управлением УССР.

5. Центральному Архивному Управлению УССР принадлежит руководство постановкой архивной частью в учреждениях.

6. Установление порядка хранения и уничтожения архивных материалов, выдача разрешений на перемещение их и вообще все вопросы, касающиеся архивов, разрешаются исключительно Центральным Архивным Управлением УССР и его местными органами.

7. Вывоз архивных материалов за пределы УССР воспрещается.

Примечание: Действие настоящей статьи не распространяется на случаи, предусмотренные международными договорами и на архив Народного Комиссариата Иностранных Дел.

8. Лица, виновные в нарушении правил, изложенных в настоящем постановлении, подлежат ответственности по ст. 1021 Уголовного Кодекса УССР.

9. Дела и документы, признанные Центральным Архивным Управлением УССР не подлежащими хранению, подлежат продаже.

Продажа таких дел и документов производится Центральным Архивным Управлением УССР или, по его поручению, его местными органами, преимущественно на государственные бумажные фабрики.

Суммы, вырученные от продажи дел и документов, поступают в специальные средства Центрального Архивного Управления УССР, согласно постановления ВУЦИК и СНК УССР от 19 декабря 1923 года «О разрешении Укрцентрархиву иметь свои специальные средства» (С. У. 1925 год. № 43 ст. 852).

10. На основе настоящего постановления Центральный Исполнительный Комитет АМССР издает постановление о хранении документов, находящихся на территории АМССР.

Временно исполняющий обязанности
Председателя Всеукраинского Центрального
Исполнительного Комитета

А. Буценко

Председатель Совета Народных Комиссаров

В. Чубарь

Временно исполняющий обязанности
Секретаря Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета,
Член Президиума ВУЦИК'а

Мусульбас

С подлинным верно:

Заведующий протокольной частью
Секретариата Президиума ВУЦИК'а

Нещеретный

Харьков, 16 декабря 1925 года

Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконення та розпорядження в архівній справі. Харків, 1926, січень.
Ч. 1(3). С. 2-4.

Док. № 11

**Доповідна записка Центрального архівного управління УСРР
до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету
про порушення питання щодо повернення архівних фондів із Росії**

Не раніше 1925 р.

В ПРЕЗИДИУМ ВСЕУКРАИНСКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО
ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

Пребывание Украины под властью царской России не могло не отразиться на положении как вещественных ее памятников, так и письменных, которые по распоряжению органов власти или вследствие других обстоятельств были вывезены из пределов Украины и оказались в архивах, библиотеках и музеях Москвы и Ленинграда. Благодаря этому создалась разбросанность и распыленность украинских архивных фондов. Бывают случаи [.] когда часть единого фонда находится на Украине, а другая часть [–] в одном из хранилищ РСФСР, что не соответствует интересам архивного дела и принципам национальной политики [.] проводимой советской властью.

Одним из первых актов рабоче-крестьянского правительства РСФСР, а именно декретов от I декабря 1921 г. «[O] передаче трофеев украинскому народу» [.] ЦИК РСФСР признал за Украиной неотъемлемое право на музейные ценности /реликвии, военные трофеи и т.п./ [.] взятые из Украины царским российским правительством /СУ 1921 № 5 ст. 76/. Это право было подтверждено впоследствии рядом других постановлений центральных органов власти РСФСР.

По аналогии с музейными ценностями должен быть [.] по мнению Укрцентрархива [.] разрешен вопрос об архивных материалах, отобранных у Украины при царском режиме.

К сожалению [.] каких-либо общего характера постановлений по данному вопросу до сих пор не имеется и на практике вопрос тех или иных памятников Украины разрешался от случая к случаю путем согласования между Центральным архивным управлением РСФСР или путем специальных постановлений законодательных органов РСФСР /напр. Постан. ЦИК РСФСР от I5/XII–[19]24 г. Прот[окол] № 44 п. 47/.

В настоящее время украинское арх[ивное] управление подвело итоги находившимся на Украине украинским архивным материалам и считает вполне своевременным поставить и разрешить вопрос о возврате Укрцентрархиву украинских архивных материалов, находящихся за пределами УСРР.

Исчерпывающих сведений об этих материалах Укрцентрархив представить в настоящее время не может, т. к. для этого требуется детальное ознакомление с архивами РСФСР. По имеющимся у Укрцентрархива в настоящий момент сведениям [...] Украина может претендовать на следующие архивные материалы [...] находящиеся в хранилищах РСФСР.

В Московском архиве Министерства юстиции находятся следующие фонды украинского происхождения и потому подлежащие передаче Укрцентрархиву:

Малороссийские переписные книги 1666 г. являются драгоценными и единственным материалом для социально-экономической истории Украины XVIII века [...] и притом в исторической литературе этот источник почти не использован. Правда [...] эти книги являлись результатом деятельности агентов московского правительства – воевод. Но поскольку последние были органом власти [...] действовавшей на Украине на основании договорных статей Украины с Московским государством [...] то и письменные памятники [...] в которых нашла свое отражение их деятельность [...] должны быть признаны фондом украинского происхождения.

В I-м отделе сенатского отделения того же архива, носящем название «Дела принятые из быв[шего] Московского сенатского архива в 1857 г.», находятся дела Киевского магистрата с 1730 по 1740 г. /кн. № II6 по описи/ (Памятная книжка Моск[овского] арх[ива] Мин[истерства] юст[иции]. Москва. 1890, стр. 120).

Во 2-м отделе того же архива Мин[истерства] юстиции «Дела Правительствующего Сената до разделения его на департаменты» находятся материалы фонда канцелярии министерского правления, учреждения действовавшего на Украине в период междугетьманства /1734–1750/. Печатные данные не позволяют установить ни объема, ни хронологических рамок данного фонда.

В новом отделении архива, которое стало создаваться с 1867 г. в связи с присылкой в Московский архив Министерства юстиции дел, упраздненных реформой 1864 г. присутственных мест, находится значительное количество /точного подсчета представить нельзя, но во всяком случае оно превышает 50.000/ дел и книг украинских учреждений указанной территории. Это [...] бесспорно [...] самый значительный фонд или вернее целый ряд делопроизводственных фондов украинских дореформенных учреждений, подлежащих возвращению на Украину. История сосредоточения этих материалов в Моск[овском] арх[иве] юстиц[ии] такова. 3 декабря 1866 г. Министром юстиции был разослан циркуляр всем судебным местам о передаче в архив Мин[истерства] юстиции «всех без исключения документов и производств [...] относящихся к периоду времени до 1726 г., а на время с 1726 г. по 1800 г. [...] всех материалов, кроме подлежащих уничтожению, согласно приложения к циркуляру правил о разборе архивов судебных дел». Доставка архивных материалов началась с 1867 г. и продолжалась в течение нескольких десятков лет. Как мы уже указывали, нельзя по имеющимся

данным точно установить, сколько именно дел поступило из украинских губерний всего и сколько из каждой губернии в отдельности. Мы знаем только, что на первом месте по количеству доставленных материалов стоит Черниговская губ[ерния] [-] 3042I дело, на втором Полтавская [-] I7596. По количеству присутственных мест, которым принадлежит делопроизводственный материал, украинские губернии распределяются в таком порядке: Харьковская 65, Черниговская 43, Полтавская 22. Об остальных губерниях данных нет (Памятная книжка Моск[овский] арх[ив] Мин[истерства] юст[иции] Москва. 1890. стр. 120).

Среди этих архивных материалов [.] кроме фондов Екатеринославских учреждений [.] как то [:] Палаты уголовн[ого] граждан[ского] суда [.] верхнего земск[ого] суда, нижней расправы, приказа общест[венного] призрения, совесн[ого] суда и др. [-] находятся сохранившиеся лишь в небольшом количестве в архивах УССР актовые книги левобережной Украины XVII–XVIII стол[етий] ратушные, подкоморских, градских, полковых судов. Среди них находится такой уникум [.] как фонд Роменского сотенного правления. Уникумом называем его потому, что у нас не сохранилось ни одного целиком фонда местных учреждений левобережной Украины XVII–XVIII века.

Архивные материалы украинского происхождения находятся также в следующих учреждениях, подведомственных Главнауке РСФСР: Румянцевском музее в Москве, Государ[ственной] Публичной б[иблиоте]ке, биб[лиоте]ке 2-го отд[еления] гос[ударственной] Акад[емии] Наук и в государствен[ной] археогр[афической] комиссии – в Ленинграде.

В Румянцевском музее в составе биб[лио]теки И. П. Лукьяновича находится архив малороссийских актов XVII–XVIII века [.] собранных историком Маркевичем. По своему происхождению архивные материалы этого собрания относятся к фондам Центральн[ых] и местных учреждений левобережной Украины XVII–XVIII века: Генер[альной] войск[овой] канц[елярии] [.] Малорос[сийской] коллег[ии], Генер[ального] войск[ового] суда, полк[овых] канцелярий. Несомненно [.] эти материалы взяты в свое время из черниговских архивов.

В этом музее хранится рукопись «Журнала о проих[ождении] и приезде в Малую Россию обретававшихся при высоч[айшем] Е[го] В[еличества] Дворе отправлениях 1745 г. от всей Малороссии...о бытии в Малой России по прежнему гетману и о др[угих] малороссийских нуждах». Копии с документов, относящихся к избранию Разумовского гетманом (Иконников, Опыт русской историографии т. I кн. I июв 1891 стр. 857). В том же Музее хранится коллекция рукописей и писем украинск[ого] философа Г. Сковороды, а также др[угие] рукописи украинского происхождения.

В рос[сийской] Публичной б[ибли]отеке находятся следующие рукописи украинского происхождения: I) списки грамот царей, королей; гетманских универсалов и записи монастырей Трахтемировского и Каневского I706–[17]22;

2) сборники и грамоты тех же монастырей 1617–1756; 3) сборник выписей из «книг меских права магдебургского ратуша Киевского 1613–1707» и 4) акты XVIII стол[етий] касаются недвижимых имений Переяславской епископии. Указанные материалы поступили в 1881 г. (Иконников. Указ. соч[инение] том I кн. I стр. 806). В 1882 г. поступили 1) письма к крымскому хану от кошевого атамана Сирка; 2) копия с рапорта екатеринославского предвод[ителя] дворянства 14/IV 1789 г. о беспорядках среди крестьян, вследствие слухов о восстановлении Запорожской Сечи; 3) записки о происшествиях в Болынской губ[ернии] (Там же стр. 807, 808). В 1883 г. поступили две книги указов Киевской епископии к Ичанской протопопии 1722–[17]33 г. (Там же стр. 810).

В библиотеке 2 отд[еления] Рос[сийской] Акад[емии] Наук находится большая румянцевская опись Малороссии – важнейшего памятника социально-экономической истории XVIII в[ека], поступившая туда из архива Черниговской казенной палаты.

В архиве государственной археографической комиссии при Рос[сийской] Акад[емии] Наук находятся акты [,] поступившие туда из Киевской казенной пал[аты], Черниговской казенной пал[аты] губ[ернского] правл[ения]. В настоящее время в распоряжении комиссии находится 536 актов из Киевской казенной пал[аты], часть поступила в 1837 г. от Мин[истра] нар[одного] просвещ[ения], который в свою очередь получил их от Мин[истра] финансов как «любопытные грамоты отысканные в [скороченное слово – згасающий текст] казенной пал[ате]». Другая часть в том же году была передана по распоряжению Мин[истерства] нар[одного] просвещ[ения] из Генерального штаба. Эти документы представляют собой остатки когда-то огромного собрания документов, касающихся прав киевских монастырей на недвижимые имущества. Документов переданных в 14 сундуках в 1790 г. для хранения в Киевском магистрате. Часть их погибла от пожара, часть от сырости в архиве губ[ернского] правления, куда они были переданы из магистрата. Часть сохранившихся документов попала в музей при Киевской духовной академии, часть в археографическую комиссию. Документы состоят из жалованных грамот, универсалов, купчих, духовных завещаний, указов и т. п. большей частью в копиях.

Черниговские акты принадлежат большей своей частью фонду губерн[ского] правл[ения] и лишь незначительная часть [–] [фонду] казенной пал[аты]. Они поступили в комиссию в промежуток времени между 1837–[18]40 г. от Черниговской палаты окр[ужного] суда и др[угими] путями. Сейчас в распоряжении комиссии находятся 930 черниговских актов по истории Украины второй половины XVII и I-й половины XVIII века. Эти материалы освещают главным образом вопросы [,] связанные с историей управления [,] социального строя [,] судебного устройства [,] в экономическом отношении, лишь незначительная часть их касается монастырского землевладения. Документы состоят из жалованных грамот,

крепостнях и др[угих] универсалов, сказок, отписок, челобитных, указов, рескриптов и писем. Описание всех этих документов как киевского, так и черниг[овского] происхождения напечатано Курдюмовым в издании археогр[афической] комиссии (Летопись занятий Археогр[афической] комис[сии] вып. I7 СПб., I907).

Кроме вышеуказанных архивных материалов [,] передача которых Украине в виду их украинского происхождения не подлежит сомнению, Укрцентрархив считает нужным поставить вопрос об архивных фондах, которые [,] хотя и являются результатом деятельности московских правительственных учреждений, но по своему содержанию касаются исключительно некоторых моментов в истории Украины, когда она была подведомственна этим учреждениям.

Укрцентрархив указывает здесь на главнейшие из этих фондов [,] оставляя за собой право впоследствии представить по этому вопросу подробные соображения.

К этим фондам относятся: в Моск[овском] арх[иве] Мин[истерства] юст[иции] I) дела Малорос[сийского] приказа [-] I27 книг и I23 столбца, 2) дела Сената по Малор[оссийской] экспедиции /I685–I76I/ [-] I34 книги. В Моск[овском] архиве Мин[истерства] иностр[анных] дел находится фонд [,] носящий название «Малороссийского дела». В Лефортовском архиве в Москве хранятся дела о военных поселениях на Украине.

В виду вышеизложенного Укрцентрархив обращается в Президиум ВУЦИК'а с ходатайством возбудить перед ЦИК'ом РСФСР вопрос о передаче Украине украинских архивных материалов, как упомянутых выше, так и тех, которые хотя и не вошли в приведенный выше перечень, но впоследствии компетентными органами будут признаны подлежащими возврату УССР.

Заведующий

Укрцентрархивом

[прізвище не зазначено]

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 24–26. Машинопис. Російською мовою. Відпуск. Документ не датовано.

Док. № 12

Інформація Центрального архівного управління УСРР про стан вирішення питання військових архівів

Лютий 1926 р.

«Питання про військові архіви на Вкраїні»

Інформація

Як відомо, з самого початку архівного будівництва на Вкраїні питання про військові архіви було не вирішено і таке положення юридично триває доси. Це знайшло свій відбиток в архівному будівництві в основному акті (постанова Раднаркома УСРР від 3І/Х І922 року «Про охорону архівів»), що оголошувала принцип єдиного державного архівного фонду, було зазначено, що військові архіви мають направлятися до Військово-Вченого Архіву в Москві. Архівні органи України не могли звичайно цілком усунути себе від піклування про долю військових фондів. На Україні в І920-[І9]2І році було багато військових фондів, що лишилися від частин дієвої армії імперіялістичної війни. Їх було зібрано протягом І9І8-І9І9 р.р. заходами колишнього Військового відомства. Ці матеріали штабу Південно-західного фронту та окремих армій було зосереджено на Правобережжі в різних пунктах: Житоїрі, Вінниці, Кам'янці, Одесі та Київі. Але [.] на жаль [.] багато з них загинуло в часи архівного безладдя. Військові фонди гинули в завірюсі горожанської війни, а також тому, що до них недбало ставилися ліквідаційні військові комісії, що утворювалися після расформування частин старої армії. В І92І році в Одесі, Київі та інших місцях були з'організовані військові Архівні Секції, для завідування військовими фондами. Ці Секції проіснували недовго. В І923-му році їх було ліквідовано. А матеріал було частиною відправлено в Москву, а частиною передано в розпорядження Архівних Органів України. Досі ми говорили про військові фонди, що лишилися в спадщину від старої армії. Крім того, з І92І-го року ліквідовані частини Червоної Армії почали здавати свої архівні матеріали архівним органам, здавали також непотрібні для біжучій діяльності матеріали і дієві військові частини. В кожному Губарху стали накоплюватись фонди Червоної Армії. Влітку І925-го року Центрархів РСФСР командировав своїх представників на Україну для з'ясування питання про військові архіви на території України, що [.] згідно з вказівками схеми «направлення архівних фондів», складеної Головним Управлінням РККА за згодою з Центроархівом [.] підлягають передачі до Центральних Архівосховищ у Москві - військово-історичного та Архіву Червоної Армії. Згадані представники побували у Київі, Житоїрі, Вінниці, Одесі та Миколаїві і в'яснили кількість згаданих архівних матеріалів. Виявилось [.] що їх на Вкраїні знаходиться до І5.000 пуд[ів].

В постанові ВУЦВК'у та РНК від І6/ХІІ [19]25 року, про «Єдиний Державний Архівний Фонд» зазначено, що це питання мусить бути розв'язане за згодою з Наркомвоєном ССРР. Зрозуміло, що в основу цієї майбутньої згоди треба покласти схему РККА, але деякі пункти треба деталізувати, так, наприклад, згідно з пунктом першим схеми архівні матеріали «бывших ставок штабов, фронтов, армий и их Управлений, действовавших в империалистическую войну І9І4–І9І8 г.г.», підлягають передачі до військово-історичного архіву, між тим серед цих матеріалів є безперечно такі, що стосуються до історії Революційного руху на Україні, і тому їх слід було би залишити на Україні для науково-дослідчої роботи. Так саме слід оговорити, що архівні матеріали Українських військових частин І9І8 та наступних років не підлягають передачі, бо в схемі зазначено, що матеріали пореволуційної доби «штабов, фронтов, армий, дивизий за период времени с І9І8–І92І год включительно», передаються до архіву Червоної Армії, а примітка 2 до п. 3 пояснює, що до Фондів Червоної Армії слід відносити: «все соединения, возникшие со времени Октябрьской Революции І9І7 года». З цього ясно, що згоду треба скласти так, щоб вона забезпечувала інтереси архівного будівництва та науково-дослідчої роботи на Україні. Поки, щодо остаточного розв'язання питання Укрцентрархів запропонував Окрахам приймати від військових частин та установ матеріали, починаючи з І922 року.

Питання про військові архіви зараз пророблюється й в найближчий час буде порушено в усій його широчині перед НКМВ СРСР.

Бюлетень Укрцентрархіву. Ч.Ч. 3–4 (5–6). Харків, 1–15 лютого 1926 р. С. 14–16.

Док. № 13

**Лист заступника завідувача Центрархівом РСФРР
В. В. Адоратського до Укрцентрархіву з приводу узгодження
«Схемы направления архивных фондов, с указанием актохранилищ,
в кои они подлежат передаче», затвердженої циркуляром
Народного комісаріату військово-морських справ
9 травня 1925 р. № 62, з архівним законодавством УСРР
та приймання до окрархів документів військових частин
за період після 1922 року**

[Бланк]

31 грудня 1925 р.

Р. С. Ф. С. Р.
ВСЕРОССИЙСКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ
КОМИТЕТ СОВЕТОВ
Раб., Крест. и Красноарм. Депутат.

Москва «31» декабря 1925 г.
№ 37056/0

Центральный Архив Р.С.Ф.С.Р.

С р о ч н о .

Организационный отдел
Москва, Ваганьковский пер., д. № 8
Телефон № 1-75-86

ВО ВСЕУКРАИНСКОЕ ЦЕНТРАЛЬНОЕ
АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Вход. № 23
Получено 5/І 1926 г.

[Резолюція]
«Негайно скласти відповідь
на підставі постанови колегії від 30 грудня.
Дати вказівки окрархам, щоб до розв'язання
цього питання приймали архіви військових
частин.

5/І Рубач»

[Резолюція – нерозбірливо]

Руководствуясь схемой направления архивных фондов, с указанием архиво-хранилищ, в кои они подлежат передаче, утвержденной Начальником Главного Управления РККА 9 мая 1925 года /приложение к циркуляру НКВМ 1925 г. № 62/, на основании Примечания 2-го к ст. I-й Постановления Совета Народных Комиссаров УССР от 31 октября 1922 года об охране архивов, Коллегией Центрархива РСФСР 27 мая 1925 года были командированы Заведующий Центральным Архивом Красной Армии т. Парамонов и архивист консультант т. Жданович для обследования военных фондов [,] находящихся на территории Украины, одновременно и для согласования вопроса о дальнейшей охране военных архивных материалов в УССР.

Упомянутыми выше представителями Центрархива РСФСР в Президиум Укр-центрархива была подана мемориальная записка, которой т. Парамонов и т. Жданович от имени Центрархива РСФСР просили найти возможным согласовать схему направления архивных фондов, утвержденную Штабом РККА с существующим на Украине архивным законодательством /Мемориальная записка от 30 июня 1925 г. стр. 5/.

В состоявшемся при Заведующем Укрцентрархивом 30 июня того же года Совещании в составе т. т. Тетина, Багалея, Барвинского, Кулешова, Парамонова и Ждановича было признано: что выявленные военные фонды подлежат передаче Центрархиву РСФСР, согласно схеме РККА, утвержденной 9 мая 1925 г., что военные фонды, находящиеся в ведении учреждений военного ведомства на территории УССР. Подлежат передаче в Центрархив РСФСР, согласно схеме РККА; что при предстоящей переработке постановления СНК УССР от 31 октября 1922 года Примечание 2-е к ст. I должно быть изменено в соответствии со схемой РККА /Протокол Совещания. Пункты I, 3 и 6/.

Между тем, по сообщению Управления Украинского Военного Округа, Укр-центрархив отказывается принимать архивные дела войсковых частей УССР, указывая, что архивы воинских частей, согласно вышеприведенного декрета СНК УССР [,] направляются в Москву.

Таким образом, постановление Совещания при Заведующем Укрцентрархива от 30 июня 1925 года при участии представителей Центрархива РСФСР проведено в жизнь не было, причем мотивы отмены состоявшегося между Укрцентрархивом и Центрархивом РСФСР соглашения, Коллегии последнего остаются неизвестными.

В виду изложенного, Центрархив РСФСР, препровождая при сем копию сношения Главного Управления РККА от 14 декабря 1925 г. за № I22647, просит сообщить, чем вызван отказ Укрцентрархива в приеме дел от воинских частей.

Зам. Зав. Центрархивом

Член Коллегии

/подпись/

/Адоратский/

Зав. Орготделом

/подпись/

/Иодко/

Секретарь

/подпись/

/Ветров/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 327. Арк. 3–Ззв. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 14

**Лист Центрального архіву РСФРР до Центрального архівного
управління УСРР про організацію роботи з виявлення
і повернення Україні документів, вивезених з її архівів
у різні часи, і про зв'язок цього питання з передаванням РСФРР
військових архівів**

29 січня 1926 р.

[Бланк]

Р. С. Ф. С. Р.
ВСЕРОССИЙСКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ
КОМИТЕТ СОВЕТОВ
Раб., Крест. и Красноарм. Депутат.

Москва 29 января 1926 г.
№ 3732/0

Центральный Архив Р.С.Ф.С.Р.

В ЦЕНТРАРХИВ У.С.С.Р.

Организационный отдел
Москва, Ваганьковский пер., д. № 8
Телефон № 1-75-86

На В/№ 50 от II/I-1926 г.

По вопросу:
О выявлении фондов,
подлежащих передаче РСФСР

[Вхідний штамп]

Вхід. № 292
Одержано
2/3 1926 р.

Центрархив Р.С.Ф.С.Р. неоднократно ставил Укрцентрархив в известность о том, что выявление архивных фондов и архивных материалов, составляющих делопроизводство местных учреждений Украины императорского и Советского периодов, по тем или иным причинам очутившихся в пределах РСФСР, производится Центрархивом РСФСР по мере возможности в плановом порядке работ Центрархива и его органов на местах в целом. Результатом этих работ за 1921-1924 год Центрархивом РСФСР было выявлено через центральные учреждения и передано Украине 69 фондов, а всего: 70 ящиков, 12 мешков и 4701 дело.

В 1925 году в порядке выполнения плановых заданий, Центральным Историческим Архивом в г. Москве было выявлено до 3708 связок, 340 книг и 2 папок архивных материалов XVII, XVIII и начала XIX в.в. [...] принадлежащих Украине, о чем Центрархив известил ВУЦИК сношением от 12 мая того же года, причем эти материалы Укрцентрархивом не забраны по настоящее время.

В план 1925/1926 года включены также работы по выявлению материалов [...] подлежащих передаче Украине. По выполнению плановых заданий, о результатах работ Укрцентрархив будет поставлен в известность незамедлительно.

Указания на г.г. Ленинград, Тулу, Брянск, Саратов и Сталинград Центрархивом РСФСР приняты во внимание; но Центрархив просит, для упрощения работ по выявлению, по возможности, давать конкретные указания, какие фонды местных учреждений Украины, в какие города РСФСР были направлены во время эвакуации в период империалистической и гражданской войны.

Постановлением ВУЦИК от 6 марта 1925 года Укрцентрархиву было поручено розыскать все те материалы, которые касаются РСФСР [.] для передачи Архивному Управлению РСФСР, о чем Центрархив РСФСР был поставлен Секретариатом ВУЦИК в известность сношением от 11 марта 1925 года за № 221.

На основании указанного постановления ВУЦИК, для облегчения и ускорения работ Укрцентрархива в выявлении военных /наиболее актуальных/ фондов [.] принадлежащих РСФСР, находящихся на территории УССР, Центрархивом и Штабом РККА были командированы представители, которыми, с разрешения Укрцентрархива были обследованы г.г. Харьков, Киев, Житомир, Винница, Одесса и Николаев.

Постановлением Совещания при Заведующем Укрцентрархивом от 30 июня 1925 года было постановлено: «принять меры к дальнейшему выявлению военных фондов в тех местах, где не были представители Центрархива РСФСР, для чего предложить Губархам сообщить нужные сведения».

Центрархив РСФСР просит Укрцентрархив УССР не отказать в извещении:

1) Были ли запрошены Губархи о сведениях, кои на Совещании 30 июня 1925 года представители Штаба РККА и Центрархива РСФСР просили дать им относительно архивных военных фондов и материалов. Если таковые были запрошены [.] сообщить результаты дальнейших обследований в тех Губархах, где обследования представителями Штаба РККА и Центрархива ВЦИК не производились.

2) Производилась ли Укрцентрархивом работа по выявлению фондов и материалов [.] принадлежащих РСФСР, находящихся на территории УССР /постановление ВУЦИК от 6 марта/ [.] и если таковая работа Укрцентрархивом производилась, сообщить результаты.

Зам. Зав. Центрархивом	/подпись/	Адоратский
Зав. Орготделом	/подпись/	Иодко
Секретарь	/подпись/	Ветров

[Резолюція]
тов. Тарасову
Барвінському
Для виконання
2/II /підпис/

Док. № 15

Угода між Управлінням Українського військового округу та Центральним архівним управлінням УСРР про розпорядження архівними документами військових частин

18 жовтня 1926 р.

СОГЛАШЕНИЕ

1926 года октября 18-го дня на основании примечания I-го § I-му Постановления ВУЦИК'а и СНК УССР от 16 декабря 1925 г. между УПРАВЛЕНИЕМ УКРАИНСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА и ЦЕНТРАЛЬНЫМ АРХИВНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ УССР заключено настоящее соглашение в том, что:

I. Архивные материалы штабов, фронтов, армий и их Управлений [...] действовавших в империалистическую войну 1914-[19]17 гг., отложившиеся на территории УССР, передаются в Военно-Исторический архив в Москве Лефортово [...] ул. Коровий Брод [...] д. № I.

2. Архивные материалы частей и учреждений старой армии [...] в том числе и украинизированных при Временном Правительстве 1917 г. военных частей, отложившиеся на территории УССР [...] поступают в архивохранилища УССР с последующим уведомлением о том Главного Управления РККА /по юридическо-статистическому отделу/.

3. Архивные материалы штабов фронтов, армий, корпусов, дивизий, отдельных бригад, отрядов за период времени [...] с 1918-[19]21 гг. включительно, передаются в архив Красной Армии в Москве Красноармейская ул. [...] № 22.

Примечание: Архивные материалы всякого рода частей и соединений, возникших на Украине в период 1918-[19]21 гг. как входящих в общий состав Красной Армии, так и не входящих, но представляющих собою самостоятельное военное формирование, передаются в архивохранилища УССР.

4. Архивные материалы линейных органов военных сообщений поступают в архивохранилища УССР по Указанию штаба РККА по Управлению Военных Сообщений [...] согласованному с Центрархивом УССР.

5. Архивные материалы военных частей и учреждений, начиная с 1922 года, поступают в архивохранилища УССР согласно указания циркуляра Народного Комиссариата по Военно-Морским делам № 32 от 17 марта 1926 г.

6. Архивные материалы военных частей и учреждений сдаются в архивохранилища УССР по истечению сроков хранения, установленных для каждой группы материалов циркуляром НКВМ № 35 от 2/IV 1925 г.

7. Порядок подготовки и сдачи военных архивных материалов в архивохранилища Центрального Архивного Управления УССР, а также передачи в архивохранилища РСФСР определяются особой инструкцией Центрального Архивного Управления УССР, согласованной НКВМ.

ных установлений, поименованных в настоящей статье, согласно существующего на Украине архивного законодательства и циркулярных распоряжений НКВД».

Про наслідки цього прохання повідомити.

Завідатель Центрального Архівного
Управління УСРР

/РУБАЧ/

Зав. Адмін.-Орг. Відділом

/ТОКАРЕВ/

Зав. Канцелярії

/ЮРЧЕНКО/

Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 329.
Арк. 35. Машинопис. Російською та українською мовами. Відпуск.

Док. № 17

Лист Центрального Архіву РСФРР про ініціювання засідання комісії ЦВК СРСР з питання розподілу архівних фондів між союзними республіками та прискорення відправки до Москви військових архівних фондів з України

29 листопада 1926 р.

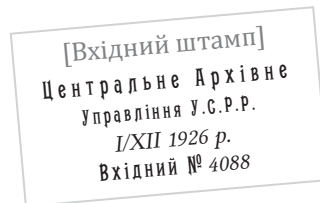
[Бланк]

Р. С. Ф. С. Р.
ВСЕРОССИЙСКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ
КОМИТЕТ СОВЕТОВ

Раб., Крест. и Красноарм. Депутат.

Центральный Архив Р.С.Ф.С.Р.

Управление отдел
Москва, Ваганьковский пер., д. № 8
Телефон № 1-75-86

Москва 29 ноября 1926 г.

№ М/419

В ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ
УПРАВЛЕНИЕ УССР

На В/№ 2456

Упомянутые Вами историко-революционные архивные материалы выявлены среди материалов, переданных ВЦИК.

В настоящее время вся масса разбирается для выделения из нее тех материалов, кои на основании существующей схемы и приказов Штаба РККА СССР, подлежат хранению в Центрархиве РСФСР. По окончании разборки, о передаче фондов учреждений УССР по принадлежности, Управление Центрархива не замедлит войти с представителями ВЦИК. Утверждение ЦИК СССР положения о распределении архивных материалов между Союзными Республіками, по мнению Управ-

ления, значительно ускорит оформление передачи, почему было бы желательным возбудить ходатайство о созыве Комиссии ЦИК СССР для окончания проделанной ею работы.

Вместе с тем, Управление Центрархива РСФСР просит не отказать известить: когда Укрцентрархив сможет разрешить отправку в г. Москву архивных материалов войсковых учреждений /1914–1921 г./, выявленных летом 1925 г. на основании специального постановления ВУЦИК'а от 6 марта 1925 г. /Витяг з протоколу ч. 61/197/, передача которых оформлена Центрархивом РСФСР и УССР письменным соглашением еще в июне 1925 года и затем задержана Укрцентрархивом.

Имея необходимость в восстановлении недостающих отрывков фондов в Центральном Архиве Красной Армии и ВИА в связи с приближением празднования 10-летия Октябрьской Революции, Центральное Архивное Управление РСФСР просит по возможности ускорить разрешение на отправку упомянутых материалов.

Зам. Зав. Центрархивом	/подпись/	Адоратский
За Зав. Орготделом	/подпись/	Истнюк
Ст. Архивист-Консультант	/подпись/	Жданович

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 186. Арк. 89–89зв. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 18

Лист Центрального архівного управління УСРР до Центрального архівного управління РСФРР про повернення Україні історико-революційних документів і зв'язок цього питання з проблемою передавання РСФРР військових архівів з України

7 грудня 1926 р.

Вих[ідний] № 2693
7/XII-[19]26 р.

С П Е Ш Н О
В ЦЕНТРОАРХИВ РСФСР на № МІ4І9/27
т. ПОКРОВСКОМУ

К[опийн]о ИСПАТУ ЦК ВКП

Центральное Архивное Управление УССР отношением от 19-го ноября с[его] г[ода] № 2456 просило Центроархив РСФСР ускорить отправку историко-революционных материалов учреждений 1917–1920 гг., эвакуированных из Украины в период гражданской войны и ныне хранящихся в Архиве Октябрьской Революции в Москве.

В своем ответном отношении Вами указывается, что «Упомянутые... историко-революционные архивные материалы выделены среди материалов, переданных ВЦИК» – и что – «В настоящее время вся масса разбирается для выделения из нее тех материалов, кои на основании существующей схемы и приказов Штаба РККА СССР, подлежат хранению в Центроархиве РСФСР». Таким образом из Вашего отношения видно, что вопрос о возвращении УССР вышеуказанных историко-революционных архивных материалов, эвакуированных из Украины, связывается с вопросом о военных архивах.

Историко-революционные материалы 1917–[19]20 гг. [,] которые Укрцентрархив просил передать УССР, являются [,] в основном (приблизительно на 90 % [,] если не более) [,] архивами гражданских [,] а не военных учреждений. И поэтому совершенно не понятно [,] почему вопрос о передаче этих материалов связывается с вопросом о военных архивах.

Центральное Архивное Управление также не может не отметить, что задержка в передаче уже выявленных украинских историко-революционных материалов, относящихся главным образом к 1917, 1918 и 1919 гг., уже отрицательно отразилось и при дальнейшей задержке в значительной степени сорвет научно-исследовательскую разработку ряду вопросов к 10-ти летию Октябрьской Революции.

Центральное Архивное Управление еще раз убедительно просит ускорить разрешение отправки вышеуказанных историко-революционных материалов никакого отношения к военным архивам не имеющих.

ЗАВ. ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ

У С С Р

/РУБАЧ/

ЗАВ. АДМ.-ОРГ. ОТДЕЛОМ

/ТОКАРЕВ/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 186. Арк. 90. Машинопис. Російською мовою. Відпуск.

Док. № 19

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Центрального архівного управління РСФРР із роз'ясненням
архівного законодавства УСРР в частині розподілу
військових фондів між Україною і Росією. Список архівних фондів,
які належить передати Центрархіву РСФРР,
укладений Центральним архівним управлінням УСРР**

7 квітня 1927 р.

7/IV-[19]27 г.

В ЦЕНТРОАРХИВ Р.С.Ф.С.Р.

На В/отн. от 30/III-1927 г. № 207/32

Для окончательного разрешения вопроса о передаче материалов войсковых частей и управлений, согласно схеме РККА № 62, 1925 г., Центральное Архивное Управление УССР настоящим сообщает:

І. Основными законодательными актами, на основе которых действует Центральное Архивное Управление УССР, являются декрет о Едином Государственном Архивном Фонде от І6/XII-1925 г. и Положение о Центральном Архивном Управлении и его местных органах от 6/XI-1925 г., которыми отменены все, изданные ранее, законодательные акты по архивному делу в УССР /см. вступления к обоим декретам/.

По вопросу о военных архивах, действующим на Украине правом является Постановление ВУЦИК'а и СНК УССР от І6-го декабря 1925 года «О Едином Государственном Архивном Фонде УССР» /Сборн[ик] Узак[онений] УССР, 1925 г., № І0І, стр. 556/. Этот закон в примечании І-м к ст. І-й говорит дословно следующее:

«Военные архивы и архивные материалы подлежат распределению между архивохранилищами Центрального Архивного Управления УССР и Военно-Научным Архивом в Москве по особому соглашению между Военным Ведомством и Центральным Архивным Управлением УССР».

Никакого общесоюзного законодательства по вопросам постановки архивного дела в Союзных Республиках не имеется. Как Центрархив РСФСР, так и Укрцентрархив являются самостоятельными учреждениями отдельных Союзных Республик, руководствующимися в своей деятельности внутренним законодательством этих республик, что с необходимостью вытекает из текста Конституции Союза ССР от 6-го июля 1923 года.

Ссылка Центроархива РСФСР на отношение Главного Управления Рабоче-Крестьянской Красной Армии, в котором упоминается о каких-то правах Центроархива РСФСР на Украине на основании циркуляра НКВМ, 1925 г. [.] № 62, не имеет для Укрцентроархива никакого значения, так как те права, какие принадлежат НКВМ, как общесоюзному Наркомату на территории УССР, не могут быть уступлены им Ведомству, имеющему чисто республиканский характер, каковым является Центроархив РСФСР.

Во исполнение указанного выше примечания I-го к ст. I-й декрета «О Едином Государственном Архивном Фонде УССР», Центральное Архивное Управление УССР заключило с Украинским Военным Округом соглашение, копия которого была сообщена для сведения Центроархиву РСФСР при отношении Укрцентроархива от 9/XII-1926 года № 2705. Это соглашение, по мнению Укрцентроархива, не противоречит циркуляру НКВМ от 9-го мая 1925 г. № 62, какового мнения держится, видимо, и Военное Ведомство /УВО/, заключившее упомянутое соглашение с Укрцентроархивом.

Таким образом, в настоящее время то соглашение является единственным актом, регулирующим вопрос о передаче военных архивов. Все иные законодательные акты или отдельные соглашения, в частности протокол Совещания при Заведующем Укрцентроархивом от 30/VI 1925 г., если они не были отменены специальным актом, – остаются в силе лишь постольку, поскольку они не противоречат вышеупомянутому декрету о Едином Государственном Архивном Фонде и соглашению между Центральным Архивным Управлением УССР и Украинским Военным Округом, заключенному в его развитие.

Поскольку текст § 3-го вышеупомянутого протокола Совещания в известной части расходится с соглашением, заключенным между Центральным Архивным Управлением УССР и Украинским Военным Округом, то он, естественно, отпадает, будучи по сути отмененным последующим декретом.

2. Ваши замечания на стр. 4-й В[ашего] отношения о том, что Укрцентроархив значительно [підкреслено в тексті] сузил статью I-ю письменного соглашения, состоявшегося в июне 1925 года, ограничив выдачу частично материалов, находящихся в г. Киеве, не соответствует действительности, так как Центральное Архивное Управление УССР оставляет в своих архивохранилищах только те архивные материалы, кои указаны в примечании 3-м соглашения между Центральным Архивным Управлением и Украинским Военным округом, что составляет очень незначительную часть всей суммы военных архивов.

Центральное Архивное Управление УССР еще раз подтверждает, что никаких формальных или каких-либо иных возражений против отправки всех [підкреслено в тексті] военных архивов, где бы они не находились, на территории УССР, подлежащих передаче в Военно-Ученый Архив в Москве, согласно нашего соглашения с Украинским Военным Округом и приказа НКВМ № 62, с его стороны не имеется.

При сем прилагается предварительный список выявленных фондов, подлежащих передаче Военно-Ученому Архиву.

ЗАВЕДУЮЩИЙ ЦЕНТРАЛЬНЫМ АРХИВНЫМ
УПРАВЛЕНИЕМ У.С.С.Р.

/РУБАЧ/

ЗАВЕДУЮЩИЙ АДМИН.-ОРГ. ОТДЕЛОМ

/ТОКАРЕВ/

С П И С О К
архивных военных фондов, подлежащих передаче Центрархиву Р.С.Ф.С.Р.

№ по порядку	Название фонда	Название архивохранилища	Хронологические даты	Размер	Примечание
I	2	3	4	5	6
I.	Штаб дивизии 60	Бинницкий Окрарх	1921 г.	103 дела	Подлежат разборке для выделения материалов штабов фронтов, армий и управлений, которые согласовать в Москву. Нуждается в разборке для выделения материалов штаба фронта, армий и т.п., подлежащих передаче.
2.	Архивные материалы штаба Юго-Западного фронта	-"	1917–[19]18 г.	около 200 п.	
3.	Штаб Юго-Западного фронта	Болынский Окрарх	1917 г.	около 100 п.	
4.	Начальник Управления 44 стрелк[овой] дивизии	-"	1919–[19]22 г.	115 дел	
5.	Комиссия по приему и эвакуации пленных и перебежчиков при РВС 6 армии Южфронта	Днепропетровский Окрарх	1920–[19]21 г.	15 дел; 0,8 сант.	
6.	25-я дивизия им. Чапаева	Киевск[ий] Центр[альный] Ист[орический] Арх[ив]	1920–[19]21 г.		
7.	24-я дивизия железная	-"	1920 г.		
8.	54-я стрелк[овая] дивизия	-"	1919–[19]20 г.		
9.	41-я стрелк[овая] дивизия	-"	1920 г.		
10.	58-я стрелк[овая] дивизия	-"	1919–19[21] г.		
11.	53-я погран[ичная] дивизия	-"	1920 г.		
12.	60-я стрелк[овая] дивизия	-"	1920 г.		
13.	45-я стрелк[овая] дивизия	-"	1920 г.		

14.	Штаб 12-й армії	-"-	1920-[19]21 г.	214 дел; 300 сант.	
15.	Штаб 14-й армії	-"-	1919-[19]21 г.	1333 дел; 1396 сант.	
16.	Штаб Южного фронта	-"-	1919-[19]21 г.	227 дел; 150 сант.	
17.	Инспектор кавалерии 12-й армії	-"-	1920 г.		
18.	Начальник автоуправления 12 армії	-"-	1919-[19]20 г.		
19.	Инспектор артиллерии 14-й армії	-"-	1920 г.		Нуждается в разборке для выделения фондов [] подлежащих передаче.
20.	Архивные материалы периода империалистической войны и частей Красной Армии	-"-		около 15.000 пуд.	
21.	20-я Московская пехотная дивизия	Купянский Окрарх	1918 г.	25 фунт.	
22.	Красный крест Румфронта	Одесский Краевой Ист[орический] Архив	1914-[19]18 г.	83 метра	
23.	Управление контролера Румфронта	-"-	1914-[19]19 г.	41 метр	
24.	Управление санитарной части 51 стрелк[овой] дивизии	-"-	1919-[19]21 г.	3 метра	
25.	Управление военно- хозяйственного снабжения 7-й дивизии	Полтавский Краевой Ист[орический] Архив	1921-[19]22 г.	25 пуд.	

I	2	3	4	5	6
26.	Вятские Советские курсы	Харьковский Окразх	1916–[19]23 г.	64 дела	Для выделения фондов, находящихся в Харьковском Окразхе, необходимо разобрать около 2.000 пулов военных архивных материалов; возможно, среди них найдутся и другие фонды, подлежащие передаче.
27.	65 Евпаторийские курсы	–"	1921–[19]22 г.	161 дело	
28.	8 Симферопольск[ие] курсы пех[отные]	–"	1921–[19]23 г.	455 дел	
29.	63 Симферопольские курсы пех[отные]	–"	1921–[19]23 г.	16 дел	
30.	64 Феодосийские курсы пех[отные]	–"	1921–[19]22 г.	294 дела	
31.	Управление Коменданта ж.-д. участка ст. Севастополь и портов Крыма	–"	1922–[19]25 г.	55 дел	
32.	Управление коменданта ж.-д. участка и ст. Белгород	–"	1922–[19]23 г.	43 дела	–"
33.	12 армии школа «Красный командир»	–"		179 дел	–"
34.	10 Вятская пех[отная] школа	–"	1918–[19]24 г.	453 дела	–"
35.	7-я Владимирская стрелк[овая] дивизия	Черниговский Краевой Истор[ический] Архив	1921–[19]22 г.	8 метров	
36.	25-я отд[ельная] стрелк[овая] бригада КВО	–"	1920–[19]21 г.		
37.	2-я отд[ельная] зап[асная] стрелк[овая] бригада КВО	–"	1920–[19]21 г.		
38.	Латышская стрелк[овая] Сов[етская] дивизия	–"	1918–[19]21 г.		

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 105–107зв. Машинопис. Російського мовою. Відпуск.

Док. № 20

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Штабу Українського військового округу
та Народного Комісаріату військово-морських справ СРСР
із роз'ясненням прав і повноважень Укрцентрархіву
та Центрархіву РСФРР на території України та відповідного
дотримання архівного законодавства УСРР військовими частинами
Українського військового округу**

[Кутовий штамп]

19 квітня 1927 р.

У. С. Р. Р.

Копія

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ

ЦЕНТРАЛЬНИЙ

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

РАД РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКИХ
та ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

ШТАБУ У.В.О.

На № 693 от 5 апреля 1927 г.

ЦЕНТРАЛЬНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УСРР

Копия НК Военмору Союза ССР

19/IV 1927 р.

Ч. 1099

м. Харків, вул. Вільної Академії, 6

Телеф. 4-13

В ответ на Ваше отношение от 5-го апреля 1927 г., в котором Вы сообщаете, что возбужденный Центральным Архивным Управлением вопрос о праве окрархов наблюдать за правильною постановкою архивных частей военных установлений, может быть вырешен только по согласовании этого вопроса НК Военмором Союза ССР с Центрархивом РСФСР, – Всеукраинское Центральное Архивное Управление считает необходимым отметить следующее:

Центральное Архивное Управление УСРР состоит при Президиуме Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета и является единственным на территории УСРР органом, в руках которого сосредоточено заведывание и руководство архивных делом в республике. Действуя на правах самостоятельного Наркомата [.] ЦАУ УСРР ни в каком соподчинении к ЦАУ РСФСР не находится. Последнему принадлежат те же права, что и Укрцентрархиву, но исключительно на территории РСФСР. Поэтому никакое соглашение между Наркомвоенмором Союза ССР и ЦАУ РСФСР для Укрцентрархива значения не имеет и может касаться только территории РСФСР. Для того же, чтобы урегулировать те или иные вопросы по архивному делу на Украине [.] НК Военмору Союза ССР необходимо

согласовать эти вопросы с ЦАУ УССР, а так как в УССР командующий Укр[аинским] Военным Округом является в то же время Уполномоченным НК Военмора СССР при правительстве УССР, то Центральное Архивное Управление считает своей обязанностью согласовывать упомянутые вопросы только с командованием Укр[аинского] Военного Округа и считает отношение НК Военмора на имя начальника Адм[инистративно]-Хоз[яйственной] Части Штаба УВО от 15-го марта 1927 г. № 69799 не имеющим для себя никакого значения и интереса.

В виду того, что настоящий случай, из которого ясно видна тенденция рассматривать ЦАУ РСФСР как установление общесоюзного характера, не является единичным в практике НК Военмора Союза ССР, Укрцентрархив считает долгом напомнить основные законодательные нормы, регулирующие компетенцию Центрального Архивного Управления УССР.

Согласно ст. 3 Конституции Союза ССР от 6 июля 1923 г. [...] суверенитет Союзных Республик ограничен лишь в пределах, указанных в настоящей Конституции и лишь по предметам [...] отнесенным к компетенции Союза. Статья I-я той же конституции дает исчерпывающий перечень предметов ведения верховных органов власти Союза ССР и не дает никаких оснований считать и руководство архивным делом относящимся к компетенции Союзных органов. Этим объясняется и то обстоятельство, что до сего дня не существует ни союзного архивного законодательства, ни союзных органов, ведающих архивным делом.

Таким образом, единственными законодательными нормами, имеющими силу на территории УССР по архивному делу, обязательными для всех, как республиканских, так и общесоюзных Наркоматов, являются постановления высших законодательных органов УССР. Основными из этих законов являются: 1) Постановление ВУЦИК'а и СНК УССР от 4 ноября 1925 г. «О Центральном Архивном Управлении УССР /Укрцентрархив/ и его местных органах» /Сб. Уз. УССР 1925 г. № 82, ст. 485/ и 2) Постановление ВУЦИК'а и СНК УССР от 16 декабря 1925 г. «О едином державном фонде УССР» /Сб. Уз. 1925 г. № 101, ст. 556/. Согласно ст. I Положения «О едином государственном архивном фонде» оконченные производством дела, документы и переписка всех упраздненных и ныне существующих государственных учреждений на территории УССР образуют единый государственный архивный фонд, заведывание коим принадлежит ЦАУ УССР, причем относительно военных архивов имеется специальная оговорка /в примеч. I к той же ст./, по которой распределение материалов военных архивов, подлежащих сдачи в архивохранилища УССР и не подлежащих сдачи в упомянутые архивохранилища разрешается соглашением между военным ведомством и Центр[альным] Арх[ивным] Управл[ением] УССР. Та же оговорка имеется и относительно секретных архивов военного ведомства /в прим. I к ст. 2/.

Центральному Архивному Управлению УССР принадлежит руководство постановкою арх[ивных] частей в учрежденных /ст. 5/, а также установление порядка хранения, сдачи или уничтожения арх[ивных] материалов /ст. 6/, выда-

ча разрешений на вывоз тех или иных арх[ивных] материалов за пределы УССР /ст. 7/. Отступления для отдельных ведомств от общих правил хранения архматериалов, установленных Укрцентрархивом, может быть допущено только соглашением между данным ведомством и ЦАУ УССР /ст. 2/.

Изложенная здесь точка зрения принята как правительством УССР, так и правительством Союза ССР, о чем свидетельствует имевшие место случаи приостановления Президиумом ВУЦИК'а в порядке 59 ст. Конституции Союза ССР не согласованных и противоречащих украинскому законодательству по арх[ивному] делу распоряжений общесоюзных Наркоматов и последующая отмена их президиумом Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР.

Зам. Зав. Центрального Архивного
Управления УССР

/ТОКАРЕВ/

Зав. Канцелярией ЦАУ

/ЮРЧЕНКО/

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 329.
Арк. 39-39зв. Машинопис. Російською та українською мовами. Копія.*

Док. № 21

Лист Центрального архівного управління УСРР до Штабу Українського військового округу про брак фінансових засобів для впорядкування військових архівних фондів

20 квітня 1927 р.

Бих. II47

20/IV-[19]27 р.

ШТАБУ УВО

Центральное Архивное Управление УССР считает необходимым познакомить штаб с состоянием военных архивных материалов и очередными задачами, стоящими в этой области перед ЦАУ, в связи с заключенным со Штабом соглашением.

По заданию Центрального Архивного Управления произведен учет военных архивных фондов, находящихся в архивохранилищах местных архивных органов УССР. Результаты учета представлены в таблице, которая при сем препровождается.

Таблица не охватывает всех военных фондов, находящихся в ведении архивных органов, так как в архивохранилищах некоторых из них хранится значительное количество военных архивных материалов, но установить, какие делопроизводственные фонды входят в состав без проведения большой работы по разборке их [,] невозможно.

На первом месте в этом отношении нужно поставить Киев, где в ведении Центрального Исторического Архива в 2-х помещениях хранится около 15000 пуд. архивных материалов. Здесь вследствие двухкратной спешной перевозки смешаны фонды различных военных частей и учреждений: в одном помещении хранятся преимущественно материалы старой армии, в том числе и периода империалистической войны, в другом [–] Красной армии.

В архивохранилищах Харьковского Окрарха находится около 2000 пудов архивных материалов в ящиках, мешках и тюках. Это [.] главным образом [.] фонды различных военных командных курсов и школ: однако не исключена возможность, что в результате разборки среди этих материалов будут выявлены др[угие] фонды. Разборка этих материалов необходима еще и потому, что во многих ящиках и мешках вследствие перевозки материалы находятся в разбитом и распыленном виде.

Кроме указанных пунктов [.] военные архивные материалы в неупорядоченном виде хранятся еще, как это видно из таблицы [.] и в других местах, но их размер сравнительно невелик. Можно указать, что необходимо разобрать по делопроизводственным фондам архивные материалы военных частей и учреждений Ю[го]–З[ападного] фронта империалистической войны, хранящиеся в Винницком и Волынском окрархах [.] в первом [–] около 200, во втором [–] около 100 пуд. Кроме того [.] в ряде Окрархов придется провести работу по упорядочению уже выявленных военных фондов.

Неупорядоченное состояние военных архивных материалов лишает Центральное Архивное Управление возможности осуществить передачу военных фондов архивам – Военно-Историческому и Красной Армии в Москве согласно указаний соглашения с УВО и схемы РККА, а также выполнять в полной мере лежащую на архивных органах обязанность по удовлетворению требований заинтересованных лиц и учреждений на выдачу справок, количество которых с каждым месяцем неуклонно возрастает. Если некоторые архивные органы могут собственными силами привести в порядок находящиеся у них военные фонды, то такая задача совершенно не под силу Киевскому Центральному Историческому Архиву и Харьковскому Окрарху в виду большого количества архивных материалов и недостаточности штатов. Центральное Архивное Управление не может [.] к сожалению [.] со своей стороны оказать материальную помощь указанным архивным органам, так как не имеет для этого соответствующих ассигнований по смете.

Полагая, что в выявлении и упорядочении военных архивных фондов заинтересовано и Военное ведомство, Центральное Архивное Управление просит Штаб УВО принять участие в осуществлении ответственной задачи, стоящей в данное время перед архивными органами по отношению к военным фондам. Это участие может выразиться в отпуске денежных средств для разборки военных фондов – главным образом в Киеве и Харькове.

Центральное Архивное Управление УССР просит Штаб в возможно непродолжительном времени сообщить свои соображения по затронутому вопросу.

Приложение: указанная таблица.

ЗАМ. ЗАВ. Центрального Архивного
Управления УССР

/ТОКАРЕВ/

ЗАВ. Отд. Архивоведения

/БЕРЕТЕННИКОВ/

ЗАВ. Канцелярии

/ЮРЧЕНКО/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185.
Арк. 108–109. Машинопис. Російською мовою. Відпуск. Вказаний у листі додаток не наведено.

Док. № 22

**Лист Центрального Архіву РСФРР до Центрального архівного
управління УСРР про негайну відправку військових
архівних матеріалів із Вінницького, Волинського, Дніпровського,
Куп'янського, Чернігівського окрархів, Київського центрального
історичного архіву, Одеського крайового історичного архіву**

22 квітня 1927 р.

[Бланк]

Р. С. Ф. С. Р.

ВСЕРОССИЙСКИЙ

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ

КОМИТЕТ СОВЕТОВ

Раб., Крест. и Красноарм. Депутат.

Спешной почтой

Москва, «22» апреля 1927 г. л/207/40

Центральный Архив Р.С.Ф.С.Р.

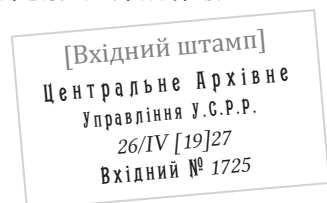
В Центральное Архивное Управление УССР

Управление отдел

На В/№ 983 от Н/вх. № л/207/40

Москва, Ваганьковский пер., д. № 8

Телефон № 1-75-86

Центральному Архиву Красной Армии в настоящее время необходимо получить нижеследующие материалы, упомянутые в списке Укрцентрархива:

Из Винницкого Окрарха – Штаб дивизии 60; Штаба Юго-Западного фронта.

Из Волинского Окрарха – Штаб Юго-Западного фронта и Начальника Управления 44 стрелковой дивизии.

Из Днепровского Окрарха – дела Комиссии по приему и эвакуации пленных и перебежчиков при РВС 6 армии.

Из – Киевского Центрального Исторического Архива – Штаб Южного фронта, Штабы армий I2 и I4; Штабы дивизий, обозначенные в списке пунктами 6–I9.

Из Купянского Окрарха – материалы Московской пехотной дивизии.

Из Одесского Исторического Архива – материалы Перекопской дивизии /санитарная часть/.

Из Черниговского Окрарха – материалы Латышской дивизии.

Управление просит не отказать в Вашем срочном распоряжении о подготовке упомянутых материалов к отправке в Москву. Вместе с тем Управлению было бы желательно иметь сметы расходов по упаковке и отправке материалов на вокзал, если бы Укрцентрархив нашел возможным принять работу по отправке материалов на себя или возложить эту работу на свои местные органы.

Управление просит Укрцентрархив выяснить просимые сведения, по возможности, в двухнедельный срок. В местах, где материалы подлежат отборке /Винница, Житомир, Киев/, Управление удовлетворится сведениями приближенными /ориентировочной сметой/.

Вопрос о порядке передачи материалов, находящихся в неразобранном состоянии /Харьков и Киев/, Управление оставляет открытым и полагает возможным обсудить отдельно, для чего будет командирован в Укрцентрархив представитель Центрархива РСФСР.

Зам. Зав. Центрархивом	/подпись/	/Максаков/
За Зав. орготделом	/подпись/	/Истнюк/
Ст. Архивист-консультант	/подпись/	/Жданович/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 121–121зв. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 23

**Лист Центрального Архіву РСФРР до Центрального архівного
управління УСРР про висилку військових архівних матеріалів
з Волинського окрарху, Дніпропетровського крайового
історичного архіву, Київського центрального історичного архіву,
Одеського крайового історичного архіву та Чернігівського окрарху**

8 червня 1927 р.

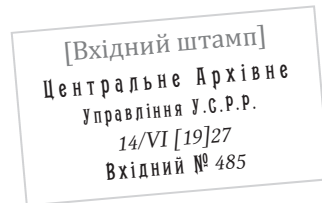
[Бланк]

Р. С. Ф. С. Р.
ВСЕРОССИЙСКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ
КОМИТЕТ СОВЕТОВ

Раб., Крест. и Красноарм. Депутат.

Центральный Архив Р.С.Ф.С.Р.

Управление отдел
Москва, Ваганьковский пер., д. № 8
Телефон № 1-75-86

Москва, «8» июня 1927 г. л/207

В ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ
УПРАВЛЕНИЕ У.С.С.Р.

[Резолюція]

*т. Нікітіну
Запропонувати відповідним архівам [слово незрозуміло]
зазначених арх[івних] мат[еріалів] до Цент[р]архіву
РСФРР [слово незрозуміло] К[иївського] Ц[ентрального]
І[сторичного] Архіву про повідомлення про переведення
цієї роботи*

Управление просит не отказать в высылке военных архивных материалов: из Волинского Окрарха: Начальника Артил[лерийского] Управления 44-й стрелковой дивизии; из Днепропетровского Краевого Исторического Архива – комиссии по приему и эвакуации пленных при РВС 6-й армии; из Киевского Центрального Исторического Архива – штаба 12-й армии; 14-й армии; Южного фронта и 45-й стрелковой дивизии – ту часть, которая Архивом до настоящего времени выявлена; из Одесского К[раевого] И[сторического] А[рхива] – Управле- ния санчасти 51 стр[елковой] див[изии] и из Чернигова – Латышскую стр[елковую] дивизию.

Расходы по упаковке и пересылке Управление принимает на себя.

Зам. Зав. Центрархивом РСФСР /подпись/ Максаков

За Завед. Орготделом /подпись/ Жданович

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 131. Машинопис. Російською мовою. Резолюція – українською мовою. Оригінал.

Док. № 24

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Центрального архіву РСФРР із повідомленням
про вартість пакування і транспортування військових
архівних матеріалів на вокзал**

27 червня 1927 р.

Вих. І467
27/VI-[І9]27 р.

Ц Е Н Т Р О А Р Х И В У Р С Ф С Р

На № М207/60 от 24/V-І927 р.

Центральное Архивное Управление УССР на основании ответов, полученных с мест [.] сообщает сводку данных о стоимости упаковки и доставки на вокзал военных архивных материалов, указанных в В[ашем] отношении № М207/40 от 22/IV-І927 г.

НАЗВАНИЕ АРХИВНОГО ОРГАНА	НАЗВАНИЕ ДЕЛОПРОИЗВОДСТВЕННОГО ФОНДА	СТОИМОСТЬ УПАКОВКИ И ДОСТАВКИ НА ВОКЗАЛ РУБ. КОП.
Волинский Оксрарх	Начальник Артиллерии Управления 44-й стрелк[овой] дивизии	5 00
Днепропетровский Краевой Истарх	Комиссия по приему и эвакуации пленных при РВС 5-й армии	3 00
Киевский Центральный Ист.архив	1) Штаб І2-й армии 2) -"- І4-й армии 3) -"- Южного фронта 4) 45-я стрелк. дивизия	30 50
Одесский Краевой Истарх	Управление санчасти 5І-й стрелк[овой] дивизии	15 00
Черниговский Краев. Исторический архив	Латышская стрелковая Сов[етская] дивизия	2 65
ИТОГО РУБ. 56 15 коп.		

Материалы [.] хранящиеся в Купянском и Винницком Окрархах: 20 Москов-
ская пех. дивизия (25 фунтов) и Шта[б] див[изии] 60 (5 дел и I книга) –
можно отправить почтой, что составит несколько рублей.

Материалы военных частей Ю[го]–З[ападного] фронта, находящиеся в Вин-
ницком и Волынском Окрархах, в настоящий момент по заданию Центрального
Архивного Управления разбираются с целью выявления фондов, подлежащих схе-
ме и соглашению передаче в Москву; по окончании разборки результаты будут
немедленно сообщены. *Стоимость разборки и упаковки материалов, подлежащих*
передаче, по предположениям Укрцентрархива составляет около 700 руб. [текст,
виділений курсивом, – рукописний]

Материалы фондов – Нач[альника] автоуправления I2-й армии, инспектора
артил[лерии] I4-й армии, 54-я стрелк[овая] див[изия], 53-я погран[ичная]
див[изия], 25-я див[изия] ЧЕПАЕВА*, 24-я жел[езнодорожная] див[изия], 45, 58,
60 див[изия] еще [.] как сообщил Киевский Центральный Исторический Архив [.]
не окончательно выявлены; часть их находится в основном помещении архива,
а часть [–] в т[ак] н[азываемом] Ковнирском доме в Лавре. Для проведения
этой работы, а также для выявления других архивных фондов, подлежащих пе-
редаче в Москву и находящихся в помещениях Лавры, необходимо израсходовать
по вычислениям Архива I.I84 руб.

ЗАСТ. ЗАВ. Центрального Архивного
Управления УССР

/ТОКАРЕВ/

Зав. Канцелярии

/ЮРЧЕНКО/

Центральный державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185.
Арк. 130. Машинопис. Російською мовою. Відпуск.

* Прізвище ЧЕПАЕВА – так в документі. Ідеться про 25-ту стрілецьку дивізію імені В. І. Чвпвева.

Док. № 25

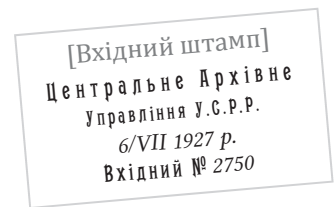
Лист від Штабу Українського військового округу до Центрального архівного управління УСРР про відсутність можливості виділити фінансування для впорядкування військових архівних фондів із фондів Штабу й порушення перед Головним Управлінням Робітниче-селянської Червоної армії клопотання про виділення асигнувань з його фондів

4 липня 1927 р.

[Кутовий штамп]

С. С. С. Р.

**ШТАБ
УКРАИНСКОГО ВОЕННОГО
ОКРУГА**

Часть Администрат [.] Хоз [.]

4 июля 1927 г.
№ 1833

ЗАВЕДУЮЩЕМУ ЦЕНТРАЛЬНЫМ
АРХИВНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ УССР

[Резолюція]

До відому
7/VII Рубач

На № І672

Сообщаю, что Штаб Украинского Военного Округа не имеет соответствующих кредитов, из каковых можно было бы отпустить денежные средства для работы по разборке военных архивных фондов, имеющихся в архивохранилищах в/в [вверенного вам] Управления.

Но признавая проведение работы по выявлению и упорядочению военных архивных фондов необходимой и учитывая указанную Вами невозможность выполнения этой работы средствами в/в [вверенного вам] Управления, Штаб УВО одновременно с сим возбуждает ходатайство перед ГУРККА [Главным Управлением Рабоче-крестьянской Красной армии] об отпуске средств.

О результатах этого ходатайства Вам будет сообщено.

НАЧАЛЬНИК АДМХОЗЧАСТИ

ШТАБА УВО

/подпись/

/ТИХОНОВ/

ПОМНАЧАДМХОЗЧАСТИ

ШТАБА УВО

/подпись/

[Поміти]

діл.

до листуван.

13/VII /підпис/

Док. № 26

**Лист від Штабу Українського військового округу
до Центрального архівного управління УСРР про відсутність
можливості виділити фінансування для впорядкування
військових архівних фондів**

22 липня 1927 р.

[Кутовий штамп]

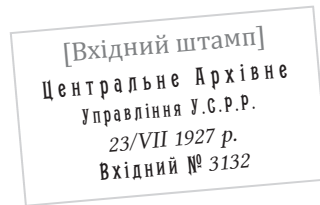
С. С. С. Р.

**ШТАБ
УКРАїнСКОГО ВОЕННОГО
ОКРУГА**

Часть Администрат. Хоз.

22 июля 1927 г.

№ 1982

ЗАВЕДУЮЩЕМУ ЦЕНТРАЛЬНЫМ
АРХИВНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ УССР

к № 1833 от 4/VII

[Резолюція]

*[т.]т. Юрченко [.] Барвинський
Написати докладно [.] що архіви були прийняті
в неупорядкованому стані та що при наших штатах
цього зробити неможливо. Ц.А.У. повідомляє [.]
за невідачу довідок з цих архівів воно не буде
відповідати. Кошторис на 1927–[192]8 рік
вже затверджено.*

25/VII Рубач

Сообщаю, что Управление Начальника Снабжений РККА не имеет возможности удовлетворить Ваше ходатайство, так как специальных кредитов на производство подобного рода архивных работ по смете не предусмотрено, отпустить за счет других источников не представляется возможным.

Со своей стороны Штаб РККА считает, что если Центральное Архивное Управление УССР не имеет возможности выполнить работы, то оно должно испросить по своему ведомству дополнительный кредит.

НАЧАЛЬНИК АДМХОЗЧАСТИ

ШТАБА УВО

/Тихонов/

ПОМОЩНИК НАЧАЛЬНИКА ЧАСТИ

/Енса/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185.
Арк. 119. Машинопис. Російською мовою. Резолюція – українською мовою. Оригінал.

Док. № 27

**Інформація В. Барвінського про брак фінансових засобів
на упорядкування військових архівних фондів**

28 липня 1927 р.

Про розбір військових архівних фондів

Передача військових архівних фондів, що згідно з умовою зі Штабом УВО та схемою РККА, мають увійти до складу архівів Військово-Історичного та Червоної Армії в Москві, затримується в тому, що в Києві та Харкові, де знаходиться головна маса військових матеріалів, згадані матеріали внаслідок різних причин перебувають в неупорядкованому стані – справи одного фонду змішані зі справами іншого фонду і для фактичного відокремлення фондів треба перевести велику роботу. Найскрутніше становище в цьому відношенні утворилося в Києві, де переходяться головніші фонди, потрібні в першу чергу Архіву Червоної Армії: тут деякі фонди розпорошені по трьох архівосховищах. Робота по відокремленню фондів, що підлягають передачі до Москви, неминуче в'яжеться з роботою щодо виявлення фондів, які залишаються в межах УСРР.

Асигновані Центр[альним] Арх[івним] Упр[авлінням] гроші на розбір військових арх[івних] матеріалів у Києві та Харкові, безумовно, недостатні для переведення всієї потрібної роботи і фактичного передавання фондів, які потрібні в першу чергу архіву Червоної Армії. Необхідно знайти вихід із цього становища, щоб і надалі можна було провадити роботу в галузі розбору військових матеріалів. Цей єдиний вихід полягає в тому, щоб виділити з військових фондів матеріали утилізаційного значіння і від продажу їх установленним порядком одержати потрібні гроші на покриття витрат, зв'язаних із дальнішою роботою. Утилізація військових арх[івних] матеріалів – це поки що невідома робота в практиці як експертних комісій, так і Центр[альної] Перев[ірочної] Комісії, але на цей шлях примушують стати об'єктивні причини. Обіжник НКМВ І925 р. № 35 дає провідні вказівки в цій справі, бо він містить у собі «примерное расписание сроков хранения дел» у військових частинах. Матеріали, які в цьому спискові віднесені до категорії «не подлежит сомнению» і будуть здебільшого матеріалами утилізаційного значіння.

Центрархів РСФРР, як свідчить про це приватний лист до мене – Я. М. ЖДАНОВИЧА [-] з проханням довести його зміст до відома завідача та відповідальних робітників ЦАУ, висловлюється за те, щоб утилізувати непотрібні матеріали з фондів, які підлягають передачі до Москви.

Тому, на мій погляд, слід запропонувати Київськ[ому] Центр[альному] Іст[оричному] Архіву та Харківському Окрарху, керуючись вищезгаданим обіжником НКМВ, виділити утилізаційні матеріали з фондів, що підлягають передачі до Москви в першу чергу. Ця робота дасть змогу судити про те, скільки

утилізаційного матеріалу можна знайти в військових фондах. Для остаточного вирішення питання про утилізацію треба запросити представника Перевірочної Комісії Центр[ального] Архіву РСФРР.

/підпис/

В. Барвінський

28-VII-[19]27 р.

[Резолюція]

*Розіслати необхідні вказівки про впорядкування
військових архівів в 1-шу чергу Київському
цен[тральному] іст[оричному] архіву та
Харківському окрарху. Вирішити питання
про доцільність передачі військових архівів
в Харкові до Краєвого архіву.
В Києві необхідно терміново почати роботу
по виділенню в утіль матеріалів, як тільки
розберуть матеріали по фондах*

28/VII Рубач

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185.
Арк. 140зв.-141. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 28

Лист Центрального архівного управління УСРР Штабу Українського військового округу про брак фінансових засобів для впорядкування військових архівних фондів

30 липня 1927 р.

Вих. 207I

30/VII-[I9]27 р.

ШТАБУ У.В.О.

на № I982 от 22/VII-[19]27 г.

Как сообщало уже Центральное Архивное Управление УСРР, из большей части военных архивных фондов, сконцентрированных в архивохранилищах его и местных органов, является невозможным выдавать справки, потому что указанные фонды были приняты в неупорядоченном виде и продолжают находиться в таком же состоянии по настоящее время.

Ограниченность средств на разборку архивных материалов как по смете Центрального Архивного Управления, так и местных его органов и недостаточность штатов не давали и не дают возможности широко поставить работу по их упорядочению. Однако, учитывая важное справочное и научно-историческое

значение военных фондов, Центральное Архивное Управление делало и продолжало делать все возможное в пределах своих средств для приведения их в надлежащий порядок. Так, в текущем году отпущено около Руб.-700 для проведения указанной работы в Виннице, Киеве и Харькове, каковая и проводится над самой незначительной частью этих материалов, так как само собой понятно, что ассигнованных средств далеко недостаточно для упорядочения всех военных фондов; организовать же эту работу в широком масштабе как в текущем году, так и в будущем не представляется возможным ввиду того, что смета на 1927–[19]28 год уже утверждена.

Приняв к сведению Ваше сообщение № 1982 о невозможности для Военного Ведомства принять участие в деле упорядочения военных архивных материалов, Центральное Архивное Управление считает необходимым подтвердить, что все эти материалы были приняты архивными учреждениями в порядке их спасения от грозившей им гибели и, поскольку таковые являлись безпризорными, предъявлять какие-либо требования об упорядочении этих материалов было некому.

Поэтому Центральное Архивное Управление, не считая возможным взять на себя ответственность по выдаче справок из материалов неупорядоченных фондов, будет принуждено поставить перед соответствующими органами вопрос о передаче этих материалов Военному Ведомству для их упорядочения на основе существующего законодательства.

ЗАВЕДУЮЩИЙ ЦЕНТРАЛЬНЫМ АРХИВНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ

У.С.Р.Р.

/РУБАЧ/

ЗАВЕДУЮЩИЙ КАНЦЕЛЯРИЕЙ

/ЮРЧЕНКО/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 185. Арк. 120–120зв. Машинопис. Російською мовою. Відпуск.

Док. № 29

**Лист завідувача Миколаївського окружного архівного управління
К. Й. Осипової до Президії Миколаївського окружного виконавчого
комітету про цінність матеріалів Чорноморського центрального
військово-морського архіву та небезпеку їх втрати Україною**

20 квітня 1928 р.

Т А Є М Н О

ДО ПРЕЗИДІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО
ОКРУГОВОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ

Миколаївського Округового
Архівного Управління

Д О К Л А Д Н А З А П И С К А

Миколаївське Окрархуправління одержало від Укрцентрархіву повідомлення, що в них маються точні відомості про те, що Центральний Чорноморський Архів, що міститься в м. Миколаїві [.] передбачає перевезти архівні матеріали 1870–1902 рр. до Ленінграда.

Зараз же після одержання згаданого повідомлення, Окрархіву правління вияснило у Начальника Військового порту, що розпорядження про вивезення архіву мається, але вивозити вони зараз не будуть з приводу відсутності коштів, але по одержанні коштів архів буде вивезено. Крім того [.] було заявлено, що частину матеріалів по історії м. Миколаїва буде передано Окрархуправлінню тільки тоді, коли буде приступлено до вивезення Чорноморського Архіву.

Миколаївське Окрархуправління з дня організації порушувало питання перед Окрвиконкомом і Укрцентрархівом про необхідности передачі частини архматеріалів, що торкаються історії м. Миколаїва із Центрального Чорноморського Архіву до Окрархуправління, але наслідків ніяких не було.

В лютому 1927 р. на відчиту про роботу на Президії Окрвиконкому Окрархуправління до проекту резолюції до доповіді внесло слідуючого пакта: «Приймаючи до уваги, що перебуваючий в м. Миколаїві архів Чорноморської флоти має чисто історично-побутове значіння, а не спеціальне оперативне морське, або технічне, – пропонувати Миколаївському Окрархуправлінню перевести в найближчий час детальне обслідування схоронившихся в ньому архматеріалів та надіслати до Президії Окрвиконкому докладну записку з викладом в неї наслідків цього обслідування на предмет порушення надалі клопотання перед вищими центральними органами про передачу цього архіву у відання Миколаївського окрархуправління».

Хоча цього пакта проекту резолюції не було прийнято на Президії Окрвиконкому, а замінено іншим, про те, щоб документи, що відносяться до історії м. Миколаїва [.] в копіях передавалося військовим портом до Окрархуправління, чого [.] безумовно [.] перевести до життя не було можливим.

Миколаївське Окрархуправління занялося вивченням архівних матеріалів, перебуваючих в Центральному Чорноморському Архіві.

Військово-морські архіви завжди звертали на себе увагу наукових робітників – іслідувателів, як установи скупчивши в себе найцінніші матеріали історичного, політичного, побутового й економічного характеру, а не тільки стратегічного або суто технічного. Таке саме значіння має перебуваючий в місті Миколаїві давніший тривалої резиденції колишніх головних командирів Чорноморської флоти і портів, Центральний Чорноморський Архів, в сучасний мент закинутий, якщо не лічити того факту відомственого зв'язку з минулим, що ключи від нього знаходяться у Начальника Миколаївського військового Порту.

До І9І7 року Центральний Чорноморський Архів [.] як-би знаходився в підлеглости у Главного Архива Морського Министерства, складаючи його відділення на півдні, але фактично концентруючи у себе всі справи з самого заснування Чорноморської флоти та його портів і зокрема міста Миколаїва. Одночасно з заснуванням флоти й Морського управління на Чорному морі появилися і бази цього управління – морські порти, а навколо них виникли скоро портові города. Цілком зрозуміло, що цього города – будівництва, поступової колонізації їх території, економічне й торговельне їх розвитку, рост культури і взаємини морських влад з населенням цих місць (командіри порта з'являлися одночасно й військовими губернаторами портових міст) [–] все це знайшло собі відбиток в справах морського управління, що лежать зараз в цілковитому позабутті в Архіві Чорноморської флоти, де шкідники та пиляка поступово їх руйнують.

Без перебільшення можна сказати, що майбутньому історикю краю, зокрема м. Миколаїв [.] не можливо буде пройти мимо Чорноморського Архіву, так як його документи складають в собі, доки що не в зібраному і обробленому виді, всю історію Миколаївщини. Частину справ цього ціннішого історичного сховища було вилучено та увезено до Ленінграду.

Оглядаючи, на підставі описів, які збереглися, в цей мент залишені справи та документи [.] ми зустрінемо серед них справи з І769 року, «Журнали Черноморского Адмиралтейства Коллегии», які містять в собі великий матеріал для обмислу про рост торговельного обігу морського відомства з купцями та міщанами м. Миколаїва. Не позбавлени інтересу справи І807–І8І4 рр. канцелярии Главного Командира Чорноморського флота и портів, уявляючі собою фактичні документи, що характеризують соціальні взаємини

морських властів і мешканців міста й разом з тим вони виявляють прогресивний зріст міського життя самого міста.

Окремий інтерес для догляду за розвитком господарчого й економічного життя міста Миколаїва уявляють, що переховуються в архіві, справи кол[ишнього] Завідуючого казенними землями и садами Морського відомства (починаючи з 1872 р.), в яких зустрічаються документи та акти (напр[иклад] [.] купчі крепости), які вказують на низку земельних угод морського відомства з деякими контрагентами в особах державних і громадських інституцій та окремих осіб. Нарешті, справи Чорноморського Департаменту воєнно-судебної частини, що мають нам правові норми морського цивільного управління, їх джерела й пристосування і одночасно дають де-яке розуміння про історію громади і звичаїв серед населення. Справи відомого Потьомкина, справи про улаштування в м. Миколаїві першої на півдні друкарні 1786 р. Справи по переселенню селян із північних губерній на південь, в так звані «адмиралтейские поселения». Справи про улаштування на півдні військових поселень, справи про організацію в м. Миколаїві Астрономічної Обсерваторії, Морського училища, справи Морського Госпітала, різних шкіл, портової ремісничої школи і [.] нарешті [.] цікаві документи за концентрацію пам'ятників давнини в м. Миколаїві (1825 р.).

Здавалось-би, що приведеної частини номенклатури достатньо, щоб судити безоговорочно про те, яке величезне значіння [.] історичне й громадське [.] має Чорноморський Архів для всього південного краю й зокрема для міста Миколаїва.

На підставі вищенаведеного Миколаївське Окрархуправління просе Окривконком в терміновому порядку, доки ще не приступлено до вивезення «Черноморского архива» до Ленінграду, добитися перед належними організаціями про негайну передачу всіх справ, що відносяться до історії Степової України та її Чорноморського узбережжя і зокрема до історії міста Миколаїва, до Миколаївського Окрархуправління на підставі існуючого законодавства в архівній справі (див. п. 7 арт. 556 36[ірника] Уз[аконень] УСРР 1925 р. «Про єдиний архівний фонд УСРР»).

ЗАВ. МИКОЛАЇВСЬКОГО ОКРАРХУПРАВЛІННЯ

(О с и п о в а)

/підпис/

[Печатка]

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-88. Оп. 2. Спр. 9. Арк. 5–6. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 30

**Перелік архівних фондів, вивезених
з Чорноморського центрального військово-морського архіву
до Главморархіву СРСР у 1924 р.**

Укладено 1928 р.

**ПЕРЕЛІК АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ,
ЩО ЇХ ВИВЕЗЕНО З ЦЕНТРАЛЬНОГО ЧОРНОМОРСЬКОГО АРХІВУ**

Згідно пропозиції Главморархіву СРСР від 18 лютого 1924 року № І897 на його адресу було відправлено по накладним № І-85 справ 459 в'язок та книг 327, які було упаковано в 85 скринь. Вивезений матеріал складається з таких фондів:

- І. Николаевского Адмиралтейского Правления за І782–І806 гг.
2. Николаевской Портовой Конторы и Портового Управления за І790–І809 гг.
3. Аудиториата Черноморского Штаба за І797–І849 гг.
4. Конторы Главного Командира Черноморского флота и портов – І800–І806 гг.
5. То же по интендантству и Департаменту – І787–І829 гг.
6. Канцелярия Главного Командира флотських экипажей в г. Николаеве за І83І–І846 гг.
7. Артиллерийской экспедиции за І789–І836 гг.
8. Кораблестроительной экспедиции за І833–І86І гг.
9. Исполнительной экспедиции по части кораблестроения – І803–І83І гг.
строительной – І803–І830 гг.
интендантской – І798–І830 гг.

ПРИМІТКА: Як можна гадати, архівний матеріал, що його вивезено, підбиралося по окремим питанням й забиралися найцінніші справи.

Зав.Микол.Окр.Архів.Управління
Діловод

/ОСИПОВА/
/М.КАЛИТА/

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 40. Українською і російською мовами. Оригінал.

Док. № 31

**Супровідний лист до Списку архівних фондів
Чорноморського центрального військово-морського архіву,
надісланого Миколаївським окружним архівним управлінням
до Укрцентрархіву**

6 червня 1928 р.

[Кутовий штамп]

У. С. Р. Р.

**МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОКРУГОВИЙ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ**

ДО УКРЦЕНТРАРХІВУ

6 червня 1928 р.

№ 256

«Надсилка списку архівних
матеріалів Центральн[ого]
Чорномор[ського] Архіву»

Згідно В[ашої] пропозиції [.] Окрархуправлінням було переведено виявлення архівних матеріалів, які переховуються в Центральному Чорноморському Архиве, список виявлених основних ділових фондів до цього додається, в якому зазначено назву фондів, хронологічні межі, лінійний розмір та зміст деяких справ. Зміст справ того чи іншого фонду в списку подано коротенький через те, що справи всього фонду переглядати не було можливості за несприятливих умов роботи /не завжди був світ, відсутність столів та стільців, велика кількість матеріалу та терміновість роботи/ [.] чому для перегляду бралося лише частину справ на вибір.

В тому разі, коли потрібно буде додаткові відомості за той чи інший фонд – їх буде негайно Вам надіслано. До списку також додається перелік архматеріалів, що їх вивезено до Главморархіву в 1924 р.

Одночасно з цим окрархуправління просе сповістити [.] які архматеріали [.] на Вашу думку [.] необхідно залишити за Окрархуправлінням для того, щоб в комісії по передачі архматеріалів до Главморархіву СРСР настоювати на том. Крім того [.] просимо порушити питання перед належними установами, щоб архівний матеріал, що його вивезено в 1924 р. до Главморархіву [.] було повернено до нас через те, що той матеріал має виключно історичний характер усього Чорноморського узбережжя України.

ЗАВ[ідувач] Окр[ужним] Арх[івним] Управлінням
Діловод

/ОСИПОВА/
/М. КАЛИТА/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 7–7зв. Машинопис. Копія. Українською та російською мовами.

Док. № 32

Список основных діловодних фондів, що зберігалися в Чорноморському центральному військово-морському архіві станом на червень 1928 р., укладений співробітниками Миколаївського окружного архівного управління

5 червня 1928 р.

СПИСОК

основных делопроизводственных фондов, находящихся в Центральном Черноморском Архиве в городе Николаеве

Составлен Николаевским окружным Архивным Управлением 5 июня 1928 г.

Для определения характера материала просматривалась лишь часть материала, т. е. по несколько дел из фонда.

№№ по пор[ядку]	НАЗВАНИЯ ОСНОВНЫХ ДЕЛОПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ФОНДОВ	Хронологические периоды	Линейный размер	Содержание некоторых дел
I	2	3	4	5
I.	Канцелярия строения города Николаева	I787-I797	4,25 м	Заказ материалов для запорожских лодок /т. е. типа запорожских лодок/ в г. Киеве для Херсона. Наряды заготовок железных изделий для кораблей; поставка припасов для госпиталей военнослужащих в Херсоне и Богоявленске; ведомости заказов разных материалов для строения судов и проч.; о поступивших в Богоявленск и Николаев разных вещей и предметов /Связка № 3, дела № 7-2I за I788 г./. О выдаче денег подрядчикам за произведенные каменные работы в Богоявленске; об инвалидах, поступивших в ведение Фалеева; рапорты, ведомости и сче-

				та корабельных подмастерьев о строении судов; копии контрактов на лес; поставка в Херсон леса /связка № 6, дела № 29-38 за 1789 г./.
				О присылаемых при указах из Екатеринославского Наместнического Правления и из других мест на поселение на реку Ингул безпаспортных людях, кои поселены в слободе Воскресенской /связка № 7, дело № 38 за 1789-1792 гг./.
				Месячные и частные рапорты, табели и ведомости о числе адмиралтейских мастеров, нижних воинских чинов и о поселянах, невоенных и пленных турках, и о жителях в Николаеве и Богоявленске /связка № II, дело № 39 за 1790-1792 гг./.
2.	Николаевское Адмиралтейское Правление	1792-1797	5,5 м	Журналы
3.	Управление Черноморскими Адмиралтейскими селениями	1800-1863	2,5 м	Списки одиноких хозяев, с их семьями, с рапортами частных смотрителей; месячные ведомости о прибы- ли и убыли жителей; о военно-судных делах; о посе- вах и урожаях; с відомостями о числе дворов 6-ти поселений и другие статистические сведения Богояв- ленска, Покровска, Воскресенска, Калиновки, Висун- ска и Березнеговатого /связка № 4 дела № 87-108 за 1845-1849 гг./.
				Имеются дела Фалеева и канцелярии строения гор. Николаева по заготовке леса и прочих материа- лов для пост ройки судов /связка № 6 дела № 29-38 за 1789 г./.
				Журналы приходящих и исходящих [Документов] /связка № 10, дела № 171-181 за 1858-1864 гг./.

I	2	3	4	5
				<p>Дела со статистическими сведениями, о посевах и урожах, об увольнении Черноморских адмиралтейских поселян из морского ведомства в гражданское в 1859 г.</p> <p>О народонаселении в поселках, числе дворов, выborn старост, полная статистика, журналы бумаг, списки поселян, выборы сельских старост, отвод мест под дома, предписания начальников о работах поселян при Николаевском Адмиралтействе, сведения о поселениях и проч.</p>
4.	Дирекция Богоявленских казенных фабрик	I823-I835	I м	О производстве снастей для кораблей /веревки, парусов и проч./, а также производство сукна для нужд Черноморского флота.
5.	Канцелярия Черноморского Департамента: I. Часть распорядительная	I804-I834	4 м	Об определении на службу в порты и увольнении; о принятии в училище флотских юнгов; в морской кадетский корпус; о переводах офицеров и чиновников и увольнение от службы; об определении в училища недорослей /юношей/; о гардемаринах; переписка о возникшем в 1830 г. возмущении в народе; указы машин для углубления фарватера; переписка о качестве и крепости транспортных судов; о плавании черноморских судов; о вооружении судов и лодок /связки № 5 дела № I96-235 за I82I-[I8]22 г. и связка № I8 дела № 6I6-645 за I830-I83I г./.
	2. Часть исполнительная	I806-I832	II,5 м	О производстве работ брандвахт [в] черноморских портах, о занятиях судов, о рейсах; о приходящих и отходящих коммерческих судах в черноморских портах,

<p>о мастерах; об избрании места для устройства эллингов при Спасском урочище /гор. Николаев/ против слободы Барваровки для постройки кораблей и фрегатов; о справочных ценах на провиант и разные предметы /связка № 23 дела № 629-647 за 1826 г. и связка № 26 дела № 695-724 за 1827 г./.</p>	
<p>О принятии в казну выстроенных землянок в Спасске /гор. Николаев/ женатыми офицерами, о принятии в казну частных домов; о предполагаемой постройке маяков на берегах Черного и Азовского морей; об отливке орудий на Луганских литейных заводах; об изобретении капитан-лейтенантом Феофиловым лучшей мучной мельницы; о постройке в Севастополе 2-х-этажных казенных казарм; об отводе около Березани у Очакова 2000 десятин земли коллежскому ассесору Горбовскому; об определении детей в штурманское училище /связка № I дела № I-34 за 1803-1810 гг./.</p>	<p>3 м</p>
<p>О пристройте к алтарю Адмиралтейского собора церкви и устройство оград при кладбище в г. Николаеве; о работах по постройке в г. Николаеве водопровода /из урочища Спасск в г. Николаев/ (дело № 192 за 1825 г.), устройство в г. Николаеве улиц, планировка их и проч. и испрашиваемые для этого суммы (дело № 135 св[язка] № 4 за 1817-1819 гг.); о постройке в г. Николаеве на Спасском кургане каменной обсерватории с планами и сметами на постройку служб при ней и о найме вольных подвод для перевозки камня из Терновки (дела № 154 и 196 за 1820-1825 гг., связки №№ 6 и 7); о поставке артиллерийских припасов; заготовка материалов /извести и др./</p>	<p>3 м</p>
<p>3. Часть строительная</p>	<p>1803-1823</p>

I	2	3	4	5
	4. Часть хозяйственная /Архивные материалы по разным частям/	I805-I833 I799-I832	6 м 2,5 м	для гражданских строений /для Николаевского порта;/; постройка и исправление казенных зданий по черноморским портам; о покупке и продаже домов; постройка казарм в Измаиле; о новом распределении флотских ластовых экипажей на бригады /связки № 6 и 7 за I820-I825 гг./.
6.	Черноморская Бременная Счетная Комиссия	I823-I826	0,5 м	Поставка разных материалов и провианта для Черноморских портов /контракты по заготовке/; указы Сената об образовании Главного Управления Черноморского флота и портов /I832 г./ и проч. /связки № 25 дела № 376-395 за I830 г. и связка № 25 дела № 4I5-448 за I83I-I835 гг./.
7.	Канцелярия Главного Командира Черноморского флота и портов /Входящих и исходящих бумаг журналы/ I. Стол I-й	I832-I844 I855-I884 I8I2-I832 I824-I853	I3,5 м I2,5 м 8 м	/I859-I860 гг./ В деле № 9 /связка № 2/ имеется переписка об увольнении Черноморских адмиралтейских поселен из Черноморского ведомства, а также имеется печатная записка об учреждении адмиралтейских поселений в I784 г. 0 подчинении поселен, находящихся на северной стороне г. Севастополя в административном и полицейском отношении - управлению Севастопольского гражданского начальства /дело № I2 св[язка] № 3/; переписка об адмиралтейских поселениях /дело № I5 св[язка № 3 за I860 г./; об участках земли, принадле-

	2. Стол II-й	1830-1860	7 м	<p>жских чинам морского ведомства и наделении земель последних /дела № 27 и 37 св[язка] № 3 за 1860-1862 гг./.</p> <p>О продаже купцу Кушинову двух пристаней бывшей Бугской переправы с караульными домами /в г. Николаеве/ /дело № I49 св[язка] № 7//; о представлении на высочайшее утверждение генерального плана Николаевского Адмиралтейства /дело № I51 св[язка] № 7 за 1837 г./; о происшедшем землетрясении и о повреждении с II на I2 января 1838 г. в г. Николаеве /дело № I55 св[язка] № 7//; о покупке земель в г. Севастополе для нужд морского ведомства; переписка о проектах чертежей г. Севастополя /дело № I62 св[язка] № 7 за 1838-1840 гг./.</p>
8.	Штаб Главного Командира Черноморского флота и портов	1875-1885	20,5 м	<p>Об увольнении от службы офицеров и нижних чинов; о переводах унтер-офицеров в кондукторы; о взъясании долгов с разных лиц; об отправке в Средиземное море парохода Эриклик для морских переходов государя императора /св[язка] № 7 дела № 9-I6 за 1875 г./; о назначении судов в плавание; о лицах, исключенных из учебных заведений; об увольнении офицеров на коммерческие суда; о назначении пенсий отставным военнослужащим /св[язка] № 6 дела № I-9 за 1873 г./.</p> <p>[Характеристику документов не наведено]</p> <p>[Характеристику документов не наведено]</p>
9.	Канцелярия Начальника Штаба Главного Управления Черноморского флота и портов	1871-1878 1873-1878 1832-1860	3 м I,25 м I0 м	<p>[Характеристику документов не наведено]</p>

I	2	3	4	5
10.	Главное управление Черноморского флота и портов: Дежурство – Стол I-й	I803–I860	I6 м	<p>О производстве нестроевых унтер-офицеров за выслугу лет в гражданские чины, увольнение от военной службы; о назначении пенсий и выдаче пособий вдовам и детям чиновников; об определении юношей из дворян в морские учебные заведения; о награждении орденами воинских чинов; о возведении в дворянское достоинство сыновей военнослужащих; о заготовке материалов частей и припасов для нужд морского ведомства /связка № I6 дела № I31–I38 за I839 г./.</p> <p>О рекрутских наборах /св[язка] № I5/; о призерании раненных нижних чинов; о награждении нижних чинов за спасение погибавших; об уничтожении цеха вольтных мастеров и составлении нового положения об этих мастерах; о возвращении нижних чинов виз пленна /св[язка] № 5I дела № 640–655 за I856 г./.</p> <p>[Характеристику документов не наведено]</p> <p>[Характеристику документов не наведено]</p> <p>[Характеристику документов не наведено]</p>
	Дежурство – Стол II-й	I845–I860	9,75 м	
	Дежурство – Стол III-й	I824–I864	25,25 м	
	Дежурство Штаба	I830–I845	5,25 м	
	Гидрографическая часть Штаба Черноморского флота и портов	I830–I87I	I2 м	
	Строительная часть	I854–I875	23 м	<p>О построении в Николаевском Адмиралтействе артиллерийских мастерских; постройка эллингов для броненосного судостроения; о доставлении Конторе Департамента морских отчетов /св[язка] № 50 дела № 902–906 за I870–[I8]72 г./; Об исправлении Ингульского моста в Николаеве и передаче его в гражданские руки</p>

	Комиссариатская часть а) Отделения II-го б) -" - III-го Медицинская часть Помощник юрист-консульта Морского министерства, состоящий при Главном командире чиновник 5-го класса для окончания счетов Черноморского ведомства	I883-I884 I833-I860 I842-I860 I87I-I885 I872 г. I862-I867	2 м 8 м I м 9 м 0,5 м I,5 м	данское ведомство /дело № I0 за I859 г./; 0 состав- лении проекта новых госпитальных зданий /дело № 9 за I859 г./; об устройстве в Николаеве нового лесо- пильного завода /дело № I6 за I863 г./; ремонт ка- зенных зданий /св[язка] № I дела № I-I7 за I852- I859 гг./; о выдаче разрешений на постройки, передан- ные Николаеву для помещения в них девичей гимназии. [Характеристику документов не наведено] [Характеристику документов не наведено] [Характеристику документов не наведено] [Характеристику документов не наведено]
II.	Бременная комиссия	I837-I863	I8 м	Комиссия вела контроль над деятельностью учреж- дений Главного управления в отношении ревизии дел и т.д.
I2.	Дирекция маяков и лоций Черного и Азовского морей	I886-I892	6 м	[Характеристику документов не наведено]
I3.	Комитет, учрежденный для раздачи морским чинам вознаграждения за потерянное имущество в Севастополе и Керчи	I855-I857	3,5 м	Удовлетворение просьб об утрате имущества в Се- вастопольскую войну, нижних чинов и офицеров /св[язка] № 63 дела № I6-2I за I855 г./.

I	2	3	4	5
I4.	Штаб флота и портов Черного и Каспийского морей	I87I–I894	33,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I5.	Черноморская артиллерийская экспедиция	I789–I860	2I,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I6.	Черноморская кораблестроительная экспедиция	I780–I860	36,75 м	Заготовка машин, частей, оборудования для судов и обмундирования для войск.
I7.	Временная экспедиция по части кораблестроения	I8I0–I852	II,5 м	Заготовка материалов и частей для кораблестроения.
I8.	Временное отделение	I822–I862	3 м	В делах за I822–I824 гг. имеется переписка об устройстве водопровода в г. Николаеве; о постройке в г. Николаеве зданий для войск и арестантов; имеется отдельное дело о бунте арестантов.
I9.	Учетный Кораблестроительный комитет Интендантства Главного Управления Черноморского флота и портов	I829–I860	2 м	Закупка машин за границей для судов, освидетельствование кораблей и т. д. /св[язка] № 8/.
20.	Черноморская казначейская экспедиция	I805–I8I3	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
2I.	Канцелярия Обер-Интенданта Черноморского флота и портов	I835–I859	24 м	[Характеристику документів не наведено]
22.	Главное Управление Черноморского флота и портов, по интендантству,			

	стол I-й строительного отделения Тоже стол II-й Тоже - казначейства Тоже Главной строевой команды /интендантства/	I824-I836 I82I-I837 I842-I865 I829-I83I	2,3 м 2,5 м I м I м	Об устройстве дока за Ингульским мостом в г. Николаеве, ремонт зданий, определение на службу и проч. /связка № I дела № I-I6 за I824-[I8]25 гг./. Об устройстве в г. Николаеве водопровода /дела № 67-68 за I820-I825 гг./, из которых видно, что водопровод был проведен из Сласска, где было вырыто 4 колодца, строительные работы в казенных зданиях /дела № 66-7I, св[язка] № 8/. [Характеристику документов не наведено] [Характеристику документов не наведено]
23.	Временная экспедиция по части комиссариатской	I8II-I850	I,5 м	Заготовка материалов для заводов и флота /антрацита и проч./, а также доставка их; заключение договоров и т.д.
24.	Медицинская экспедиция	I806-I827	2 м	[Характеристику документов не наведено]
25.	Главного доктора Черноморского флота	I827	2 м	[Характеристику документов не наведено]
26.	Канцелярия Штаба Черноморского флота и портов, медицинское отделение	I830-I866	8 м	[Характеристику документов не наведено]
27.	Комиссариатская экспедиция Черноморского флота. Отделение I.	I833-I860	38 м	[Характеристику документов не наведено]
28.	Черноморская Хозяйственная экспедиция по строительной части	I8I8-I838	5 м	[Характеристику документов не наведено]

I	2	3	4	5	4
	Тоже по части офицерской Тоже по части нижних чинов Тоже по провиантскому довольствию	I802–I832 I818–I83I I806–I829	5 м 5 м I,25 м	Принятие на службу и увольнение дела № 3I–33, связка № 4/. [Характеристику документов не наведено] [Характеристику документов не наведено] [Характеристику документов не наведено]	№ 4
29.	Обер-контролер Главного Управления Черноморского флота и портов	I828–I834	0,15 м	[Характеристику документов не наведено]	
30.	Черноморское Депо карт	I808–I83I	2,75 м	[Характеристику документов не наведено]	
3I.	Типография гидрографиче- ского депо	I839–I848	0,15 м	[Характеристику документов не наведено]	
32.	Канцелярия Командира Дунайских портов	I847–I856	I,75 м	[Характеристику документов не наведено]	
33.	Штаб Командира Дунайских портов и флотилии по части распорядительной	I848–I856	3,75 м	[Характеристику документов не наведено]	
34.	Контора Дунайского порта	I834–I85I	I,5 м	[Характеристику документов не наведено]	
35.	Хозяйственная контора Дунайского порта	I848–I857	I м	[Характеристику документов не наведено]	
36.	Сухумская морская станция	I857–I867	0,75 м	[Характеристику документов не наведено]	
37.	Константиновская морская станция	I858–I867	0,5 м	[Характеристику документов не наведено]	
38.	Контора над Батумским портом	I880–I905	2 м	[Характеристику документов не наведено]	

39.	Начальник отряда судов и заведующий Очаковским портом	1877-1878	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
40.	Капитан над Сулинским портом с правами коменданта города	1877-1879	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
41.	Канцелярия Командира Южного Округа Морской строительной части	1838-1859	5 м	Переписка об устройстве моста на р. Ингуле; об отводе земли монастырю при гор. Херсоне.
42.	Хозяйственный Комитет Южного Округа Морской строительной части	1821-1861	42,5 м	О постройке в г. Николаеве канатного и ракетного заводов и друг[их] в адмиралтействе; постройка в г. Севастополе дома для начальника флота /св[язка] № I дела № I-8 за 1821-1825 гг./; устройство в урочище Спасске бассейна, водопровода, набережной и проч.; постройка в Николаевском адмиралтействе зданий; постройка казарм в Измаиле, возведение построек в Керченском адмиралтействе /св[язка] № 75 дела № II94-II12 за 1848-1849 гг./; ремонт корабельных эллингов в Николаевском адмиралтействе, поврежденных бурей /св[язка] № I2 дела № I30-I33/, открытие и упразднение хозяйственного комитета /св[язка] № I48 дела № I94I и I945/.
43.	Штаб Командира Севастопольского порта	1824-1861	8 м	Хозяйственный комитет делился на такие части: распорядительную, сухих доков, Лазарева Адмиралтейства, контрольную, экзекуторскую, бухгалтерию, чертежную и отдельное делопроизводство по постройке казарм в Севастополе купцом Панпуловым. При Штабе Командира Севастопольского порта были следующие части: Критс-Комиссариатская - 1856-

I	2	3	4	5
				1861 гг., Обер-провиантмейстерская - 1855-1858 гг., Военно-судная - 1824-1853 гг., самого-же штаба за 1838-1855 гг.
44.	Канцелярия Командира Севастопольского порта	1853-1860	0,75 м	[Характеристику документов не наведено]
45.	Контора Севастопольского порта	1805-1911	156 м	При Севастопольской портовой конторе были следующие отделы и части: Отдел I-й: часть по ремонту и снабжению - 1899-1909 гг., по бухгалтерии - 1886-1908 гг., новое судостроение и ремонты - 1899-1906 гг., строительный стол - 1888-1909 гг., по снабжению вещами и материалами шкиперской части - 1899-1910 гг., заготовительный стол - 1899-1911 гг., казначейского отделения - 1853-1861 гг., по заведению морской частью в г. Севастополе - 1845-1910 гг., комиссариатская часть - 1906-1907 гг., Главного инженер-механика - 1891-1908 гг., нарядный стол механической части - 1901-1908 гг, 2-е отделение по части обмундирования - 1897-1908 гг., контора Главного минера - 1887-1907 гг., контора по минной части - 1891-1901 гг., канцелярия Главного корабельного инженера Севастопольского порта - 1884-1908 гг.
46.	Севастопольский Морской Госпиталь	1854-1865	1,75 м	Архивный материал подразделяется на отдельные делопроизводства: Госпитальной части Севастопольского морского госпиталя за 1851-1861 гг. и Главного доктора Севастопольского морского госпиталя - 1855-1865 гг.

47.	Технический комитет по сооружению сухих доков в Севастополе и Лазарева Адмиралтейства	I852-I858	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
48.	Канцелярия начальника портовых рот в Николаеве	I851-I859	I м	[Характеристику документів не наведено]
49.	Штаб Главного командира Николаевского порта	I832-I879	45,25 м	<p>Делопроизводство Штаба Главного командира Николаевского порта подразделялось на части: канцелярию Дежурства главного командира за I832-I845 гг., по части судной и следственной /дежурства/ I866-I870 гг. и самого штаба главного командира за I840-I879 гг.</p> <p>Содержание некоторых дел следственного производства военно-судной части:</p> <p>О самовольных отлучках, побегах, кражах, погибших в море, скоропостижных смертях и проч. /связка № 855 дела № I-37 за I866 г./.</p>
50.	Управление Николаевского порта	I852-I885	85 м	<p>Управление Николаевского порта подразделялось на части: Гидрографическую - за I852-I885 гг., Артиллерийскую - I860-I885 гг., Комиссариатскую за I860-I883 гг. Содержание дел гидрографической части: Производство промеров, топографические съемки, устройство маяков и других предостерегательных знаков и содержание их, наем квартир для служащих маяков, назначение и увольнение служащих /св[язка] № 22 дела № 62I-769 за I865 г. и св[язка] № 24 дела № 797-830 за I866 г./.</p>
51.	Николаевская портовая контора	I860-I918	250 м	Николаевская портовая контора подразделялась на отделы и части: Отделение I: части - I) кораб-

I	2	3	4	5
				<p>лестроения - 1886-1907 гг.; 2) инструментальная - 1877-1901 гг.; 3) заготовительная - 1883-1909 гг.; 4) хозяйственная - 1910-1913; 5) по части мастеровых и рабочих - 1886-1908 гг.</p> <p>Отделение 2-е, части: I) бухгалтерия - 1881-1915 гг.; 2) строевая - 1886-1916 гг.; 3) минная - 1889-1899 гг.; 4) комиссариатская - 1908-1909 гг.; 5) денежная - 1889-1911 гг.; 6) артиллерийская - 1881-1894 гг.; 7) материально-продовольственная - 1886-1907 гг.; 8) хозяйственная часть - 1910-1916 гг.; 9) судовой повинности - 1898-1918 гг.; 10) земель и садов морского ведомства - 1895-1918 гг.; II) строительная - 1891-1920 гг.</p> <p>Содержание дел: Портовой конторы - заготовка материалов и разных предметов, контракты на поставку их, отчеты кораблестроительной части, хозяйственные операции, составление смет, назначение различных комиссий с целью освидетельствования тех или иных предметов и материалов, устройство электрического освещения по системе Яблочкова, назначение заработной платы мастеровым и рабочим, определение на службу и увольнение, формулярные списки и т.д. /св[язка] № 21 дела № 665-695 за 1874 г., св[язка] № 188 дела № 2657-2677 за 1879 г./, определение детей чинов флота в учебные заведения, назначение пенсий и пособий чинам флота и их семьям.</p> <p>I-го отделения по части материальной: снабжение судов материалами и частями, содержание и снабжение маяков, учет материалов и припасов, сортировка ста-</p>

рых орудий и оружия; по части заготовительной: заготовка различных материалов и металлических изделий для судов, предложения купцов на поставку материалов и проч.; по части мастеровых и рабочих: наем и увольнение мастеровых и рабочих порта, об увечьях рабочих и выдача пособий им, о кражах и проступках мастеров и проч. /св[язка] № 64 дела № I098-II07 за 1886-1887 гг./;

2-го отделения - бухгалтерия - удовлетворение жалованьем служащих, мастеровых и рабочих /связки № 346, 363, 376 за 1891-1894 гг./; по части земель морского ведомства: Договор об отдаче земли французскому гражданину Ф. Моле в аренду для устройства заводских мастерских и судостроительной верфи /дело № I за 1895 г./, о розыскании в Центральном Черноморском Архиве сведений о землях морского ведомства в городе Николаеве, и фруктовых садах в Богоявленске /дело № 4 за 1904 г./; переписка о содержании садов и земель морского ведомства; об отдаче места для постройки зданий на Николаевском бульваре; о постройке здания для Центрального Черноморского Архива; от отдаче в аренду Русскому Судостроительному Акционерному Обществу территории Николаевского адмиралтейства с имуществом сроком на 24 года /дело № I817 за 1912 г./; об устройстве здания гауптвахты Николаевского порта для размещения музея искусств имени В. В. Верещагина; ходатайство Николаевской городской управы об отводе места для устройства биологической станции; об углублении на 30 футов и ширины до 50 саженей каналов по реке

I	2	3	4	5
				<p>Бугу и Ингулу /св[язка] № 2 дела № 14-22 за 1912 г./ и проч. В частности о переносе архива в другое здание /св[язка № 3] дела № 23-53 за 1913-1918 гг./.</p> <p>Строительная часть: по устройству постоянного котлована для плавучего дока у «Стрелки» /г. Николаев, дело № 10 за 1913 г./, об устройстве биологической станции в районе Николаевского морского госпиталя и флотских полуэкипажей /дело № 8 за 1916 г./, производстве ремонтных работ в казенных зданиях, отвод мест для города, прием и увольнение вольнонаемных десятников, рабочих и мастеров, переписка о личном составе, о кредитах, составление смет, отчетов и проч.</p>
52.	[Номер 52 пропущено – Л. Л.]			
53.	Корабельный инженер Николаевского порта	1871-1890	4,5 м	[Характеристику документов не наведено]
54.	Старший инженер-механик Николаевского порта	1900-1910	1,5 м	[Характеристику документов не наведено]
55.	Инженер-строитель Николаевского порта	1900-1910	1,5 м	[Характеристику документов не наведено]
56.	Заведующий кадрами мастеровых Николаевского порта	1876-1910	4,5 м	0 прибыли и убыли мастеровых Николаевского порта, о перемене паспортов, взыскании денег на уплату разных повинностей и больничного сбора, о прибыли и убыли чинов полиции, их содержании /св[язка] № 13 дела № 342-352 за 1894-1895 гг./.

57.	Заведующий казенными садами и землями морского ведомства в городе Николаеве	I868-I919	3 м	Отвод участков земли разным учреждениям и лицам, эксплуатация земель и садов, постройка и эксплуатация купальни, зданий и проч., хозяйственное управление землями, садами и зданиями.
58.	Контора Николаевского морского госпиталя	I835-I910	45 м	Контора Николаевского морского госпиталя подразделялась на отделения: врачебное отделение, хозяйственное отделение и I-е отделение.
59.	Призовая комиссия Николаевского порта	I877-[?]	I,5 м	[Характеристику документов не наведено]
60.	Архив Таганрогского порта	I771-I801	2,5 м	[Характеристику документов не наведено]
61.	Архив Главного управления Черноморского флота и портов	I832-I911	I4 м	[Характеристику документов не наведено]
62.	Архив Херсонского порта	I801-I828	2,75 м	[Характеристику документов не наведено]
63.	Измаильский портовой архив	I801-I854	4,75 м	[Характеристику документов не наведено]
64.	Комиссия Военного суда Севастопольского порта	I856-I861	0,5 м	[Характеристику документов не наведено]
65.	Канцелярия Военно-морского прокурора при Николаевском военно-морском суде	I826-I882	I,5 м	Наблюдение за приведением в исполнение приговоров военно-морского суда; производство следователей.
66.	Николаевский военно-морской суд	I869-I892	I4 м	Судебные дела по обвинению в неподчинении распоряжениям начальства, о кражах, побегах, самовольных отлучках, убийстве, утере обмундирования, оскорблении офицеров и начальников, неповиновении начальству, за укрывательство беглецов и проч. /св[язка] № I дела № I-31 за I869 г., св[язка] № 40 дела № I202-I234 за I886 г./.

I	2	3	4	5
67.	Военно-морской суд Севастопольского порта	I892-I903	I2 м	Судебные дела по обвинению в самовольной отлучке, оскорблении начальства, не соблюдение караульной службы, побегах, воровстве, подлоге, неповиновении начальству, растраты казенных денег, буйства и проч. /связка № 7I дела №№ 2074-2095 за I896 г., и связка № 8I дела №№ 2379-2405 за I899 г. /.
68.	Экипажские суды	(I890-I907)	4,5 м	(Хронологические даты точно установить не представлялось возможным, т. к. дела не разделены на отдельные основные делопроизводственные фонды и связаны в несколько связок). Судебные дела по обвинению главным образом нижних чинов в неисполнении распоряжений начальства, промотании казенных вещей, побеги, неискравном дежурстве, краже вещей, самовольные отлучки и проч. /св[язка № 1] дела № I-I0I за I895 г. /.
69.	Севастопольское училище дочерей нижних чинов Черноморского ведомства	I826-I836	0,25 м	[Характеристику документов не наведено]
70.	Николаевское флотское училище	I8I8-I885	2,5 м	[Характеристику документов не наведено]
71.	Николаевское училище дочерей нижних чинов Черноморского ведомства	I827-I88I	2 м	[Характеристику документов не наведено]
72.	Черноморское артиллерийское училище	I830-I858	I м	[Характеристику документов не наведено]
73.	Николаевская ремесленная портювая школа	I862-I9I4	3 м	[Характеристику документов не наведено]

74.	Заведующий Временным учебным Классом в гор. Николаеве	I860-I867	0,1 м	[Характеристику документів не наведено]
75.	Начальник Морских баркасных команд в Сухуме	I868	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
76.	Таганрогское комиссионерство Черноморского ведомства	I817-I861	1,75 м	[Характеристику документів не наведено]
77.	Управление Одесского комиссионера Черноморского ведомства	I810-I861	1,25 м	[Характеристику документів не наведено]
78.	Санкт-Петербургский комиссионер Черноморского ведомства	I838-I861	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
79.	Московский комиссионер Черноморского ведомства	I838-I861	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
80.	Кременчугский комиссионер Черноморского ведомства	I790-I826	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
81.	Ростовский комиссионер Черноморского ведомства	I851-I855	0,15 м	[Характеристику документів не наведено]
82.	28-й флотский экипаж	I886-I907	0,15 м	[Характеристику документів не наведено]
83.	29-й флотский экипаж	I886-I907	12 м	Управление экипажем; списки офицеров; зачисление новобранцев; выписки из вахтенных журналов за время плаванья офицеров; о предании суду нижних чинов и проч. /связка № 10 дела № 5-15 за 1897 г./.

I	2	3	4	5
84.	30-й флотский экипаж	I842-I858, I860-I905	9,5 м	[Характеристику документів не наведено]
85.	31-й флотский экипаж	I855-I860, I886-I908	I5,25 м	[Характеристику документів не наведено]
86.	32-й флотский экипаж	I852-I861, I889-I906	8,75 м	[Характеристику документів не наведено]
87.	33-й флотский экипаж	I816-I860, I886-I906	I4,5 м	[Характеристику документів не наведено]
88.	34-й флотский экипаж	I853-I859, I887-I906	6,25 м	[Характеристику документів не наведено]
89.	35-й флотский экипаж	I844-I859, I899-I906	I2,25 м	[Характеристику документів не наведено]
90.	36-й флотский экипаж	I828-I859, I892-I906	I0 м	[Характеристику документів не наведено]
91.	37-й флотский экипаж	I846-I859, I902-I908	7,75 м	[Характеристику документів не наведено]
92.	38-й флотский экипаж	I853-I859	0,75 м	[Характеристику документів не наведено]
93.	39-й флотский экипаж	I840-I861	I,5 м	[Характеристику документів не наведено]
94.	40-й флотский экипаж	I852-I860	2 м	[Характеристику документів не наведено]
95.	41-й флотский экипаж	I853-I856	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
96.	42-й флотский экипаж	I811-I860	4,5 м	[Характеристику документів не наведено]
97.	43-й флотский экипаж	I840-I858	2,25 м	[Характеристику документів не наведено]
98.	I-й Черноморский сводный флотский экипаж	I860-I866	I3,5 м	[Характеристику документів не наведено]

99.	2-й Черноморский сводный флотский экипаж	I86I-I866	I3,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I00.	3-й Черноморский сводный флотский экипаж	I856-I863	4,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I01.	I-й Черноморский флотский экипаж	I873-I89I	40 м	[Характеристику документів не наведено]
I02.	2-й Черноморский флотский экипаж	I873-I892	43 м	[Характеристику документів не наведено]
I03.	3-й Черноморский флотский экипаж	I878 г.	I,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I04.	Черноморский экипаж, казначейская часть	I866-I873	24,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I05.	2-й Учебный морской экипаж	I838-I86I	6,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I06.	Николаевский флотский полуэкипаж	I908-I9I6	I6 м	[Характеристику документів не наведено]
I07.	Николаевский портовой экипаж	I860-I866	I,75 м	[Характеристику документів не наведено]
I08.	4-й ластовый экипаж	I850-I865	6,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I09.	5-й ластовый экипаж	I834-I858	I м	[Характеристику документів не наведено]
II0.	9-й ластовый экипаж	I823-I849	5,5 м	[Характеристику документів не наведено]
III.	I0-й ластовый экипаж	I827-I852	7,75 м	[Характеристику документів не наведено]
II2.	II-й ластовый экипаж	I829-I852	6 м	[Характеристику документів не наведено]
II3.	I2-й ластовый экипаж	I803-I854	4,5 м	[Характеристику документів не наведено]

I	2	3	4	5
II4.	Ластовая бригада Черноморского флота	I852-I857	I м	[Характеристику документів не наведено]
II5.	I-я и 2-я бригады ластовых и рабочих экипажей	I829-I847	2 м	[Характеристику документів не наведено]
II6.	Инспектор ластовых экипажей	I831-I858	7,5 м	[Характеристику документів не наведено]
II7.	Инспектор рабочих экипажей	I828-I856	6 м	[Характеристику документів не наведено]
II8.	Инспектор рабочих экипажей и арестантских рот	I824-I838	I,75 м	[Характеристику документів не наведено]
II9.	II-й рабочий экипаж	I829-I862	6,25 м	[Характеристику документів не наведено]
II0.	I2-й рабочий экипаж	I828-I862	6 м	[Характеристику документів не наведено]
II1.	I3-й рабочий экипаж	I827-I859	4,25 м	[Характеристику документів не наведено]
II2.	I4-й рабочий экипаж	I827-I858	5,5 м	[Характеристику документів не наведено]
II3.	I5-й рабочий экипаж	I827-I858	4,75 м	[Характеристику документів не наведено]
II4.	I6-й рабочий экипаж	I827-I842	2 м	[Характеристику документів не наведено]
II5.	I9-й рабочий экипаж	I855-I859	I,25 м	[Характеристику документів не наведено]
II6.	Заведующий 4-м, I0-м, I2-м, I4-м ластовыми экипажами и портовыми ротами	I861-I866	0,75 м	[Характеристику документів не наведено]
II7.	I-я бригада ластовых и рабочих экипажей	I827-I846	4 м	[Характеристику документів не наведено]

I28.	2-я бригада 4-й флотской дивизии по управлению в Николаеве флотскими экипажами и кадрами	I846-I85I	2,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I29.	Начальник дивизии Черно-морских флотских экипажей	I854-I86I	2 м	[Характеристику документів не наведено]
I30.	I, 2, 3, 4, 5 бригады 5-й флотской дивизии	I854-I858	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I31.	Черноморская рота флотских кадетов	I852-I862	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I32.	Морские юнкерские классы в г. Николаеве	I872-I880	2,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I33.	Севастопольские морские арестантские роты	I854-I858	0,5 м	Формулярные списки офицеров, об отправке арестантов на службу, приказы и проч. /связка № I дела № I-I3[?]/.
I34.	Николаевские морские арестантские роты	I823-I857	2,5 м	Статейные списки арестантов, отправка преступников в разные губернии, увольнение нижних чинов и офицеров и проч. /св[язка] № 2 дела № 26-4I за I84I-I848 гг./.
I35.	Измайловская инженерная команда	I838-I856	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I36.	Николаевская инженерная команда	I838-I860	2 м	О постройке и перестроении, а также ремонте зданий в Николаевском адмиралтействе; устройство пристани на р. Буг; о телеграфных линиях между Очаковом, Херсоном и Одессой, а также в Николаеве; о постройке в Николаеве литейного завода и проч. /св[язки] №№ 2, 3, 6/.

I	2	3	4	5
I37.	Черноморская музыкальная команда	I825–I864	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I38.	Николаевская экономическая команда	I832–I84I	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I39.	Черноморская штурманская рота	I800–I855	6,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I40.	Инспектор Корпуса штурманов Черноморского ведомства	I826–I838	3 м	[Характеристику документів не наведено]
I4I.	Арсенальная № 7 рота	I854–I858	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I42.	Военно-рабочая № 7 рота Южного округа Морской строительной части	I839–I853	I м	Формулярные списки нижних чинов и офицеров; об увольнении от службы и проч. /связка № 4 за I839–I853 гг./.
I43.	Военно-рабочая рота № 9 Южного округа морской строительной части	I849–I857	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I44.	Портовая комиссариатская № 9 рота	I85I–I856	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I45.	Портовая комиссариатская № I0 рота	I855–I860	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I46.	Конюшенная портовая № I2 рота	I855–I860	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I47.	Портовая служительская № I3 рота	I852–I860	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]

I48.	Николаевская портовая конюшенная № II и 24 роты	I857-I859	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I49.	Портовая № 27 рота	I852-I857	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I50.	Портовая маячная I5-я рота	I850-I860	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I51.	Портовая № 22 рота	I852-I860	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I52.	Портовая служительская I4-я рота	I855-I869	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I53.	Портовая № 28 рота	I848-I857	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I54.	Портовая № 34 рота	I843-I858	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I55.	Портовая Адмиралтейская рота	I852-I859	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I56.	Запасные роты 4-й и 5-й флотских дивизий	I851-I856	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I57.	Портовая № 23 рота	I852-I858	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I58.	4-й Морской полк	I803-I813	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I59.	Артиллерийская лабораторная № 2 рота	I846-I859	0,75 м	[Характеристику документів не наведено]
I60.	Арсенальная № 6 Николаевская артиллерийская рота	I838-I856	I,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I61.	Канцелярия заведующего Севастопольскими портовыми ротами	I853-I856	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]

I	2	3	4	5
I62.	Рушукський отряд морских команд	I877–I879	I м	[Характеристику документів не наведено]
I63.	Штаб заведуючого морскими командами на северной стороне г. Севастополя	I853–I856	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I64.	Начальник артиллерии Черноморского флота	I832–I860	9,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I65.	Учебный отряд	I903–I916	4 м	[Характеристику документів не наведено]
I66.	Временный командующий сводным отрядом	I893 м	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I67.	Штаб Черноморской флотской дивизии	I891–I904	9,75 м	Назначение и перевод офицеров. Снабжение судов и команд оружием и проч.: денежные ведомости, журналы вход[ящих] и исход[ящих] бум[аг] /св[язка] № 29 за 1891 г./.
I68.	Старший флагман Черноморской флотской дивизии	I891–I904	8,25 м	Программы плаванья, прием новобранцев, рапорты и проч. /св[язка] № I7 за 1902 г./.
I69.	Штаб командующего практической эскадры Черного моря	I887–I903	2,75 м	[Характеристику документів не наведено]
I70.	Младший флагман Черноморской практической эскадры	I888–I906	0,75 м	[Характеристику документів не наведено]
I71.	Временный заведующий временно оставшимися морскими командами на берегу Севастополя	I893–I907	4,5 м	[Характеристику документів не наведено]

I72.	Бригадный командир по управлению рабочими экипажами и арестантскими ротами	I832-I858	3,5	[Характеристику документів не наведено]
I73.	Кадры постоянных мастеровых и рабочих николаевского порта	I862-I876	I,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I74.	Военная исправительная плавучая тюрьма морского ведомства	I890-I907	3,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I75.	[Фонд] Испектировавших черноморские команды	I873-I878	0,15 м	[Характеристику документів не наведено]
I76.	Канцелярия морских команд в Керчи	I824-I863	I м	[Характеристику документів не наведено]
I77.	Учебная артиллерийская команда Черноморского флота	I881-I887	0,75 м	[Характеристику документів не наведено]
I78.	Командующий Дунайской грёбной флотилией	I854-I856	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I79.	Начальник практического минного отряда	I833-I836	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I80.	Командующий отряда винтовых корветов	I855-I859	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I81.	Начальник приморской обороны гор. Одессы	I876-I878	I,25 м	[Характеристику документів не наведено]

I	2	3	4	5
I82.	Начальник отряда военных судов в Керчи	I877–I878	0,5 м	[Характеристику документів не наведено]
I83.	Начальник учебного отряда Черноморской флотилии	I869–I871	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I84.	Запасный батальон Дунайской гребной флотилии	I847–I856	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I85.	Начальник 3-го запасного батальона	I853	0,15 м	[Характеристику документів не наведено]
I86.	Севастопольское дело	I855–I858	0,15 м	[Характеристику документів не наведено]
I87.	Очаковское дело	I833–I842	0,15 м	[Характеристику документів не наведено]
I88.	Черноморская гребная флотилия	I800–I803	0,25 м	[Характеристику документів не наведено]
I89.	Архивные материалы основных делопроизводственных фондов различных кораблей, корветов, шхун, яхт, пароходов, канонерских лодок и проч. судов	I811–I913	38 м	[Характеристику документів не наведено]
I90.	Рекрутские списки, формулярные и послужные списки адмиралов, генералов, офицеров, нижних чинов и проч.	I789–I913	I04 м	[Характеристику документів не наведено]

I91.	Судовые шканечные и вахтенные журналы	(I850-I876)	44 м	Хронологические пределы установить точно не было возможности, т.к. материал сложен по группам не в хронологическом порядке.
I92.	Дела о движении судов	I809-I835	2,25 м	Основных делопроизводственных фондов установить невозможно было, т. к. материал подобран в хронологическом порядке без разделения на фонды и выделен особо.
I93.	Печатные издания: своды законов, указы и проч.	-	207 м	[Характеристику документов не наведено]
I94.	Инженер для дачи нарядов Севастопольского порта	I905-I911	3,75 м	[Характеристику документов не наведено]
I95.	Севастопольская призовая комиссия	I853-I866	0,75 м	[Характеристику документов не наведено]

ВСЕГО 1889,35 метров

ЗАВ [ІДУВАЧ] МИКОЛАЇВСЬКОГО
ОКРУГОВОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ДІЛОВОД
/ОСИПОВА/
/М. КАЛИТА/

Увага: Роботу з виявлення фондів переводилося в травні м[іся]ці 1928 р.
співробітниками Миколаївського окр[угового]
Архівного Управління в такому складі:
1. Інспектор-інструктор - Костін С. П.
2. Діловод Окрарху - Калита М. Н.
3. Архівіст [Окрарху] - Лучинський І. Я.

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 32-39. Машинопис. Оригінал. Російською та українською мовами.

Док. № 33

Витяг з протоколу № 1 засідання Ради Центрального архівного управління УСРР про розгляд питання щодо створення комісії для з'ясування цінності архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву

27 червня 1928 р.

С Л У Х А Л И:	П О С Т А Н О В И Л И:
<p>Про архівні матеріали, що переховуються в центральному Чорноморському Архіві в м. Миколаїві.</p> <p>Лист Миколаївського Окружного Архівного Управління з 5/VI [5 червня] – 1928 р. № 256 та списом фондів, що переховуються в згаданому Архіві.</p>	<p>Заслухавши доповідь про архівні матеріали, що переховуються в Центральному Чорноморському Архіві в м. Миколаїві [.] Рада Центрального Архівного Управління констатує, що найбільша частина цих матеріалів відбиває соціально-економічний розвиток Степової України, має величезне значіння для історії України в цілому й являється нерозривною складовою Єдиного Державного Фонду УСРР.</p> <p>Для з'ясування питання про де-які архівні фонди Чорноморського Архіву, чи мають вони переважне відношення до історії України, чи являються матеріалами спеціально-військово-оперативного характеру по історії Чорноморської Флоти, – виділити спеціальну комісію.</p> <p>До складу зазначеної Комісії призначити т. ШПУНТА, Р. М., БАРЕВІНСЬКОГО, В. О. (ЦАУ), т. ОСИПОВУ, К. О. (Миколаївський Окрарх). Крім того [.] вважати за необхідне [.] в разі потреби, до цієї Комісії призначити яко консультантів Проф. А. П. ОГЛОБЛІНА і Проф. М. Є. СЛАБЧЕНКО.</p> <p>Поруч з цим дати вказівки Миколаївському Окружному Архівному Управлінню що до остаточного закінчення всієї вищезазначеної роботи, ніякі архівні матеріали з Чорноморського Архіву не можуть бути вивезені. Для цього поставити в Президії ВУЦВК'у відповідне питання.</p>

ГОЛОВА – РУБАЧ

СЕКРЕТАР – ЮРЧЕНКО

ВИТЯГ ЗГІДНИЙ: Діловод ЦАУ /підпис/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 6. Машинопис. Оригінал. Українською мовою.

Док. № 34

**Доповідна записка члена спеціальної комісії для визначення
архівних фондів, які характеризують історію України,
і фондів, що мають військово-оперативне значення,
утвореної за рішенням Ради Центрального архівного
управління УСРР від 27 червня 1928 р., доктора історичних наук,
професора О. П. Оглобіна**

17 квітня 1929 р.

ДО ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВНОГО
УПРАВЛІННЯ УСРР
(ЦАУ)

22 квітня 1929 р.
Вхідний № 1747

Доповідна записка

З[а] доручення[м] ЦАУ мені довелося переглянути справу про т[ак] зв[аний] Центральний Чорноморський Архів у м. Миколаєві на підставі офіційних матеріалів, що є у діловодстві ЦАУ. Це передусім - «Список основных делопроизводственных фондов, находящихся в Центральном Черноморском Архиве в городе Николаеве (составлен Николаевским Окружным Архивным Управлением 5 июня 1928 г.)». Окрім того, до справи долучено «Перелік архівних матеріалів, що їх вивезено з Центрального Архіва». Певні пояснення й офіційні висновки ЦАУ містяться у поданні до ЦАУ Миколаївського Округового Архівного Управління від 6/VI [6 червня] 1928 р. за № 256 та у витягу з протоколу № I засідання Ради ЦАУ УСРР з 27 червня 1928 р. Треба застерегти, що згаданий матеріал є [.] очевидячки [.] неповний, бо ж «для перегляду бралось лише частину справ на вибір», («по несколько дел из фонда») [.] як це зазначено у відповідних поданнях Миколаївського Окр[ужного] Арх[івного] Упр[авління] до ЦАУ, до того ще деякі фонди (надто-ж ті, що їх заздалегідь було з України вивезено р[оку] 1924) зовсім не охарактеризовано. Проте й за такого стану офіційних матеріалів - вони мають надзвичайно яскраву картину.

Насамперед дозволю собі подати деякі загальні уваги, що можуть стати у пригоді вивченню відповідного фактичного матеріалу. Історична доля України, що з кінця XVIII ст. під терном імперії Російської перебувала, надзвичайно сильно позначилася на військовій організації. Адже-ж з кінця XVIII ст. військова організація України нерозривно зв'язана була з загальною військовою системою імперії. Це й визначило великою мірою структуру відповідних офіцій і установ загально-імперських, організацію їхнього діловодства та систему їхніх архівів. З цього погляду [.] хоч частина України в тій системі військовій імперії об'єктивно була й чималенька, проте Україна там складала лиш частину

цілого – військової машини імперії. Тим-то й архіви центральних імперських офіцій, що кермували військовими справами (як на суходолі, так на морі) – опріч хіба деяких спеціальних відділів (територіяльного масштабу) або випадкових колекцій (зокрема вивезених з України за загальною системою колоніальної політики кол[ишньої] Російської імперії фондів або окремих частин фондів), – мали загально-імперський характер і тепер перетворені на загально-союзного масштабу архіви (приміром Главморархів ССРР).

Та опріч тих загально-імперських офіцій та установ (отже [.] й їхніх архівів) [.] були ще інституції військові (суходільні та морські) територіяльно-краєвого характеру, що кермували відповідними справами на певній території, в певних історичних обставинах. До таких інституцій належало Головне управління (командування) Чорноморської флоти та портів, з його численними відділами й силою підлеглих йому установ. Обминаючи суто теоретичне питання про те, чи мала Чорноморська флота за часів імперії загально-імперське, а чи лише територіяльно-українське значіння (адже-ж тоді довелось-б ставити на порядок денний питання про краєві архіви на кол[ишній] Україні російській).

Це позначилося й на вській організації Чорноморського Адміралтейства. Центральна влада належала Головному Управлінню Чорноморської флоти і портів, і все життя тих портів (надто-ж Миколаєва, як центра) цілком підпорядковано було Адміралтейству. Справа будування портів, їх устаткування, їх управління то-що – все це так чи інакше належало до компетенції того Адміралтейства. Але, з другого боку, й Адміралтейство залежало від своєї території. Українська земля [.] мабуть [.] не тільки за гостинний притулок правила тому Адміралтейству. Вся матеріальна частина Адміралтейства, всеньке господарство Чорноморської флоти – то величезна й невід’ємна частина української економіки. Тут [.] на Південній Україні, в портах або близько них будувалися численні й чималі фабрики й заводи, що потреби Адміралтейства обслуговували. Тут здобувалося чимало потрібної для тих закладів (і взагалі для флоти) сировини. Тут саме йшов увесь процес відповідного виробництва [.] й тут працювали здебільшого місцеві українські робітники вільно чи невільно. Розвиток Донецької промисловості (надто-ж кам’яно-вугільної) за першої половини ХІХ ст. зв’язаний з Чорноморською флотою [.] й Луганський завод, цей батько Донбасу, безумовно [.] з’явився в зв’язку з потребами Чорноморської флоти і далі великою мірою був залежав від неї. Різні замовлення Адміралтейства здебільшого мала виконувати українська промисловість. Нарешті [.] всеньке постачання для Чорноморської флоти за першої половини ХІХ ст. було щільно поєднано з панським господарством і торговельним капіталом на Україні. Той же зв’язок, (приміром, архіви генерал-губернаторів, архіви військових поселень тощо) треба застерегти, що сучасна історична наука аж-ніяк не може відірвати

певної військової організації від того територіального й соціально-економічного ґрунту й оточення, що в ньому тая організація перебувала. Тим паче це належить історії Чорноморської флоти. Її бо й утворено було [] коли не на землі українській, то на морі українському. Історія Чорноморської флоти нерозривно поєднана з історією Південної (Степової) України, з її колонізаційно та її соціально-економічним політичним і культурним життям. Новітні наукові досліді [] всупереч давнім казенним російським історикам, ґрунтовно й переконливо встановили переважно український характер народньої колонізації на Степах, органічний зв'язок Чорноморського торгу з розвитком українського, як на Лівобережжі, так і на Правобережжі, господарства, коли за виразом проф[есора] [Михайла Єлисейовича] Слабченка, українська господарка в межах Дніпровського водозбору природньо зв'язується в кулак Чорноморським центром, що - додам - і була витвором експанції отих-о старих районів України на південь, до Чорного моря. Це, звісно, не заперечує ані великого впливу російського капіталу й російського уряду на розвиток державної колонізації на Південній Україні, - ані інтересів і впливів міжнародного капіталу тогочасного. Чорноморська флота за основну мету свою, за основну базу й основне джерело всіх своїх ресурсів - фізичних, економічних то-що, - мала якраз отую Південну Україну, а ширше - всеньку Україну - й, безперечно, в свою чергу, великий вплив мала на тую базу.

[Це] можна довести й для дальшого часу й не лиш у сфері господарчих інтересів Чорноморської флоти (або потреби в морській силі), а й в житті політичному, культурному, ідеологічному, зокрема в історії революційної боротьби на Україні.

Це визначило й характер архівної спадщини Чорноморської флоти. Можна цілком стверджувати, що збірки багатьох фондів Чорноморського Архіву містять дорогоцінний, подекуди унікальний матеріал для історії української колонізації сільського господарства, промисловости, торгу, транспорту, портів, не кажучи вже за цінні матеріали для військової, політичної та революційної історії України XVIII-XX ст. Бо-ж усі ті ділянки українського суспільного життя в діловодстві Чорноморського Адміралтейства відбилися, як це видно з описів його Архіву, надзвичайно сильно, не випадковими звістками або поодинокими справами, а цілими фондами або компактними групами справ. Отже [] Чорноморський Архів без Південної України й по-за нею втрачує свою історичну базу. Південна Україна без Чорноморського Архіву зрікається себе, позбавляється своєї славної історії.

Переходячи тепер до конкретних матеріалів, позначених в описах, передусім маю звернути увагу на групу архівних матеріалів, що їх вивезено було до Росії р[оку] 1924. Адже ж дивує самий акт той, коли р[оку] 1924, без жадної потреби, без відповідної наукової експертизи, ламаючи безперечні за Консти-

туцією Союзу й УСРР права Української Республіки та її Єдиного Державного Фонду, мабуть [.] без згоди й відому ЦАУ, вивезено було з України очевидячки дуже важливі архівні матеріали, щоб [два слова нерозбірливо – Л. Л.] лежати їм віддалік української наукової роботи. За даними Миколаївського Окр[ужного] Арх[івного] Упр[авління], архівний матеріал, що його вивезено, підбирався по окремим питанням і забирався найцінніші справи. Вивезено було справи з основних і особливої наукової цінності фондів Архіву Чорноморського, здебільшого справи кінця XVIII і першої половини XIX ст. (не пізніш р[оку] 1861), отже [.] справи, що, очевидячки, жадного військового значіння тепер не мають. Мимоволі спадає на думку, що чиясь фахова досвідчена рука кермувала цією дивною справою. Розбито, розірвано було основні фонди (приміром: № 1 – «Николаевского Адмиралтейского Правления за 1782–1806 гг.» вивезено, але частина того-ж фонду (1792–1797 рр.) залишилася в Миколаєві; № 2 – «Николаевской Портовой Конторы и Портового Управления за 1790–1809 гг.» – вивезено, але фонди ті-ж за 1852–1885 рр. і 1860–1918 рр. залишилися в Миколаєві; так само й №№ 4, 7, 8, 9 і інші висмикнуто з відповідних фондів навіть не завжди за хронологічною ознакою). Коли додати, що всі ці фонди мають виключне значіння задля історії України (в кожному разі проти багатьох інших фондів, що залишилися у Миколаєві, їхнє безпосереднє значіння військово-операційне незрівняно менше) можливий є лиш єдиний висновок: право і обов'язок ЦАУ вимагати, щоб отії «85 скринь» було доконче й як-найшвидше на Україну повернуто.

Рада ЦАУ (протокол № 1 засідання з 27/VI [27 червня] р[оку] 1928) констатувала, що найбільша частина цих (Чорноморських) матеріалів «відбиває соціально-економічний розвиток Степової України, має величезне значіння для історії України в цілому й являється нерозривною частиною Єдиного Державного Фонду УСРР». Цей висновок є цілком обґрунтований і з погляду наукового [.] і з погляду правно-політичного. Але визнання цього [.] безумовно [.] ставить питання про неподільність Чорноморського Архіву як частини ЄД[А]Ф УСРР. Це й є основна принципова точка, й вона, очевидячки, цілком застережена в ухвалі Ради ЦАУ. Складніше питання про деякі фонди, що «являються матеріалами спеціально-військово-оперативного характеру по історії Чорноморської флоти». Передусім треба найгостріше підкреслити, що всі фонди портів українських (Херсона, Миколаєва, Очакова, Таганрога та інші), центральних установ Чорноморського Адміралтейства, незалежно від їхнього спеціального характеру, органічно зв'язані з історією України й дорогоцінний матеріал містять для історії Південної України, матеріал для соціально-економічної історії по тих фондах здебільшого не розмежований з матеріалом військово-оперативним, хоч останній менше там репрезентовано. Отже [.] в кожному разі «коли визнано буде за можливе деякі фонди вилучити з Чорноморського Архіву в Миколаєві» – взятє в

лапки закреслено О. П. Оглобліним – Л. Л.] всі ці фонди мусять залишитися в складі ЄД[А]Ф УСРР і перебувати на Україні. Деякі неясності виникають лиш що-до архівів [.] Севастопольських (№№ 43–47, 64, 67, 69, І33, І6І, І63, І7І, І86, І94, І95) хоч Севастополь і перебуває по-за межами УСРР, але територія Севастопольського порту [.] безперечно [.] далеко виходить по-за межі Кримського півострова й великий зв'язок має з історією всієї Чорноморської флоти й Південної України. Досить згадати, яке величезне значіння для історії України, насамперед історії українського господарства, мала Кримська війна 1853–1856 рр... («див. про це Оглоблін...»)⁷⁴². Я не кажу вже за такі фонди, як-от, приміром, Чорноморських адміралтейських поселень № 3, Дирекції Богоявленських казенних фабрик № 4 та інші. Тим-то й архіви Севастопольські безперечну вагу мають для історії України. Але, коли-й визнано було це питання за спірне, то слід було-б ближче обізнатися з тими фондами (мабуть [.] на місці), бо-ж як раз дані, що є в справі, зовсім не характеризують давньої частини архівів Севастопольських. Фонди дунайських портів (№№ 32–35, 40, І35, І78, І84), територіально зв'язані з Басарабією [Бессарабією – Л. Л.], мають конче бути залишені на Україні, зважаючи на величезний інтерес їх для історії дунайського господарства, зокрема історії Чорноморського торга, а також політичної історії України (можливо [.] й історії революційної боротьби на Україні). Взагалі [.] дуже тяжко за давніших часів розмежувати різні частини Чорноморського узбережжя й історії Чорноморської флоти та її території. Тим-то повстає питання, що для матеріялів давнього часу (до 186І року, приміром) будь-які вилучення з Чорноморського Архіву слід заперечити.

Не менший (порівнюючи) інтерес для історії України мають деякі фонди військово-операційного значіння (хоч їх найменше (або територіально не зв'язані з Україною), приміром, Керченського порту № І76, І82, фонди Кавказьких портів Чорного моря №№ 36–38, 75), а так само фонди окремих установ і одиниць, підлеглих Чорноморському Адміралтейству (фонди флотських екіпажів №№ 82–97, 98–І06, фонди ластових екіпажів №№ І08–ІІ3, рот №№ І3І, І39, бригад №№ ІІ4, І27, І28, І30, загонів №№ І62, І65, І66, дивізій №№ І29, І67, І68 та інш. №№ І07, ІІ6, І40, І58). Склад тих фондів (за них у справі здебільшого немає відомостей) мусить бути встановлений, перевірений спеціально (на місці) №№ І75, І77, І79, І80, І83, І85, І89, І9І, І92.

3 фондами «портових екіпажів», «робочих екіпажів» та інспектури «робочих екіпажів» (№№ І07, ІІ5, ІІ7, І27, І72), «Арсенальной № 7 роти» (№ І4І, І60), «военно-робочих рот» (№№ І42–І43), різних портових рот (№№ І44–І55, І57), «Артиллерийской лабораторной № 2 роты» (№ І59), «Черноморской музыкальной роты» (№ І37) слід було б обізнатися ближче. Фон-

⁷⁴² Можливо О. П. Оглоблін подає посилання на праці члена Таврійської ученої архівної комісії М. М. Оглобліна.

ди «комиссионеров Черноморского ведомства» (№№ 76–81) являють чималий інтерес задля історії українського господарства (Взагалі фонди інтендантства Чорн[оморського] Адміралт[ейства] являють великий інтерес для іст[орії] укр[аїнського] господарства). Фонди № 173 («кадры постоянных мастеровых и рабочих Николаевского порта»), № 181 («Начальник приморской обороны гор. Одессы»), № 88 («Черноморская гребная флотилия»), № 190 («Рекрутские списки»), № 193 («Печатные издания») – в кожному разі слід залишити (Всі фонди, що їхні №№ не зазначені в цій записці окремо, у списку вони позначені червоним олівцем). Треба ще раз зазначити, що всеняке вилучення порушило-б той принцип неподільності Чорноморського Архіву, що ми його висунули й обґрунтували були вище.

Отже, питання, мабуть, найдоцільніше було б розв'язати так. Центральний Чорноморський Архів мусить залишитися в складі ЄД[А]Ф УСРР, мусить перебувати й надалі (як і досі) на Україні у віданні ЦАУ. Тут неминуче повстає думка про утворення Центрального Історичного Архіву Південної (Степової) України (може, в Одесі), куди ввійшли-б центральні (краєві) архіви кол[ишнього] «Новоросійського края» та Центральний Чорноморський Архів.

Проф[есор] Олександр Оглоблін
[ім'я, прізвище – так в документі – Л. Л.]

Київ. І7. ІV. [17 квітня] р[оку] І929

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 1–5. Рукопис. Українською і російською мовами. Оригінал. Текст документа містить численні виправлення, зроблені власноруч автором.

Опубліковано: Лозенко Л. І. О. Оглоблін про архів Чорноморської флоти. Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 116–119.

Док. № 35

**Службова записка Я. М. Ждановича про приймання
військових архівних фондів з УСРР, направлена завідувачу
Центральним архівним управлінням УСРР М. А. Рубачу**

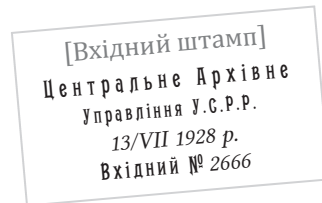
11 липня 1928 р.

[Надрукований на друкарській
машинці штамп]

Представитель Центрархива
Р.С.Ф.С.Р.

по приемке архивных
военных материалов,
находящихся в УСРР,
ст. Арх. ЖДАНОВИЧ
II июля 1928 г.

№ 27

Заведующему Центральным
Архивным Управлением УСРР
т. Рубачу

С Л У Ж Е Б Н А Я З А П И С К А

В апреле 1925 года Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет известил Центрархив Р.С.Ф.С.Р. о своем постановлении, по смыслу которого возбуждается вопрос о передаче архивных материалов учреждений, находящихся в архивах, музеях и библиотеках Р.С.Ф.С.Р. Вместе с тем постановление гласит о том, дабы Укрцентрархив [...] в свою очередь [...] выявил материалы, подлежащие передаче Р.С.Ф.С.Р.

Центрархив Р.С.Ф.С.Р. тотчас же известил ВУЦИК о том, что коллегией Центрархива, помимо переданных материалов эвакуированных фондов центральных учреждений периода гетмана Павла Скоропадского, предназначены к передаче Укрцентрархиву фонды дореформенных учреждений б[ывшей] Малой России. Одновременно с этим, Управление отдало распоряжение, как Центральным Архивам Москвы и Ленинграда, равно и Местным Архивам на периферии, включить в свои планы работу по выявлению и по подготовке к сдаче Укрцентрархиву пореволюционных фондов учреждений УСРР. Не взирая на огромные затраты времени и средств, огромное и подавляющее количество дореволюционных и пореволюционных фондов украинских учреждений были выявлены, разобраны и переданы Укрцентрархиву в течение 1925–1927 г.г.

Выразив благодарность ВУЦИК'у за вынесенное постановление о выявлении Укрцентрархивом архивных фондов на территории УСРР для передачи Центрархиву

Р.С.Ф.С.Р., последний командировал в июне 1925 года в помощь Укрцентрархиву для проведения работ по выявлению военных архивов двух своих сотрудников.

Так как работа представителями Центрархива Р.С.Ф.С.Р. в 1925 г. не была закончена в деталях, последний обращался к Вам с просьбой выявить фонды, которые Укрцентрархив может передать Р.С.Ф.С.Р.

31 мая 1927 года вы сообщили Нам ряд фондов высших соединений, находящихся в Киевском Центральном Историческом Архиве.

Согласно удостоверения, данного Мне Центрархивом РСФСР и Вашего согласия, я приступил к приемке Военных архивных материалов от Киевского Центрального Исторического Архива, в первую очередь [...] к приемке и отправке в Москву материалов, выявленных Укрцентрархивом.

Ознакомившись лично с работой Киевского Архива по передаче выявленных материалов Центрархиву РСФСР, Вы признали вчера, 9 сего июля, целесообразным передать Нам выявленные материалы только в том случае, если Центрархив РСФСР за свой счет произведет разборку и разбивку по фондам всех военных материалов, находящихся в хаотическом состоянии в Киевском Центральном Историческом Архиве. В своей служебной записке на мое имя вы поставили вопрос о передаче выявленных Укрцентрархивом фондов РСФСР в зависимость от выявления Центрархивом РСФСР всей массы военных фондов, находящихся в Киевском Архиве.

Я не возражал и дал согласие взять на себя обязательства по разборке материалов, находящихся: на Софиевской площади, в Ковнеровском доме /остатки неразобранных фондов/ и несколько куч в Лаврской гостинице [...] всего свыше 3000 пудов, где от пятидесяти до шестидесяти %% материалы могут быть бесспорно переданы Центрархиву РСФСР.

Наконец, я не возражал против разборки за счет Центрархива РСФСР груды архивных материалов в той же Гостинице в количестве около 6000 пудов, причем т. Иванушкин высказал мысль об обязательстве детальной разборки каждого фонда в отдельности и Вы с ним согласились, между тем 90 % из этой кучи материалы не подлежат отправке в МОСКВУ.

В Вашем отношении на имя Центрархива РСФСР 31 мая [19]27 года, Укрцентрархив исчислял приблизительный расход по разборке всех военных фондов в Киевском Архиве в сумме 1184 рубля. Часть работы в Ковнерском доме за этот промежуток времени проделана Киевским Архивом; но видоизменив самую работу, которую Вы вменяете в обязанность Центрархива РСФСР для того [...] чтобы последний мог получить выявленные Укрцентрархивом для передачи РСФСР фонды, Киевский Архив составил смету на 1860 рублей.

После того, как в ориентировочном списке выявленных Киевским Архивом военных фондов Вы вычеркнули самый большой по размерам фонд Штаба 45 дивизии Красной Армии с его Управлениями и Войсковыми частями, а также

взяли под сомнение ряд других фондов, в том числе Штаб и Райвоенсовет I2 Армии, I2 фондов дивизий, я не счел себя в праве брать какие то ни было материальные обязательства по приведению в порядок фондов, передаче Центрархиву РСФСР не подлежащих, без предварительного о том доклада Коллегии Центрархива РСФСР.

Так как приемка выявленных до сего времени фондов высших соединений Красной Армии поставлена Вами в тяжелые для Центрархива РСФСР условия, не зная заранее, что реально может Укрцентрархив дать Центральному Военно-Историческому Архиву и Архиву Красной Армии после проделанной нами огромной работы по приведению военных фондов в порядок, который находится в Киевском Архиве в хаотическом состоянии, я срочно выезжаю в Москву для доклада о поставленных Вами условиях Коллегии Центрархива РСФСР.

Вместе с тем, согласно Вашего личного разрешения, т. Барсуцкий остается продолжать работу по подготовке к отправке фондов высших войсковых соединений Красной Армии в Москву, так как сотрудники, поставленные нами на эту работу через Биржу Труда, приглашены на месячный срок.

Старший Архивист-Консультант

/подпись/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 719. Арк. 52-53. Машинопис Російською мовою. Оригінал.

Док. № 36

Лист Центрального архіву РСФРР до завідувача Центральним архівним управлінням УСРР М. А. Рубача про організацію робіт із вивезення військових архівних фондів з України за рахунок Центрального архівного управління РСФРР

17 липня 1928 р.

[Бланк]

Р. С. Ф. С. Р.
ВСЕРОССИЙСКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ
КОМИТЕТ СОВЕТОВ
Раб., Крест. и Красноарм. Депутат.

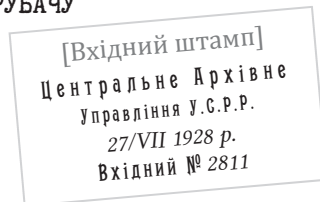
Центральный Архив Р.С.Ф.С.Р.

Управление
Москва, Ваганьковский пер., д. № 8
Телефон № 1-75-86

Спешной почтой

Москва «17» июля 1928 г.
М/207/7/23

ЗАВЕДУЮЩЕМУ ЦЕНТРАЛЬНЫМ
АРХИВНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ У.С.С.Р.
Т. РУБАЧУ

Ознакомившись с Вашей служебной запиской от 9 июля с. г. на имя архивиста Ждановича и докладом последнего о работе по приемке от Укрцентрархива военных архивных фондов империалистической и гражданской войны, Управление признает необходимым:

а) В виду тяжелого материального положения Укрцентрархива, не имеющего возможности призвести в настоящее время затрат на выявление фондов, подлежащих передаче РСФСР, поставленные Вами условия принять. Разборку всех находящихся в неупорядоченном состоянии военных материалов в Киеве произвести за счет Центрархива РСФСР при условии, если эта работа может быть окончена к 15 августа. Разборку материалов производить по фондам, без внутреннего упорядочения фонда.

б) В виду затраты Центрархивом РСФСР значительных средств на упомянутую работу, ограничиться в настоящем году приемкой от Киевского архива материалов исключительно высших соединений империалистической и гражданской войны. Приемку фондов высших соединений производить одновременно с разборкой материалов по фондам, не подвергая детальной разборке [.] отправлять в Москву.

в) В Краевых и Окружных архивах произвести приемку нижеследующих материалов:

Из Харьковского Краевого Исторического Архива фонды снабжения высших соединений Красной армии и школ, для чего Управление просит Вашего распоря-

жения об отправке означенных материалов в Москву в адрес Центрархива РСФСР при суммарной описи с обозначением № ящиков и с указанием наименований фондов в каждом ящике. Согласно выраженного Вами согласия, Управление просит Укрцентрархив принять на себя расходы по тщательной упаковке означенных материалов, отправке на вокзал и погрузке в вагоны. Провоз по железной дороге принимает на себя военное ведомство, а потому Управление просит срочно известить приблизительный вес багажа для отправки Вам литеров.

Из Краевых Исторических Архивов Одесского и Полтавского, из Окружных архивов Винницкого, Волинского, Днепропетровского и Купянского – призвести приемку материалов согласно списка Укрцентрархива от 31 мая 1927 года за № I467. Упомянутые материалы Управление просит выслать наложенным платежом одновременно со счетами на произведенные работы по упаковке и отправке материалов.

Управлению необходимо знать вес материалов, отправляемых из Одесского архива для высылки литера на отправку материалов.

Центрархив РСФСР просит не отказать в Вашем срочном распоряжении:

а) Киевскому архиву не только оказать возможное содействие архивисту Барсуцкому в производстве работ по разборке неупорядоченных военных материалов с таким расчетом, чтобы работа могла быть окончена к 15 августа, но также принять активное участие в этой работе. Необходимый для этой работы штат будет оплачен Центрархивом РСФСР. В случае неимения помещения для производства и окончания работ к указанному сроку, Управление берет на себя готовность необходимое помещение оплатить из своих сумм. Архивисту Барсуцкому сделаны указания изменить направление работ, увеличить штат сотрудников, для чего высылаются необходимые суммы; также указано призводить приемку и отправку фондов высших соединений одновременно с разборкой материалов. В виду этого Управление просит Вашего срочного распоряжения Киевскому архиву выдать т. Барсуцкому выявленные материалы высших соединений.

Центрархив также просит соответствующих распоряжений краевым архивам Одесскому, Черниговскому и Полтавскому и Окружным архивам – Винницкому, Волинскому, Днепропетровскому и Купянскому.

Общее наблюдение за работой в Киеве возложено на архивиста Ждановича, который приедет в Киев в первых числах августа.

Управление просит не отказать Вас срочно известить о Вашем решении и распоряжениях, просимых настоящим отношением.

Заместитель Заведующего Центрархивом /подпись/ /Максаков/

Ст. Архивист-Консультант /подпись/ /Жданович/

Док. № 37

Лист Центрального архіву РСФРР до Центрального архівного управління УСРР про направлення до України літерів (залізничних вагонів) для вивезення військових архівних фондів Харківського крайового історичного архіву

24 липня 1928 р.

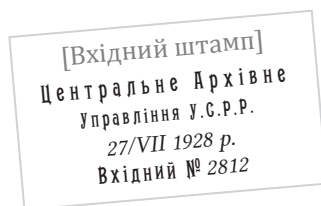
[Бланк]

Р. С. Ф. С. Р.
ВСЕРОССИЙСКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ
КОМИТЕТ СОВЕТОВ
Раб., Крест. и Красноарм. Депутат.

Центральный Архив Р.С.Ф.С.Р.

Управление

Москва, Ваганьковский пер., д. № 8
Телефон № 1-75-86

Москва «24» июля 1928 г.
№ 71-2/15

ЗАВЕДУЮЩЕМУ ЦЕНТРАЛЬНЫМ
АРХИВНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ У.С.С.Р.
Т. РУБАЧУ, М. А.

Харьков, Университетская, 6

[Резолюція]

*Дати розпорядження
т. Тафасову про підготовку
матеріалів для відправки до Москви
26/VII Рубач*

літера передати на схов т. Панову Р.

В дополнение к отношению Управления Центрархива РСФСР от 17 июля с. г. за № 207/7/23 [.] при сем препровождаются литеры для отправки архивных материалов снабжения и военных школ [.] находящихся в Харьковском Краевом Историческом архиве. Не зная точного количества [.] Управление посылает 6 литеров на 48 тонн. Излишние литеры Управление просит вернуть. Ожидая Вашего ответа по содержанию отношения от 17 июля за № 207/7/23, Управление просит не отказать в извещении о получении настоящего отношения.

ПРИЛОЖЕНИЕ: I) Доверенность на имя Укрцентрархива на отставку архивных материалов по литерам [.] выданным IIII Управлением Штаба РККА от 21 июля 1928 г. № IIII. 34/32/I907 г.;

2) требования Ф. 3. за № В0050071; В0050072; В0050073;
В0050074; В0050075 и В0050080.

Зам. Зав. Центрархивом

Р.С.Ф.С.Р.

/подпись/

/Максаков/

Зам. Зав. Отделом

Центральных Учреждений

/подпись/

[Резолюция]

/Домбровский/

Литери та довіреність передати
на схов т. Попову 27/VI

/підпис/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 719.
Арк. 56. Машинопис Російською мовою. Оригінал.

Док. № 38

Лист Центрального архівного управління УСРР до Центрального архівного управління РСФРР про надання доручень на підготовку для відправки військових матеріалів до Москви та виконання інших доручень Центрархіву РСФРР

28 липня 1928 р.

28/VII-[19]28 р.

№ 1999

В ЦЕНТРОАРХИВ Р.С.Ф.С.Р.

В ответ на Ваше отношение от 17-го июля 1928 г. № М 207/7/23 Центральное Архивное Управление УССР сообщает, что ним дано распоряжение Харьковскому Краевому Историческому Архиву о подготовке к отправке архивных материалов Военно-учебных заведений, а также продовольственно-снабжениеских архивов, хранящихся в Краевом Архиве.

Киевскому Центральному Историческому Архиву также даны необходимые указания о срочной разборке по фондам неразобранных военных архивных материалов с тем, чтобы фонды, подлежащие отправке в Москву [] были туда отправлены. Удастся-ли разобрать эти материалы точно к 15-му августа с. г., Центральное Архивное Управление УССР не может гарантировать, т. к. это целиком от него не зависит. Указания о всемерном содействии архивисту БАРСУЦКОМУ в выполнении этой работы Киевскому Историческому Архиву - даны.

Одновременно Центральное Архивное Управление УССР подтверждает получение 6 литеров на перевозку военных материалов из Харьковского Краевого исторического Архива.

ЗАВ. Центрального Архивного

Управления УССР

/Рубач/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 719.
Арк. 57. Машинопис. Російською мовою. Відпуск.

Док. № 39

Доповідна записка, направлена Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом до Центрального Виконавчого Комітету СРСР та Постійного Представництва УСРР при Уряді СРСР, із запереченнями щодо прийняття проекту про заснування Центрального архівного управління СРСР та поширення поняття «фонди загальносоюзного значення» на архівні комплекси, створені в межах союзних республік. Проект Постанови ЦВК і РНК СРСР про Центральний Архів СРСР, внесений урядом УСРР

10 жовтня 1928 р.

К о п и я

90І.2.І36 ІО/Х-[19]28 г.

В ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
СОЮЗА ССР

Копия – Постоянному Представительству УСРР при
Правительстве Союза ССР

І2-го сентября І928 г. Президиум ЦИК Союза ССР признал необходимым образование Центрального Архивного Управления Союза ССР и для рассмотрения всех вопросов, связанных с его учреждением образовал Комитет под председательством т. М. Н. ПОКРОВСКОГО в составе представителей Наркоматов Союза ССР.

Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет не может согласиться с проектом Положения о Центральном Архивном Управлении Союза ССР, который был внесен на утверждение ЦИК Союза ССР Советом Народных Комиссаров СССР /пр. № 268, п. 24/ и был положен в основу вышеуказанного постановления, и просит пересмотреть это постановление, принимая во внимание нижеследующие соображения:

Основная цель, какую преследует создание Центрального Архивного Управления Союза ССР состоит в том, чтобы упорядочить и сконцентрировать к одному месту архивные материалы общесоюзных Наркоматов и согласовать деятельность Центральных Архивных Управлений Союзных республик при регулировании ими порядка хранения архивных материалов местных органов общесоюзных учреждений.

Для этого, по мнению Президиума Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета, нет надобности создавать Центрального Архивного Управления Союза ССР, деятельность которого по проекту вторгается в компетенцию

центральных архивных управлений союзных республик, а следовательно [...] и в компетенцию правительств этих республик.

Для хранения, систематизации и научной обработки архивных материалов центральных учреждений общесоюзного значения достаточно организовать Центральный Архив Союза ССР. Что же касается порядка концентрации и хранения органами союзных республик архивных материалов общесоюзных учреждений и ведомств, то было бы более конституционно и более целесообразно проводить согласование соответствующих правил на Советаниях Центральных Архивных Управлений Союзных Республик, с последующим утверждением этих правил Президиумом ЦИК Союза ССР.

Вторым недостатком проекта, по мнению Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета, является чрезмерное расширение понятия архивного фонда общесоюзного значения; кроме архивных материалов центральных органов Союза ССР и центральных государственных учреждений [...] действовавших до 1917 года, проект относит также к архивным материалам общесоюзного значения материалы [...] относящиеся к Февральской революции 1917 года, материалы по установлению советской власти на территории Союза ССР и по истории Рабоче-Крестьянской Красной Армии и гражданской войны, а равно и иные архивные материалы, которые признаны имеющими общесоюзное значение Центральным Исполнительным Комитетом Союза ССР.

Таким образом [...] согласно проекту [...] к ведению Центрального Архива Союза ССР отходят, кроме архивов общесоюзных учреждений, также большое количество иных архивных материалов, отражающих историю революционного движения на местах, историю гражданской войны и вообще историю создания советской власти в пределах союзных республик.

Принимая во внимание громадное значение этих материалов для истории революционного движения и организации советской власти в отдельных союзных республиках, нельзя считать целесообразным заведывание и концентрацию их в Центральном Архиве Союза ССР, так как это разрушает целостность архивных фондов отдельных союзных республик и лишает союзные республики возможности систематизировать и проводить научную разработку своих архивных материалов – историко-революционные материалы, в особенности по истории установления советской власти и гражданской войны в отдельных союзных республиках, органически связаны со всеми вообще, имеющими историческое значение архивными материалами этих республик и, естественно, должны составлять часть архивных фондов союзных республик, где и должна проводиться их систематизация и научная разработка.

Кроме того [...] и [...] с точки зрения формальной [...] такая передача в ведение союзного архивного органа этих архивных материалов недопустима, ибо Конституция Союза ССР не предусматривает передачи в ведение Союза ССР каких-либо материалов архивного характера из союзных республик. Таким образом, то понятие

архивных фондов общесоюзного значения, которое дается в ст. 2 проекта [.] не может быть принято.

В силу этих соображений, Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет представляет при сем соответствующий контр-проект и просит принять таковой взамен проекта Совета Народных Комиссаров Союза ССР.

Наконец, Президиум Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета считает необходимым пополнение состава Комитета, предусмотренного в п. 2 постановления Президиума ЦИК Союза ССР от 12 сентября 1928 года /Протокол № 64, п. 5/ представителями Союзных Республик, учитывая заинтересованность их в правильном разрешении всех вопросов, связанных с созданием Центрального Архива Союза ССР, а также то обстоятельство, что в Союзных Республиках существуют в течение многих лет Центр[альные] Арх[ивные] Управления, опыт которых необходимо использовать при разрешении всех упомянутых выше вопросов.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Упомянутое.

Председатель Всеукраинского
Центрального Исполнительного Комитета – ПЕТРОВСКИЙ

Секретарь Всеукраинского
Центрального Исполнительного Комитета – БУЦЕНКО

Проект Правительства УССР

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА И СОВЕТА
НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ СОЮЗА ССР

О Центральном Архиве Союза ССР и о порядке регулирования вопросов, связанных с хранением архивными учреждениями союзных республик архивных материалов местных органов общесоюзных учреждений и предприятий

Центральный Исполнительный Комитет и Совет Народных Комиссаров Союза ССР постановляют:

1. Для хранения, систематизации и научной обработки архивных фондов центральных учреждений общесоюзного значения при Центральном исполнительном Комитете Союза ССР образуется Центральный Архив Союза ССР.

2. В Центральном Архиве Союза ССР концентрируются и хранятся:

а) архивные фонды Съезда Советов, Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР, народных комиссариатов Союза ССР и прочих центральных учреждений и организаций общесоюзного значения;

б) архивы центральных государственных учреждений, действовавших до октября 1917 года.

3. Центральный Архив Союза ССР:

а) собирает, хранит и систематизирует архивные материалы, упомянутые в ст. 2 настоящего постановления;

б) производит научно-архивоведческую разработку архивных материалов;

в) подготавливает архивные материалы для использования их государственными и общественными учреждениями и организациями, а в случае надобности выдает на время, с разрешения Заведующего Центральным Архивом Союза ССР, соответствующему народному комиссариату Союза ССР те или иные материалы для использования;

г) выдает справки из архивных материалов;

д) предоставляет возможность отдельным лицам работать над архивными материалами;

е) издает архивные материалы, имеющие научно-историческое значение;

ж) разрабатывает совместно с Народным Комиссариатом Рабоче-Крестьянской Инспекции Союза ССР правила постановки архивного дела в центральных органах Союза ССР и представляет их на утверждение Президиума Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР.

4. Руководство деятельностью Центрального Архива Союза ССР возлагается на Заведующего Центральным Архивом Союза ССР, назначаемого Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР, и на состоящую при Заведующем Коллегию.

5. Члены Коллегии Центрального Архива Союза ССР назначаются Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР из числа членов Коллегии: Народного комиссариата по иностранным делам СССР, Народного комиссариата по военным и морским делам СССР, Народного комиссариата путей сообщения СССР и Народного комиссариата финансов СССР, а также Объединенного Государственного Политического Управления Союза ССР – по одному от каждого, по представлению соответствующих Народных Комиссаров и Председателя Объединенного Государственного Политического Управления Союза ССР.

Помимо перечисленных членов Коллегии – представителей ведомств, для постоянной работы в Коллегии Центрального Архива Союза ССР, Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР назначаются члены Коллегии в числе не более 3, в том числе заместитель Заведующего Центральным Архивом Союза ССР.

6. В случае несогласия Коллегии с решением, принятым Заведующим Центральным Архивом Союза ССР, Коллегия может [] не приостанавливая исполнения решения, обжаловать его в Президиум Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР. Такое же право принадлежит отдельным членам Коллегии и представляемым ими ведомствам.

7. В составе Центрального Архива Союза ССР могут быть организованы секции для заведывания архивными фондами, относящимися к деятельности отдель-

ных ведомств. Заведующие этими секциями назначаются Заведующим Центральным Архивом Союза ССР по согласованию с заинтересованными ведомствами.

8. Правила концентрации и хранения архивными органами союзных республик архивных материалов местных органов общесоюзных учреждений и ведомств разрабатываются Коллегией Центрального Архива Союза ССР и, после одобрения их Советом центральных архивных управлений союзных республик, представляются на утверждение Президиума Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР.

9. В целях согласования работы Центрального Архива Союза ССР и центральных архивных управлений союзных республик, созываются не менее 3-х раз в год секретариатом Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР совещания по архивному делу, действующие на основании особого о них положения.

Секретарь Всеукраинского
Центрального Исполнительного Комитета - /БУЦЕНКО/
Верно: Контролер Секретариата
Президиума ВУЦИК'а /подпись/ /ГРАНАПС/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 102–105. Машинопис. Російською мовою. Копія.

Док. № 40

Постанова Центрального Виконавчого Комітету СРСР і Ради Народних Міністрів СРСР про створення Центрального архівного управління СРСР

10 квітня 1929 р.

Центральный Исполнительный Комитет СССР
Совет Народных Комиссаров СССР

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е
от 10 апреля 1929 года

О Центральном Архивном Управлении Союза ССР

Центральный Исполнительный Комитет и Совет Народных Комиссаров Союза ССР постановляют:

1. Для общего направления и объединения деятельности центральных архивных управлений союзных республик по заведыванию архивными фондами общесоюзного значения при Центральном Исполнительном Комитете Союза ССР образуется Центральное Архивное Управление Союза ССР.

2. Архивными фондами общесоюзного значения признаются:

а) архивные фонды съезда советов, Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР, народных комиссариатов Союза ССР и прочих общесоюзных учреждений и организаций;

б) архивные материалы, относящиеся к февральской революции 1917 года, все материалы по установлению советской власти на территории Союза ССР, а также по истории Рабоче-Крестьянской Красной Армии и гражданской войны;

в) архивы центральных правительственных учреждений, действовавших до октября 1917 года, и общественных организаций, распространявших свою деятельность на всю территорию государства;

г) все иные архивные фонды, которые постановлениями Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР будут признаны имеющими общесоюзное значение.

3. Все указанные в ст. 2 архивные материалы общесоюзного значения находятся в непосредственном ведении центральных архивных управлений союзных республик под общим наблюдением Центрального Архивного Управления Союза ССР.

По особым постановлениям Президиума Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР могут быть образованы собственные актохранилища Центрального Архивного Управления Союза ССР.

4. К предметам ведения Центрального Архивного Управления Союза ССР относятся:

а) разработка и представление в установленном порядке в законодательные учреждения Союза ССР проектов постановлений по вопросам, относящимся к архивным фондам общесоюзного значения и деятельности Центрального Архивного Управления Союза ССР;

б) общее направление деятельности центральных архивных управлений союзных республик по заведыванию архивными фондами общесоюзного значения;

в) учет материалов архивных фондов общесоюзного значения и разработка относящихся к ним статистических данных;

г) издание архивных материалов общесоюзного значения, а равно согласование деятельности центральных архивных управлений союзных республик по опубликованию вышеупомянутых материалов;

д) общее руководство совместно с Народным Комиссариатом Рабоче-Крестьянской Инспекции Союза ССР постановкой архивного дела в центральных органах Союза ССР;

е) согласование мероприятий центральных архивных управлений союзных республик по постановке архивной части делопроизводства в местных органах.

Примечание. Порядок постановки особо секретных архивов ведомств Союза ССР регулируется путем особого соглашения этих ведомств с Центральным Архивным Управлением Союза ССР.

5. Руководство деятельностью Центрального Архивного Управления Союза ССР возлагается на заведующего Центральным Архивным Управлением Союза ССР, назначаемого Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР, и состоящую при нем коллегия.

6. Члены коллегии Центрального Архивного Управления Союза ССР назначаются Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР из числа ответственных представителей Народных Комиссариатов по Иностранным Дела, по Военным и Морским Дела, Путей Сообщения и Финансов Союза ССР, а также Объединенного Государственного Политического Управления – по одному от каждого, по представлению соответствующих народных комиссаров и председателя Объединенного Государственного Политического Управления.

Помимо перечисленных членов коллегии – представителей ведомств, для постоянной работы в коллегии Центрального Архивного Управления Союза ССР, Президиумом Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР назначаются члены коллегии в числе не более трех, в том числе заместитель заведующего Центральным Архивным Управлением Союза ССР.

7. В случае несогласия коллегии с решением, принятым заведующим Центральным Архивным Управлением Союза ССР, коллегия может, не приостанавливая исполнения решения, обжаловать его в Президиум Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР. Такое же право принадлежит отдельным членам коллегии.

8. В составе Центрального Архивного Управления Союза ССР могут быть организованы секции по архивным фондам для заведывания фондами, относящимися к деятельности отдельных ведомств.

Заведующие этими секциями назначаются Центральным Архивным Управлением Союза ССР по согласованию кандидатур с заинтересованными ведомствами.

9. Архивные материалы общесоюзного значения могут выдаваться во временное пользование народным комиссариатам Союза ССР и союзных республик, а также другим государственным учреждениям и общественным организациям, с разрешения заведующего Центральным Архивным Управлением Союза ССР.

Примечание. Соответствующие правила пользования архивными материалами должны быть выработаны Центральным Архивным Управлением Союза ССР.

10. Центральным исполнительным комитетам союзных республик предлагается внести в законодательство республик изменения, вытекающие из настоящего Постановления.

11. В развитие настоящего Постановления коллегией Центрального Архивного Управления Союза ССР издается инструкция.

12. Средства на выполнение задач, связанных с непосредственным заведыванием архивными материалами общесоюзного значения (ст. 3), отпускаются

центральным архивным управлениям союзных республик из общесоюзной части единого государственного бюджета Союза ССР по смете Центрального Архивного Управления Союза ССР.

Председатель ЦИК Союза ССР

М. Калинин

Заместитель Председателя СНК Союза ССР

Я. Рудзутак

И[сполняющий] о[бязанности] Секретаря
ЦИК [Центрального Исполнительного Комитета]
Союза ССР

А. Толоконцев

Москва-Кремль. 10 апреля, 1929 г. (С. 3. 1929 г., № 28, ст. 253)

Архивное дело. Выпуск II(19). Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 111-112.

Док. № 41

Лист Центрального архівного управління СРСР до Центрального архівного управління УСРР про потребу негайного з'ясування складу й змісту фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву

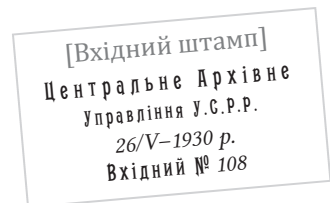
19 травня 1930 р.

[Бланк]

ЦИК СССР

ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Москва, 12, ул. 25 Октября, 15
Телефон 56-49

В ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ УСРР
г. Харьков

19/V-[19]30 г. № 71-2

[Резолюція]

т. Юрченко

Центральное Архивное Управление СССР сообщает, что в Архиве Армии и Флота Ленинградского Отделения Центрального Исторического Архива имеется на

хранении очень незначительное количество материалов Черноморского флота. Это, главным образом, Штаб Севастопольского порта и части /очень неполные/ материалов Штаба К[омандую]щего Черноморским флотом и штабов различных отрядов и соединений, а также судовой материал. Поступил он в основной массе в 1924 г., позднее было небольшое поступление в 1927 г.

В работе Л.О.Ц.И.А., особенно в работе по выдаче справок, ощущается крайне болезненное отсутствие основной массы материалов Черноморского флота, в особенности Черноморской Учетной Канцелярии и Черноморских флотских экипажей. При поступлении справок о службе в Черном море приходится за отсутствием прямых фондов пользоваться косвенными и отрывочными материалами. Вот почему необходимо в срочном порядке выяснить, что из дореволюционных материалов Черноморского флота сохранилось в Центральном Черноморском архиве. После этого, на основании приказа Управления Военно-Морских Сил РККА от 31/IV-[19]27 г. за № 6988/I будет поставлен вопрос о концентрации в ЛОЦИА материалов Центрального Черноморского архива, кроме тех, которые относятся к гражданскому управлению края, а также к торговому порту.

В виду изложенного [,] Центральное Архивное Управление СССР просит сообщить список всех фондов, хранящихся в Центральном Черноморском архиве или переданных из него в Николаевское окружное архивное бюро с указанием дат фонда и его приблизительного веса.

Заместитель Заведующего Центральным

Архивным Управлением СССР

/подпись/

Максаков

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 18–18зв. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 42

**Лист Миколаївського окружного архівного управління
до Центрального архівного управління УСРР про стан
Чорноморського центрального військово-морського архіву**

Не пізніше 30 травня 1930 р.

[Кутовий штамп]

У. С. Р. Р.

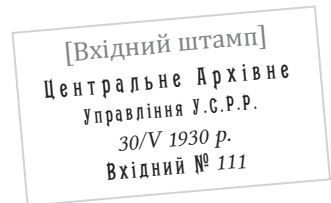
**МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОКРУГОВИЙ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ**

Миколаївське Округове
Архівне Управління
(Микокрархів)

У. С. С. Р.

**НИКОЛАЕВСКИЙ ОКРУЖНОЙ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ**

Николаевское Окружное
Архивное Управление
(Никокрархив)

[Резолюція]

т. Насоновій

травня 1930 р.

№ 332

Миколаїв, вул. Шевченко Ч. 64

ДО У К Р Ц Е Н Т Р А Р Х І В У

До Окрарху часто густо звертаються окремі дослідники по архівні матеріали, що містяться в Центральному Чорноморському Архіві, який перебуває у віданні Миколаївського Військового Порту, але через відсутність обслуговуючого штату цей архів є неприступний для дослідження.

Взагалі Чорноморський Архів в даний момент перебуває як безпритульний: замкнено на замок, в робочих залах Військовий Порт помістив військову частину, в приміщенні архівосховища пиляка, дах тече, шибки в деяких вікнах вибито, ніхто за ним не доглядає, співробітники Військового Порту при розшуку довідок залишають в'язки розв'язаними та [.] крім того [.] за словами одного з співробітників Військпорту [.] ним було вилучено цікаву для нього справу /особиста справа адмірала Колчака/.

Вважаючи таке становище Центрального Чорноморського Архіву неприпустимим, Окрарх просить прискорити розв'язання питання щодо передачі цього архіву до Окрарху та Морського відомства.

Зав[ідувач] Окрархуправлінням

/підпис/

С. Костін

Діловод

/підпис/

Хоменко

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 19. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 43

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Миколаївського окружного архівного управління
про близьке розв'язання питання Чорноморського центрального
військово-морського архіву та необхідність ужиття заходів
щодо збереження його фондів**

18 червня 1930 р.

І8/VI І930 р.
08/І70

ДО МИКОЛАЇВСЬКОГО ОКРАРХУ
На № 332

Центральне архівне управління УСРР повідомляє, що питання передачі Чорноморського Архіву буде незабаром розв'язано. До цього часу Окранху треба вжити заходів, щоб зберегти матеріали в належному стані й попередити вилучення окремих справ.

Справу адмірала КОЛЧАКА треба повернути до архіву.

ВЧЕНИЙ АРХІВОЗНАВЕЦЬ /НАСОНОВА/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 22. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Док. № 44

**Лист Центрального архівного управління УСРР до Р. М. Шпунта
про пришвидшення надсилання доповідної записки
про Чорноморський центральний військово-морський архів
у зв'язку із запитом Центрального архівного управління СРСР
щодо отримання списку фондів цього архіву**

2 серпня 1930 р.

Т. Ш П У Н Т У

ІІ/VIII
08/І70

м. Одеса

Центральне Архівне Управління СРСР знов звернулося до нас з проханням надіслати список фондів, що переховуються в Чорноморському Архіві, маючи на меті деяку частину з них передати до Архіву Армії і Фльоти в Ленінград.

В зв'язку з цим Центральне Архівне Управління УСРР просить по можливості швидше надіслати доповідну записку про Чорноморський Архів, щоб мати змогу роз'язати питання передачі цих архівів.

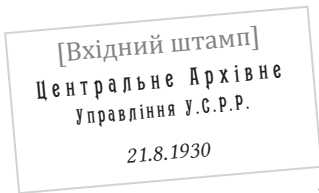
ВЧЕНИЙ АРХІВОЗНАВЕЦЬ /НАСОНОВА/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 26. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Док. № 45

**Доповідна записка Р. М. Шпунта про стан
Чорноморського центрального військово-морського архіву,
надіслана Центральному архівному управлінню УСРР**

21 серпня 1930 р.

До Центрального Архівного
Управління України

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

Згідно Вашого розпорядження від II-го червня цього року [.] я виїздив до м. Миколаїва для ознайомлення зі станом архівного фонду Центрального Чорноморського Архіву. Під час ознайомлення я звернув увагу на наступні питання, а саме: а - наукова вартість архівного матеріалу, що є в цьому фонді, б - стан архівного матеріалу з боку систематизації, в - умови охорони його.

а - Наукова вартість.

Центральний Чорноморський Архів має велику кількість діловодних фондів в хронологічних межах [.] починаючи з кінця XVIII сторіччя до 1920 року.

Назви всіх діловодних фондів невідомі. Фонд має біля 2000 лінійних метрів. Ґрунтовне знайомство з ним [.] що в свій час проведено було місцевими архівістами [.] потім [-] мною [.] все ж не дали можливості виявити та установити всі діловодні фонди. На підставі зібраного матеріалу можна запевнити наукову вартість фонду. Він містить матеріал про наступ руського торгового капіталу на узбережжя Чорного моря, про залюднення Чорноморської смуги, про будівництво міст та їх економічне життя, про зовнішню торгівлю, про політику царського уряду на Близькому Сході і т. д. Крім суто історичних матеріалів [.] цей фонд [.] на мою думку [.] являється одним з багатіших щодо зберігаємості в ньому техніко-наукових та техніко-практичних матеріалів, в першу чергу [.] гідро-технічних. Також слід відмітити [.] що фонд вмістить і історико-революційний матеріал [.] в першу чергу [.] за Чорноморський флот. Таким чином [.] висновки проф[есора] Оглобіна, що подані були до Центрального Архівного Управління, та моя попередня доповідна записка цілком виправдалися.

б - Стан архівного матеріалу.

Цей великий по науковій вартості архівний матеріал не знаходиться в належній упорядкованості. Для наукової обробки він зараз неприступний. Описей [.] як правило, діловодні фонди не мають. Є старі описи на деяку частину фонду, причому вони не перевірені [.] так що користуватися ними важко. Архівний матеріал [.] пов'язаний у в'язки тільки за ознакою діловодних фондів, причому навіть і діловодні фонди в деякій частині перепутані. Є й россипи.

в - Умови охорони.

Центральний Чорноморський Архів знаходиться в спеціально побудованому будинкові. Лежить на стелажах. В зв'язку з тим, що належного присмотру за станом будинку взагалі та зокрема за архівним матеріалом нема, в деяких місцях з'явилася вогкість. На деякій частині матеріялу з'явилася «плесень» і всі ознаки наявності шкідників. Службове помешкання цього архівосховища зараз занято під флотську команду, яка має намір зовсім заняти, а потрохи занімає саме архівосховище.

Цей будинок стоїть на території суднобудівельного заводу, так що архівосховища примикають до цехів заводу. Таким чином [.] в пожежному відношенні помешкання цілком і повністю небезпечно.

Офіційно Центральнo-Чорноморський Архів підлягає Управлінню Миколаївської Воєн[н]о-Морської бази. З розмов з начальником адміністраційного відділу воєнно-морської бази виявлено, що [:] 1. спеціального робітника для керівництва архівом вони не мають [;] 2. вони висловлюються за то, щоб від них взяли архів [.] тому що він для них непотрібний, займає помешкання, яке вони могли використати для себе.

Пропозиції.

І. Перевести Центральнo-Чорноморський Архів до Одеського Крайового Історичного Архіву, причому [.] згідно переговорів з воєн[н]о-морською базою [.] цю перевозку вони беруть на себе. Доручити Одеському Крайовому Історичному Архіву перевести це в життя.

/підпис/ ШПУНТ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 27–27зв. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 46

**Висновок В. І. Веретеннікова щодо цінності
та перспектив розподілу фондів Чорноморського центрального
військово-морського архіву**

Між серпнем 1930 р. та квітнем 1931 р.

**ЗАКЛЮЧЕНИЕ ПО ВОПРОСУ О МАТЕРИАЛАХ ЧЕРНОМОРСКОГО
АРХИВА В г. НИКОЛАЕВЕ**

Совершенно бесспорно, что вся совокупность материалов архивных, хранящихся в Ц[ентральном] Черн[оморском] Архиве Николаева [.] представляет собою архивный фонд учреждений [.] тесно связанных главным образом территорией дей-

ствия, а также единством некоторым, экономическим и политическим, этой территории в отношении быв[шей] Российской империи. Отсюда ясно, что распределение этих материалов между разными архивохранилищами принципиально нельзя признать желательным ни с архивоведческой, ни с историко-исследовательской точки зрения. Если однако таковое распределение в силу каких-либо иных соображений все-таки должно быть произведено, то необходимо в этом распределении выдержать два принципа: первый – отнюдь не допускать какого-либо дробления делопроизводственных фондов при таком распределении и второй принцип – передавать на хранение в архивохранилища Ленинграда те делопроиз[водственные] фонды, которые имеют лишь и только общественное значение, относясь к учреждениям **общероссийского** масштаба быв[шей] Российской империи или же фонды чисто территориального значения территорий [,] **не входящих** в состав украинских земель; все остальные фонды, имеющие какое-бы то ни было, но вполне определенное **местное** значение, а тем **непосредственное** отношение к истории Украины, должны быть нераздельно сохранены в архивохранилищах УССР.

Все арх[ивные] материалы, хранящиеся в вышеназванном архиве, могут быть разбиты по делопроизводственным фондам на три основные группы. К первой группе придется отнести, во-первых, делопр[оизводственные] фонды учреждений, которые своей компетенцией ведали лишь дела **общественного** значения, только находясь временно оперативно на украинской территории, не будучи по существу ничем /или очень мало и внешне/ с ней связанными и, во-вторых, фонды учреждений [,] территориально не относящихся до украинской территории. Ко второй группе надо отнести фонды тех учреждений, которые носили чисто **местный** характер, были **органически**, всецело и **исключительно** связаны всякими нитями с той украинской территорией, на которой они находились. К третьей группе, наконец, относятся фонды учреждений, хотя и носящих в своей компетенции общественный характер общеимперского масштаба, но в то же время [,] несомненно [,] тесно связанный с разного рода явлениями и историческими событиями чисто украинского масштаба и значения. Если можно говорить о передаче в Ленинградские архивы архив[ных] материалов первой категории, поскольку они крайне мало относятся к Украине и имеют общественное значение и против такой передачи в крайнем случае можно не возражать, то в отношении двух других групп приходится протестовать против их отрыва от ЕДАФ'а УССР в силу несомненной их органической принадлежности именно украинскому историческому процессу. Если относительно [второй] группы это, видимо, признает и Центрархив Союза, то относительно третьей группы это может оказаться спорным, а эта группа и количественно [,] и качественно представляет собой основное содержание Черноморского Архива.

Исходя из вышеизложенных соображений, я считал бы вообще архивоведчески нежелательным какое-либо разъединение фондов Архива и передачу части их в другие архивы. Однако, если таковое разъединение необходимо, то сравнительно

научно-архивоведчески безболезненно можно было бы передать в Ленинградские хранилища лишь **первую** из вышеуказанных групп материалов данного Архива; вторая и третья не должны быть разъединяемы и должны оставаться на территории УССР, как ценнейшие материалы для истории южной Украины за конец I8 и I9 столетия.

Однако, согласно указанию проф. Шпунта [.] опись фондов Архива, данная Окрархом [.] и не обнимает собой всех делопр[оизводственных] фондов, заключающихся в Архиве, и [.] несомненно [.] носит лишь предварительный, чисто, кроме того, слишком суммарный характер. Поэтому произвести разделение всего арх[ивного] материала по трем вышеуказанным группам представляется **пока невозможным**; невозможно даже хотя бы выделить только третью группу, поскольку допустима передача ее в Ленинградские архивы. Ввиду того и ввиду отсутствия в Николаеве надлежащих кадров работников [.] достаточно квалифицированных для разборки данного архива [.] было бы вполне целесообразно немедленно же перевести его в Одесский Крайарх, где тотчас заняться **точным** выяснением его состава. И только после этого возможно будет определенно и конкретно, на основе вышеизложенных соображений, выделить арх[ивный] материал, те делопроизв[одственные] фонды, которые в крайнем случае наиболее безболезненно для ЕДАФ'а УССР могли бы подлежать передачи РСФСР.

Мои конкретные предложения по данному вопросу сводятся к нижеследующему:

1. Всякое разрознение материалов цельного и очень научно-ценного для истории Украины I8–I9 веков архив[ного] фонда Центр[ального] Морского Архива в Николаеве нежелательно.

2. В случае же настоятельной необходимости и неизбежности передачи части фондов в РСФСР, можно признать сравнительно более архивоведчески безболезненным передачу а) лишь **целых** делопроизв[одственных] фондов и б) лишь таковых фондов, отнесенных в предыдущем изложении к **первой** группе, т. е. фонды учреждений военного значения в **общероссийском** масштабе, не связанных по существу никак /или очень мало и внешне/ с Украиной, а также учреждений, находившихся не на украинской территории /например, Севастопольский порт/.

3. Передача всего другого материала данного Архива определенно отразится на ЕДАФ'е Украины, к которому несомненно относится /см. записку проф. Оглоблина/, а потому нельзя не протестовать против такой передачи.

4. Прежде чем предпринимать какие-либо шаги по передаче, необходимо **точно и до конца** выяснить [.] какие именно делопр[оизводственные] фонды входят в состав Архива, чтобы возможно было **точно и правильно** выделить группу, возможную к передаче; для этого необходимо перевезти немедленно весь архив в Одесский Крайарх, где и проделать над ним вышеуказанную работу по разборке, что невозможно проделать в условиях оставления его в Николаеве.

5. Только после выполнения в Одесском Крайархе вышеуказанной работы и возможна передача материалов первой группы /см. п. 2-ой/ в Ленинград /если она окажется неизбежной/; остальные же материалы должны храниться в Одесском Крайархе, что вполне будет соответствовать определяемому законом содержанию материалов, надлежащих хранению в Одесском Крайархе.

/подпись/ В. И. Веретенников

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 28–29. Машинопис. Російською мовою. Оригінал. Документ не датовано.

Док. № 47

**Лист Миколаївського місцевого архівного управління
до Центрального архівного управління УСРР по стан
Чорноморського центрального військово-морського архіву
та пропозиції щодо передачі фондів архіву разом із будівлею
до Миколаївського місцарху**

6 листопада 1930 р.

[Кутовий штамп]

У. С. Р. Р.

МИКОЛАЇВСЬКА МІСЬКА РАДА
РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ, ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ
ТА ЧЕРВОНОФЛОТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

МІСЦЕВЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ

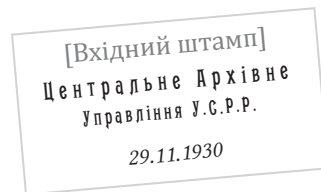
6/XI 1930 р.

№ 608

м. Миколаїв, вул. Шевченка, 64

Телефон № 5-69

Про Центральний
Чорноморський
Архів

ДО ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВНОГО
УПРАВЛІННЯ УСРР

На лист № 08/I70 з I9/XI-[19]30

[Резолюція]

т. Насоновій

Миколаївське Місцеве Архівне Управління сповіщає, що з н[ашого] боку увесь час доглядалося Центральний Чорноморський Архів шляхом періодичного відвідування.

Центральний Чорноморський Архів міститься в спеціально побудованому приміщенні зі стелажним устаткуванням, причому з робочих кімнат (поза архівосховище, але поруч з ним) Управління Миколаївського Військпорту всі матеріали перенесено до архівосховища, а в цих кімнатах поселено військову команду з морців. Архівосховище замикається добре та охороняється разом з іншим приміщенням вартовими військової частини. Ключі від архівосховища знаходяться в Управлінні Військпорту, який фактично відає цим архівом.

Стан архівних матеріалів в архівосховищу із зовнішнього боку незадовільний: приміщення не прибирається, є багато пиляки, при розшуку довідок по архівним матеріалам співробітниками Військпорту, останніми часто-густо залишається в'язки розв'язаними та розкиданими. Не можна гарантувати, що окремі цікаві на погляд документи вилучається відвідувачами архівосховища. Простежити за цим неможливо.

Передача [кілька слів – нерозбірливо] Чорноморського Архіву до н[ашого] відання є цілком потрібне [.] й надалі цю справу не можна відкладати за цих умов, що зараз він перебуває. Для прийому частини, або всього Центрального Чорноморського Архіву [.] у нас приміщення немає, але це питання розв'язати можливо при умові, що Архівосховище Центр[ального] Чорном[орського] Архіву зі всім стелажним устаткуванням та приміщенням для робочих кімнат передати в наше відання, а для потреб Військового Порту надати приміщення (архівосховище) [.] устаткування якого Місцарх бере на себе. В цьому при розмові з представниками Військового Порту досягалося згоди, але про це потрібно порушити клопотання перед вищими військовими закладами.

Заст. Зав. Місцевого

Архівного Управління

/підпис/

О. ЯСІНСЬКА

Інспектор-Інструктор

/підпис/

М. КАЛИТА

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 31. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 48

**Лист Центрального архівного управління УСРР № 01/170
до Миколаївського місцевого архівного управління зі згодою
щодо порушення клопотання перед військовим командуванням
про передавання архівних документів Чорноморського
центрального військово-морського архіву до місцарху
разом із приміщенням**

4 грудня 1930 р.

ДО МИКОЛАЇВСЬКОГО МІСЦЕВОГО
АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
на ч. 608

Центральне Архівне Управління схвалює Вашу пропозицію прийняти матеріяли Чорноморського Архіву разом з приміщенням, але зазначає, що тільки термінове розв'язання цієї справи зможе забезпечити збереженість архівних матеріялів.

В зв'язку з цим, Вам пропонується негайно порушити клопотання перед військовими закладами про передачу приміщення разом з матеріялами.

Про наслідки переговорів повідомте ЦАУ.

ЗАСТ. ЗАВ. Центрального
Архівного Управління

/ГЕРАСИМЕНКО/

ВЧЕНИЙ АРХІВОЗНАВЕЦЬ

/НАСОНОВА/

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 32. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.*

Док. № 49

**Лист Миколаївського місцевого архівного управління
до Центрального архівного управління УСРР
про результати переговорів із Миколаївським військовим
портом щодо передавання Чорноморського центрального
військово-морського архіву**

[Кутовий штамп]

4 січня 1931 р.

У.С.Р.Р.

МИКОЛАЇВСЬКА МІСЬКА РАДА
РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ, ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ
ТА ЧЕРВОНОФЛОТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

ДО УКРЦЕНТРАРХІВУ

МІСЦЕВЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ

На № 08/І70 з 29/ХІІ-[19]30 р.

4/І 1931 р.
№ 5

м. Миколаїв, вул. Шевченка, 64
Телефон № 5-69

Миколаївське Місцеве Архівне Управління повідомляє, що нами почато переговори з Миколаївським Військовим Портом щодо передачі так званого Центрального Чорноморського Архіву в м. Миколаїві, при чому виявилось, що цю справу не так-то легко розв'язати. Річ у тому, що Миколаївський Військпорт немає прямих вказівок в цій справі від вищого військового командування й через це на початку переговорів ніякої відповіді нам не дано. Через це Микол[аївський] Військпорт удався за вказівками до вищого військового командування. Відповіді ще немає.

При переговорах виявилось, що 1) передбачається приміщення Чорноморського Архіву передати заводу «Пам'яті 6І» (кол[ишній] «РУССУД») для влаштування в ньому цеха після того [.] як звільниться це приміщення. Приміщення Чорноморського Архіву розташовано на терені згаданого заводу [.] причому нам у Військпорту заявили [.] що в цьому є договореність заводу з військовим командуванням та 2) що архівні матеріали з Чорноморського Архіву до нас буде передано лише місцевого значіння, яких є незначна кількість, а останні, що мають історичне та суто військове значення [.] буде передано до Ленінграду – Військового Архіву.

Взагалі зараз нічого втішного в цій справі немає. У нас склалося таке вражіння, що тяганині в розв'язанні питання про передачу Чорноморського Архіву кінця скоро не буде.

Бважаємо за необхідне [.] аби ЦАУ [.] зі свого боку [.] звернулося непосредньо до вищого військового командування [.] щоб прискорити розв'язання цього питання.

Після одержання вказівок від вищого військового командування Миколаївським Військовим Морським Портом про наслідки переговорів будемо сповіщати.

Зав. Місцевого Архівного

Управління

/підпис/

КОСТИН

Інспектор-Інструктор

/підпис/

М. КАЛИТА

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 34-34зв. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 132-132зв. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Док. № 50

Доповідна записка П. А. Білика завідувачу Центрального архівного управління УСРР про стан Чорноморського центрального військово-морського архіву з пропозиціями щодо вирішення долі архіву

24 квітня 1931 р.

До Завідателя Центрального
Архівного Управління УСРР

[від] Білика П. А.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

Будучи в березні місяці поточного року в командированні до Миколаївського місцеварху [.] я мав змогу дуже побіжно зазнайомитися зі станом архівних матеріалів т[ак] з[ваного] «Чорноморського архіву». Та переписка, що ведеться ЦАУ УСРР ще з 1926 року [.] в основному [.] дає уявлення про стан цього архіву, який [.] на мою особисту думку [.] має першочергове значіння для дослідження колонізаторської ролі російського торговельного й промислового капіталу [.] а також колонізаторської політики царату по відношенню півдня України [підкреслено в оригіналі]. Я зупинюся лише на розмірах цього матеріалу [.] а також на тому, як [.] на мою думку [.] слід було б остаточно вирішити долю його – цебто приєднати і офіційно [.] і фактично до ЄДАФ'у УСРР.

Про розміри архівних матеріалів, що на сьогодні переховуються в архівосховищі «Чорноморського архіву», трудно сказати, оскільки ніхто цим не цікавився і ніхто їх не виміряв. Ті цифри, що фігурують в листуванні [.] є

приблизними і далекими від точности. Але про розміри «Чорноморського архіву» в 50 рр. минулого століття є досить певні відомості, які можуть лише ілюструвати ту величезну збірку рукописних матеріалів, що переховуються там, за її розмірами.

В 1853 р. в Чорноморському архіві за дозволом Миколи І працював якийсь «капітан-лейтенант Соколов», що і вмістив в ІО номері журналу «Морской сборник» за 1853 р. відчит «О занятиях его в Черноморском архиве». В цьому звіті він писав «оставшиеся мне небольшие досуги, я посвятил другим разысканиям, просматривая многочисленные описи Николаевского архива, и выбирая значительнейшие по всем предметам старого и нового времени, из его 17 000 больших связок, заключающих в себе до 400 000 дел». Крім матеріалу непосредньо Чорноморського Порту, в архіві переховуються матеріали Таганрозького порту, про який автор цього звіту пише так: «привезенный сюда из Таганрога в двадцатых годах в совершенном беспорядке, сложенный в мучных кулях, растроченный и поврежденный сыростью», він «заключал в себе 630 больших связок дел в числе 4691 заглавия, обнимающих события с основания Азовской флотилии 1769 г. по 1816 г.»⁷⁴³. Наведені дані говорять красномовно про розміри цього архіву. Можливо, що частина матеріалів загинула, можливо, що [частина] їх вивезена інтервентами, але і ті, що зараз переховується, сягають великих розмірів.

Як же вирішити долю цього архіву? Досі Центральне архівне управління УСРР ставило це питання перед Управлінням Чорноморського порта, вело листування з ЦАУ РСФСР і не вирішили [,] та й не можуть вирішити цього питання. Управління Чорноморського порта в архіві абсолютно не зацікавлене, але передати його без відому Управління Військових Сил СРСР воно [,] природно [,] не зможе. ЦАУ УСРР і ЦАУ РСФСР з'являються претендентами на архів [,] і через те справа тягнеться 3–4 роки без будь-яких наслідків. Я мислив би [,] що цей шлях треба рішуче відкинути і звернутися з доповідною запискою до Управління Воєнно-Морських Сил СРСР з пропозицією дати розпорядження Управлінню Порта передати архів ЦАУ УСРР. Питання про приміщення і про кошти [,] необхідні для приймання його [,] треба проробити завчасно. Цими матеріалами ЦАУ далеко би поширило джерела для вивчення історії України ХІХ ст. і без всякого сумніву зараз би пустило їх в проробку, [оскільки] вимоги на них уже є.

24.IV.1931 р.

/підпис/

П. Білик

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 38–38зв. Рукопис. Українською мовою. Оригінал.

⁷⁴³ П. Біликом допущено неточності в цитуванні звіту О. П. Соколова. Див. процитований вище у тексті звіт за: *Соколовъ А. Отчетъ капитанъ-лейтенанта Соколова, о занятияхъ его въ Черноморскихъ архивахъ. Отъ 20 августа 1853 года (I) отъ 15 сентября 1853 года (II), отъ 15 сентября 1853 года (III), отъ 5 октября 1853 года (IV) изъ Николаева [Текст] / Александр Соколов // Морской сборникъ, издаваемый Морскимъ ученымъ комитетомъ. – 1853, № 10 : Часть неофициальная. – С. 330–348.*

Док. № 51

**Лист Центрального архівного управління УСРР № 02/170
до Управління військово-морських сил СРСР та Центрального
архівного управління СРСР з проханням про надання
розпорядження Миколаївській військово-морській базі
щодо передавання фондів Чорноморського центрального
військово-морського архіву до відання Укрцентрархіву**

20 червня 1931 р.

В УПРАВЛЕНИЕ ВОЕННО-МОРСКИХ СИЛ СССР
г. Ленинград

К[опі]я Центральному Архивному Управлению СССР
г. Москва

Как известно, в распоряжение Николаевского военного порта находится чрезвычайно ценный в научно-историческом отношении, так называемый, «Черноморский Архив».

Условия настоящего хранения этого архива, охватывающего своими материалами чрезвычайно большой период времени /с конца XVIII в./ и территорию всего южного побережья Украины, совершенно недопустимы как с точки зрения сохранности ценнейших архивных материалов, так и особенно в отношении невозможности использования этих материалов для научно-исторических и экономических исследований и политических целей.

Архив совершенно не разобран, не описан, неизвестно [...] какие делопроизводственные фонды заключаются в архиве, материалы покрыты огромным слоем пыли, во многих местах от влажности материалы покрыты плесенью и т. д.

В то время, когда надобности в использовании этих материалов растут; конкретные задачи, стоящие перед научно-исследовательскими учреждениями и историками-марксистами Украины в области изучения исторического процесса Украины, – в архивных материалах «Черноморского архива», без сомнения, нашли бы богатейшую научно-документальную базу для надлежащего и наиболее полного осуществления указанных задач, тесно связанных со всем ходом социалистического строительства в СССР.

В составе материалов «Черноморского Архива» имеются архивные материалы крайне необходимые, по сообщению Центрального Архивного Управления СССР, Архиву Армии и Флота /в Ленинграде/, в частности для удовлетворения многочисленных справочных запросов.

Исходя из вышеизложенного и учитывая всю необходимость скорейшего и незамедлительного разрешения этого вопроса, имеющего особо важное значение, Центральное Архивное Управление УССР просит дать соответствующее распоряжение Управлению Николаевской военно-морской базы о передаче «Черноморского Архива» в распоряжение Центрального Архивного Управления УССР с тем, что[бы]

последним силами Николаевского Архивного Управления этот архив будет разобран им [:] в части, подлежащей, согласно действующим постановлениям Правительства СССР и приказа НКВМ, хранению в Архиве Армии и Флота в Ленинграде [:] будут немедленно по завершении переданы этому последнему.

Что касается Управления Николаевского порта, то со стороны последнего никаких возражений против передачи «Черноморского Архива» нет и, наоборот, [порт] чрезвычайно заинтересован, как это неоднократно им заявлялось, в скорейшем освобождении помещений, занимаемых под архив и необходимых для его нужд.

Центральное Архивное Управление просит не задержать разрешение изложенного вопроса, имея ввиду необходимость использовать для разборки материалов летний период, как наиболее благоприятное время для таковой работы.

Заведующий Центральным
Архивным Управлением

/СЕМКО/

В[ременно] и[сполняющий] д[олжность]
Руковод[ителя] Плано-инстр[укторским]
Сектором ЦАУ УССР

/ЮРЧЕНКО/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 39. Машинопис. Російською мовою. Відпуск.

Док. № 52

**Перший лист Центрального архівного управління СРСР,
надісланий у відповідь на звернення Центрального архівного
управління УСРР від 20 червня 1931 р. № 02/170**

28 червня 1931 р.

[Бланк]

ЦИК СССР

ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Москва, 12, ул. 25 Октября, 15
Телефон 56-49

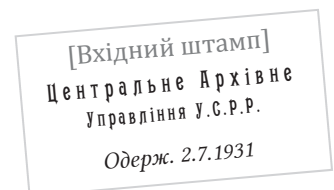
На № 02/170

28/VI-1931 г.

Центральное Архивное Управление У.С.С.Р.

[Резолюція]

*м. Юрченко
До відома
2/ VII-1931 р.*

Центральное Архивное Управление Союза ССР на днях командировует своего представителя в Николаевский военный порт для изучения вопроса о т. н.

«Черноморском архиве». Окончательное разрешение вопроса последует, вероятно, не позднее 15 августа.

Зам. Заведующего Центральным
Архивным Управлением СССР

/подпись/ МАКСАКОВ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 44. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 53

**Лист Управління військово-морських сил Робітничо-селянської
Червоної армії до командира Миколаївського військового порту,
Архіву армії та флоту в Ленінграді та Центрального архівного
управління УСРР, надісланий у відповідь на звернення
Укрцентрархіву від 20 червня 1931 р. № 02/170, зі згодою
щодо передавання фондів Чорноморського центрального
військово-морського архіву до відання Центрального архівного
управління УСРР**

13 липня 1931 р.

[Бланк]

С . С . С . Р .

Нар. Ком. по Воен. и Морск. Дела

УПРАВЛЕНИЕ
ВОЕННО-МОРСКИХ СИЛ
Р.-К.К.А.

УЧЕБНО-СТРОЕВОЕ УПРАВЛЕНИЕ

6-му сектору

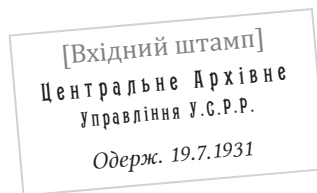
13 июля 1931 г.

№ 164205

г. Москва

3-й дом Р.В.С. С.С.С.Р. Красная площадь

Тел. 2-47-63

[Резолюція]
т. Юрченко

КОМАНДИРУ НИКОЛАЕВСКОГО ВОЕННОГО ПОРТА

Копии: ЗАВЕДУЮЩЕМУ ЦЕНТРАЛЬНЫМ
АРХИВНЫМ УПРАВЛЕНИЕМ УССР

г. Харьков

№ 02/170

НАЧАЛЬНИКУ АРХИВА АРМИИ И ФЛОТА

г. Ленинград

Находящийся в распоряжении Никвоенпорта «Черноморский архив» Замнаморси РККА приказал передать в распоряжение Центрального архивного управления УССР.

П. п. Пом. Начальника Управления /подпись/ Лукашевич

Верно: Делопр. 6-го сектора ЦСУ /подпись/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 41. Машинопис. Російською мовою. Завірена копія.

Док. № 54

**Лист Центрального архівного управління СРСР
до Управління Військово-Морських Сил та Миколаївського
військового порту про призупинення передавання
Чорноморського центрального військово-морського архіву
до відання Центрального архівного управління УСРР
до з'ясування цінності його фондів**

22 липня 1931 р.

[Бланк]

Р. С. Ф. С. Р.
ВСЕРОССИЙСКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ
КОМИТЕТ СОВЕТОВ

Раб., Крест. и Красноарм. Депутат.

Центральный Архив Р.С.Ф.С.Р.

Москва, Ваганьковский пер., д. № 8
Телефон № 1-75-86

Москва 22 июля 1931 года № 71

.....

Начальнику Управления
военно-морских сил

РККА. Копия: Коменданту Николаевского
Военного Порта

На В/№ I64205 от I3/VII-[I9]31
направленное в адрес Коменданта Нико-
лаевского Военного Порта и Завед.
Центр. Арх. Управлен. УССР

Центральное Архивное Управление СССР уведомляет, что нами был направлен в Николаев представитель ЦАУ для ознакомления на месте с состоянием фондов Черноморского архива и его содержанием, в зависимости от него и будет решен вопрос о дальнейшем подчинении этого архива и месте хранения отдельных его частей. Поэтому просьба задержать приведение в исполнение распоряжения Замнаморсил РККА о передаче вышеозначенного Архива в ЦАУ УССР.

Об исполнении просьба сообщить.

СТАРШИЙ ИНСПЕКТОР

/КОЗЛОВА/

Копия верна: Делопроизводитель

/САВИН/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 43. Машинопис. Російською мовою. Копія.

Док. № 55

**Лист Укрцентрархіву до Миколаївського місцевого
архівного управління з повідомленням про згоду Управління
військово-морських сил Робітничо-селянської Червоної армії
на передавання Чорноморського центрального
військово-морського архіву до відання Центрального архівного
управління УСРР та дорученням негайно розпочати роботи
по прийманню архіву**

24 липня 1931 р.

[Бланк]

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
РАД РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКИХ та ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

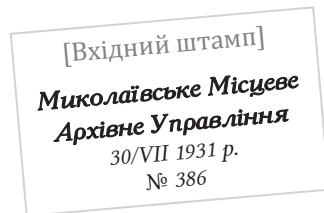
ЦЕНТРАЛЬНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УСРР

До Миколаївського місцевархіву

Наш № 02/І70 Дата 24/VII 1931 р.

[Резолюція]

До справи
/підпис/
11/X[19]31 р.

Розпорядженням Управління Військово-Морських Сил Р.С.Ч.А. СРСР з ІЗ/VII-[19]31 р. № І64205 /копія додається/ т. зв. «Центральний Чорноморський Архів», що знаходиться в розпорядженні Миколаївського військового порту, передано в розпорядження Центрального Архівного Управління УСРР.

Отже [,] надсилаючи при цьому доручення на прийом зазначеного архіву від Миколаївського військового порту на ім'я завідача Миколаївського Місцевого Архівного Управління, Центральне Архівне Управління пропонує негайно прийняти зазначений архів, з тим щоби найпізніше І-го серпня організувати фактичну розборку архіву.

Про прийом архіву складіть акта, обумовивши в акті термін [,] потрібний для розборки архіву в тім же приміщенні [,] в якому фонд перебуває.

Для керівництва розборкою фонду ЦАУ відрядить днів на І0 свого представника, якому буде надано й всі відповідні інструкції в цій справі.

Організація всієї роботи покладається на Місцеварх. Роботу провести ударно, скориставши теплі м[іся]ці. Передбачити потребу забезпечити архів

приміщенням, бо ж після розборки, виділення утильматеріалів усі архівні матеріали Чорноморського архіву треба вивезти з теперішнього приміщення. Гроші на цю роботу буде асигновано за рахунок коштів, призначених на утильроботу.

Один примірник приймального акту надішліть до ЦАУ.

Додаток: Доручення.

Заст[упник] Завідателя Центрального
Архівного Управління УСРР

/підпис/

Костін

Інструктур ЦАУ

/підпис/

Юрченко

*Прийомку матеріалів провести за фондами
(по списку [.] який є) й кількістю лінійних метрів
/підпис/ Юрченко*

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 145–145зв. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 56

**Приватний лист заступника завідувача Центрального архівного
управління УСРР С. П. Костіна до в. о. завідувача
Миколаївського місцевого архівного управління О. В. Кустової
про організацію робіт із приймання фондів
Чорноморського центрального військово-морського архіву
до Миколаївського місцархуправління**

24 липня 1931 р.

[Бланк]

**ЗАСТУПНИК ЗАВІДУВАЧА
ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ У.С.Р.Р.**

м. Харків, вул. Вільної Академії, № 6. Тел. 43-01

24 июля 1931 г.

т. Кустова!

Сегодня я подписал бумажку, относительно того, что вам поручается, как выполняющ[ей] временно должность зав[едующей] гор[одским] архивом [.] принять от Николаевского военного порта так называемый Черноморский архив. Поскольку

ты этого архива совершенно не знаешь [,] с одной стороны [,] и [,] с другой стороны [,] там придется очень много времени сидеть [,] считаю необходимым всю эту работу тебе нужно будет возложить на т. Калиту, поскольку Калита знает архив Черноморского порта, а также он больше компетентен в этом вопросе.

Дальше вам предлагается в директиве подыскать помещение для его приемки. Нужно с этой бумажкой пойти тебе в Горсовет к тов. Полисару и поставить вопрос, чтоб предоставили помещение, а оборудование нужно забрать [,] стеллажи все из архива.

Поставь также вопрос относительно денег на перевозку как архивного материала, а также стеллажей. Что касается денег на выделение утильматериала, как только вернется инспектор по оператив[ной] работе из отпуска [,] я немедленно пошлю его для этой работы к вам. Он даст точные инструкции по этому вопросу.

Для утильной работы нужно под руководством т. Калиты взять побольше студентов из ИНО [института народного образования] или и[н]сти[ту]та др[уг]ого [,] более грамотных [,] и [,] покамест тепло [,] эту работу повернуть срочно. Если нужно будет войти для руководства из своих работников, можно Хоменко или Живаго. Напишите докладную записку, а также составьте смету на разборку и выделение утилизационного материала и [,] если деньги вам будут нужны [,] немедленно пишите.

Ну [,] если будет что не ясно, а также какие недоразумения с Военным портом [,] срочно пишите к нам.

Нужно больше и [,] особенно во время перевозки [,] следить за материалами [,] ключи держите исключительно у себя. Напишите [,] есть ли перспективы на завед[ующего] и кого рекомендуют. Я на днях поставлю вопрос в ЦК КП(б)У о Мясоедове, а если будет другой тов[ариш] [,] то немедленно напишите.

С тов[арищеским] приветом /подпись/ КОСТИН

**Лист Управління Миколаївського військового порту
до Центрального архівного управління СРСР про утримання
від передавання Чорноморського центрального військово-
морського архіву Центральному архівному управлінню УСРР**

[Вхідний штамп]

ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ СССР

Согласно Вашего отношения от 22/VII-[19]3I года № 7I Управление Николаевского Военного Порта от передачи архива Ц.А.У. УССР воздерживается.

ДЕЛОПРОИЗВОДИТЕЛЬ /БОРИСОВ/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 43. Машинопис. Російською мовою. Копія.

**Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського
міського партійного комітету про пришвидшення призначення
керівника Миколаївського місцевого архівного управління**

№ 5/96

До Миколаївського М. П. К.

424

Отже [,] Центральне Архівне Управління УСРР просить М. П. К. в самий ближчий час виділити відповідальних осіб на посади Завідателя та Завпартсекції Місцеварха.

Після виділення Вами робітника Центральне Архівне Управління УСРР зараз же командидує свого наукового робітника для консультації і допомоги при прийомці вищезазначеного Чорноморського Архіву.

Про наслідки прохання повідомити ЦАУ УСРР.

Заст. Зав. ЦАУ УСРР /ГЕРАСИМЕНКО/

Заст. Кер. Планово-
Інструкторського Сектору ЦАУ /НІКІТІН/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1-л. Спр. 56.
Арк. 27. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Док. № 59

Другий лист Центрального архівного управління СРСР, надісланий у відповідь на звернення Центрального архівного управління УСРР від 20 червня 1931 р. № 02/170

9 серпня 1931 р.

[Бланк]

ЦИК СССР

ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Москва, 12, ул. 25 Октября, 15
Телефон 56-49

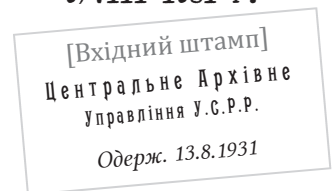
На № 02/170

9/VIII-1931 г.

Центральное Архивное Управление У.С.С.Р.

[Резолюція]

т. Юрченко

Центральное Архивное Управление Союза ССР считает, что материалы т. н. Черноморского архива, представляющие собой большую историческую ценность и являющиеся частью фондов, хранящихся в ЛОЦИА, в основном [,] за исключением материалов, относящихся к истории УССР, подлежат хранению в архиве армии и флота в Ленинграде.

Ц.А.У. Союза ССР согласно с мнением Ц.А.У. УССР о разборке указанного архива и передачи части архивных материалов ЦАУ УССР, но в[о] избежание лишних

расходов по перевозке и порчи материала считает более целесообразным произвести эту разборку на месте, т. е. в Николаевской военно-морской базе под руководством нашего специалиста, и здесь распределить материалы между ЦАУ УССР и архивом армии и флота в Ленинграде.

Ц.А.У. Союза ССР просит в спешном порядке сообщить, не может ли ЦАУ УССР в ближайшее время выделить 10 работников сроком на 1½ – 2 мес. для разборки материалов под руководством Зам. Зав. архивом армии и флота, которого Ц.А.У. Союза ССР может командировать на время работ в г. Николаев. Часть расходов по отборке материалов, относящихся к архиву армии и флота [] ЦАУ Союза ССР возьмет на себя.

Зам. Заведующего Центральным

Архивным Управлением Союза ССР

/подпись/

МАКСАКОВ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 44. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 60

Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського місцевого архівного управління з вимогою про негайне приймання Чорноморського центрального військово-морського архіву

[Кутовий штамп]

13 серпня 1931 р.

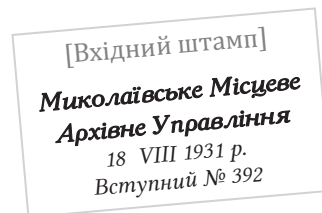
У. С. Р. Р.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
РАД РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКИХ
та ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

ЦЕНТРАЛЬНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УСРР

13/VIII 1931 р.
Ч. 02/170

м. Харків, вул. Вільної Академії, 6
Телеф. 4-13, 43-01

До Миколаївського Місцевого
Архівного Управління

Центральне Архівне Управління УСРР пропонує негайно повідомити, чи виконано Вами пропозицію ЦАУ з 24/VII-[19]3І року № 02/І70 про прийом Чорно-

морського Архіву; якщо з якихось причин Вами цей архів досі не прийнятий [.] пропонуємо негайно прийняти, згідно зазначеної директиви ЦАУ; гальмування цієї справи неприпустимо.

Заст. Зав. Центрального
Архівного Управління УСРР /підпис/ КОСТИН

Інструктор Центрального
Архівного Управління УСРР /підпис/ ЮРЧЕНКО

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 137. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 61

Лист Центрального архівного управління УСРР до Центрального архівного управління СРСР з протестом на призупинення передавання Чорноморського центрального військово-морського архіву до відання Укрцентрархіву

14 серпня 1931 р.

І4/VIII-[І9]3І г. № 02/І70

В Центральное Архивное Управление С.С.С.Р.
Москва.

Центральное Архивное Управление УССР сообщает, что распоряжением начальника Управления Военно-Морских Сил Р.К.К.А., т. н. «Черноморский Архив» передан ЦАУ УССР и последним уже даны соответствующие директивы о приеме и разборке указанного Архива.

Исходя из соображений, изложенных в известном Вам письме ЦАУ УССР от 20/VI-[19]3І года № 02/І70 [.] и, учитывая предшествовавшую окончательному решению вопроса о «Черноморском Архиве» недопустимую задержку, - Центральное Архивное Управление УССР в отношении этого Архива /находящегося на территории УССР/ проводит работу в спешном порядке, ставя перед собою как неотложную задачу провести всю работу [.] связанную с овладением материалами «Черноморского Архива» обязательно до наступления холодного времени. Разборка архивных материалов организована по поручению Центрального Архивного Управления УССР Николаевским Местным Архивным Управлением и производится под руководством представителя ЦАУ УССР.

Вместе с тем, Центральное Архивное Управление УССР не возражает против командирования Вами своего представителя для участия в работе, связанной с разборкой «Черноморского Архива».

Центральное Архивное Управление УССР не имело намерения и абсолютно не давало повода заключать, что материалы «Черноморского Архива» до их разборки предлагается вывезти из ихнего настоящего помещения, поэтому замечания ЦАУ СССР о возможной порче материалов при таковой перевозке и т. д. не имеет оснований.

Исходя из настоящего состояния и имеющихся данных о составе материалов «Черноморского Архива», Центральное Архивное Управление УССР не считает целесообразным в настоящее время останавливаться по существу заявления ЦАУ СССР о том, что – «материалы так наз[ываемого] Черноморского Архива» в основном, за исключением материалов, относящихся к истории УССР, подлежат хранению в архиве армии и флота в Ленинграде» – и считает необходимым подтвердить свое указанное выше письмо /в копии Вам адресованное/ в той части, что по разборке и выявлению фондов, заключающихся в материалах «Черноморского Архива» – материалы и фонды [.] подлежащие, согласно действующим постановлениям Правительства СССР и приказам НКВМ, хранению в Ленинграде в Архиве Армии и Флота, – будут переданы этому последнему.

И, наконец, Центральное Архивное Управление УССР желало бы, чтобы ЦАУ СССР уточнило и конкретизировало свое участие в расходах [.] связанных с разборкой материалов «Черноморского Архива», а именно [:] в какой сумме или на основании каких принципов это участие ЦАУ СССР предлагает осуществить, имея ввиду, что – «отборка материалов [.] относящихся к Архиву Армии и Флота» /как указано в Вашем письме/, связана с необходимостью полной разборки [підкреслено в тексті] материалов по делопроизводственным фондам.

Зам. Зав. Центрального
Архивного Управления УССР

/ГЕРАСИМЕНКО/

Инструктор Центрального
Архивного Управления У.С.Р.Р.

/ЮРЧЕНКО/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 47. Машинопис. Російською мовою. Відпуск.

Док. № 62

**Лист М. Ф. Грибіна до завідувача Центрального архівного
управління УСРР про відмову Миколаївського військового порту
передавати Чорноморський центральний військово-морський
архів до відання Укрцентрархіву на підставі вказівок
Центрального архівного управління СРСР**

18 серпня 1931 р.

До Зав[ідувача] Укрцентрархіву

Довожу до Вашого відома, що [.] згідно даного мені командирівання, я з І7-VIII п. р. приступив до попередньої роботи, зв'язаної з детальним виявленням складу «Центрального Чорноморського Архіву» та з організацією робочої бригади.

Проте ситуація в місті Николаєві щодо стану питання про «Чорном[орський] архів» набула на сьогодні непередбачені даною мені інструкцією форми. Прийомка архіву від Миколаївського військпорту за розпорядженням ЦАУ УСРР від 24-VII п. р Місцевархом не була проведена в зв'язку з одержанням портом листа ЦАУ РСФСР (?) [знак питання стоїть у тексті] про припинення передачі.

Коли в своїй розмові з начадмвідділу порту я зауважив, що він повинен керуватися в цій справі наявним розпорядженням Упрвійськморгсил РККА від І3-VII-І93І р. за № І64205, я одержав відповідь, що, оскільки лист ЦАУ РСФСР був надісланий до Упрвійськморгсил РККА, прохання ЦАУ РСФСР про затримку передачі він вважає за погоджену з Упрвійськморгсил, і порт утримуватиметься від передачі до одержання дальших директивних матеріалів.

Таким чином, одне з основних настановлень бригади, що мала працювати в архіві, - провести роботу щодо вилучення утилю [.] поки що відпадає. На ближчий час лишається лише непрочна можливість (в умовах чужого приміщення та усного дозволу) провадити попередні роботи найбільш кваліфікованою частиною бригади по детальному ознайомленню зі складом архіву. Питання про деяких представників персонального складу бригади погоджується зараз у відповідних організаціях. Інформацію щодо цього буде надіслано мною додатково.

Копію листа ЦАУ РСФСР від 22-VII п. р. за № 7І та листа порта до ЦАУ РСФСР від 5-VIII [І9]3І р. за №/4/0508 при цьому додаю.

І8- VIII І93І р.

/підпис/

Грибін

м. Миколаїв

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 48-48зв. Рукопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 63

**Лист Центрального архівного управління УСРР № 5/90
до Центрального архівного управління СРСР з проханням
про відміну розпорядження щодо призупинення передавання
Чорноморського центрального військово-морського архіву
до відання Укрцентрархіву**

20 серпня 1931 р.

Центральному Архивному Управлению СССР

№ 5/90
20/VIII [I9]3I

Центральное Архивное Управление УССР, получив от своего представителя в Николаеве копию с копии Вашего отношения № 7I от 22/VII-[19]3I года Начальнику управления Военно-Морских Сил РККА с просьбой приостановить передачу ЦАУ УССР Черноморского Архива [.] – считает его незаконным и по существу совершенно неправильным. До сих пор Черноморский Архив хранится в таких условиях, которые [.] безусловно [.] угрожают его целостности и сохранности. Единственным реальным путем создать надлежащие условия для хранения и использования этого чрезвычайно ценного в научном отношении архивного материала есть: приемка его в непосредственное ведение арх[ивных] органов. ЦАУ УССР получило наконец согласие Начальника Управления Военно-Морских Сил РККА на передачу этого архива ЦАУ УССР. В связи с этим ЦАУ УССР послало в Николаев своего научного работника и организовало работу по предварительной разборке материалов для того, чтобы решить вопрос о дальнейшем месте хранения отдельных частей Черноморского Архива. Упомянутым же выше отношением Вы фактически сорвали эту работу, так как Комендант Николаевского Военного Портa приостановил исполнение распоряжения Начальника Управления Военно-Морских Сил РККА.

ЦАУ отмечает, что Ваше поведение явно противоречит п. 3 положения о ЦАУ СССР, где сказано: «Все указанные в ст. 2-й архивные материалы общесоюзного значения находятся в непосредственном ведении Центральных Архивных Управлений Союзных Республик под общим наблюдением Центрального Архивного Управления Союза ССР».

ЦАУ УССР со своей стороны неоднократно подчеркивало в письмах, что оно ни в какой мере не претендует на фонды, которые должны по закону храниться в архивохранилищах Ленинграда.

В силу вышеизложенного ЦАУ УССР просит отменить Ваше распоряжение о приостановке передачи Черноморского Архива ЦАУ УССР.

Принимая во внимание, что ЦАУ УССР не может снять с себя ответственности за архивные материалы, находящиеся на его территории, оно просит дать ответ на это письмо по возможности в кратчайший срок. В случае неполучения

Вашего ответа до I-го сентября 1931 г. ЦАУ УСРР вынуждено будет поставить этот вопрос перед Президиумом ВУЦВК'а в порядке ст. 57-й Конституции УСРР.

ЦАУ УСРР обращает также Ваше внимание на недопустимость непосредственности Ваших распоряжений нашей периферии, минуя ЦАУ УСРР, что [...] безусловно [...] вносит дезорганизацию в нашу работу.

Зам. Зав. Центрального
Архивного Управления УСРР

/КОСТИН/

Зам. Рук. Планово-
Инструкторского Сектора ЦАУ УСРР

/НИКИТИН/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 49–49зв. Машинопис. Російською мовою. Відпуск.

Док. № 64

Лист М. Ф. Грибіна до Центрального архівного управління УСРР про організацію роботи з підготовки фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву до передавання у відання ЦАУ УСРР

20 серпня 1931 р.

[Резолюція]

м. Юрченко
23/VIII [19]31
/підпис/

До Зав[ідувача] Укрцентрархіву

Не дивлючися на відмовлення адміністрації порту від переведення формальної передачі матеріалів Чорноморського архіву у відання МАУ [Миколаївського архівного управління], фактично така передача, правда, тимчасова, – лише на час переведення підготовчих робіт, переведена І8–VIII п. р., коли передано було у відання Місцеварху, під його відповідальність за збереженість матеріалів, ключи від архіву. Управлінням заводу ім. 6І [комунару] постійні перепустки на право входу на територію заводу, де міститься архів, для роботи в останньому Місцеварху видаються без затримки. Отже, з І9-го числа в архіві мали можливість працювати і притягнені, згідно даній мені інструкції, сторонні Місцеварху робітники, але поки що виключно на технічних роботах, поскільки персональна участь деяких з місцевих наукових робітників в цій роботі, розв'язана негативно (проте ця участь на роботі в даній її фазі, – зовнішнього, технічного обліку матеріалу, – яка протягнеться протягом ближчої декади, негативно не відіб'ється).

Умови роботи в самому приміщенні архіву цілком сприятливі, а окремі дрібні деталі (напр., недостатність світла) – в стадії їх розв'язання.

Таким чином, можна вважати, що підготовча робота по опануванню фондами архіву, та виявленню в ньому категорії утильних матеріалів в цілому в даний [час] провадиться нормально. Про окремі, наявні, або можливі, незначні перешкоди повідомлю окремим листом.

Проте зараз, в зв'язку з тим, що до роботи в архіві, крім частини особового складу притягнуто також і сторонніх робітників, причому потрібних для переведення цієї роботи коштів в розпорядженні МАУ [Миколаївського архівного управління] нема, прошу Вашого дозвілу на надсилку в адресу МАУ з ЦАУ – 500 крб.

20-VIII 1931 р.
м. Миколаїв

/підпис/ Грибін

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 52–52зв. Рукопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 65

**Лист заступника Завідувача Центрального архівного
управління УСРР С. П. Костіна до М. Ф. Грибіна
про припинення робіт у Чорноморському центральному
військово-морському архіві у зв'язку з незаконним втручанням
Центрального архівного управління СРСР**

[Кутовий штамп]

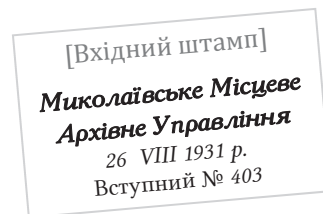
22 серпня 1931 р.

У. С. Р. Р.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
РАД РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКИХ
та ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

ЦЕНТРАЛЬНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УСРР

м. Харків, вул. Вільної Академії, 6
Телеф. 4-13, 43-01

22/VIII 1931 р. №02/I70
ДО тов. Г Р И Б І Н А, М. Ф.

К[опі]я Миколаївському Місцеварху

В зв'язку з ускладненнями в справі прийому Чорноморського Архіву, що сталися на ґрунті втручання в цю справу ЦАУ СРСР своїми незаконними заходами [] і, вважаючи [] що надані Військпортом умови переведення роботи фактично унеможливають розборку цього архіву, Центральне Архівне Управління визнало за потрібне негайно припинити, до остаточного розв'язання питання у відповідних інстанціях, усяку роботу над матеріалами Чорноморського Архіву.

В зв'язку з цим Ваше відрядження в зазначеній справі припиняється з часу фактичного припинення Вами роботи, згідно цього розпорядження, після чого маєте використати свою відпустку.

ЗАСТ. ЗАВ. ЦАУ УСРР /підпис/ КОСТІН

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 139. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 66

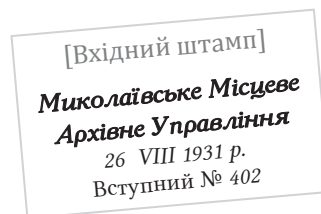
Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського місцевого архівного управління про припинення робіт у Чорноморському центральному військово-морському архіві у зв'язку з незаконним втручанням Центрального архівного управління СРСР

[Кутовий штамп]

22 серпня 1931 р.

У. С. Р. Р.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
РАД РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКИХ
та ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

ЦЕНТРАЛЬНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УСРР

22/VIII 1931 р. №02/I70

м. Харків, вул. Вільної Академії, 6
Телеф. 4-13, 43-01

До Миколаївського Місцеварху

В зв'язку з втручанням своїми незаконними заходами ЦАУ СРСР щодо «Чорноморського Архіву», Центральне Архівне Управління УСРР пропонує припинити усяку роботу, розпочату в справі розборки архівних матеріалів «Чорноморського Архіву», аж до особливого розпорядження.

Разом [і]з цим ЦАУ УСРР звертає увагу Миколаївського Місцеварху на неприпустимість його поведінки в цій справі, що виявилось в цілковитому неінформуванні ЦАУ про хід справи щодо зазначеного архіву згідно директив ЦАУ УСРР.

Заст. Зав. Центрального
Архівного Управління УСРР /підпис/ КОСТІН

Інструктор ЦАУ УСРР /підпис/ ЮРЧЕНКО

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 140. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 67

**Лист Управління військово-морських сил робітничо-селянської
Червоної армії до командування Миколаївського військового
порту, Центрального архівного управління УСРР,
Архіву Робітничо-селянської Червоної армії із наказом
про затримку в передаванні Чорноморського центрального
військово-морського архіву до Миколаївського місцевого
архівного управління**

[Бланк]

23 серпня 1931 р.

С . С . С . Р .

Нар. Ком. по Воен. и Морск. Дела

УПРАВЛЕНИЕ
ВОЕННО-МОРСКИХ СИЛ
Р.-К.К.А.

УЧЕБНО-СТРОЕВОЕ УПРАВЛЕНИЕ

6-му сектору

23 августа 1931 г.

№ 164205/2308

г. Москва

3-й дом Р.В.С. С.С.С.Р. Красная площадь

Тел. 2-47-63

Командиру Николаевского
Военного Порта
г. Николаев

Копии: Заведующему ЦЕНТРАЛЬНЫМ
Архивным Управлением УССР
г. Харьков

Начальнику Архива РККА
г. Ленинград

Из изменения № 164205 от 13/VII-[19]31 г. Зам. Наморси РККА приказал
задержать передачу «Черноморского Архива» впредь до особого распоряжения.

П. п. начальник 6-го Сектора	/подпись/	ШУРАХТЕНКОВ
Пом. Начальника Сектора	/подпись/	НАДДАЧИН
31/VIII-[19]31 р.		
/подпись/		

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 53. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 68

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Прокуратури Республіки з викладенням суті справи
Чорноморського центрального військово-морського архіву
й проханням про опротестування дій Центрального архівного
управління СРСР**

5 вересня 1931 р.

До Прокуратури Республіки

5 вересня 1931 р. № 02/І70

В розпорядженні Миколаївського військового порту є надзвичайно цінний в науково-історичному відношенні так званий «Чорноморський Архів», що охоплює своїми матеріалами великий період часу з кінця XVIII сторіччя і територію всього південного узбережжя України. Цей архів протягом низки років перебуває в невідповідному стані, матеріали переховуються незадовільно і руйнуються.

20/VI-1931 року Центральне Архівне Управління УСРР порушило перед Управлінням Військово Морських Сил РСЧА СРСР клопотання про передачу «Чорноморського Архіву» у відання Центрархіву УСРР. У відповідь на це клопотання розпорядженням Управління Військово Морських Сил з ІЗ/VII-1931 року № І64205 /копія додається/ Командиру Миколаївського Військового порту було запропоновано передати «Чорноморський Архів» в розпорядження Центрархіву УСРР.

Центральне Архівне Управління УСРР на підставі цього розпорядження розпочало роботу по розборці «Чорноморського Архіву».

22/VII-1931 року Центральне Архівне Управління Союзу РСР, обминаючи Центрархів УСРР, звернулося до Начальника Військово Морських Сил РСЧА і в копії до Командира Миколаївського Військового Порту з проханням затримати передачу «Чорноморського Архіву» до ЦАУ УСРР, що і було зроблено Управлінням Миколаївського Військового Порту. З формального боку [.] в заходах, вжитих ЦАУ Союзу РСР [.] нема прямого зламання закону, але [.] по суті [.] ЦАУ СРСР не лише втручається в компетенцію ЦАУ УСРР, а й своїми чинностями перешкоджає роботі Укрцентрархіву і заважає йому прийняти в своє відання архівні матеріали величезної історичної ваги і цінності для УСРР, які відбивають її історію (а крім того [.] причиняє збитки державі, тому що ЦАУ УСРР витратило вже певні кошти на організацію прийомки архіву).

Згідно арт. 3, постанови ЦВК і РНК Союзу РСР з 10-го квітня 1929 року «Про Центральне Архівне Управління СРСР» [.] всі матеріали загальносоюзного значення є в безпосередньому віданні ЦАУ Союзних Республік лише під загальним

доглядом ЦАУ Союзу РСР. Таким чином, ЦАУ Союзу РСР не має права перешкоджати ЦАУ УСРР прийняти «Чорноморський Архів» в своє відання.

По-друге, Управління Чорноморського Військового Портю є місцева дієва установа, яка в архівних питаннях /за винятками, встановленими в Угоді між Укрцентроархівом і Військовим Командуванням/ підлягає Центроархіву УСРР. Тому надіслання до Миколаївського Військового Портю від ЦАУ Союзу копії свого листа до Управління Військово Морських Сил з метою припинити запровадження до життя заходів, вжитих ЦАУ УСРР [.] – є по суті звертання до установи [.] підлеглий Укрцентрархіву, обминаючи ЦАУ УСРР, що теж є порушенням конституційних принципів, згаданої постанови ЦВК і РНК Союзу РСР та ВУЦВК і РНК УСРР з 25-го січня 1928 року «Про Центральне Архівне Управління УСРР, установи, що є при ньому та його місцеві органи».

До цього слід додати, що ЦАУ УСРР протягом декількох років проводить листування з приводу «Чорноморського Архіву» і вживає різних заходів [.] щоб прийняти цей архів у своє відання і тим врятувати його від пошкоджень та руйнації.

Згадані вище чинности ЦАУ Союзу РСР знов ставлять препони до закінчення прийому «Чорноморського Архіву» ЦАУ УСРР без достатніх для того підстав в законодавстві Союзу РСР.

Отже [.] Центральне Архівне Управління УСРР просить Прокуратуру Республіки опротестувати перед ЦВК Союзу РСР згадані чинности ЦАУ Союзу РСР, звернувшись з відповідним поданням до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

Заст[упник] Зав[ідувача] Центрального
Архівного Управління УСРР

/КОСТІН/

*Додано копії листів ЦАУ до Управл[іння] Військ[ово]-Морських Сил
з 20/VI–[19]31 р. № 02/170 і копію з листа Управ[ління]
Військ[ово]-Морськ[их] Сил про передачу архіву в розпорядження
ЦАУ УСРР з 13/VII–[19]31 р. № 164205*

Док. № 69

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Прокуратури Республіки, надісланий 28 вересня 1931 р.
на додаток до листа від 5 вересня 1931 р.**

28 вересня 1931 р.

До Прокуратури Республіки

28/IX-[19]ЗІ № 04/І70

На додаток до листа № 02/І70 з 5/IX-[19]ЗІ р. Центр[альне] Архівне Управління Архівне Управління повідомляє, що Центральний Чорноморський Архів своїми хронологічними межами охоплює період з кінця І8 стол[іття] до І920 р. [.] розмір цього архіву величезний, він містить близько 400 000 справ. Матеріали цього архіву є першорядне джерело для вивчення економіки України. Щоб задовольнити потреби Чорноморської флотії на півдні України, в портах або близько них будувалися численні фабрики та заводи, тут добувалася потрібна для цих заводів /і взагалі для самої флотії/ сировина. Все постачання Чорноморської флотії за першу половину І9 ст[оліття] було щільно пов'язано з поміщицьким господарством та торговельним капіталом на Україні. Цікаві відомості знаходимо у матеріалах «Богоявленских казенных фабрик». Там є матеріали про виробництво знарядь для кораблів /парусів, вірьовок і т. д./, а також виробництво сукна для потреб Чорноморської флотії. В справах «Управления Черноморскими Адмиралтейскими селениями» є матеріали про врожаї та посіви, статистичні відомості про прибуття на поселення безпаспортних осіб і т. д. Таким чином, історія Чорноморської флотії нерозривно зв'язана з історією, колонізацією, соц[іально]-економічним, політичним і культурним життям степової України. Отже, Чорноморський архів поза межами України втрачає історичну базу. Цілком зрозуміло, що цінність і унікальність цих матеріалів притягають до себе велику увагу наукових дослідників України. Але зараз ці матеріали для роботи неприступні. Описів, як правило, на матеріали немає, справи різних установ переплутано. Частина матеріалів вже зруйнована через вогкість, частину пошкодили шкідники. Якщо і далі триватиме таке становище, цінний матеріал буде остаточно загублено для науково-дослідної роботи.

Центральне Архівне Управління УСРР протягом декількох років не мало допомоги від ЦАУ СРСР в справі фактичного прийому цих матеріалів до архівних органів [.] і тепер, коли завдяки клопотанням Центрального Архівного Управління УСРР, ці матеріали було передано у його ведення, Центральне Арх[івне] Управління СРСР ставить перепони з прийому матеріалів.

Отже, Центральне Архівне Управління УСРР просить Прокуратуру Республіки опротестувати перед ЦБК Союзу РСР згадані чинності ЦАУ Союзу РСР, звернув-

шися з відповідним поданням до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

Заст[упник] Зав[ідувача] Центрального
Архівного Управління УСРР

/КОСТІН/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 59. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Док. № 70

Лист Миколаївського місцевого архівного управління до Центрального архівного управління УСРР про виконанні роботи в Чорноморському центральному військово-морському архіві

[Кутовий штамп]

8 вересня 1931 р.

У. С. Р. Р.

МИКОЛАЇВСЬКА МІСЬКА РАДА
РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ, ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ
ТА ЧЕРВОНОФЛОТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

МІСЦЕВЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ

ДО УКРЦЕНТРАРХІВУ

8/IX 1931 р.
№ 506

м. Миколаїв, вул. Шевченка, 64
Телефон № 5-69

Миколаївське Місцеве Архівне Управління сповіщає, що під час переведення підготовник робіт щодо прийомки Чорноморського Архіву в м. Миколаїві, на протязі часу з I7/VIII до 2/IX-[19]3I р. зроблено ось-що:

1. Складено пляна стелажного устаткування приміщення архіву;
2. Переведено нумерацію всього стелажного устаткування;
3. Складено топографічного покажчика;
4. Виявлено та взято на облік всі фонди та друковані видання;
5. Сконцентровано в одному місці всі описи, розібрано по відповідних фондах та складено списки на них.

Всі здобуті відомості по цьому архіву ще не розроблено, вся робота переведена начорно й на розробку потрібно ще значно часу (складання списків фондів, перевірка топографічного покажчика, списки описів та передрук всіх матеріалів на машинці).

Роботи було розпочато з I7/VIII да продовжувалося до 2/IX, після чого, по скінченні розпочатих відразу работ, їх припинено згідно В[ашого]/розпорядження від 22/8.

Для переведення зазначених вище робіт було взято 4-х тимчасових робітників, з числа тих, що працюють в нас на тимчасовій роботі з впорядкування фондів, а також перекинуто на ці роботи 3-х архівістів Місцеварху.

Згадані вище роботи переведено під безпосереднім керівництвом Вченого Архівіста Місцеварху тов. КАЛИТИ М. К. та з участю представника ЦАУ Вченого Архівіста Харківського Краєвого Історичного Архіву тов. ГРИБІНА М. Ф.

Після обробки всіх діставаних відомостей їх буде надіслано до ЦАУ.

Зав. Місцевого Архівного Управління /ПЕРВОМАЙСЬКИЙ/

Вчений Архівіст /підпис/ /М. КАЛИТА/

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 141. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 58. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 71

Лист Миколаївського місцевого архівного управління до Центрального архівного управління УСРР про вартість виконаних робіт у Чорноморському центральному військово-морському архіві

[Кутовий штамп]

8 вересня 1931 р.

У. С. Р. Р.

МИКОЛАЇВСЬКА МІСЬКА РАДА
РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ, ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ
ТА ЧЕРВОНОФЛОТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

МІСЦЕВЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ

ДО УКРЦЕНТРАРХІВУ

8/IX 1931 р.
№ 505

м. Миколаїв, вул. Шевченка, 64
Телефон № 5-69

Під час переведення роботи в Чорноморському Архіві по підготовці до прийому цього Архіву (складання топографічного покажчика, виявлення та облік фондів, розбирання та складання списку на описи), нами було взято тимчасових робітників, яким сплачено з позичених нами коштів крб. 309-65.

Не маючи будь-яких коштів на ці роботи, просимо вислати нам цю суму, рахунки на них негайно надішлемо.

Крім того [.] на обробку здобутих відомостей (перевірку відомостей про фонди, складання начисто списків фондів та описів, а також складання топографічного показника по всім варіантам і схематичного плану архівосховища), з огляду на те, що ці дані переведено начорно, а також беручи на увагу перевантаженість н/співробітників черговими роботами, – потрібно буде цю роботу в не робітний час переводити, на що за нашими підрахунками потрібно буде до 200 крб. Просимо також переслати нам і цю суму.

Зав. Місцевого Архівного Управління /ПЕРВОМАЙСЬКИЙ/
Вчений Архівіст /підпис/ /М. КАЛИТА/

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 142. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 57. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 72

Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського місцевого архівного управління про відсутність коштів і неможливість негайного виділення асигнувань на сплату робіт у Чорноморському центральному військово-морському архіві

29 жовтня 1931 р.

[Бланк]

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
РАД РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКИХ та ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

ЦЕНТРАЛЬНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УСРР

До Миколаївського місцевархіву

Ваш № 505 Дата 8/IX 1931 р.

Наш № 09/І34 Дата 23/IX 1931 р.

[Резолюція]

Послати категоричне настоювання
щодо одержання грошей

29/X[19]31 р.

/підпис/
/підпис/

[Вхідний штамп]

Миколаївське Місьцеве
Архівне Управління
25/IX 1931 р.
№ 435

Центральне Архівне Управління УСРР повідомляє, що за напруженістю його бюджету і браком коштів на впорядкування архівних матеріалів, асигнувати просимую Вами суму зараз неможливо.

Центральне Архівне Управління УСРР на 1932 рік вносе до кошторису відповідні асигнування [.] і по затвердженню кошторису, Ваші видатки будуть прийняті.

Заст. Зав. Центрального Архівного Управління УСРР	/підпис/	КОСТІН
Зав. Фін. Частиною ЦАУ УСРР	/підпис/	ПАНОВ

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 143. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 73

**Лист Миколаївського місцевого архівного управління № 407
до Центрального архівного управління УСРР із наполяганням
на негайному асигнуванні коштів для оплати робіт
в Чорноморському центральному військово-морському архіві**

31 жовтня 1931 р.

№ 407
ЗІ/Х-[19]ЗІ р.

До Центрального Архівного Управління

Своїм листом № 505 від 8/ІХ-[19]ЗІ р. ми просили повернути нам суму грошей, що була нами витрачена на переведення робіт по прийому Чорноморського архіву за завданням ЦАУ і зокрема розпорядження Заст[упника] Зав[ідувача] ЦАУ т. КОСТІНА, що відповідна сума нам буде негайно вислана за н[ашими] вимогами [.] як видно з Вашого 09/ІЗ4 від 23/ІХ ц[ього] р[оку] [.] зазначена сума буде н[ам] повернута лише в 1932 р. і то при умові затвердження кошторису, рахуючи це цілком невірно з огляду [на] обіцянки т. КОСТІНА та маючи на увазі [.] що кошти МАУ [Миколаївському архівному управлінню] надали чайно обмежені, які ми повинні повернути по належності [.] тому просимо зазначену суму н[ам] повернути цього року.

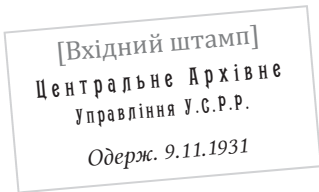
Зав. Місцевого Архівного Управління	/ПЕРВОМАЙСЬКИЙ/
Інструктор	/ДАШЕВСЬКИЙ/

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 147. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Док. № 74

**Заява М. Ф. Грибіна до Центрального архівного управління УСРР
про знищення стародруків і цінних дореволюційних періодичних
видань морської тематики в Миколаївській центральній бібліотеці
та необхідність вжиття заходів щодо попередження
втрати аналогічних видань у межах України та СРСР**

5 листопада 1931 р.

[Резолюція]

т. Костіну
т. Герасименкові
на висновок
мене повідомити
20. XI. С. Сємко

До Зав. Укрцентрархіву

[Від] Миколи Грибіна

З а я в а

Під час роботи в м. Миколаїві в Центральному Чорноморському воєнно-морському архіві мені довелося звернутися за допомогою до друкованого матеріялу. Недостатність літератури в самому Центральному Чорноморському архіві, звідки до того ж значна частина її за першу I/3–I9 століття була вивезена до Ленінграда 1924 року, понудила мене звернутися спочатку до Микол[аївської] центральної (кол[ишньої] общественной) бібліотеки і [.] нарешті [.] до Миколаївського відділу Севастоп[ольського] військпорту. Остання бібліотека за даними Г. Н. Ге («Историч[еский] очерк столетнего существования г. Николаева...» [.] Ник[олаев], 1890)⁷⁴⁴ виникла в зв'язку з евакуацією 1855 року з м. Севастополя в Миколаїв відомої Севастопольської воєнно-морської бібліотеки, існувала в дальшому, як філія Севаст[опольської] бібліотеки, – і це гарантувало до деякої міри повноту її матеріялу, але тут, в бібліотеці, я почув, що ані работ по історії флота, ані ювілейних видань Морського міністерства в бібліотеці нема, бо ці видання, як і, взагалі, всі видання дореволюційного часу [–] і, між іншим, такі, як «Русский архив», «Русское богатство», «Исторический вестник», «Мир божий», «Вестник Европы», «Современник» і інш., [–] як шкідливі, були, за винятком лише «Морского сборника», що видається й зараз під старою назвою [.] продані на вагу.

На моє запитання, як зав[ідувач] бібліотекою міг допустити безоговорне знищення видань, настільки вже рідких, що, в Миколаїві, [скорочене слово – не-

⁷⁴⁴ Згадується праця: Ге Г. Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790–1890). Николаев, 1890. 122 с.

розбірливо], не тільки повних комплектів, ба, навіть, багатьох назв, не можна знайти зовсім [.] я одержав відповідь: під час роботи комісії бракувало [...] прикладів можливість використати в умовах м. Миколаїв [...] культурну цінність багатьох зі знижених назв, а юрисконсульт порту, бувший членом комісії, признався в помилковості свого погляду в комісії, бо нещодавно він знайшов посилку на [...] по гідрографії, надруковану в одному зі знижених комісією журналів і використати цю роботу немає зараз можливости. Проте книжки [., які] цікавили мене, він радить мені пошукати в Ленінграді або в Архангельському, де є добра в[ійськово]-морська бібліотека, а можливо, і в Севастополі. Список знижених книг мені не було показано, але заг[альна] кількість зниженого перевищує 3 тисячі примірників. Серед знижених, крім згаданих вже, є, між іншим, література на англ[ійській], німецькій та французькій мовах, стародруки (з ІІ століття). Щодо директив, на підставі [яких] працювала комісія, то мені було сказано, що діяла комісія на підставі розпорядження політвідділу [підкреслено в тексті], що було дано во всесоюзному масштабі. Пропозиція, одержана мною від юрисконсульта [.] їхати кудись за межі України в Ленінград або Архангельськ звучала не жартом, бо, дійсно, значніші книгозховища України – бібліотека ВУАН і Харків[ська] центральна наукова бібліотека, – не мають повного комплекту цілого ряду дореволюційних періодичних видань; поповнити їх була надія за рахунок таких кутків, як Миколаїв, (що і зробив, між інш[им], [скорочене слово – нерозбірливо], як я згадував вище, Ленінградський центр[альний] в[ійськово]-мор[ський] архів І924 р.). А де гарантія, що влітку цього року не працювала така ж сама комісія і з такими ж наслідками в Архангельському.

Все сказане мною вище я вирішив довести до Вашого відома, бо, якщо ще не все науково-цінне було продано в тих бібліотеках, де працювали аналогічні комісії (під час мого од'їзду, в бібліотеці Микол[аївського] відділу Сев[астопольського] військпорту, я, [скорочене слово – нерозбірливо], чув, що вилучені комісією стародруки з ІІ століття, ще не були продані на вагу, бо чекали, що хтось за них дасть більші гроші), або якщо не во всіх містах працювали такі комісії, то лише одне ЦАУ має достатньо авторитету для того, щоб (і, може, в масштабі не тільки України) припинити анархічність знищення надалі.

5. XI.І93І р.

м. Харків

/підпис/ М. Грибін

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 55-56. Рукопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 75

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Управління військово-морських сил СРСР та Центрального
архівного управління СРСР з інформацією про знищення
стародруків та цінних дореволюційних періодичних видань
у Миколаївській центральній бібліотеці та з проханням
про видання розпорядження щодо залучення представників
архівних управлінь до роботи утилізаційних комісій**

9 грудня 1931 р.

В УПРАВЛЕНИЕ ВОЕННО-МОРСКИХ СИЛ СССР
г. Ленинград

Копия ЦАУ СССР

04/I70

9/XII [19]3I

Во время пребывания в г. Николаеве представителя Центрального Архивного Управления УССР выяснилось, что в библиотеке Николаевского отделения Севастопольского военного порта комиссия передала на утилизацию до 3000 книжек. В числе уничтоженных книг были комплекты таких журналов, как [:] «Русский Архив», «Современник», «Исторический Вестник» и т.д. [-] а также все дореволюционные издания по истории флота и юбилейные издания морского министерства. Большинство изданий настолько уже редко, что не в каждой библиотеке их можно достать. Что же касается изданий по истории флота, то печатные материалы, необходимые для разработки архивов, уничтожены и ни одна из библиотек Украины их не имеет.

Кроме того, по сведениям ЦАУ УССР, комиссия изъяла старопечатные издания /с I6 стол[етия]/, а также ряд книг на иностранных языках и предполагала их также продать на вес.

Центральное Архивное Управление УССР доводит до Вашего сведения факты уничтожения ценнейших изданий и просит дать распоряжение подведомственным Вам учреждениям о том, чтобы передача на утилизацию книжек происходила бы с участием представителя соответствующего архивного управления.

ЗАМ. ЗАВ. ЦАУ УССР

/КОСТИН/

ИНСТРУКТОР

/НАСОНОВА/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 64. Машинопис. Російською мовою. Відпуск.

Док. № 76

**Лист Центрального архівного управління СРСР
до Коменданта Миколаївського військового порту
та Центрального архівного управління УСРР зі зверненням
про сприяння останньому в концентрації архівних документів
Чорноморських портів**

8 березня 1932 р.

Копія

ЦИК СССР

ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Москва, 12, ул. 25 Октября, 15
Телефон 56-49

8/III-1932 г.

Коменданту Николаевского Порта

Копия: Центральное Архивное
Управление УСРР

Центральное Архивное Управление СССР просит оказать содействие ЦАУ УСРР в проведении работы по концентрации архивных материалов Черноморских Портов в хранилищах Центрального Архивного Управления УСРР.

Ученый Секретарь

Центральн[ого] Архив[ного] Управлен[ия] СССР /подпись/ ИСТНЮК

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 36. Машинопис. Російською мовою. Копія. Згасаючий текст.*

Док. № 77

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Одеської обласної архівної управи та Миколаївського
державного історичного архіву про поновлення
приймання-передавання документів Чорноморського
центрального військово-морського архіву до відання ЦАУ УСРР**

17 жовтня 1932 р.

I7/X-[19]32 р. № 03/I70

ДО ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
АРХІВНОЇ УПРАВИ

К[опі]я до Миколаївського
Держістархіву

Центральна Архівна Управа ще в 1931 році дістала дозвіл від Управління Військово-Морських Сил РСЧА СРСР на одержання архівних матеріалів т[ак] зв[аного] «Чорноморського Архіву», що перебуває в помешканні Миколаївського Військового порту.

В зв'язку з деякими запереченнями з боку ЦАУ СРСР проти передачі цих матеріалів ЦАУ УСРР, Управління Військово-Морських Сил запропонувало Начальникові Миколаївського Військового Порту тимчасово утриматися від передачі ЦАУ УСРР матеріалів «Чорноморського Архіву».

В зв'язку з цим, в 1931 р. була припинена вся робота по первісній розборці і прийому цих матеріалів, що її проводив Миколаївський Держістархів за дорученням і під керівництвом ЦАУ.

Оскільки ЦАУ СРСР тепер не заперечує проти передачі ЦАУ УСРР матеріалів «Чорноморського Архіву» і, навпаки, звернулося зі спеціальним листом до Начальника Миколаївського Військового Порту з проханням «оказать содействие ЦАУ УСРР в проведении работы по концентрации архивных материалов Черноморских портов», Центральна Архівна Управа пропонує Вам доручити Миколаївському Держістарху прийняти матеріали «Чорноморського Архіву», опрацювати заходи, що їх треба вжити, щоб розібрати ці матеріали, вжити заходів до небезпечного переховування матеріалів до того [,] як їх буде можна вивезти з приміщення Миколаївського Військового Порту.

Копія згаданого листа ЦАУ СРСР до цього додається.

Про виконання цього ЦАУ пропонує своєчасно його повідомити про плян намічених Вами заходів щодо здійснення фактичної прийомки матеріалів «Чорноморського архіву» до архівосховищ УСРР.

УПРАВЛЯЮЧИЙ Центральної Архівної Управи
Керівник Архівознавчої групи

/С. СЕМКО/
/ЮРЧЕНКО/

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 61–61зв. Машинопис. Українською мовою. Відпуск. Згасаючий текст.*

Док. № 78

**План заходів та доповідна записка Миколаївського державного
історичного архіву щодо приймання документів
Чорноморського центрального військово-морського архіву**

Укладено в жовтні 1932 р.

[Кутовий штамп]

У. С. Р. Р.

**МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСНА
АРХІВНА УПРАВА**

**МИКОЛАЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ**

**ДО ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВНОГО
УПРАВЛІННЯ**

м. Харків

на № 03/І70 від І7/Х-[19]32

_____1932 р.
№ 903

При цьому Миколаївський Державний Історичний Архів надсилає плян намічених заходів для прийняття матеріалів «Чорноморського Архіву» та доповідну записку щодо цього питання.

П Л Я Н

намічених заходів щодо прийомки матеріалів «Чорноморського Архіву»
до Миколаївського Державного Історичного Архіву

- І. ПОМІШКАННЯ – Звернутись до Міської Ради про надання помешкання, ремонт його, обладнання його стелажми, протипожежними засобами та інш.
2. ПРИЙОМКА – Скласти комісію по перевірці та прийомки матеріалів
3. Перевозка та укладка матеріалів

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

Миколаївським Державним Історичним Архівом від Вас одержано доручення прийняти архівні матеріали «Чорноморського Архіву». Ці історичні матеріали кількістю біля 2 кілометрів потребують відповідних умов, для прийняття та належного переховування їх.

Архівосховища, які є в розпорядженні ДІА цілком завантажені архівними матеріалами, через що потрібно придбати нового помешкання, для чого нами подано доповідну записку до Миколаївської Міської Ради про виділення відповідного помешкання. Далі, помешкання, яке буде нам приділено М[іською] Радою, потребує відповідного ремонтування та обладнання стелажми та інш.

Крім того [.] для прийомки будуть потрібні відповідні наукові та технічні сили.

У Вашому листі не вказано, на які кошти ми повинні перевести всю роботу по прийомці «Чорноморського Архіву».

Кошти, виділені нам за кошторисом місцевого бюджету, приймаючи до уваги скоре закінчення року, майже цілком використані, тому просимо терміново повідомити нас [.] з яких джерел ми повинні користуватись коштами для переведення прийомки «Чорноморського Архіву» – чи з Вашого боку, чи з цим питанням нам звертатись до Обласної Арх[івної] Управи.

Крім того [.] просимо повідомити, чи буде надіслано від Вас або від Обл[асної] Арх[івної] Управи спеціального інструктора для участі в комісії по прийомці матеріалів.

Т[имчасово] В[иконуючий] О[бов'язки]

Директора Д[ержавного] І[сторичного] А[рхіву] /підпис/ Ронжес

Секретар

/підпис/ Шаповалова

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 60. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 79

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Миколаївського державного історичного архіву
та Одеської обласної архівної управи про приймання
документів Чорноморського центрального військово-морського
архіву без їх попереднього упорядкування**

5 листопада 1932 р.

5/XI [19]32 р.

[№]05/I70

До Миколаївського ДІА
на № 903

Копія – Одеській Обласній
Архівній Управі

Центральна Архівна Управа УСРР вважає за потрібне прийняти зараз матеріали «Чорноморського архіву» в їх теперішньому приміщенні. Для прийомки матеріалу треба скласти невелику комісію з представників Миколаївського Держ[авного] Істарху та Військового порту. Детальної перевірки справ переводити не треба, а лише зазначити в акті назви фондів та їх лін[ійний] розмір.

Центральна Архівна Управа, розглянувши В[аш] плян зазначає, що в п. 3 треба викреслити «по перевірці». Крім того, треба додати такий пункт

«скласти кошториса на розбору та переведення архіву» і внести цю суму до кошторису Одеської Обл[асної] Арх[івної] Управи.

Одночасно з цим ЦАУ підкреслює, що В[ам] треба вжити заходів до забезпечення переховування матеріалів до їх перевезення.

РЕФЕРЕНТ ЦАУ УСРР

/НАСОНОВА/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 63. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Док. № 80

Доповідна записка директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова до Центрального архівного управління УСРР про вжиті заходи щодо розв'язання питання Чорноморського центрального військово-морського архіву з додаванням копії листа Миколаївського військового порту на адресу Управління Народного комісаріату військово-морських справ Робітничо-селянської Червоної армії

Не раніше 23 грудня 1932 р.

[Кутовий штамп]

У. С. Р. Р.

**ОДЕСЬКА ОБЛАСНА
АРХІВНА УПРАВА**

**МИКОЛАЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ**

До Центральної Архівної Управи
м. Харків

Копія: Одеської Обласної
Архівної Управі

Директора Миколаївського
Державного Історичного Архіву

С. З. КАТКОВА

[Штамп вхідний – нерозбірливо]

Доповідна записка

Одержавши В[ашого] листа від І7/Х-[19]32 р. за № 03/І70 про прийомку «Чорноморського Архіву», нами було вжито по цьому питанню таких заходів:

1) Згідно В[ашого] розпорядження, складено та надіслано до ЦАУ пляна прийомки зазначеного архіву;

2) Подано до М[іської] Ради доповідну записку про надання н[ам] відповідного помешкання;

3) Повідомлено Військ[овий] Порт про час здачі-прийомки матеріалів Чорноморського Архіву.

Але Військпорт, на підставі неодержання розпорядження Центру по лінії Воєнно-Морських Сил, по цьому питанню – категорично відмовився від передачі Чорноморського Архіву Мик[олаївському] Державному Історичному Архіву.

Мною було про це доведено до відому Міськ[ого] Р.С.І., на якій вдалось добитись того, що Мик[олаївським] Військпортом було надіслано запитання до Центр[ального] Управління УВМС РККА, про остаточне розв'язання питання про передачу Чорноморського Архіву Мик[олаївському] Державному Історичному Архіву.

Копію цього запитання до цього додаємо нижче.

КОПІЯ

[Кутовий штамп]
Мик[олаївський]
Військ[овий] Порт
Від[діл] Адмін[істративний]

23/ХІІ-[19]32
№ 1/5/2112

Начальнику VI-го Управління УВМС РККА
МОСКВА, 2 дом РВС СССР, Красная площадь

Копия: Зав[едующему] Центральн[ым]
Архивным Управлением СССР
МОСКВА, І2, Никольская, І5

Зав[едующему] Центральн[ым]
Архивным Управлением УССР

ХАРЬКОВ, Вольной Академии, 6

Николаевской КК-РКИ

Отношением VI-го Сектора УСУ УВМС РККА от 23/VIII-[І9]3І г. № І64205/2308 было сообщено, что согласно приказания Зам. Наморси РККА от передачи Черноморского Архива, впредь до особого распоряжения, необходимо воздержаться.

Центральное Архивное Управление УССР несмотря на то, что своевременно было поставлено в известность о поступившем приказании Зам. Наморси РККА, настоятельно предлагает Николаевскому Архивн[ому] Управлению приступить к приемке «Черноморского Архива».

Николаевский Военный Порт, не имея от Вас дополнительных указаний, отказал в передаче архива, ссылаясь на отношение 6-го сектора.

Сообщая об этом, просьба окончательно разрешить вопрос о «Черноморском Архиве» в Николаеве, будет ли передан Центр[альному] Архиву УССР или останется за Центр[альным] Арх[ивным] Управлением СССР, в последнем случае, когда будет приступлено к перевозке.

КОМАНДИР и КОМИССАР Н[иколаевского] В[оенного] П[орта]	/И. ГОРДЕЕВ/
НАЧАЛЬНИК АДМИНЧАСТИ	/С. БОГДАНОВ/
ДИРЕКТОР Мик[олаївського] ДІА	/підпис/ КАТКОВ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903. Арк. 68. Машинопис. Українською та російською мовою. Оригінал. Лист С. З. Каткова не датовано.

Док. № 81

**Лист Центрального архівного управління УСРР
до Управління військово-морських сил Робітничо-селянської
Червоної армії СРСР та Центрального архівного управління СРСР
із проханням про надання розпорядження
Миколаївському військово-морському порту щодо передавання
Чорноморського військово-морського архіву до відання ЦАУ УСРР**

8 грудня 1932 р.

8/XII-[19]32 № 03/I70

В Управление Военно-Морских Сил РККА СССР
г. М О С К В А

Копия в Центральн[ое] Архивное Управление
Союза СССР – г. Москва

В связи с тем, что Центральное Архивное Управление Союза в настоящее время не возражает против передачи Центральному Архивному Управлению УССР архивных материалов т[ак] наз[ываемого] «Черноморского Архива», находящегося в ведении Николаевского военного порта и наоборот ЦАУ СССР просило означенный порт оказать содействие ЦАУ УССР в приеме указанных материалов – Центральное Архивное Управление УССР просит возобновить Ваше распоряжение от ІЗ/VII-І93І г. № І64205 о передаче архивных материалов «Черноморского Архива» в распоряжение ЦАУ УССР, так как без такового распоряжения Начальник Николаевского военного порта отказывается передать указанные материалы.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Копия отношения ЦАУ СССР от [число і місяць – нерозбірливо] [19]32 г. № [нерозбірливо] – на имя командира Николаевского порта.

УПРАВЛЯЮЩИЙ Центральным
Архивным Управлением УССР

/С. СЕМКО/

Руководитель Научно-Архивов[едческой]
груп[пы] ЦАУ УССР

/ЮРЧЕНКО/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 903.
Арк. 66. Машинопис. Російською мовою. Відпущк.

Док. № 82

З доповіді директора Миколаївського державного історичного архіву на нараді при Одеській обласній архівній управі

грудень 1932 р.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ АРХІВ

Чорноморський Архів знаходиться на терені Миколаївського заводу ім[ені] «6І [комунара]» [-] колишн[ій] «РУССУД».

Всі архівні фонди розташовано на полицях, кожний окремий фонд має відповідне місце для переховування.

Всі архівні матеріали, за виключенням незначної кількості, підшито та пов'язано, ярликів на в'язках немає, але на справах є надписи з повною назвою фондів.

В справах дореволюційного часу є внутрішні описи.

Всього в Чорноморському Архіві переховується 200 діловодних фондів, приблизно за роки І77І–І9І8 рр., лінійним розміром І889,35 пог[онних] метрів.

Фонди маютьсЯ такі:

- І. Канцелярия строения города Николаева за І787–І797 гг.
2. Николаевское Адмиралтейское Правление, І792–І797 гг.
3. Управление Черноморскими Адмиралтейскими селениями, І800–І863 гг.
4. Дирекция Богоявленских казенных фабрик, І823–І835 гг.
5. Канцелярия Черноморского Департамента, І804–І834 гг.
6. Канцелярия Главного К[оманди]ра Черноморского флота и портов, І8І2–І884 гг.
7. Штаба Главного К[оманди]ра Черноморского флота и портов [крайні дати не зазначені].
8. Штаб флота и портов Черного и Каспийского морей, І87І–І8І4 [тут у крайній даті, як очевидно, допущено помилку].
9. Штаб Командира Дунайских Портов и флотилии по части распорядительной, І848–І856 гг.
- І0. Штаб Командира Севастопольского Порта, І824–І86І гг.
- ІІ. Технический Комитет по сооружению сухих доков в Севастополе и Лазарева адмиралтейства, І852–І858 гг.
- І2. Архив Таганрогского Порта, І77І–І60І [тут у крайній даті допущено помилку].
- І3. Николаевская Портовая контора, І860–І9І8 гг.
- І4. Комиссия военного суда Севастопольского порта, І856–І86І гг.
- І5. Канцелярия Военно-морского Прокурора при Николаевском Военном Суде, І826–І88І гг.

- 16. Черноморские экипажи [крайні дати не зазначені].
- 17. Ластовые экипажи [крайні дати не зазначені].
- 18. Рабочие экипажи [крайні дати не зазначені].
- 19. Севастопольские морские арестантские роты [крайні дати не зазначені].
- 20. Инспектор корпуса штурманов Черноморского Ведомства, 1826-1838 гг.
- 21. Рушукский отряд морских команд, 1877-1879 гг.

6 також основні діловодні форми різних кораблей, корветів, шхун, яхт, пароплавів, канонерських лодок та інших суден за 1811-1913 рр., лінійним розміром 38 метрів.

Друковані видання і збірники узаконень та розпоряджень та накази - лінійним розміром 207 метрів.

Для визначення характеристики та змісту архівних матеріалів з фондів «Чорноморського Архіву» було розглянуто декілька справ з фондів:

1. Канцелярия Строения г. Николаева «О присылаемых при указах из Екатеринославского Наместнического Правления и других мест на поселение на реку Ингул безпаспортных людях», 1789-1792 гг.;

«Месячные и частные рапорта, табели и ведомости о числе адмиралтейских мастеров, нижних чинов и о поселян[ах] военных и пленных турках и о жителях в Николаеве и Богоявленске».

2. Управление Черноморскими Адмиралтейскими селениями:

- а) «Дела Фалеева и Канцелярии Строения города Николаева», 1789 г.;
- б) «Дела со статистическими сведениями о посевах и урожаях. Об увольнении Черноморских Адмиралтейских поселян из Морского ведомства в Гражданское», 1859 г.;
- в) О работах поселян при Николаевском Адмиралтействе, сведения о поселянах и пр[очее].

3. Фонд «Канцелярии Черноморского Департамента». Переписка о возникшем в 1830 г. возмущении в Варшаве, о качестве крепости и транспортных судов и т.д.

4. Фонд «Канцелярии Главного командира Черноморского флота и портов»:

- а) Об учреждении Адмиралтейских поселений в 1784 г.;
- б) Переписка об адмиралтейских поселениях, 1860 г.;
- в) Переписка о проектах чертежей г. Севастополя, 1838-1840 гг.

5. «Временное отделение»:

- а) В делах за 1822-1824 гг. имеется переписка об устройстве водопровода в г. Николаеве;
- б) Переписка о постройке в Николаеве зданий для войск и арестантов, имеется отдельное дело о бунте арестантов.

6. «Николаевский военно-морской суд»

Имеются судебные дела по обвинению в неподчинении распоряжениям начальства, 1886 г.

7. «Экипажеские суды». Судебные дела по таким же обвинениям, 1895 г.

8. «Николаевская Инженерная Команда»:

а) О постройке в г. Николаеве литейного завода, 1838–1860 гг.

9. Фонд «Гидрографическая часть штаба Черноморского флота и Портов. Строительная часть»

а) О построении в Николаевском Адмиралтействе адмиралтейских мастерских; постройка эллингов для броненосного строения и т.д.

Зав[ідува] Орг[анізаційно] Тех[нічним] Сект[ором] /підпис/

Державний архів Одеської області. Ф. 1403. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 57–57зв. Машинопис. Українською та російською мовами. Другий примірник, надрукований через синю копірку.

Док. № 83

Лист Центрального архівного управління СРСР до Центрального архівного управління УСРР щодо висловлення думки про заснування архівів Червоної армії в союзних республіках

19 лютого 1933 р.

[Бланк]

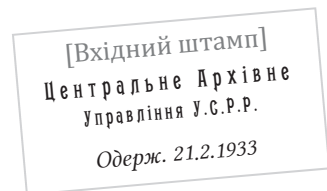
ЦИК СССР

ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Москва, 12, ул. 25 Октября, 15
Телефон 56-49

І9/ІІ-І933 г.

Центральное Архивное Управление У.С.С.Р.

Центральное Архивное Управление СССР просит сообщить Ваше мнение о целесообразности и формах организации архивов Красной Армии в Союзных Республиках.

Просьба Ваши соображения по данному вопросу в возможно срочном порядке прислать в Секретариат ЦАУ СССР.

Ученый секретарь

/подпись/

Рахлин

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1717. Арк. 1. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 84

**Витяг з листа В. В. Максакова до С. М. Семка
про наближення прийняття радянським урядом постанови
щодо передавання військових архівів до відання
Центрального архівного управління СРСР**

5 квітня 1933 р.

[Бланк]

ЦИК СССР

ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Москва, 12, ул. 25 Октября, 15
Телефон 56-49

5/IV-1933 г.

Центральное Архивное Управление У.С.С.Р.

Тов. Семко

Многоуважаемый Семен Михайлович!

Вернувшись из вынужденного отпуска /больше месяца был в санатории/, отвечаю Вам сразу на целый ряд писем Ваших и т. Сенченко.

И. В ближайшие дни должно быть принято, внесенное РВСР в Правительство, специальное постановление о передаче в ведение ЦАУ СССР Архивов Красной Армии и Военно-Исторического. Постановление содержит некоторые указания и об организации управления оставляемыми в республиканских и местных архивных учреждениях военными фондами. В связи с этим будет разрешаться вопрос и о «Черноморском архиве»...

*С коммунистическим приветом
/подпись/ В. Максаков*

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1717.
Арк. 6. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 85

**Постанова Центрального Виконавчого Комітету і Ради
Народних Міністрів Союзу РСР «Про військові архіви Союзу РСР»**

7 квітня 1933 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров
Союза ССР «О военных архивах Союза ССР»

В развитии постановления ЦИК и СНК Союза ССР от 10 апреля 1929 г. о
Центральном архивном управлении Союза ССР /С. 3. Союза ССР 1929 г. № 28,

ст. 253/, Центральный Исполнительный Комитет и Совет Народных Комиссаров Союза ССР постановляют:

1. Передать Архив Красной Армии и Военно-исторический архив из ведения Центрального архивного управления РСФСР в непосредственное ведение Центрального архивного управления Союза ССР.

Преобразовать архив Красной армии в Центральный архив Красной Армии.

2. Сосредоточить в Центральном архиве Красной Армии все основные материалы, относящиеся к истории гражданской войны и Рабоче-крестьянской Красной Армии.

3. Образовать в аппарате Центрального архивного управления Союза ССР военный отдел для непосредственного заведывания Центральным архивом Красной армии и военно-историческим архивом и общего руководства работой республиканских и местных архивных учреждений над военно-архивными материалами, остающимися в их хранилищах.

4. Поручить Центральному архивному управлению Союза ССР, совместно с Наркомвоенмором:

а) определить категории архивных материалов, которые подлежат сосредоточению в Центральном архиве Красной Армии и Военно-историческом архиве;

б) утвердить положение о Центральном архиве Красной Армии и Военно-историческом архиве.

5. Передать Центральному архивному управлению Союза ССР вместе с архивом Красной Армии и Военно-историческим архивом ассигнования на их содержание и на строительство новых архивохранилищ по бюджету на 1933 г.

6. Предусмотренная настоящим постановлением реорганизация должна быть проведена без увеличения существующих штатов военно-архивных учреждений.

Председатель Центрального
Исполнительного Комитета
Союза ССР

М. КАЛИНИН

Председатель Совета Народных
Комиссаров Союза ССР

В. МОЛОТОВ /СКРЯБИН/

И. о. Секретаря Центрального
Исполнительного Комитета
Союза ССР

А. МЕДВЕДЕВ

Москва, Кремль

7 апреля 1933 г.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 10. Арк. 35. Машинопис. Російською мовою. Копія.

Док. № 86

**Витяг із протоколу засідання колегії Центральної архівної
управи УСРР щодо розгляду питання про заснування
Центрального архіву Червоної армії в УСРР**

25 квітня 1933 р.

ПРОТОКОЛ № ІО

**Засідання Колегії Центральної Архівної Управи УСРР
від 25.VI.1933 р.**

ПРИСУТНІ: Голова Колегії С. Семко, члени колегії Й. Альперович,
Ф. Сенченко, Т. Каретнікова, секретар колегії М. Климаєв,
Заступник Керівничого Харківської Обласної Архівної
Управи т. Нікітін, співробітники Центральної Архівної
Управи т. т. Юрченко, Гудзенко, Білик, Насонова

СЛУХАЛИ: Доповідь про основні принципи побудови архіву Червоної Армії
(Доп[овідь] т. Сенченко)

С Х В А Л И Л И :

І. Заслухавши доповідь тов. Сенченка про основні принципи організації Центрального Архіву Червоної армії в УСРР, колегія Центральної Архівної Управи УСРР вважає за недоцільне організовувати такий окремий архів на Україні, виходячи з того, що: з утворенням ЦАУ Союзу РСР і, особливо, з перетворенням за постановою ЦВК Союзу РСР від 7.IV.1933 р. Центрального Архіву Червоної Армії в Москві на Центральний Архів Союзного значення, всі основні архівні матеріали Червоної Армії концентруються в цьому Архіві.

Отже, відповідної документальної бази для організації Центрального Архіву Червоної Армії на Україні нема. Ті матеріали Червоної Армії, що переходять ще архівосховищами ЦАУ УСРР [.] не утворюють такої документальної бази, як за цілісністю і характером матеріалів, так і за їх значенням.

2. Матеріали Червоної Армії, які не передаватимуться до Центрального Архіву СРСР, мають передаватись до секції Червоної Армії при державних історичних архівах, обласних історичних архівах та Всеукраїнському Державному Архіву. До цих секцій мають також передаватись матеріали воєнно-історичні, що не передаються до воєнно-історичного архіву Союзу РСР, для чого в секціях Червоної Армії утворити воєнно-історичні відділи.

3. Просити Центральну Архівну Управу СРСР при визначенні категорій архівних матеріалів, що підлягають концентрації до Центрального Архіву Червоної Армії, проекти списків всіх матеріалів для ознайомлення давати Центральній Архівній Управі УСРР.

4. Цю ухвалу перекласти на російську мову і надіслати до Центральної Архівної Управи СРСР.

. . .

Голова Колегії Центральної
Архівної Управи УСРР

/С. СЕМКО/

Секретар /підпис/

М. КЛИМАСЬ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1717.
Арк. 7–8, 15. Машинопис. Українською мовою. Копія.

Док. № 87

**Витяг з Переліку категорій архівних матеріалів,
що підлягали передаванню до центральних військових архівів,
підвідомчих Центральному архівному управлінню СРСР,
затвердженого ЦАУ СРСР та Штабом Робітничо-селянської
Червоної армії в 1934 р.**

Жовтень 1934 р.

[Гриф затвердження]

Утверждаю:
Зам Управляющего
Центрального Архивного
Управления СССР –
МАЛЬЦЕВ
Начальник Штаба РККА

К о п и я

П Е Р Е Ч Е Н Ь

КАТЕГОРИЙ АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ, ПОДЛЕЖАЩИХ
СОСРЕДОТОЧЕНИЮ В ЦЕНТРАЛЬНЫХ ВОЕННЫХ
АРХИВАХ, ПОДВЕДОМСТВЕННЫХ ЦЕНТРАЛЬНОМУ
АРХИВНОМУ УПРАВЛЕНИЮ СССР

Октябрь 1934 г.

... Раздел III.

В МОРСКОМ АРХИВЕ ЛЕНИНГРАДСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА /Ленинград, Наб[ережная] Красного Флота, д[ом] 4/ сосредотачиваются для хранения:

§ 1. Архивные материалы морского ведомства и флота царской России с половины XVII века по 1917 г., а именно: центральных учреждений и учреждений Морского министерства и предшествовавших ему учреждений Морского ведомства; штабов командиров военных портов, военно-походных канцелярий адмиралов, штабов командующих флотом; Морского ведомства: судов, флотских экипажей, заводов и других учреждений и заведений, кроме указанных в примечании к настоящему разделу.

§ 2. Архивные материалы за пореволюционный период /с Октября 1917 г./ военно-морских сил РККА:

- а) политуправлений, политотделов, комиссаров и других партийно-политических органов;
- б) управлений начальника морских сил РККА и других центральных учреждений морского ведомства;
- в) реввоенсоветов флотов, штабов флотов, флотилий, штабов судовых соединений /дивизий, бригад, отрядов/ и специальных формирований /морской артиллерии, по подводному плаванию и т. д./
- г) всех кораблей;
- д) флотских экипажей, штабов и частей укрепленных районов;
- е) управлений портов;
- ж) Морской академии, ВМУЗов и школ комсостава;
- з) научно-исследовательских институтов военно-морского ведомства;
- и) военно-морских воздушных сил.

ПРИМЕЧАНИЕ I. Остаются на хранение в местных архивных органах в г.г. Кронштадте, Мурманске, Киеве, Севастополе, Баку, Хабаровске и Владивостоке архивные материалы складов, магазинов, мастерских военных портов и других береговых учреждений Морведа местного значения.

Раздел IV. Общие указания.

§ I. Штабы, управления, учреждения и войсковые части РККА, а также краевые /областные/ и республиканские /АССР и ССР/ архивных органы, в ведении которых имеются архивные материалы, подлежащие, согласно настоящему перечню, хранению в центральных военных архивах, должны направлять их с имеющимися описями в эти архивы, по принадлежности, а именно: войсковые части и учреждения РККА в порядке действующих по сему предмету правил /приказ РСФСР № II66-1932 г. и правила, объявленные при прик[азе] РСФСР № I07I-1924 г./, а архивных органы системы Центрального архивного управления, в порядке циркуляра его № 0007/ 29 м. от 26.V.1927 г. /бюллетень Центрархива РСФСР № 6/6I 1927/

§ 2. В Центральные военные архивы сдаются, по принадлежности, законченные делопроизводством материалы войсковых частей и учреждений РККА по истечении 10-летнего срока хранения со времени их окончания^{х/}.

Из этих материалов до сдачи должны быть изъяты такие материалы, которые не подлежат оставлению на дальнейшее хранение, как не имеющие научно-исторического и справочного значения.

§ 3. К старой армии относят архивные материалы войсковых частей, штабов, управлений, учреждений и заведений, существовавших в дореволюционный период до расформирования или демобилизации их в 1917-1918 гг.

^{х/} § I. Правил постановки архивной части в учреждениях Союза СССР, организациях и предприятиях общесоюзного значения, изд[ания] Центрархива 1931 г.

§ 4. Архивные материалы старой армии и Красной Армии, из категории, отнесенных настоящим перечнем к хранению в местных архивохранилищах, если они будут иметь особое или всесоюзное значение, или потребуются сосредоточить все материалы фонда в одном архивохранилище – могут быть передаваемы в соответствующие архивохранилища по распоряжению Центрального архивного управления СССР, согласованному с[о] Штабом РККА.

§ 5. Вопросы, могущие возникнуть при применении настоящего перечня, разрешает Центральное архивное управление СССР по согласованию со Штабом РККА.

§ 6. С х е м а направления архивных фондов с указанием архивохранилищ, в кои они подлежат передаче, – объявленная при Циркуляре Наркомвоенмора № 62 – I925 г. отменяется.

Начальник Военного Отдела ЦАУ СССР – Буберг

Ст. научный сотрудник – Хрипач

Верно:

Ст. научный сотрудник /подпись/

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1735. Арк. 1, 5–7. Машинопис. Російською мовою. Копія.

Док. № 88

Лист Центрального архівного управління СРСР до Центрального архівного управління УСРР із вказівками щодо організації роботи з військовими фондами

13 липня 1933 р.

[Бланк]

ЦИК СССР

ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Москва, 12, ул. 25 Октября, 15

Телефон 56-49

[Резолюція]

Срочно. Циркулярно.

IЗ/VII-I933 г.

м. Юрченко

Центральное Архивное Управление У.С.С.Р.

Во исполнение постановления ЦИК и СНК СССР от 7 апреля I933 г. за № 63/607 и распоряжения Центрального Архивного Управления СССР от I7/VI-I933 г. за № 23 [.] образуется в аппарате ЦАУ СССР Военный Отдел, который непосредственно ведает Центральным Архивом Красной Армии и Центральным Военно-

Историческим Архивом и проводит общее руководство работой республиканских и местных архивных учреждений, где сосредотачиваются военно-морские архивы.

Военный Отдел ЦАУ просит республиканские, краевые и областные архивные управления: 1) сообщить в ближайшее время о состоянии военных архивов и их фондов; 2) представить подробный отчет о проделанной работе за истекшее время; 3) прислать планы работ и сметы по военным архивам на ближайшее время; 4) сообщить штаты военных архивов и указать фамилии лиц, которые непосредственно руководят таковыми.

В ближайшую очередь Военному Отделу ЦАУ СССР необходимо получить от Вас: перечень военных фондов, кои описаны и разобраны, а также и тех, кои еще не разобраны. Перечень составить в двух экземплярах отдельно по фондам Старой Армии, фондам Красной Гвардии и Красных партизан и по Красной Армии. Фонды Старой Армии считать по годам до 1917 г. включительно, а Красной Армии [-] с 1918 г., причем если часть расформирована в 1918 г. - относите ее к фондам Старой Армии, и части Красной Армии, сформированные 1917-[19]18 г. [] относите к фондам Красной Армии.

В дальнейшем все вопросы общего характера, касающиеся военно-морских архивов, предлагается согласовывать с Военным Отделом ЦАУ. Адрес: Москва, ул. 25 Октября (б. Никольская) [] д. 15.

Военный Отдел ЦАУ СССР.

ПРИЛОЖЕНИЕ: 1) Положение о Военном Отделе Ц.А.У.

2) Положение о Центральном Архиве Красной Армии

3) Положение о Центральном Военно-Историческом Архиве

Управляющий Центральным Архивным

Управлением СССР

/подпись/

БЕРЗИН

Начальник Военного Отдела

/подпись/

БУБЕРГ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 1717.
Арк. 2. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 89

**Протокол засідання комісії, створеної ЦАУ СРСР
для вирішення питання розподілення і вивезення фондів
Чорноморського центрального військово-морського архіву**

2 липня 1933 р.

**ПРОТОКОЛ
ЗАСЕДАНИЯ КОМИССИИ ОРГАНИЗОВАННОЙ Ц.А.У. СССР ПО ВОПРОСУ
ПО РАСПРЕДЕЛЕНИЮ И ВЫВОЗУ АРХИВНЫХ ФОНДОВ БЫВШЕГО ЦЕНТРАЛЬНОГО
ЧЕРНОМОРСКОГО АРХИВА В г. НИКОЛАЕВЕ
ОТ 2/VII [2 июля]–1933 ГОДА**

ПРИСУТСТВОВАЛИ: Председатель и представитель ЦАУ СССР – ЛУНЦ И.В.,
Представитель ЦАУ УССР – ГЕРАСИМЕНКО Ф.А.,
Представитель Морских Сил и Никвоенпорта – ОРОБЕЦ Н.Н.

І. Комиссия в выше указанном составе [,] рассмотрев все имеющиеся в ее распоряжении справочные материалы архива /описи фондов, алфавиты к описям/ и ознакомившись с содержанием самих архивных фондов, пришла к следующим выводам:

АРХИВНЫЕ ФОНДЫ И ЧАСТИ НЕКОТОРЫХ ФОНДОВ

- І. Управление Адмиралтейскими казенными селениями І800–І863
І87 единиц хранения
2. Дирекция Богоявленских фабрик І823–І836
29 ед. хранения
3. Заведующего Казенными садами г. Николаева І867–І883
ІІ4 ед. хранения
4. Канцелярия Черноморского департамента по части
Богоявленских фабрик І829–І83І
І0 ед. хранения
5. Канцелярия Обер-Интенданта Черноморского флота
по части Богоявленских фабрик І824–І850
І8 ед. хранения
6. То же по части садов І833–І850
24 ед. хранения
7. Канцелярия строения г. Николаева І787–І798
227 ед. хранения
8. Канцелярия Черноморского Департамента
по гражданской части І799–І835
9. Инвалидные хутора г. Николаева І860–І876
34 ед. хранения
- І0. Николаевский Военный губернатор І805–І836
63 ед. хранения

II. Канатний завод..... I896-I907
9 ед. Хранения

Передать на постоянное хранение в ЦАУ УССР.

II. Все остальные фонды и части фондов передаются на постоянное хранение в
Морской Исторический Архив ЛОМИА.

III. Отдельное оборудование архива передать в распоряжение ЦАУ УССР для ис-
пользования Николаевским Государственным Историческим архивом. Ввиду возра-
жений со стороны члена комиссии Представителя Никвоенпорта тов. ОРОБЕЦ во-
прос этот передать для окончательного разрешения в ЦАУ СССР и Высшего Мор-
ского Командования.

ПОДПИСИ:

/ЛУНЦ/

/ГЕРАСИМЕНКО/

/ОРОБЕЦ/

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 2. Машинопис. Українською
мовою. Копія.

Док. № 90

Лист Центрального архівного управління УСРР до Миколаївського державного історичного архіву зі вказівкою щодо прийняття на зберігання документів Чорноморського центрального військово-морського архіву

[Кутовий штамп]

15 квітня 1934 р.

У.С.Р.Р.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
РАД РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКИХ
та ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

ДИРЕКТОРУ МИКОЛАЇВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО
ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ
К-я Одеський Обласний
Архівний Управі

ЦЕНТРАЛЬНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ УСРР

15/IV [15 квітня] 1934 р.

м. Харків, вул. Вільної Академії, 6
Телеф. 4-13

За повідомленням ЦАУ СРСР, до Миколаєва мав виїхати співробітник Морсь-
кого Архіву Ленінградського відділу Центрального Історичного Архіву

т. ШВЕЦОВ для організаційний робіт по відправці Миколаївським Воєнним Портом архівних матеріалів порту до Ленінграду.

Повідомте: 1) Чи такі матеріали вже відправлено.

2) Чи передано до Миколаївського ДІА [державного історичного архіву] матеріали порту, які перераховано в копії протоколу.

Якщо матеріали, що їх потрібно згідно протоколу, передати ЦАУ УСРР, до сі не передано, організуйте їх прийом до В[ашого] архіву.

ЗАСТ. КЕРІВНИЧОГО ЦЕНТРАЛЬНОЇ

АРХІВНОЇ УПРАВИ УСРР

/СЕНЧЕНКО/

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 1. Машинопис. Українською мовою. Оригінал.

Док. № 91

Доповідна записка директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова про вилучення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву з Миколаєва, надіслана до Центрального архівного управління УСРР

22 квітня 1934 р.

ДО ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ

м. Харків

Копія: ОБЛАСНОЇ АРХІВНОЇ УПРАВИ

м. Одеса

На в/№ 03/7І від І5/ІV-34 р. [15 квітня 1934 року]

Д О П О В І Д Н А З А П И С К А

ДИРЕКТОРА МИКОЛАЇВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВА
КАТКОВА С. З.

І9-го квітня 1934 року ми одержали від ЦАУ УСРР листа про те, що до м. Миколаєва виїхав представник Ленінградського Історичного Архіву тов. Швецов для прийняття та відправки матеріалів «ЧОРНОМОРСЬКОГО АРХІВУ», причому Мик.[олаївському] Державному Історичному Архіву доручається прийняти архівні матеріали, які за протоколом, доданим до В[ашого]/листа [.] належать до передачі ЦАУ УСРР.

Коли я з'явився до Управління Мик.[олаївського] Воєнного Порту [.] у віданні якого знаходився до цього часу «Чорноморський Архів» [.] виявилось, що роботи

по відправці провадяться вже на протязі 2-х місяців. Тов. Швецов, приїхавши до м. Миколаїв, звернувся безпосередньо до Управління Воєн.[ного] Порту, не знайшовши потрібним навіть повідомити Мик.[олаївський] Держ.[авний] Історичний Архів про роботи.

В сучасний [мо]мент справа з[і] вказаними матеріалами знаходиться в такому стані:

Робітники Воєн[ного] Порту під керівництвом самого т. Швецова, в цілком хаотичному безпорядкові, пакують архівні матеріали в ящики розміром до 2-х метрів завдовжки та біля 1 метра висотою, причому ящики ці збито з якихось скалок, так що матеріали в більшості залишаються майже зовсім розкритими; крім того [.] ці ящики, через велику вагу запакованих в них архівних матеріалів, не витримують перегрузки і є велика небезпека в тому, що до міста буде доставлено просто розсип, замість великої історичної цінності архівних фондів, що відправляються.

Що ж до матеріалів, які нам доручено прийняти до Миколаївського Державного Історичного Архіву, то те, що відкладає т. Швецов, за його власним виразом [.] «если я обнаруживаю», являє з себе не ті фонди, що вказано в списку, зі вказанням кількості одиниць та років, а якісь розрізнені справи, так що, коли Ви все ж таки запропонуєте прийняти ці матеріали, то ми прийматимемо їх лише за лінійним розміром, а не за належним порядком.

Причому т. Швецов також заявляє, що він відбирає наші матеріали не детально, та що [.] коли «обнаружатся» такі в Ленінграді, то вони будуть повернені до ЦАУ УСРР.

Нам же самим зараз приступати до відбору вказаних фондів немає ніякої змоги, через те, що майже на 70-80 % матеріали вже упаковано в ящиках і нам доведеться прийняти лише ті матеріали, що залишаться після остаточної вигрузки упакованих т. Швецовим матеріалів.

В той час, як перед Архівними органами стоїть завдання утворити історично-документальну базу для складання історії класової боротьби пролетаріату, історії громадянської війни та історії соціалістичного будівництва, вважаю, що таке становище загрожує знищенням великої історичної цінності архівних матеріалів, що відбивають історію всього Чорноморського Воєнного флоту.

Щодо зауваження т. Швецова, що матеріали в разі виявлення їх в м. Ленінграді будуть повернені до ЦАУ УСРР, то [.] по-перше, ми не впевнені, що вони дійсно будуть повернені, а не потраплять до утилю, а [.] по-друге, це буде даремна витрата державних коштів.

Відносно стеляжного устаткування, то виявлено, що військовий порт вже розбирає його та матеріал забирає, а не передає Мик.[олаївському] Держістархіву.

Прошу ЦАУ УСРР терміново звернути увагу на це неприпустиме явище та вжити заходів до його своєчасної ліквідації та збереження великої історичної цінності у вигляді вказаних арх.[івних] матеріалів, аби не трапилося явища, подібного до справи Київського та Полтавського Архівів, про що своєчасно

інформувала нас Одеська Обласна Архівна Управа /підстава віднош.[ення] ОАУ [Одеської Архівної Управи] № І08 ІЗ/ІІІ/.

Прощу Вас терміново відповісти та дати вказівки щодо виконання вашого доручення.

ДИРЕКТОР Мик.[олаївського] ДІА

/КАТКОВ/

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 3–4. Машинопис. Українською мовою. Відпуск.

Док. № 92

Акт про хід вилучення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву з Миколаєва, укладений представниками Центрального архівного управління УРСР

8 травня 1934 р.

А К Т

Мы, представители Центрального Архивного Управления УССР – Зам. Управляющего ЦАУ т. Альперович Д. Б. и научный работник ЦАУ т. Гудзенко, представители Николаевского Государственного исторического Архива – директор т. Катков и заместитель директора т. Ронжес, в присутствии научного сотрудника Ленинградского исторического Архива т. Швецова [.] – обследовавши архив Черноморского порта [.] выявили следующее:

1. Представитель ЛОЦИА т. Швецов [.] приехавши в Николаев 17 февраля 1934 г. [.] не явившись в местные архивные органы [.] и без ведома их сразу же приступил к упаковке всех архивных материалов Черноморского архива, игнорируя протокол комиссии ЦАУ СССР и ЦАУ УССР от 2/VII-33 [2 июля 1933 года].

2. После выявления факта упаковки и отправки всех материалов в Москву /Директором Николаевского Гос.[ударственного] Ист.[орического] Архива т. Катковым І9/ IV-34 г. [19 апреля 1934 года]/ т. Швецов также не реагировал на заявления т. Каткова о неправильной отправке материалов. Во время обследования нами архива выявлено:

1) Уже отправлено материалов в ночь под І-е мая 6 вагонов.

2) Материал отправляется в ящиках [.] абсолютно не приспособленных к этим материалам [.] – ящики сколочены так, что свободно из них вынимаются материалы без распаковки. Много ящиков еще до погрузки их в вагоны рассыпались, этим самым повреждая материалы.

3) Упаковка материалов производится без количественного учета материалов в ящиках. Опись при упаковке абсолютно не принималась во внимание, в общем упаковка производилась варварским способом вопреки существующим правилам и законам – мотивирует это т. Швецов тем, что ему была дана такая директива из ЦАУ Союза.

4) Рабочие по упаковке архива взяты просто из порта [.] и вопрос о допущении их к работе в архиве ни с кем не согласован.

5) Все вышеупомянутое свидетельствует о том, что материалы абсолютно не обеспечены охраной как от повреждений, так и от расхищения их.

6) Все это также свидетельствует о нарушении прерогативы Центрального Архивного Управления СССР, тем более, что т. Швецов ни одного раза не уведомил ЦАУ СССР об отправке материалов из Черноморского Архива, так же не уведомил ЦАУ о том, что он работает без представителя ЦАУ СССР.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ

ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ СССР

/АЛЬПЕРОВИЧ/

НАУЧНЫЙ РАБОТНИК ЦАУ СССР

/ГУДЗЕНКО/

ДИРЕКТОР НИКОЛАЕВСКОГО Г.И.А.

/КАТКОВ/

ЗАМ.ДИРЕКТОРА НГИА

/РОНЖЕС/

ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ЛОЦИА т. Швецов

от подписания акта отказался

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 24–25. Машинопис. Російською мовою. Копія.

Док. № 93

Телеграма директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова до Центрального архівного управління УСРР про відмову І. Т. Швецова передати документи, передбачені протоколом ЦАУ СРСР

1 червня 1934 р.

ТЕЛЕГРАММА – МОЛНИЯ

ХАРКІВ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ 6

ЦЕНТРАЛЬНОМУ АРХІВНОМУ УПРАВЛІННЮ

ШВЕЦОВ ОТКАЗЫВАЕТСЯ СДАТЬ ЧЕРНОМОРСКИЙ АРХИВНЫЙ МАТЕРИАЛ СОГЛАСНО ВАШЕГО ОТНОШЕНИЯ ПЯТНАДЦАТОГО АПРЕЛЯ 03\71 СОСТАВЛЕНИИ РЕЕСТРА ОСТАВШЕГОСЯ МАТЕРИАЛА НЕСОГЛАСЕН ПРИСУТСТВОВАТЬ ОТКАЗЫВАЕТСЯ ПОДПИСАТЬ АКТ СДАЧИ ЛЕНИНГРАД ОТПРАВИЛ ОДИННАДЦАТЬ ВАГОНОВ ТРЕТЬЕГО МАЯ УЕЗЖАЕТ ЖДУ ТЕЛЕГРАФНОГО РАСПОРЯЖЕНИЯ КАТКОВ

I\VI-34 [I июня 1934 года]

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 7. Російською і українською мовами. Копія.

Док. № 94

Телеграма Центральної Архівної Управи до Миколаївського державного історичного архіву про потребу в складанні описів на залишки матеріалів Чорноморського центрального військово-морського архіву

3 червня 1934 р.

НИКОЛАЕВ УЛ ШЕВЧЕНКА 64
ИСТАРХИВ КАТКОВУ

I54 ХАРЬКОВА 504I 22 2 I5

НА ОСТАВШИЕСЯ МАТЕРИАЛИ СОСТАВЬТЕ ОПИСЬ ЗПТ АКТ В КАКОМ СОСТОЯНИИ ОНИ ПРИНЯТИ ТЧК АКТ ПРИСЛАТЬ ЦАУ = СЕНЧЕНКО

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 8. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 95

Телеграма директора Миколаївського державного історичного архіву С. З. Каткова до Центрального архівного управління СРСР з проханням перевірити прибуття до Ленінграда 11 вагонів із документами Чорноморського центрального військово-морського архіву

6 червня 1934 р.

МОСКВА УЛИЦА ДВАДЦАТЬ ПЯТОГО ОКТЯБРЯ ПЯТНАДЦАТЬ
ЦЕНТРАРХИВ СССР МАКСАКОВУ

ПРИМИТЕ МЕРЫ КОМАНДИРОВАНИЕМ МОСКОВСКОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ЛЕНИНГРАД ВЪЯСНЕНИЮ ПРИБЫТИЯ ТУДА ОДИННАДЦАТИ ВАГОНОВ МАТЕРИАЛОВ ЧЕРНОМОРСКОГО АРХИВА ОТПРАВЛЕННЫХ [ИЗ] НИКОЛАЕВА ПЕРВОГО МАЯ ПЯТЬ ДВАДЦАТЬ ПЯТОГО ШЕСТЬ И ПРОВЕРКЕ СОСТОЯНИЯ МАТЕРИАЛОВ.

МЕРЫ ОХРАНЫ ПУТИ НЕ ОБЕСПЕЧЕНЫ УПАКОВКА НЕУДОВЛЕТВОРИТЕЛЬНАЯ, ОТПРАВКА БЕЗ АКТОВ И ОПИСЕЙ.

ВАЖНОСТЬ МАТЕРИАЛОВ ОБЯЗЫВАЕТ ПРИНЯТИЮ МЕР

НИКИСТАРХИВ КАТКОВ

Из г. Николаева ул. Шевченко № 64
Николаевский Государственный Исторический Архив
6/VI-1934 р.
№ 37I

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 11. Російською мовою. Оригінал.

Док. № 96

**Супроводжувальний лист № 397 до статті «Кто ответит?»
директора Миколаївського державного історичного архіву
С. З. Каткова, надісланої до редакції газети «Правда»**

15 червня 1934 р.

В РЕДАКЦИЮ ГАЗЕТЫ «ПРАВДА»
МОСКВА

При сем препровождаю письмо в Редакцию по вопросу о Черноморском Архиве. Материалы, подтверждающие факты сигнализации, как ЦАУ СССР, так же и ЦАУ УССР имеются в делах Ник.[олаевского] Гос.[ударственного] Исторического Архива.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Письмо на 4-х листах.

Директор Ник.[олаевского] ГИА
с комприветом

/КАТКОВ/

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 18. Машинопис. Російською мовою. Відпуск.

Док. № 97

**Лист «Кто ответит?» директора Миколаївського державного
історичного архіву С. З. Каткова про вилучення представником
ЦАУ СРСР І. Т. Швецовим документів Чорноморського
центрального військово-морського архіву та вивезення
їх із м. Миколаєва до м. Ленінграда в 1934 р., направлена
до редакції газети «Правда»**

15 червня 1934 р.

КТО ОТВЕТИТ?

«Спасая старые архивные документы, мы со-
храняем то оружие, при помощи которого ра-
бочий класс вел, ведет и будет вести борь-
бу со своим классовым противником»

(М. Н. Покровский)

Исторический спор двух ведомств о передаче архивных материалов Цен-
трального Черноморского Архива тянулся около 2-3-х лет, в результате этого
была создана комиссия из представителей ЦАУ СССР тов. Лунца [И. В.], ЦАУ УРСР
тов. Герасименко Ф. А. и от Управления Морских Сил Николаевского Военного
Порта тов. Оробца [Н. Н.], на которую была возложена ответственная задача

по распределению Черноморских архивных материалов сугубо-важного научно-политического значения.

Вышеуказанная комиссия своим протоколом от 2/VII-33 г. [2 июля 1933 года] постановила следующее: архивные фонды и части некоторых фондов за ниже следующие годы: 1800–1860, 1823–1836, 1867–1883, 1829–1831, 1824–1835, 1833–1850, 1787–1798, 1799–1835, 1860–1867, 1805–1836, 1897–1901 передать на хранение в ЦАУ УССР, а все остальные фонды и части фондов передать на хранение ЦАУ СССР – Ленинградскому Областному Морскому Историческому Архиву – «ЛОМИА».

Создав исторический акт от 2/VII-33 г., скрепленный их подписями, ответственные работники т.т. Лунц и Герасименко решили, что в этом направлении сделали все.

Об этом акте вспомнил ответственный работник ЛОМИА тов. ЛУНЦ только в 1934 г. и направил в Николаев своего научного работника второго разряда гр. Швецова И. Т. В конце февраля или начале марта м-ца [месяца] с/г [сего года], который согласно полномочий ЛОМИА руководил и проводил эту весьма важную государственного значения работу по отбору и отправке материалов в ЛОМИА,

«Таинственное» пребывание этого научного работника II-го разряда гр. Швецова И. Т. не было известно не только Николаевскому Государственному Историческому Архиву, но и соответствующим организациям.

Этот «большой человек» с мандатом ЛОМИА не считал нужным ставить в известность о своем пребывании соответствующие организации.

«Тайное» пребывание гр. Швецова было обнаружено Николаевским Гос.[ударственным] Историческим Архивом согласно отношения ЦАУ УССР от 15/IV-34 г. [15 апреля 1934 года] за № 03/71.

Николаевский ГИА [Государственный Исторический Архив] посетив архивохранилище, где проводил работу гр. Швецов, обнаружил варварское отношение к архивным материалам: небрежная и невежественная упаковка, без описей и реестра, никакой проверки, согласно имевшихся описей, ящики самого худшего качества, каковые не могли гарантировать целостность материалов в пути, все эти обстоятельства понудили Николаевский ГИА срочно сообщить обо всем ЦАУ УССР и Одесскому ОАУ [областная архивная управа].

Числа 7–8-го мая с/г [сего года] прибывшие представители ЦАУ УССР подтвердили правильность сообщения Николаевского ГИА и в своем акте отметили все эти факты, т.-е. [то есть] варварское отношение к учету, упаковке и отправке этих весьма ценных материалов, проводимых гр. Швецовым И. Т., который упорно доказывал, что он выполняет распоряжения своего бывшего начальства, а так же заявил, что в таком виде 1-го мая отправил первую партию архивных материалов в количестве пяти вагонов.

Представители ЦАУ УССР составили акт в присутствии гр. Швецова, которому было предложено подписать [акт], но он от подписи отказался. На этом за-

кончилась работа представителей ЦАУ УССР 7-8-го мая с/г [сего года] в г. Николаеве.

29/V с/г [29 мая 1934 года] гр. Швецов явился в Николаевский ГИА и попросил принять оставшиеся материалы, при этом заявил, что он отправил вторую партию архивных материалов в количестве шести вагонов. Итого одиннадцать вагонов архивных материалов были отправлены без описей и реестра, основной учет – это ящики с отсутствием учета содержимого этих ящиков, не говоря уже о качестве ящиков, из которых без всякого затруднения можно вынуть не только одно дело, но и даже целую вязку дел. Какова дальнейшая судьба такого ценного большого количества архивного материала – неизвестно.

Командированный научный работник Ленинградского Областного Морского Исторического Архива гр-н Швецов недооценил важности возложенной на него ответственной работы. Какую установку дал по этому вопросу член комиссии от ЦАУ СССР тов. Лунц командированному им гр. Швецову [,] трудно здесь судить, но совершившийся факт неоспорим, он должен стать гласностью по всему Советскому Союзу [,] дабы предотвратить могущие быть такого рода безобразия.

Что привело к этому? Наплевательское отношение к исполнению ответственных задач.

Божьей нашей партии тов. Сталин на XVII съезде Партии в своем историческом докладе предупреждал о том, что на идеологическом фронте классовый враг еще не совсем добит и применяет новые формы борьбы, а отсюда и вывод, что мы – коммунисты [-] не должны ослаблять своей большевистской бдительности, а наоборот, освещать все наши недостатки на основе Марксо-Ленинской теории и вести непримиримую большевистскую борьбу со всеми, кто мешает нам проводить эти мероприятия в жизнь.

Считаю, что руководство ЦАУ СССР займется этим делом и виновникам даст по заслугам, в этом есть необходимость ввиду того, что дело Киевского и Полтавского Архивов не послужило уроком для некоторых архивных работников, ибо борьба за сохранение наших архивных материалов – есть борьба за базу создания истории фабрик и заводов.

Пусть знает классовый враг, что исторический архивный материал является одной из важных ценностей социалистической собственности и пролетарский суд может преподнести вполне заслуженную кару за такие действия.

г. Николаев

15-го Июня 1934 г.

Директор

Николаевского ГИА [государственного исторического архива]

/КАТКОВ/

Док. № 98

**Лист Центрального архівного управління СРСР
до директора Миколаївського державного історичного
архіву С. З. Каткова із відповіддю на його звернення
до редакції газети «Правда»**

21 липня 1934 р.

[Бланк]

ЦИК СССР

**ЦЕНТРАЛЬНОЕ АРХИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ
ВОЕННЫЙ ОТДЕЛ**

Москва, 12, ул. 25 Октября, 15
Телефон 56-49

Москва, 12, ул. 25 Октября, 15

21 июля 1934 г. № В-73-4

ДИРЕКТОРУ НИКОЛАЕВСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА

Тов. КАТКОВУ

На № 397 от 18.VI-с.г. [18 июня 1934 года]⁷⁴⁵

По поводу Вашего письма, посланного в редакцию газеты «Правда», Военный отдел ЦАУ СССР сообщает, что по делу о перевозке из Николаева в Ленинград Центрального Черноморского Архива было произведено обследование особой комиссией, назначенной распоряжением Ц. А. У. [Центрального Архивного Управления].

В результате этого обследования на тов. Швецова за неудовлетворительную организацию упаковки архивных материалов и за отсутствие связи с местными организациями наложено административное взыскание.

Данных о похищении отправленных материалов не установлено и прибывший груз в Ленинград соответствовал упаковочному реестру, составленному Швецовым при отправке материалов из Николаева.

Из подлежащих передаче ЦАУ УССР не были обнаружены в г. Николаеве, при упаковке, материалы следующих трех фондов: 1. Канатного завода (9 ед. хр.) [:] 2. Канцелярии Черноморского департамента по части Богоявленских фабрик (10 ед. хр.) и 3. Канцелярии Черноморского департамента по гражданской части. ЦАУ СССР предложено директору Ленинградского отделения Центрального Исторического Архива принять меры к выявлению при разборке перевезенных из Николаева дел, не заключаются ли в них материалы указанных трех фондов [:] и о присылке их в Николаевский ГИА [Государственный Исторический Архив]. Об этом сообщено ЦАУ УССР.

Начальник Военного Отдела ЦАУ СССР

/Буберг/

Державний архів Миколаївської області. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 31. Машинопис. Російською мовою. Оригінал.

⁷⁴⁵ Дату [18 июня 1934 года] вказано помилково, лист С. З. Каткова зареєстрований 15 червня 1934 р. у Миколаївському державному історичному архіві.

**3.2 Описи архівних фондів Російського державного архіву
військово-морського флоту «Чорноморський центральний
військово-морський архів» (ф. № 362) та «Тимчасовий
(Історичний) архів Чорноморського флоту» (ф. № Р-362)**

**Опис фонду № 362
«Черноморский центральный
военно-морской архив, г. Николаев»**

[Титульный аркуш]

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
ВОЕННО-МОРСКОГО ФЛОТА СССР

АРХИВ ШТАБА ЧЕРНОМОРСКОГО ФЛОТА И ПОРТОВ
16 декабря 1831 г. – январь 1860 г.

АРХИВ НИКОЛАЕВСКОГО ПОРТА
(НИКОЛАЕВСКИЙ ПОРТОВОЙ АРХИВ)
январь 1860 г. – 5 июня 1900 г.

ЧЕРНОМОРСКИЙ ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ВОЕННО-МОРСКОЙ АРХИВ
5 июня 1900 г. – 1920 г.
г. Николаев

Фонд № 362

Опись № I
1831 – 1918 г.г.

ПРЕДИСЛОВИЕ

к ф. № 362 – Черноморский центральный военно-морской архив

Организация архива связана с созданием в 1831 г. Главного управления Черноморского флота и портов в Николаеве. Архив находился при штабе управления, именовался Архивом Штаба Черноморского флота и портов и предназначался для хранения дел частей и учреждений, входящих в управление.

В 1860 г. архив был преобразован в портовый архив и получил наименование Архива Николаевского порта (или Николаевского портового архива), а с 1871 г. вошел в подчинение Канцелярии Главного командира порта.

С 1886 г. по 1900 г. архив находился при штабе флота и портов Черного и Каспийского морей.

С июня 1900 г. архив перешел в ведение портовой конторы и получил наименование Черноморского центрального военно-морского архива, которое сохранял до 1920 г.

Свою деятельность архив продолжал при Советской власти. С 1920 г. он получил новое наименование – Главный морской архив Черноморского флота в Николаеве.

С февраля 1923 г. архиву было предложено начать отправку архивного материала в Главный морской архив в Петрограде, а за архивом оставить функции текуще-справочного архива.

Фонд объемом 170 дел [.] за 1831–1918 гг. содержит: отчеты, доклады, записки и др[угие] материалы о создании, преобразовании и работе архива, ведомости численности, списки, формулярные и послужные списки личного состава, кроме того в фонде имеются дела периода иностранной военной интервенции за 1918 г.

В связи с неудовлетворительным состоянием описи она была переработана в 1975 г. В результате работы было проведено описание дел, экспертиза научно-практической ценности, определение фондовой принадлежности дел, уточнены крайние даты.

Обнаруженные в фонде документы Временного архива Черноморского флота за 1914–1917 гг. по решению фондовой комиссии были переданы в ф. 609 – Штаб командующего флотом Черного моря (оп. 14).

В 1971 г. при выявлении документов по истории ЦГАВМФ на некоторые документы составлены тематические карточки, вошедшие в каталог архива.

При описании дел применялись типовые заголовки.

«О текущей работе архива». В делах с таким заголовком содержатся сведения о приеме дел в архив, ремонтных работах, выдаче справок, снабжении топливом и др[угим] имуществом.

«Переписка о личном составе». Такие дела содержат документы о назначениях на должности, увольнениях от службы, командировании служащих архива, выдаче им различных справок и т.д.

Дела систематизированы по хронологическому принципу, а в пределах года [-] по значимости документов. Отчеты, доклады и другие обобщающие материалы расположены в начале года. Дела, содержащие документы по нескольким вопросам, систематизированы по наиболее важному, а дела о личном составе расположены в конце года.

Опись переработана мл[адшим] науч[ным] сотр[удником] Тряскиной В. А.
Редактирование проведено нач-ком отдела Гусаровой Л. Н.

10 декабря 1975 г. мл. н/с [подпись] Тряскина

№ п/п	Старый инвентарный номер	Заголовок единицы хранения	Крайние даты единицы хранения	Количе- ство листов
I	2	3	4	5
I	I	О расписании судов ЧФ по экипажам и изменении нумерации экипажей Балтийского и Черноморского флотов (Справки за 1826-1830 гг.)	не ранее 1831 г. не позднее 1842 г.	7
2	4	Переписка об образовании архива и назначениях на должности	28 апреля 1832 г. 17 июля 1843 г.	234
3	5	О деятельности архива, подготовке дел к сдаче в архив флотскими экипажами и командами Николаевского порта	15 декабря 1832 г. 23 марта 1840 г.	148
4	2	Справка о наличии каменного колодца при доме капитана Ходыкина, купленного в 1802 г. морским ведомством	17-21 сентября 1832 г.	2
5	7	Об отпуске шнура и бумаги для увязывания дел	19 мая 1833 г. 3 июля 1853 г.	81
6	9	Справка о времени учреждения должности директора Севастопольского порта	8 ноября 1833 г.	2
7	8	Формулярные списки начальника архива А. Иванова и его помощников Н. Иванова и И. Доникина	11 февраля 1833 г. - 1839 г.	104

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
8	I0	0 недостатках в работе архива и мерах по их устранению	15 января – 31 июля 1834 г.	9
9	I2	0 сдаче дел Севастопольским портовым архивом	16 января 1835 г. 21 марта 1842 г.	77
I0	II	Справка о времени назначения военной брандвахты в Николаевском порту Анн. Инструкция о содержании брандвахты против устья р. Ингула (I79I) лл. 3, 4	29 сентября 1835 г. 18 октября 1835 г.	4
II	I7	Материалы для руководства в работе архива по вопросам приема, сдачи и хранения дел, выдачи справок, обязанностей служащих за I799–1833 гг.	14 февраля 1836 г. 16 ноября 1838 г.	47
I2	I3	Справка по истории строительства адмиралтейской соборной церкви Григория Великого в Николаеве	8–16 Декабря 1836 г.	5
I3	I5	0 составлении «проекта нового образования Главного Черноморского управления», деятельности и состоянии архива	10 октября 1837 г. 9 января 1850 г.	I5
I4	I6	Справка по истории создания Гребной флотилии при «войске Черноморских казаков», основанной указом Павла I от 18 октября I799 г.	23 марта – 30 апреля 1837 г.	23
I5	I4	Справка по истории строительства церкви Св. Захария и Елизаветы, перенесенной в Николаев из селения Богоявленска	I–I2 марта 1837 г.	3
I6	I8	Справка о времени и обстоятельствах принятия присяги иностранными офицерами на подданство России	I3 января – 15 сентября 1838 г.	I8
I7	I9	Справка о службе в русском флоте контр-адмирала Жан-Поля Джонса [Джон Пол Джонс]	9 марта 1838 г.	4

I	2	3	4	5
I8	20	Справка об обстоятельствах гибели лейт[енанта] П. Суворова при крушении корвета «Крым» в 1825 г. в Черном море	15-18 июня 1838 г.	3
I9	22	О передаче Одесскому историческому архиву во временное пользование дел по истории Новороссийского края для изучения их Одесским обществом истории и древностей	14 апреля 1839 г. 19 сентября 1857 г.	5I
20	2I	Справка об определении на службу офицеров, уволенных в связи с неиспользованием служебных обязанностей в период Чумного бунта в Севастополе в 1830 г.	12-22 апреля 1839 г.	4
2I	24	Сведения о передаче территории Очаковского порохового погреба инженерным ведомством морскому.	12 марта - 8 апреля 1841 г.	5
22	23	Сведения о службе в Черноморском флоте президента Московской медико-хирургической академии А. Рихтера	17 марта 1841 г. 2 июня 1842 г.	39
23	25	Справка о причинах назначения в Херсонскую заставу в Николаеве советников морского ведомства и караульных офицеров из портовых чиновников	21 мая - 3 июня 1841 г.	6
24	26	Справка о подвиге капитан-лейтенанта Р. Сакена [Христиан Иванович Остен-Сакен] в 1788 г. в период русско-турецкой войны 1787-1791 гг.	4-29 февраля 1844 г.	I3
25	28	О расширении помещения в связи с приемом дел из Севастопольского архива и об уничтожении статейных и денежных счетов и шнуровых книг	28 июня 1846 г. 1 февраля 1851 г.	36
26	30	Об уточнении списка судов Черноморского флота, находившихся в 1833 г. в Босфоре	13 августа - 4 сентября 1847 г.	7

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
27	29	Справка по истории строительства Екатерининского дворца в Севастополе и о посещении его Екатериной II и Александром I	20–23 октября 1847 г.	4
28	32	О смерти начальника архива Иванова и назначении на эту должность И. И. Костенкова	16 мая – 2 декабря 1849 г.	22
29	89	Список дел и план участков земли в Севастополе, отведенных этим лицам под садоводства	1850 г.	II
30	34	Об отборе и подготовке дел к уничтожению	18 января 1851 г. 16 марта 1855 г.	30
31	33	О получении запроса об участии судна «Московский парус» в осаде крепости Азов в 1721 г.	4–12 сентября 1851 г.	2
32	35	Формулярные списки начальника архива надворного советника И. И. Костенкова и его помощника титулярного советника П. М. Михайлова	16 сентября 1852 г. – 1867 г.	н/у*
33	36	Об отборе капитан-лейтенантами Соколовым и Елагиным дел для написания истории русского флота и об отсылке дел в Петербург	15 мая 1853 г. 17 ноября 1860 г.	н/у
34	37	О подготовке дел к эвакуации из Николаева в Вознесенск	1 сентября 1855 г. 15 октября 1857 г.	н/у
35	38	О выдаче выписок из формулярных списков рядовых Черноморского флота	21 января – 31 марта 1855 г.	420
36	40	О рассмотрении проекта «Общего образования управления портами» и преобразования архива	14 мая 1858 г. 12 ноября 1860 г.	н/у
37	39	О производстве помощника начальника архива П. Часовникова в следующий чин	24 мая – 3 июля 1858 г.	5

* н/у – в оригіналі кількість аркушів не вказано.

I	2	3	4	5
38	4I	Отчеты о деятельности архива за 1856-1859 гг.	2 декабря 1858 г. 14 декабря 1859 г.	I3
39	42	О выдаче справок	5 января - 17 декабря 1859 г.	I26
40	43	Об увольнении и назначении лиц на должность помощника начальника архива. Анн. Формулярный список начальника архива С. С. Бородин за 1859 г.	8 января 1859 г. 25 июня 1860 г.	29
4I	44	О возвращении мебели в Штаб Черноморского флота в связи с выделением архива из состава Штаба, ремонте и покупке новой мебели	II июня 1860 г. 23 ноября 1862 г.	I9
42	47	О подготовке к приему в архив дел Комиссариатской и Кораблестроительной экспедиций Черноморского флота	6 июля 3 сентября 186I г.	24
43	45	Ведомости численности и списки личного состава архива	186I - 1865 гг.	IOI
44	48	О сдаче в архив дел Временной комиссии для окончания дел и счетов Черноморского ведомства	22 декабря 1862 г. 5 декабря 1863 г.	26
45	49	О приеме дел на хранение и выдаче справок	23 мая 1863 г. 29 декабря 1872 г.	336
46	54	О приеме на хранение в архив материалов бывшего Гидрографического отделения Николаевского порта и пересылке описи шканечных журналов, хранящихся в архиве, в Гидрографический департамент Морского министерства	1864 - 1866 гг.	н/у

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
47	5I	0 выдаче справок о службе рядовых арестантских рот	3I декабря I864 г. 29 октября I865 г.	35
48	50	0 выдаче справок о службе рядовых, совершивших побег со службы	25 ноября I865 г. I5 ноября I866 г.	н/у
49	52	Списки дел и документов, отобранных и переданных историческому архиву и Обществу истории и древностей в Одессе	3 ноября I866 г. I4 мая I868 г.	8
50	207	0 выдаче справок и архивных копий	4 сентября I870 г. 3I декабря I87I г.	265
5I	53	Отчет о деятельности архива за I87I г.	2 ноября I87I г. II января I872 г.	4
52	55	0 назначении комиссии для пересмотра дел, распределении по разрядам, отборе на хранение и уничтожение; о продаже дел	I2 сентября I87I г. 7 декабря I873 г.	25I
53	56	Справка об истории возникновения Черноморских адмиралтейских селений и о правильности наделения земель селений Калиновка и Воскресенск	I4 апреля I87I г. 24 июня I880 г.	I5
54	58	0 назначении комиссии для пересмотра дел, отборе их на хранение и об уничтожении шнуровых, денежных и материальных книг с I828 по I86I г.	23 сентября I872 г. I3 ноября I873 г.	9
55	57	Приказ Главного командира Черноморского флота и портов о взятии подписок у вольнонаемных служащих об ответственности за упущения по службе наравне с лицами, состоящими на действительной службе. Форма подписки	6 марта I872 г.	2

I	2	3	4	5
56	6I	Сведения о размещении, состоянии, деятельности архива, сообщенные комиссии «по устройству архивов всех ведомств»	26 мая I873 г. I8 июня I874 г.	I2
57	60	Переписка о приеме дел на хранение и выдаче справок, списки невозвращенных дел. Анн. Формулярный список штаб-лекаря Т. Летниковского за I84I г., лл. 38-40	4 января I873 г. 20 декабря I874 г.	I85
58	63	Материалы комиссии «для приведения в порядок дел и устройство Николаевского портового архива»	8 февраля – 30 декабря I874 г.	270
59	62	О финансовых расходах на работу Комиссии «для приведения в порядок дел и устройство Николаевского портового архива»	II декабря I874 г. 9 января I876 г.	н/у
60	65	Материалы Комиссии «для приведения в порядок дел и устройство Николаевского портового архива»	3 марта – 5 декабря I875 г.	274
6I	68	Рапорт начальника архива П. Н. Турчанинова о необходимости увеличения ассигнований на обеспечение сохранности дел	23 мая I875 г.	3
62	69	О приеме дел на хранение и выдаче справок	7 января I875 г. I4 декабря I876 г.	95
63	70	Материалы Комиссии «для приведения в порядок дел и устройство Николаевского портового архива»	22 марта – 2I декабря I876 г.	234
64	83	О приеме дел на хранение	24 января I876 г. 4 февраля I884 г.	н/у
65	72	Материалы Комиссии «для приведения в порядок дел и устройство Николаевского портового архива»	4 марта – 2 декабря I877 г.	8I

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
66	74	0 приеме дел на хранение	26 января – 28 декабря 1877 г.	25
67	75	Справка по истории казенного фрук- тового сада в с. Богоявленском	16–22 ноября 1877 г.	3
68	7I	Алфавитный указатель к делам о вы- даче архивных справок о рядовых	1877 – 1884 гг.	64
69	77	0 приеме дел на хранение и выдаче справок	22 января 1878 г. 12 декабря 1880 г.	I33
70	76	Справка по истории судостроения в Херсоне и список судов, построен- ных с 1779 по 1829 г.	22 апреля – 10 мая 1878 г.	8
7I	78	0 ремонте здания и помещений архи- ва	3 мая 1879 г. 4 октября 1880 г.	28
72	80	0 приеме дел на хранение и выдаче справок	22 января 1881 г. 31 декабря 1885 г.	I09
73	8I	0 текущей работе архива и личном составе	3 января – 29 декабря 1881 г.	46
74	82	Переписка о текущей работе и лич- ном составе, справка о передаче в городской архив Николаева дел об отводе частным лицам земельных участков с 1805 по 1837 г., список отсутствующих дел	4 января – 29 декабря 1882 г.	50
75	67	Послужные списки начальника архива П. Н. Турчанинова с 1875 по 1882 г.	1882 г.	50
76	84	Отчет о деятельности архива за 1883 г. и переписка о текущей ра- боте архива	13 декабря 1883 г. – 11 декабря 1884 г.	44

I	2	3	4	5
77	85	Отчет о деятельности архива за 1884 и 1886 г.	18 февраля 1885 г. 3 февраля 1887 г.	8
78	208	О приеме дел на хранение, выдаче справок и дел во временное пользование	25 января 1884 г. 31 декабря 1885 г.	I70
79	88	О назначении и деятельности Комиссии по распределению дел архива на разряды	24 ноября 1886 г. 14 июня 1891 г.	I30
80	87	О текущей работе архива и личном составе	20 января - 12 декабря 1886 г.	н/у
81	86	О допуске у документам архива различных лиц	3 марта - 19 ноября 1886 г.	I6
82	I00	Отчеты о деятельности архива за 1887 и 1888 гг.	8 февраля 1888 г. 9 марта 1889 г.	II
83	94	О назначении и работе Комиссии по передаче дел архива новому начальнику титулярному советнику И. Мандрику	9 августа 1887 г. 14 декабря 1888 г.	43
84	96	О текущей работе архива	7 января - 28 декабря 1887 г.	45
85	91	О допуске к документам архива различных лиц	5 марта - 19 сентября 1887 г.	5
86	92	О выдаче уполномоченным от общества мещан посада Бисунска (Херсонского уезда) копий с документов на право владения землей бывших Черноморских адмиралтейских селений	22 марта - 30 апреля 1887 г.	4

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
87	95	Справка о приобретении в 1857 г. Русским обществом пароходства и торговли у морского ведомства участков земли в Херсоне	23-26 марта 1887 г.	4
88	93	Списки офицеров-участников обороны Севастополя в 1854-1855 гг., награжденных орденом Георгия и Золотой саблей	1887 г.	6
89	98	О разрешении портовым архивам временно руководствоваться инструкциями, изданными для архива Морского министерства	23 сентября 1888 г. 4 мая 1892 г.	5
90	III	О текущей работе архива	31 декабря 1888 г. 11 декабря 1889 г.	61
91	I04	О ремонтных работах в здании архива	7 января – 21 декабря 1888 г.	16
92	I03	О высылке в ГМШ [Главный Морской Штаб] дел по вопросу о служебных взаимоотношениях морского и сухопутного командования во время смешанных десантных экспедиций на Черном море	28 февраля – 7 октября 1888 г.	4
93	I02	Справка о минных заграждениях в Черном море в 1876 г., составленная по запросу начальника Архива Морского министерства В. Чубинского для написания очерка об участии моряков в русско-турецкой войне 1877-1878 гг.	2 мая – 7 июня 1888 г.	4
94	99	Отсутствии в архиве сведений по вопросу наименования морской батареи в Днепровско-Бугском лимане Николаевской приморской батареей	12-22 ноября 1888 г.	2
95	97	Алфавитный указатель к делам о выдаче архивных справок	1888 – 1892 гг.	н/у

I	2	3	4	5
96	II0	Отчет о деятельности архива за 1899 г.	5 декабря 1889 г. 28 февраля 1890 г.	6
97	I06	Материалы Комиссии «для пересмотра дел, не подлежащих дальнейшему хранению»	19 января 1889 г. 21 января 1892 г.	I03
98	II2	О приеме дел на хранение, выдаче справок и дел во временное пользование	17 января – 4 ноября 1889 г.	4I
99	I05	О допуске к документам архива различных лиц	14 февраля – 11 ноября 1889 г.	I0
I00	I07	О выдаче главному инженеру-строителю Николаевского порта во временное пользование дела о передаче Георгиевскому монастырю участка земли в Севастополе для постройки церкви	25 января – 3 февраля 1889 г.	3
I0I	I08	Сведения о передаче участка в Николаеве из морского ведомства в военное для постройки ракетного заведения	5–15 июня 1889 г.	2
I02	I2I	Отчеты о деятельности архива за 1890 и 1891 гг.	8 января 1891 г. 26 марта 1892 г.	I0
I03	II6	О приеме дел на хранение, выдаче справок и дел во временное пользование	3 января – 3 декабря 1890 г.	36
I04	II3	О допуске к документам архива различных лиц	23 января – 29 ноября 1890 г.	8
I05	II4	О выдаче справок	16 февраля – 13 декабря 1890 г.	23

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
I06	II8	0 приеме дел на хранение и выдаче их во временное пользование	8 января – 10 декабря 1891 г.	5I
I07	II7	Справка о местонахождении Георгиевских знамен, присвоенных в 1856 г. Черноморским флотским экипажам	7–10 августа 1891 г.	5
I08	I20	Списки офицеров, награжденных орденом Георгия, погибших и умерших в период Крымской войны 1853–1856 гг.	19 августа – 11 сентября 1891 г.	6
I09	I27	Отчет о деятельности архива за 1892 г.	14 января – 24 марта 1893 г.	5
II0	I24	0 высылке в Комиссию для описания дел архива Морского министерства документов по истории Черноморского флота	27 ноября 1892 г. 22 марта 1896 г.	н/у
III	I22	Справка о времени создания стационарной службы русских судов в Галаце (Румыния)	20–23 ноября 1892 г.	2
II2	I28	0 рассмотрении проекта преобразования архива в Черноморский центральный военно-морской архив с отделением в Севастополе	6 ноября – 18 декабря 1893 г.	II
II3	I3I	Отчеты о деятельности архива за 1893 и 1894 гг.	26 марта 1894 г. 27 марта 1895 г.	
II4	I26	0 приеме дел на хранение и выдаче их во временное пользование	18 января 1893 г. 22 марта 1894 г.	н/у
II5	I32	0 приеме дел на хранение и выдаче их во временное пользование	30 декабря 1893 г. 29 декабря 1894 г.	

I	2	3	4	5
II6	I25	0 выдаче справок	I6 января - I0 декабря I893 г.	I7
II7	I30	0 выдаче справок	II января - 3I декабря I894 г.	II
II8	I33	Справка об ассигнованиях, отпускаемых на содержание в Николаеве гардемаринской роты, морских юнкерских классов и Черноморской штурманской роты	3I марта - 2 апреля I894 г.	2
II9	I29	Справка о размещении Севастопольской морской офицерской библиотеки с I829 по I849 гг.	II июля I894 г.	3
I20	I40	Отчеты о деятельности архива за I895-I896 гг.	6 апреля I896 г. 2I апреля I897 г.	I0
I2I	I36	0 приеме дел, выдаче справок и дел во временное пользование, случаях хищения и пропажи дел	I6 января I895 г. 8 марта I896 г.	48
I22	I35	0 выдаче справок	2I января I895 г. 5 января I896 г.	I3
I23	I4I	0 приеме дел на хранение и выдаче их во временное пользование	I9 января I896 г. 30 сентября I899 г.	н/у
I24	I39	0 выдаче справок и допуске к документам архива различных лиц	5 апреля - 25 ноября I896 г.	7
I25	I34	Книга регистрационных дел, выдаваемых во временное пользование	I8 июня I896 г. 30 мая I9I2 г.	

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
I26	I45	Отчеты о деятельности архива за 1897–1900 гг., 1906–1910 гг.	17 июля 1898 г.	32
I27	I42	О приеме дел на хранение и выдаче их во временное пользование	10 января 1897 г. 24 июня 1899 г.	79
I28	I44	О текущей работе архива. Анн[отация]. Послужной список начальника архива И. Мандрика. 1896 г., лл. 10–17	13 января – 29 апреля 1897 г.	28
I29	I47	О передаче дел архива новому начальнику коллежскому советнику Иванову.	22 мая 1898 г. 18 июля 1899 г.	13
I30	I48	О высылке дел в Комиссию «для выяснения прав морского ведомства на земли в пределах Севастопольского градоначальства»	19 июля 1899 г. 31 июля 1907 г.	н/у
I31	I52	Алфавитный указатель к делам о выдаче архивных справок	1902 – 1918 гг.	н/у
I32	I64	Материалы по истории создания и деятельности архива, сдаче и приеме дел, предполагаемом переводе в здание минного склада Адмиралтейства, оборудовании и ремонте помещений, передаче части здания заводу «Русского судостроительного общества»; хранении и выдаче их во временное пользование	13 февраля 1910 г. 4 марта 1914 г.	н/у
I33	I65	Отчет о деятельности архива за 1911 г. и переписка о текущей работе и личном составе	5 января – 4 декабря 1912 г.	591
I34	I60	О текущей работе архива	7 января – 16 декабря 1911 г.	115
I35	I73	Отчет о деятельности за 1913 г. и переписка о текущей работе архива	28 декабря 1913 г. 30 декабря 1914 г.	518

I	2	3	4	5
I36	I68	Переписка о составлении плана эвакуации архива в случае военных действий, сведения о личном составе	4 июля I9I3 г. I2 ноября I9I7 г.	93
I37	I67	О допуске к документам архива различных лиц	30 декабря I9I3 г. 4 августа I9I4 г.	34
I38	209	Отчет о деятельности архива за I9I4-I9I6 гг. и ведомость предназначенных к продаже дел с истекшим сроком хранения	I0 января I9I5 г. - I9I6 г.	I3
I39	I7I	О приеме дел из Севастопольского порта	27 января I9I4 г. 25 сентября I9I5 г.	23
I40	I69	Об увеличении ассигнований архиву в связи с поступлением большого количества дел из Севастопольского порта	I0 ноября I9I4 г. I0 ноября I9I5 г.	60
I4I	I70	О текущей работе архива и личном составе	27 мая I9I4 г. 23 декабря I9I5 г.	59
I42	I79	О текущей работе архива Анн[отация]. Газета «Ведомости Одесского градоначальства» №№ I93-I95 за I9I5 г., лл. I62-I67	2 января I9I5 г. 4 января I9I6 г.	н/у
I43	I85	О текущей работе архива	29 декабря I9I5 г. 22 декабря I9I6 г.	40
I44	I78 а	О приеме дел на хранение	28 июня I9I5 г. 26 января I9I6 г.	40
I45	I72	О приеме дел из Севастопольского порта	22 ноября - 4 декабря I9I5 г.	43

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
I46	I76	Об уничтожении и продаже дел с истекшим сроком хранения	23 февраля – 19 ноября 1915 г.	н/у
I47	I78	О выдаче справок и дел во временное пользование	9 января – 16 декабря 1915 г.	н/у
I48	I84	О текущей работе архива и личном составе	9 января – 29 декабря 1916 г.	н/у
I49	I87	Переписка о приеме дел из Севастопольского порта; список учреждений Севастопольского порта, сдавших дела в архив в 1914–1915 гг.	11 января – ноябрь 1916 г.	37
I50	I86	О приеме дел на хранение	28 января – 3 октября 1916 г.	н/у
I51	I89	О приеме дел на хранение	8 декабря 1916 г. 25 ноября 1917 г.	19
I52	I97	О выдаче дел во временное пользование	30 декабря 1916 г. 14 декабря 1917 г.	37
I53	I82	Об уничтожении и продаже дел с истекшим сроком хранения	18 февраля – 12 октября 1916 г.	59
I54	I95	О выдаче справок, присяге личного состава архива Временному правительству, продовольственному и денежном снабжении служащих	4 января – 13 октября 1917 г.	62
I55	I90	О выдаче справок	4 января – 29 декабря 1917 г.	424
I56	201	О приеме дел на хранение	29 декабря 1917 г. 21 ноября 1918 г.	18

I	2	3	4	5
I57	I88	О затребовании упаковочных материалов в связи с предполагаемым переездом из Николаева в Севастополь	II октября – 29 ноября I9I7 г.	7
I58	I96	Переписка о передаче Русскому судостроительному обществу части здания архива под рабочую столовую; списки служащих архива	6 мая – 30 ноября I9I7 г.	20
I59	I98	Переписка о личном составе	I3 января – 20 декабря I9I7 г.	80
I60	I93	О составлении списков личного состава архива для выборов в Учредительное собрание	I2 октября – I0 ноября I9I7 г.	9
I6I	I94	О зачислении унтер-офицера Г. К. Дяденко младшим чиновником	май I9I7 г.	8
I62	202	Приказы командира Николаевского порта и циркуляры портовой конторы, присланные для сведения	I3 января – 23 ноября I9I8 г.	22
I63	206	Представления начальника архива о целесообразности передачи дел Временного архива в Черноморский центральный военно-морской архив, о необходимости возвращения архиву помещения, переданного заводу «Руссуд», о предоставлении архиву прав, присвоенных Архиву Морского министерства	январь – ноябрь I9I8 г.	23
I64	204	О выдаче справок и архивных копий	8 января – I9 декабря I9I8 г.	65
I65	200	О выдаче справок и дел во временное пользование	апрель – 4 октября I9I8 г.	9
I66	203	Бедомости численности и списки личного состава архива	4 января – 6 декабря I9I8 г.	I0I

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
I67	2I6	Алфавитная опись дел учреждений, судов и команд за 1771–1914 гг., хранящихся в архиве и ведомость архивного инвентаря	б/д	н/у
I68	2I8	Описи дел, документов и книг за 1826–1906 гг., сданных конторой Николаевского порта в архив на временное хранение	б/д	н/у
I69	2I4	Опись дел с 1894 по 1918 г., хранящихся в архиве Штаба Черноморского флота	б/д	428
I70	–	Опись № I, переработанная в 1975 г.		

В данную опись внесено 170 (сто семьдесят) дел.

Начальник отдела [подпись]

Солдаткина

Инспектор хранитель Ф[онда] [подпись]

Документ принят учетом [подпись]

Дата 22.01.1976 Проверено 07.07.2008

* б/д – без датирования.

Опис фонду № Р-362
«Исторический архив Черноморского флота,
г. Севастополь»

[Титульный аркуш]

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
ВОЕННО-МОРСКОГО ФЛОТА СССР

ВРЕМЕННЫЙ АРХИВ ЧЕРНОМОРСКОГО ФЛОТА
30 сентября 1916 г. – 1918 г.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ ЧЕРНОМОРСКОГО ФЛОТА
II марта 1921 г. – 1923 г.
г. Севастополь

Фонд № Р-362

Опись № I
1917–1923 гг.

ПРЕДИСЛОВИЕ

к фонду Р-362 Исторический архив Черноморского флота

В 1916 г. в Севастополе был создан Временный архив Черноморского флота, который предназначался для собирания и хранения материалов об участии флота в Первой мировой войне (1).

С осени 1917 г. [...] в связи с прекращением на море военных действий [...] Временный архив превращается в Архив войны и революции (2).

Деятельность архива сократилась в период интервенции, а с восстановлением в Севастополе Советской власти архив продолжил работу по собиранию материалов.

В 1921 г. архив был переименован в Исторический архив Черноморского флота (3), а с конца 1922 г. началась подготовка к отправке архивных материалов в Главный морской архив в Петроград (4).

Фонд, объемом 21 дело [...] за 1917–1923 гг. содержит: отчеты, доклады, положения и др. материалы о преобразовании и работе архива, ведомости численности и списки личного состава, кроме того [...] в фонде имеются дела периода иностранной военной интервенции за 1918 г.

В связи с неудовлетворительным состоянием описи в 1975 г. [...] она была переработана. В результате работы было проведено описание дел, определение фондовой принадлежности, уточнены крайние даты.

В процессе переработки в фонде обнаружены документы Временного архива Черноморского флота за 1916–1917 гг., которые по решению фондовой комиссии переданы в ф. 609 – Штаб командующего флотом Черного моря (оп. 14).

Дела систематизированы по хронологическому принципу, а в пределах года [...] по значимости документов. Отчеты, доклады, положения и другие обобщающие материалы расположены в начале года. Дела, содержащие документы по нескольким вопросам [...] систематизированы по наиболее важному, а дела о личном составе и ведомости на выдачу жалования расположены в конце года.

Переработка описи проведена мл[адшим] науч[ным] сотрудником Тряскиной В. А., редактирование проведено нач[альни]ком отдела Гусаровой Л. Н.

10 декабря 1975 г.

Мл[адший] науч[ный] сотрудник /подпись/ Тряскина

1) Указатель правительственных распоряжений по морскому ведомству за 1916 г., стр. 1565–1569, 1576, 1577; ф. Р-609, оп. 14? 1/ 8? Кк/ 1–19/

2) ф. Р-362, оп. 1, д. 17, л. 37; д. 6, л. 3.

3) Приказ начальника морских сил и обороны побережья Черного и Азовского морей № 390 от II марта 1921 г., научно-справочная библиотека.

4) Приказ № 550 от 29 сентября 1922 г. Сборник приказов по флоту и Народному комиссариату по морским делам и циркуляров начальников управлений, 1922 г., научно-справочная библиотека.

Ф. Р-362, оп. I, д. I9, л. I07.

ПЕРЕЧЕНЬ
наименований архива за 1918–1921 гг.,
встречающихся в документах фонда

- I. Архив Черноморского флота
2. Архив при Штабе официального представителя Морского министра Украинской державы в Севастополе
3. Архив при Штабе официального представителя Морского министра Украинской державы для связи с германским командованием в Крыму
4. Архив оперативной части Штаба командующего флотом Юга России
5. Архив Штаба командующего Черноморским флотом
6. Архив Красного Черноморского флота
7. Архив Штаба Главного командира флота и портов Черного и Азовского морей
8. Архив Штаба Главного командира Севастопольского порта
9. Архив Севастопольского порта
10. Архив Севастопольского главного военно-морского порта

ПЕРЕВОДНАЯ ТАБЛИЦА
к старой описи № I фонда № Р-362

Старые №№ дел	Новый № фонда	Новый № описи	Новые №№ дел	Старые №№ дел	Новый № фонда	Новый № описи	Новые №№ дел
I	Р-362	I	I5	34	609	I4	I6
2	–"–	–"–	9	36	Р-362	I	I8
3	–"–	–"–	II	37	–"–	–"–	I9
5	–"–	–"–	8	38	–"–	–"–	20
9	–"–	–"–	4	39	–"–	–"–	2I
I0	–"–	–"–	I0	40	–"–	–"–	I
II	–"–	–"–	I2	4I	–"–	–"–	7
I3	–"–	–"–	I4	42	–"–	–"–	5
I5	–"–	–"–	I6				
I6	–"–	–"–	I3				
I8	–"–	–"–	6				
I9	–"–	–"–	I7				
22	609	I4	20				
24	–"–	–"–	I4				
25	–"–	–"–	I5				
26	Р-362	I	2				
27	–"–	–"–	3				
28	609	I4	I3				
29	–"–	–"–	I7				
30	–"–	–"–	I8				
3I	–"–	–"–	2I				
32	–"–	–"–	I9				

№ п/п	Делопроиз- водственный или старый инвентарный номер	Заголовок единицы хранения	Крайние даты	Количе- ство листов
I	2	3	4	5
I	40	Материалы Военно-морской комиссии по исследованию и использованию опыта войны 1914-1918 гг. на море; проекты «Положения о флагманских историографах флота» и штата историографической части штаба Черноморского флота; списки личного состава, краткая опись материалов, хранящихся в архиве	30 января 1917 г. 13 мая 1923 г.	51
2	26	Журнал входящих документов	Январь 1917 г. 1923 г.	
3	27	Журнал исходящих документов	5 января 1917 г. 9 сентября 1922 г.	
4	9	Штаты, ведомости численности и списки личного состава архива и исторической части Центрального комитета Черноморского флота; удостоверения	8 января – 4 апреля 1918 г.	
5	42	Переписка о необходимости перевода архива из Севастополя в Николаев	4 июля – 4 ноября 1918 г.	21
6	18	О переводе архива в помещение береговой каят-компании кондукторов /Севастополь/ и приобретении архивом местных газет	30 июля 1918 г. 10 марта 1919 г.	35
7	41	Переписка с германским командованием о разрешении принять на хранение в архив дела и книги с кораблей Черноморского флота, стоящих на рейде в Севастополе	29 апреля 1918 г. 3 января 1919 г.	27

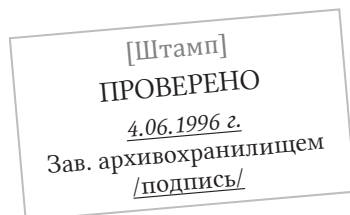
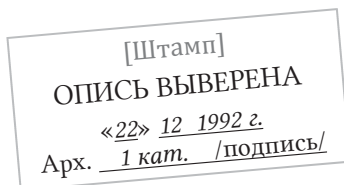
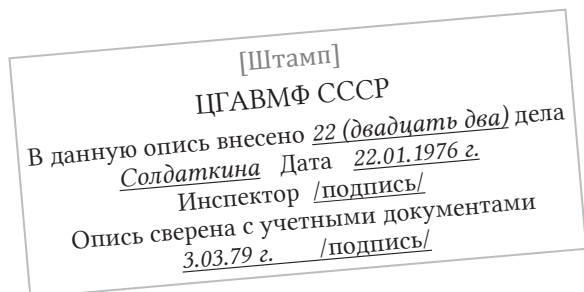
Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

I	2	3	4	5
8	5	Материалы об отборе из архива дел и документов германскими и турецкими властями для отправки в Берлин и Константинополь, о свидетельских показаниях сотрудников о выдаче архива германскому командованию поручиком Жербером; описи отобранных, возвращенных и невозвращенных документов	16 июня 1918 г. 27 января 1919 г.	65
9	2	О сдаче дел на хранение в архив	24 января – 30 марта 1918 г.	6
I0	I0	О сдаче дел на хранение в архив	4–22 марта 1918 г.	4
II	3	О выдаче архивных справок	14 февраля 1918 г.	5
I2	II	О передаче из разведывательного отделения в историческую часть Центрального комитета Черноморского флота фотографий для «Альбома войны»	23 марта 1918 г.	
I3	I6	Переписка об отправке книг в Киев и Севастопольскую морскую офицерскую библиотеку, выдаче справок и книг во временное пользование; списки отправляемых и выдаваемых книг	11 июля 1918 г. 29 марта 1919 г.	
I4	I3	Об отпуске и расходовании средств	13 июля 1918 г.	
I5	I	Переписка о составлении проекта окладов сотрудникам архива; списки личного состава	19 февраля – 3 апреля 1918 г.	
I6	I5	Переписка о личном составе	3 июня 1918 г. 3 апреля 1919 г.	
I7	I9	Материалы о необходимости реорганизации архива и его деятельности; отчеты о расходовании средств, штаты, ведомости численности и списки личного состава, требовательные ведомости на выдачу жалованья	9 апреля – 17 декабря 1919 г.	200

I	2	3	4	5
I8	36	Материалы о состоянии архива и передаче его в ведение Севастопольской городской управы, назначениях на должности, командировании сотрудников в Николаев для обследования Черноморского центрального военно-морского архива, о денежном и продовольственном довольствии личного состава; штаты и списки личного состава, требовательные ведомости на выдачу жалованья	I ноября 1920 г. 18 октября 1921 г.	
I9	37	Переписка о подготовке к отправке дел архива в Главный морской архив в Петрограде, переводе архива в новое помещение, выдаче справок и личном составе	22 марта 1920 г. 22 марта 1923 г.	I39
20	38	Переписка о приеме дел на хранение в архив, выдаче справок; план помещений архива, отчеты о расходовании средств	I января – 9 ноября 1920 г.	I30
2I	39	Переписка о выдаче дел во временное пользование, отправке дел и документов в Петроград для работы Военно-морской комиссии по изучению и использованию опыта войны 1914–1918 гг. на море, отпуске книг и учебников для школ Учебного отряда Черноморского флота; описи отобранных к отправке дел	I7 января – 2I июля 1921 г.	44
22		Опись № I, переработанная в 1975 г.		

Мл[адший] науч[ный] сотр[удник]

Тряскина

3.3 Опис справ Канцелярії Миколаївського військового губернатора, внесених 1901 року до Чорноморського центрального військово-морського архіву через наявність у них документів з історії Чорноморського флоту

Опись 6						
Опись Канцелярии Николаевского Военного Губернатора, переданных в 1882 году из Архива Николаевского Морга в Николаевский Городовой Архив и подлежащих возврату в Черноморский Центральный Военно-Морской Архив, как относящихся к истории Черноморского Флота. —						
№№ Делъ.	Кода нашісь.	Содержаніе Дѣлъ.	На сколько листовъ.	Когда описаны.	Сводили или копировали.	Научили или почили сами.
1805 года.						
2	Июня 16	Въ предложеніяхъ карантинныхъ правилъ Вице-Адмирала Пустошикина для прибывавшаго изъ заграницы корабля Исидора.	24.		Копія.	Итого.
3	Августъ 14	Севастопольская Карантинная контора доноситъ, что противная погода пригнала къ берегу у новой земли судно, бывшее изъ Амапы въ Константинополь	8.		Итого.	Итого.
10	Ноябрь 16	Оземель, принадлежащей Гор. Севастополю	9		Копія.	Подучено.
11	Май 18	О новомъ образованіи Генераль-Аудиторіата			Итого.	Итого.
12	Май 27	О преобразованіи медицинской части по Арии и Флоту.			Итого.	Итого.

Державний архів Миколаївської області. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 6.

1806 года.						
16	Мая 28.	Объ образованіи карантинна- го положенія для военных су- довъ.	128	9 Фев. 1808г.	Изм.	Изм.
1807 года.						
27	Январ. 12.	Указы Государственной Во- енной Коллегіи	233.	8 Янв. 1808	Изм.	Изм.
32	Апрел. 20	Объ опредѣленіи унтеръ-офи- цера Кушани въ Карантинъ над- зирателемъ	8.		Изм.	Изм.
1808 года.						
34	Февр. 9.	Вѣдомости объ артиллеріи, находящейся по крепостамъ и готовой къ дѣйствию	28.		Изм.	Изм.
35	Март 13.	О учрежденіи батарей въ Ба- лакиевѣ, Керчи и Еникъснѣ	30	12 Октя. 1808г.	Изм.	Изм.
37	Ноябр. 14.	О приведеніи въ наилучшее оборонительное положеніе всѣхъ укрѣпленій, лежащихъ при Чер- номъ морѣ, съ описаніемъ, где и сколько должно имѣть войска, и представленіемъ копій съ пре- жнихъ распоряженій	171.	Апр. 7 1809г.	Изм.	Изм.
38.	Декбр. 4.	Указы Государственной Воен- ной Коллегіи за Декабръ . . .	104		Изм.	Изм.
1809 года.						
39.	Январ. 11.	Журналъ канцеляріи Адмирала де Траверсе о укрѣпленіи горо- да Ахтіара и приморскихъ крепостей.	45		Изм.	Изм.
1810 года						
45	Июня 27.	О подбѣсахъ, содержанныхъ Рос- сійскими войсками за Дунаемъ	12		Изм.	Изм.

1811 года.						7
56	Мая 17.	О принятии въ пазну струги Контръ-Адмиралами Алексѣевои	10	Январь 26 1816	Кебл.	
58	Июня 27 ^е	О заразителной болѣзни, появившейся въ окрестностяхъ Мрамурита, и о предосторожностяхъ въ Севастопольскомъ карантинѣ	26	2 Января 1817.	Кебл.	Получ.
1812 года.						7
71	Января 4	О назначеніи Военнаго Губернатора въ Николаевъ и въ г. Севастополь	5	"	Кебл.	Получ.
73	Января 18.	О заведеніи въ г. Севастополь уличница	7	"	Кебл.	Получ.
78	Августа 4.	О сохраненіи системы особеннаго покровительства Новорожденнаго кресту	6	"	Кебл.	Получ.
85	Ноября 28	Извѣстія о Военныхъ дѣйствіяхъ	19	"	Получ.	Получ.
1813 года.						7
96	Октября 24	О провозѣ чрезъ Николаевъ Сицилійской Марии	62	Мая 2 1815.	Получ.	Получ.
1815 года.						7
102	Марта 16	О наложеніи запрещенія на личнѣ Главнаго Командира Черноморскаго Флота Дыкова и другихъ чиновниковъ, по дѣлу о взятыхъ въ призь на Черномъ морѣ подъ Французскимъ флагомъ суднахъ	42	Мая 16 1818.	Получ.	Получ.
103	Марта 19	О доставленіи свѣдѣній отъ Г. Полковника Мизенаурена, Ввѣстника Богдановича и другихъ чиновниковъ о земляхъ, розданныхъ имъ подлѣ поселеній	7	Мая 1815.	Кебл.	Получ.

105	Октябрь 15	700 О неосторожном поступке лей- тенанта Мивендана отъ кою посылдвано сообщеніе Турбаки Константина	14	18 Dec. 1815г.	10ms.	10ms.
1816 года.						
108	Мая 19	О вступленіи Вице-Адмирала Трейна въ званіе Главнаго Коман- дира Черноморскаго Флота и Се- вастопольскаго военнаго Губер- натора	2.		10ms.	10ms.
1817 года						
110	Январь 2	Журналъ отношенія въ Ин- спекторскаго Департамента съ Ея Высочайшими и Началь- ника Главнаго Морскаго Штаба приказами	595	18 Dec. 1817г.	10ms.	10ms.
112		Журналы Инспекторскаго Департамента съ Высочай- шими и Сенатскими пове- щеніями	575		10ms.	10ms.
113	Январь 9	О востановленіи въ Севасто- поль Коммерческаго Портѣ	55	57 June 1821г.	10ms.	10ms.
115	Всѣмъ. 10	Оудаченіи отъ должности Се- вастопольскаго Помощника Магариовича	56	25 Oct. 1818г.	10ms.	10ms.
1818 года						
118	Январь 4	Журналъ Инспекторскаго Де- партамента съ Высочайши- ми приказами	460	18 Dec. 1818г.	10ms.	10ms.
120	Январь 19	Журналъ Инспекторскаго Де- партамента съ Сенатскими Жаками и друими повелені- ми по части Военнаго Губерна- тора	167	30 Dec. 1818г.	10ms.	10ms.

		1819 года			8
134		О пожаловании Конирь-Адмиралу Бугинскому 1 ^{му} по чину аренды на 15 летъ		Неод.	Получ.
		1820 годъ			
143	сентяб. 16.	Объ увольнении Евстапоя-скаго Полициймейстера Волковника Шувальова	16	12 ^{го} июля 1820.	Неод.
		1822 года			Получ.
162	Август	О Массонских лотадях и	10.	Неод.	Получ.
✓ 165.	Октяб. 20.	О запрещении въ Евстапоя иностранцамъ свободной торговли	18	22 ^{го} Дек. 1822.	Неод.
		1823 года			Получ.
179	Мая 23.	О надгребии города Евстапоя земли и о прочих выгодахъ въ пользу городскихъ жителей	19	Неод.	Получ.
182	Декаб. 14	Репортъ Конирь-Адмирала Бугинскаго 1 ^{го} о постройкахъ въ Евстапоя Дома городскихъ присутственныхъ местъ	20	Мая 1825	Неод.
		1826 года			Получ.
196	Февр. 1.	Прошение Евстапояскаго Градскаго Черкавы Священника „Анжуро“ объ отводѣ казенной земли	10	Вид. 1826	Неод.
		1827 года			Получ.
211.	Мая 16	Во вѣреніи Высочайше утвержденнаго послановленія о Декманадаяхъ при крепостяхъ	5.	Неод.	Получ.
		1828 года			
✓ 226	Мая 4	О уступкѣ изъ казны для города дома, купленной у чл-		Неод.	Получ.

10.	234	Окш	800	повниці Секретаревой	24	28 ^{го} сент. 1828.		
	17			О смерти консула и двукл. мншъ принадлежащихъ къ кон- сульству отъ употребленія Мор- скихъ раковъ	2		Кеосе.	Полупе.
				1829 года.				
10.	249	Яков	22.	О предполагаемой построй- кѣ въ Севастополѣ Городскихъ Лавокъ со сменѣйшия нѣкоторыя частныя строения и казенна- го Караульнаго дома	340	11 ^{го} сент. 1834.	Кеосе.	Полупе.
116	250	Яков	1 ^{го}	Переписка на фронтѣ отъ Губ- наго Командира, производившая- ся о первоначальномъ окруженіи сурогого карантиннаго линіей 2. Севастополя и появившійся заразъ въ Одессѣ, Херсонѣ и на Дунаѣ	644	160 чиселъ 1829.	Кеосе.	Полупе.
	251	Яков	1.	О поданномъ въ аренду мншнѣ Т. Адмиралу Ермиу.	10	21 Августъ 1829.	Кеосе.	Полупе.
113	255	Август	12	О смоланіи по Высочайше- му повелѣнію въ Севастополь двухъ сморныхъ солдатскихъ ка- заръ мншншхъ Тимевскими	4.		Кеосе.	Полупе.
113	257	Всѣмъ	2.	Объ оказавшійся на прибывав- шихъ въ Севастополь корабляхъ Императоръ Французъ и Вкороль опасной близости		25 чиселъ 250/1830.	Кеосе.	Полупе.
				1831 года .				
120	307	Окш	6	Объ отдачи разннхъ мншнхъ земли, принадлежащихъ Адмирал- тйскому ведомству, для раз- денія садовъ и огородовъ	255		Кеосе.	Полупе.
	308	Окш	13.	Объ отводу помѣщику Чернав- скому участка портовой зем-			Кеосе.	Полупе.

		ли 2. Севастополя для разведенія сада 7	15 ^{то} мар. 1852.	9
		1852 года.		
317.	Январь 7	Сведѣнія о состояніи Севастопо- льскаго военнаго Карантинна во время сдѣли по цѣль Ураждан- скаго въ Морское ведомство, а также постановленій, коиши онъ руководствуемъ 156.	Кеовѣ.	Полупан.
321.	Февр. 6.	Прошеніе Севастопольскаго мичмана Насима Егорова объ утвержденіи за нимъ земли, отведенной В. А. Ба- чинскимъ для заведенія фрук- товаго сада, а также объ отводѣ мѣста для посиро- енія лѣвки 8	Мллар. 1852.	Кеовѣ. Полупан.
337.		О преобразованіи Севастополь- скаго Карантинна и етрадки по новому усилію 604.	9 ^{то} сентя. 1856.	Мллар. Мллар.
		1853 года.		
339.	Январь 9	О покупке для Севастополь- скаго карантинна вытхала до- ма, принадлежащаго Машовке- ному въдомству 20.	Кеовѣ.	Полупан.
340.	Январь 23.	Объ отводѣ разномъ мѣстамъ мѣст для посироенія домовъ, разведенія садовъ и другихъ заведеній 335.	Кеовѣ.	Полупан.
341.	Мартъ 26	Основныя правила для ус- тройства и содержанія до- рогъ 8.	Кеовѣ.	Кеовѣ. Полупан.
342.	Апрель 9	Опредѣленіе Морскимъ Начальствомъ въ распоряженіе Севастопольской Флотъ перевоза въ Севѣрной сиб-	Кеовѣ.	Полупан.

900	Строены чрез рейды въ городъ и дру- гя мѣста	20	1834.		Д
349	Апр. Циркулярное предписаніе Граждан- скаго Губернатора о усиройствѣ 31. городовъ и городенныхъ вымоная . . .	50	8 Авг. 1838.	1-го. 1-го.	1-го.
350	Апр. Объ отводѣ мѣстъ разнымъ лицамъ 20 для посиройки домовъ и друныхъ заве- деній	240		1-го. 1-го.	1-го.
	1834 года.				
356	Апр. Опріобрѣтении въ казну казенныхъ 4. строений, находящихся подъ возводимыхъ Кавасіопольскія укрѣпленія и осне- еніи бѣны на другое мѣсто . . .	105	26 мая 1838.	1-го. 1-го.	1-го.
365	Опокупкѣ дома для Кавасіополь- скаго городеннаго присутствіемъ мѣстъ 1836 года.	52	10 мая 1835.	1-го. 1-го.	1-го.
400	Февр. Объ усирѣдованіи ошъ Комманданто 6 рама Шестаковъ докупленіемъ о ка- зенной землѣ при деревнѣ Огарь бѣны 6	6	Февр. 26	1-го. 1-го.	1-го.
403	Поотношенію Коммандира 5 пѣхот- наго Корпуса о не отводѣ въ Кавасіо- поль казенныхъ мѣстъ мѣстъ казен- ныхъ для казармъ войска 15 пѣхот- ныхъ для казармъ войска 15 пѣхот- ныхъ	4	Апр. 13.	1-го. 1-го.	1-го.
405	Апр. Опріобрѣтении Кавасіопольскіи об- 13. ласивости покупкѣ дома вѣтскаго Кавасіопольскаго Анастолію, сосиоуца въ замѣть поносавкѣ купца Курейца 1806 года.	71	1043. Нояб.	1-го. 1-го.	1-го.
408	Апр. Озачитѣ, городѣ Кавасіопольскаго " принаблѣдающей	360.		1-го. 1-го.	1-го.
Въск.	Искра - Секретарь Комиссіи для установленія права Морскаго Вѣдомства на земли въ предѣлахъ Кавасіопольскаго Градоустройства, Надворный Советникъ Кавасіопольскаго				

Розділ IV

ПІСЛЯМОВА ДО ПОДІЙ 1934 РОКУ

Які причини спонукали ЦАУ СРСР до вивезення документів Чорноморського центрального військово-морського архіву до Російської Федерації?

Насамперед убачаються політичні причини. Україна в період революційних подій IV Універсалом Центральної Ради 9 (22) січня 1918 року проголосила себе незалежною державою. Хоча діячі Центральної Ради припустилися низки помилок у питаннях Чорноморського флоту та Криму, уряд Гетьмана П. Скоропадського до кінця 1918 року повернув флот від німців і заявив права на Крим. Наявні були й інші бажаючі пред'явити претензії на Чорноморський флот, але Україна небезпідставно вважала себе правонаступницею флоту та військово-морських портів колишньої Російської імперії на Чорноморському узбережжі, що входило в її кордони, а також і суднобудівних заводів у Миколаєві. Вона заявляла про це кілька разів. По-перше, 29 грудня 1917 року, у «Тимчасовому законопроекті про флот Української Народної Республіки» (*«Російська Чорноморська фльота – військова і транспортна – проголошується фльотою Української Народної Республіки і виконує всі обов'язки по охороні побережжя і торгівлі на Чорному і Азовському морях»*); по-друге, 23 травня 1918 року, в наказі Гетьмана П. Скоропадського по Морському відомству Української Держави (*«вся оборона Чорноморського побережжя задержується і підчиняється у всіх відношеннях Головному Командіру і Командуючому фльотою Української Держави»*); по-третє, 25 січня 1919 року в «Тимчасовому законі про військовий флот Української Народної Республіки» та «Законі про ухвалу та переведення в життя тимчасового закону про Військовий Флот Української Народної Республіки». Більше того, у законах Директорії передбачалося, що всі частини та інституції флоту керуватимуться у своїй діяльності Зведенням Морських Постанов Російської імперії.

Більшовицька Росія не проголошувала себе правонаступницею Російської імперії, а відтак юридично не мала підстав претендувати на майно колишньої Російської імперії. Вона, навпаки, прийняла рішення про знищення Чорноморського флоту: за наказом В. І. Леніна 18 червня 1918 року в Цемеській затоці більшовиками затоплено лінкор «Свободная Россия», 11 есмінців, 2 міноносці,

по сильне судно, 6 транспортів, а згодом есмінець «Керчь»⁷⁴⁶. Ескадра з 2 лінкорів («Император Александр III» (або «Воля»), «Георгий Победоносец»), 2 крейсерів («Кагул», «Алмаз»), 10 есмінців («Беспокойный», «Гневный», «Дерзкий», «Поспешный», «Пылкий», «Капитан Сакен», «Цериго», «Жаркий», «Звонкий», «Зоркий»), 4 підводних човнів («Буревестник», «Тюлень», «Утка», «АГ22»), 2 канонірок («Грозный», «Страж»), 1 тральщика («Китобой»), 12 допоміжних суден («Моряк», «Якут», криголами «Илья Муромец», «Всадник», «Гайдамак», «Джигит», буксири «Черномор», «Голанд», транспорти «Дон», «Добыча», плавуча майстерня «Кронштадт»), а також пароплаву «Великий князь Константин» (повернувся в Росію), яка не погоджувалася з більшовиками, у грудні 1920 року із понад 6 тисячами моряків-біженців під Андріївським прапором прийшла в порт Бізерта (Туніс, Північна Африка), де поступово судна були порізані на металобрухт або продані Франції⁷⁴⁷. Судна, що дісталися більшовикам після захоплення Криму в листопаді 1920 року, також більше походили на металобрухт.

Отже, Чорноморський флот колишньої Російської імперії протягом 1917–1925 рр. зазнав руйнації, а втім залишилася його історична спадщина, представлена документами Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві. Архів, у якому понад століття накопичувалися документи з керування флотом і портами, історії морських походів, битв, бойової підготовки тощо; був природною, інтегральною складовою флоту, як і кораблі, порти, будь-яке майно флоту. Звідси проблема архіву нерозривними узами пов'язана з проблемою флоту.

De facto більшовицька Росія будувала Радянський Союз як нову імперію в кордонах колишньої Російської імперії. Усякі перешкоди, сепаратистські прояви республік на цьому шляху жорстко усувалися. Натомість Україна, хоча вже й Радянська Україна, не позбулася самостійницьких проявів. Її лідери наполягали на реальних гарантіях рівноправності та суверенності республік у межах СРСР. Оскільки Конституція СРСР *de iure* передбачала можливість вільного виходу республік зі складу Союзу, існували реальні перспективи, що Україна колись знову проголосить свою незалежність, створить власні збройні сили, у т. ч. заявить права на флот. Домінування в Чорноморському басейні завжди було одним з основних стратегічних інтересів Росії, неважливо – імперської, радянської чи сучасної⁷⁴⁸. Уряд Радянського Союзу, відповідно до Конституції, повновладно

⁷⁴⁶ Грабовский Сергей, Лосев Игорь. Российский Черноморский флот: развенчание мифов. *Крым. Реалии*. URL : <http://ru.krymr.com/a/28168422.html>

⁷⁴⁷ Панова М. Последний поход Русской эскадры: российская эмиграция в Тунисе. *Нева*. СПб., 2006. № 8. С. 226–231.

⁷⁴⁸ Морская доктрина Российской Федерации на период до 2020 года. Утверждена Президентом РФ В. В. Путиным 27 июля 2001 года. *Независимое военное обозрение*. URL : http://nvo.ng.ru/wars/2001-08-03/4_sea_doctrina.html

вирішував питання війни і миру, керував збройними силами. Москва не могла дозволити, щоб виникли хоча б якісь, навіть мізерні, передумови для того, щоб Україна, з якою більшовицька Росія воювала в 1917–1921 рр., претендувала на Чорноморський флот, Крим і місце в Чорноморській політиці. Власне, згодом так воно й сталося. Невдовзі після проголошення незалежності Президент України Леонід Кравчук підписав Указ від 5 квітня 1992 року № 209 «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України», за яким формувалися Військово-Морські Сили України на базі сил Чорноморського флоту, дислокованих на території України⁷⁴⁹. Професор Московського державного інституту міжнародних відносин, заступник Міністра закордонних справ Російської Федерації у 1994–1999 рр., Ю. В. Дубінін назвав цей указ «*дерзкий шаг Києва*»⁷⁵⁰, на який Москва миттєво відреагувала Указом Президента Російської Федерації Бориса Єльцина від 7 квітня 1992 року № 375 «О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота»⁷⁵¹. Обидва укази були припинені сторонами на час переговорів про статус Чорноморського флоту. З огляду на те, що з того часу вже минуло чверть століття, позначених протистоянням обох держав у проблемі Чорноморського флоту, російською анексією Криму (2014 р.) і кризою у відносинах Російської Федерації та України, переконувати в тому, що оволодіння історичною документальною спадщиною Чорноморського військово-морського флоту у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. для Москви було принциповим політичним питанням, далі не варто.

Друга причина – ідеологічна. Ідеологія як система форм суспільної свідомості є відображенням духовного життя суспільства, виступає формою національної, класової або групової свідомості й самосвідомості, системою цінностей, в яких визначено докорінні інтереси нації, класу, групи, їх позиції стосовно інших націй, класів, держав, історично-культурного розвитку тощо. Політична ідеологія завжди заангажована інтересами панівних суб'єктів політичного процесу; як певна система ідей, вона визначає мету, завдання та напрям розвитку держави⁷⁵². Політична ідеологія пов'язана з політичною психологією; це та частина політичної свідомості, в якій систематизується та теоретично обґрунтовується роль провідної соціальної верстви в керівництві суспільством. За словами В. І. Леніна, вона розробляється «найтоншим прошарком політиків-

⁷⁴⁹ Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України : Указ Президента України від 5 квітня 1992 р. № 209. *Верховна Рада України. Відділ баз даних нормативно-правової інформації*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/209/92/ed19920405>

⁷⁵⁰ Дубинин Ю. В. Битва за Черноморский флот. *Россия в глобальной политике*. 2006, январь-февраль. № 1. URL : http://www.globalaffairs.ru/number/n_6313

⁷⁵¹ О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота : Указ Президента Российской Федерации от 09.04.92 № 379. *Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации*. 1992. № 17. Ст. 943.

⁷⁵² Отрешко В. Ідеологія як складова державотворення. *Освіта регіону. Український науковий журнал*. 2013. № 1. С. 99–105.

інтелектуалів». Політична ідеологія є тією зброєю, за допомогою якої політичний провід держави маніпулює політичною психологією мас⁷⁵³. Сталінського зразка ідеологія мала на меті перетворити некоммуністичне суспільство (яким воно було ще в 1920-х рр.) на «коммуністичне». Для цього потрібно було створити нову, «радянську» людину, стерти їй пам'ять про минуле, сформувати у неї пролетарську свідомість і цінності. Люди мали вірити вождям, тому від народження й до смерті здійснювалася їх ідеологічна обробка⁷⁵⁴. Вагому роль у цьому контексті відігравала історична наука. Потрібно було виробити таку версію історії, яка б відповідала вимогам ідеології й обраному політичним проводом шляху для держави та суспільства. Офіційна радянська історична наука успішно виконувала це завдання. При цьому відкритість архівів для дослідження історичних документів краєзнавцями або іншими неофіційними істориками могла зашкодити радянській ідеології, оскільки написана ними історія йшла в розріз із офіційною. Тому й теза М. М. Покровського про відкриття архівного надбання для *«рабочих от станков» и крестьян, чтобы приобщить их к овладению тем колоссальной силы культурным оружием, каковым является архив»*, висловлена ним на з'їзді архівістів 1929 року, протирічила генеральній лінії партії. Потрібно було виключити будь-яку можливість використання архівів на шкоду комунорадянській диктатурі, архіви мали обслуговувати політичні й ідеологічні кампанії партії. Зрештою, не лише робітників і селян, а й самих учених і навіть архівістів усунули від реального оволодіння архівами, передавши архіви 1938 року до системи НКВС⁷⁵⁵. Потреба ідеології в стиранні пам'яті про минуле пояснює причини знищення архівів у макулатурних чистках. Однак такий цінний скарб як фонди Чорноморського центрального військово-морського архіву не міг бути знищеним, тому його потрібно було вивезти до найбільш небезпечного, з точки зору партійного керівництва, місця, де б унеможлиблювався доступ до нього широкого загалу дослідників. Зберігання цих фондів не можливо було довірити Україні, яка опиралася створенню Центрального архівного управління СРСР, заперечувала навіть саме поняття «фонди загальносоюзного значення», вимагала повернення архівних документів із Росії, наполягала на незалежній політиці в архівній сфері. У спротиві керівництва Укрцентрархіву заснуванню загальносоюзного органу управління архівною справою наприкінці 1920-х рр. присутні ознаки боротьби між українським націоналізмом (при цьому неважливо, що керівники Укрцентрархіву були членами КП(б)У) та російським великодержавним шовінізмом. Хоча Й. В. Сталін уважав як націона-

⁷⁵³ Цюрупа М. В., Ясинська В. С. Основи сучасної політології : Підручник для студентів ВУЗів. Київ : Кондор, 2009. С. 131–136.

⁷⁵⁴ Бережной В. Советская идеология. *Махпарк. Научная конференция*. URL : <http://maxpark.com/community/5767/content/2089035>

⁷⁵⁵ Хорхордина Т. История Отечества и архивы, 1917–1980-е гг. Москва, 1994. С. 152, 170.

лізм, так і шовінізм небезпечними явищами, проте саме за його часів великодержавний шовінізм став частиною ідеології СРСР, на його засадах «старший брат» диктував свою політику в багатонаціональній радянській державі. В історії викреслювався внесок українців у будівництво кораблів для флоту та спорудження самих верфей, їх участь у морських походах і битвах, їхня праця в портах і на підприємствах морського відомства; флот цілком ставав російським і радянським, а про спільну історичну спадщину взагалі не йшлося. В подальшому це наклало відбиток на вирішення проблеми Чорноморського флоту і сприйняття України як «морської держави»⁷⁵⁶ (про зв'язок проблеми флоту із проблемою його архіву взагалі не згадувалося).

Крім того, документи Чорноморського центрального військово-морського архіву містили значущу для оперативно-чекістських цілей інформацію про морських офіцерів і простих моряків, які служили в Чорноморському флоті колишньої Російської імперії та на 20–30-ті рр. XX ст. були ще живі. Більше того, доволі значна їхня кількість продовжувала службу на радянському флоті. За підрахунками К. Назаренка (2011 р.), на березень 1921 року на флоті налічувалося близько 10 тисяч осіб комскладу, серед яких було 6559 колишніх офіцерів. На вересень 1924 року з 2694 осіб командного складу флоту красних командирів було лише 194 чоловіки, причому всі вони вже закінчили навчання 1922–1924 рр., тобто належали до нових кадрів. К. Назаренко стверджує, що колишні царські офіцери, котрі кількісно й за професійним рівнем переважали на флоті, нібито «виживали» з нього молодих красних командирів, які щойно розпочинали свою військово-морську кар'єру. Із цього впродовж 1920-х рр. посилювалося уявлення про те, що колишні офіцери представляють загрозу для Червоного флоту. 1930 року серед «негативних проявів» відзначалося «відродження старих офіцерських традицій». У лютому 1929 року Особливий відділ ОДПУ почав бити на сполох з приводу великого відсотку колишніх дворян у комскладі флоту: їх налічувалося 60,8 %, тоді як командирів з робітників і селян усього 39,2 %. Навіть у штабах найважливіших флотів переважали вихідці із дворян: на Балтійському флоті – 85 %, Далекосхідному – 50 %, Чорноморському – 61 %. На погляд К. Назаренка, посилення антиофіцерських настроїв спричинили, однак, не стільки аргументи ОДПУ щодо нелояльності старого офіцерства до радянської влади, скільки зовсім інше – поширення недовіри мас до колишніх офіцерів, сполучене з бажанням молоді зайняти командні пости в армії⁷⁵⁷. Отже, старі кадри потрібно було виявити й «викорчувати» з комуністичного суспільства, тому що вони, переповідаючи «усну історію», були живими свідками

⁷⁵⁶ Федоровых А. Политико-правовые проблемы Черноморского флота и Севастополя в контексте распада Российской империи и СССР : общая характеристика проблемы и перспективы ее исследования. *Вестник РУДН. Серия «История России»*. Москва, 2006. № 3(7). С. 304–309.

⁷⁵⁷ Назаренко К. Б. Флот, революция и власть в России: 1917–1921. Москва : Квадрига, Русская панорама, 2011. С. 119–124.

минулого, а також потенційними зрадниками чи суперниками. З погляду партійного керівництва, існувала небезпека, що миколаївські архівісти, котрих згодом назвуть *«націоналістичними, троцькістсько-зінов'євськими антирадянськими контрреволюційними елементами»*, не дотримуються лінії партії й поширять або приховають цінні для радянської держави матеріали про особовий склад флоту (у цьому теж звинувачували співробітників миколаївського архіву).

Третя причина – військово-наукова, адже більшовицький провід добре усвідомлював, що без наукових досліджень радянського військово-морського флоту не побудувати. Радянський флот розпочав свою історію від декрета про створення робітничо-селянського Червоного Флоту, підписаного В. І. Леніним 29 січня (11 лютого) 1918 року, проте фактично спочатку це були маленькі морські, озерні та річкові флотилії. Моряки Чорноморського флоту перебували в складі Азовської, Дніпровської та Волзької флотилій. Майже 75 тисяч моряків, які пристали на бік більшовиків, воювали на сухопутних фронтах. У міжвоєнний період флот будувався заново. На Чорне море 1929–1930 рр. навіть довелося перевести з Балтики лінкор «Парижская Коммуна» («Севастополь») та крейсер «Профинтерн» («Красный Крым»). Перед Другою світовою війною військово-морський флот СРСР складався з Балтійського, Чорноморського, Північного та Тихоокеанського флотів й уже налічував близько 1 тисячі бойових кораблів, понад 2,8 тисяч літаків морської авіації, 260 батарей берегової охорони. Чорноморський флот напередодні війни мав 1 лінкор, 5 крейсерів, 3 лідери, 14 есмінців, 47 підводних човнів, 15 тральщиків, 4 канонірки, 84 торпедних катери та інші судна. До складу флоту належали Дунайська (до 1941 р.) та Азовська (з 1941 р.) флотилії⁷⁵⁸. Загальне керівництво флотом здійснювали Верховна морська колегія, створена на базі Морського міністерства Російської імперії 1 грудня 1917 року на чолі з 1-м народним комісаром у морських справах РСФРР Павлом Юхимовичем Дибенком (1889–1938 рр.), 22 лютого 1918 року реорганізована в Народний комісаріат у морських справах РСФРР (СРСР), що існував до серпня 1923 року, Народний комісаріат у військових і морських справах СРСР – з листопада 1923 р. по березень 1934 р., перейменований на Народний комісаріат оборони СРСР. 1937 року керівництво військово-морським флотом вилучено з функцій цього комісаріату й передано заснованому 30 грудня 1937 року Народному комісаріату військово-морського флоту СРСР⁷⁵⁹.

⁷⁵⁸ Военно-морской флот / Военно-морской словарь. Министерство обороны СССР / глав. ред. Главнокомандующий ВМФ СССР, адмирал Чернавин В. Н. Москва : Воениздат, 1990. С. 82 ; Черноморский флот / Военно-морской словарь. Министерство обороны СССР / глав. ред. Главнокомандующий ВМФ СССР, адмирал Чернавин В. Н. Москва : Воениздат, 1990. С. 470.

⁷⁵⁹ Народный комиссариат по морским делам. Народный комиссариат по военным и морским делам. Народный комиссариат обороны. Народный комиссариат военно-морского флота / Военно-морской словарь. Министерство обороны СССР / глав. ред. Главнокомандующий ВМФ СССР, адмирал Чернавин В. Н. Москва : Воениздат, 1990. С. 269.

У розбудові флоту найважливішу роль відігравала підготовка кадрів. З квітня 1919 року Морська академія розпочала навчання командного складу для військово-морського флоту. Начальником академії було призначено історика й теоретика російського флоту Миколу Лаврентійовича Кладу (1862–1919 рр.), котрий одночасно був начальником управління військово-морськими навчальними закладами та головою Військово-морської історичної комісії з дослідження історії війни 1914–1918 рр. на морі, згодом на чолі академії став академік Олексій Миколайович Крилов (1863–1945 рр.), а потім уродженець Кам'янець-Подільська, військовий теоретик і історик, професор Борис Борисович Жерве (1878–1934 рр., керував академією до 1931 р., продовжив роботу в академії ім. К. Є. Ворошилова). З них, імовірно, на миколаївських справах найкраще знався О. М. Крилов, який у свій час відіграв значну роль у звільненні інженера-суднобудівника В. П. Костенка, у 1917–1918 рр. Миколаївського міського голови, від 6 років каторги за революційну діяльність. У своїх спогадах О. М. Крилов присвятив В. П. Костенку окремий розділ⁷⁶⁰. 1925 року при Військово-морській академії робітничо-селянського Червоного флоту відкрилися Вищі морські академічні курси, згодом перейменовані на Академічні курси офіцерського складу. До 1945 року на базі командирського факультету академії організована Військово-морська академія імені К. Є. Ворошилова, а на базі інженерно-технічних факультетів – Військово-морська академія кораблебудування й озброєння імені О. М. Крилова. Обидві академії знаходилися в Ленінграді⁷⁶¹. Існувала потреба в розробленні нових курсів, створенні навчальних програм і підручників із військово-морської науки, а саме теорії військово-морського мистецтва, теорії будівництва військово-морського флоту, теорії військового навчання і виховання, теорії тилу військово-морського флоту, військово-морської історії та географії тощо⁷⁶². Організації вищих навчальних закладів рівня академії для підготовки офіцерського складу Чорноморського флоту в Україні в ті роки не передбачалося. У Миколаєві наприкінці 20-х рр. XX ст. тривала реорганізація наявних середніх навчальних закладів з метою підготовки спеціалістів суднобудівної галузі, оскільки з початком масштабних робіт на суднобудівних заводах виявилася відсутність спеціалістів-суднобудівників із вищою освітою⁷⁶³.

⁷⁶⁰ Крылов А. Н. Академик А. Н. Крылов. Мои воспоминания. СПб. : Политехника, 2003. 510 с. Про ці події також див. у мемуарах Костенко В. П. На «Орле в Цусиме: воспоминания участника русско-японской войны на море в 1904–1905 гг.». Ленинград : Судпромгиз, 1955. 544 с.

⁷⁶¹ Военно-морская академия / Военно-морской словарь. Министерство обороны СССР / глав. ред. Главнокомандующий ВМФ СССР, адмирал Чернавин В. Н. Москва : Воениздат, 1990. С. 81.

⁷⁶² Военно-морская наука / Военно-морской словарь. Министерство обороны СССР / Глав. ред. Главнокомандующий ВМФ СССР, адмирал Чернавин В. Н. Москва : Воениздат, 1990. С. 82.

⁷⁶³ Национальный университет кораблестроения: 90 лет служения образованию и науке / под общ. ред. С. С. Рыжкова. Николаев : НУК, 2011. 416 с.

У цьому контексті необхідно було сформувати джерельну базу для військово-морських наукових досліджень, чому й прислужилися документи Чорноморського центрального військово-морського архіву, а також інших архівів військово-морського флоту колишньої Російської імперії. Згадаймо слова В. В. Макасова на з'їзді 1929 року: *«Военные архивы действительно стали нужны товарищам, обязанным двигать вперед военную науку»*. 14 січня 1918 року Верховна Морська Колегія видала наказ «Об организации правильной постановки архивного дела во флоте в целях всестороннего собирания материалов истекшей войны и современной революции, являющихся историческими материалами важнейшей исторической ценности». На його підставі Морський Генеральний Штаб збирав усі історичні матеріали флоту⁷⁶⁴. 25 вересня 1918 року наказом по флоту і морському відомству № 642 була створена вищезгадана Військово-морська історична комісія з дослідження історії війни на морі 1914–1918 рр., 22 листопада цього ж року перейменована на Комісію з дослідження і використання досвіду війни на морі 1914–1918 рр. – «Моріском»⁷⁶⁵. До складу комісії увійшли 42 співробітники: 23 – науковий, 14 – технічний (картографи й архівісти), 5 – адміністративний персонал. Серед наукових співробітників були: згаданий вище останній Морський міністр Російської імперії, адмірал Іван Костянтинович Григорович; колишній керівник механізованої частини Балтійського флоту, професор Військово-морської академії Віктор Андрійович Вінтер (1868–? рр.); останній командувач Балтійського флоту добільшовицького періоду, контр-адмірал Олександр Володимирович Развозов (1879–1920 рр.); колишній начальник морських сил Ризької затоки, віце-адмірал Михайло Коронатович Бахирев (1868–1920 рр.); фундатор радянської військово-морської географії, перший в СРСР доктор військово-морських наук, автор близько 350 наукових праць з історії флоту, професор, контр-адмірал Євгеній Євгенійович Шведе (1890–1977 рр.); автор праці «Заметки о боевой деятельности Черноморского флота в период 1914–1918 гг.», контр-адмірал Веніамін Костянтинович Лукін (1866–1928 рр.); колишній старший флаг-офіцер штабу Балтійського флоту, професор Морської академії Михайло Олександрович Петров (1885–1938 рр.) та інші. Комісія поділялася на п'ять відділів: підготовчий (очолював колишній офіцер Балтійського флоту В. Є. Єгоров), оперативний (очолював викладач кафедри історії морської війни і служби Морської академії, капітан 1-го рангу Іван Іванович Ренгартен), технічний (очолював колишній начальник Головного управління кораблебудування, лектор курсів командного складу флоту, капітан 1-го рангу Микола Іванович Ігнат'єв), військово-морського мистецтва (очолював професор Борис Борисович Жерве), збирання матеріалів (очолював

⁷⁶⁴ РДА ВМФ. Ф. Р-5. Оп. 1. Спр. 213. Арк. 1 ; Див. у монографії : Назаренко К. Б. Флот, революция и власть в России: 1917–1921. Москва : Квадрига, Русская панорама, 2011. С. 278.

⁷⁶⁵ Мазур Т. П. Морская историческая комиссия. URL : <http://genrogge.ru/bahirev/mor.htm>

історіограф Штабу Чорноморського флоту 1915–1917 рр., автор першої праці з описання та дослідження операцій на Чорному морі в імперіалістичну війну, викладач Військово-морської академії, а у періоди Другої світової війни та повоєнний – науковий керівник історичного відділу Головного морського штабу й військово-морської групи Інституту історії Академії Наук СРСР Микола Васильович Новиков⁷⁶⁶). Як зазначає у своїй статті головний зберігач фондів РДА ВМФ Тамара Петрівна Мазур, саме М. В. Новиков (1880–1957 рр.) у комісії розгорнув значного обсягу роботу по збиранню матеріалів, йому допомагали всі її члени, оскільки збір матеріалів уважався основним завданням. 14 лютого 1919 року створено Архівний відділ флоту і морського відомства, підпорядкований голові «Моріському». До його функцій належали збирання архівних матеріалів на суднах флоту та в установах морського відомства. Наприкінці громадянської війни в РСФРР у складі комісії засновано відділ із вивчення революційного руху на флоті. На початку 1923 року комісія одержала назву Військово-морська історична комісія з дослідження досвіду світової і громадянської війн, штат скорочено до 9 співробітників, а 15 червня 1923 року, відповідно до наказу № 1072 Реввоєнради РСФРР, комісія взагалі була скасована. Однак у структурі Морської академії розпочав роботу морський відділ Військово-історичної комісії в складі 12 співробітників, до якого було передано всі архівні матеріали, зібрані «Моріськомом». 14 червня 1923 року начальником відділу призначено колишнього флагманського артилериста Чорноморського флоту, згодом – начальника військово-морського училища та помічника начальника Вищих спеціальних курсів командного складу флоту Воїна Петровича Римського-Корсакова (1889–1937 рр.). З частини штату «Моріському» сформували відділ вивчення рукописів і документів, який почав функціонувати з 30 серпня 1923 року при Морській академії. У серпні 1923 року потомка давньої морської династії В. П. Римського-Корсакова на посаді змінив колишній комісар Балтійського флоту Володимир Павлович Автухов, за якого в діяльності комісії посилюлися партійні впливи. 22 квітня 1924 року за розпорядженням начальника Штабу Робітниче-селянського Червоного флоту морський відділ реорганізовано в Морську історичну комісію при історичному відділі Оперативного управління Штабу флоту. Діяльність комісії остаточно припинено в березні 1926 року. За час своєї діяльності комісія збрала понад 30 тисяч архівних справ. Дослідниця Морської історичної комісії Т. П. Мазур писала, що комісія, передбачаючи велике наукове і довідкове значення зібраного архіву, перетворила його матеріали в струнке, науково розроблене і систематизоване зібрання документів, забез-

⁷⁶⁶ Новиков Н. В. Операции на Черном море и совместные действия армии и флота на побережье Лазистана. Т. 2 из серии «Борьба флота против берега в Мировую войну» / под ред. и с введением Б. Б. Жерве. Ленинград : Издание Военно-Морской Академии РККА, 1927. 235 с.

печивши його каталогами й описами⁷⁶⁷. Членами комісії написано більше 110 наукових праць, опубліковано 2 збірники статей, а також тритомне дослідження «Боевые действия на морских, речных и озёрных системах» (1925–1926 рр.), багато статей надруковано на сторінках журналу «Морской сборник». В архівному фонді РДА ВМФ № Р-29 «Морская историческая комиссия при историческом отделе оперативного управления Штаба РККФ, г. Петроград» зберігаються справи, що містять листування про збирання архівних матеріалів Чорноморських архівів війни (спр. № 50, 73, 78), описи справ і документів архіву Чорноморського флоту, вивезених німецьким і турецьким військовим командуванням 1918 року (спр. № 90), доповіді голови «Моріському» та листування зі штабом Чорноморського флоту про переміщення Тимчасового архіву Чорноморського флоту з Севастополя до Морської історичної комісії (спр. № 94, 95, 96)⁷⁶⁸. Більшість наукових співробітників цієї комісії було репресовано за сталінських часів.

Проте ліквідація комісії не означала втрату Наркоматом військово-морських справ СРСР інтересу до архівів. Архіви були потрібні цьому союзному органу настільки, що він навіть відрядив до колегії ЦАУ СРСР свого представника.

Архів Морського міністерства 10 серпня 1917 року перейменовано на Центральний архів флоту і морського відомства. За лєнінським декретом «О реорганизации и централизации архивного дела...», архів увійшов до складу Єдиного Державного Архівного Фонду РСФРР як його військово-морське відділення. 1926 року документальні матеріали військово-морського відділення Архіву армії і флоту, створеного з військової секції ЄДАФу було сконцентровано у сховищах колишнього Архіву Державної Ради в Ленінграді. У 1934 році Архів армії і флоту розділився на два самостійних архіви: Морський історичний та

⁷⁶⁷ Мазур Т. П. Морская историческая комиссия. URL : <http://genrogge.ru/bahirev/mor.htm>

⁷⁶⁸ Див. опис фонду : РДА ВМФ. Ф. Р-29. Оп. 1. Спр. 50 «Рапорты сотрудников Морискома и переписка с Генмором, штатом морских сил Республики, штабом Балтийского флота и частными лицами о розыске и сборе архивных материалов Черноморских архивов войны, 1919–1920 гг., 89 л.», Спр. 73 «Приказы Коморси Республики /копии/ ; штаты Морискома и планы работы по истории революционного движения в Балтийском и Черноморском флотах, 1920–1923 гг., 14 л.», Спр. 78 «Переписка с Морским штабом Республики...; архивные справки о боевом расписании Черноморского флота на 1915 г., о Черноморских архивах войны на море, реквизиции частных судов во время войны 1914–1918 гг. и по другим вопросам, 1920–1921 гг., 86 л.», Спр. 90 «Акт обследования Морискома инспектором Рабоче-крестьянской инспекции...; описи дел и документов архива Черноморского флота, вывезенных германскими и турецкими военно-морскими властями в 1918 г., 1921–1923 гг., 96 л.», Спр. 94 «Доклады председателя Морискома Коморси Республики о передаче архивных материалов Эстонии и о переводе Севастопольского архива в Мориском и доклад сотрудника Морискома Лейкина Л. Д. председателю Морискома о его работе по подбору материалов по истории революционного движения во флоте, 2 апреля–21 мая 1921 г., 16 л.», Спр. 95 «Переписка со Штабом Морских сил Республики, штабом Черноморского флота, Севастопольским портом и др. о переводе Севастопольского архива войны 1914–[19]18 гг. в Мориском, передаче архивных дел Эстонии, получении архивных материалов по русскому флоту из Финляндии и по другим вопросам...», 4 января – 31 декабря 1921 г., 216 л. », Спр. 96 «Переписка с Коморси Республики, Штабом Морских сил Республики и Штабом Черноморского флота о передаче дел Севастопольского архива войны на море за период 1914–1920 гг. в Мориском и описи дел..., 10 января – 27 мая 1921 г., 41 л.».

Військово-історичний. 1937 року Морський історичний архів перейменовано на Центральний державний військово-морський архів, а 1941 року – на Центральний державний архів Військово-Морського Флоту СРСР. 1966 року архів опублікував перший тематичний путівник «Документальные материалы дореволюционного флота России»⁷⁶⁹.

Чому вивезення документів із Миколаєва стало можливим?

По-перше, в умовах формування тоталітарної держави на архівну галузь УСРР здійснювався неймовірний тиск з боку архівних органів РСФРР–СРСР. З 1929 року за вказівкою Й. В. Сталіна НКВС розпочало полювання на архівістів. У статті О. Т. Юрченка «Архивы и архивное строительство Советской Украины» (1938 р.) про українських архівістів було написано таке: *«Украинские буржуазные националисты – продажные псы германско-польского фашизма – на протяжении всех 20 лет существования Советской Украины вели борьбу за отрыв Советской Украины от СССР, продавая украинский народ в рабство германским и другим помещикам и капиталистам. Ведя в свое время бешеную борьбу против создания СССР, против создания тех или других союзных органов, украинские националисты выступали и против создания союзного архивного управления, сколачивая для этого «блоки» с контрреволюционными националистическими элементами, пролезавшими в архивные органы других союзных республик (Белоруссия, Грузия). ... чем был нанесен большой вред архивному строительству СССР»*⁷⁷⁰. У вступній статті «Ленінський декрет у дії» до «Архівознавчого збірника» 1938 року зазначалося: *«Товариш Сталін на лютнево-березневому Пленумі ЦК ВКП(б) говорив, що «...шкідницька і диверсійно-шпигунська робота агентів іноземних держав, в числі яких досить активну роль відігравали троцькісти, зачепила в тій або іншій мірі всі або майже всі наші організації, як господарські, так і адміністративні та партійні». Архівні органи України не були винятком з цього. На чолі Центрального архівного управління УРСР була троцькістка Барвінок, самий апарат ЦАУ, обласних управлінь і історичних архівів був засмічений троцькістсько-бухарінськими та буржуазно-націоналістичними бандитами... Всі ці фашистські наймити всіляко намагалися шкодити архівній справі... Після історичних вказівок товариша Сталіна наші славні органи НКВС набагато очистили архівну систему України від ворогів народу. Але недозволеною помилкою було б думати, що в архівній системі вже викриті всі вороги народу. Навпаки, в архівній системі так само стоїть питання про дальше викриття і розгром контрреволюційних недобитків...»*⁷⁷¹. Усіх тих,

⁷⁶⁹ Надводский В. Е. Тематический путеводитель (Документальные материалы дореволюционного флота России) / под ред. И. Н. Соловьева. Ленинград : Центральный государственный архив военного-морского флота СССР, 1966. 314 с.

⁷⁷⁰ Юрченко О. Т. Архивы и архивное строительство Советской Украины. Архивное дело. Орган Главного Архивного Управления НКВД СССР. Москва, 1938. № 3(47). С. 146–176.

⁷⁷¹ Ленінський декрет у дії. Архівознавчий збірник. Київ : Радянське будівництво і право, 1938. С. 8–9.

хто керував Укрцентрархівом у ті роки згодом було репресовано. 12 січня 1932 року М. А. Рубача було звільнено з посади директора Інституту історії партії і Жовтневої революції (Істпарт)⁷⁷². 15 лютого 1935 року М. А. Рубача було заарештовано. Його звинувачували в автономістських поглядах, відгорожуванні від Москви, скачуванні на націоналістичну точку зору, ревізуванні ленінського розуміння переростання буржуазно-демократичної революції в пролетарську: *«Отступая от Ленина в своей теоретической работе, Рубач отступает от Ленина и в своей организационно-политической деятельности. Между «теорией» и «практикой» Рубача имеется теснейшая органическая связь»*⁷⁷³. Слідчі дійшли висновку про причетність М. А. Рубача до української контрреволюційної націоналістичної організації⁷⁷⁴. У протоколах допитів М. А. Рубача записано: *«Свою принадлежность к украинской националистической контрреволюционной организации я отрицаю. Виновным в этом себя не считаю»* і далі *«знакомство с рядом бывших участников троцкистской оппозиции... определяется исключительно моими служебными обязанностями на общей научной или педагогической работе»*⁷⁷⁵. Слідчу справу М. А. Рубача було направлено на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР з пропозицією ув'язнення у виправно-трудовому таборі строком на 5 років⁷⁷⁶. Учень М. А. Рубача, Юрій Гамрецький, писав (2000 р.), що цього «живого троцькіста» звільнили, позаяк дуже вдало головою «трійки», яка розглядала справу, виявився його товариш, із котрим учений співпрацював у Катеринославі в роки революції й громадянської війни⁷⁷⁷. Дійсно, у постанові по справі М. А. Рубача зазначено: *«Следствием по делу Рубача установлена его связь с рядом осужденных участников контрреволюционного террористического троцкистско-националистического подполья, а также его антипартийная деятельность на идеологическом фронте, но следствием недостаточно ясно установлена организационная принадлежность Рубача к вышеупомянутой организации»*⁷⁷⁸. Подальше слідство по його справі за недоведеністю звинувачення було припинено. Іншим поталанило менше. Кожний архів України сьогодні може представити список архівістів, репресованих за часів сталінських репресій.

⁷⁷² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 235. Арк. 23.

⁷⁷³ Цит за : Верба І. Архівні матеріали як джерело до вивчення життя і діяльності Михайла Рубача / Михайло Рубач: Архівіст, історик, педагог. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела». Вип. 3. Київ, 2000. С. 113.

⁷⁷⁴ Матяш І. Про репрезентативність комплексу архівних документів із фондів ЦДАГО України як джерела дослідження біографії М. А. Рубача / Михайло Рубач: Архівіст, історик, педагог. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела». Вип. 3. Київ, 2000. С. 126.

⁷⁷⁵ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 39490. Арк. 35, 51.

⁷⁷⁶ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 39490. Арк. 61

⁷⁷⁷ Гамрецький Ю. Пам'яті вчителя/ Михайло Рубач: Архівіст, історик, педагог. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела». Вип. 3. Київ, 2000. С. 22.

⁷⁷⁸ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 39490. Арк. 67.

Наступник М. А. Рубача на посаді завідувача Укрцентрархіву, С. М. Семко-Козачук був заарештований 8 січня 1935 року. Йому висунули звинувачення в контрреволюційній діяльності, зв'язках з ОУН і засудили до семи років позбавлення волі на Соловках з конфіскацією майна. Цього виявилось недостатньо, тому 14 лютого 1938 року С. М. Семка особлива «трійка» УНКВС СРСР по Ленінградській області Perezасудила до розстрілу⁷⁷⁹.

Під репресії підпав й колишній заступник завідувача Укрцентрархіву Ф. А. Герасименко, котрий, як представник ЦАУ УСРР, брав участь у розподілі архівних фондів Чорноморського архіву між ЦАУ СРСР та ЦАУ УСРР⁷⁸⁰. Вище вже згадувалося про застосування репресій до миколаївських архівістів (С. З. Каткова, В. М. Фідровського, М. Д. Лагути) і звільнення з роботи майже всіх співробітників архіву, у т. ч. кращого, за словами С. П. Костіна, знавця фондів Чорноморського архіву М. К. Калити. Подальшу долю С. П. Костіна дослідити не вдалося: його шлях губиться після 1933 року. Удалося лише віднайти згадку про С. П. Костіна в протоколах засідання Оргбюро і Секретаріату ЦК КП(б)У, де йдеться про надання йому відпустки тривалістю 6 тижнів, згідно з постановою лікарської комісії⁷⁸¹.

Керівництво архівної галузі УСРР, хоча й здійснювало спротив загарбницькій політиці Москви щодо українських архівів, але в умовах ствердження сталінського тоталітаризму мало що могло вдіяти. Навіть якщо й був би реалізований план переміщення документів до сховищ Миколаївського місцевого архівного управління, задуманий С. П. Костіним, архівні фонди Чорноморського архіву, вивозилися б уже з Миколаївського державного історичного архіву. Архівісти у своїй боротьбі трималися гідно й першими наклали головами.

По-друге, причиною, що уможливила вивезення фондів архіву до Ленінграда, стала інертно-байдужа позиція миколаївської місцевої влади, як партійно-радянської, так і військово-морської щодо збереження архівної спадщини Чорноморського флоту й Південної України, котра забезпечувала його потреби. Керівники Миколаївського військово-морського порту (Миколаївської морбази) служили Радянському Союзу й бездумно виконували накази вищого начальства. Принагідно зазначимо, що, коли ця праця обговорювалася в рукописі, рецензенти вказали на факт присяги військовослужбовців Радянському Союзу, але присяга не відмінює поваги до історичної спадщини свого народу. Місцеві партійні та радянські органи ігнорували архівні проблеми. Хоча за НЕПу,

⁷⁷⁹ Верба І. Семко-Козачук Семен Михайлович / Українська архівна енциклопедія. Н–Я. Робочий зошит. Київ : Державний комітет архівів України, 2007. С. 97–98.

⁷⁸⁰ Пустовіт Т. П. Герасименко Федір Андрійович / Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. Вип. 1. ХІХ ст. 1930-і рр. Київ, 1999. С.85–86 ; Пустовіт Т. П. Герасименко Федір Андрійович / Енциклопедія сучасної України. Київ, 2006. Т. 5. С. 538 ; Пустовіт Т. П. Герасименко Федір Андрійович. Реабілітовані історією. Полтавська область. Книга п'ята. Київ - Полтава, 2007. С. 87-92.

⁷⁸¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 244. Арк. 26 ; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 299. Арк. 153.

імовірно, ще існувала можливість залишити документи Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві (або перемістити їх до Одеси), місцева влада не виділила для переміщення архівних фондів ні приміщення, ні транспорту, ні фінансових асигнувань. Порівняно із миколаївськими партійними і радянськими керівниками, радянськими військовими моряками 20–30-х рр. XX ст., представники миколаївської влади імперських часів (О. С. Грейг, М. А. Аркас, К. М. Тікоцький) і ті з них, хто перейшов на бік Української революції (А. Г. Покровський, М. М. Римський-Корсаков), виглядають справжніми патріотами Миколаєва й України. Щоразу, коли виникали загрози переміщення архівних фондів Чорноморського архіву до Санкт-Петербурга, царське офіцerstvo стійко обстоювало місцеперебування цього архіву в Миколаєві й піклувалося про належні умови зберігання архівних документів. У 20–30-ті рр. XX ст. при владі перебували заражені революційними ідеями люди, котрі ледве вміли читати й писати. Критерієм їх відповідності займаним посадам була не професійність, а відданість партії. Вони не знали на науках, особливо на найскладнішій із них – історії людства. В архівах, навпаки, споконвічно працювали освічені люди, навіть у ті пореволюційні часи. Згадаймо, як керівник Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осипова, захищаючи від звільнення членів свого колективу, наголошувала при цьому, що для їх заміщення навряд чи знайдуться серед партійців освічені люди, які бажали б працювати в архіві. Архівісти бачать майбутнє, бо відають про минуле. Тож, на жаль, цінність Чорноморського архіву для майбутнього України усвідомлювали лише архівісти, тому й невпинно боролися за нього. Навряд чи архівістів розуміло суспільство, а комунорадянська влада так і зовсім зневажала. Як писав про архівістів американець Рой Шеффер, люди ці в суспільстві завжди залишаються «Social Outcast» (соціальні вигнанці)⁷⁸². А ще мимоволі згадується, як на межі 70–80-х рр. XVII ст. лівобережний гетьман Іван Самійлович у «виїмково святочний спосіб» з Чигирини передав московському цареві привілеї та грамоти Петра Дорошенка «на гетьманство і держання українських земель»⁷⁸³, як у спішному порядку 1720 року українськими ченцями виконувався наказ Петра I, за яким вилучалися в монастирях і вивозилися до Москви «древнія жалованныя грамоты и другія курьезныя письма оригинальныя, также книги историческія, рукописныя и печатная, какія гдѣ потребныя къ извѣстію найдутся»⁷⁸⁴ та багато

⁷⁸² Schaeffer R. Transcendent Concepts : Power, Appraisal, and the Archivist as "Social Outcast". *The American Archivist*. 992, Fall. Vol. 55. № 4. P. 608–619.

⁷⁸³ Крип'якевич І. До історії українського Державного Архіва. *Записки наукового товариства імені Шевченка. Праці історично-філософської секції під редакцією Івана Крип'якевича*. Т. CXXXIV–CXXXV. Львів, 1924. С. 67–78.

⁷⁸⁴ Документы, известия и заметки. *Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал*. Киев, 1891. № 7. С. 148–149.

інших прикрих випадків. Відтак певна доля вини лежить і на представниках радянської влади України 20–30-х рр. ХХ ст.

Що відбувалося з документами в Ленінграді й чи можливо сьогодні повністю реконструювати склад фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву?

Документи потрапили до рук російських архівістів. Національність архівіста не є визначальною ознакою, важлива професійна компетентність і відданість архівній справі. М. Є. Малевинська наголошувала у своєму листі на внеску архівістів РДА ВМФ у збереження фондів колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву. Якби документи не були збережені, навряд чи був би предмет проблеми. Однак, якби не відбулося вивезення цих документів, тоді б дійсно не було проблеми. Підкреслимо, що, незважаючи на збереженість документів, постраждала сторона зазнавала й зазнаватиме суттєвих моральних і матеріальних збитків. Їх неможливо компенсувати оприлюдненням описів фондів на веб-сайті РДА ВМФ (за концепцією В. П. Козлова – створенням *«єдиного архівно-інформаційного пространства»*), адже українські дослідники фактично втратили доступ до документів, а кожне замовлення архівної довідки чи копії вартує значну суму коштів.

Реконструкція складу фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву вимагає ретельного й тривалого в часі наукового аналізу довідкового апарату й облікових документів РДА ВМФ, порівняння їх зі списками та описами фондів колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву. Авторіві були доступні лише список (реєстр) фондів та описи фондів на веб-сайті РДА ВМФ. Для повної реконструкції архіву потрібно було б мати доступ до всього комплексу облікових документів РДА ВМФ, як-от: до *книг обліку надходжень документів*, в яких реєструвалося кожне надходження документів до архіву; *аркушів фондів*, де фіксувалися зміни в назвах фондів, обліковувався склад і обсяг фондів у цілому та за кожним описом окремо, обліковувалися й нумерувалися описи фондів і документи, що відображали зміни в складі та обсязі фондів (акти); *справ фондів*, у яких відклалися історичні довідки про фондоутворювачів, робочі інструкції по опрацюванню фондів, схеми систематизації та інші методичні посібники з опрацювання фондів, старі аркуші фондів, документи про зміну обсягів фондів, акти приймання-передавання документів, акти про виявлення справ у фондах, акти про виділення до знищення документів, що не підлягали подальшому зберіганню, акти про невіправні пошкодження, матеріали перевірок наявності тощо⁷⁸⁵. Оскільки доступ до цих облікових документів наразі відсутній, майбутнім українським дослідникам порушеної автором проблеми залишиться ще багато роботи.

⁷⁸⁵ Государственный учет документов Государственного архивного фонда СССР / Основные правила работы Государственных архивов СССР. Москва, 1984. С. 51–60.

Аналіз списку фондів РДА ВМФ дозволив виявити 102 архівні фонди, фондоутворювачами яких були управління, експедиції, установи, порт, екіпажі, команди, роти, навчальні заклади, що розміщувалися в Миколаєві протягом кінця XVIII ст. – початку XX ст., 88 архівних фондів належать фондоутворювачам із Севастополя, 4 фонди – фондоутворювачам Одеси, 2 фонди – фондоутворювачам Очакова, 1 фонд – фондоутворювачу Скадовська, 2 фонди – фондоутворювачам Херсона, 5 фондів – фондоутворювачам Керчі, 11 фондів – фондоутворювачам Ізмаїла, 1 фонд – фондоутворювачу Сулинського порту (сучасна Румунія) і 1 фонд – російському контингенту (Рушцський загін морських команд) в Петрошанах (сучасна Румунія), 2 фонди – фондоутворювачам Батумі (Аджарія), 3 фонди – фондоутворювачам Сухумі (Абхазія), 4 фонди – комісionерам Чорноморського флоту. Фондоутворювачами 137 фондів були команди військових кораблів Чорноморського флоту. Окреме місце посідають фонди Таганрозького архіву. Загалом виявлено 365 фондів періоду до 1917 року, які зберігалися в Чорноморському Центральному військово-морському архіві.

Зі 102 архівних фондів установ Чорноморського відомства й підрозділів Чорноморського флоту, що знаходилися в Миколаєві, удалося встановити відповідність 88 фондів РДА ВМФ спискам 1928 року (див. док. № 32) та за 1924 рік (див. док. № 30), а також переліку фондів, наведеному в Протоколі засідання комісії ЦАУ СРСР з питання розподілення й вивезення архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві від 2 липня 1933 року (див. док. № 89). Не встановлено відповідність 13 фондів РДА ВМФ: ф. 80 «Заведующий ранеными нижними чинами Черноморского флота», ф. 91 «Заведующий морскими командами в Николаеве», ф. 93 «Главный доктор и медицинский инспектор Николаевского порта», ф. 103 «Канцелярия флотского начальника Черноморского флота, г. Николаев» (у РДА ВМФ зберігається фонд № 103 «Канцелярия флотского начальника Черноморского флота, г. Николаев, 63 справи за 1804–1831», однак вивезені з м. Миколаєва 1924 року справи управління Головного командира флотських екіпажів датуються 1831–1846 рр. (див. док. № 30)), ф. 113 «10-й гребной экипаж Черноморского флота, г. Николаев», ф. 119 «Штаб 4-й флотской дивизии Черноморского флота, г. Николаев», ф. 124 «Штаб 3-й бригады 4-й флотской дивизии Черноморского флота, г. Николаев», ф. 356 «13-й ластовый экипаж Черноморского флота, г. Николаев», ф. 904 «Сберегательно-вспомогательная касса Николаевского порта», ф. 1032 «Следственная комиссия под председательством генерала Берха, г. Николаев (1829 –?)», ф. 1090 «Заведующий минной частью в Черноморском флоте. г. Николаев (1876 –?)», ф. 1116 «Штаб командира ластовой бригады Черноморского флота. г. Николаев», ф. 1255 «Штаб командующего войсками в Николаеве». Один фонд (ф. 912 «Фельдшерская школа при Николаевском морском госпитале») піддано аналізу, оскільки його було внесено до реєстру

«Архівна україніка у федеральних архівах Росії», однак в процесі аналізу встановлено, що шпиталь знаходився в м. Кронштадт і фонд не належить до Чорноморського центрального військово-морського архіву. Зазначені 13 фондів могли бути виділеними з інших фондів під час уточнення фондоутворювачів і, відповідно, створення їхніх фондів, або, можливо, були вивезені до Ленінграда 1925 року, за якого не лишилося списку відправлених комісаром Сауцьким фондів.

Із 88 архівних фондів установ Чорноморського морського відомства й формувань Чорноморського флоту, що знаходилися в Севастополі, встановлено відповідність 39 фондів списку 1928 року (див. док. № 32). Частина севастопольських фондів, переважно датованих початком ХХ ст., надійшла до Ленінграда безпосередньо з Севастополя після ліквідації Тимчасового (Історичного) архіву Чорноморського флоту. Очевидно, інші севастопольські фонди, що зберігалися в Чорноморському центральному військово-морському архіві, вивезено до Ленінграда 1924/1925 року, тому вони лишилися необлікованими.

Із чотирьох архівних фондів установ і формувань Чорноморського флоту, що розміщувалися в Одесі, встановлено відповідність одного фонду списку 1928 року (див. док. № 32), а саме ф. 1092 «Управление начальника приморской обороны Одессы (1876–1878)». Два архівні фонди, створені фондоутворювачами з м. Очаків, повністю співпадають зі списком 1928 року (див. док. № 32). Не вдалося встановити відповідність ф. 1327 «Скадовский участок обороны побережья Черного моря, порт Скадовск». Із двох архівних фондів, утворених у м. Херсон, встановлено відповідність одного фонду «Херсонський порт, г. Херсон (1778–1854)» (ф. 1069). Документи Чорноморського штурманського училища (ф. 1091), яке знаходилося в Херсоні, очевидно, потрапили до Ленінграда під час вивезення 1925 року. Із 5 архівних фондів установ і формувань Чорноморського флоту, що існували в Керчі, встановлено відповідність 3 фондів списку 1928 року (див. док. № 32).

Усі фонди «Таганрозького архіву» зазначено в списку 1928 року (див. док. № 32) під номером «60». З 11 архівних фондів Дунайської флотилії (м. Ізмаїл) удалося встановити відповідність п'яти фондів списку 1928 року (див. док. № 32). З двох архівних фондів Батумського військово-морського порту в списку 1928 року знайдено один фонд (ф. 1097 «Батумський порт, 1879–1918»). Із трьох архівних фондів Сухумського військово-морського порту в списку 1928 року (див. док. № 32) віднайдено два фонди, не з'ясовано відповідність ф. 1054 «Отряд судов Абхазской экспедиции Черноморского флота, 1832–1854». Фонд Рушущького загону (ф. 1109) та фонди чотирьох комісіонерів Чорноморського флоту (Москва (ф. 75), Таганрог (ф. 1078), Одеса (ф. 1107), Кременчук (ф. 1119)) повністю відповідають списку 1928 року (див. док. № 32).

Таким чином, не враховуючи фондів кораблів Чорноморського флоту, про які йтиметься далі, у результаті аналізу вдалося встановити відповідність

150 фондів РДА ВМФ спискам 1928 року (див. док. № 32), за 1924 рік (див. док. № 30), переліку фондів, наведеному в доповіді директора Миколаївського державного історичного архіву на нараді при Одеській обласній архівній управі (див. док. № 82), а також переліку, наведеному в протоколі засідання комісії ЦАУ СРСР з питання розподілення й вивезення архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві від 2 липня 1933 року (див. док. № 89). Не з'ясованими лишилися 78 фондів.

Усі фонди кораблів, корветів, шхун, бригів, лінкорів, крейсерів, тендерів, пароплавів та інших суден Чорноморського флоту за період 1811–1913 рр. у списку 1928 року зазначено під номером «189» (див. док. № 32). Лінійний розмір цих фондів дорівнював 38 метрам. Ураховуючи, що обсяг архівних фондів кораблів Чорноморського флоту не перевищує кількох десятків справ, а в більшості фондів узагалі налічується по 1–2 справи, можна припустити, що їх сучасний загальний лінійний розмір є меншим, ніж 38 метрів. Причини цього, швидше за все, полягають у здійсненій цільовій комплексній експертизі цінності документів. Архівні фонди кораблів під час підготовки видання «Архівна україніка у федеральних архівах Росії» не були включені до реєстру, тому реєстр потребує уточнення й доповнення.

У списку 1928 року під номером «190» (див. док. № 32) зазначені рекрутські списки, формулярні і послужні списки адміралів, генералів, офіцерів, нижніх чинів за 1789–1913 рр. загальним лінійним розміром 104 метри. Усі ці документи в РДА ВМФ долучено до колекції «Послужные и формулярные списки чинов морского ведомства» (ф. 406), який налічує 19 739 справ за 1761–1940 рр. На фонд складено шість описів, причому опис № 3 має 43 томи, опис № 5 – 2 томи. Однак заголовки до справ укладено таким чином, що в них практично неможливо виявити послужні списки осіб, які служили в Чорноморському флоті (так звані, «глухі» заголовки). Імовірно, усвідомлюючи цей факт, в архіві до фонду уклали алфавітні покажчики послужних списків за 1761–1801, 1826–1915 рр. та додатковий покажчик до опису № 7. До описів склали пояснення, в яких рекомендують користуватися саме алфавітними покажчиками. В алфавітних покажчиках, наприклад на офіцерський склад, зазначено прізвище, ім'я та по батькові, офіцерський чин, дату послужного списку, номер опису, номер тому опису, номер одиниці зберігання (справи), номери аркушів, із яких починається послужний список конкретної особи. В алфавітних покажчиках не вказано, в якому флоті служила особа, тому вони унеможливають виявлення послужних списків чинів Чорноморського флоту. Користувач фонду має знати прізвище особи, послужний список якої він розшукує, і лише в разі цього він зможе замовити потрібні документи. Однак для нашого аналізу, котрий мав на меті реконструкцію складу фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву, ні описи, ні алфавітні покажчики не могли прислужитися. Єдиними шляхами,

якими можна хоч трохи просунутися до мети, може бути або суцільний перегляд усіх 19 739 справ, або попереднє опрацювання видання «Общий морской список» (або інших списків), за яким можливе виявлення принаймні осіб офіцерського складу Чорноморського флоту, хоча й не за весь період, а затим уже віднайдення їхніх послужних списків. Крім цього, у РДА ВМФ зберігаються окремі фонди особового походження Головних командирів Чорноморського флоту та портів і Миколаївських військових губернаторів, а саме О. С. Грейга (ф. 8), Б. О. фон Глазенапа (ф. 6), М. В. Копитова (ф. 12), а також фонд В. О. Корнілова (ф. 13), А. Б. Асланбегова (ф. 41), статського радника С. С. Мансурова та камер-юнкера В. І. Дорогобужина (ф. 1102), котрі займалися евакуацією жителів і поранених із Севастополя до Миколаєва в роки Кримської війни (1853–1856 рр.); фонди П. П. Шмідта (ф. 1164), та інших. Ці фонди не були цілковито сформовані в Миколаєві чи Севастополі, проте в них містяться документи, створені цими особами під час служби на різних посадах у Чорноморському флоті. Якщо не мати доступу до відповідних записів в облікових документах, неможливо перевірити, які саме з документів долучено до цих фондів після переміщення архівних фондів з Миколаєва чи Севастополя до Ленінграда й чи не привезли ці діячі документи власноруч ще за життя до Петербурга.

Аналогічною до проблеми з послужними списками є проблема зі справами, що в списку 1928 року (див. док. № 32) записані під № «191» «Судовые шканечные и вахтенные журналы» за 1850–1876 рр. (у лінійному вимірі 44 метри). Ці документи в РДА ВМФ долучено до колекції «Вахтенные и шканечные журналы» (ф. 870), яка містить 59 740 одиниць зберігання за 1719–1918 рр. Заголовки в описах цього фонду подають відомості про назву корабля та прізвище його капітана. До фонду також укладено алфавітні покажчики, в яких зазначено назву та тип корабля, роки й місяці, за котрих наявні на зберіганні його вахтенні журнали, номер опису та номер справи. Окремий користувач, знаючи назву корабля, може знайти його як за описом, так і за покажчиком. Для досягнення нашої мети потрібно здійснити аналіз списку всіх кораблів Чорноморського флоту на предмет наявності їхніх документів у фонді № 870. На допомогу може стати виявлена у фонді Чорноморського центрального військово-морського архіву «Алфавитная опись дел учреждений, судов и команд за 1771–1914 гг.» (фонд № 362, справа № 167). Така ж ситуація склалася зі справами про рух суден, занесеними до списку 1928 року (див. док. № 32) під номером «192» (справи за 1809–1835 рр. у лінійному вимірі 2,25 метри). До якого саме фонду їх долучено, установити неможливо. До реєстру «Архівна україніка у федеральних архівах Росії» включено фонди «Судовые инвентари Черноморского флота» (ф. 413, за 1903–1916 рр, 23 од. зб.), «Тактические формуляры судов» (ф. 671, за 1888–1910 рр., 123 од. зб.), «Кораблестроительные черте-

жи» (ф. 876, за 1812–1939, 79 648 од. зб.), «Строительные чертежи» (ф. 326, за 1702–1917 рр., 19 310 од. зб.), «Высочайшие повеления, рескрипты и указы» (ф. 227, за 1725–1917 рр., 329 од. зб.), в яких також містяться документи, вивезені з Чорноморського центрального військово-морського архіву, однак ці фонди є створеними в РДА ВМФ колекціями, виявлення в них документів (крім ф. 413) потребує масштабної аналітичної роботи.

Вищезазначені проблеми частково спричинені «Методическими указаниями по созданию в государственных архивах объединенных архивных фондов из материалов учреждений, организаций и предприятий» (1963 р.), за яких об'єднані архівні фонди створювалися з документів, однорідних за своїм цільовим призначенням і функціями одноіменних установ, що діяли на визначеній території; з документів керівного органу і установ, підпорядкованих йому; установ, пов'язаних між собою об'єктом діяльності; органів державної влади та управління і долучених до них установ і організацій; установ, які послідовно змінювали одна одну, за умови передавання функцій попередників правонаступникам; а також фондів особового походження за умови родинних, професійних або творчих зв'язків між фондоутворювачами. Під час створення об'єднаних архівних фондів здійснювалася перешифровка одиниць зберігання (зміна номерів фондів і описів), перескладалися облікові документи, пересистематизовувалися описи й справи, змінювалася й назва фонду. Аналогічно в архівах створювалися архівні колекції, котрі організовувалися з документів різних фондоутворювачів за тематичною, авторською, номінальною, хронологічною та іншими ознаками або їх комбінаціями. Якщо в створенні об'єднаних архівних фондів переважали історичні зв'язки між документами, то в створенні архівних колекцій – логічні. У радянській архівній практиці допускалося за певних умов вилучення окремих документів із різних архівних фондів і створення з них архівної колекції (наприклад, створення архівної колекції з автографів видатних діячів). Увага приділялася обґрунтуванню потреби в створенні архівної колекції. Проте якщо існування архівної колекції, що надійшла на зберігання до архіву, визнавалося недоцільним, вона могла бути розформована, а документи долучені до інших фондів або архівних колекцій⁷⁸⁶. Фактично спостерігається значна кількість фондів, які було створено в РДА ВМФ у результаті об'єднання, як-от: фонд 90 «Николаевский военно-морской порт», фонд 1024 «Николаевский морской госпиталь», фонд 1084 «Штаб инспектора ластових команд, рабочих экипажей, арестантских рот Черноморского флота», фонд 920 «Севастопольский порт», фонд 1025 «Военно-морской суд Севастопольского порта», фонд 1046 «Начальник отряда судов Черноморского флота в Керчи»,

⁷⁸⁶ Детальніше про створення об'єднаних архівних фондів і архівних колекцій див. у підручнику: Теория и практика архивного дела в СССР: Учебник / под ред. Ф. И. Долгих, К. И. Рудельсона. Изд. второе, перераб и доп. Москва: Высшая школа, 1980. С. 39–43.

фонд 1075 «Штаб командира Дунайских портов и флотилий» та інші. Якщо у випадку об'єднаного архівного фонду ще можливо простежити, які саме колишні фонди до нього увійшли, то у разі створення архівної колекції реалізація цього завдання ускладнюється в рази.

Якщо подивитися на список 1928 року (див. док. № 32) у його проекції на фонди РДА ВМФ загалом, стане очевидним, що справи невиявлених фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву розпорошено серед інших фондів РДА ВМФ або долучено до фондів вищестоящих установ. Існує також можливість, що ці фонди не виявлені автором через брак доступу до облікових документів РДА ВМФ. Ідеться про документи фондів, записаних у списку 1928 року (див. док. № 32) під номерами: № 23 «Временная экспедиция по части комиссариатской», № 31 «Типография гидрографического депо», № 37 «Константиновская морская станция», № 64 «Комиссия Военного суда Севастопольского порта», № 69 «Севастопольское училище дочерей нижних чинов Черноморского ведомства», № 78 «Санкт-Петербургский комиссионер Черноморского ведомства», № 81 «Ростовский комиссионер Черноморского ведомства», № 108 «4-й ластовый экипаж», № 135 «Измайловская [Измайльская] инженерная команда», № 140 «Инспектор Корпуса штурманов Черноморского ведомства», № 142 «Военно-рабочая № 7 рота Южного округа Морской строительной части», № 143 «Военно-рабочая рота № 9 Южного округа морской строительной части», № 147 «Портовая служительская № 13 рота», № 149 «Портовая № 27 рота», № 151 «Портовая № 22 рота», № 153 «Портовая № 28 рота», № 158 «4-й Морской полк», № 164 «Начальник артиллерии Черноморского флота» (можливо, справи включено до ф. № 243), № 165 «Учебный отряд», «175 «Инспектировавших черноморские команды», № 186 «Севастопольское депо». Зокрема, формулярні списки портових рот №№ 27 і 28 виявлено у фонді № 406 «Послужные и формулярные списки чинов морского ведомства» (опис 5-2, справа 743). Документи друкарні Гідрографічного депо містяться у фонді РДА ВМФ № 384 «Типография Морского министерства, 1803–1917». Документи Аудиторіату Штабу Чорноморського флоту за 1797–1849 рр. (див. док. № 30), документи комісії військового суду Севастопольського порту за 1856–1861 рр. (див. док. № 32), як очевидно, долучено до фонду № 33 «Морской генерал-аудиториат и управление флота генерал-аудитората, г. Санкт-Петербург, 1797–1935». У фонді № 33 можна знайти відомості судових і слідчих справ Аудиторіату Штаба Чорноморського флоту (за описом № 1 справи №№ 646, 672, 697, 706 (статейні списки), 713, 735, 781, 814, 833, 850, 868, 869, 890, 917, 954), а в описі № 3 зустріті справи за 1855 р. про постачання Чорноморському флоту недоброякісного борошна купцями Киреевським і Серебряковим (у Миколаєві кожному краєзнавцю відомі ці прізвища!). Однак справи Аудиторіату Штаба Чорноморського флоту також містяться у фонді № 243

«Управление Главного командира Черноморского флота и портов...» (принаймні саме до цього фонду включено здавальні описи Аудиторіату за 1832, 1835, 1837, 1839, 1849, 1850, 1855–1859 рр.).

Імовірно, усі справи, що складають у РДА ВМФ фонд № 197 «Канцелярия князя Потемкина Таврического по управлению Черноморским флотом, 1782–1792» (Старий номер фонду 1197, старий опис № 1 «Опись делам Черноморского флота с 1782–1792 по Главному Управлению Генерал Фельдмаршала Князя Потемкина Таврического, оказавшимся в наличии при разборе Архива») також мають походження з Чорноморського центрального військово-морського архіву. За датуванням цей фонд співпадає із документами Адміралтейського правління, які в списку за 1924 рік датуються 1782–1806 рр. (див. док. № 30).

Під час аналізу описів, опублікованих на веб-сайті РДА ВМФ, встановлено, що вивезені з Тимчасового (Історичного) архіву Чорноморського флоту з Севастополя архівні фонди розбиралися 1929 року, описи до них укладалися архівістом на прізвище «Полтавская». У цих описах не вказано старий номер архівного фонду.

У більшості описів архівних фондів, вивезених із Чорноморського центрального військово-морського архіву, зазначено старий номер фонду (СНФ) і новий (сучасний) номер фонду. Як правило, в описах зустрічаються такі записи, як-от: «*Опись делам 32-го флотского экипажа за 1853–1896 годы. б. фонд 1773 – ф. 1087*». Літера «б» означає «бывший». Цю літеру, а також новий номер фонду, наприклад «ф. 1087», зазначено в описі іншим почерком (не укладача опису) та іншим чорнилом. Іноді старий номер фонду перекреслено й поряд вказано новий номер фонду. Цей факт дає підстави припустити, що архівні фонди могли зберігатися в Чорноморському центральному військово-морському архіві під так званими «старими» номерами або відразу після переміщення до Ленінграда всі фонди було поставлено на облік під номерами, що згодом названі старими, а згодом під час опрацювання в 1936–1937 рр. (або пізніше) фондам надано нові, їх сучасні номери. Зазвичай в архівній практиці старий номер фонду назавжди зберігається за фондом у разі його переміщення (або втрати) у тому архіві, звідки його забрано (втрачено). Однак Чорноморський центральний військово-морський архів був ліквідований, а разом із ним втрачена можливість перевірки його облікових документів на предмет номерів архівних фондів.

Майже всі описи РДА ВМФ до фондів, вивезених із Чорноморського центрального військово-морського архіву, рукописні. Описи склалися в 1936–1937 рр. архівістами (архівно-технічними робітниками) Бабкіною, Сальцевичем, Ласкіним, Захаровою, Соболевим(ою) та іншими укладачами, але авторство цих осіб не можна присвоювати абсолютно всім підписаним їхніми прізвищами описам. Підстави стверджувати це дає аналіз почерків, якими написано описи. Низка описів є комбінацією аркушів раніше укладених описів, старі

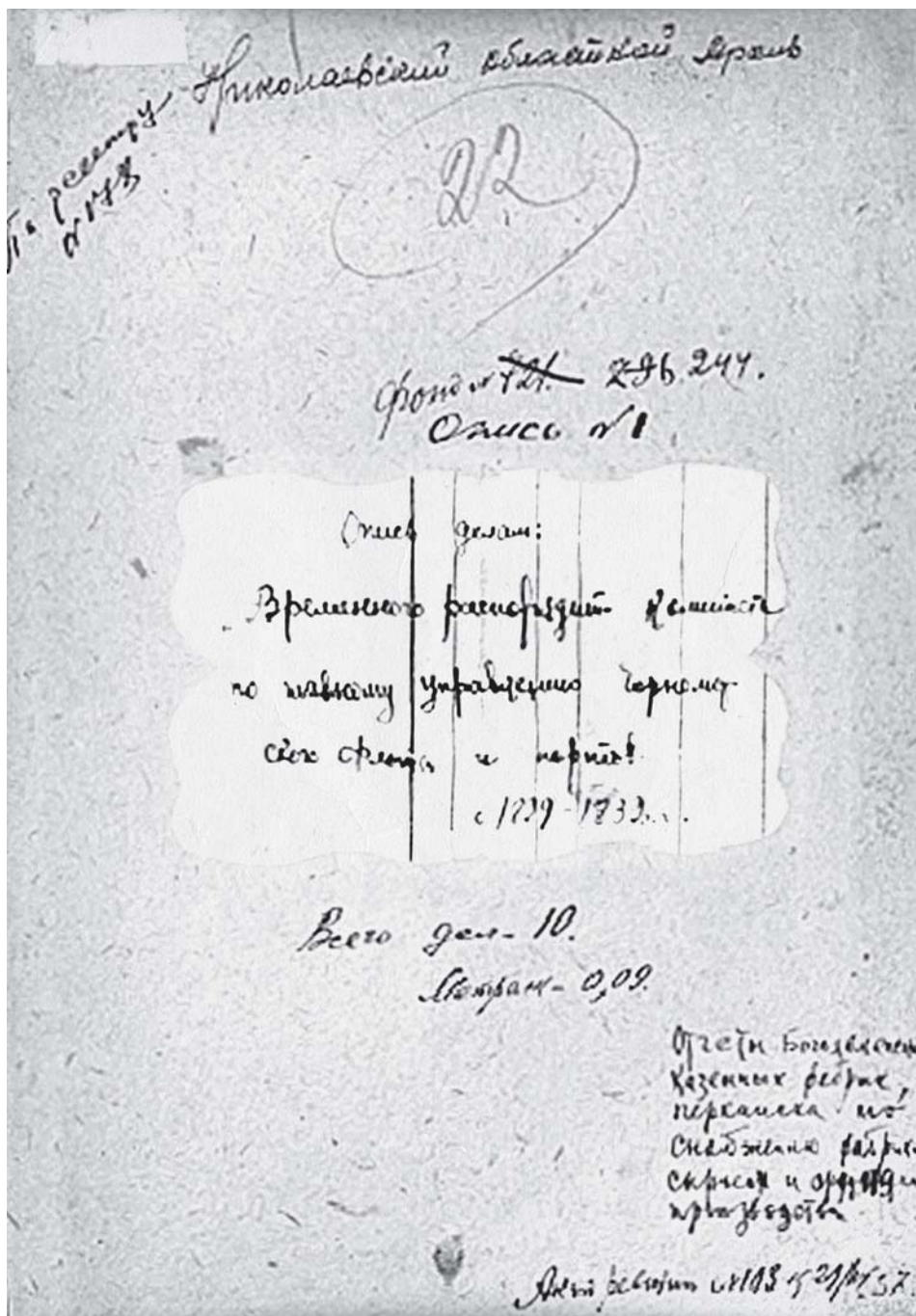
номери справ у них закреслено й зверху надписано нові номери справ (перевідні таблиці не укладено), як-от: фонд № 1065 «Временный распорядительный комитет, г. Николаев» (до опису цього фонду включено обкладинку опису № 1 фонду № 721 (згодом 296 і 244) із надписом «Николаевский областной архив», а на одній зі сторінок опису зазначено, що його уклав В. І. Стрельський (працівник Миколаївського облдержархіву в 1935–1938 рр.). 1937 року архівно-технічний працівник Ласкін склав засвідчувальні написи до кожного з описів, а 1939–1940 рр. архівісти на прізвища Березкіна та Грушецька здійснили перші перевіряння наявності (ревізію) фондів і зробили про це відповідні записи в описах (указано сумарну кількість справ за описом, номери невиявлених справ, літерні та пропущені). У подальшому перевіряння наявності відбувалися відповідно до встановленої в радянській архівній практиці періодичності: у фондах I категорії – раз на 10 років, II і III категорій – раз на 15 років. Перевіряння наявності передбачало звіряння фактичної наявності справ із описом. Аналіз описів свідчить про значний рух справ (зміни) у фондах: під час уточнення належності справ до фондів справи вилучалися з одних фондів і долучалися до інших фондів.

Рукописні описи не мають передмов. У низці описів зазначено про долучення до фондів здавальних описів за різні роки кінця XVIII ст. – початку XX ст., а також інвентарних описів. Здавальні описи склалися до документів під час їх передавання з установи (військового формування) на зберігання до архіву. У них указувалися номери й заголовки справ, що передавалися до архіву. За дореволюційного періоду заголовки в здавальних описах групувалися за розрядами: справи III розряду мали постійний термін зберігання, II розряду – від 1 до 50 років, I розряду – підлягали знищенню⁷⁸⁷. Здавальні описи використовуються й у сучасній російській архівній практиці, як правило, у разі надходження документів до архіву в неупорядкованому стані (у розсіпу). За умови доступу до здавальних описів, що містяться у фондах РДА ВМФ, у разі б збільшилися шанси на реконструкцію складу й змісту фондів колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву. Інвентарні описи, що в дореволюційні часи склалися для внутрішніх потреб архівів, набули поширення в 20–30-ті рр. XX ст. Вони використовувалися для обліку справ у фондів, іноді – для закріплення систематизації справ у фондів, заголовки в них були надто лаконічними й часто не розкривали змісту документів у справі⁷⁸⁸.

Друкованими є деякі описи пріоритетних фондів, які перероблялися в РДА ВМФ після 1934 р. Наприклад, до фонду № 243 «Управление Главного

⁷⁸⁷ Расписание дел на разряды, общее для всех учреждений Морского Министерства / Приказы по морскому ведомству. СПб., 1884. № 7. С. 1–13.

⁷⁸⁸ Кропанева О. П. Развитие и организация учета архивных документов. *Документы. Архив. История. Современность*. 2014. УрФУ. Т. 14. С. 226–235.

Аркуш з опису № 1 фонду РДА ВМФ № 1065 «Временный распорядительный комитет, г. Николаев, 1822, 1829–1831 гг.» із надписом «Николаевский областной архив».

Офіційний веб-сайт «Российский государственный архив военно-морского флота», розділ «Фонды и описи». URL : https://rgavmf.ru/sites/default/files/opis_pdf/_1065_1_full.pdf

8/28	1	О разрешении на выписку из Москвы для Богавиенской суконной фабрики суконных машин.	<u>24 авг. 1830</u> <u>29 окт. 1830.</u>	34.
8/29	1	Сведомостями о приходе и расходе денежных сумм по конторе Богавиенских казенных фабрик.	<u>22 авг. 1830</u> <u>29 авг. 1830</u>	9.
8/30	1	„О устройстве при Богавиенских казенных фабриках записи суконных машин и об отделе ихковой постройки Николаевскому 2-му кругу Сибирскому.“	<u>28 авг. 1830</u> <u>11 сент. 1832</u>	200.
8/31	1	„О выводе хлелевых на постройки для Богавиенских казенных фабрик разных материалов и материалов ка 1831. и об отделе ихковой постройки Николаевскому 2-му кругу Сибирскому.“	<u>30 авг. 1830</u> <u>11 сент. 1831</u>	68.
8/32	1	О постройке при Богавиенских казенных фабриках новой конюшни для 12 лошадей.	<u>11 дек. 1830</u> <u>9 сент. 1832</u>	56.
В		Замечания от имени Отделу 10 (10-й) отд. 4-й. 6 мая 1831. с. 10. 10-й отд. 4-й.	18-1935.	Опис составлен В. Стрельским Проверен

Аркуш з опису № 1 фонду РДА ВМФ № 1065 «Временный распорядительный комитет, г. Николаев, 1822, 1829–1831 гг.» із надписом «Опись составил В. Стрельский».

Офіційний веб-сайт «Российский государственный архив военно-морского флота», розділ «Фонды и описи». URL : https://rgavmf.ru/sites/default/files/opis_pdf/_1065_1_full.pdf

командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев, с 1900 г. – г. Севастополь (1785–1910 гг.)» у 1970-х рр. у результаті перероблення описів №№ 1 і 3 було складено новий опис № 1. Такі описи мають передмови й перевідні таблиці (у них зазначено старі й нові номери справ). А проте, у цьому ж фонді опис № 2 так і залишився рукописним.

Багато фондів було пересистематизовано й піддано експертизі цінності, у результаті якої значна кількість справ виявилася виділеною до знищення як нецінні. Наприклад, під час експертизи цінності сучасного фонду № 243, уточнення фондової й структурної належності, пересистематизації фонду, перероблення описів було переглянуто низку інших *«черноморских фондов»*, і виникло питання про недоцільність існування фонду 51 «Черноморский департамент» та фонду 1059 «Общее присутствие Интендантства по части Кораблестроительной и Артиллерийской экспедиций». Ці фонди приєднано до фонду № 243. Під час перероблення описів уточнено та перескладено заголовки справ, а сам фонд через величезний обсяг і неявно виражену структурну належність окремих справ, пересистематизовано за хронологічним принципом, а всередині – за тематичними групами⁷⁸⁹.

Аналіз описів фонду № 90 «Николаевский военно-морской порт» також доводить факт його пересистематизації. В один фонд було поєднано фонди № 1701 «Канцелярия портового корабельного инженера, 1871–1911», № 1702 «Главный инженер-механик Николаевского порта, 1871–1911», № 1717 «Комиссия для устройства водопровода у Спасского дворца в Николаеве, 1845 г.», № 1774 «Портовая артиллерия, 1876–1911 гг.», № 1865 «Музыканты Николаевского порта, 1860 г.», № 1916 «Отдельный строитель при Николаевском порте, 1870–1875 гг.», № 1929 «Строительная часть, 1858–1917 г.», № 1930 «Бухгалтерия 1-го и 2-го отделов конторы порта», № 1931 «Николаевской портовой конторы канцелярии старшего производителя строительных работ, 1886–1912 гг.», № 1933 «Медицинская часть, 1860–1886 гг.». Завдяки миколаївським архівістам, котрі під час укладання списку фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву у 1928 році (див. док. № 32) зазначили окремі номери й заголовки справ фонду «Николаевская портовая контора», та ленінградським архівістам, які в деяких описах указали старі, як з'ясувалося, миколаївські, номери справ, уможливлується порівняння справ не лише за номерами, а й за заголовками. Так, у ленінградському описі № 4 том 1 «Опись дел бухгалтерии 1-го и 2-го отделов конторы порта» наявна справа № 1254 (миколаївський № 4, цей номер указано в ленінградському описі поряд із № 1254) *«О розыске в Черноморском центральном военно-морском архиве сведений, касающихся прав собственности морского ведомства на береговую землю, против фруктового сада в пос. Богоявленске, 1904–1912 гг.»*. У миколаївському списку

⁷⁸⁹ Див.: Предисловие к описи. РДА ВМФ. Ф. 243. Оп. 1 Т. 1. Арк. 10.

заголовок цієї справи був таким: *«О розыскании в Центральном Черноморском Архиве сведений о землях морского ведомства в городе Николаеве, и фруктовых садах в Богоявленске»*. Зазначення старих (миколаївських) номерів справ у рукописних описах указує на їх миколаївське походження. Як зазначалося вище, старі номери справ можуть бути або просто закреслені й зверху надписані нові номери справ, або в описі присутні дві колонки: у першій зазначено новий номер справи, а в другій – старий номер справи. Після переміщення фондів до Ленінграда, в описах під час експертизи цінності, уточнення фондової належності справ і пересистематизації фондів були виправлені номери фондів і номери справ.

Стосовно фонду № 90 «Николаевский военно-морской порт», як і інших фондів місцевого походження, не знайдеться жодного аргументу для обґрунтування доцільності його зберігання в РДА ВМФ. Українські професійні історики й краєзнавці страждають через відсутність доступу до його документів, а російські учені навряд чи взагалі використовують цей фонд. Він однозначно повинен повернутися до України, оскільки кожна його справа віддзеркалює історію Миколаєва XIX ст. і свого часу кожен документ створювався в цьому місті. У цьому контексті обговорення факту пересистематизації фонду втрачає сенс.

Як свідчить аналіз описів РДА ВМФ, на наукових засадах у 30-ті рр. XX ст. експертиза цінності документів, які надійшли з Севастополя та Миколаєва, не здійснювалася, але її й не могло бути, оскільки на той час не існувало ні нормативного, ні методичного забезпечення цього виду роботи в сучасному розумінні архівної науки. В архівознавчій літературі можна зустріти твердження про формулювання критеріїв експертизи цінності документів і створення системи експертних органів у 20–30-ті рр. XX ст.⁷⁹⁰. Дійсно, наприклад, в УСРР про експертні органи – «експертно-розборочні комісії» – йшлося в «Загальній інструкції Окрархам» від 25 липня 1925 року⁷⁹¹, а про методику експертизи цінності – в інструкції окрархам «Про початкову розборку архівних матеріалів» від 2 липня 1925 року⁷⁹²; обіжнику від 14 липня 1925 року про правила відбору науково-цінного матеріалу від матеріалу, що не мав ні наукового, ні практичного значення; додатку до цього обіжника під назвою «Зразковий перелік матеріалів, що належать зберігання з огляду їх наукового значіння»⁷⁹³. Експертно-розборочні комісії створювалися при окрархах 1-ї групи (1925 р.), при окрархах

⁷⁹⁰ Теория и практика архивного дела в СССР : Учебник / под ред. Ф. И. Долгих, К. И. Рудельсона. Изд. второе, перераб и доп. Москва : Высшая школа, 1980. С. 64.

⁷⁹¹ Загальна інструкція окрархам. 25 липня 1925 р. Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконолення та розпорядження в архівній справі. Харків, 1925, жовтень. Ч. 1–2. С. 34–35.

⁷⁹² Про початкову розборку архівних матеріалів. Інструкція окрархам від 2 липня 1925 р. Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконолення та розпорядження в архівній справі. Харків, 1925, жовтень. Ч. 1–2. С. 37–46.

⁷⁹³ Зразковий перелік матеріалів, що належать зберігання з огляду їх наукового значіння. Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконолення та Розпорядження в Архівній Справі. Харків, 1925 р., жовтень. Ч. 1–2. С. 13–16.

1-ї та 2-ї груп (1927 р.). «Інструкція експертним комісіям» в УСРР затверджена обіжником від 8 квітня 1927 року⁷⁹⁴. Однак це були лише заходи архівних органів, ужиті з метою запобігання безконтрольній і масовій утилізації архівних матеріалів. Теорія експертизи цінності та система експертних органів на той час ще перебували на стадії становлення. Про це яскраво свідчить стаття українського вченого архівіста В. К. Нікітіна «До теорії відокремлення непотрібних архівних матеріалів», опублікована в журналі «Архівна справа» 1928 року⁷⁹⁵. Це ж саме, тільки стосовно Російської Федерації, підтверджує В. В. Максаков в розділі своєї монографії під назвою «Решение вопросов экспертизы научной и практической ценности документальных материалов». В. В. Максаков пише: «*Эти меры Главархива [ідеться про декрет РНК РСФРР «О хранении и уничтожении архивных дел» від 31 березня 1919 р.] обеспечили возможность в условиях кризиса бумажной промышленности сохранить ценные документальные комплексы от уничтожения при массовом выделении в архивах материалов, не подлежащих хранению*»⁷⁹⁶. Декретом РНК РСФРР «О хранении и уничтожении архивных дел» від 31 березня 1919 року⁷⁹⁷ було встановлено правило, яке забороняло виділяти до знищення документи, створені до 1811 року (дата видання розробленого М. М. Сперанським нового положення про міністерства в Російській імперії). 1925 року мораторій поширився на документи, створені до 1825 року (таке рішення прийнято через визнання втрати значної кількості документів у Вітчизняну війну 1812 р.). Ця заборона була дійсною до 1957 року⁷⁹⁸. У квітні 1941 року вперше в СРСР затверджено інструкцію з виділення до знищення документальних матеріалів, які не підлягали зберіганню в державних архівах. Проте, за свідченням В. В. Максакова, експертні комісії користуватися цією інструкцією не вміли й до знищення виділялися мільйони цінних архівних справ (найчастіше замість колегіального обговорення, комісія спиралася на думку однієї людини, яка не завжди була фаховою)⁷⁹⁹. Друга світова війна призупинила роботу архівів у напрямі експертизи цінності, а після війни, починаючи з 1946 року, архівісти приділяли першочергову увагу перевірці наявності справ у фондах, насамперед тих, що повернулися з евакуації, а також

⁷⁹⁴ Інструкція експертним комісіям. 8 квітня 1927 р. *Бюлетень Центрального Архівного управління УСРР*. Харків, 15 травня 1927 р. № 5(25). С. 1–4.

⁷⁹⁵ Нікітін В. К. До теорії відокремлення непотрібних архівних матеріалів. *Архівна справа*. Книжка восьма. Харків : Центральне архівне управління УСРР, 1928. С. 8–21.

⁷⁹⁶ Максаков В. В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945 гг.). Москва : Наука, 1969. С. 83–88.

⁷⁹⁷ О хранении и уничтожении архивных дел : декрет Совета Народных Комиссаров РСФСР от 31 марта 1919 г. / *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_450.htm

⁷⁹⁸ Теория и практика архивного дела в СССР : Учебник / под ред. Ф. И. Долгих, К. И. Рудельсона. Изд. второе, перераб и доп. Москва : Высшая школа, 1980. С. 75–76.

⁷⁹⁹ Максаков В. В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945 гг.). Москва : Наука, 1969. С. 390–391.

тих, що залишалися на окупованій території й постраждали від дій нацистів. Відмітки про перевіряння наявності в другій половині 40-х – 50-х рр. XX ст. є в усіх описах РДА ВМФ на документи, прийняті на зберігання за довоєнний період. Теорія експертизи цінності почала активно розвиватися радянськими вченими з 50-х рр. XX ст. «Правила экспертизы научной и практической ценности документальных материалов в государственных архивах», якими встановлено критерії експертизи цінності (зміст документів, час створення, автор, походження тощо), затверджено 1957 року⁸⁰⁰. У них йшлося й про історичну цінність документів. Суттєвий вплив на експертизу цінності справили «Методические указания по экспертизе ценности документальных материалов по личному составу учреждений бывшей царской России» (1960 р.)⁸⁰¹, «Методические указания по комплектованию государственных архивов документальными материалами и организация их экспертизы ценности» (1961 р.)⁸⁰², «Основные правила работы государственных архивов СССР» (1962 р.)⁸⁰³, «Основные положения отбора на государственное хранение документов с повторяющейся информацией» (1976 р.)⁸⁰⁴ та інші методичні вказівки. Отже, у 60–70-ті рр. XX ст. експертиза цінності вже повсюдно проводилася в архівах СРСР. Очевидно, її масштаби стали загрожували втратою цінних історичних документів: хоча нормативно-методичне забезпечення вже було розроблене, але його якість не відповідала вимогам практики. Тож рішенням колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР від 29 червня 1979 року «О мерах по улучшению организации экспертизы ценности документов в центральных государственных архивах СССР» (наказ Головархіву СРСР від 16 липня 1979 р. № 137) схвалювалася підготовка методичних посібників, спрямованих на вирішення завдання удосконалення якісного складу архівних фондів, що зберігалися в центральних державних архівах, посібників із відбору до знищення документів з повторюваною інформацією, а також матеріалів з особового складу, визнався низький рівень роботи з проведення цільової комплексної експертизи цінності документів. Чинний порядок експертизи цінності документів у центральних державних архівах СРСР змінювався, Центральній експертно-перевірочній комісії Головархіву СРСР доручався розгляд актів про виділення до знищення документів усіх

⁸⁰⁰ Правила экспертизы научной и практической ценности документальных материалов в государственных архивах. Москва, 1957. 28 с.

⁸⁰¹ Методические указания по экспертизе ценности документальных материалов по личному составу учреждений бывшей царской России. Москва : Главархив СССР, 1960. 27 с.

⁸⁰² Методические указания по комплектованию государственных архивов документальными материалами и организации экспертизы их ценности. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1961. 30 с.

⁸⁰³ Основные правила работы государственных архивов. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1962. 190 с.

⁸⁰⁴ Основные положения отбора документов с повторяющейся информацией на государственное хранение. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, Всесоюзный научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела, 1976. 108 с.

категорій фондів центральних державних архівів до 1945 року включно, а також аналогічних актів по фондах I та II категорій, незалежно від часу створення документів. На директорів центральних державних архівів і заступників директорів із наукової роботи покладался контроль за дотриманням установленого порядку експертизи цінності документів, за правильністю оформлення виділених до знищення матеріалів і підготовки їх до утилізації; активізація діяльності експертно-перевірочних комісій архівів у частині розгляду методичних і практичних питань експертизи цінності документів і відбору їх на зберігання та знищення. Відповідальність за правильність оформлення документів до знищення і підготовку їх до утилізації покладалася на головних зберігачів фондів і завідувачів сховищами архівів. Організовувалася робота по переробленню положень про експертно-перевірочні комісії центральних державних архівів СРСР, підготовці методичних рекомендацій у цілях забезпечення відбору документів із повторюваною інформацією та матеріалів з особового складу. Відділ комплектування та експертизи, очолюваний В. М. Мамоновим, мав розробити в першому кварталі 1980 року «Инструкцию о порядке контроля за оформлением результатов экспертизы ценности документов и подготовкой отобранных к уничтожению документов к утилизации». Один із пунктів цього рішення безпосередньо стосувався якості експертизи цінності документів у Центральному державному архіві військово-морського флоту (Ленінград). Для контролю за здійсненням експертизи цінності в цьому архіві передбачалися щорічні відрядження представників Відділу комплектування та експертизи Головархіву СРСР до Ленінграда. Проте, незважаючи на визнання недоліків, цільова комплексна експертиза цінності не зупинялася: Відділ технічного оснащення та матеріального забезпечення Головархіву СРСР, очолюваний В. Я. Єльським, навіть мав закупити дві бракомольні машини «МИМ-10» для утилізації затверджених до знищення документів у державних архівах Москви та Ленінграда⁸⁰⁵. В «Основных правилах работы государственных архивов СССР» (1982 р.) експертиза цінності та виділення до знищення документів періоду до «Великих реформ» Олександра II (60–70-ті рр. XIX ст.) заборонялася. Для проведення експертизи цінності документів періоду від «Великих реформ» до 1945 року потрібен був дозвіл Головархіву СРСР⁸⁰⁶.

На сучасному етапі розвитку архівної теорії та практики зазвичай ідеться про здійснення експертизи цінності документів установ із метою відбору цінних справ на постійне зберігання та виділення до знищення нецінних докумен-

⁸⁰⁵ О мерах по улучшению организации экспертизы ценности документов в центральных государственных архивах СССР : приказ Главного архивного управления при Совете Министров СССР от 16 июля 1979 г. № 137 / *Интернет архив законодательства СССР*. URL : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10006.htm

⁸⁰⁶ Экспертиза ценности документов / Основные правила работы государственных архивов СССР. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1984. С. 114.

тів, терміни зберігання яких скінчилися. Проте, як убачається з нашого невеличкого екскурсу в історію експертизи цінності, існує ще один її вид – цільова комплексна експертиза цінності архівних фондів, що зберігаються в державних архівах. Мета цього виду експертизи цінності полягає у звільненні архівних фондів від малоцінних документів, які містять повторювану інформацію або їх інформація поглинається іншими документами. На практиці через недосконалість нормативно-методичної бази, у результаті так званої «цільової комплексної експертизи цінності документів», постраждав цілий ряд фондів. «Методические рекомендации по проведению целевой комплексной экспертизы ценности документов, хранящихся в государственных архивах»⁸⁰⁷ було розроблено Всесоюзним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства лише 1988 року. Сучасними нормативними актами в Російській Федерації заборонено знищення документів, створених до 1922 року, в Україні – до 1991 року.

У 60–70-ті рр. XX ст. *цільовій комплексній експертизі цінності* в РДА ВМФ було піддано низку фондів. Наприклад, значно постраждав фонд № 106 «Военно-морской суд Николаевского порта», в якому станом на 1949 рік зафіксовано в описі 1719 одиниць зберігання. У період між 1949 і 1952 рр. у фонді відбулася експертиза цінності, у результаті якої до знищення виділено 783 справи, залишилося 936 справ. У фонді № 345 «2-й Черноморский флотский экипаж. г. Николаев, 1873–1891 гг.» станом на 1976 рік налічувалося 506 одиниць зберігання. Після проведення експертизи цінності до знищення було виділено 89 справ, у фонді лишилося 417 одиниць зберігання. У фонді № 346 «1-й Черноморский флотский экипаж. г. Николаев, 1873–1891 гг.» станом на початок 1977 року зберігалось 877 одиниць зберігання. Проте ще 7 грудня 1976 року було прийнято рішення про виділення до знищення 382 справ, які реально знищили після 26 жовтня 1977 року. У фонді лишилося 495 одиниць зберігання. Фонд № 374 «31-й флотский экипаж Черноморского флота. г. Севастополь, 1816–1906 гг.» налічував на початок 1975 року 395 одиниць зберігання. За актом від 7 лютого 1975 року виділено до знищення 39 справ. До 1983 року фонд № 374 поповнився кількома справами і його обсяг зріс до сучасного в 357 одиниць зберігання. Експертизи цінності зазнав також фонд № 1039 «Военно-исправительная тюрьма в Севастополе, 1883–1916 гг.», фонд № 602 «Иоанн Златоуст, линейный корабль Черноморского флота, 1903–1917 гг.», фонд № 604 «Борец за свободу («Князь Потемкин Таврический»), линейный корабль Черноморского флота, 1898–1922 гг.)» та інші

⁸⁰⁷ Методические рекомендации по проведению целевой комплексной экспертизы ценности документов, хранящихся в государственных архивах. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, Всесоюзный научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела, 1988. 20 с.

фонди, про які тут не згадується через малу кількість виділених до знищення справ. Отже, якщо архівні фонди Чорноморського центрального військово-морського архіву уникли утилізації в Україні, їм не вдалося пережити експертизу цінності в РДА ВМФ, і багато справ втрачено назавжди.

Детальніше інформацію про аналіз архівних фондів представлено в таблиці «Склад фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву: реконструкція». До останнього розділу таблиці включено низку архівних фондів радянського періоду, стосовно яких важко визначитися, чи могли ці фонди або окремі справи цих фондів надійти до 1934 року на зберігання до Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві, або ці фонди відразу надходили до Ленінграда від установ та військових формувань з Миколаєва, Севастополя та інших місць, де вони були створені. Про окремі справи йдеться, оскільки верхні крайні дати низки фондів, як зазначено в назвах фондів, сягають 70-х років ХХ ст. Наприклад, цілком можливо, що фонд № Р-403 «Николаевский военный порт, г. Николаев, 1916–1977» (фактично, в описах представлені справи передвоєнного часу) почав формуватися ще в Чорноморському центральному військово-морському архіві, а згодом поповнювався новими надходженнями шляхом безпосереднього передавання документів з архівного підрозділу Миколаївського військового порту (Миколаївської морбази) до Центрального державного архіву військово-морського флоту в Ленінграді. Можливо також, що справи архівних фондів низки установ розділено на дорадянський та радянський періоди й відповідно створено два архівних фонди. Не занурюючись далі у вир гіпотез, зазначимо лише таке: ці архівні фонди повторили шлях документів Чорноморського центрального військово-морського архіву й беззаперечне право на них належить Україні. Вивезені з України архівні фонди радянського періоду включено не лише до реєстру «Архівна україніка у федеральних архівах Росії», а й до «Національного реєстру втрачених та переміщених архівних фондів».

Як свідчить аналіз, документи колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву не зберігаються цілісним комплексом у РДА ВМФ: у кращому випадку вони представлені окремими фондами, а в гіршому – розпошені по інших фондах і колекціях. Це стало ще одним чинником, який уможливив забуття Чорноморського центрального військово-морського архіву за радянських часів.

Змістом подальшої роботи над реконструкцією складу фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву має бути виявлення конкретних справ та укладання їх переліків за фондами. У цій роботі вивчення описів, опублікованих на веб-сайті РДА ВМФ недостатньо, оскільки в багатьох випадках потрібно переглядати самі справи.

Незважаючи на проблему безпосереднього доступу стосовно більшої частини фондів, удалося встановити їх відповідність укладеним у 20-ті рр. ХХ ст.

миколаївськими архівістами спискам фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву, а отже, – ще раз обґрунтовано підтвердити факт їх переміщення з України до Росії. Звідси виникає питання про те, на які саме фонди цього архіву може претендувати Україна. Для відповіді на це питання слід звернутися до вище розглянутого міжнародного архівного законодавства у сфері реституції та повернення архівних документів країнам їхнього походження, концепцій «спільної архівної спадщини», «переміщених архівних фондів», «архівної україніки».

По-перше, усі фонди колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву беззаперечно мають бути визнані переміщеними.

По-друге, усі архівні фонди місцевого походження, фондоутворювачами яких були порти, установи морського відомства, військово-морські формування (у т. ч. й екіпажі військових кораблів) Чорноморського флоту, дислоковані на території, що входить у кордони сучасної України (у Миколаєві, Одесі, Херсоні, Очакові, Ізмаїлі, Скадовську, Севастополі та Керчі), мають повернутися на зберігання до державних архівів країни їхнього походження. Варіантами вирішення цього питання може бути запропоноване професором О. П. Оглобліним (1928 р.) заснування центрального історичного архіву Південної (Степової) України або пропозиція Л. І. Лозенко (1994 р.) про створення центрального державного військово-історичного архіву України, в якому могли б зберігатися всі фонди разом. Однак, на погляд автора, цілком справедливим було б відновлення Чорноморського центрального військово-морського архіву в Миколаєві.

По-третє, такі архівні фонди, як, наприклад, фонд № 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев (1785–1908)», створені фондоутворювачами регіонального значення, без сумніву, підлягають поверненню країні їхнього походження, а проте, стосовно них можуть виникати питання. Хоча Управління Головного командира Чорноморського флоту і портів Чорного моря розміщувалося на території України (з кінця XVIII ст. та у XIX ст. – у Миколаєві, а на початку XX ст. – у Севастополі), повноваження Головного командира поширювалися на величезну територію, яка на початку XXI ст. уже належить кільком незалежним державам (Україні, Російській Федерації, Грузії, Румунії). Отже, цей фонд (або окремі його частини) може бути віднесеним до категорії «спільна архівна спадщина». Доречно, аби місцем його зберігання була Україна. Більше того, Головний командир Чорноморського флоту і портів (у всіх змінах його статусу) був одночасно Миколаївським і Севастопольським (Миколаївським) військовим губернатором. Відтак фонд № 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев (1785–1908)» (нині – РДА ВМФ) та фонд № 230 «Канцелярія Миколаївського військового губернатора, м. Миколаїв (1805–1900)» (ДАМО) є фактично єдиним комплексом. За будь-яких умов зацікавлені

країни мають бути забезпечені не лише вільним доступом до документів фондів категорії «спільна архівна спадщина», а й їх копіями.

По-четверте, Чорноморський центральний військово-морський архів зберігав архівні фонди, фондоутворювачами яких були установи морського відомства та формування Чорноморського флоту, що розміщувалися на територіях сучасних незалежних держав: Росії, Грузії (Аджарії та Абхазії), Румунії. Росія вже володіє фондами російського походження. У Грузії, так само як і в Україні, дослідники потерпають через віддаленість доступу до документів, утворених на їхніх територіях. Рушчуцький загін був російським військовим контингентом, відрядженим для охорони дунайських портів, а порт Сулина належав Російській імперії нетривалий час (переданий Румунії), тож тут постає питання зв'язку фондоутворювачів з територією. Безумовно, що права України поширюються лише на архівні фонди, утворені на її території.

Найбільш складно вирішити питання виявлення і повернення архівних справ колишнього Чорноморського центрального військово-морського архіву, що увійшли до об'єднаних архівних фондів і архівних колекцій, а втім, нічого неможливого не буває за умови доброї волі й щирого прагнення розв'язати проблему. Професійним завданням архівістів є відновлення розпорошених архівних фондів, як-от: фонду Аудиторіату Чорноморського флоту, справи якого виявилися включеними до різних архівних фондів. Доля архівних фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву свідчить, що Головархів СРСР порушив не лише базовий архівний принцип «територіальної належності», а й принцип «поваги до фонду», якого дотримуються архівісти всього світу.

Зважаючи на відсутність суттєвих здобутків у вирішенні проблеми повернення історичної спадщини українського народу в архівних документах із Російської Федерації до України, автор ще раз наголошує на її існуванні й потребі пошуку шляхів розв'язання. Вирішення цієї проблеми не уникнути, незважаючи на недосконалість міжнародного законодавства у сфері повернення архівів і позицію Російської Федерації, яка за допомогою внутрішнього законодавства намагається закріпити за собою права на ввезені на її територію архівні документи з інших країн і республік колишнього Радянського Союзу.

На завершення праці ще раз пригадаємо українських архівістів, які захищали право України на Чорноморський центральний військово-морський архів: Білик Порфирій Антонович, Веретенніков Василь Іванович, Герасименко Федір Андрійович, Грибін Микола Фомич, Калита Микола Кирилович, Катков Семен Захарович, Костін Степан Панасович, Кустова Олена Василівна, Лучинський Іван Якович, Насонова Ольга Павлівна, Оглоблін Олександр Петрович, Осипова Катерина Йосипівна, Ронжес Ізраїль Семенович, Рубач Михайло Абрамович, Семко-Козачук Семен Михайлович, Хоменко Галина Мефодіївна, Шпунт Рувим Михайлович. Пам'ять про них житиме вічно!

Розділ V

СКЛАД ФОНДІВ ЧОРНОМОРСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО АРХІВУ: РЕКОНСТРУКЦІЯ

Укладено на підставі аналізу та порівняння списку фондів та описів фондів Російського державного архіву військово-морського флоту, розміщених на офіційному веб-сайтові архіву URL : <https://rgavmf.ru/fond> (дата зняття інформації: 13 грудня 2016 р. – 30 грудня 2017 р.) з переліком архівних фондів, вивезених із Чорноморського центрального військово-морського архіву до Главморархіву СРСР у 1924 р. (ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 40. – Див. док. № 30), списком основних діловодних фондів, що зберігалися в Чорноморському центральному військово-морському архіві станом на червень 1928 р., укладеним співробітниками Миколаївського окружного архівного управління 5 червня 1928 р. (ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 32–39. – Див. док. № 32); переліком, наведеним у доповіді директора Миколаївського державного історичного архіву на нараді при Одеській обласній архівній управі (ДАОО. Ф. 1403. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 57–57зв. – Див. док. № 82); переліком, наведеним у протоколі засідання комісії, створеної ЦАУ ССРСР для вирішення питання розподілення і вивезення фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву, від 2 липня 1933 г. (ДАМО. Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 2. – Див. док. № 89); відомостями, наведеними у виданні «Архівна україніка у федеральних архівах Росії» (Київ, 2013 р.).

**Фонди установ, портів, екіпажів, команд Чорноморського флоту,
що розміщувалися в м. Миколаїв**

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевірення наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українці...» *
1	2	3	4	5	6
Ф. 37	«Инспектор Черно- морских флотских экипажей. г. Николаев (1866 - ?)»	4 справи; 1873–1877, 1878, 1881	СНФ 1820. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис, 1937 р. «Ласкин». Перевірення наявності «Грушецкая»	104 (?)	*
Ф. 40	«Учебно-артиллерий- ская команда Черноморского флота. г. Николаев (1880–1883)»	12 справ; 1880–1883	СНФ 1817. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин»	177	*
Ф. 47	«Черноморская гардемаринская рота. г. Николаев (1852–1861)»	6 справ; 1852–1854	СНФ 1909. У фонді № 47 представлено опис справ Чорно- морської юнкерської школи («Школа флотских юнкеров, 1852–1855») за 1852–1854 рр. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Школа перейменована в «Черноморскую гарде- маринскую роту» (1855–1861), згодом – у роту флотських кадет. У фонді № 96 (СНФ 1838) представлено опис Чорноморської гардемаринської роти за 1855– 1859 рр. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевірення наявності – 1939 р. «Березкина»	«Морские юн- керские классы в г. Николаеве» – № 132; «Черноморская рота флотских кадет» – № 131	*
Ф. 62	«Черноморская счетная экспедиция. г. Николаев (? – 1827)»	1 справа; 1822	СНФ 1882. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис, 1937 р. «Ласкин». Перевірення наявності – 1939 р. «Березкина»	6	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 69	«15-я портовая маячная рота. Николаев (1851–1857)»	4 справи; 1852–1859	СНФ 1869. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин»	150	*
Ф. 74	«Черноморская рота флотских кадетов (1852–1861)»	7 справ; 1853–1861 На опису виправлено на 1862	Опис друкований, 1948 р. До фонду включено здавальний опис справ за 1851–1862 рр. «Надводский»	131	*
Ф. 80	«Заведующий ранеными нижними чинами Черноморского флота»	3 справи; 1855	СНФ 1854. Опис рукописний 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 90	«Николаевский военно-морской порт»	6262 справи; 1790–1918	15 описів, усі описи рукописні, крім опису № 15. Опис № 1 б/д «Николаевская портовая контора», «Дополнительная опись 1-го отдела Николаевского порта, мобилизационная часть, строительная часть», «Главный корабельный инженер». На описі дати на штампі 1946 р., перевіряння наявності 1948 р., 1950 р. «Кокорева». Опис № 2 «Бухгалтерия (1886–1917)», 1940 р. «Семенева». Опис № 3 «Николаевская портовая контора, 1886–1915». Перевіряння наявності 1950 р. «Кокорева». Опис № 4–5 т. 1 «Дел бухгалтерии 1-го и 2-го отделов конторы порта» (СНФ 1930). Опис № 4 (1885–1917). Опис № 5 т. 1 (1882–1918). 1936 р. «Сальцевич». Опис № 5 т. 2 «Отдела конторы строевой и лоцманской частей порта за 1828–1918 гг.», 1936 р. «Сальцевич». Опис № 5 т. 3 «Дела конторы Николаевского порта за 1790–1912 гг.» 1936 р. «Сальцевич». Перевіряння наявності 1949 р. «Кокорева».	50, 51, 53, 54, 55, 56, 137 (?), 138 (?), 173 (?), а також див. список 1924 р., № 2 (справи за 1708–1809)	*

- Опис № 6 (СНФ 1929) «Делам строительной части за 1858–1917», 1936 р. «Сальцевич».
- Опис № 7 (СНФ 1931) «Делам Николаевской портовой конторы канцелярии старшего провозводителя строительных работ 1886–1912», 1936 р. «Н. Захарова».
- Опис № 8 (СНФ 1933) «Медицинская часть за 1860–1886», 1936 р. «Сальцевич»; «Управление артиллерийской части за 1853–1871», 1936 р. «Сальцевич»; «Комиссариатская часть за 1854–1871», 1936 р. «Сальцевич»; «Гидрографическая часть за 1863–1865», 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая».
- Опис № 9 (СНФ 1702) «Делам главного инженера-механика Николаевского порта 1871–1911», 1936 р. «Сальцевич».
- Опис № 10 (СНФ 1701) «Делам канцелярии портового корабельного инженера за 1871–1911», 1936 р. «Сальцевич».
- Опис № 11 (СНФ 1774) «Делам портовой артиллерии за 1876–1911», 1937 р. «Ласкин».
- Опис № 12 (СНФ 1916) «Дел отдельного строителя при Николаевском порте 1870–1875», 1936 р. «Ласкин».
- Опис № 13 (СНФ 1865) «Делам музыкантов Николаевского порта 1860», 1936 р. «Ласкин».
- Опис № 14 (СНФ 1717) «Делам комиссии для устройства водопровода у Спасского дворца в Николаеве, 1845», 1936 р. «Сальцевич».
- Опис № 15 «Николаевская портовая контора». До фонду включений здавальний опис комісаріатської частини за 1860–1863, інвентарний опис канцелярії головного інженера-будівель-

1	2	3	4	5	6
			ника за 1886–1891 рр., інвентарний опис справ стройового відділу за 1891–1916 рр., здаваль- ний опис контори Миколаївського порту за 1895–1913 рр., здавальний опис Миколаївської портової контори по управлінню землями і садами морського відомства за 1895–1919 рр., здавальний опис комісаріатської частини Ми- колаївської портової контори за 1908–1909 рр., здавальний опис будівельної частини контори Миколаївського військового порту за 1912– 1919 рр., опис справ Миколаївської портової контори за 1917 р.		
Ф. 91	«Заведующий морскими командами в Николаеве. Черноморский флот (1898–1899, 1916)»	3 справи; 1898–1916; в описі 1898–1899, 1916	СНФ 1887. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин»	?	*
Ф. 92	«Временно- командующий сводным отрядом в Николаеве»	1 справа; 1894	Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіря- ня наявності 1939 р. «Березкина». Імовірно, раніше фонд мав номер 1883	166 (?)	*
Ф. 93	«Главный доктор и медицинский инспек- тор Николаевского порта»	3 справи; 1892–1893; 1897	СНФ 1876. Опис рукописний, 1936 р.	?	*
Ф. 94	«Портовая конюшен- ная 11-я рота Черноморского флота. г. Николаев (1852–1860)»	2 справи; 1857; 1859	Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». У фонді справи портової конюшеної 24-ї роти Чорноморського флоту та портової «конюшеної» 11-ї роти Чорноморського флоту (СНФ 1862)	148	*
Ф. 95	«Заведующий времен- ными учебными клас- сами в Николаеве» (1862 – ?)	9 справ; 1860–1866	СНФ 1848. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич»	74	*

Ф. 96 <i>Див.</i> Ф. 47.	«Черноморская рота флотских кадет. г. Николаев (1852–1861)»	11 справ; 1855–1859	СНФ 1838. Представлено опис Чорноморської гардемаринської роти за 1855–1859 рр. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевірка наявності 1939 р.	«Морские юнкерские классы в г. Николаеве» – № 132; «Черноморская рота флотских кадет» – № 131	*
Ф. 99	«Портовой экипаж Николаевского порта Черноморского флота»	30 справ; 1859–1866	СНФ 1789. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина»	107	*
Ф. 100	«Морские юнкерские классы Черноморского флота в Николаеве (1872 – ?)»	80 справ; 1872–1882	СНФ 1787. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	132	*
Ф. 101	«Флотское училище малолетних юнг Черноморского флота. г. Николаев»	42 справи; 1809–1856	СНФ 1783. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	70	Не внесено
Ф. 102	«Ремесленная портюв-шая школа Николаевского порта Черноморского флота. г. Николаев (1862–1914)»	219 справ; 1862–1914	СНФ 1775. Опис рукописний, «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	73	*
Ф. 103	«Канцелярия флотского начальника Черноморского флота. г. Николаев (? – 1831)»	63 справи; 1804–1831	СНФ 1750. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин»	?	*
Ф. 105	«Николаевский флотский полужукаж Черноморского флота (1908–1917)»	519 справ; 1900–1918	СНФ 1559. Опис друкований, 1951/1957 рр. До фонду включений здавальний опис за 1908–1917 рр.	106	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 106	«Военно-морской суд Николаевского порта (1868 – ?)»	940 справ; 1868–1895	СНФ 1700. Опис рукописний, 1936 р. Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая». В описі значна кількість справ помічена як ви- булі. Станом на 1940 р. в опису налічувалося 1710 справ, у т. ч. літерний № 103а. До цього опису був долучений додатковий опис документальних матеріалів військово-морсько- го суду Миколаївського порту; разом зі справа- ми, внесеними до нього станом на 1949 р. у фонді налічувалося 1719 од. зб. У період між 1949 і 1952 рр. відбулася експер- тиза цінності, та вже станом на 1952 р. у фонді налічувалося 936 од. зб., «Кокорева». Згодом до фонду включено ще кілька справ, таким чином станом на 2006 р. у фонді налічувалося 942 од. зб.	66	*
Ф. 113	«10-й гребной экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1813– 1814)»	2 справи; 1813–1814	СНФ 1845. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 115	«Начальник всех бата- рей 1-й и 2-й оборони- тельных линий Черноморского флота. г. Николаев, г. Севастополь (1855–1856)»	13 справ; 1855–1856	Фонд сформовано з двох колишніх фондів зі СНФ 1842 та СНФ 1867. Опис № 1 (СНФ 1842) «Начальник всех батарей 1-й оборонительной линии за 1855–1856 гг.». Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчу- вальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». Опис № 2 (СНФ 1867) «2-я оборонительная линия г. Севастополя на Северной стороне за 1855–1856 гг.». Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчува- льний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	163 (?)	*

Ф. 119	«Штаб 4-й флотской дивизии Черноморского флота. г. Николаев (1831 -?)»	8 справ; 1852–1855 Виправлено на 1856.	СНФ 1837. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис справ за 1850–1856 рр.	?	*
Ф. 121	«23-я портовая адмиралтейская рота Черноморского флота. г. Николаев (1852–1857)»	1 справ; 1855	СНФ 1834. Опис рукописний, без року, «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	157	*
Ф. 123	«Канцелярия заведующего запасными ротами 4-й флотской дивизии Черноморского флота. г. Николаев»	7 справ; 1854–1856	СНФ 1831. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	156	*
Ф. 124	«Штаб 3-й бригады 4-й флотской дивизии Черноморского флота. г. Николаев (1831 - ?)»	12 справ; 1852–1856	СНФ 1828. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая», 1950 р. «Кокорева»	?	*
Ф. 129	«Лабораторная рота № 2 морской артиллерии Черноморского флота. г. Николаев (1846–1859)»	3 справи; 1848–1859	Фонд сформовано з двох фондів з СНФ 1888 та СНФ 1821. СНФ 1888 «Лабораторная 2-я рота корпуса морской артиллерии за 1854–1856». Опис рукописний, 1936 р., «Ласкин». СНФ 1821 «Опись делам первой половины лаботорной № 2 роты корпуса морской артиллерии за 1848–1859»	159	*
Ф. 243	«Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря. г. Николаев (1785–1908)»	9991 справ; 1783–1910	Перероблення описів № 1 та № 3 «Буслова Л. И., Ефремова Л. Ф., Серова И. С.», редагування «Гусарова Л. Н.» здійснено в 1970-х гг. У результаті складено опис № 1 (1783–1910). До опису включено справи Чорноморського	5, 7, 8, 9, 10, 14, 22, 26(?), 49(?), а також див. список 1924 р., № 4	*

1	2	3	4	5	6
			адміралтейського правління (1785–1798), Контори Головного командира Чорноморського флоту і портів (1798–1808), Управління Чорноморського департаменту (1808–1831), Головного управління Чорноморського флоту і портів (1831–1860), Управління Миколаївським портом Чорноморської флотилії (1860–1871), Головного управління Чорноморського флоту і портів (1871–1885), Управління флоту і портів Чорного та Каспійського морів (1885–1891), Управління Головного командира Чорноморського флоту та портів Чорного моря (1891–1908). Усі установи функціонували в м. Миколаїв до 1900 р., потім – у м. Севастополь. До опису складено передмову, перевідну таблицю. Опис друкований, має три томи. В описі № 1, т. 3 містяться алфавіти справ, що зберігалися в Миколаївському портовому архіві, за 1769–1895 рр. (справа № 9794 на 37 арк.), алфавіти справ канцелярії Чорноморського департаменту (спр. 9795 на 136 арк. – виконавчої експедиції за 1816–1818 рр.; спр. 9796, б/арк. – виконавчої експедиції за 1826 р.; спр. 9797 на 193 арк. – господарської та казначейської експедицій за 1816–1818 рр.; спр. 9798 на 117 арк. – тих же експедицій за 1819–1821 рр.; спр. 9799, б/арк. – тих же експедицій за 1822 р.; спр. 9800, 9801, б/арк. – будівельної, артилерійської частин, штурманського училища і депо мап за 1822 та 1825 рр.; спр. 9802, 9803, 9804, 9805 б/арк. – господарської експедиції за 1823, 1824, 1825, 1826 рр.); алфавіти справ Штабу Головного командира за 1871 р. (спр. 9806, б/арк.), алфавіти справ Шта-	(справи за 1800–1806) та Протокол засідання комісії ЦАУ СРСР від 2 липня 1933 р. (док. № 89), № 8 (справи за 1799–1835 рр.). У Протоколі йшлося про те, що фонд «Канцелярія Чорноморського департаменту по гражданской части» мали залишити в Україні, однак разом з іншими він переданий до Ленінграда	

бу Головного командира по частині діловода за 1871 та 1873 рр. (спр. 9807, 6/арк., спр. 9808 на 23 арк.); алфавіти справ Штабу Головного командира по судовій частині за 1871 р. (спр. 9809, 6/арк.); алфавіти справ по комісаріатській частині за 1871, 1875, 1879, 1880 рр. (спр. 9810, 6/арк.; спр. 9811 на 95 арк.; спр. 9812 на 102 арк.; спр. 9813 на 103 арк.).

До опису № 1, т. 3 включено здавальні описи справ комісаріатської експедиції Чорноморського адміралтейського правління за 1786–1808 рр. (спр. 9814 на 538 арк.); будівельної і брандвахтеної частин контори Херсонського порту за 1798–1823, 1826–1829 рр. (спр. 9815, 6/арк.); канцелярії Чорноморського департаменту за 1792–1836 рр. (спр. 9816 на 72 арк.; спр. 9817 на 82 арк.; спр. 9818 на 217 арк.); вихідної частини канцелярії Чорноморського департаменту за 1824 р. (спр. 9819 на 44 арк.) та за 1829–1832 рр. (спр. 9820, 6/арк.); розпорядчої частини канцелярії Чорноморського департаменту за 1814–1823 рр. (спр. 9821 на 159 арк.), 1823 р. (спр. 9822 на 43 арк.), 1824 р. (спр. 9823 на 36 арк.), 1825 р. (спр. 9824 на 39 арк.), 1826 р. (спр. 9825 на 62 арк.), 1827 р. (спр. 9826 на 25 арк.), 1827–1832 рр. (спр. 9827 на 286 арк.), за 1832 р. (спр. 9828 на 6 арк., спр. 9829 на 6 арк.); будівельної частини канцелярії Чорноморського департаменту за 1829–1832 рр. (спр. 9830 на 122 арк.); цивільної частини канцелярії Чорноморського департаменту за 1805–1814 рр. (спр. 9831 на 417 арк.) та за 1819–1824 рр. (спр. 9832 на 206 арк.); господарської частини канцелярії Чорноморського департаменту за 1805–1819 рр. (спр. 9833 на 24 арк.), 1824–1826 рр. (спр. 9834 на 97 арк.).

1	2	3	4	5	6
			<p>1824–1831 рр. (спр. 9835 на 22 арк.), 1826–1832 рр. (спр. 9836 на 17 арк.), 1827–1829 рр. (спр. 9837, б/арк.), 1830–1832 рр. (спр. 9838 на 208 арк.); здавальний опис канцелярії Чорноморського департаменту з різними правилами і постановами за 1808–1828 рр. (спр. 9839 на 93 арк.); канцелярії Чорноморського департаменту по військово-судовій частині за 1813–1825 рр. (спр. 9840 на 230 арк.) та 1827, 1829, 1832 рр. (спр. 9841, б/арк.); журналів канцелярії Чорноморського департаменту за 1802–1832 рр. (спр. 9842, б/арк.); Тимчасової експедиції для вирішення справ Чорноморського департаменту за 1811–1850 рр. (спр. 9843 на 286 арк.); Тимчасової експедиції для вирішення старих справ по Чорноморському департаменту, Миколаївському тимчасовому карантину та запобіжній від холери комісії, Миколаївського морського шпиталю за 1829, 1831–1832 рр. (спр. 9844, б/арк.); Тимчасової рахункової комісії Чорноморського департаменту за 1815–1827 рр. (спр. 9845, б/арк.); гідрографічної частини Штабу Головного командира за 1820–1860 рр. (спр. 9846, б/арк.) та 1860–1870 рр. (спр. 9847 на 208 арк.); медичної частини відділення Штабу Головного командира за 1857–1865 рр. (спр. 9848, б/арк.); Аудиторіату Штабу Головного командира за 1832 р. (спр. 9849 на 39 арк.), 1835 р. (спр. 9850 на 112 арк.), 1837 р. (спр. 9851 на 94 арк.), 1838 р. (спр. 9852 на 97 арк.), 1839 р. (спр. 9853 на 108 арк.), 1849 р. (спр. 9854 на 96 арк.), 1850 р. (спр. 9855, б/арк.), 1855–1859 рр. (спр. 9856, б/арк.); комісаріатської експедиції Інтенданства Чорноморського флоту і портів за 1833 р. (спр. 9857 на</p>		

Ф. 245	«Черноморское адмиралтейское правление. г. Херсон, г. Николаев (1785–1798)»	145 справ; 1784–1805	<p>96 арк.); Херсонського порту, Миколаївської кораблебудівної команди і корпусу корабельних інженерів за 1822–1830 рр. (спр. 9858 на 29 арк.); ескадри Чорноморського флоту в кампанію 1832–1833 рр. (спр. 9859 на 18 арк.); комісаріатської частини за 1871–1883 рр. (спр. 9860 на 513 арк.), 1872 р. (спр. 9861 на 33 арк.), 1876 р. (спр. 9862 на 11 арк.), 1878 р. (спр. 9863 на 17 арк.), 1885 р. (спр. 9864, 9865, б/арк.).</p> <p>До опису № 1, т. 3 також долучено перескладені у 1975–1981 рр. описи, а саме: оп. 1, т. 1 (спр. 9866), оп. 1, т. 2 (спр. 9867), оп. 1, т. 3 (спр. 9868), оп. 1, т. 4 (спр. 9869), оп. 1, т. 5 (спр. 9870), оп. 1, т. 6 (спр. 9871), оп. 1, т. 7 (спр. 9872), оп. 1, т. 8 (спр. 9873), оп. 1, т. 9 (спр. 9874), оп. 1, т. 10 (спр. 9875); оп. 3 (спр. 9876); ф. 51, оп. 1 (спр. 9877); ф. 1059, оп. 1 (спр. 9878).</p> <p>Опис № 2 «Контора Главного командира Черноморского флота и портов, Канцелярия Черноморского департамента и командующий Дунайской флотилией, 1797–1818». Опис рукописний, 1939 р. «Грушецкая»</p> <p>Під час експертизи цінності фонду були переглянуті інші «черноморские фонды» й визнано недоцільним існування фондів 51 «Черноморский департамент» та 1059 «Общее присутствие Интендантства по части Кораблестроительной и Артиллерийской экспедиций». Справи цих фондів долучено до фонду 243</p>	2	*
--------	---	-------------------------	--	---	---

1	2	3	4	5	6
Ф. 341	«3-й сводный Черноморский флотский экипаж. г. Николаев (1860–1863)»	27 справ; 1858–1863	СНФ 1596. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	100	*
Ф. 343	«1-й сводный Черноморский экипаж. г. Николаев (1860–1866)»	73 справи; 1859–1907 В опису 1859–1866, 1906–1907.	СНФ 1594. Опис рукописний, без року, «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	98	*
Ф. 344	«3-й Черноморский флотский экипаж. г. Николаев (1878–1879)»	17 справ; 1878–1879	СНФ 1593. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	103	*
Ф. 345	«2-й Черноморский флотский экипаж. г. Николаев (1873–1891)»	417 справ; 1873–1891	СНФ 1592. Опис рукописний, «Бабкина». У фонді значна кількість справ вибула. До опису внесено величезну кількість виправлень червоними чорнилами. Спершу кількість справ була неправильно підрахована, замість 943 од. зб. в наявності було 826 справ. У 1949 р. вибуло 340 од. зб., залишилось 486 справ, «Кокорева». Станом на 1951 р. налічувалося 487 справ «Солдаткина». Згодом до фонду додатково включено кілька справ як знайдені, й на 1976 р. налічувалося в фонді 506 од. зб. У 1977 р. виділено до знищення 89 справ, залишилось 417 од. зб. У 2006 р. до фонду внесено ще 2 справи. Таким чином, у фонді налічується 419 од. зб.	102	*
Ф. 346	«1-й Черноморский флотский экипаж. г. Николаев (1873–1891)»	495 справ; 1866, 1874– 1891, 1906	СНФ 1591. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин».	101	*

Ф. 347	«1-я бригада ластовых и рабочих экипажей Черноморского флота. г. Николаев (1823–1851)»	34 справи; 1828–1847	Станом на 1939 р. в описі налічувалося 869 справ, «Березкина». Згодом до фонду були додатково включені справи, й обсяг фонду до 1977 р. зріс до 877 од. зб. 7 грудня 1976 р. прийнято рішення про виділення до знищення 382 справ, але реально їх знищили після 26 жовтня 1977 р. У фонді лишилося 495 од. зб.	127, 114 (?), 115 (?)	*
Ф. 348	«Черноморская штурманская рота»	148 справ; 1815–1862	СНФ 1590. Опис рукописний, 1937 р. «Н. Захарова». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	139	*
Ф. 351	«15-й рабочий экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1862)»	78 справ; 1827–1857	СНФ 1586. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	123	*
Ф. 352	«14-й рабочий экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1862)»	35 справ; 1829–1858	СНФ 1585. Опис рукописний «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	122	*
Ф. 354	«12-й рабочий экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1862)»	96 справ; 1827–1858	СНФ 1583. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	120	*
Ф. 355	«11-й рабочий экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1862)»	94 справи; 1827–1863	СНФ 1582. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис за 1827–1835 рр.	119	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 356	«13-й ластовый экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1851)»	10 справ; 1828–1840	СНФ 1581. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 357	«12-й ластовый экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1851)»	358 справ; 1828, 1830–1851	СНФ 1580. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено інвентарний опис, складений у 1939 р., та здавальний опис за 1844–1847 рр. Частина справ в описі позначена як вибулі	113	*
Ф. 358	«11-й ластовый экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1851)»	30 справ; 1827–1852	СНФ 1579. Опис рукописний, б/д і прізвища укладача. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». До фонду включено здавальний опис за 1846–1852 рр., складений у зв'язку з передаванням документів на зберігання до архіву через розформування екіпажу	112	*
Ф. 359	«10-й ластовый экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1851)»	69 справ; 1827–1850	СНФ 1578. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальні описи за 1832–1838 та 1841–1845 рр.	111	*
Ф. 360	«9-й ластовый экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1851)»	64 справи; 1828–1849	СНФ 1577. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальні описи за 1823–1832, 1827–1838, 1831–1838, 1836–1839, 1838–1840, 1839–1841 рр.	110	*

Ф. 362	«Чорноморський центральный военно- морской архив. г. Николаев (1831–1920)»	170 справ; 1831–1918	Опис перероблений у 1975 р. «В. А. Тряскина», редагування – «Л. Н. Гусарова». Опис друкований, складено передмову. До опису включено: «Алфавитная опись дел учреждений, судов и команд за 1771–1914 гг., хранящихся в архиве и ведомость архивного инвентаря» (справа № 167), «Описи дел, доку- ментов и книг за 1826–1906 гг., сданных конто- рой Николаевского порта в архив на временное хранение» (справа № 168), «Опись дел с 1894 по 1918 г., хранящихся в архиве Штаба Черно- морского флота» (справа № 169)	61	*
Ф. 363	«Чорноморський флотский экипаж. г. Николаев (1866–1873)»	105 справ; 1863–1864, 1866–1873	СНФ 1575. Опис рукописний, «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис за 1867– 1874 рр.	Див. список 1924 р., № 6 (Канцелярия Главного ко- мандира флот- ских экипажей в г. Николаеве), справи за 1831– 1846) – ?	*
Ф. 364	«43-й флотский эки- паж Черноморского флота. г. Николаев (1816–1860)»	23 справи; 1851–1860	СНФ 1574. Опис рукописний, «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис за 1850 р.	97	*
Ф. 368	«39-й флотский эки- паж Черноморского флота. г. Николаев (1816–1860)»	25 справ; 1854–1860	СНФ 1570. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	93	*
Ф. 369	«38-й флотский эки- паж Черноморского флота. г. Николаев (1816–?)»	17 справ; 1839–1858	СНФ 1569. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	92	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 370	«37-й флотский экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1816–1906)»	202 справ; 1855–1906	СНФ 1568. Опис рукописний, 1937 р. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис 1902 р. на 20 аркушах. У різні роки до фонду долучалися справи	91	*
Ф. 371	«35-й флотский экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1816–1906)»	177 справ; 1855–1906	СНФ 1567. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис за 1828–1860 рр. У різні роки до фонду приєднувалися й з нього вибували справи	89	*
Ф. 377	«Хозяйственный комитет Южного округа Морской строительной части. г. Николаев. (1837–1859)»	718 справ; 1831–1859	СНФ 1560. Опис рукописний, 1936 р. «Н. Захарова». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Ревізія 1939 р. «Любцева», «Васильева». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая». До фонду долучено здавальні описи за 1826–1850, 1838–1844, 1837–1861	41, 42, 139	Не внесено
Ф. 778	«Дирекция маяков и лоций Черного и Азовского морей (? – 1917)»	1114 справ; 1828–1918	Опис № 1 друкований і рукописний 1952 р. «Солдаткина». Опис № 2 рукописний (СНФ 1081). Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». У різні роки до фонду надійшла та з нього вибула значна кількість справ	12	*
Ф. 904	«Сберегательно-вспомогательная касса Николаевского порта»	100 справ; 1892–1895, 1897–1898, 1900–1917	Опис рукописний, 1950 р. «Петрова». У різні роки до фонду надійшла та з нього вибула значна кількість справ	?	*
Ф. 912	«Фельдшерская школа при Николаевском морском госпитале (1886–1917)»	15 справ; 1899–1917	Справи Миколаївської фельдшерської школи включено до фонду № 1024	–	Фонд помилково внесено до видання «Архівна україніка...»,

Ф. 1118	«Портовая комиссариатская 9-я рота Черноморского флота. г. Николаев»	9 справ; 1856–1859	На описі зазначено «Портовая комиссариатская 25 рота Черноморского флота, г. Николаев, 1852–1857», «Портовая комиссариатская 9 рота Черноморского флота, г. Николаев, 1857–». Опис перескладений з колишнього опису на 7 од. зб. та трьох виявлених 1955 р. справ «Дуклер». До фонду долучено інвентарний опис справ за 1939 р. та ще один недовведений інвентарний опис	48 (?)	Не внесено	у справах ідеться про шпиталь, розташований у м. Кронштадт
Ф. 1024	«Николаевский морской госпиталь. г. Николаев»	423 справи; 1840–1917	Опис № 1 (СНФ 1703) «Контора Николаевского морского госпиталя, 1851–1853, 1855, 1858–1916, 1917». 1936 р. у фонді проведено ревізію та складено описі «Н. Захарова». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Березкина». Опис № 2 (СНФ 1704) «Николаевская госпитальная рота, 1860–1866». Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	58	До фонду внесено справи фельдшерської школи при Миколаївському морському шпиталі в м. Миколаїв	
Ф. 1030	«Временная счетная комиссия Черноморского флота. г. Николаев (1822–1827)»	26 справ; 1823–1827	СНФ 1709. До опису внесено справи за 1823–1827 рр. Див. фонд 62 «Черноморская счетная комиссия», в якому зберігається 1 справа за 1822 р. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис справ, що підлягали знищенню, за 1827 р.	6	*	

1	2	3	4	5	6
Ф. 1032	«Следственная комиссия под председательством генерала Берха. г. Николаев (1829 –?)»	7 справ; 1836–1839	СНФ 1711. Опис рукописний, 1936 р. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 1034	«Призовая комиссия в Николаеве (1877–1879)»	13 справ; 1808, 1877–1882	СНФ 1713. Опис рукописний, 1936 р. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	59	*
Ф. 1037	«Главная строевая комиссия Главного управления Черноморского флота и портов»	14 справ; 1830–1838	СНФ 1719. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	22 (?)	*
Ф. 1043	«Начальник учебного отряда Черноморского флота. г. Николаев»	96 справ; 1869–1871, 1897, 1901, 1906–1912	СНФ 1723. Опис рукописний 1937 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	183	*
Ф. 1047	«Исполнительная экспедиция при управлении Черноморским департаментом (1808–1831)»	1524 справи; 1799–1842	СНФ 1729. Опис рукописний, 1936 р. «Н. Захарова». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	5, а також див. список 1924 р., № 9 (справи за 1798–1830, 1803–1831)	*
Ф. 1048	«Артиллерийская экспедиция при Главном управлении Черноморского флота и портов. г. Николаев (1794–1860)»	365 справ; 1789–1860	СНФ 1730. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая». До фонду включено здавальні описи за 1785–1812, 1792–1825, 1841–1858, 1848–1860 рр.	15, а також див. список 1924 р., № 7 (справи за 1789–1836)	*
Ф. 1049	«Кораблестроительная экспедиция при Главном управлении Черноморского флота и портов. г. Николаев (1831–1860)»	875 справ; 1832–1862	СНФ 1731. Опис рукописний, без року, «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». 1939 р. у фондi відбулася ревізія «Сеничева», запис про ревізію – «Грушецкая»	16, а також див. список 1924 р., № 8 (справи за 1833–1861)	*

Ф. 1050	«Комиссариатская экспедиция при Главном управлении Черноморского флота и портов, г. Николаев (1831–1860)»	334 справи; 1829– 1861 рр.	До фонду включено здавальні описи за 1829–1858 (1-ша частина), 1829–1858 (2-га частина), 1829–1858 (3-тя частина), по 2-му відділенню за 1829–1840 рр. СНФ 1732. Опис рукописний, 1936 р. «Захарова». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальні описи за 1829–1853, 1830–1837, 1843–1846, 1840–1849, 1832–1839, 1843–1850, 1829–1839, 1829–1836 рр.	27	*
Ф. 1051	«Медицинская экспедиция Черноморского флота (1806–1826)»	71 справа; 1806–1826	СНФ 1733. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис справ 1832 р.	24	*
Ф. 1052	«Хозяйственная экспедиция при Управлении Черноморского департамента, г. Николаев (1808–1831)»	167 справ; 1796–1832	СНФ 1734. Опис рукописний, 1936 р. Ревізія фонду 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». До фонду включено здавальні описи за 1796–1829, 1814–1828, 1804–1827, 1817–1832, 1798–1809 рр.	28	*
Ф. 1053	«Временная экспедиция для решения дел бывшего Черноморского департамента, г. Николаев (1827–1855)»	26 справ; 1825–1859	СНФ 1735. Опис рукописний, 1936 р. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	17 (?)	*
Ф. 1055	«Казначейская экспедиция при Управлении Черноморского департамента, г. Николаев (1808–1831)»	18 справ; 1808–1812, 1826, 1828	СНФ 1737. Опис рукописний. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	20	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 1057	«Интендантская экспедиция конторы Главного командира Черноморского флота и портов (1794–1808)»	157 справ; 1786–1807	СНФ 1738. Опис рукописний, 1936 р. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Ревізія фонду 1939 р. «Васильева», запис про ревізію 1939 р. «Грушецкая»	Див. список 1924 р., № 9 (справи за 1798–1830)	*
Ф. 1058	«Строительная экспедиция при управлении Черноморского адмиралтейского департамента. г. Николаев (1808–1814)»	7 справ; 1810–1813	СНФ 1739. Опис рукописний, 1936 р. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	Див. список 1924 р., № 9 (справи за 1803–1830)	*
Ф. 1063	«Комитет для раздачи пособий морским чинам, потерявшим имущество в Севастополе и Керчи. г. Николаев»	65 справ; 1854–1858	СНФ 1744. Опис рукописний, 1936 р. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	13	*
Ф. 1065	«Временный распорядительный комитет. г. Николаев»	32 справи; 1822–1832	СНФ 1745. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая». Частину опису складено в Миколаївському обласному державному архіві в 1935 р. В. Стрельським. Ця частина фонду № 1065 до 1959 р. була фондом № 244 Миколаївського обласного державного архіву. Передана до ЦДА ВМФ згідно з актом передавання № 1 від 23 жовтня 1959 р. В опису виявлено аркуш, на якому зазначено «Николаевский областной архив»	18 (?)	*
Ф. 1066	«Ревизионный комитет по Черноморскому интендантству (1837–1850)»	18 справ; 1837–1850	СНФ 1747. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Ревізія фонду 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая»	11	*

Ф. 1067	«Черноморское депо карт (1808–1831)»	60 справ; 1808–1831	СНФ 1748. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая». До фонду включено здавальний опис за 1826–1860 рр.	30	*
Ф. 1077	«Канцелярия управляющего кораблестроительной экспедицией по заведению рабочих экипажами и арестантскими ротами. г. Николаев (1830–1857)»	37 справ; 1830–1857	СНФ 1762. Опис рукописний, 1936 р. «Соболев(а)». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	172, 133, 134	*
Ф. 1084	«Штаб инспектора ластовых команд, рабочих экипажей, арестантских рот Черноморского флота. г. Николаев»	162 справи; 1828–1858	Фонд № 1084 сформовано з трьох колишніх фондів. СНФ 1771. Опис рукописний, 1936 р. «Соболев(а)» [?]. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». СНФ 1786. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальні описи за 1842–1845, 1848–1852 рр., інвентарний опис за 1936 р., до опису внесено додаткові справи. СНФ 1849. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	116, 117, 118, 133, 134	*
Ф. 1087	«32-й флотский экипаж Черноморского флота. г. Николаев (? – 1906)»	151 справ; 1846–1907	СНФ 1773. Опис рукописний, інформація про укладачів відсутня. У фонді зберігаються алфавіти матросів за 1889–1906 рр. Перевіряння наявності в 1950-ті рр.	86	*

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

1	2	3	4	5	6
Ф. 1088	«Училище для дочерей нижних чинов. г. Николаев. (1826–1914)»	186 справ; 1827–1832, 1834–1861, 1863–1884	СНФ 1776. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	71	не внесено
Ф. 1090	«Заведуючий минной частью в Черноморском флоте. г. Николаев (1876 –?)»	58 справ; 1876–1885	СНФ 1778. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 1093	«2-й учебный морской экипаж Черноморского флота. г. Николаев»	61 справа; 1838–1862	СНФ 1781. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	105	*
Ф. 1094	«Флотское училище малолетних юнг Черноморского флота (1807–1821)»	39 справ; 1807–1808, 1813–1821	СНФ 1782. Опис рукописний, без року, «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	70 (?)	*
Ф. 1096	«Артиллерийское училище Черноморского флота. г. Николаев (1794 –?)»	10 справ; 1822–1839	СНФ 1785. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис справ Чорноморського артилерійського училища за 1809–1839 рр.	72	*
Ф. 1098	«Главный доктор Черноморского флота и портов. г. Николаев (1805 –?)»	31 справа; 1808, 1823–1832	СНФ 1790. Опис рукописний, «Соболев(а) [?]». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая»	25 (?)	*
Ф. 1099	«2-я бригада ластовых и рабочих экипажей Черноморского флота. г. Николаев (1829)»	9 справ; 1829–1831	СНФ 1791. Опис рукописний. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая». До фонду приєднано справу «О возмущении в Севастополе»	115 (?)	

Ф. 1100	«Штаб начальника дивизии Черноморских флотских экипажей. г. Николаев»	39 справ; 1841, 1851, 1855–1860	СНФ 1792. Опис рукописний, без року, «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая». 1977 р. приєднано справу «Приказы начальни-ка дивизии Черноморских флотских экипажей и командира 1-й бригады (за 1855)»	129	*
Ф. 1101	«Штаб обер-интенданта по управ-лению рабочими эки-пажами и арестант-скими ротами Черно-морского флота. г. Николаев»	38 справ; 1827–1854	СНФ 1793. Опис рукописний, без року, «Соболев(а) [?]». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая». До фонду включено здавальні описи за 1828, 1832, 1830-1837, 1852 рр. У різні роки до фонду приєднувалися справи	21, 133, 134	*
Ф. 1103	«Штаб 2-й бригады 4-й флотской дивизии Черноморского флота. г. Николаев»	14 справ; 1846–1850	СНФ 1795. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая». До фонду включено здавальні описи за 1845–1850, 1854 рр. 1948 р. до фонду приєднано справу «Годовые рапорты о состоянии чинов»	128	*
Ф. 1105	«Черноморский гребной флот. г. Николаев»	6 справ; 1800–1801	СНФ 1796. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая»	188	*
Ф. 1111	«Заведующий инва-лидными хуторами в городах Николаеве и Севастополе (1861)»	8 справ; 1860, 1863–1865, 1875	СНФ 1803. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая»	Про цей фонд зазначено в Протоколі засі-дання комісії ЦАУ СРСР від 2 липня 1933 р. (док. № 89)	*

1	2	3	4	5	6
				№ 9 (справи за 1860–1876 рр.). Фонд мали залишити в Україні, однак разом з іншими він переданий до Ленінграда	
Ф. 1112	«Артиллерийская рота Черноморского флота. г. Николаев (1864)»	4 справи; 1838, 1847, 1850, 1859–1867	СНФ 1804. Опис рукописний «Арсенальной 6-й роты корпуса морской артиллерии», 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності, без року, «Грушецкая»	160	*
Ф. 1116	«Штаб командира ластовой бригады Черноморского флота. г. Николаев»	23 справи; 1836–1859	СНФ 1808. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності, без року, «Грушецкая». 1952 р. до фонду включено 8 справ «Приказы командира бригады» (7 од. зб.) та «Переписка с Главным управлением Черноморского ведомства и штабом начальника дивизии Черноморских флотских экипажей о ликвидации штаба ластовой бригады Черноморского флота» за 1836–1859 рр. У фонді зберігається інвентарний опис, складений 1939 р.	?	*
Ф. 1118	«Портовая комиссариатская 9-я рота Черноморского флота. г. Николаев (1852–1857)»	9 справ; 1852–1859	Опис рукописний, перекладений з описів на 7 та 3 од. зб., виявлених у 1955 р. У фонді зберігається інвентарний опис, складений у 1939 р. До фонду включено справи Портової комісаріатської 25-ї роти (1852–1857) та Портової комісаріатської 9-ї роти (1857–?)	144	*

Ф. 1121	«Штаб 1-й бригады ластовых экипажей Черноморского флота. г. Николаев»	4 справи; 1828, 1842, 1844, 1848	СНФ 1813. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая»	127, 115 (?)	*
Ф. 1171	«Канцелярия военно-морского прокурора Николаевского порта»	155 справ; 1869–1894	СНФ 1443 , згодом фонду надано № 106, затим - № 1171. Опис рукописний 1936 р. Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая». До фонду включено алфавіти справ канцелярії військово-морського прокурора при Миколаївському військово-морському суді за 1774–1881 рр.	65	*
Ф. 1183	«Заведующий казенными садами в Николаеве»	22 справи; 1860–1885	Опис рукописний, складений 1951 р. студенткою-практиканткою Історико-архівного інституту Циганковою. Відомості про старий номер фонду відсутні	57 , а також див. Протокол засідання комісії ЦАУ СРСР від 2 липня 1933 р. (док. № 89), № 3 (справи за 1867–1883 рр.), № 6 (справи за 1833–1850). Фонд мали залишити в Україні, однак разом з іншими він переданий до Ленінграда	*
Ф. 1215	«Дирекция Богов-ленских казенных суконных фабрик (? – 1834)»	25 справ; 1824–1835	Опис рукописний, відомості про старий номер фонду відсутні, опис перескладений із колишнього опису фонду № 1215 на 8 од. зб. та 14 од. зб., виявлених 2 листопада 1955 р.	4 , а також див. Протокол засідання комісії ЦАУ від 2 липня 1933 р. (док. № 89),	Не внесено

1	2	3	4	5	6
				№ 2 (справи за 1823–1836 рр.), № 5 (справи за 1824–1850). Фонд мали залишити в Україні, однак разом з іншими його передано до Ленінграда	
Ф. 1255	«Штаб командуючого войсками в Николаеве»	16 справ; 1863–1866	Опис рукописний, до фонду включено інвентарний опис, складений 1939 р.	?	*
Ф. 1372	«13-й рабочий экипаж Черноморского флота. г. Николаев (1827–1858)»	55 справ; 1827–1848, 1853–1859	СНФ 1584 , згодом № 353, затим № 1372. Опис рукописний 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая». До фонду включено здавальний опис за 1827–1842 рр.	121	*

Фонди установ, портів, екіпажів, команд Чорноморського флоту, що розміщувалися в м. Севастополь

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів-ної українки...» *
1	2	3	4	5	6
Ф. 39	«Штаб заведуючого морскими командами на Северной стороне Севастополя (?–1856)»	12 справ; 1855–1856	СНФ 1818 . Опис рукописний, 1936 г. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая»	163	*

Ф. 44	«Заведующий морской частью в Севастополе (1845–1885)»	70 справ; 1845–1885	СНФ 1921. Опис рукописний, 1937 р. «Н. Захарова». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис справ за 1835–1855 рр.	?	*
Ф. 45	«Контрольная экспедиция Черноморского флота. г. Севастополь (1802–1827)»	2 справи; 1805–1827	СНФ 1914. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 48	«3-й запасной морской батальон Черноморского флота»	1 справа; 1855 г.	СНФ 1907. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	185	*
Ф. 49	«Заведующий флотскими экипажами в Севастополе»	3 справи; 1859	СНФ 1904. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 52	«7-я арсенальная рота морской артиллерии. г. Севастополь (1846 –?)»	1 справа; 1854	СНФ 1900. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	141	*
Ф. 57	«Комитет для раздачи пожертвованных денег в пользу семей убитых и раненных нижних чинов. г. Севастополь (1854–?)»	2 справи; 1854	СНФ 1892. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 58	«Штаб 1-й бригады 5-й флотской дивизии Черноморского флота. г. Севастополь (1831 –?)»	4 справи; 1855–1856	СНФ 1891. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин»	130	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 60	Портовая конношен- ная 30-я рота. г. Севастополь (1851–1857)	2 справи; 1853–1855	СНФ 1886. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 61	«Эскадра Черномор- ского флота под командованием вице-адмирала П. В. Пустошкина (1799–1807)»	1 справа; 1804 г.	СНФ 1885. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 63	«Временно- командующий сводным отрядом в Севастополе»	6 справ; 1891–1893	СНФ 1880. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	166 (?)	*
Ф. 64	«Севастопольский морской госпиталь (1856–1867)»	9 справ; 1855–1858; 1866–1867	СНФ 1879. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	146	*
Ф. 65	«Командующий отрядом винтовых корветов Черномор- ского флота»	11 справ; 1855–1858	СНФ 1877. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	180	*
Ф. 70	«Портовая служеб- ная рота 14-я рота Черноморского флота. г. Севастополь (1857–?)»	6 справ; 1855–1859	СНФ 1816. Опис «Портовая служительская 32-я рота» ру- кописний, 1936 р. «Ласкин». Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая». До фонду в 1964 р. внесено 1 справу «Приказы портовой служительской роты № 32 (14)» за 1856 р. Рота з 1855 р. до 1857 р. мала назву «Портовая служительская 32 рота», у 1857–1859 рр. – «Портовая служительская 14 рота»	152	*

Ф. 72	«Конюшенная портовая 12-я рота Черноморского флота (1856–1859)»	2 справи; 1856–1857 (в описі дата випра- влена на 1859)	СНФ 1868. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	146	*
Ф. 76	«Штаб 2-ой бригады 5-ой флотской диви- зии Черноморского флота (1831–?)»	6 справ, 1840–1851, 1852, 1854– 1855 гг.	СНФ 1860. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	130	*
Ф. 79	«Штаб начальника практического и минного отрядов Черноморского флота (?–1886)»	5 справ; 1885–1887	Фонд сформовано з двох колишніх фондів. СНФ 1855. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». СНФ 1858. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	179 (?)	*
Ф. 81	«10-я портовая комис- сариатская рота Черноморского флота. г. Севастополь (1851–?)»	1 справа; 1856	СНФ 1853. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». «31-я портовая комиссариатская рота» (1851– 1857) змінила назву на «10-я портовая комис- сариатская рота, 1857)	145	*
Ф. 82	«Штаб 1-й бригады Черноморских флотских экипажей. г. Севастополь (1831–1860)»	5 справ; 1855–1857	СНФ 1852. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	130 (?)	*
Ф. 85	«Канцелярия меди- цинского инспектора Севастопольского порта Черноморского флота (1849–?)»	8 справ; 1852–1853	СНФ 1850. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 111	«Севастопольская генеральная комиссия (1856–1865)»	27 справ; 1856–1865	СНФ 1928. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 117	«73-й корабельный экипаж Черноморского флота. Севастополь»	4 справи; 1816	СНФ 1840. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 118	«29-я портовая адмиралтейская рота Черноморского флота. г. Севастополь (1852–1857)»	6 справ; 1852–1856	СНФ 1839. Опис рукописний, «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	155 (?)	*
Ф. 120	«Практический отряд корветов и миноносек Черноморского флота (1879–1880)»	5 справ; 1879–1888	СНФ 1836. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 122	«Флотский в Севастополь начальник (?–1831)»	5 справ; 1828–1832	СНФ 1832. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 125	«Черноморская музыкальная команда. г. Севастополь»	8 справ; 1825–1838	СНФ 1827. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». До фонду включено здавальний опис справ за 1856–1864 рр. У фонді зберігаються formularні списки нижніх чинів музичної команди за 1828–1838 рр.	137 (?)	*
Ф. 217	«Военно-походная канцелярия начальника штаба Черноморского флота и портов Черного моря. г. Севастополь (1853–1855)»	44 справи; 1853–1855	У передмові до опису зазначено, що фонд «Военно-походная канцелярия начальника штаба Черноморского флота и портов Черного моря» надійшов на зберігання до РДА ВМФ у 1913 р. в обсязі 13 од. зб. з Архіву Миколаївського порту. Опис у 1973 р. перероблений «Юдина», редагування опису – «Л. Н. Гусарова».	?	*

РОЗДІЛ V

Склад фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву: реконструкція

Ф. 342	«2-й сводный Черноморский флотский экипаж. Севастополь (1860–1866)»	97 справ; 1853–1866	У фонді зберігаються карткові описи документів до справ №№ 38 і 39, опис справ військово-похідної канцелярії начальника штабу Чорноморського флоту за 1853–1854 рр. на 10 аркушах та опис, перекладений у 1973 р. Старий номер фонду не вказано СНФ 1595. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	99	*
Ф. 349	«19-й рабочий экипаж Черноморского флота. г. Севастополь (?–1862)»	11 справ; 1844–1848, 1856–1858	СНФ 1588. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис за 1855–1860 рр.	125	*
Ф. 350	«16-й рабочий экипаж Черноморского флота. г. Севастополь (1827–1862)»	29 справ; 1842–1858	СНФ 1587. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». У фонді зберігається інвентарний опис справ 2-х рот 16-го робочого екіпажу за 1839–1841 рр.	124	*
Ф. 361	«Заведующий ротой 4-го ластового экипажа и портовыми ротами №№ 10, 14 Черноморского флота. г. Севастополь (1852–?)»	81 справа; 1851–1866	Фонд сформовано з двох колишніх фондів. Опис № 1 (СНФ 1576) «Заведующий 4-й ротой 4-го ластового экипажа и портовыми ротами № 10 и 14 Черноморского флота» за 1851–1866 рр. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». Опис № 2 (СНФ 1878) «Заведующий 4-й ротой 4-го ластового экипажа и портовыми ротами № 10 и 14 Черноморского флота» за 1860–1865 рр. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	126, 108 (?)	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 365	«42-й флотський екіпаж Чорноморського флота. г. Севастополь (1816–1860)»	366 справ; 1811–1860	СНФ 1573. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	96	*
Ф. 366	«41-й флотський екіпаж Чорноморського флота. г. Севастополь (1816–?)»	19 справ; 1852–1860	СНФ 1572. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено здавальний опис за 1825–1831 рр.	95	*
Ф. 367	«40-й флотський екіпаж Чорноморського флота. г. Севастополь (1816–1860)»	28 справ; 1851–1856, 1858–1860	СНФ 1571. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	94	*
Ф. 372	«34-й флотський екіпаж Чорноморського флота. г. Севастополь (1816–1906)»	112 справ; 1855–1907	СНФ 1566. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	88	*
Ф. 373	«33-й флотський екіпаж Чорноморського флота. г. Севастополь (1816–1906)»	278 справ; 1816–1906	СНФ 1565. Опис рукописний, без року, «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду включено старий опис (справа № 318), здавальний опис за 1816–1844 рр, інвентарний опис, складений 1937 р.	87	*
Ф. 374	«31-й флотський екіпаж Чорноморського флота. г. Севастополь (1816–1906)»	357 справ; 1852–1908	СНФ 1564. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». У фонді зберігаються: здавальний опис за 1855–1860, 1907; списки справ екіпажеського суду за 1891–1893, 1893–1895 рр., алфавіти справ екіпажеського суду за 1908 р. (справа № 319), алфавіти матросів за 1890–1908 рр.	85, 68	*

Ф. 375	«30-й флотский экипаж Черноморского флота. г. Севастополь (1816–1906)»	265 справ; 1856–1907	У 1975 р. із фонду, обсяг якого дорівнював 395 од. зб., виділено до знищення 39 справ (акт про виділення до знищення від 7 лютого 1975 р.). У подальшому справи вибували або приєднувалися до фонду, і, станом на 27 травня 1983 р., обсяг фонду дорівнював 357 од. зб. СНФ 1563. Опис рукописний, без року, «Бабкіна». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкіна». У фонді зберігається алфавітний список справ екіпажеского суду за 1895 р., алфавіти матросів за різні роки, починаючи з 1871 р. й до 1892 р., здавальний опис за 1856–1860 р.	84, 68	*
Ф. 376	«29-й флотский экипаж Черноморского флота. г. Севастополь (1816–1906)»	330 справ; 1828–1907	СНФ 1562. Опис рукописний 1936 р. «Бабкіна». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкіна». У фонді зберігаються алфавіти та списки матросів за 1891–1907 рр.	83	*
Ф. 385	«Штаб начальника отряда заградителей Черноморского флота (1914–1918)»	59 справ; 1914–1918	Опис рукописний. Інших відомостей не виявлено	<i>Тимчасовий архів у Севастополі</i>	*
Ф. 451	«Штаб начальника минной бригады Черноморского флота. г. Севастополь (1914–1917)»	52 справи; 1914–1917	У передмові зазначено, що дата надходження фонду на зберігання до архіву не відома. 1977 р. опис перескладено, «Д. Н. Фаворский», редагування – «Г. В. Мартынова». Під час перероблення до опису приєднані справи 2-го дивізіону есмінців («Быстрый», «Дерзкий», «Громкий», «Поспешный», «Пылкий») та 6-го дивізіону міноносців («Сметливый», «Свирепый», «Стремительный», «Строгий») із колишніх фондів № 663 та № 664	<i>Тимчасовий архів у Севастополі</i>	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 508	«Штаб командуючого практической эскадрой Черноморского флота»	230 справ; 1874–1907	Опис № 1 (1889–1907), опис № 2 (1874–1906). Описи рукописні, 1936 р. «Сальцевич». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая»	?	*
Ф. 580	«Штаб начальника бригады линейных кораблей Черноморского флота. г. Севастополь (1912 –?)»	45 справ; 1912–1918	На сайті доступна лише анотація фонду	169	*
Ф. 609	«Штаб командующего флотом Черного моря (1908–1917)»	3155 справ; 1902–1918	Посада Головного командира і портів скасована з 31 травня 1908 р., а для управління всіма військово-морськими силами запроваджена посада начальника морських сил, який підпорядковувався Морському міністру. У 1909 р. посада начальника морських сил перейменована в начальника діючого флоту. У 1911 р. повернуто найменування – начальник морських сил, а в серпні 1914 р. запроваджено посаду командуючого флотом Чорного моря. З 1915 р. до його управління входив флагманський історіограф. Описи перероблені й надруковані в 1978 р. «М. Б. Первотомайская», редагування – «Г. В. Мартынова». Опис № 1 «Оперативная часть» (1904–1918), опис № 2 «Распорядительная часть» (1908–1917), опис № 3 матеріали флагманських спеціалістів за 1903–1918 рр., військово-сухопутного відділення за 1914–1917 рр., чиновника Міністерства закордонних справ – члена Призового суду за 1914–1917 рр.	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 610	«Служба связи Черного моря (1907–1917)»	249 справ; 1907–1918	Опис друкований. Фонд опрацьований у 1952 р. «Лысыкова». Виявлені після опрацювання справи внесені до опису в 1957 р. До фонду включено інвентарні описи, складені в 1940 р. (на 17 аркушах) та в 1951 р. (на 29 аркушах)	Тимчасовий архів у Севастополі	*

Ф. 611	«Штаб начальника минной дивизии Черноморского флота (1911–1914)»	141 справ; 1908–1915	До фонду включені справи з колишніх фондів 662, 663, 664, ліквідованих на підставі дозволу Головархіву СРСР від 18 липня 1978 р. № 2086-К. До фонду складено 4 описи «Д. Н. Фаворский», редагування описів – «Г. В. Мартынова». Опис № 1 «Штаб начальника дивизии Черноморского флота», опис № 2 «1-й дивизион эскадренных миноносцев Черноморской дивизии, август 1908–1914» (колишній фонд № 662). Опис № 3 «2-й дивизион эскадренных миноносцев Черноморской минной дивизии, 1909–1913» (колишній фонд № 663). Опис № 4 «3-й дивизион эскадренных миноносцев Черноморской минной дивизии, 1908–1914» (колишній фонд № 664). Описи друковані	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 624	«Дивизион подводных лодок Черноморского флота (1908–1914)»	77 справ; 1908–1915	У передмові зазначено, що дата надходження фонду на зберігання до архіву невідома. Опис друкований, перекладений у 1977 р., документи за 1915–1917 рр. приєднані до фонду № 1271 «Штаб бригады подводных лодок». «Д. Н. Фаворский», редагування опису – «Г. В. Мартынова». До фонду долучено опис, перероблений у 1977 р.	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 651	«Штаб командующего бригадой крейсеров Черноморского флота (1914–1917)»	108 справ; 1913–1918	У передмові зазначено, що дата надходження фонду на зберігання до архіву невідома. Старий опис перекладено в 1977 р. «Д. Н. Фаворский», редагування опису – «Г. В. Мартынова». У фонді зберігається опис справ штабу бригади крейсерів за 1912–1916 рр. на 1 аркуші та опис, перекладений у 1977 р.	Тимчасовий архів у Севастополі	*

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

1	2	3	4	5	6
Ф. 652	«Штаб начальника Черноморской учебной команды строевых унтер-офицеров Черноморского флота»	6 справ; 1910, 1913–1916	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 653	«Штаб начальника Черноморского отряда действующего флота (1907–1908)»	30 справ; 1904–1909	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 654	«Штаб начальника отдельного практического отряда Черноморского флота»	55 справ; 1903, 1906–1909	Опис друкований, 1952 р. Справи №№ 1, 2, 3, 4 з фонду № 654 вибула до фонду № 508 у 1957 р. «Н. Калинина»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 655	«Партия траления минных заграждений Черного моря»	5 справ; 1915–1917	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 656	«1-й отдельный батальон Черноморского флота (1914–1916)»	61 справа; 1914–1916	Опис частково рукописний, частково друкований, 1940 р. «Новикова»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 657	«Штаб начальника отдельного отряда судов Черноморского флота (1913)»	16 справ; 1913	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»	Тимчасовий архів у Севастополі	Не включено
Ф. 658	«Штаб начальника отряда обороны северо-западной части Черного моря (1915–?)»	8 справ; 1915–1917	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 659	«Штаб начальника учебного отряда Черноморского флота. г. Севастополь (1901–1917)»	114 справ; 1897–1917	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская». За відомостями, виявленими в опису, спостерігається значний рух справ у фонді	Тимчасовий архів у Севастополі	*

РОЗДІЛ V

Склад фондів Чорноморського центрального військово-морського архіву: реконструкція

Ф. 660	«Штаб начальника охраны Севастопольских рейдов Черного моря (1917-?)»	8 справ; 1910–1911, 1914–1915	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 661	«Штаб начальника дивизиона сетевых заграждений Черноморского флота (1917-?)»	4 справи; 1916–1917	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 665	«Штаб начальника отряда 1-го резерва и учебного отряда Черноморского флота»	13 справ; 1909–1913	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»	?	*
Ф. 666	«Штаб начальника 2-го резерва и учебного отряда Черноморского флота (1908–1911)»	8 справ; 1908–1909, 1911, 1915	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»	?	*
Ф. 696	«Штаб начальника дивизии линейных кораблей Черноморского флота (1914-?)»	86 справ; 1913–1918	Опис рукописний 1940 р. Відомостей про укладачів не виявлено	?	*
Ф. 707	«Штаб начальника высадки Черного моря (1916–1917)»	28 справ; 1915–1917	Опис друкований, перероблений 1970 р. «археолог Т. А. Поципун», редагування «заведующая отделом Г. В. Мартынова»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 708	«Штаб начальника отрядов и средств борьбы с подводными лодками в Черном море (1916–1918)»	72 справи; 1915–1918	Опис частково друкований, частково рукописний. У фонді зберігається інвентарний опис, не датований	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 920	«Севастопольский порт (1783–1917)»	9334 справи; 1810–1918	Фонд сформовано з кількох колишніх фондів. До фонду складено 24 описи. Усі рукописні, крім описів №№ 9 і 13.	43, 44, 45	*

1	2	3	4	5	6
			<p>Опис № 1 «Судовая часть» (1875–1916), складений 1940 р.</p> <p>Опис № 2 «Юрисконсульт при Главном командире» (1883–1916), до опису № 2 долучено додатковий опис справ Севастопольського і Миколаївського портів (1908–1912). Час складання опису встановити не вдалося, аркуші пронумеровані 1940 р.</p> <p>Опис № 3 «Штаба Севастопольского порта. Мобилизационная часть» (1885–1916), є відмітка про інвентаризацію справ згідно з описом у 1950 р. «Кокорева»</p> <p>Опис № 4 «Распорядительная часть» (1890–1916), укладач опису – «Герентьева», 1940 р.</p> <p>Опис № 5 «Штаб Севастопольского порта. Строевая часть» (1890–1916), укладач опису – «Новикова», 1940 р.</p> <p>Опис № 6 «Севастопольский порт. Судная часть» (1891–1915), укладач опису – «Новикова», 1940 р.</p> <p>Опис № 7 «Севастопольский порт. Адъютантская часть» (1891–1916), опис складено в 1940 р.</p> <p>Опис № 8 «Севастопольский порт. Оперативная часть», опис складено в 1940 р.</p> <p>Опис № 9 друкований, складений у 1984 р., в опису зазначено інформацію про наявність у фонді здавального опису Комісії для спорудження рефрежераторного складу та опису № 9, перескладеного в 1984 р. Укладачі «М. Б. Первوماйская, Е. М. Сагалович»</p> <p>Опис № 10 (СНФ 1919) «Делам главного инженер-механика за 1891–1908», ревізія справ, згідно з описом, проведена в 1936 р. «Бабкина»</p> <p>Опис № 11 (СНФ 1926) «Делам штаба командира Севастопольского порта (1846–1860)», укладач опису – «Бабкина», 1936 р.</p>		

<p>Опис № 12 (СНФ 1922) «Делам управления капитана над Севастопольским портом 1859–1885», укладач опису – «Бабкина», 1936 р.</p> <p>Опис № 13 «Военно-судная часть (1851–1860)», перескладання опису – «Уткин», 1989 р.</p> <p>Опис № 14 (СНФ 1917) «Делам канцелярии главного корабельного инженера Севастопольского порта за 1882–1910», укладач опису «Бабкина», 1936 р.</p> <p>Опис № 15 (СНФ 1920) «Делам главного минера Севастопольского порта 1890–1907», укладач опису – «Бабкина», 1936 р.</p> <p>Опис № 16 (СНФ 1917) «Делам заведующего доков адмиралтейства в Севастополе 1855–1910», укладач опису – «Сальцевич», 1936 р.</p> <p>Описи №№ 17, 18, 19, 20 не представлено на веб-сайті.</p>	<p>Опис № 21 «Особое присутствие по вознаграждению потерпевших от несчастных случаев мастеровых, рабочих и вольнонаемных служащих 1907–1917», укладач опису – «Прудников(а)»</p> <p>Опис № 22 «Управление Севастопольского порта 1897–1917», до опису долучено додатковий опис «Штаб главного командира Севастопольского порта, оперативная часть, командир Севастопольского порта, Мобилизационная часть, капитан над Севастопольским портом, Севастопольская портовая контора, заведующий инвазидами в Севастополе, Строительный отдел». В описі зазначено про наявність інвентарного опису № 1 фонду № 1244, складеного в 1957 р.</p> <p>Опис № 23 «Управление Севастопольского порта 1887–1913», відомостей про укладачів не виявлено, імовірно, – 1951 р.</p> <p>Опис № 24 «Управление Севастопольского порта (Штаб Главного командира, бухгалтерия, мобилизационная часть)», 1953 р. «Кокорева»</p>
--	---

1	2	3	4	5	6
Ф. 1008	«28-й флотский экипаж Черноморского флота. г. Севастополь»	242 справа; 1856–1907	Опис № 1 рукописний (1856–1862, 1882–1907), опис № 2 рукописний (1891–1907). В описі № 1 виявлено аркуш із написом «К описи книгам, послужным спискам и делам 28-го флотского экипажа за 1856–1863 гг. с № 1564–1600. При проверке оказались на лицо все. 3 июня 1915 г. Делопроеводитель Архива Кронштадтского порта /подпись/», що дає підстави вважати фонд частково переміщеним до 1915 р. Опис укладався різними укладачами, частина складена до зміни правопису російської мови (1917 р.). За радянських часів, імовірно, 1950 р., до опису долучено низку справ «Гусарова» та інвентарний опис 1936 р., про котрий пізніше зазначено як про вибулий. Опис № 2 (СНФ 1027) складено 1936 р. й проведено ревізію фонду «Бабкина», засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин», запис про ревізію 1940 р. «Грушецкая»	82	*
Ф. 1115	«Заведующий Севастопольскими портовыми ротами Черноморского флота. г. Севастополь. (1851–?)»	31 справа; 1855–1866	СНФ 1807. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності б/д «Грушецкая»	161	-
Ф. 1025	«Военно-морской суд Севастопольского порта. г. Севастополь (1895–1917)»	864 справа; 1886–1917	Суд засновано в 1867 р. у Миколаєві, в 1895 р. переміщено до Севастополя. Опис № 1 включає судово-слідчі справи про матросів і унтер-офіцерів. Опис № 2 включає справи про засудження учасників революційного руху на флоті в 1904–1912 рр., у т. ч. справи про повстання на броненосці «Потемкин». До опису № 2 долучено справи прокурора. Описи удосконалено в 1967 р. «И. И. Филипповская», редагування – «Л. Н. Гусарова, А. М. Блинов».	67	*

Ф. 1026	«Черноморская дивизия. г. Севастополь»	1280 справ; 1890–1908	На справи, включені до опису № 2, створено страховий фонд	167, 168	*
Ф. 1035	«Призовая комиссия в Севастополе (?–1865)»	19 справ; 1806, 1853–1866	Фонд сформовано з двох колишніх фондів. Опис № 1 (СНФ 1706) «Черноморская флотская дивизия» рукописний, 1890–1907. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая». До опису долучено значну кількість справ. Опис № 2 (СНФ 1707) «Экипажный суд Черноморской флотской дивизии, 1894–1908», укладач «Н. Захарова», 1936 р. Засвідчувальний напис до опису «Ласкин»; запис про ревізію, проведено Н. Захаровою, зробила «Грушецкая» в 1940 р. СНФ 1714. Опис рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	195	*
Ф. 1036	«Комиссия по приему новобранцев Черноморского флота»	106 справ; 1896–1906	СНФ 1715. Опис рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	?	*
Ф. 1039	«Военно-исправительная плавучая тюрьма в Севастополе (1883–1916)»	171 справо; 1890–1909	В'язниця знаходилася на корветі «Память Меркурия», що стояв на «мертвих» якорях в Севастопольській Південній бухті, функціонувала від 1884 р. Опис друкований. У передмові вказано, що дата першого надходження документальних матеріалів на зберігання до архіву не відома, більшість матеріалів з історії в'язниці відклалися у фондах № 407 «Главное военно-морское судное управление», № 417 «Главный морской штаб», № 920 «Севастопольский порт». Опис перероблений 1970 р., з фонду виділені до знищення справи.	174	*

1	2	3	4	5	6
			Систематизацію й експертизу проведено головним зберігачем фондів «В. В. Кузнецова», редагування – начальником 2-го відділу «А. А. Брегман». До фонду долучено інвентарний опис, недатований		
Ф. 1060	«Технический комитет по устройству в Севастополе сухих доков и Лазарева адмиралтейства. г. Севастополь (1852–1858)»	30 справ; 1834–1858	Фонд сформовано з двох колишніх фондів, описаних яких поєднано в один. СНФ 1741. Опис «Комитет по устройству в Севастополе сухих доков за 1834–1852» рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». СНФ 1746. Опис «Делам технического комитета по сооружению в Севастополе сухих доков и Лазарева адмиралтейства за 1851–1855» рукописний, 1936 р. «Сальцевич». 1939 р. зроблено напис про здійснення ревізії у фонді, «Грушецкая». До другої частини опису включено здавальний опис справ за 1852–1859 рр. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	47	*
Ф. 1061	«Севастопольский учетный кораблестроительный комитет (1833–1858)»	87 справ; 1829–1859	СНФ 1742. Опис рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	19	*
Ф. 1062	«Комитет для построения в Севастополе нового адмиралтейства (1852)»	12 справ; 1842–1852	СНФ 1743. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Запис про ревізію фонду, здійснену Сальцевичем, зроблено 1939 р. «Грушецкая». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	?	*
Ф. 1068	«Временный заведующий морскими командами, оставшимися на берегу в Севастополе»	66 справ; 1894–1907	СНФ 1751. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	171	*

Ф. 1073	«Аккерманская военная брандвахта. г. Аккерман (?–1850)»	8 справ; 1804– 1849 гг.	СНФ 1757. Дати на описі: 1804, 1806, 1821–1823, 1849. Опис складено 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	?	*
Ф. 1086	«36-й флотский экипаж Черноморского флота. г. Севастополь (?–1906)»	206 справ; 1829–1907	СНФ 1772. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». До опису внесено справи з алфавітами матросів за 1892–1907 рр., інвентарний опис, складений у 1940 р.	90	*
Ф. 1110	«Севастопольский флотский полужипаж Черноморского флота»	17 справ; 1908	СНФ 1801. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	?	*
Ф. 1117	«Комитет нового адмиралтейства. г. Севастополь (1836–1852)»	3 справи; 1850–1851	СНФ 1809. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая» Див. фонд № 1062	?	*
Ф. 1250	«Штаб Черноморской воздушной дивизии (1915–1917)»	88 справ; 1914–1918	Фонд виокремлено як самостійний під час опрацювання фонду № 610 «Служба связи Черного моря». Матеріали з історії зародження морської авіації до 1915 р. залишено у фонді № 610, оскільки авіація входила до складу Служби зв'язку Чорного моря та тільки після 1915 р. виділена зі складу Служби й перейменована на Чорноморську повітряну дивізію. Науково-технічну обробку фонду здійснено 1952 р. «Дуклер». До фонду долучено інвентарний опис, складений 1940 р.	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 1261	«Штаб начальника 2-й бригады линейных кораблей Черного моря»	24 справи; 1914–1917	Опис друкований, 1957 р. У фонді залишено інвентарний опис, не датований	Тимчасовий архів у Севастополі	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 1262	«Штаб начальника 1-й бригады линейных кораблей Черного моря»	8 справ; 1914–1916	Опис друкований, 1957 р.	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 1264	«Штаб начальника 3-й бригады линейных кораблей Черноморского флота»	3 справи; 1915–1916	Опис друкований, 1957 р.	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 1271	«Штаб начальника бригады подводных лодок Черноморского флота (1914–1917)»	31 справа; 1914–1917	Бригада подводных човнів сформована в 1914 р. замість дивізіону підводних човнів (див. фонди № 611 та № 624). 1915 р. бригада зросла до трьох дивізіонів. Документи про діяльність бригади після 1917 р. знаходяться у фонді № Р-842. Перевіряння наявності у фонді № 1271 відбулося 1960 р. У 1977 р. перескладено старий опис. До фонду приєднано справи з фондів № Р-842. Опис перероблено «Д. Н. Фаворский», редагування «Г. В. Мартынова».	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 1272	«Начальник отряда судов и портов восточной части Черного моря (1917)»	2 справи; 1917	Опис рукописний, 1956 р.	Тимчасовий архів у Севастополі	-
Ф. 1318	«Комиссия по обороне Черноморского побережья (1885–?)»	19 справ; 1885–1888, 1893–1908, 1912, 1915	На опису зазначено фонд № 955, оп. 1 (1885–1915). У передмові вказано, що фонд виокремлено з фонду № 1837 «Штаб Одесского военного округа». Опис складено 1952 р. «Архипова» та «Молодцова»	?	*
Ф. 1328	«Крымский отдел охраны побережья Черного моря (1915–1917)»	52 справа; 1915–1917	Опис друкований, 1958 р. «Калинина»	Тимчасовий архів у Севастополі	*
Ф. 1353	«Управление заведующего минной частью Черноморского побережья (1877–1890)»	159 справ; 1872, 1876–1891	Опис друкований 1970 р. /підписи на штампі/. До фонду долучено здавальний опис, не датований	Тимчасовий архів у Севастополі	*

**Фонди установ, екіпажів, команд Чорноморського флоту,
що розміщувалися в м. Одеса**

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної україніки...» *
Ф. 579	«Штаб командуючого транспортної флоти- лей Чорноморського флота. г. Одеса (1915–1917)»	179 справ; 1915–1918	Опис рукописний, зведений із трьох описів: «Штаб командуючого транспортної флотилією Чорного моря», «Штаб начальника 1-го отряда транспортів», «Штаб начальника 4-го отряда транспортів». Опис перескладено 1953 р. студенткою-практи- канткою МДІАІ Хаценковою І. Починаючи з 1957 р., до фонду долучалися ви- явлені справи Штабу командуючого флотилією, Штабу начальника 4-го загону. У фонді зберіга- ються інвентарні описи справ, складені 1937 і 1951 рр.	?	*
Ф. 1092	«Управление начальника примор- ской обороны Одессы (1876–1878)»	24 справи; 1876–1878	СНФ 1780. Опис рукописний / підпис укладача /. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	181	*
Ф. 1106	«Карантинный ластовый полуэкипаж Черноморского флота. г. Одесса»	16 справ; 1823–1827	СНФ 1797. Опис «Одесский карантинный ластовый полу- экипаж», 1936 р. «Ласкин». Перевіряння наявності, без року, «Грушецкая»	?	*
Ф. 1317	«Одесский морской батальон (1915–1918)»	12 справ; 1915	Опис 1958 р.	?	*

Фонди порту Очаків

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фондї РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
Ф. 50	«Начальник отряда судов и заведующий портом в Очакове»	9 справ; 1877–1878	СНФ 1903. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	39	*
Ф. 54	«Очаковское депо Черноморского флота»	4 справи; 1833	СНФ 1897. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	187	*

Фонди порту Скадовськ

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фондї РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
Ф. 1327	«Скадовский участок обороны побережья Черного моря. Порт Скадовск (1915)»	5 справ; 1915	Опис друкований, 1958 р. «Н. Калинина»	?	*

Фонди порту Херсон

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
Ф. 1069	«Херсонский порт. г. Херсон (1778–1854)»	94 справи; 1779–1852	СНФ 1752. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая». Дати, указані на описі: 1779, 1802–1829, 1842, 1848, 1852 рр. До фонду долучено здавальний опис справ за 1791–1830 рр. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	62 (?)	*
Ф. 1091	«Черноморское штур- манское училище. г. Херсон»	116 справ; 1798, 1800, 1803–1806, 1811–1819, 1823–1827	СНФ 1779. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1947 р. «Бакланов [?]»	?	*

Фонди установ, портів, команд Чорноморського флоту, що розміщувалися в місті Керч

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
1	2	3	4	5	6
Ф. 66	«Портовая артилле- рийская 34-я рота. г. Керчь (1851–1857)»	3 справи; 1855–1856	СНФ 1874. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	154	*

1	2	3	4	5	6
Ф. 1044	«Канцелярия начальника морских команд и Адмиралтейства в Керчи»	20 справ; 1854, 1856–1860	СНФ 1725. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая». До фонду долучено здавальний опис справ канцелярії начальника морських команд у Керчі за 1856–1859 рр.	176	*
Ф. 1045	«Начальник Керченской обороны по морской части»	1 справа; 1877	СНФ 1726. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1946, 1950 рр.	?	*
Ф. 1046	«Начальник отряда судов Черноморского флота в Керчи»	24 справи; 1876–1878, 1888	Фонд сформовано з двох колишніх фондів, а їхні описи поєднано в один опис. СНФ 1728. Опис № 1-1 рукописний (1876–1878), 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая» СНФ 1829. Опис № 1-2 «Начальник отряда военных судов в гор. Керчь» рукописний (1877–1878, 1888), без року, «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая»	182	*
Ф. 1064	«Керченский порт Черноморского флота. г. Керчь»	17 справ; 1861–1868	СНФ 1727. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая»	?	*

Фонди Азовської флотилії. Таганрозький архів

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фондї РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевірення наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
Ф. 116	«Командующий морским сборным полубатальоном. г. Таганрог»	5 справ; 1855	СНФ 1841. Опис рукописний, 1936 р. «Бабкина». Перевірення наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ 1855 р.	60	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архі- ву, не включе- ний до «Архівної українки...»
Ф. 141	«Азовская контора над портом и адмиралтейская контора крепости Святой Анны. Азов (1737–1743)»	46 справ; 1722–1743	СНФ 1141. На описі виявлено напис «По реестру описей книга № 1195, 1919 г.», № 816 (за інв. 1 відділен- ня), інв. 147. Опис складено 1919 р. «М. Мурза- нова». Опис рукописний	60	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архі- ву, не включе- ний до «Архівної українки...»
Ф. 168	«Командующий Азовской флотилией и Таганрогским портом (1768–1816)»	183 справи; 1768–1817	Фонд сформовано зі справ, які раніше було об- ліковано в описі «Описание дел Архива Морско- го министерства», т. X (друкований) та з двох старих інвентарних описів, які не розкривали змісту включених до них матеріалів. Опис скла- дено 1964 р. «А. Брегман». До фонду включено справу № 181 «Опись дел Таганрогского архива за 1769–1783» та справу № 182 «Инвентарная опись фонда конторы Таганрогского порта»	60	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архі- ву, не включе- ний до «Архівної українки...»

Дунайська флотилія (Ізмаїл)

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
1	2	3	4	5	6
Ф. 128	«5-й ластовый экипаж Черноморского флота. г. Измаил (1851–1858)»	13 справ; 1824, 1851– 1858	СНФ 1822. Опис рукописний, інформація про укладачів відсутня. До фонду долучено здавальний опис справ 1851–1859 рр.	109	*
Ф. 1033	«Измаильская призовая комиссия. г. Измаил (1828–1855)»	20 справ; 1828, 1842– 1846, 1850, 1852–1855	На описі зазначено «б[ывший] фонд 1825 », закреслено і написано олівцем « 1712 ». Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич» Запис про ревізію фонду Сальцевичем 1940 р. «Грушецкая». До фонду долучено здавальний опис справ за 1828 р.	?	*
Ф. 1072	«Командующий Дунайской гребной флотилией. г. Измаил (1849–?)»	26 справ; 1853–1856	СНФ 1756. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая»	178	*
Ф. 1074	«Командующий Ду- найской флотилией»	49 справ; 1808–1879	СНФ 1758. На опису вказано дати: 1808–1809, 1812, 1815– 1816, 1822–1826, 1828–1831, 1834, 1847, 1849– 1850. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Запис про ревізію фонду Сальцевичем 1940 р. «Грушецкая».	?	*

Ф. 1075	«Штаб командира Дунайських портов и флотилии. г. Измаил (1817–1856)»	165 справ; 1804–1856	На справи фонду № 1075 складено два описи, котрі представляють два колишні фонди. Опис № 1 (СНФ 1759) «Делам штаба командира Дунайских портов и флотилий» рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Запис про ревізію фонду, здійснену Сальцевичем, 1940 р. «Грушецкая». На описі вказано дати: 1804, 1808, 1828, 1831, 1833, 1835–1856. Опис № 2 (СНФ 1760) «Канцелярия командира Дунайских портов» рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Запис про ревізію фонду, здійснену Сальцевичем, 1940 р. «Грушецкая». На опису вказано дати: 1828, 1844–1846, 1848–1856. До фонду долучено здавальний опис справ за 1804–1827 рр.	32, 33	*
Ф. 1076	«Дунайский порт (1812–1856)»	25 справ; 1813, 1831–1833, 1836, 1841, 1843, 1845–1849, 1854–1856	Фонд сформовано з двох колишніх фондів, описи яких поєднано в один. На опису № 1 т. 1 (СНФ 1761) вказано дати: 1823, 1831–1833, 1836, 1839, 1841, 1843, 1845–1849, 1854–1856. Опис № 1 т. 1 рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Опис № 1 т. 2 (СНФ 1755), 1936 р. /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	34, 35, 63	*
Ф. 1080	«Старший артиллерийский офицер на Дунайской флотилии»	4 справи; 1853–1856	СНФ 1766. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	?	Не включено

1	2	3	4	5	6
Ф. 1081	«Дунайская флотилия (1877–1879)»	76 справ; 1877–1879	Дунайську флотилію створено для захисту берегів і нижньої течії Дунаю від гирла до Браїлова. 1879 р. Дунайську флотилію розформовано, на її базі створено загін суден окупаційної армії в Болгарії. У серпні командир загону спустив брейд-вимпел. Основну частину матеріалів складають справи, виявлені під час перероблення опису фонду № 935 «Гвардейский экипаж». Укладено 3 описи. В описі № 1 представлено справи Дунайської флотилії (1877–1879), в описі № 2 – справи Чорноморського флотського загону (1877–1878), в описі № 3 – справи Верхнедунайського загону (1878). Заголовки складено «Ивашкевич» та «Поликарпов», систематизація та завершення роботи – «Л. Н. Гусарова». Описи друковані. До фонду долучено інвентарний опис (оп. 1, стр. 52)	?	Не включено
Ф. 1082	«2-й батальон Дунайской гребной флотилии»	1 справа; 1853–1855	СНФ 1768. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»	?	Не включено
Ф. 1083	«Начальник морских команд на Дунае (1877–1878)»	15 справ; 1877–1878	Матеріали, включені до фонду, перебували у складі фонду № 935 «Гвардейский экипаж» до 1971 р., виокремлено звідти під час перероблення описів «Л. Н. Гусаровой». До фонду долучено інвентарний опис (спр. 15). Опис друкований	?	Не включено
Ф. 1085	«Запасной батальон Дунайской гребной флотилии»	2 справи; 1854	СНФ 1770. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	184	Не включено
Ф. 1252	«1-я флотская эскадра судов Дунайской флотилии»	4 справи; 1828	Опис друкований, 1953 р. «Лысик[н]ов[a]». До фонду долучено інвентарний опис 1936 р.	?	Не включено

Сулинський порт (Сулина, сучасна Румунія)

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
Ф. 1070	«Капитан над Сулинс- ким портом и комен- дант Сулина (1878)»	52 справи; 1877–1879	СНФ 1753. Опис рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	40	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архіву, не включений до «Архівної украї- ніки...»

Рушукський загін морських команд (Петрошани, сучасна Румунія)

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
Ф. 1109	«Рушукский отряд морских команд (1878–1879)»	19 справ; 1877–1879	Загін сформовано в лютому 1878 р. для охоро- ни дунайських портів. До нього належала час- тина загону Гвардейського екіпажу, що базу- вався в Петрошанах, а також прибулі з Петер- бурга моряки флотського екіпажу. Загін роз- формовано в липні 1879 р. Опис складено 1971 р. у зв'язку з перероблен- ням описів фонду № 935 «Гвардейский экипаж» «Л. Н. Гусарова». Опис друкований	162	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архі- ву, не включе- ний до «Архівної українки...»

Батумський військово-морський порт (Батумі, Аджарія)

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевірення наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацювали фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
Ф. 1097	«Батумський порт (1879–1906)»	95 справ; 1879–1918	Опис № 1 «Контора Батумського порта, 1879– 1905» укладено студентсько-практиканткою МДАІ «Яблокова», 1953 р., опис рукописний. Опис № 2 «Управление Батумского временного во- енного порта, 1913–1918» друкований, 1957 р. (?). До фонду долучено інвентарний опис за 1880– 1905 рр.	38	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архі- ву, не включе- ний до «Архівної українки...»
Ф. 1260	«Начальник Батумського отряда Чорноморського флота»	13 справ; 1914–1916	Опис друкований, укладач «Н. Калинина», 1957 р.	?	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архі- ву, не включе- ний до «Архівної українки...»

Сухумський військово-морський порт (Сухумі, Абхазія)

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді РДА ВМФ, крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевірення наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацювали фонди після переміщення архіву до Ленінграда. Коментар	Номер за списком 1928 р., списком 1924 р., протоколом 1933 р.	Відмітка про включення фонду до «Архів- ної українки...» *
Ф. 83	«Штаб начальника морских баркасных команд Чорноморського флота. г. Сухуми (?–1869)»	15 справ; 1865–1869	СНФ 1851. Опис рукописний, без року, «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевірення наявності 1939 р. «Березкина»	75	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архі- ву, не включе- ний до «Архівної українки...»

Ф. 1054	«Отряд судов Абхазской экспеди- ции Черноморского флота (1832–1854)»	115 справ; 1831–1852	СНФ 1736. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ за 1831–1851 рр.	?	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архі- ву, не включе- ний до «Архівної україніки...»
Ф. 1071	«Сухумская морская станция. г. Сухуми (1857–?)»	56 справ; 1857–1867	СНФ 1754. Опис рукописний, 1936 р. «Сальцевич». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая». До фонду долучено здавальний опис справ за 1857–1867 рр.	36	Фонд Чорномор- ського централь- ного військово- морського архі- ву, не включе- ний до «Архівної україніки...»

Фонди комісіонерів Чорноморського флоту

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді та крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання описів та їх стан, перші перевіряння наявності (ревізії) фондів та про архівістів, які опрацювали фонди відразу після їх переміщення до Ленінграда	Номер, під яким фонд внесено до списків 1928 р., 1924 р.	Відмітка про внесення фонду до Національного реєстру «Архівна україніка у феде- ральних архівах Росії»
1	2	3	4	5	6
Ф. 75	«Комиссионерство Черноморского флота. г. Москва (1838–1860)»	2 справи; 1838–1860	СНФ 1861. Опис рукописний 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». Дати на описі виправлено: замість «1838–1860» указано через кому «1838, 1860»	79	Не включено
Ф. 1078	«Таганрогское мор- ское комиссионерство Черноморского ведомства. г. Таганрог (1817–1860)»	51 справа; 1817–1844, 1853–1855	СНФ 1763. На описі вказано дати: 1817–1832, 1834–1838, 1841, 1843–1844, 1853, 1855. Опис рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»	76	Не включено

1	2	3	4	5	6
Ф. 1107	«Управление Одесским комиссионерством Черноморского ведомства. г. Одесса»	15 справ; 1810-1819, 1821, 1828, 1858, 1860	СНФ 1798. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая»	77	*
Ф. 1119	«Комиссионерство Черноморского департамента. г. Кременчуг»	11 справ; 1814–1824	СНФ 1812. Опис «Кременчугскому комиссионерству и да-чи Плетнева 2-го» рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Грушецкая»	80	*

Фонди кораблів, корветів, шхун, бригів, лінкорів, крейсерів, тендерів, пароплавів та інших суден Чорноморського військово-морського флоту
(належали Чорноморському центральному військово-морському архіву; не включені до «Архівної україніки...»)

№ фонду РДА ВМФ	Назва фонду РДА ВМФ (російською мовою)	Кількість справ у фонді та крайні дати	Інформація про старий номер фонду (СНФ), складання та стан описів, перевіряння наявності (ревізії) фондів, про архівістів, які опрацьовували фонди після переміщення до Ленінграда
1	2	3	4
Ф. 43	«Очаков», крейсер Черноморского флота (1901–1917)	14 справ; 1900–1910	Перевіряння наявності проводилося в 1939, 1950, 1968 рр. Опис друкований, перероблений у 1971 р. «В. В. Веццактин», редагування – «Г. В. Мартынова». До фонду долучено інвентарний опис. Див. ф. № 601
Ф. 78	«Новгород», поповка Черноморского флота (1874–1903)	6 справ; 1882–1900	СНФ 1857. Опис рукописний, 1936 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 242	«Быстрый», 12-пушечный тендер Черноморского флота (1832–?)	6 справ; 1847–1850	СНФ 1688. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ 12-гарматного тендера «Быстрый» за 1845–1852 рр.

Ф. 252	«Ястреб», винтовой корвет Черноморского флота (1860–1876)	17 справ; 1860–1874	СНФ 1679. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 253	«Эльбрус», пароход Черноморского флота (1848–1874)	16 справ; 1855–1876	СНФ 1678. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 254	«Россия», пароход Черноморского флота	5 справ; 1877–1878	СНФ 1077 або 1677 (нечіткий напис). Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 255	«Четырдах», винтовой пароход Черноморского флота (1860–1874)	30 справ; 1861–1871	СНФ 1676. Опис рукописний / підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»
Ф. 257	«Кречет», винтовой корвет Черноморского флота (1860–1871)	6 справ; 1860–1867	СНФ 1674. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 258	«Алушта», пароход Черноморского флота (1860–1874)	4 справи; 1861, 1863, 1865–1866	СНФ 1673. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 259	«Северная звезда», пароход Черноморского флота (1835–1858)	7 справ; 1844, 1847–1850	СНФ 1672. В описі вказано дати 1844–1853 рр. У фондї наявні справи за 1847–1853 рр. Опис рукописний 6/р /підпис укладача/. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ за 1845–1848 рр.
Ф. 260	«Пантелеймон», 80-пушечный корабль Чер- номорского флота (1824–1838)	8 справ; 1830–1834, 1836–1837	СНФ 1671. На титульному аркуші опису вказано дати: 1830–1832, 1834, 1836–1837 рр. В описі наявні справи за 1830–1837 рр. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»

1	2	3	4
Ф. 262	«Киля», транспорт Чорноморського флота (1849–1868)	8 справ; 1860–1862, 1864–1866	СНФ 1669. Опис рукописний, без року, /підпис укладача/. На титульному аркуші опису вказано дати 1860–1866 рр. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 263	«Днестр», транспорт Чорноморського флота (1851–1868)	9 справ; 1854–1859, 1863–1866	СНФ 1668. На титульному аркуші опису вказано дати 1854–1865 рр. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис за 1852–1858 рр.
Ф. 264	«Мария», транспорт Чорноморського флота (1818–1838)	5 справ; 1828–1846	СНФ 1667. На титульному аркуші описі вказано дати 1828–1830, «1830» виправлено на «1835». Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ за 1819–1835 рр.
Ф. 265	«Гостагай», транспорт Чорноморського флота (1843–1855)	12 справ; 1844–1846, 1850–1853	СНФ 1666. На титульному аркуші опису вказано дати 1844–1853 рр. Опис рукописний, без року, /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 6/р «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 266	«Чесма», ескадрений броненосець Чорноморського флота (1883–1907)	9 справ; 1887–1905	СНФ 1665. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 267	«Казбек», шхуна Чорноморського флота (1854–1888)	2 справи; 1857, 1860	СНФ 1664. У фонд зберігаються документи колишньої шхуни «Эльбурс», перетвореної на гідрографічне судно «Казбек» за 1857–1860 рр. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 268	«Тамань», парохід Чорноморського флота (1849–1896)	42 справи; 1848–1889	СНФ 1663. На титульному аркуші опису вказано дати: 1848, 1860–1862, 1889 рр. Опис рукописний, без року, /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»

Ф. 269	«Силач», пароход Чорноморського флота (1838–1852)	8 справ; 1841–1849	СНФ 1662. Опис рукописний, без року, /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис за 1839–1852 рр. на 13 аркушах
Ф. 270	«Новоросийск», 2-пушечная винтовая шхуна Чорноморського флота (1856–1884)	15 справ; 1856, 1859–1876	СНФ 1661 (крайні дати 1856–1870). На титульному аркуші опису вказано дати 1856–1863, 1865–1870 рр. Опис рукописний, без року, /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 271	«Язон», 24-пушечный корвет Чорноморського флота (1814–1831)	35 справ; 1817–1829	СНФ 1660. Опись рукописный. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ за 1817–1830 рр. на 24 аркушах
Ф. 272	«Ифигения», 22-пушечный корвет Чорноморського флота (1833–1848)	1 справа; 1835	СНФ 1659. Опис рукописный. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». До 1966 р. у фондї налічувалося 13 од. зб., 12 справ вибуло («Приказы отдаваемые от разных мест и лиц»), у наявності лишилася 1 од. зб.
Ф. 273	«Удав», 11-пушечный винтовой корвет Чорноморського флота (1855–1869)	8 справ; 1856–1863	СНФ 1658. Опис рукописный, без року, /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис за 1857–1858 рр.
Ф. 275	«Мензула», 10-пушечная лоц-шхуна Чорноморського флота (1844–1859)	3 справи; 1853–1886	СНФ 1657. Опис рукописный, без року [Прізвище укладача не встановлено]. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». На титульному аркуші опису вказано дати 1853–1860 рр. До фонду долучено здавальний опис справ за 1848–1860 рр.
Ф. 277	«Владимир», пароход Чорноморського флота (1847–1855)	2 справи; 1854	СНФ 1656. Опис рукописный, 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ за 1848–1856 рр. на 5 аркушах

1	2	3	4
Ф. 280	«Пезуапє», винтовая шхуна Черноморского флота (1857–1910)	5 справ; 1860–1862	СНФ 1654. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 281	«Ростислав», минный корабль Черноморского флота (1824–1917)	5 справ; 1894–1899, 1907	СНФ 1653. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». На титульному аркуші опису вказано дати: 1894–1895, 1897, 1899 рр.
Ф. 282	«Метеор», пароход Черноморского флота (1823–1839)	7 справ; 1824–1826, 1831, 1843–1844	СНФ 1652. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис 1823–1839 рр. на 24 аркушах
Ф. 285	«Шагин-Гирей», корвет Черноморского флота (1811–1832)	3 справи; 1812–1814	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 286	«Крым», пароходо-фрегат Черноморского флота (1842–1855)	9 справ; 1843–1847	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 287	«Феодосия», транспорт Черноморского флота (1853–1868)	7 справ; 1854	Опис друкований від 31 жовтня 1939 р. «Березкина». На титульному аркуші опису вказано дати 1854, 1857, 1860–1862 рр.
Ф. 289	«Мингрия», бриг Черноморского флота (1811–1842)	5 справ; 1825–1826, 1828	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 290	«Резвая», 10-пушечная яхта Черноморского флота (1828–1944)	6 справ; 1840–1844	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис справ за 1830–1845 рр.
Ф. 291	«Грозный», пароход Черноморского флота (1842–1855)	12 справ; 1842–1848	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис справ за 1842–1847 (спр. 11 на 4 арк.; спр. 12 на 6 арк.)
Ф. 292	«Гонец», 12-пушечная шхуна Черноморского флота (1833–1855)	6 справ; 1838–1851	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf

Ф. 293	«Эльбрус», пароход Черноморского флота (1848–1874)	16 справ; 1863–1870	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. У фонді зберігаються накази Головного командира Миколаївського порту (спр. 3)
Ф. 294	«Анапа», 84-пушечный корабль Черноморского флота (1828–1850)	16 справ; 1830–1836, 1840–1841, 1843–1845	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. У фонді зберігаються накази Штабу Миколаївського порту
Ф. 295	«Энос», 60-пушечный фрегат Черноморского флота (1831–1845)	21 справа; 1831–1841, 1843–1844	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено опис 1937 р., перероблений у 2011 р.
Ф. 297	«Архипелаг», 60-пушечный фрегат Черноморского флота (1828–1838)	21 справа; 1829–1837	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено опис 1939 р., перескладений у 2011 р.
Ф. 298	«Вице-адмирал Попов», поповка Черноморского флота (1871–1903)	22 справи; 1876–1903	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 299	«Андия», пароход Черноморского флота (1846–1857)	4 справи; 1854–1856	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис 1854–1858 рр. на 10 аркушах
Ф. 300	«Инкерман», пароход Черноморского флота (1838–?)	8 справ; 1839, 1843, 1846, 1863, 1866	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис за 1839–1849 рр.
Ф. 301	«Ахиолло», транспорт Черноморского флота (1829–?)	1 справа; 1848	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис за 1833–1844 рр.
Ф. 302	«Буг», парусный тендер Черноморского флота (1849–1879)	34 справи; 1863–1875	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. У фонді зберігаються накази Головного командира Чорноморського флоту і портів, Головного командира Миколаївського порту
Ф. 303	«Систово», монитор Черноморского флота (1877–1889)	8 справ; 1878–1879	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf

1	2	3	4
Ф. 304	«Дунай», транспорт Чорноморського флота (1847–1868)	12 справ; 1858–1866	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 306	«Бомборы», винтовая шхуна Чорноморського фло- та (1852–1903)	7 справ; 1856–1862	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 307	Канонерская лодка № 4 Чорноморського флота	3 справи; 1856	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 308	«Буйвол», винтовой корвет Чорноморського флота (1856–1869)	17 справ; 1857–1865	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. У фонді зберігаються накази Командира Миколаївського порту
Ф. 309	«Луч», 12-пушечный тендер Чорноморського флота (1834–1853)	10 справ; 1838–1841, 1845–1847, 1849	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис за 1838–1850 рр.
Ф. 310	«Могучий», пароход Чорноморського флота (1840–1855)	15 справ; 1839–1840, 1842–1848	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис за 1846–1849 рр.
Ф. 311	«Соук-Су», винтовая шхуна Чорноморського флота (1859–1891)	16 справ; 1863–1872	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf.
Ф. 312	«Эрилик», яхта Чорномор- ського флота (1872–1910)	30 справ; 1878–1909	Відсутній доступ до облікових записів в описі
Ф. 313	«Редут-Кам», винтовая шхуна Чорноморського флота (1854–1892)	3 справи; 1863–1865	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 314	«Квадрант», лоц-шхуна Чорноморського флота (1844–1859)	1 справа; 1858	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 316	«Ингул», транспорт Чорноморського флота (1836–1854)	8 справ; 1840–1846	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис справ за 1837–1849 рр.
Ф. 318	«Аюдак», шхуна Чорномор- ського флота (?–1868)	4 справи; 1862–1864	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf

Ф. 321	Блокшив № 7 Чорноморського флота (1880–1917)	2 справи; 1917	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено інвентарний опис 1929 р.
Ф. 322	«Громоносец», пароходно-фрегат Чорноморського флота (1842–1855)	5 справ; 1843–1846	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис 1843–1846 рр.
Ф. 323	«Живучий», миноносець Чорноморського флота (1902–1917)	1 справа; 1906	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 324	«Келасуры», винтова шхуна Чорноморського флота (1859–1891)	2 справи; 1866–1867	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 328	«Сокол», корвет Чорноморського флота (1859–1893)	2 справи; 1862–1868	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 331	«Сизополь», 54-пушечний фрегат Чорноморського флота (1838–1854)	1 справа; 1842–1850	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 332	«Турук», парохід Чорноморського флота (1853–1891)	3 справи; 1869–1870	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис справ за 1869–1870 рр. на 2 аркушах
Ф. 334	«Салгир», винтова шхуна Чорноморського флота (1854–1885)	25 справ; 1867–1876	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис справ за 1870–1877 рр.
Ф. 335	«Субаши», транспорт Чорноморського флота (1839–1855)	11 справ; 1839–1849	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис справ за 1839–1850 рр.
Ф. 336	«Волк», винтової корвет Чорноморського флота (1855–1869)	12 справ; 1857–1858, 1860–1866	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 337	«Память Меркурия», винтової корвет Чорноморського флота (1863–1883)	12 справ; 1865–1879	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 338	«Дон», винтова шхуна Чорноморського флота (1854–1891)	19 справ; 1857–1867	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf

1	2	3	4
Ф. 339	«Молния», пароход Черноморского флота (1840–1853)	12 справ; 1844–1850	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальний опис справ за 1842–1847 рр.
Ф. 340	«Прут», пароход Черноморского флота (1851–1892)	15 справ; 1853–1870	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 387	«Гайдамак», ледокол Черноморского флота. Николаев (?–1917)	1 справа; 1915	СНФ 1607. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». Криголам «Гайдамак» належав до портофлоту Миколаївського порту
Ф. 390	«Часовой», пакетбот Черноморского флота (1836–1852)	4 справи; 1845	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf. До фонду долучено здавальні описи за 1839, 1848, 1850 рр.
Ф. 391	«Орианда», 10-пушечная яхта Черноморского флота (1836–1859)	4 справи; 1848–1858	Відсутній доступ до файлу у форматі pdf
Ф. 396	«Портица», транспорт Черноморского флота (1849–1868)	3 справи; 1862–1865	СНФ 1617. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 465	«Императрица Мария», 84-пушечный корабль (1849–1855)	4 справи; 1854	СНФ 646. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». До фонду долучено здавальний опис за 1856 р.
Ф. 559	«Алмаз», яхта Черноморского флота (1902–1920)	30 справ; 1900–1914	На титульному аркуші опису вказано дати 1904–1916 рр. У фонді наявні справи за 1900–1914 рр. Опис друкований, 1950 р. «Лысик(н)ова»
Ф. 571	«Колхида», яхта Черноморского флота (1890–1913)	7 справ; 1906–1912	На титульному аркуші опису вказано дати 1906, 1908–1912 рр. Опис рукописний 1929 р. «Полтавская»
Ф. 581	«Георгий Победоносец», линейный корабль Черноморского флота (1890–1917)	34 справи; 1897–1917	СНФ 2064. На титульному аркуші опису вказано дати 1894–1912 рр. Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»

Ф. 584	«Три святителя», линейный корабль Черноморского флота (1891–1917)	173 справ; 1893–1917	На титульному аркуші опису «эскадренный миноносец» виправлено на «броненосец». Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 601 См. Ф. 43	«Очаков», крейсер Черноморского флота (1901–1917)	20 справ; 1906–1915	СНФ 2066. Крейсер «Очаков» (1901–1907, 1917–?), крейсер «Кагул» (1907–1917). Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 602	«Иоанн Златоуст», линейный корабль Черноморского флота (1903–1917)	48 справ; 1906–1918	Ескадренный броненосец «Иоанн Златоуст» (1903–1907), линейный корабель «Иоанн Златоуст» (1907–1917). У передмові до опису, написаній 1968 р. «А. Брегман», зазначено, що в 1929 р. на документальні матеріали лінокору «Иоанн Златоуст», котрі надійшли на зберігання до архіву, складено опис; у 1940 р. фонд піддано експертизі цінності; у 1967 р. опис 1929 року відредагований і надрукований. До фонду долучено інвентарний опис фонду 1929 р.
Ф. 603	«Ростислав», линейный корабль Черноморского флота (1894–1917)	45 справ; 1899, 1907–1917	СНФ 2068. На титульному аркуші опису вказано дати 1899, 1907, 1910–1917 рр. Справи до опису внесено в 1940 р. (?). Інформація про укладачів опису відсутня
Ф. 604	«Борец за свободу» («Князь Потемкин-Таврический»), линейный корабль Черноморского флота (1898–1922)	157 справ; 1902–1918	Ескадренный броненосец «Князь Потемкин Таврический» (28 вересня 1898 – 29 вересня 1905), ескадренный броненосец «Пантелеймон» (29 вересня 1905 – 27 вересня 1907), линейный корабель «Пантелеймон» (27 вересня 1907 – 31 березня 1917), линейный корабель «Потемкин Таврический» (31 березня 1917 – 28 квітня 1917), линейный корабель «Борец за свободу» (28 квітня 1917 – 1922). У 1950 і 1967 рр. проведено перевіряння наявності; у 1937, 1939, 1967 рр. – експертиза наукової та практичної цінності, у результаті якої виділено до знищення 73 од. зб. Опис перероблено й надруковано в 1971 р. «В. В. Веццактин», редагування – «Г. В. Мартынова». До фонду долучено інвентарний опис
Ф. 605	«Евстафий», линейный корабль Черноморского флота (1903–1917)	56 справ; 1904–1917	«Евстафий» – эскадренный броненосец, линейный корабель. СНФ 2073. На титульному аркуші опису вказано дати 1906, 1908–1917 рр. До фонду долучено інвентарний опис за 1937 р. Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 607	«Синоп», эскадренный броненосец Черноморского флота (1883–1917)	44 справ; 1887, 1890–1891, 1896, 1906–1917	СНФ 2240. На титульному аркуші опису вказано дати: 1887, 1890–1892, 1896, 1899, 1905–1917 рр. Опис рукописний 1929 р. «Полтавская». До опису долучено інвентарний опис справ броненосного корабля «Синоп»

1	2	3	4
Ф. 608	«Память Меркурия», крейсер Черноморского флота (1901–1917)	62 справи; 1901–1917	Крейсер «Кагул» (1901–1907), крейсер «Память Меркурия» (1907–). СНФ 2243 (крейсер «Кагул»). Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская». СНФ 601 . Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Загальний опис сформовано з частин різних описів, укладених кількома архівістами. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин»
Ф. 613	«Березань», транспорт Черноморского флота (1893–1917)	51 справа; 1894–1895, 1897–1900, 1908–1917	СНФ 2332 . На титульному аркуші опису вказано дати 1894, 1895, 1897–1899, 1900, 1903, 1907–1917 рр.
Ф. 632	«Кронштадт», транспорт Черноморского флота (1905–1917)	22 справи; 1905–1916	СНФ 3125 . Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 634	«Казарский», посыльное судно Черноморского флота (1889–1917)	9 справ; 1908, 1911–1915	СНФ 3127 . На титульному аркуші опису вказано дати: 1908, 1910–1916 рр. Кілька справ мають відмітки «Уничтожено». Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 635	«Республиканец», посыльное судно дивизио- на гидрокрейсеров Черноморского флота (1916–1917)	5 справ; 1914–1917	Посыльное судно «Император Александр III», «Император Александр I» (1916–1917), гидрокрейсер «Республиканец» (1917–). СНФ 3128 . На титульному аркуші опису вказано дати 1914–1917 рр. Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 636	«Терец», канонерская лод- ка Черноморского флота (1886–1917)	11 справ; 1887–1889, 1905, 1910–1912	СНФ 3129 . Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 637	«Черноморец», канонер- ская лодка Черноморского флота (1886–1911)	4 справи; 1903–1911	СНФ 3130 . Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 638	«Король Карл», вспомогательный крейсер Черноморского флота (1916–1918)	4 справи; 1916–1917	СНФ 3131 . Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»

Ф. 639	Блокив № 8 Чорноморського флота (1889–1917)	95 справ; 1909–1911	Броненосний корабель «12 апостолов» (1889–1891); ескадрений броненосець «12 апостолов» (1892–1912), блокшив № 8 (1914–1917). На титульному аркуші опису вказано дати 1884–1911 рр. На старій обкладинці опису зазначено «ф. 1639», дати «1861–1910», затим дописано «1884–1911». У фондї наявні справи за період з 1884 р. по 1911 р. СНФ 3132. Опис рукописний, сформований із частин різних описів, без року / підпис укладача/, 1929 р. «Полтавская». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 641	«Авиатор», посылное судно дивизиона гидро- крейсеров Черноморского флота (1915–?)	2 справи; 1915	«Император Николай I» – судно торгового флота. СНФ 3134. Дати на титульному аркуші опису: 1914–1915 рр. У фондї наявні справи за 1915 р., справа за 1914 р. вибула. Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 642	«Дон», транспорт Черноморского флота (1914–1917)	2 справи; 1915	СНФ 3135. Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская». До фонду долучено здавальний опис за 1861 р.
Ф. 643	«Генерал Рузский», сетевой заградитель Черноморско- го флота (1916–1917)	1 справа; 1916	СНФ 3136. Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 644	«Гридень», посылное суд- но Черноморского флота (1891–1908)	1 справа; 1895	«Гридень» – лінійний крейсер (1891–1907), «Гридень» – посильне судно (1907–1908). Опис рукописний, близько 1955 р.
Ф. 645	«Кубанец», канонерская лодка Черноморского флота (1886–1917)	1 справа; 1905	СНФ 3138. Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 646	«Императрица Мария», ли- нейный корабль Черномор- ского флота (1911–1916)	2 справи; 1915–1916	СНФ 3139. Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 648	«Лейтенант Зацаренный», эскадренный миноносец Черноморского флота (1906–1917)	2 справи; 1913–1914	СНФ 3141. Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»

1	2	3	4
Ф. 667	«Пронзительный», эскадренный миноносец Черноморского флота (1911–1918)	2 справи; 1913–1915	Опис рукописний, 1940 р.
Ф. 668	«Буюк-Дере», паровой катер Черноморского флота (1871–?)	1 справа; 1900–1914	Опис рукописний, 1929 р. «Полтавская»
Ф. 682	«Киев», сетевой загради- тель Черноморского флота (1917–?)	1 справа; 1916	Опис друкований 1940 р.
Ф. 706	«Прут», крейсер Черноморского флота (1902–?)	47 справ; 1914–1915	«Меджидие» – турецький крейсер (1902–1915), «Прут» – крейсер Чорноморсь- кого флоту (1915–). До фонду включено документи турецькою мовою, знайдені на крейсері «Меджидие» й надіслані зі Штабу командувача Чорноморським флотом 5 серпня 1915 р. за № 1157. В описі наявний запис: «Дела за №№ 8385–8430, за исключением №№ 8399, 8405, из архива документов Мировой войны при В/М Академии РККА в Архив армии и флота ЛОЦИА приняли архивариусы 19/7 1929 /подписи/». Опис друкований, 1940 р.
Ф. 752	Миноносец № 266 Черноморского флота (1886–1911)	2 справи; 1909	Опис друкований, 1940 р.
Ф. 793	«Алмаз», яхта Черномор- ского флота (1901–1917)	11 справ; 1902–1905	Опис друкований, 1950 р.
Ф. 816	«Донец», канонерская лодка Черноморского флота (1886–?)	1 справа; 1898–1899	СНФ 1619. Опис рукописний 1937 р. «Бабкина». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 817	«Воин», корвет Черномор- ского флота (1858–1891)	29 справ; 1860–1886	«Воин» – транспорт (1858–1871), «Воин» – корвет (1871–1891) СНФ 1647 (транспорт). На титульному аркуші опису вказано дати 1860–1864, 1866, 1886 рр. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина».

Ф. 823	«Память Евстафия», 84-пушечный корабль Черноморского флота (1830–1845)	13 справ; 1831–1833, 1835–1843	СНФ 1655 (корвет). Опис рукописний, без року, /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 835	«Мидия», 60-пушечный фрегат Черноморского флота (1843–1855)	5 справ; 1851–1855	СНФ 1651. На титульному аркуші опису вказано дати: 1831–1833, 1835, 1837–1843 рр. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 850	«Опыт», шхуна Черноморского флота (1849–1868)	9 справ; 1854–1862	СНФ 1265. Опис рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая»
Ф. 855	«Пицунда», винтовая шху- на Черноморского флота (1857–1893)	13 справ; 1875–1878	СНФ 1259. На титульному аркуші опису вказано дати: 1854–1856, 1860–1862 рр. Опис рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1940 р. «Грушецкая»
Ф. 866	«Ахиллес», военный бриг Черноморского флота (1818–?)	12 справ; 1834–1835, 1839, 1851–1857	СНФ 1675. Опис рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 867	«Туапсе», винтовая шхуна Черноморского флота (1858–1892)	18 справ; 1860–1866	СНФ 1680. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду додучено здавальний опис за 1850–1854 рр. опис справ військового брига «Ахиллес» за 1833–1844 рр.
Ф. 916	«Скорый», 74-пушечный корабль Черноморского флота (1818–1930)	5 справ; 1820, 1821, 1825–1826, 1828	СНФ 1681. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». У фонді є здавальний опис за 1848–1860 рр.
			СНФ 1682. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»

1	2	3	4
Ф. 918	«Пендераклия», транспорт Черноморского флота (1877–1911)	14 справ; 1893–1903, 1909–1911	СНФ 1683. Опис рукописний, 1937 р. «Бабкина». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 942	«Вепрь», 10-пушечный винтовой корвет Черноморского флота (1856–1869)	13 справ; 1856–1865	СНФ 1684. На титульному аркуші опису вказано дати: 1856–1857, 1859, 1862–1865 рр. Опис рукописний, без року, /підпис укладача/. До фонду долучено здавальний опис справ за 1856–1860 рр. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 943	«Львица», 9-пушечный винтовой корвет Черноморского флота (1863–1893)	13 справ; 1864–1878	СНФ 1685. Опис рукописний, без року, /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». У 1969 р. з 34 од. зб. вибула 21 справа
Ф. 946	«Рысь», 10-пушечный винтовой корвет Черноморского флота (1856–1866)	28 справ; 1856–1866	СНФ 1686. Опис рукописний, без року, /підпис укладача/. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 957	«Уралец», канонерская лодка Черноморского флота (1866–1944)	30 справ; 1898–1913	СНФ 1687. На титульному аркуші опису вказано дати: 1898, 1904–1908, 1911–1914 рр. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 1012	«Абин», винтовая шхуна Черноморского флота (1857–?)	8 справ; 1860–1866	СНФ 1690. Опис рукописний 1937 р. «Ласкин». На титульному аркуші опису вказано дати: 1860, 1863, 1865–1866 рр. Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 1014	«Рымник», транспорт Черноморского флота (1849–?)	1 справа; 1850	СНФ 1691. Опис рукописний, 1936 р. /підпис укладача/. Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 1015	«Колхида», пароход Черноморского флота (1837–1855)	2 справи; 1837	СНФ 1692. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ за 1837–1845 рр.

Ф. 1017	«Одесса», пароходо-фрегат Черноморского флота (1843–1855)	3 справи; 1849–1850	СНФ 1693. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ за 1848–1850 рр.
Ф. 1018	«Григорій», транспорт Черноморского флота	1 справа; 1803	СНФ 1694. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 1019	«Ласточка», шхуна Черноморского флота (1838–1854)	2 справи; 1851	СНФ 1695. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ за 1838–1954 рр.
Ф. 1020	«Херсонес», пароходо-фрегат Черноморского флота (1849–1855)	2 справи; 1843	СНФ 1696. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина». До фонду долучено здавальний опис справ за 1843–1848 рр.
Ф. 1021	Канонерская лодка № 24 Черноморского флота	2 справи; 1862–1863	СНФ 1697. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 1022	«Рион», транспорт Черноморского флота (1843–1858)	2 справи; 1856–1857	СНФ 1698. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 1023	«Жаркий», эскадренный миноносец Черноморского флота (1902–1920)	1 справа; 1906	СНФ 1699. Опис рукописний, 1937 р. «Ласкин». Засвідчувальний напис 1937 р. «Ласкин». Перевіряння наявності 1939 р. «Березкина»
Ф. 1181	«Колхида», почальное судно Черноморского флота (1913–1917)	3 справи; 1914–1915	Опис друкований, 1957 р.
Ф. 1185	«Гагара», подводная лодка Черноморского флота (1915–1919)	1 справа; 1917	Опис друкований, 1957 р.
Ф. 1220	«Дунай», заградитель Черноморского флота (1891–1917)	1 справа; 1904	Опис рукописний, 1952 р.

1	2	3	4
Ф. 1256	«Анапа», шхуна Черноморського флота (1849–1874)	4 справи; 1857–1864	Опис друкованих, 1952 р. У фондів зберігаються накази Штабу Миколаївського порту
Ф. 1309	«Предприятие», парохід Черноморського флота (1839–1852)	1 справа; 1848	Опис рукописний, 1957 р.

Фонди періоду після 1917 року

№№ фондів РДА ВМФ	Назва фонду (російською мовою)	Кількість справ у фондів, крайні дати
Ф. Р-403	«Николаевский военный порт, г. Николаев»	1314 справ, 1916–1940
Ф. Р-80	«Командование Черноморским флотом (объединенный фонд)»	927 справ, 1921–1940
Ф. Р-141	«Командующий морскими и речными силами Юго-Западного фронта. Николаев. 1920»	66 справ, 1920
Ф. Р-362	«Исторический архив Черноморского флота (1918–1923)»	22 справи, 1917–1923
Ф. Р-86	«Одесский военно-морской порт Черноморского флота, г. Одесса»	40 справ, 1928–1932
Ф. Р-373	«Очаковский военно-морской порт Черноморского флота, г. Очаков»	86 справ, 1919–1921
Ф. Р-407	«Херсонский военно-морской порт морских сил Черного моря, г. Херсон»	50 справ, 1920–1923
Ф. Р-525	«Мариупольский военно-морской порт, г. Мариуполь»	9 справ, 1918–1921
Ф. Р-414	«1 флотский полужипаж. Николаев. 1920–1921»	75 справ, 1920–1921
Ф. Р-415	«Николаевский морской госпиталь. Николаев. 1917–?»	51 справа, 1917–1922
Ф. Р-439	«Начальник Западного черноморского сектора обороны побережья. Николаев. 1920–1921»	310 справ, 1920–1921
Ф. Р-481	«Усть-Днепровская военная флотилия. Николаев. 1920–1922»	22 справи, 1920–1922
Ф. Р-506	«Дивизион посильных судов и плавучих батарей Западного черноморского сектора обороны по побережья. Очаков. 1920–1921»	7 справ, 1920–1921
Ф. Р-521	«Политотдел обороны западного сектора. Николаев. 1920–1922»	52 справи, 1920–1922
Ф. Р-761	«55 отдельный авиационный отряд Морских сил Черного моря. Николаев. 1927–?»	17 справ, 1926–1929
Ф. Р-1447	«Комиссия по наблюдению за постройкой судов на Черном и Азовском морях. Николаев. 1921–1924»	100 справ, 1920–1927
Ф. Р-1838	«Николаевская военно-морская база Черноморского флота. ?–?»	316 справ, 1921, 1936–1940
Ф. Р-2084	«5 морской воздухоплавательный отряд Морских сил Черного моря. 1921–?»	15 справ, 1921–1922
Ф. Р-2173	«2 гидроавиационный отряд 3-го воздухоплавательного дивизиона Морских сил Черного моря»	1 справа, 1921

Розділ VI

ПЕРЕЛІКИ МІКРОФІЛЬМІВ І ЦИФРОВИХ КОПІЙ, ОДЕРЖАНИХ ДЕРЖАВНИМ АРХІВОМ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ З РОСІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ

**Мікрофільми, надіслані Російським державним архівом
військово-морського флоту на замовлення держархіву
Миколаївської області (документ-підстава відсутній)
під час реалізації проекту «Історія міст і сіл України».
Умови, що регулюють відтворення (копіювання)
документів не зазначено. Довідковий апарат до всіх
одиниць обліку – опис**

1. Справа про пожертвування майстровими грошей на користь селян Балканського півострова. 12 липня – 10 вересня 1876 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 1. 53 кадри.
2. Про страйк майстрових, які працювали на будівництві броненосця «Святой Евстафий», крейсера «Кагул» та 4-х міноносців. Червень 1905 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 2. 60 кадрів.
3. Про спорудження пам'ятника біля братської могили ратників Кримської війни. 1890 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 3. 23 кадри.
4. Про перенесення пам'ятника матросу Гнату Шевченку з Миколаєва до Севастополя. 1902 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 4. 46 кадрів.

5. Про ремонт пам'ятника адміралу Грейгу, цвинтарного пам'ятника генерал-майору Прокоф'єву і капітану 1-го рангу Казарському. 1911 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 5. 44 кадри.
6. Листування командира порту з посадовими особами про спуск броненосця «Князь Потемкин-Таврический». Вересень 1900 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 6. 25 кадрів.
7. Про брошуру контр-адмірала Афанасьєва про значущість Миколаївського порту. 1903 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 7. 15 кадрів.
8. Про святкування 50-річного ювілею Синопського бою в м. Миколаїв та на кораблях Чорноморського флоту. 1903 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 8. 20 кадрів.
9. Про померлого обер-кригс комісара Фалєєва. Рапорти капітана порту Овцина, віце-адмірала Мордвінова та інших посадових осіб. 1792 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 9. 105 кадрів.
10. Про створення фельдшерської школи при Миколаївському порту. 1872 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 10. 18 кадрів.
11. Про відкриття контори «Миколаївський вісник». 1864 р.
РДА ВМФ. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 11. 8 кадрів.
12. Ордери і листи князя Потьомкіна до Фалєєва. 1791 р.
РДА ВМФ. Ф. 245 «Черноморское адмиралтейское правление. Херсон, Николаев (1785–1798)».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 12. 46 кадрів.
13. Ордери віце-адмірала Мордвінова обер-кригс комісару Фалєєву. 1792 р.
РДА ВМФ. Ф. 245 «Черноморское адмиралтейское правление. Херсон, Николаев (1785–1798)».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 13. 21 кадр.
14. Чорнові записи про заходи, запропоновані князем Потьомкіним. 1792 р.
РДА ВМФ. Ф. 245 «Черноморское адмиралтейское правление. Херсон, Николаев (1785–1798)».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 14. 20 кадрів.
15. Ордери віце-адмірала Мордвінова в канцелярію будівництва міста Миколаєва. 1792 р.
РДА ВМФ. Ф. 245 «Черноморское адмиралтейское правление. Херсон, Николаев (1785–1798)».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 15. 108 кадрів.

16. Про переведення правління Чорноморського Флоту з Херсона в Миколаїв. 1795 р.
РДА ВМФ. Ф. 245 «Черноморское адмиралтейское правление. Херсон, Николаев (1785–1798)».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 16. 17 кадрів.
17. Рапорти, листи інженера-полковника Князева до віце-адмірала Мордвінова про хід забудови міста Миколаєва. 1793–1796 рр.
РДА ВМФ. Ф. 245 «Черноморское адмиралтейское правление. Херсон, Николаев (1785–1798)».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 17. 360 кадрів.
18. Підземний водопровід м. Миколаїв. 1822 р.
РДА ВМФ, Ф. 1047 «Исполнительная экспедиция при управлении Черноморским департаментом (1808–1831)».
ДАМО. Оп. 1. Од. обл. 18. 363 кадри.

Перелік цифрових копій документів з фондів Російського державного архіву військово-морського флоту, переданих Державному архіву Миколаївської області в 2013 р. для експонування на виставці «3 історії розвитку суднобудування в Новоросійському краї у XVIII–XX ст.»

1. Рапорт адмірала О. Н. Сенявіна в Адміралтейств-колегію про отримання ним Височайшого указу від 11 грудня 1775 року про зведення на Дніпровському лимані гавані і верфі (січень 1776 р.). Цифрова копія документа з фондів *РДА ВМФ. Ф. 212 «Государственная Адмиралтейств-коллегия (1717–1827 гг.)».* Оп. 4. Спр. 79. Арк. 23.
2. Відомість про кількість «майстрових служителів», котрі надійшли в розпорядження генерал-поручика генерал-цейхмейстера І. А. Ганнібала, для побудови елінгів і кораблів у Херсоні (без дати). Цифрова копія документа з фондів *РДА ВМФ. Ф. 172 «Канцелярия вице-президента Адмиралтейств-коллегии генерал-фельдмаршала И. Г. Чернышева, г. Санкт-Петербург (?–1797 г.)».* Оп. 1. Спр. 421. Арк. 130–131 зв.
3. Ордер генерала-фельдмаршала Г. О. Потемкіна полковнику М. Л. Фалєєва про найменування верфі, що будується на Інгулі, містом Миколаєвом і перейменування Фаберової дачі в Спаське, а Вітовки – в Богоявленське (27 серпня 1789 г.). Цифрова копія автографу з фондів *РДА ВМФ. Ф. 245 «Черноморское адмиралтейское правление, г. Херсон, г. Николаев (1785–1798 гг.)».* Оп. 1. Спр. 134. Арк. 54.
4. Рапорт М. Л. Фалєєва Г. О. Потьомкіну «про виконувану роботу в Миколаєві з 22 по 29-е липня» під час будування кораблів «Святой Николай» і «Григорий Великия Армении» (28 липня 1790 р.). Цифрова копія доку-

- мента з фондів РДА ВМФ. Ф. 197 «Канцелярия князя г. А. Потемкина-Таврического по управлению Черноморским флотом (1778–1801 гг.)». Оп. 1. Спр. 12. Арк. 164–165 зв.
5. «Відомість про судна, що перебувають у Миколаївському порту», складена М. Л. Фалєєва з відомостями про стан виконуваних на них роботах (13 червня 1791 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 197 «Канцелярия князя г. А. Потемкина-Таврического по управлению Черноморским флотом (1778–1801 гг.)». Оп. 1. Спр. 12. Арк. 289–291.
 6. Атестат, виданий за Височайшим указом Чорноморським адміралтейським правлінням кригс-комісару М. Л. Фалєєву за заслуги «*В заведении гребного флота по неусыпному его попечению*» (21 грудня 1791 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 112. Арк. 3–4.
 7. Припис головнокеруючого Чорноморським департаментом віце-адмірала М. Л. Язикова Чорноморській виконавчій експедиції про здійснення нагляду за будівництвом кораблів у Миколаєві й Херсоні відповідно до розпорядження управляючого Міністерством військово-морських сил адмірала І. І. де Траверсе корабельним майстром 5 класу М. І. Суравцовим (23 травня 1810 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 1322. Арк. 8.
 8. Відомість споруджуваних в Херсоні комерційних морехідних суден (указані прізвища власників і розміри судів) [1810 р.]. Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 703. Арк. 21.
 9. Подання обер-інтенданта Чорноморського департаменту капітан-командора Ф. К. Мітькова О. С. Грейгу про закладення корабельним майстром 7 класу І. С. Разумовим пароплава, надання йому найменування «Метеор» (21 березня 1823 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 1432. Арк. 45.
 10. Припис головного командира Чорноморського флоту і портів віце-адмірала О. С. Грейга Чорноморській виконавчій експедиції про формування комісії для розгляду планів Миколаївського адміралтейства і ліквідації виявлених недоліків під час проектування окремих будівель адміралтейства (4 січня 1826 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 1940. Арк. 1–1 зв.

11. Рапорт корабельного інженера-поручика О. С. Акімова О. С. Грейгу про закінчення будівництва 18-гарматного брига за кресленнями брига «Меркурий» (6 вересня 1833 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 2950. Арк. 15.
12. Відношення експедиції кораблебудування інтендантства Чорноморського флоту в чергування штабу Чорноморського флоту і портів про спуск на воду 120-гарматного корабля «Варшава», побудованого під наглядом корабельного інженера полковника І. Я. Осмініна (6 листопада 1833 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 2950. Арк. 18.
13. Припис М. П. Лазарева обер-інтендантові Чорноморського флоту і портів І. П. Дмитрієву про злам старої дерев'яної кузні в Миколаївському адміралтействі і будівництво нової на 30 горнів «для удобнейшего производства работ по части кораблестроения» (1 жовтня 1834 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 3263. Арк. 3.
14. Розпорядження начальника Головного морського штабу Його Імператорської Величності адмірала О. С. Меншикова М. П. Лазареву про початок будівництва кам'яної альтанки для зберігання моделей і креслень кораблів на місці і за планом, затвердженим Миколою І (7 лютого 1837 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 3262. Арк. 7–7 об.
15. Рапорт архітектора Ч. Акройда М. П. Лазареву про виправлення генерального плану Миколаївського адміралтейства згідно із зауваженнями Миколи І (17 листопада 1837 р.). Цифрова копія автографу з фондів РДА ВМФ, англійська мова (арк. 57), переклад російською мовою (арк. 53), ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 1904. Арк. 53, 57.
16. Доповідна М. П. Лазарева О. С. Меншикову про внесення змін до генерального плану Миколаївського адміралтейства відповідно до зауважень, висловлених Миколою І, і подання нового поліпшеного плану на височайше затвердження (14 грудня 1837 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 3795. Арк. 1.
17. Припис М. П. Лазарева обер-інтендантові Чорноморського флоту контр-адміралу І. П. Дмитрієву про вжиття невідкладних заходів щодо прискорення будівництва в Миколаєві суден, замість затонулих під час шторму

- 30 травня 1838 р. біля берегів Абхазії (24 березня 1839 р.). Цифрова копія документа з фондів *РДА ВМФ*. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 4101. Арк. 1.
18. Список суден, побудованих у Миколаєві та Севастополі з 1836 року (9 вересня 1849 р.). Цифрова копія документа з фондів *РДА ВМФ*. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 5018. Арк. 3–6.
19. Доповідна записка Головного командира Чорноморського флоту і портів віце-адмірала М. А. Аркаса керуючому Морським міністерством адміралу М. К. Краббе про потребу в започаткуванні будівництва на Чорному морі броненосних суден (3 червня 1875 р.). Цифрова копія документа з фондів *РДА ВМФ*. Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря, г. Николаев». Оп. 1. Спр. 7769. Арк. 1–2.
20. Виписка з журналу надзвичайного засідання Миколаївської міської думи про присвоєння генерал-ад'ютанту М. В. Копитову звання почесного громадянина міста Миколаєва за плідну діяльність на користь міста (14 липня 1898 р.). Цифрова копія документа з фондів *РДА ВМФ*. Ф. 12 «Копытов Николай Васильевич, адмирал (1833–1901 гг.)». Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–1 зв.
21. Рапорт ад'ютанта Головного командира Чорноморського флоту і портів лейтенанта Л. А. Ковесского командирі Миколаївського порту і градоначальнику міста Миколаєва контр-адміралу А. С. Загорянському-Кислю про необхідність розроблення плану розширення Миколаївського порту «*как главной кораблестроительной верфи Черноморского флота*» (30 вересня 1904 р.). Цифрова копія документа з фондів *РДА ВМФ*. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт». Оп. 5. Спр. 1215. Арк. 1а–2 зв.
22. Відомість будівель і споруд Миколаївського порту із зазначенням кількості й вартості споруд, необхідних для розширення діяльності порту як головної кораблебудівної верфі Чорноморського флоту (16 жовтня 1904 р.). Цифрова копія документа з фондів *РДА ВМФ*. Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт». Оп. 5. Спр. 1215. Арк. 8–9 зв.
23. Доповідна Головного управління кораблебудування в Державну Думу про асигнування Морському міністерству додаткового кредиту на будівництво суден для Чорного моря (28 січня 1912 р.). *Науково-довідкова бібліотека РДА ВМФ*.
24. Контракт з Акціонерним товариством Миколаївських заводів і верфей на будівництво чотирьох підводних човнів типу «Барс» водотоннажністю 650 т. (1915 р.). *Науково-довідкова бібліотека РДА ВМФ*.
25. Загальне креслення 66-гарматного корабля «Слава Екатерины» (1779 г.), «Первого корабля в Черноморском флоте, который заложен в 1779, а

- спущен 16 день сентября 1783 г. в Херсонском адмиралтействе». Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 327 «Чертежи по судостроению парусного и гребного флотов. Коллекция». Оп. 1. Спр. 676.*
26. Загальне креслення 46-гарматного фрегата (1788 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 327 «Чертежи по судостроению парусного и гребного флотов. Коллекция». Оп. 1. Спр. 1658.
 27. Креслення 50-гарматного фрегата «Григорий Великия Армении» (1790 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 327 «Чертежи по судостроению парусного и гребного флотов. Коллекция». Оп. 1. Спр. 1185.
 28. План магазинів для зберігання корабельних частин при Херсонському порті. Елінги та інструментальні магазини. Галереї для пожежних інструментів. Пристані. Щогловий сарай (1803 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 326 «Строительные чертежи. Коллекция». Оп. 1. Спр. 14316.
 29. Плaska мапа Миколаївського порту (1806 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 1331 «Атласы, карты и планы архива центрального картопроизводства ВМФ. (коллекция)». Оп. 1. Спр. 201.
 30. Загальне (теоретичне) креслення 120-гарматного корабля «Варшава» (20 листопада 1829 р.): Резолюція: *«По сему чертежу строить в Николаеве корабли. Адмирал Грейг. 21 ноября 1829 года»*. Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 327 «Чертежи по судостроению парусного и гребного флотов. Коллекция». Оп. 1. Спр. 99.
 31. Генеральний план міста Миколаєва з показаним розміщенням будівель і споруд морського відомства (1833 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 326 «Строительные чертежи. Коллекция». Оп. 1. Спр. 7239.
 32. План частини Миколаївського адміралтейства з показаним елінгом для будівництва 84-гарматних кораблів і майстерень (10 травня 1834 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 326 «Строительные чертежи. Коллекция». Оп. 1. Спр. 7707.
 33. Креслення головних воріт Миколаївського адміралтейства з гауптвахтою і кімнатами для радника (3 вересня 1837 г.), *«Высочайше утверждено 9 марта 1838 г. Меншиков»*. Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 326 «Строительные чертежи. Коллекция». Оп. 1. Спр. 7217.
 34. План і фасад будівлі для ливарного заводу в Миколаївському адміралтействі (1840 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 326 «Строительные чертежи. Коллекция». Оп. 1. Спр. 7357.
 35. Креслення елінгу на дерев'яному ростверку в Миколаївському адміралтействі для побудови залізних пароплавів (23 серпня 1851 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 326 «Строительные чертежи. Коллекция». Оп. 1. Спр. 7709.

36. Креслення розташування по борту гвинтових шхун «Дон» і «Салгир» (9 липня 1863 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 327 «Чертежи по судостроению парусного и гребного флотов. Коллекция». Оп. 1. Спр. 3113.
37. Креслення розташування по борту залізного пароплава «Інкерман» (23 лютого 1870 г.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 327 «Чертежи по судостроению парусного и гребного флотов. Коллекция». Оп. 1. Спр. 2460.
38. Загальний креслення поповки (1873 г.), «*Чертеж поповки «Киев». Государь император Высочайше повелеть соизволил: поповку «Киев» наименовать «Вице-адмирал Попов»*». Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 876 «Кораблестроительные чертежи (коллекция) (1812–1939 гг.)». Оп. 173. Спр. 168.
39. Генеральний план колишнього Спаського адміралтейства з показаним місцем, обраним для побудови елінгу (20 січня 1875 р.), «*Направление эллинга измыслено согласно приказания его императорского высочества генерал – адмирала . 30 января 1875 г.*». Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 326 «Строительные чертежи. Коллекция». Оп. 1. Спр. 7215.
40. Зовнішній вигляд броненосного корабля «Екатерина II» (1891 р.). Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 876 «Кораблестроительные чертежи (коллекция) (1812–1939 гг.)». Оп. 33. Спр. 1.
41. Фото елінгу на суднобудівних, механічних і ливарних заводах Бельгійського анонімного товариства (1891–1898 рр.). З підносного альбому Миколаївського міського управління віце-адміралу М. В. Копитову з видами споруд, побудованих у Миколаєві під час перебування його на посаді військового губернатора. Цифрова копія документа з фондів РДА ВМФ. Ф. 12 «Копытов Николай Васильевич, адмирал (1833–1901 гг.)». Оп. 1. Спр. 300. Арк. 8.
42. Загальний вигляд Миколаївських заводів і верфей (1911 р.). Альбом «Общество Николаевских заводов и верфей». СПб., 1911. С. 1. *Науково-довідкова бібліотека РДА ВМФ.*
43. Закладка лінійного корабля «Екатерина II» (17 жовтня 1911 р.). Альбом «Общество Николаевских заводов и верфей». СПб., 1911. С. 5. *Науково-довідкова бібліотека РДА ВМФ.*
44. Критий елінг. Внутрішній вигляд (1911 р.). Альбом «Общество Николаевских заводов и верфей». СПб., 1911. С. 15. *Науково-довідкова бібліотека РДА ВМФ.*
45. Спуск мінного крейсера «Капитан Сакен» (1911 р.). Альбом «Общество Николаевских заводов и верфей». СПб., 1911. С. 23. *Науково-довідкова бібліотека РДА ВМФ.*

СПИСОК КЕРІВНИКІВ І СПІВРОБІТНИКІВ АРХІВУ

Найменування посади	Прізвище, ім'я та дата, за якої згадується в документах
1	2
Чорноморське адміралтейське правління (1794–1798 рр.)	
Архіваріус	Не виявлено
Контора Головного командира Чорноморського флоту і портів (1798–1808 рр.)	
Архіваріус	<i>Іван Михайлов</i> (1806 р.)
Чорноморський департамент (1808–1831 рр.), Архів Чорноморського департаменту	
Архіваріус	<i>Іван Михайлов</i> , колезький секретар (1810 р.) <i>Денис Норов</i> , чиновник 8 класу (1813–1825 рр.) <i>Іван Доникин</i> , титулярний радник (1829 р.)
Помічник архіваріуса	<i>Семен Трофимовський</i> , підпоручик (1810, 1814 рр.) <i>Федір Кучеренко</i> , губернський секретар (1816–1825 рр.) <i>Пимен [Петрович] Семенета</i> , колезький секретар (1829 р.)
Канцеляристи	<i>Петро Протопопов</i> (1816–1825 рр.) <i>Жухлянський</i> (1816–1825 рр.) <i>Антон Ясинський</i> , губернський секретар <i>Антон Кутитонський</i> , колезький реєстратор (1829 р.)
Головне управління Чорноморського флоту і портів (1831–1856 рр.), Завідувач морською частиною в Миколаєві (1856–1860 рр.) Архів Штабу Чорноморського флоту	
Начальник архіву	<i>Іван Доникин</i> , титулярний радник (1832 р.) <i>Андрій Іванов</i> , чиновник 5-го класу (1845 р., імовірно, на посаді з 1832 чи 1833 р.) <i>Іван Костенков</i> , чиновник 8-го класу, надворний радник, колезький радник (близько 1850 р. – 1866 р.)
Помічники: Старший Молодший	<i>Пимен [Петрович] Семенета</i> , чиновник 9-го класу (1832 р.) <i>Антон Ясинський</i> , чиновник 10-го класу (1832 р.) <i>Антон Кутитонський</i> , колезький реєстратор (1832 р.) <i>Микола Іванов</i> , чиновник 7-го класу, старший помічник (1845 р.) <i>Іван Доникин</i> , чиновник 8-го класу, молодший помічник (1845 р.) <i>Петро Часовников</i> , губернський секретар, старший помічник (близько 1850 р.) <i>Василь Щировський</i> , чиновник 8-го класу, молодший помічник (близько 1850 р.)

Лариса ЛЕВЧЕНКО
Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934)

1	2
Писарі: 1-го класу 2-го класу 3-го класу	<i>Марко Коминов</i> , писар (1832 р., у 1845 р. – писар 2-го класу) <i>Василь Галигін</i> , кантоніст (1832 р., у 1845 р. – писар 2-го класу) <i>Василь Федоров</i> , кантоніст (1832 р.) <i>Іван Фомин</i> , кантоніст (1832 р.) <i>Макар Степанов</i> , писар 1-го класу (1845 р.) <i>Андрій Головенко</i> , писар 3-го класу (1845 р.) <i>Петро Михайлов</i> , писар 3-го класу (1845 р., з 1849 р. – писар 1-го класу) <i>Самійло Васильєв</i> , писар 3-го класу (1845 р.) <i>Василь Боляновський</i> , писар 3-го класу (1846 р.) <i>Карпо Кандратьєв</i> , писар 3-го класу (1849 р.)
Управління Миколаївського порту (1860–1871 рр.), Портовий архів Управління Миколаївського порту	
Начальник архіву	<i>Іван Костенков</i> , чиновник 8-го класу, надворний радник, колезький радник (близько 1850 р. – 1859 р. – працював до 1866 р.) <i>С[пиридон] С. Бородин</i> (1859/1860 р.)
Головне управління Чорноморського флоту і портів (1871–1885 рр.), Портовий архів	
Начальник архіву	<i>С. С. Бородин</i> (1859/1860 р.) <i>Порфирій Миколайович Турчанінов</i> , колезький радник (близько 1875 р.) <i>Іван Денисович Мандрик</i> , титулярний радник (1887 р.)
Головне управління Чорноморського і Каспійського флотів (1885–1891 рр.), Портовий архів	
Начальник архіву	<i>Порфирій Миколайович Турчанінов</i> , колезький радник (близько 1875 р.) <i>Іван Денисович Мандрик</i> , титулярний радник (1887 р.)
Головне управління Чорноморського флоту і портів (з 1891 р.), Портовий архів, Чорноморський центральний військово-морський архів (з 1900 р.)	
Начальник архіву	<i>Федір Іванович Іванов</i> , колезький радник (1900–1912 рр.) <i>Борис Олександрович Кніпер</i> , надвірний радник (1912–1918 рр.)
Помічник	<i>Борис Олександрович Кніпер</i> (1911 р.)
Миколаївський військовий порт, Миколаївська морбаза, Чорноморський центральний військово-морський архів (радянський період)	
Завідувач архіву (сторож)	<i>Н. Гукович</i> (до 1925 р.) <i>О. Ружек</i> (станом на 1925 р.)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ АРХІВНИХ ФОНДІВ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ЦДАВО України

- Ф. 1 «Верховна Рада України, 1917–2002 рр.». Оп. 9 «Секретаріат : адміністративна група. Організаційний відділ, 1933–1938». Спр. 10.
- Ф. 2 «Кабінет Міністрів України, 1918–1999». Оп. 1 «Документи про формування Тимчасового робітничо-селянського уряду України, його діяльність та діяльність Ради Народних Комісарів, 1918–1920 рр.». Спр. 591.
- Ф. 14 «Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР, 1918–1993 рр.». Оп. 1. Спр. 9, 18, 21, 22, 27, 43, 161, 176, 185, 186, 255, 327, 329, 719, 849, 903, 1717, 1735, 1754.
- Ф. 14 «Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР, 1918–1993 рр.». Оп. 1-л. Спр. 18, 50, 51, 56.
- Ф. 166 «Міністерство освіти України, 1917–2000 рр.». Оп. 1. Спр. 686.
- Ф. 166 «Міністерство освіти України, 1917–2000 рр.». Оп. 2. Спр. 16.
- Ф. 2203 «Морський Генеральний Штаб при Морському Міністерстві Української Держави, 1918 р.». Оп. 1. Спр. 1, 1а, 3б, 3в, 3г, 4, 12.
- Ф. 2333 «Морське Міністерство Української Народної Республіки, м. Кам'янець-Подільський, 1919–1921 рр.». Оп. 1. Спр. 1.
- Ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, м. Київ, 1918 р.». Оп. 1. Спр. 98, 179.
- Ф. 4805 «Ряппо Ян Петрович – український, радянський вчитель, 1880–1958 рр.». Оп. 1. Спр. 1.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, ЦДАГО України

- Ф. 1 «Центральний комітет Компартії України, 1917–1991 рр.». Оп. 7. Спр. 244, 299.
- Ф. 263 «Колекція позасудових справ реабілітованих, 1919–1953 рр.». Оп. 1. Спр. 39490.

Державний архів Миколаївської області, ДАМО

- Ф. 168 «Миколаївський адміралтейський собор протопресвітера військового і морського духівництва, 1792–1919 рр.». Оп. 1. Спр. 72, 88, 101, 109, 122, 150, 161, 259, 279, 311, 315а, 316, 318, 319, 321, 462.
- Ф. 216 «Миколаївська міська управа, 1870–1920 рр.». Оп. 1. Спр. 27, 1107.
- Ф. 222 «Миколаївська міська дума, 1797–1920 рр.». Оп. 1. Спр. 1802, 1804, 1814, 1825.
- Ф. 229 «Канцелярія Миколаївського градоначальника, 1887–1919 рр.». Оп. 1. Спр. 26.
- Ф. 230 «Канцелярія Миколаївського військового губернатора, 1805–1901 рр.». Оп. 1. Спр. 30, 2359, 2424, 3285, 5783, 11502.
- Ф. 239 «Миколаївський міський статистичний комітет, 1861–1909, 1915–1917 рр.». Оп. 1. Спр. 140.
- Ф. 246 «Управління Чорноморських адміралтейських поселень обер-інтендантства Головного управління Чорноморського флоту і портів, м. Миколаїв, 1800–1862 рр.». Оп. 1. Спр. 103.
- Ф. 297 «Миколаївський суднобудівний завод Бельгійського акціонерного товариства «Наваль», 1896–1920 рр.». Оп. 1. Спр. 259.
- Ф. 300 «Миколаївський суднобудівний завод Російського суднобудівного акціонерного товариства «Руссуд», 1909–1919 рр.». Оп. 1. Спр. 332.
- Ф. Р-87 «Миколаївський державний історичний архів, 1931–1938 рр.», Оп. 1, Спр. 1, 3, 16, 27, 36, 39, 62, 67, 68, 69.
- Ф. Р-88 «Миколаївське окружне архівне управління, 1925–1938 рр.». Оп. 1. Спр. 1, 4, 8, 11, 16, 17, 19, 40, 49, 55, 58, 62, 68, 71, 78, 83, 84, 85, 98.
- Ф. Р-88 «Миколаївське окружне архівне управління, 1925–1938 рр.». Оп. 2. Спр. 1, 5, 6, 9.
- Ф. Р-97 Миколаївська губернська архівна комісія по вилученню й утилізації архівних матеріалів, 1920–1922 рр.». Оп. 1. Спр. 2, 3, 4, 6, 9, 10.
- Ф. Р-98 «Миколаївський губернський відділ народної освіти, 1920–1923 рр.». Оп. 1. Спр. 2, 19, 20, 67, 71, 75.
- Ф. Р-152 «Миколаївський губернський виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, 1920–1922 рр.». Оп. 1. Спр. 45, 125, 200, 246.
- Ф. Р-161 «Миколаївський окружний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, 1921–1930 рр.». Оп. 1. Спр. 328, 709, 1029.
- Ф. Р-577 «Державне підприємство «Суднобудівний завод ім. 61-го комунара», м. Миколаїв, 1916–1924 рр.». Оп. 1. Спр. 68, 99, 137.
- Ф. Р-577 «Державне підприємство «Суднобудівний завод ім. 61-го комунара», м. Миколаїв, 1916–1924 рр.». Оп. 3. Спр. 124.
- Ф. Р-916 «Миколаївський губернський відділ управління губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, 1920–1922 рр.». Оп. 2. Спр. 246.

- Ф. Р-1002 «Архівний відділ управління виконавчого комітету Миколаївської обласної ради народних депутатів, 1932–1941 рр.». Оп. 2. Спр. 83.
- Ф. Р-1002 «Архівний відділ управління виконавчого комітету Миколаївської обласної ради народних депутатів, 1932–1941 рр.». Оп. 3. Спр. 72.
- Ф. Р-2247 Миколаївська Рада робітничих і військових депутатів, 1917–1918 рр.». Оп. 1. Спр. 2, 52.
- Ф. Р-5547 «Колекція документів місцевих органів влади Української Народної Республіки, 1917–1919 рр.». Оп. 1. Спр. 1.
- Ф. Р-5859 «Управління Служби безпеки України в Миколаївській області, 1920–1999 рр.». Оп. 2. Спр. 2295.
- Ф. П-1817 «Миколаївський окружний відділ із вивчення історії Комуністичної партії і Жовтневої революції Інституту історії партії і Жовтневої революції, 1903–1950 рр.». Оп. 2. Спр. 159, 195, 202, 203, 205, 270, 279, 280, 284, 314, 498.

Державний архів Одеської області, ДАОО

- Ф. 1 «Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, 1796–1874 рр.». Оп. 220. Спр. 3.
- Ф. 1403 «Одеське обласне архівне управління Виконкому Одеської обласної Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, 1932–1939 рр.». Оп. 1. Спр. 6, 237.

Російський державний архів військово-морського флоту, РДА ВМФ (Российский государственный архив военно-морского флота, РГА ВМФ)

- Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт, 1790–1918 гг.». Оп. 1. Спр. 63, 495.
- Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт, 1790–1918 гг.». Оп. 4–5. Т. 1. Спр. 515, 686, 775, 859, 949, 1013, 1035, 1184. .
- Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт, 1790–1918 гг.». Оп. 5. Т. 2. Спр. 2145, 2746, 3653.
- Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт, 1790–1918 гг.». Оп. 7. Спр. 9, 70, 73.
- Ф. 90 «Николаевский военно-морской порт, 1790–1918 гг.». Оп. 14. Спр. 65.
- Ф. 326 «Строительные чертежи (коллекция)». Оп. 1. Спр. 7239.
- Ф. 362 «Черноморский центральный военно-морской архив, 1831–1920 гг.», справи №№ 1, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 67, 70, 71, 77, 82, 83, 87, 88, 89, 93, 95, 96, 101, 102, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 118, 119, 120, 126, 130, 132, 133, 136, 138, 140, 145, 149, 154, 160, 163.

- Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря. г. Николаев, 1785–1908 гг.». Оп. 1. Т. 1. Спр. 1625, 2911.
- Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря. г. Николаев, 1785–1908 гг.». Оп. 1. Т. 2. Спр. 3915, 4080, 5079.
- Ф. 243 «Управление Главного командира Черноморского флота и портов Черного моря. г. Николаев, 1785–1908 гг.». Оп. 1. Т. 3. Спр. 6888, 6976, 6977, 7066, 7088, 7182, 7185, 7302, 7373, 7423, 7574, 7575, 7576, 7577, 7912, 7913, 7914, 8019, 8064, 8065, 8066, 8268, 8269, 8480, 8481, 8633, 8634, 8635, 8636, 8911, 8912, 8913, 9011, 9125, 9244, 9352, 9353, 9427, 9428, 9517, 9518, 9662.
- Ф. 245 «Черноморское адмиралтейское правление, г. Херсон, 1785–1798 гг.». Оп. 1. Спр. 33, 133.
- Ф. 1047 «Исполнительная экспедиция при Управлении Черноморским Департаментом, 1808–1831 гг.». Оп. 1. Спр. 748, 762.
- Ф. 1331 «Атласы, карты и планы архива центрального картопроизводства (коллекция)». Оп. 1 «Атласы, карты и планы Архива Центрального картопроизводства ВМФ, коллекция, 1700–1914 гг.». Спр. 201.
- Ф. Р-5 «Управление делами Народного комиссариата по морским делам, г. Москва, 1916–1925 гг.». Оп. 1. Спр. 213 (Опубліковано : К. Назаренко, 2011 р.).
- Ф. Р-29 «Морская историческая комиссия при историческом отделе оперативного управления Штаба РККФ, г. Петроград, 1918–1929». Оп. 1. Спр. 50, 73, 78, 90, 94, 95, 96.
- Ф. Р-362 «Исторический архив Черноморского флота, 1917–1923 гг.». Оп. 1. Спр. 5, 8, 19, 21.
- Ф. Р-403 «Николаевский военный порт, г. Николаев, 1918–1939 [верхняя межа фонду – 1977, але за описами простежуються лише передвоєнні роки]». Оп. 1. Т. 3. Спр. 1281.
- Ф. Р-403 «Николаевский военный порт, г. Николаев, 1918–1939 [верхняя межа фонду – 1977, але за описами простежуються лише передвоєнні роки]». Оп. 1. Т. 4. Спр. 1624.

Російський державний архів давніх актів, РДАДА
(Российский государственный архив древних актов, РГАДА)

- Ф. 337 «Канцелярия Московского архива Министерства юстиции, г. Москва, 1852–1917 гг.». Оп. 1. Спр. 772 [Дело о присылке на рассмотрение и заключение Управляющего архивом, профессора Д. Я. Самоквасова проекта архивной реформы во флоте, 17 ноября – 1 декабря 1908 г. (Опубліковано : С. П. Щавелев, 2016 р.)].

**Російський державний архів
соціально-політичної історії, РДАСПІ
(Российский государственный архив
социально-политической истории, РГАСПИ)**

- Ф. 2 «Рукописи Ленина, 1881–1923». Оп. 1. Спр. 6175 [Декрет Совета Народных Комиссаров о реорганизации и централизации архивного дела в Российской Социалистической Федеративной Республике от 1 июня 1918 г.].

**Державний архів Російської Федерації, ДАРФ
(Государственный архив Российской Федерации, ГАРФ)**

- Ф. Р-3316 «Центральный Исполнительный Комитет СССР, 1922–1938 гг.». Оп. 1. Спр. 5 [Декларация и договор об образовании Союза Советских Социалистических Республик, 1922 г.].

ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНІ АКТИ

Російська імперія

(Полное собрание законов Российской империи)

Высочайше утвержденное предварительное образование Дежурства Морского Министерства. Января 26, 1827 г. Ст. № 839. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание Второе. Т. II (1827). СПб., 1830. С. 45–54.

Высочайше утвержденный штат Инспекторского Департамента Морского Министерства. Января 26, 1827 г. (по закону № 839) / Приложения к Т. II : Штаты и таблицы. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание Второе. Т. II (1827). СПб., 1830. С. 6–7.

Генеральный Регламент или Устав, – по которому Государственные Коллегии, також и все оных принадлежащих к ним Канцелярий и Контор служители, не токмо во внешних и внутренних учреждениях, но и во отправлении своего чина, подданнейше поступать имеют [О Архивах]. Февраля 28, 1720 г. Ст. № 3534. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. VI (1720–1722 гг.). СПб., 1830. С. 141–160.

К № 14673. Высочайшая резолюция на доклад Адмиралтейской Коллегии с приложением штатов от 2 ноября 1777 года. Книга штатов. Отделение второе. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. Ч. 1. СПб., 1830. С. 165–167.

К № 16240. 13 августа 1785 г. Штаты Адмиралтейства и флота на Черном море. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV: Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1: Штаты по морской части (1711–1825) : 1711–1799. СПб., 1830. С. 182–186.

К № 17237. Июля 27 1794 г. Штаты Черноморским парусному и гребному флотам и Адмиралтействам, с присовокуплением такового ж 13 августа 1785 под № 16240. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV : Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1 : Штаты по морской части (1711–1825 гг.) : 1711–1799. СПб., 1830. С. 212–228.

К № 18304. Штаты Российских флотов, содержащихся на Балтийском, Черном и Каспийском морях. 1 января 1798 г. Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 238–327.

К № 20747. О Высочайше утвержденном штате Департамента Министра Военных Морских сил : Именной [указ], данный Сенату мая 5, 1803 г. Книга штатов. Отделение второе. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. Ч. 1. СПб., 1830. С. 8–9.

К № 21038. Высочайше утвержденное положение Балтийскому и Черноморскому корабельному и гребному флоту и Каспийской флотилии. 14 ноября 1803 г.

Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 9–13.

К № 21699. Таблица III. Штат Адмиралтейств-Коллегии. Апреля 4, 1805 г. Штат Адмиралтейского департамента. Книга штатов. Отделение второе. Ч. 1. Штаты по морской части (1711–1825) : 1802–1825. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 60.

К № 22952. Штат Управлению Черноморского Департамента. Апреля 8, 1808 г. Книга штатов. Отделение второе. Ч. I. Штаты по морской части (1711–1825) : 1802–1825. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. СПб., 1830. С. 60–61.

Книга штатов. Отделение второе. Штаты по морской части (1711–1825). *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XLIV. Ч. 1. СПб., 1830. С. 229–236.

О доставлении флоту всех выгод, как в строении, так и в содержании в портах : Высочайше утвержденный доклад Комитета для образования флота учрежденного. Ноября 14, 1803 г. Ст. № 21039. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVII. СПб., 1830. С. 1015–1019.

О назначении места для заведения на Лимане гавани и верфи, и о наименовании оного Херсоном : Именной [указ], данный Новороссийскому Генерал-Губернатору Князю Потемкину. Июня 18, 1778. Ст. № 14764. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XX. СПб., 1830. С. 722–723.

О обращении Черноморских флотов корабельного и гробного, а равно и Черноморского Морского Правления и верфей, под ведомство Адмиралтейской Коллегии : Именной [указ], данный Адмиралтейской Коллегии. 12 ноября 1796 г. Ст. № 17545. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXIV. Отд. I. СПб., 1830. С. 3.

О переводе Губернского управления из Николаева в Херсон и о переименовании Николаевской губернии Херсонскою : Именной [указ], данный Сенату. Мая 15, 1803 г. Ст. № 20760. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVII. СПб., 1830. С. 603.

О преобразовании Главного Черноморского Управления : Высочайше утвержденным доклад Министра Военных Морских сил. Апреля 8, 1808 г. Ст. № 22952. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXX (1808–1809). СПб., 1830. С. 173–175.

О преобразовании Морского Департамента : Высочайше утвержденный доклад Комитета, для образования флота учрежденного. Апреля 4, 1805 г. № 21699. С приложением штата Адмиралтейств-коллегии с Экспедициями и Адмиралтейского Департамента. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVIII (1804–1805 гг.). СПб., 1830. С. 935–970.

О разделении Новороссийской Губернии на три Губернии : на Николаевскую, Екатеринославскую и Таврическую, и обустройстве там Судебных мест : Именной [указ], данный Сенату. Октября 8, 1802 г. Ст. № 20449. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVII. СПб., 1830. С. 272–291.

О распоряжениях по заведению и управлению Черноморского флота и Адмиралтейства : с приложением штата оных: Именной [указ], данный Екатеринославскому и Таврическому Генерал-Губернатору, Генерал-Фельдмаршалу Князю Потемкину. Августа 13, 1785 г. Ст. № 16240. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXII. СПб., 1830. С. 440–441.

О свободной торговле в городах Херсони, Севастополе и Феодосии : Манифест. Февраля 22, 1784 г. Ст. № 15935. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXII. СПб., 1830. С. 50–51.

О сумме для Черноморских парусного и гребного флотов и Адмиралтейства... : Именной [указ], данный Черноморскому Адмиралтейскому Правлению. С приложением штата Черноморским парусному и гребному флотам и Адмиралтействам. Июня 27, 1794 г. Ст. № 17237. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXIII. СПб., 1830. С. 541–543.

О устройстве новых укреплений по границам Екатеринославской Губернии : Именной [указ], данный Екатеринославскому и Таврическому Генерал-Губернатору Князю Потемкину. Февраля 10, 1784 г. Ст. № 15929. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXII. СПб., 1830. С. 21–22.

Об установлении на полуострове Таврическом порто-франко на 30 лет и о даровании разных выгод жителям сего острова и приезжающим туда иностранцам : Манифест. Февраля 13, 1798 г. Ст. № 18373. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXV. СПб., 1830. С. 64–68.

Об учреждении Военной канцелярии по флоту : Именной [указ], данный Министру Морских Сил Адмиралу Мордвинову. Октября 13, 1802 г. Ст. № 20456. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVII (1802–1803 гг.). СПб., 1830. С. 305–306.

Об учреждении Комитета для образования флота : Именной указ, данный Начальнику Морского Штаба. Декабря 31, 1825 г. Ст. № 26. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание Второе. Т. I (12 декабря 1825–1826). СПб., 1830. С. 37–38.

Об учреждении Министерств : Манифест. Сентября 8, 1802 г. Ст. № 20406. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXVII (1802–1803 гг.). СПб., 1830. С. 243–248.

Общее Учреждение Министерств : Манифест. Июня 25, 1810 г. Ст. № 24686. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. XXXI (1810–1811 гг.). СПб., 1830. С. 686–756.

Ордер князя Потемкина контр-адмиралу Мордвинову. Октября 25, 1787 г. Из Николаевского портового архива. *Материалы для истории русского флота*. Часть XV. СПб., 1895. С. 80.

Учреждение и Регламент Государственной Камер-Коллегии [О инспекторе Камер-Архива]. Декабря 11, 1719 г. Ст. № 3466. *Полное собрание законов Российской империи*. Т. V (1713–1719 гг.). СПб., 1830. С. 762–770.

Російська імперія (інші акти)

Архив Морского Министерства. Наказ Морскому Министерству. Обязанности чинов и учреждений Морского Министерства. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн.1, Ч. II. СПб., 1895. С. 67–70.

Выписка из предписания Начальника Главного Морского Штаба Его Императорского Величества Вице-Директору Инспекторского Департамента сего Штаба от 30 ноября 1831 года № 1390. Выписка о обязанностях столов III-го отделения Инспекторского Департамента и правилах, коими оно должно руководствоваться

при разборе дел прежнего времени. *Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год.* Книжка III. СПб. : Типография Морского Министерства, 1836. С. 72–77.

Главное Гидрографическое Управление. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн.1, Ч. II. СПб., 1895. С. 24–25.

Из условий деятельности в России «Анонимного общества корабельных верфей, мастерских и плавилен в Николаеве». *Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате.* СПб., 1896. № 113. С. 4267.

Мнение Государственного Совета. 16 декабря 1831 г. *Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год.* Книжка III. СПб. : Типография Морского Министерства, 1836. С. 91–94.

О разделении дел по разным местам Главного Управления Черноморского Флота и Портов, и о порядке производства оных. 16 декабря 1831-го г. : Высочайше утвержденное Положение. *Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год.* Книжка III. СПб. : Типография Морского Министерства, 1836. С. 101–142.

Образование Главного Управления Черноморского Флота и Портов. 16 декабря 1831 г. *Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год.* Книжка III. СПб. : Типография Морского Министерства, 1836. С. 95–100.

Портовой архив. Наказ портовым управлениям. Обязанности чинов портовых управлений. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн.1, Ч. II. СПб., 1895. С. 83–84.

Портовой архив. Штаты портовых управлений. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн. 1. Приложение к Ст. 98. СПб., 1895. С. 83.

Приказ Управляющего Морским Министерством. Августа 9 дня 1862 года № 117 ; Положение о Временной комиссии в Николаеве, для окончания дел и счетов Черноморского ведомства, за время по 1860 год. Июля 30, 1862 г. *Приказы Генерал-Адмирала и Управляющего Морским Министерством.* 1862. 42 с. *Науково-довідкова бібліотека держархіву Миколаївської області*, Інв. № 1535.

Расписание дел на разряды по каждому учреждению особо. *Приказы по морскому ведомству.* СПб., 1884. № 7. С. 14–77.

Расписание дел на разряды, общее для всех учреждений Морского Министерства. *Приказы по морскому ведомству.* СПб., 1884. № 7. С. 1–13.

Распоряжения правительства № 248 от 7 ноября 1858 г. *Морской сборник.* СПб., 1858. № 12. С. LXXXII.

Свод морских постановлений. Кн. 2 : Управление главными портами. СПб. : Типография Морского Министерства в Главном Адмиралтействе, 1887. Ст. 103 (прим. 1).

Свод морских постановлений. Продолжение, по 31 декабря 1897 года. Кн. 1. Ч. 1. СПб. : Типография Морского Министерства в Главном Адмиралтействе, 1898. Ст. 99.

Старший офицер. Флагманы и их штабы. Продолжение Свода Морских постановлений. По 31 декабря 1894 года. Кн. 2. Прод. 1895 г. СПб., 1895. С. 33.

Циркуляр Морского Министерства от 24-го апреля 1884 года № 24. *Приказы по морскому ведомству*. СПб., 1884. № 7. С. 1.

Штат Главного Управления Черноморского Флота и Портов. 16 декабря 1831 г. *Собрание законов и постановлений, до части морского управления относящихся. 1831-й год*. Книжка III. СПб. : Типография Морского Министерства, 1836. С. 143–162.

Україна

Закон «Про вставку Гардемаринської школи, затвердження її штата і про відпуск Морському Міністерству грошових коштів на збудування й ставлення зазначеної школи» ; Штат Гардемаринської школи ; Изложения дела и соображения, 30 ноября 1918 г. ; Расчет кредитов на открытие и содержание гардемаринского училища в г. Николаеве на 1918 и 1919 г.г. ; Журнал Фінансової Комісії при Департаменті Державної Скарбниці, засідання 2, 5, 6 і 7 листопада 1918 року. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 1а. Арк. 11–17зв.

Закон про заснування Гардемаринської школи, про її штати та асигнування 46380 карбованців на витрати цієї школи. *Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки*. Виданий 18 лютого 1919 року. 8-й випуск. Ч. 107.

Закон про поповнення армії та фльоти Української Народної Республіки // *Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки*. Виданий 18 лютого 1919 року. 8-й випуск. Ч. 101.

Закон про ухвалу та переведення в життя тимчасового закону про Військовий Флот Української Народної Республіки ; Тимчасовий закон про військовий флот Української Народної Республіки. *Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки*. Виданий 8 лютого 1919 року. 5-й випуск. Ч. 79.

Закон Центральної Ради про адміністративно-територіальний поділ України, прийнятий Малою Радою. 6 березня 1918 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 181–182.

Инструкция украинским комендантам портов и определение их взаимоотношений с украинской сухопутной и австро-германской властью в портах. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 7–8зв.

Мирний договір між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Українською Народною Республікою. 27 січня 1918 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 137–142 [Документ № 70].

Наказ [по морському відомству Української Народної Республіки] від 17 квітня 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3г. Арк. 25.

Наказ [про транспортну флотилію та призначення А. Г. Покровського начальником охорони південно-західної частини Чорного моря] від 27 березня 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3б. Арк. 7зв.–8.

Наказ по Морському Відомству Української держави [про організацію оборони Чорноморського узбережжя] від 23 травня 1918 року. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3г. Арк. 101–101зв.

Наказ по народному морському відомству [про збір боєздатних кораблів у Севастополі, а тих, що потребують ремонту – в Миколаєві]. 15 березня 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3в. Арк. 3–3зв.

Накази по Морському Відомству Української Держави [про призначення М. Л. Максиміва Товаришом Військового Міністра по Морським справам]. Ч. 95. 7-го червня 1918 року. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3б. Арк. 32.

Накази по Морському Відомству Української Держави [про призначення представником Гетьмана України в Криму В. Є. Клочковського]. № 102. 10-го червня 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3б. Арк. 37зв.–38.

Обіжники Головного Морського Штабу Української Держави. [про призначення на посаду помічника архіваріуса Головного Штабу Грицька Хролова] Ч. 56. 27-го травня 1918 року. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3в. Арк. 88.

Приказ начальника бригады траления Черного моря от 6-го июля 1918 г. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 58–59.

Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України № 1068–XIV. Підписаний Президентом України Л. Кучмою 21 вересня 1999 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>

Про виявлення зарубіжної архівної україніки державними архівними установами України : Рішення колегії Державного комітету архівів України, затверджене наказом Держкомархіву України від 19 грудня 2006 р. № 168. URL : <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2006-168>

Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України : Указ Президента України від 5 квітня 1992 р. № 209. *Верховна Рада України. Відділ баз даних нормативно-правової інформації*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/209/92/ed19920405>

Проект Конституції Української Народної Республіки. 10 грудня 1917 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 5.

Текст додаткового договору між УНР і країнами Четверного Союзу. 27 січня 1918 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. С. 143–150 [Документ № 71].

Тимчасові штати центральних установ Морського міністерства, ухвалені постановою Ради Міністрів (підписані М. Л. Максимівим). *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8–29.

Третій Універсал Української Центральної Ради. 7 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1996. С. 400.

Штати Міністерства Справ Морських Української Народної Республіки. *ЦДАВО України*. Ф. 2203. Оп. 1. Спр. 3в. Арк. 48зв.–49зв.

Штати Центральних Установ Морського Міністерства Української Народної Республіки. *Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки*. Виданий 5 серпня 1919 року. 29-й випуск. Ч. 410.

Радянський Союз, у т. ч. РСФРР і Українська СРР

Второй съезд архивных работников РСФСР. Краткий отчет [Заседания 25 мая (открытие), 26 мая (утреннее), 27 мая (утреннее и вечернее)]. Резолюции Второго съезда архивных работников РСФСР / *Архивное дело*. Выпуск II (19). Издание Центрального архивного управления РСФСР. 1929. С. 49–110.

Декларация о создании Союза Советских Социалистических Республик. Договор о создании Союза Советских Социалистических Республик, 1922 г.. ДАРФ. Ф. Р-3316. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1–2.

Декрет Совета Народных Комиссаров о реорганизации и централизации архивного дела в Российской Социалистической Федеративной Республике от 1 июня 1918 г. РДАСПИ. Ф. 2. Оп. 1, Спр. 6175. Арк. 1–13в.

Загальна інструкція окрархам. 25 липня 1925 р. Бюлетень Укрцентрархів. Узаконолення та розпорядження в архівній справі. Харків, 1925, жовтень. Ч. 1–2. С. 34–35.

Зразковий перелік матеріалів, що належать зберіганню з огляду їх наукового значіння. Бюлетень Укрцентрархів. Узаконолення та Розпорядження в Архівній Справі. Харків, 1925 р., жовтень. Ч. 1–2. С. 13–16.

Інструкція експертним комісіям. 8 квітня 1927 р. Бюлетень Центрального Архівного управління УСРР. Харків, 15 травня 1927 р. № 5(25). С. 1–4.

Інструкція Центральної Комісії переведення трьохступеневої системи управління про порядок ліквідації Губерніяльних Архівних Управлінь. Бюлетень Укрцентрархів. Узаконолення та розпорядження в архівній справі. Харків, 1925, жовтень. Ч. 1–2. С. 9–11.

Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Редакция 31.01.1924 г. Утверждена II Съездом Советов Союза ССР от 31 января 1924 г. Сайт Конституции Российской Федерации. URL : <https://constitution.garant.ru>

Методические указания по комплектованию государственных архивов документальными материалами и организации экспертизы их ценности. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1961. 30 с.

Методические указания по созданию в государственных архивах объединенных архивных фондов из материалов учреждений, организаций и предприятий. Москва, 1963.

Методические указания по экспертизе ценности документальных материалов по личному составу учреждений бывшей царской России. Москва : Главархив СССР, 1960 р. 27 с.

Методические рекомендации по проведению целевой комплексной экспертизы ценности документов, хранящихся в государственных архивах. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, Всесоюзный научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела, 1988. 20 с.

О военных архивах Союза ССР : постановление Центрального Исполнительного Комитета и Совета Народных Комиссаров Союза ССР. 7 апреля 1933 г. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 10. Арк. 35.

О мерах по улучшению организации экспертизы ценности документов в центральных государственных архивах СССР : приказ Главного архивного управления

при Совете Министров СССР от 16 июля 1979 г. № 137 / *Интернет архив законодавства СССР*. URL : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10006.htm

Основные положения отбора документов с повторяющейся информацией на государственное хранение. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, Всесоюзный научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела, 1976. 108 с.

Основные правила работы государственных архивов. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1962. 190 с.

Основные правила работы государственных архивов СССР. Москва : Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1984. 238 с.

О структуре и штатах Центрального Архивного Управления УССР, его учреждений и окружных архивных управлений. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины*. 26 июня 1925 г. № 31. Отдел первый. Ст. 243 (С. 455–457).

О хранении и уничтожении архивных дел : декрет Совета Народных Комиссаров РСФСР от 31 марта 1919 г. / *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_450.htm

О Центральном Архивном Управлении Союза ССР : постановление Центрального Исполнительного Комитета СССР и Совета Народных Комиссаров СССР. 10 апреля 1929 г. *Архивное дело*. Выпуск II(19). Издание Центрального архивного управления РСФСР, 1929. С. 111–112.

Основные правила работы Государственных архивов СССР. Москва, 1984. 238 с.

Положення про Центральне Архівне Управління УСРР (Укрцентрархів) та його місцеві органи, затверджене ВУЦВК і РНК УСРР 4 листопада 1925 р. *Збірник узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі*. Випуск 1. Видання 2-е. Харків : Центральне архівне управління УСРР, 1927. С. 8–15.

Положення про Центральне архівне управління, затверджене ВУЦВК 3 січня 1923 р. *Збірник узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі*. 5 лютого 1923 р. № 1 : Відділ перший. С. 16–18.

Правила научного пользования архивными материалами, которые по своему составу и содержанию относятся к другой союзной республике, но не подлежат передаче последней. *ЦДАВО України*. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 58–62.

Правила экспертизы научной и практической ценности документальных материалов в государственных архивах. Москва, 1957. 28 с.

Про Єдиний Державний Архівний Фонд УСРР : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 16 грудня 1925 р. *Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконення та розпорядження в архівній справі*. Харків, 1926, січень. Ч. 1(3). С. 2–4.

Про ліквідацію діяльності ОВАК, губернських архівних комісій і архівних секцій : постанова РНК УСРР від 13 січня 1922 р. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины*. 1–18 января 1922 г. № 1. С. 21.

Про охорону архівів : постанова РНК УСРР від 31 жовтня 1922 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1922. Ч. 46. Ст. 681.

Про початкову розборку архівних матеріалів. Інструкція окрархам від 2 липня 1925 р. *Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконоення та розпорядження в архівній справі.* Харків, 1925, жовтень. Ч. 1–2. С. 37–46.

Про умову, складену поміж Управлінням Української Військової Округи і Центральним Архівним Управлінням УСРР. *Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконоення та розпорядження в архівній справі.* Харків, 1926, 25 листопада. Ч. 17 (19). С. 3–4.

Резолюція I-го Всеукраїнського з'їзду архівних робітників по докладу М. А. Рубача «Діяльність Центрального Архівного Управління й чергові завдання архівного будівництва». *Бюлетень Укрцентрархіву.* № 9–10 (11–12). Харків, 5 червня 1926 р. С. 5 ; ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 50.

Рішення про створення у складі Народного комісаріату освіти РСФРР Головного політико-освітнього комітету. *Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства.* 13 октября 1920 г. № 82. С. 413–414.

Російська Федерація

Морская доктрина Российской Федерации на период до 2020 года. Утверждена Президентом РФ В. В. Путиным 27 июля 2001 года. *Независимое военное обозрение.* URL : http://nvo.ng.ru/wars/2001-08-03/4_sea_doctrina.html

О культурных ценностях, перемещённых в Союз ССР в результате Второй мировой войны и находящихся на территории Российской Федерации : Федеральный закон № 64–ФЗ. Принят Государственной Думой 5 февраля 1997 г., одобрен Советом Федерации 5 марта 1997 г., подписан Президентом Российской Федерации Б. Ельциным 15 апреля 1998 г. URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102052508&rdk=&backlink=1>

О переходе под юрисдикцию Российской Федерации Черноморского флота : Указ Президента Российской Федерации от 09.04.92 № 379. *Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации.* 1992. № 17. Ст. 943.

О Соглашении государств – участников Содружества Независимых Государств «О возвращении культурных и исторических ценностей государствам их происхождения» : Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 20 мая 1992 г. № 2802–1. URL : <http://docs.cntd.ru/document/9007449>

Об архивном деле в Российской Федерации (с изменениями и дополнениями) : Федеральный закон № 125–ФЗ. Принят Государственной Думой 1 октября 2004 г. Одобрен Советом Федерации 13 октября 2004 г. Подписан 22 октября 2004 г. URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102089077>

Міжнародні акти

Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів (Відень, 8 квітня 1978 р.). Про приєднання України до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів : Постанова Верховної Ради

України від 17 листопада 1992 р. № 2784–XII. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_072; <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2784-12>

Збереження культурної спадщини всіх віків : Рекомендація № 36 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_744

Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Гаага, 14 травня 1954 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_157

Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. 14 листопада 1970 р. Ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 10 лютого 1988 року. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_186

Конвенція ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей. Рим, 24 червня 1995 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_590

Міжнародно-правові документи про охорону культурної спадщини : Рекомендація № 39 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_747

Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження : Резолюція 38/34 (XXXVIII) Генеральної Асамблеї ООН, 25 листопада 1983 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_715

Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження : Резолюція 42/7 (XLII) Генеральної Асамблеї ООН, 22 жовтня 1987 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_717

Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження : Резолюція 48/15 Генеральної Асамблеї ООН, 2 листопада 1993 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_718

Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження : Резолюція 50/56 Генеральної Асамблеї ООН, 11 грудня 1995 р. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_719

Про міжнародний обмін культурними цінностями : Рекомендації Генеральної конференції ООН, Найробі, 1976 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_725

Про охорону рухомих культурних цінностей : Рекомендації Генеральної конференції ООН, Париж, 1978 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_727

Угода про повернення культурних та історичних цінностей державам їхнього походження. Дата підписання Україною 14 лютого 1992 р., набуття чинності для України 14 лютого 1992 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_064

БІБЛІОГРАФІЯ

Biernat A. Problems of the accessibility to common archival heritage – invitation to common archival heritage – invitation to cooperation. *The common archival heritage of state and nations of Central and Eastern Europe* : materials of the International Conference, Goławice, October 22–24, 1997 / edited by Władysław Stepniak. Warszawa, 1998. P. 29–32.

Grimsted Kennedy P. Regional Archival Development in the USSR: Soviet Standards and National Documentary Legacies. *American Archivist*. 1973, January. Vol. 36. № 1. P. 51–52.

Grimsted Kennedy P. Trophies of War and Empire : The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution. Cambridge, MA, 2001. 798 p.

Kecskeméti Ch. Common European Archival Heritage. *The common archival heritage of state and nations of Central and Eastern Europe* : materials of the International Conference, Goławice, October 22–24, 1997 / edited by Władysław Stepniak. Warszawa, 1998. P. 17–18.

Nałęcz D. Common archival heritage. Suggestions on international cooperation in the field of creating guides to the holdings. *The common archival heritage of state and nations of Central and Eastern Europe* : materials of the International Conference, Goławice, October 22–24, 1997 / edited by Władysław Stepniak. Warszawa, 1998. P. 19–28.

Schaeffer R. Transcendent Concepts : Power, Appraisal, and the Archivist as «Social Outcast». *The American Archivist*. 1992, Fall. Vol. 55. № 4. P. 608–619.

Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения (Вступительная статья Т. И. Хорхординой). Москва : РГГУ, 2001. 392 с.

Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. Монографія. Київ : Юстініан, 2013. 616 с.

Акуленко В. І. Політико-правові проблеми повернення культурних цінностей між державами СНД. *Праці Центру пам'яткознавства*: зб. Наук. Пр. Ч. 1. 2009. Вип. 15. С. 5–17; Ч. 2. 2010. Вип. 17. С. 5–15.

Алексеев И. В., Заблоцкий В. П., Левицкий В. А. Десантные пароходы типа «Эллипидифор». СПб. : «Морская кампания», 2012 (№ 1). 64 с.

Антонович Д. Спогади про українське Морське міністерство. *Військо України. Часопис збройних сил України*. 5-те число. Київ, 1993. С. 72–78.

Аркас З. Действия Черноморского флота с 1798 по 1806 год (Продолжение). *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 5. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1863. С. 846–901.

Аркас З. Начало учреждения Российского флота на Черном море и действия его с 1778 по 1798 год. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 4. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1858. С. 261–309.

Аркас З. Продолжение действия Черноморского флота с 1808 по 1856 год. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 6. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1867. С. 368–444.

Аркас М. Історія України-Русі. Київ : Наш Формат, 2015. 464 с.

Архівна україніка у федеральних архівах Росії : реєстр архівних фондів / упоряд. : О. Коваль, М. Ковтун, Л. Ліствіна, О. Мельниченко, В. Пристайко, Р. Романовський. Київ : Держ. Архів. Служба України, УНДІАСД, 2013. 909 с.

Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. Вип. 12 : Україна в міжнародно-правовій охороні культурних цінностей та проблеми спільної архівної спадщини. Матеріали до бібліографії / упоряд. : Л. П. Одинока, С. С. Артамонова, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовський. Київ : Державний комітет архівів України; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2006. 137 с.

«Архіви, пам'ять і знання»: нове гасло «відкритого конгресу» відкритого суспільства (XV Міжнародний конгрес архівів, 23–28 серпня 2004 р., м. Відень, Австрійська Республіка). *Архіви України*. Київ, 2004. № 4–6(255). С. 5–10.

Афанасьев Д. М. К истории Черноморского флота (1768–1816). *Русский архив*. Москва : Университетская типография на Страстном бульваре, 1902. № 2. С. 1–262.

Багалий Д. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. Киев, 1889. 120 с.

Бадякин А. Н., Заблочкий В. П., Левицкий В. А. Самоходные десантные баржи завода «Руссуд». Николаев, 2016. 44 с.

Бережной В. Советская идеология. *Maxpark. Научная конференция*. URL : <http://maxpark.com/community/5767/content/2089035>

Берзин Ян Антонович (Bērziņš Jānis). *Справочник по истории Коммунистической партии и Советского Союза (1898–1991)*. URL : <http://www.knowbysight.info/BBV/01380.asp>

Берковський В. Г. Поповнення Національного архівного фонду документами архівної україніки (2010–2011 рр.). *Архіви України*. Київ, 2011, січень-березень. № 1 (272). С. 99–105.

Берковський В. Г. Центральний державний архів зарубіжної україніки 2007–2012 : підсумки та перспективи. *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки*. Київ, 2012. Вип. 1. С. 4–20.

Бойко О. Геополітичні проблеми України в контексті мирних переговорів Української держави із РСФСР (Аналітична записка Д. Донцова «О границях Української держави під виглядом політичним»). *Вісник КНЛУ*. Серія Історія, економіка, філософія. 2014. Вип. 19. С. 78–88.

Большаков А. М. Вспомогательные исторические дисциплины. Археология, Архивоведение, География историческая, Геральдика, Дипломатика, Метрология, Нумизматика, Палеография, Сфрагистика, Эпиграфика. Тверское издательство, 1922. 121 с.

Боплан Гийом Левассер Де. Описание Украины. Пер. с фр. З. П. Борисюк ; ред. перевода А. Л. Хорошкевич, Е. Н. Ющенко. Москва : Древнехранилище, 2004.

Боряк Геннадій, Матяш Ірина. Формування системи архівних установ та розвиток української архівістики. Архівні установи України: Довідник. Т. 1. Державні архіви / Держкомархів України, УНДІАСД / редкол. : Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін. 2-е вид., доп. Київ, 2005. С. 11–25.

Боряк Т. Г. «Архівна україніка» : до питання про еволюцію наукового напрямку. *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки*. Київ, 2012. Вип. 1. С. 46–58.

Боряк Т. Г. Концепт «україніки» у практичній діяльності з розшуку та повернення архівної україніки з Росії (1917 – сер. 1930-х рр.). *Спеціальні історичні дисципліни*. Київ : Інститут історії України, 2011. № 18. С. 38–43.

Брачев В. С. Травля русских историков. Москва : Алгоритм, 2006. 320 с.

Верба І. Архівні матеріали як джерело до вивчення життя і діяльності Михайла Рубача / Михайло Рубач: Архівіст, історик, педагог. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела». Вип. 3. Київ, 2000. С. 107–122.

Веселаго Ф. Разбор Ф. Ф. Веселаго сочинения А. П. Соколова : Летопись крушений и пожаров судов русского флота / Соколов А. П. Русская морская библиотека, 1701–1851. Исчисление и описание книг, рукописей и статей по морскому делу за 150 лет. Второе издание под ред. В. К. Шульца. СПб., 1883. XLIV, 404 с.

Вечерський В. В. Реституція культурних цінностей. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 102–103. Київ, 1994. С. 2–6.

Вице-адмирал Андрей Георгиевич Покровский. *Морской журнал*. Прага. Июнь, 1935. № 90 (6). С. 5–6.

Водолажченко О. Г., Барвінський В. О. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 рік. *Архівна справа*. Книжка перша. Харків : Видання Укрцентрархіву, 1925. С. 45–72.

Военно-морской словарь. Министерство обороны СССР / глав. ред. Главнокомандующий ВМФ СССР, адмирал Чернавин В. Н. Москва : Воениздат, 1990. 511 с.

Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Генерального штаба. Т. XI. Ч. I. Херсонская губерния. / Сост. Генерального штаба капитан Рогалев и штабс-капитаны Фон-Витте и Пестов. СПб., 1949. 229 с.

Волков С. В. Офицеры флота и морского ведомства. Опыт мартиролога. Москва : Русский путь, 2004. 560 с.

Волковинський В. М., Кульчицький С. В. Християн Раковський: політичний портрет. Київ : Політвидав України, 1990. 266 с.

Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими ученими. Кн. 2. Листування: Д–Я. Ч. 1: Д–Н. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України, Коміс. НАН України з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського, РАН, Архів ; ред. кол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко (голова), В. А. Смолій; уклад.: О. С. Онищенко, В. Ю. Афіані, Л. А. Дубровіна. Київ, 2012. 708 с.

Гамрецький Ю. Пам'яті вчителя/ Михайло Рубач: Архівіст, історик, педагог. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела». Вип. 3. Київ, 2000. С. 17–22.

Ге Г. Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790–1890) / *Именоватъ – город Николаев* : историко-краеведческий выпуск / сост. Л. Ф. Траспов. Николаев : Дикий Сад, 1989. С. 102–162.

Гернович Т. Д. Проблема архівної реституції в сучасному національному законодавстві (Порівняльний аналіз національних традицій Білорусі, Росії, України та Польщі). *Архіви України*. Київ, 2006, січень-грудень. № 1–6 (259). С. 86–94.

Гетьман Д. І. Повернення українських архівних історико-культурних цінностей з Росії у 1921–1926 рр. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 3. С. 37–46.

Грабовский Сергей, Лосев Игорь. Российский Черноморский флот: развенчание мифов. *Крым. Реалии*. URL : <http://ru.krymr.com/a/28168422.html>

Гриценко І. Становлення українського військового флоту. Як це було... *Чорноморська безпека*. 2010. № 4 (18). URL : http://unknownwar.info/media/d0a5c84d/the_Ukrainian_Navy_Formation%20I.pdf

Денисов А. И. Генерал-адъютант адмирал Николай Андреевич Аркас. Биографический очерк. Севастополь, 1887. 316 с.

Дмитриев Н. И., Колпычев В. В. Судостроительные заводы и судостроение в России и за границей. С 343 чертежами и снимками и XXXII таблицами в тексте. СПб. : Типография Морского министерства в Главном Адмиралтействе, 1909. 1030 с.

Документы, известия и заметки. *Киевская старина*. Ежемесячный исторический журнал. Киев, 1891. № 7. С. 148–149.

Дубинин Ю. В. Битва за Черноморский флот. *Россия в глобальной политике*. 2006, январь-февраль. № 1. URL : http://www.globalaffairs.ru/number/n_6313

Елагин С. Отчет капитан-лейтенанта Елагина о поездке летом 1860 г. для осмотра архивов, и вообще о занятиях по истории флота. *Морской сборник, издаваемый Морским ученым комитетом*. Т. LI. СПб., 1861. № 1 : Часть неофициальная. С. 200–210.

Заведение адмиралтейства на Днепре и начало Черноморского флота. *Материалы для истории русского флота*. Часть VI. СПб., 1877. С. 690–730.

Задорожний О. В. Міжнародно-правові інструменти СНД щодо повернення культурних цінностей України: аналіз практики застосування і ефективності дії. *Європейські перспективи*. 2013. № 3. С. 172–176.

Занятия общества по поручению правительства / Записка о содержании старых письменных актов Новороссийского края. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 2. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1848. С. 739.

Записка о содержании старых письменных актов Новороссийского края. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 2. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1848. С. 739–790.

Боротьба за владу Рад на Миколаївщині : Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни (1917–1920 рр.) / ред. кол. В. Й. Антоненко, В. О. Васильев, З. Д. Каткова, М. І. Ніколаєв ; відп. ред. С. П. Грузін. Миколаїв : Відділ пропаганди і агітації та партійний архів Миколаївського обкому КП України, 1959. 188 с.

Зинько Ф. З. Кое-что из истории Одесской ЧК. Одесса : Б. и., 1998. 147 с.

Зубов Б. Н. Развитие кораблестроения на юге России. Калининград : Книжное издательство, 1990. 383 с.

Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., автор передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.

Калакура Я. С. Антропологічний потенціал архівної українки. *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної українки*. Київ, 2012. Вип. 1. С. 36–45.

Каллистов Д. И. Краткое изложение правительственных мер, касающегося военного и торгового портов в городе Севастополе. Севастополь, 1907. 25 с. *Музей героїчної оборони і звільнення м. Севастополь*. КП-30899. Інв. № 1021.

Квашнин-Самарин Е. Н. Морская идея в Русской земле. История до Петровской Руси с военно-морской точки зрения. Издание Морского Генерального Штаба. СПб., 1912. 189 с.

Ковальова О. Ф. Бугогардівська паланка : науково-популярне дослідження. Миколаїв : Іліон, 2011. 300 с.

Козлов В. П. О некоторых аспектах формирования единого архивно-информационного пространства. *The common archival heritage of state and nations of Central and Eastern Europe : materials of the International Conference, Goławice, October 22–24, 1997 / edited by Władysław Stepniak*. Warszawa, 1998. Р. 51–53.

Кондуков А. Ю. Влияние морского ведомства и кораблестроительных структур на социально-экономическое развитие г. Николаева в середине XIX – начале XX вв. : автореф. дис. ...канд. ист. наук. Москва, 1997. 25 с.

Кондуков А. Ю. Влияние морского ведомства на социальную структуру населения г. Николаева в середине XIX – начале XX вв. *Національний прогрес України : історичні, духовні, політичні передумови та пріоритети* : зб. наук. праць. УДМТУ. Миколаїв, 1997. С. 3–6.

Кондуков А. Ю. Вплив морського відомства та кораблебудівних структур на економічний розвиток Миколаєва (середина XIX – на початку XX ст.). *Питання соціальних та гуманітарних наук*: зб. наук. праць. УДМТУ. Миколаїв, 1996. С. 34–40.

Константин Багрянородный. Об управлении империей. Москва : Наука, 1989. 501 с.

Косенко О. В. Архівна українка міжвоєнного періоду в Болгарії. *Архіви України*. Київ, 2011, квітень–січень. № 2–3(273). С. 204–211.

Костенко В. П. На «Орле в Цусиме: воспоминания участника русско-японской войны на море в 1904–1905 гг.». Ленинград : Судпромгиз, 1955. 544 с.

Кот С. І. Реституція чи конфіскація ? Російський закон про переміщені під час Другої світової війни культурні цінності та Україна. *Політика і час*. 1998. № 8. С. 27–35.

Кот С. І. Аналітична записка Про деякі актуальні питання повернення та реституції культурних цінностей в контексті норм міжнародного права та законодавства України (2016 р.). URL : <http://www.history.org.ua/?libid=11253>

Кот С. І. З історії повернення українських культурних цінностей з Росії. *Історичне краєзнавство і культура* : наук. доп. та повідомл. VIII Всеукр. Наук. конф. (Ін-т історії України НАН України та ін.) Київ ; Харків : Рідний край, 1997. Ч. 1. С. 309–314.

Кот С. І. З історії формування організаційних засад державної політики повернення та реституції культурних цінностей в незалежній Україні. *Історія України : Маловідомі імена, події, факти* : зб. ст. 2010. № 36. С. 361–371.

Кот С. І. Проблеми повернення в Україну культурних цінностей у контексті історії та права : Українські культурні цінності в Росії. *Розбудова держави*. 1995. № 10. С. 40–49.

Кот С. І. Проблеми повернення культурних цінностей в українсько-російських міждержавних відносинах (1991–2015 років). *Україна ХХ століття : культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. С. 160–177.

Кот С. І. Українські культурні цінності в Росії : Проблема повернення в контексті історії та права / НАН України. Ін-т історії України ; Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при КМ України. Київ : Соборна Україна, 1996. 91 с.

Кот С. І. Реліквії козацтва в контексті українсько-російських переговорів щодо їх повернення (1920–1930-ті рр.). *Український історичний журнал*. Київ, 2009. № 1. С. 129–143.

Кримський А. Сторінки з історії Крима та кримських татар. *Студії з Криму* / ред. А. Е. Кримський. Т. I–IX. Київ : Філологічна катедра під керуванням акад. А. Е. Кримського, 1930. С. 1–17.

Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). 4-е вид. Львів : Світ, 1992. 702 с.

Крип'якевич І. До історії українського Державного Архіву. *Записки наукового товариства імені Шевченка. Праці історично-філософської секції під редакцією Івана Крип'якевича*. Т. СXXXIV–СXXXV. Львів, 1924. С. 67–78.

Кропанева О. П. Развитие и организация учета архивных документов. *Документы. Архив. История. Современность*. 2014. УрФУ. Т. 14. С. 226–235.

Крылов А. Н. Академик А. Н. Крылов. Мои воспоминания. СПб. : Политехника, 2003. 510 с.

Кулинич М. Ю. «Архивы без границ» : архивные фонды личного происхождения, переданные из Российской Федерации в Украину. *Перспективы науки и образования*. Вип. № 2(8). 2014. С. 185–189.

Кулініч М. Ю. Архівна україніка і діяльність Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.) : короткі підсумки. *Архіви України*. Київ, 2013, травень-червень. № 3 (285). С. 11–20.

Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 : збірник документів. Київ : Держполітвидав, 1959. Т. 1 : 1917 – червень 1941 р.р. 881 с.

Курский адрес-календарь за 1916 год. Курск, 1917. 369 с.

Лебедев А. Делопроизводство, какъ базис архивной работы. *Морской сборник, издаваемый под наблюдением Морского Генеральнаго Штаба*. Томъ ССCLXXIV. СПб., 1913. № 2 : Неофициальный отдел. С. 41–80.

Левченко Л. Архіви Миколаївщини у контексті архівної історії України 1917–1925 рр. *Наукові праці : науково-методичний журнал*. Вип. 262. Т. 274. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2016. С. 97–117.

Левченко Л. Маловідомий факт Берлінських переговорів 1918 року в справі повернення Чорноморського флоту Україні. *Зовнішні справи (UA Foreign Affairs)*. Київ :

Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при МЗС України, 2017. № 5. С. 28–31.

Левченко Л. Л. «Миколаївський період» В'ячеслава Стрельського в документах держархіву Миколаївської області. *Наукові праці : наук. журнал / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили / ред. кол. : Ю. В. Котляр та ін. Миколаїв, 2018. Т. 310. С. 43–64.*

Левченко Л. Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900). Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 300 с.

Левченко Л. Л. Миколаїв за доби Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918). *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Вип. 280. Т. 292. Історія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2017. С. 88–109.

Левченко Л. Л. Миколаївський військовий губернатор І. І. де Траверсе. *Український історичний журнал*. Київ : Наукова думка, 2000. № 6. С. 94–102.

Левченко Л. Л. Проблема Чорноморського флоту і суднобудівних заводів у роки української революції: Миколаївські візії. *Історичний архів. Наукові студії*. Випуск 18. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2017. С. 84–104.

Левченко Л. Л. Центральний Чорноморський архів : післямова до подій 1934 року. *Архіви України*. Київ, 2014, березень–квітень. Вип. 2 (290). С. 165–214.

Левченко Л. Л. Чорноморський центральний військово-морський архів: подальші розвідки в історію втраченого Україною архіву. *Історичний архів. Наукові студії*. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. Вип. 17. С. 120–142.

Ленінський декрет у дії. *Архівознавчий збірник*. Київ : Радянське будівництво і право, 1938. С. 8–9.

Либин А. Скальковский Апполон Александрович. *Они оставили след в истории Одессы. Биографический справочник*. URL : <http://odessa-memory.info/index.php?id=199>

Лихотворик В. Правові проблеми реституції культурних цінностей України у зв'язку із розподілом радянської імперії. *Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи*. Вип. 10: матеріали наук.-практ. симпозиуму «Правові аспекти реституції культурних цінностей: теорія і практика» (Київ, груд. 1996 р.). Київ : Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при КМ України, 1997. С. 183–185.

Лозенко Л. І. Архівні втрати України : вивезене до Росії. *Пам'ятки України*. Київ, 1994. № 3–6. С. 87–91.

Лозенко Л. І. О. Оглоблин про архів Чорноморської флоти. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 116–119.

Лозенко Л. І. Українські військові архіви : відібрана спадщина. *Пам'ятки України. Всеукраїнський часопис*. Річник XXVI. Число 104–107. Київ, 1994. С. 109–115.

Лупандін О. І. Питання реституції культурних цінностей в контексті українсько-російських мирних переговорів 1918 р. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ : Інститут історії України, 2010. Вип. 5. С. 287–314.

Львов А. Н. Русское законодательство об архивах. *Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве, 1899*. Т. II. Москва, 1902. С. 1–11.

Мазин К. А. Проекты архивной реформы в России конца XIX – начала XX вв. Автореф. Дис. ... канд. ист. наук, 05.25.02 «документалистика, документоведение, архивоведение» / Московский государственный историко-архивный институт. Москва, 1987. 22 с.

Мазур Т. П. Морская историческая комиссия. URL : <http://genrogge.ru/bahirev/mor.htm>

Макієнко О. Роль Особливої Всеукраїнської архівної комісії та її місцевих інституцій у розвитку архівної справи в регіонах України. *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2015. Т. 22–23. С. 33–45.

Максаков Владимир Васильевич. Электронная библиотека «Научное наследие России». URL : <http://library.ruslan.cc/authors/максаков-владимир-васильевич/>

Максаков В. В. История и организация архивного дела в СССР (1917–1945 гг.). Москва : Наука, 1969. 431 с.

Мамчак М. Флотоводці України. Данило Третяк. Полковник. Бібліотека сайту «Українське життя в Севастополі». URL : http://ukrlife.org/main/prosvita/_tret.html

Мамчак М. Чорноморський флот. Курсом до України. Севастополь : Просвіта, 2013. 608 с.

Материалы для истории русского флота. Ч. XV. СПб., 1902. 671 с.

Матяш І. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. Київ, 2000. 590 с.

Матяш І. Про репрезентативність комплексу архівних документів із фондів ЦДАГО України як джерела дослідження біографії М. А. Рубача / Михайло Рубач: Архівіст, історик, педагог. Серія «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела». Вип. 3. Київ, 2000. С. 123–130.

Матяш І. Б. Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст. Київ : ТОВ «Видавництво «Горобець»», 2008. 150 с.

Матяш І. Б. Галузева програма «Архівна україніка». *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2008. Т. 16. С. 29–32.

Матяш І. Б. Концепція створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка». *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2007. Т. 15. С. 12–18.

Матяш І. Б. Основні поняття архівознавства. *Архіви України*. Київ, 2010, липень-вересень. Вип. 3–4 (269). С. 40–41.

Маяковский И. Л. Исторический очерк архивного дела в России. *Архивные курсы* : лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. Ч. 2. Петроград : 2-я гос. Типография, 1920. 176 с.

Мельницкий В. П. Несколько слов об А. П. Соколове / Соколов А. П. Русская морская библиотека, 1701–1851. Исчисление и описание книг, рукописей и статей по морскому делу за 150 лет. Второе издание / под ред. В. К. Шульца. СПб., 1883. С. XI–XV.

Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1810 : в 2-х ч. Ч. 1. 1810. 4, XXXV, III. СПб., 1810. 560 с.

Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1813 : в 2-х ч. Ч. 1. 1813. XXXVIII. СПб., 1813. 688 с.

Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні в 1925–1930 рр. і Всеукраїнський з'їзд архівних працівників. *Архіви України*. К., 1974, липень-серпень. № 4 (126). С. 10–24.

Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні, 1917–1973. Київ : Наукова думка, 1975. 271 с.

Московченко Н. Правові засади розвитку архівної справи в Україні (1919–1932 рр.). *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2004. Т. 11. С. 5–13.

Мурзакевич Н. Захарий Андреевич Аркас. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 6. Отд. 3 : Смесь. Одесса, 1867. С. 492–494.

Надводский В. Е. Тематический путеводитель (Документальные материалы дореволюционного флота России) / под ред. И. Н. Соловьева. Ленинград : Центральный государственный архив военно-морского флота СССР, 1966. 314 с.

Назаренко К. Б. Флот, революция и власть в России: 1917–1921. Москва : Квадрига, Русская панорама, 2011. 488 с.

Национальный университет кораблестроения: 90 лет служения образованию и науке / под общ. ред. С. С. Рыжкова. Николаев : НУК, 2011. 416 с.

Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів. Архівні фонди України, втрачені в період Другої світової війни. Книга 1 : Архівні зібрання України. Спеціальні довідники / ред. колег. : Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, К. Є. Новохатський, Г. В. Папакін ; упоряд. Тому : К. І. Климова (керівник проекту), Н. П. Московченко, Н. П. Павловська. Київ : Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2007. 1033 с.

Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів. Архівні фонди, вивезені за межі України у 1945–1991 роках. Книга 2 : Архівні зібрання України. Спеціальні довідники / ред. колег. : Л. В. Гурбова, М. В. Делеган, Л. А. Дубровіна та ін. ; упоряд. Тому : Є. О. Калін, О. М. Коваль, І. М. Мага, А. І. Титаренко. Київ : Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2008. 444 с.

Нестуля О. О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). Київ ; Полтава : АН України, Ін-т історії України та ін., 1994. 240 с.

Нестуля О. О. Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури: 1917–1920 рр. Полтава : Полтав. Наук. т-во краєзнавців та ін., 1993. 90 с.

Нікітін В. К. До теорії відокремлення непотрібних архівних матеріалів. *Архівна справа*. Книжка восьма. Харків : Центральне архівне управління УСРР, 1928. С. 8–21.

Николаевский карманный словарь на 1895 год. Николаев : издание И. А. Фефербойма в г. Николаев, 1894. 36 с.

Новиков Н. В. Операции на Черном море и совместные действия армии и флота на побережье Лазистана. Т. 2 из серии «Борьба флота против берега в Мировую войну» / под ред. И с введением Б. Б. Жерве. Ленинград : Издание Военно-Морской Академии РККА, 1927. 235 с.

Обзор действий общества с 14-го ноября 1843 по 14-е ноября 1849 года. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 2. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1848. С. 791–795.

Обзор Николаевского военного губернаторства за 1899 год. Николаев, 1900. 69 с.

Обзор Николаевского градоначальства за 1914 год. Николаев : тип., содерж. Л. П. Белолипским, 1915. 67 с.

Огородников С. [Предисловие]. Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. Т. X. СПб., 1906. Раздел XXIV : Дела Архива Николаевского порта №№ 4494–4660. С. 1–215.

Огородников С. Ф. Исторический обзор развития и деятельности Морского министерства, за сто лет его существования (1802–1902 гг.) : Сост. По поручению М-ва отстав. Подполк. Корп. флот. штурманов С. Ф. Огородниковым. СПб. : Тип. Морского Министерства, 1902. 263 с.

Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. Т. I. СПб. : Тип. В. Демакова, 1877. 761 с.

Описание дел Архива Морского Министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. *Морской сборник издаваемый под наблюдением ученого отделения технического комитета*. Т. CLXIII. СПб., 1877. № 12 : Неофициальный отдел. Библиография. С. 1–10.

Осипова К. Й. Нарис з історії архівної справи на Миколаївщині. Машинопис. ДАМО. Ф. Р-88. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 7–11зв.

Отрешко В. Идеология як складова державотворення. *Освіта регіону. Український науковий журнал*. 2013. № 1. С. 99–105.

Павлюк Андрей. Контора над портом. Портовая контора в Николаеве / Фаберова дача. URL : <http://history.mk.ua/kontora-nad-portom-portovaya-kontora-v-nikolaeve.htm>

Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ : Темпора, 2008. 687 с.

Панова М. Последний поход Русской эскадры: российская эмиграция в Тунисе. *Нева*. СПб., 2006. № 8. С. 226–231.

Папакін Г. Переміщені архіви : спадщина поділеного світу (тези). *Архіви України*. Київ, 2004. № 3 (254). С. 87–88.

Перченко Ф. Ф. «Дело Академии наук» и «великий перелом» в советской науке / Трагические судьбы : репрессированные ученые Академии наук СССР. Москва : Наука, 1995. С. 201–235.

Першина З. В., Сарбей В. Г. Первый обобщающий труд по истории Черноморского флота. *Записки історичного факультету Одеського національного університету*. Одеса, 1995. № 1. С. 90–98.

Петрова Н. А. Военные архивы в период Первой мировой войны (1914–1918 гг.). *Советские архивы*. Москва, 1989. № 3. С. 55–60.

Питання про військові архіви на Україні. *Бюлетень Укрцентрархіву*. Ч. 3–4(5–6). Харків, 1–15 лютого 1926 р. С. 14–16.

Платонов С. Ф. Речь, произнесенная при открытии Петроградских Архивных Курсов 31 августа 1918 года. *История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на Мусульманском Востоке* : лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. Петроград, 1920. С. 1–5 (3–7).

Повернення культурного надбання України: Проблеми, завдання перспективи. Вип. 6 : матеріали національного семінару «Проблеми повернення національно-культурних пам'яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни» (Чернігів, вересень 1994 р.). Київ : Нац. комісія з питань повернення в Україну

культурних цінностей ; НАН України ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; Нац. парламент. Б-ка України, 1996. 334 с.

Повернення на Україну архівних матеріалів із Москви. *Бюлетень Укрцентрархіву*. № 17(19). Харків, 25 листопада 1926 року. С. 8–9.

Покровский Михаил Николаевич. *Информационная система «Архивы Российской академии наук»*. URL : <http://isaran.ru/?q=ru/person&guid=F0D02FFC-E119-3DD2-0F2A-3633D33E6194>

Прилепішева Ю. А. Загальна конференція Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів та Консультативна рада керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД. *Архіви України*. Київ, 2010, липень-серпень. Вип. 3–4 (269). С. 5–21.

Приходько Л. Розвиток архівної справи та архівознавчої думки Франції у XVIII – на початку XIX ст. *Студії з архівної справи та документознавства*. Т. 20. Київ, 2012. С. 16–34.

Пустовіт Т. П. Герасименко Федір Андрійович / Реабілітовані історією. Полтавська область. Книга п'ята. Київ - Полтава, 2007. С. 87–92.

Пустовіт Т. П. Герасименко Федір Андрійович/ Енциклопедія сучасної України. Т. 5. Київ, 2006. С. 538.

Пученков А. С. Украина и Крым в 1918 – начале 1919 года. Очерки политической истории. СПб. : Нестор-История, 2013. 353 с.

Расстрелянный архивариус. Друг и соратник В. И. Ленина. Берзин Ян Антонович. *Хронос. Всемирная история в Интернете*. URL : http://www.hrono.ru/biograf/bio_b/berzin_jan_a.php

Рижева Н. О. Суднобудування в Україні : етапи й особливості розвитку (від давнини до початку XX ст.) : автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. С. 12–13.

Рижева Н. Історія суднобудування на теренах України (від давніх до новітніх часів). Київ : ПП Сергійчук М. І., 2008. 476 с.

Рижева Н. О., Козирев О. С., Козирева М. Е., Василевич Ю. В. Історія України : навчально-методичний посібник. Миколаїв : Іліон, 2014. 534 с.

Русіна О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ : Альтернативи, 1998. 320 с.

Самоквасов Д. Я. *Архивное дело в России*. Книга вторая : Прошедшая, настоящая и будущая постановка архивного дела в России. 1852–1902. Москва, 1902. 179 с.

Самоквасов Д. Я. Проект архивной реформы и современное состояние окончательных архивов в России. Москва, 1902. 48 с.

Севастополю 200 лет. 1783–1983 гг.: сборник документов и материалов. Киев : Наукова думка, 1983. 410 с.

Сергійчук В. Морські походи запорожців. Нарис. *Дзвін*. 1993. № 1. С. 103–120.

Серединський О. В. Чорноморські адміралтейські поселення (1790–1861 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2006. 180 с.

Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ-Філадельфія, 1995. 493 с.

Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Отоманской Порты до начала XVIII века. СПб., 1887. 774 с.

Соболев В. С. Александр Иванович Лебедев (краткий биографический очерк). URL : <http://keu-ocr.narod.ru/Lebedev/chap02.html>

Собственноручные ордера светлейшего князя Потемкина-Таврического контр-адмиралу, графу Войновичу. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 7 : Сборник материалов. Одесса, 1868. С. 211–218.

Собственноручныя распоряжения князя Потемкина-Таврического, во время Второй турецкой войны, в царствование императрицы Екатерины II. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 2. Отд. 2 : Сборник материалов. Одесса, 1848. С. 657–674.

Соколов А. История русского флота. *Морской сборник, издаваемый Морским ученым комитетом*. Т. XI. Спб., 1854. № 3 : Часть учено-литературная. С. 287–295.

Соколов А. П. Отчетъ капитан-лейтенанта Соколова, о занятиях его в Черноморских архивах. От 20 августа 1853 года (I) отъ 15 сентября 1853 года (II), от 15 сентября 1853 года (III), от 5 октября 1853 года (IV) из Николаева. *Морской сборник, издаваемый Морским ученым комитетом*. Т. X. 1853. № 10 : Часть неофициальная. С. 330–348.

Список гражданским чинам морского ведомства : июльское издание. Спб. : Тип. Морск. М-ва, 1910. 694 с.

Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений морского ведомства. Издание статистического отделения Главного Морского Штаба. Январское 1914 года. Спб., 1914. 922 с.

Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений морского ведомства. Издание статистического отделения Главного Морского Штаба. Исправлено по 11 апреля 1916 года. Спб., 1916. 1231 с.

Список личного состава судов флота, строевых и административных учреждений морского ведомства. Издание статистического отделения Главного Морского Штаба. Июльское 1911 года. Спб., 1911. 794 с.

Стемпняк В. Контрверсії довкола юридичних підстав для врегулювання міжнародних архівних претензій. *Архіви України*. Київ, 2004, травень-червень. № 3 (254). С. 73–86.

Степаненко М. І. Нарис з історії архівного будівництва на Миколаївщині (1917–1966 рр.). *Науково-довідкова бібліотека ДАМО*. Інв. № 100. 61 с.

Стрельський В. І. Миколаївський державний історичний архів за п'ять років. *Архівознавчий збірник*. Київ : Вид-во ЦВК УРСР «Радянське будівництво і право», 1938. С. 66–76.

Судостроение в Брянске и действия Днепровской флотилии. *Материалы для истории русского флота*. Часть VI. Спб., 1877. С. 606–688.

Теория и практика архивного дела в СССР: Учебник / под ред. Ф. И. Долгих, К. И. Рудельсона. Изд. второе, перераб и доп. Москва : Высшая школа, 1980. 343 с.

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упорядн. : В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ : Наукова думка, 1997. 424 с.

Українські архівісти (XIX–XX ст.). Біобібліографічний довідник / упоряд. : І. Б. Матяш (кер.), С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько, Р. В. Романовський, Л. М. Федорова. Київ : Держкомархів України. УНДІАСД, 2007. 752 с.

Українські культурні цінності в Росії : перша спроба повернення, 1917–1918 / упоряд. : С. І. Кот, О. О. Нестуля. Київ : Видавничий дім «Соборна Україна», 1996. 300 с.

Усенко П. Г. З «новоросійського» плацдарму (приукраїнська акваторія Великої війни : Чорне море, 1914–1917) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2016. 194 с.

Федоровых А. Политико-правовые проблемы Черноморского флота и Севастополя в контексте распада Российской империи и СССР : общая характеристика проблемы и перспективы ее исследования. *Вестник РУДН. Серия «История России»*. Москва, 2006. № 3(7). С. 304–309.

Фест В. Николаев – последний форпост немецких войск на Черном море , Вальтер Фест. Дуйсбург – Мерс, 1919. Издание репринтное / под ред. Ю. Любаров, А. Пацюк. Николаев, 2016. 192 с.

Хорхордина Т. История Отечества и архивы, 1917–1980 гг. Москва, 1994. 356 с

Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах. История. Теория. Люди. Москва : РГГУ, 2003. 525 с.

Цюрупа М. В., Ясинська В. С. Основи сучасної політології : Підручник для студентів ВУЗів. Київ : Кондор, 2009. С. 131–136.

Шатне Мадлен Дю. Жан Батист де Траверсе – министр флота Российского. Москва : Наука, 2003. 412 с.

Шохин Л. И. Н. В. Калачов и Д. Я. Самоквасов как реформаторы архивного дела в России. *Археографический ежегодник за 1992 год*. Москва : Наука, 1994. С. 183–190.

Шпитальов Г. Г. Бойові дії запорозьких човнів у складі Дніпровської військової флотилії під час російсько-турецької війни 1735–1739 років. *Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України* : зб. пр. молодих вчених та аспірантів. Т. 7. К., 2001. С. 92–102.

Шпитальов Г. Г. Військова служба запорозького козацтва в російсько-турецьких війнах 1735–1739 та 1768–1774 років. Запоріжжя, 2004. 240 с.

Шпитальов Г. Г. Запорозька флотилія в російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. *Південна Україна XVIII–XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ*. Вип. 4. Запоріжжя, 1999. С. 134–142.

Шрамченко С. Закон про Державну українську флоту та його виконавці. *Військо України. Часопис збройних сил України*. 4-те число. Київ, 1993. С. 27–38.

Щавелёв С. П. Археология, история и архивное дело в России в переписке Д. Я. Самоквасова (1843–1911). 3-е изд. Москва, 2016. 506 с.

Щавелев С.П. «Дело краеведов ЦЧО» 1930–1931 гг. Курский «филиал». Документальный очерк / Марков Б. В., Щавелев С. П. Критика тоталитарного опыта. Монография. Москва : ФЛИНТА, 2011. 159 с.

Юрченко О. Т. Архивы и архивное строительство Советской Украины. *Архивное дело. Орган Главного Архивного Управления НКВД СССР*. Москва, 1938. № 3(47). С. 146–176.

Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. / ред кол. П. С. Сохань та ін. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1990. 560 с.

**Періодичні видання (газети) з фондів
Державної наукової архівної бібліотеки (м. Київ)
та Науково-довідкової бібліотеки
Державного архіву Миколаївської області**

«ОКО» : ілюстрований український часопис. Ч. 9. Київ, 1918. *Державна наукова архівна бібліотека*. Інв. № 3547.

Власть труда. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 3 марта 1918 г. № 237.

Власть труда. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 5 марта 1918 г. № 238.

Власть труда. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 6 марта 1918 г. № 239.

Власть труда. Известия Николаевского Совета Рабочих и Военных Депутатов. 13 марта 1918 г. № 254.

Голос труда. Орган Николаевского комитета партии социалистов-революционеров. Суббота, 2 марта 1918 г. № 6.

Голос труда. Орган Николаевского комитета партии социалистов-революционеров. Вторник, 5 марта 1918 г. № 7.

Путь социал-демократа. Рабочая газета. Вторник, 8 сентября 1918 года.

Путь социал-демократа. Рабочая газета. Среда, 4 [таку дату зазначено на газеті, ймовірно 14] сентября (н. ст.) 1918 года. № 78.

Трудовая газета. 19 августа 1918 г. № 2673.

Трудовая жизнь. Ежедневная внепартийная социалистическая газета. 19 марта 1918 г. № 14.

Трудовая жизнь. Ежедневная внепартийная социалистическая газета. (7) 20 марта 1918 г. № 15.

Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-литературная газета. Воскресенье, 20 октября 1918 года. № 1.

Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-литературная газета. Четверг, 18 ноября 1918 года. № 25.

Южное слово. Ежедневная политическая, экономическая и общественно-литературная газета. Пятница, 22 ноября 1918 года. № 31.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Автократов В. М. 47, 641
Автухов В. П. 516
Адоратський В. В. 280, 319
Акуленко В. І. 25, 31–33, 36, 37, 42, 641
Алексєєв І. В. 150, 641
Алексєєв В. С. 273, 275
Алферьев В. В. 278
Альперович Д. Б. 272, 466
Альперович Й. 457
Альперович 467
Антонович Д. В. 21, 53, 140, 141, 641
Аркас А. 109
Аркас З. А. 109, 110, 111, 641, 642, 644, 649
Аркас М. А. 10, 77, 108–110, 521, 620
Аркас М. М. 111
Артамонова С. С. 20, 642
Аскольд, князь 57
Асланбегов А. Б. 526
Асушкіна Р. Ю. 278
Афанасьєв Д. М. 63, 65, 642
Афанасьєв С. 64
Афіані В. Ю. 643

Б

Бабкіна, архівіст 529, 543, 547–549, 554–560, 564, 565, 568, 572–575, 580–582, 585, 589, 591, 599–602, 606, 610–612
Багалій Д. І. 69, 186, 189, 201, 202, 211, 296, 320, 642
Бадякин А. Н. 162, 642
Бажан О. В. 14
Бакланов, архівіст 589
Бантиш-Каменський М. М. 67
Барабаш Д. Б. 59,
Барвінський В. О. 52, 174, 180, 183, 189, 198, 201, 202, 219, 226, 282, 322, 344, 345, 382, 643
Барсуцький, архівіст 221

Барш Я. С. 60, 61
Бахирев М. К. 515
Беллінсгаузен Ф. Ф. 82
Бережний (Бережной) В. 642
Березкіна (Березкина), архі-віст 530, 543, 544, 546, 547–549, 554–564, 569–575, 583, 584, 587–589, 591, 593–602, 606, 609–613
Березовський С. М. 192
Берзін Я. А. 242, 270, 461, 642, 651
Берковський В. Г. 35, 642
Бернат (Biernat) А. 38, 39, 641
Берсенєв І. 102
Берх В. М. 99
Берх М. Б. 77, 523, 560
Бестужев М. О. 99
Бистров, комісар 147
Білик П. А. 45, 251, 253, 284, 415, 416, 457, 541
Білоусова Л. Г. 14
Благодір О. 16
Бобров С. С. 99
Бойко О. Д. 141–144, 634, 635, 636, 642, 652
Боляновський В. 95, 96, 624
Большаков А. М. 68, 82, 642
Бонч-Бруєвич В. Д. 238, 239
Боплан Г. Левассер де 59, 60, 642
Бородин С. С. 105, 479, 624
Боряк Г. В. 11, 13, 14, 16, 24, 27, 41, 182, 643, 649
Боряк Т. Г. 34, 35, 202, 643
Бравлин, князь 57
Брачев В. С. 241, 643
Брегман А., архівіст 591, 607
Бризгаліна К. Ф. 259
Брюховецький І. 60
Буберг, начальник військово-го відділу ЦАУ СРСР 460, 461, 472
Бутаков Г. І. 77

Бутвин В. Є. 185
Буценко А. 308, 311, 398, 400

В

Василевич Ю. В. 197, 199, 651
Васильєв В. О. 151, 644
Васильєв С. 96, 624
Васильєва (Васильева) 558, 562
Ведмідь Д. А. 178
Верба І. 519, 520, 643
Веретенников В. І. 45, 186, 249, 250, 284, 337, 408, 411, 541
Вернадський В. І. 171, 643
Верстюк В. Ф. 141–144, 634, 635, 636, 652
Вечерський В. В. 22, 23, 24, 643
Весєлаго Ф. Ф. 68, 83, 84, 99, 100, 114, 115
Вєтров (Ветров), секретар Центрархіву РСФРР 320, 322
Вишата, воевода 57
Вінтер В. А. 515
Вісковатов О. В. 99
Вітовт, князь 58
Власенко С. Н. 221
Водолажченко О. Г. 52, 174, 180, 183, 189, 198, 298, 643
Войнович М. І. 93, 94, 101, 103, 652
Волков С. В. 137, 643
Володимир, князь 57
Волковинський В. М. 197, 643
Вольнов, голова архівної комісії 178, 179
Воровський В. В. 210
Воронцов М. С. 92
Врангель П. М. 137

Г

Гаврилін, член Президії ВУЦВК 308
Галигін В. 91, 95, 96, 624
Гальперін П. Я. 186
Гамрецький Ю. 519, 643

Ге Г. М. 78, 442, 644
 Гендрихівська А. Г. 185
 Генкін Я. М. 235
 Герасименко Ф. А. 253, 258, 259, 267, 270, 413, 425, 428, 442, 462, 463, 469, 470, 520, 541, 651
 Герман К. Ф. 99
 Гернович Т. Д. 34, 644
 Гетьман Д. І. 11, 12, 34, 644
 Гика В. 24
 Глазенап фон Б. О. 77, 106, 526
 Глазирін К. М. 192
 Глотов О. Я. 99
 Гнатевич Б. 57, 58, 59, 60, 646
 Голєніщев-Кутузов І. Л. 98
 Головенко А. 95, 96, 624
 Головін М. М. 16
 Голубович В. О. 144
 Гольдберг С. Л. 235
 Гопман А. 159
 Гордєєв І. 267
 Горохов Т. А. 277
 Грабовський С. 509, 644
 Гранапс, контролер Секретаріату Президії ВУЦВК 400
 Грейг О. С. 77, 82, 86, 88, 110, 521, 526, 616, 618, 619, 621
 Гренквіст Р. А. 77
 Грибін М. Ф. 45, 259, 260, 261, 262, 264, 285, 286, 287, 429, 431, 432, 439, 442, 443, 541
 Григор'єв Н. О. 173
 Григорович І. К. 128, 135, 136, 515
 Гринько Г. Ф. 185
 Грімстед Кеннеді П. (Grimsted Kennedy P.) 15, 25, 26, 641
 Гриценко І. 143, 148, 644
 Грінченко Б. Д. 54
 Грушевський М. С. 24, 61, 651, 653
 Грушевський О. С. 16
 Грушецька (Грушецкая), архівіст 543, 545, 548, 549, 553, 558, 560, 562–568, 570, 576, 582–585, 587, 589, 590, 592, 593, 597, 598, 611
 Гудзенко П. П. 272, 457, 466, 467
 Гукович Н. 200, 279, 295, 296, 624

Гурбова Л. В. 28, 29, 649
 Гусарова Л. Н. 475, 494, 549, 557, 572, 582, 594, 595

Д

Дашевський, інструктор Миколаївського місцевого архівного управління 441
 Делеган М. В. 28, 649
 Делуа Е. 124
 Демент'єв, діловод 116, 117
 Денисенко М. І. 192,
 Денисов А. І. 10, 108, 111, 112, 644
 Денікін А. І. 137, 173
 Дибенко П. Ю. 513
 Дір, князь 57
 Дмитрієв-Мамонов В. О. 60
 Добровольський А. В. 151, 182, 186
 Довнар-Запольський М. В. 186
 Долгих Ф. І. 527, 534, 535, 652
 Домбровський (Домбровский), заступник завідувача відділу центральних установ Центрархіву РСФРР 395
 Дондуков-Із'єдінов Л. І. 277
 Доникин І. 90, 95, 475, 623
 Донцов Д. 144, 148, 642
 Дорогобужинів В. І. 526,
 Дорошенко Д. І. 157
 Дорошенко М. 59
 Дорошенко П. 521
 Дубик М. 24
 Дубінін Ю. В. 510
 Дубровіна Л. А. 28, 29, 171, 643, 649
 Думін О. 57–60, 646
 Дьяконов А. М. 235

Е

Еггерс, представник фірми «Blohm und Voss» 156, 157, 159
 Енквіст О. А. 123

Є

Єгоров В. Є. 515
 Єлагін С. І. 9, 104, 105, 115
 Єльський В. Я. 537
 Єльцин (Ельцин) Б. 26, 510, 639
 Єрмілов В. С. 9, 14

Ж

Жданович Я. М. 45, 200, 201, 202, 220, 221, 279, 282, 295–297, 298, 302, 319, 320, 326, 338, 339, 344, 389, 392, 393
 Жерве Б. Б. 514–516, 649
 Живаго Г. М. 255, 260, 423
 Жуковський О. Т. 144, 145
 Журба О. 24
 Жухлянський, архівіст 80, 623

З

Заблоцький В. П. 150, 162, 641, 642
 Загородній А. Г. 171, 643
 Загорянський-Кисіль А. С. 123, 620
 Задорожний О. В. 34, 644
 Зайченко, діловод 116, 117
 Замисловський Є. Є. 115
 Захар'яш Є. І. 178
 Захарова, архівіст 529, 545, 555, 558–561, 569, 583
 Зацеренний В. М. 123
 Зацеркляний К. С. 260
 Зима О. 139
 Зимак О. Й. 147
 Зинько Ф. С. 447, 644
 Зотін М. 185
 Зубов Б. Н. 105, 109, 644
 Зусер С. А. (Семенов С. А.) 178
 Зусман С. С. (Семенов-Зусман), професор 171

І

Іваненко Б. 24
 Іванов А. 95, 623
 Іванов М. 95, 623
 Іванов Ф. Д. 48, 129, 623
 Ігнат'єв М. В. 151, 152
 Ігнат'єв М. І. 515
 Ігор, князь 57
 Іконников В. С. 16
 Ільгісоніс Г. М. 178, 187
 Іодко (Иодко), завідувач оргвідділу Центрархіву РСФРР 320, 322
 Істнюк (Истнюк), завідувач оргвідділу Центрархіву РСФРР 326, 338, 445
 Іщенко А. Ф. 192

К

- Кадішев А. Б. 235, 238
Калакура Я. С. 35, 645
Калачов М. В. 133, 134, 135, 653
Калита М. К. 192, 195, 225, 250, 251, 255, 259, 260, 264, 265, 350, 351, 381, 412, 415, 423, 439, 440, 520, 541
Калін Є. О. 28, 29, 649
Калінін (Калинин) М. І. 324, 403, 456
Калінін (Калинин) С. 324
Калініна (Калинина), архі-віст 578, 586, 588, 596
Каллістов (Каллистов) Д. 76, 645
Калнишевський П. 61
Кандратьєв К. 95, 96, 624
Каневська К. І. 192, 195
Каретнікова Т. 457
Катерина II, імператриця 61, 62, 63, 65, 66, 75, 76, 82, 94, 103
Катков С. З. 51, 266–268, 272, 273, 274, 275, 276, 288, 289, 449, 450, 464, 466–468, 469, 471, 472, 520, 541
Каткова З. Д. 151, 644
Качіоні Ламбро 102
Квашнін-Самарін Є. М. 52, 57, 128, 131, 132, 134, 135, 645
Кечкеметі Ш. (Kecskeméti Ch.) 38, 641
Ківшар Т. 24
Кладо М. Л. 514
Климась М. 457, 458
Климова К. І. 649
Климова Л. С. 9, 14
Клокачов Ф. О. 93, 101, 102
Клочковський В. Є. 154, 159, 635
Кніпер Б. О. 128, 136, 137, 624
Княжевич Д. М. 92
Коваленко О. 221
Ковалів Л. Б. 185
Коваль М. 24,
Коваль О. 27, 642
Коваль О. М. 28, 29, 649
Ковальова О. Ф. 63, 645
Ковтун М. 27, 642
Коган А. С. 178
Козирев О. С. 197, 199, 651
Козирева М. Е. 197, 199, 651
Козлов В. П. 39, 40, 522, 645
Козлова, старший інспектор Центрархіву РСФРР 254, 420
Кокізов Д. 161
Кокорева (Кокорева), архі-віст 544, 548, 549, 554, 580, 581
Колпичев (Колпычев) В. В. 130, 644
Колчак О. В. 246, 248, 405, 406
Коминов М. 91, 95, 624
Кондуков А. Ю. 53, 645
Копитов М. В. 77, 78, 526, 620, 622
Коргуєв М. О. 115
Корнілов В. О. 526
Косенко О. В. 35, 645
Косіор С. В. 185
Костенко В. П. 136, 514, 645
Костенков І. І. 81, 95, 96, 97, 478, 623, 624
Костін С. П. 11, 44, 192, 195, 225, 243, 245, 246, 250, 252–258, 261–265, 285, 286, 381, 405, 415, 422, 427, 432, 433, 436, 438, 441, 442, 520, 541
Костливцев П. А. 101
Костянтин Миколайович, генерал-адмірал 99, 115
Костянтин VII Порфірогеніт, василевс 57
Кот С. І. 18, 21, 22, 34, 645, 646, 653
Котляр Ю. В. 14, 278, 647
Кош фон Р. 148
Краббе М. К. 106, 620
Крилов О. М. 514, 646
Кримський А. 58, 646
Крип'якевич І. 57, 58, 59, 60, 646
Кропанева О. П. 530, 646
Крузенштерн І. Ф. 82
Кудря, представник Центральної Ради 200
Кузнєцова (Кузнецова) В. В., головний зберігач фондів 584
Кулешов, учасник наради в Укрцентрархіві 201, 296, 320
Кулініч М. Ю. 34, 35, 646
Кульман М. К. 156, 157, 158, 161,
Кульчицький С. В. 197
Кумані С. М. 108
Кустова О. В. 251, 252, 255, 256, 259, 285, 422, 541
Кутитонський А. 90, 623
Кухаренко А. 112
Кухар-Онишко Н. О. 15
Кучеренко Ф. 80, 623
- ## Л
- Лавут З. С. 192
Лагута М. Д. 276
Лазарєв М. П. 77, 94, 110, 619
Ласкін (Ласкин), архівіст 529, 530, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 554–575, 582–585, 587–590, 592–599, 601, 602, 606, 608–613
Лебедєв О. І. 52, 70–72, 111–113, 115, 128
Лебідь В. О. 14
Левицький В. О. 14, 127, 162
Левченко Л. Л. 8–10, 64, 75, 77, 146, 158, 173, 186, 278, 646, 647
Ленін В. І. 238
Либін А. 92, 647
Лизогуб Ф. А. 156
Лисикова (Лысыкова, Лысинова), архівіст 576, 594, 606
Лихотворик В. 24, 647
Ліствіна Л. 27, 642
Лозенко Л. І. 11, 15–20, 24, 28, 388, 540, 647
Лосєв І. 509, 644
Лукашевич, помічник начальника Управління військово-морських сил СРСР 254, 419
Лукін В. К. 515
Лунц І. В. 270, 271, 274, 462, 463, 469–471
Лупандін О. І. 34, 647
Лучинський І. Я. 184, 192, 225, 243, 381, 541
Любаров Ю. 151, 653
Людковський Ш. С. 15
Ляликов П. І. 94
Львов А. М. 113, 115, 647

М

Мага І. М. 28, 29, 649
 Мазепа І. 60
 Мазин К. А. 134, 648
 Мазур Т. П. 515–517, 648
 Макаров О. В. 98
 Макієнко О. 183, 648
 Маковська Н. В. 14
 Макотинська О. 178
 Максаков В. В. 53, 55, 199, 210, 211, 213, 220, 235, 238–242, 246, 247, 253, 258, 269, 273, 288, 338, 339, 393, 395, 404, 419, 426, 455, 468, 535, 648
 Максимів М. Л. 154, 157, 635, 636
 Малевинська М. Є. 6, 10, 11, 12, 522
 Малиновський О. Ф. 67
 Мальцев, в. о. ЦАУ СРСР
 Мамонов В. М. 537
 Мамчак М. 278, 458
 Манганарі М. П. 77
 Мандельштам С. 150
 Мандрик І. Д. 48, 121, 488, 624
 Мансуров С. С. 526
 Марков Б. В. 277, 653
 Мартинова (Мартынова) Г. В., завідувач відділу 575–577, 579, 586, 598, 607
 Матяш І. Б. 27, 35, 41, 182, 198, 221, 519
 Машкін А. П. 185
 Маяковский І. Л. 68, 648
 Мельницький В. П. 100
 Мельниченко О. 27, 642
 Меншиков О. С. 85, 619, 621
 Метлін М. Ф. 77
 Медведєв (Медведев) А. 456
 Микола І, імператор 80, 86, 88, 90, 92, 99
 Михайло Федорович, цар 99
 Михайлов Д. М. 260
 Михайлов І. 75, 623
 Михайлов П. М. 95, 478, 624
 Міллер Г. Ф. 66
 Мініцер Б. А. 260
 Мітковська Т. С. 9, 14, 127
 Мітюков О. Г. 53, 210, 211, 214, 266, 648, 649
 Моллер фон А. В. 82

Молотов (Скрябін) В. М. 456
 Мордвінов М. С. 93, 101, 616
 Московченко Н. П. 27, 41, 266, 649
 Музичук О. В. 14
 Муравйов М. А. 147
 Мурзакевич М. Н. 108, 110, 649
 Мусульбас, член Президії ВУЦВК 311
 Мязговський О. І. 123
 Мясоєдов, претендент на посаду завідувача Миколаївського місцевого архівного управління 255, 423

Н

Нагаєв О. І. 98
 Надводський (Надводский) В. Е. 518, 544, 649
 Наддачин, помічник начальника 6-го сектора Управління військово-морських сил СРСР 434
 Назаренко К. Б. 512, 515, 628, 649
 Наленч Д. (Nałęcz D.) 38, 641
 Насонова О. П. 248, 405, 406, 411, 413, 444, 449, 457, 541
 Неклієвич М. К. 157
 Нестуля О. О. 649, 653
 Нещеретний, завідувач протокольною частиною Президії ВУЦВК 311
 Нікітін В. К. 339, 425, 457, 535, 649
 Нікольський О. С. 99
 Новиков М. В. 516, 578, 580, 649
 Новикова, архівіст 578, 580
 Новохатський К. Є. 27, 41, 649
 Норов Д. 75, 80, 623

О

Огієнко І. І. 54, 55, 645
 Оглоблін О. П. 6, 20, 45, 55, 226, 244, 245, 248, 282, 382, 383, 387, 388, 407, 410, 540, 541
 Огородніков С. Ф. 650
 Одинока Л. П. 20, 642
 Олег, князь 57
 Олександр І, імператор 70, 75

Олександо II, імператор 537
 Олександр III, імператор 128
 Онищенко О. С. 171, 643
 Опарин, член комісії 295, 296
 Орбець Н. Н. 271, 462, 463
 Осипова К. Й. 15, 45, 52, 170, 176, 178, 179, 190, 191, 192, 194, 195, 198, 209, 214, 215, 222–226, 243, 259, 282, 347, 350, 351, 381, 382, 521, 541, 650
 Осіпова Т. О. 259
 Остен-Сакен Х. І. (Сакен Р.; Johann Reinhold von der Osten-Sacken) 91, 110, 477
 Остроградський-Апостол М. М. 148, 154
 Отрешко (Отрешко) В. 510, 650
 Офенгенден Б. Й. 192

П

Павло І, імператор 69
 Павловська Н. П. 27, 649
 Палієнко М. Г. 35, 650
 Паллас П. С. 99
 Панов (Попов) Р. (прізвище з резолюції, завідувач фінансовою частиною ЦАУ УСРР, Док. № 37, 72) 394, 441
 Панова М. 509, 650
 Панфілов О. І. 77
 Папакін Г. В. 11, 14, 27, 40, 41, 182, 643, 649, 650, 657
 Парамонов І. О. 45, 200, 201, 202, 279, 295, 296, 297, 298, 302, 319, 320
 Пекарський М. Д. 181, 182, 183, 186
 Первомайская М. Б. 580
 Первомайський В. О. 184, 261, 264, 265, 266, 439, 440, 441
 Перушкін К. 91
 Перченко Ф. Ф. 241, 650
 Першина З. В. 110, 111, 650
 Пестов, штабс-капітан 98, 643
 Петро І Великий, цар, імператор Російської імперії 10, 67, 68, 72, 98, 521
 Петров М. О. 515
 Петрова, архівіст 558
 Петрова Н. А. 135, 136, 200, 650

Петровський Г. І. 174, 232, 398
Пещуров О. О. 77
Пиріг Р. Я. 24
Пісочина І. Н. 192
Платонов С. Ф. 67, 650
Подвисоцький К. 58
Покровський А. Г. 123, 137, 145, 153, 154, 155, 159–161, 521, 635
Покровський М. М. 207, 231, 235–242, 511
Полісар А. М. 251
Полтавська (Полтавская), архівіст 529, 578, 579, 606–610
Пономаренко О. В. 192
Попов О. І. 185
Попов Р. (Панов) (прізвище з резолюції, док. № 37) 394, 441
Порохнюк Г. В. 14
Потьомкін Г. О. 61–66, 75, 77, 93, 94, 101, 115, 616, 617
Поципун Т. А., археограф 579
Прилепішева Ю. А. 33, 651
Пристайко В. 27, 642
Приходько Л. Ф. 20, 133, 134, 221, 642, 651, 652
Протопопов П. 80, 623
Пустовіт Т. П. 270, 520, 651
Пустошкін П. В. 82
Путін (Путин) В. В. 509, 639
Пученков А. С. 145, 149, 651
Пфундгеллер, капітан 1-го рангу німецької служби 156

Р
Развозов О. В. 515,
Раковський Х. Г. 196, 197, 293, 643
Ратманов М. І. 82
Рахлин, вчений секретар ЦАУ СРСР 454
Реброва О. П. 9, 14
Ренгартен І. І. 515
Рижєва Н. О. 54, 57, 58, 197, 199, 651
Рижков (Рыжков) С. С. 514, 649
Римський-Корсаков В. П. 516
Римський-Корсаков М. М. 56, 137, 163, 164, 165, 166, 167, 521

Рожнов П. М. 82
Романовський Р. В. 221, 642, 652
Ронжес І. С. 266, 268, 272, 448, 466, 467, 541
Ротштейн Ф. А. 235
Рубач М. А. 235, 252, 282, 319, 324, 325, 327, 329, 342, 343, 345, 346, 382, 389, 392, 394, 395, 519, 520, 541, 638, 643, 648
Рудельсон К. І. 527, 534, 535, 652
Рудзутак Я. Е. 403,
Ружек О. 200, 279, 295, 296, 624
Ружинський Б. 58
Рум'янцев-Задунайський П. О. 16
Румянцев М. П. 66
Русіна О. В. 58, 651
Рябінін М. Є. 114
Рядченко О. 163
Рязанов Д. Б. 72, 236
Ряппо Я. П. 50, 145, 175, 176, 177, 178, 179, 185, 186, 189, 625

С

Саблін М. П. 148
Савин, діловод Центрархіву РСФРР 420
Сагайдачний Конашевич П. 59
Сагалович (Сагалович Е. М.) 580
Сакен Р. (див. : Остен-Сакен Х. І.)
Сальцевич, архівіст 529, 544, 545, 559–563, 576, 581, 584, 585, 589, 590, 592–594, 597
Самоквасов Д. Я. 52, 67, 68, 82, 83, 131–135, 628, 651, 653
Самсонов В. Д. 192
Сарбей В. Г. 110, 650
Саричев Г. А. 99
Сасіновський М. І. 163, 165–167
Сауцький, комісар 204, 205, 206, 280, 303, 524
Святослав, князь 57
Сгібнев О. С. 115
Семенета П. 90, 623

Семенов С. А. (Зусер С. А.) 178
Семенов-Зуссман, професор (Зусман С. С.) 170, 171
Семко (Семко-Козачук, Семко) С. М. 252–254, 262, 266, 267, 418, 451, 455, 520
Сенченко Ф. 269, 455, 457, 464, 468
Сенявін Д. М. 82, 99, 110
Сенявін О. Н. 61, 93, 101, 102, 617
Сергійчук В. 60, 651
Серединський О. В. 53, 64, 651
Скаловський, капітан 1-го рангу 122
Скальковський А. О. 92
Скоропадський П. П. 18, 53, 123, 137, 152–155, 159, 160, 389, 508, 651
Скрипник М. О. 54, 185, 186
Слабченко М. Є. 226, 382, 385
Смирнов А. І. 192
Смирнов В. Д. 58, 651
Смолій В. А. 171, 643
Соболев (Соболева), архівіст 563, 564, 565, 652
Соболев В. С. 138, 529
Соколов О. П. 9, 52, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 416, 643, 648, 652
Соколовський М. Н. 67
Соловійов (Соловьев) І. Н. 518, 649
Сологуб, керуючий справами Раднаркому УСРР 293,
Сохань П. 24, 58, 653
Сперанський М. М. 535
Сталін Й. В. 235, 236, 241, 274, 511, 518
Стебницький П. Я. 21
Стемплєвич В. 112
Стемпняк В. 29–31, 652
Степаненко М. І. 15, 652
Степанов М. 95, 624
Стефанів З. 57–60, 646
Стрельська М. І. 277
Стрельська Т. А. 277
Стрельський В. І. 52, 276–278, 530, 532, 562, 647, 652,
Стрельський І. Д. 277
Стягайло П. 61
Сухотін Я. Ф. 101

Т

Тарасов (прізвище з резолюції, Док. № 37) 322

Терентьева (Терентьева), укладач опису 580

Тетін С. М. 200–202, 279, 297,

Тимошик М. С. 55, 645

Тиртов С. П. 77

Титаренко А. І. 649

Тихонов, начальник адм.-хоз. частини Штабу УВО 342, 343

Тікоцький К. М. 122, 123, 279, 290, 521

Токарев С. В. 44, 222, 325, 327, 329, 335, 337, 341

Толоконцев А. 403

Толстова С. А. 178

Толмачова Т. І. 29

Томилин, купець 112

Тохтамиш, хан 58

Траверсе де І. І. 74, 75, 76, 77, 618, 647, 653

Третьак Д. 61, 648

Тронько П. Т. 19

Троцький (Бронштейн) Л. 278

Тряскина В. А. 475, 494, 499, 557

Турчанінов П. 121

Турчанінов П. М. 121, 624

У

Уманський, член комісії 295, 296

Ушаков Ф. Ф. 93

Ф

Фаворський (Фаворский) Д. Н., архівіст 575, 577, 586

Фалєєв М. Л. 64, 65, 93, 101, 102, 616, 617, 618

Федерових (Федоровых) А. 512, 653

Федоров В. 91, 624

Федорова Л. М. 221, 652

Фест В. 151, 653

Фідровський В. М. 186, 278, 520

Фомин І. 91, 624

Фон-Вітте, штабс-капітан 98

Франсуа Ж. 124

Фролов С. І. 163

Х

Хвиля А. А. 54

Хлопкова Н. М. 260, 273

Хмельницький Б. 60

Хмельницький Б. З. 59

Холмогоров Н. Н. 273

Холодний П. І. 18, 21

Хоменко Г. М. 195, 255, 260, 405, 423, 541

Хорхордіна Т. І. 47, 53, 72, 171, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 511, 641, 653

Хрипач, ст. наук. співробітник 460,

Хролов Г. 155, 635

Ц

Цюрупа М. В. 511, 653

Ч

Часовников П. 96, 478, 623

Чернавин В. М. 513, 514, 643

Чернишов І. Г., граф 101

Чернявський С. В. 9

Чертков, секретар Одеського Губарху 296

Чубар (Чубарь) В. 308, 311

Чубинський В. Г. 113, 114, 121

Ш

Шабалов І. К. 146

Шаповалова А. О. 273, 448

Шатне дю М. 75, 653

Шведе Є. Є. 515

Швецов І. Т. 272, 273, 274, 275, 289, 464, 465–467, 469–472

Шелухін С. П. 21

Шеффер Р. (Schaeffer R.) 521, 641

Шецлер, представник фірми «Blohm und Voss» 159

Шишков О. С. 99

Шматов О. 183

Шмідт П. П. 526

Шохін Л. І. 133, 135

Шпитальов Г. Г. 61, 653

Шпунт Р. М. 10, 45, 226, 248, 249, 283, 382, 406–408, 410, 541

Шрамченко С. О. 53, 57–60, 141–143, 173, 646, 653

Штритер І. М. 67

Шульман Г. Л. 192, 195, 259

Шульд В. К. 100, 643, 648

Шурахтенков, начальник 6-го сектора Управління військово-морських сил СРСР 434

Щ

Щавелев С. П. 52, 131, 132, 277, 628, 653

Щеглов М. К. 151

Щиrowsький В. 96, 623

Щукін В. В. 9, 14

Ю

Юрєєв Б. О. 156–158

Юріцин В. П. 160

Юрченко О. Т. 44, 255, 325, 335, 337, 341, 343, 346, 382, 403, 418, 419, 422, 425, 427, 428, 431, 433, 446, 451, 457, 460, 518, 653

Я

Явланова М. П. 15

Яворницький Д. І. 58, 59, 653

Ягудинський Я. 112

Язиков М. Л. 77, 618

Яковлев К. 112

Ярослав Мудрий, князь 57

Ясинська В. С. 511, 653

Ясинський А. 90, 623

Ясінська О. М. 55, 251–253, 412

Наукове видання

ЛЕВЧЕНКО
ЛАРИСА ЛЕОНІДІВНА

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ
ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ АРХІВ
(1794–1934)**

Дослідження. Документи.
Склад фондів: реконструкція

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 53,5. Тираж 300 пр. Зам. № 534-497.

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ
Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Ліон».
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1506 від 25.09.2003 р.